

PÁZMÁNY

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Jog- és Államtudományi Kar

25
év

VIGINTI QUINQUE ANNIS

II.

◆ EMLÉKKONFERENCIA ZLINSZKY JÁNOS TISZTELETÉRE,
A PPKE JÁK 25. JUBILEUMI TANÉVÉBEN ◆

EL BEHEIRI NADJA ÉS SZABÓ ISTVÁN
SZERKESZTÉSÉBEN

Budapest
2020

VIGINTI QUINQUE ANNIS

II.

EMLÉKKONFERENCIA ZLINSZKY JÁNOS TISZTELETÉRE,
A PPKE JÁK 25. JUBILEUMI TANÉVÉBEN

VIGINTI QUINQUE ANNIS

II.

◆ EMLÉKKONFERENCIA

ZLINSZKY JÁNOS TISZTELETÉRE,
A PPKE JÁK 25. JUBILEUMI TANÉVÉBEN ◆

EL BEHEIRI NADJA ÉS SZABÓ ISTVÁN
SZERKESZTÉSÉBEN

PÁZMÁNY PRESS
BUDAPEST * 2020

UNIVERSITATIS CATHOLICÆ
DE PETRO PÁZMÁNY NOMINATÆ
FACULTAS IURIS ET
SCIENTIARUM POLITICARUM

©

© Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Jog- és Államtudományi Kar, 2020
© Szerkesztők, 2020
© Szerzők, 2020

ISBN 978-963-308-409-0 Ö
ISBN 978-963-308-408-3

Kiadja:
a Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Jog- és Államtudományi Kara,
Budapest, Szentkirályi u. 28–30. • www.jak.ppke.hu

Felelős kiadó: Dr. Szabó István dékán

Nyomdai előkészítés: Szakaliné Szeder Andrea

Készült a VaregKft. nyomdájában
www.vareg.hu

Prof. Dr. Zlinszky János
1928-2015

Zlinszky János: Uram, hiszem

(Manréza, 1948. április, 20 évesen)

Uram, hiszem, hogy mindöröktől fogva
Ki van jelölve már az én helyem,
Hogy életemnek megszabtd az útját,
Uram, hiszem, hogy terved van velem!

Kis hangya helye – egy a milliók közt?
Egyszerű téglá templomod falán?
Hajódon egy szeg? egy betű a könyvben?
Vagy szőlődben egy munkás kéz talán?

Uram, akarok állni ama helyen,
Amelyre szántál, önként, szabadon,
Legyen derűs bár, vagy sötét az élet,
A Te nevedben állni akarom!

S ha többre hívnál, építőmesternek,
Hajókormányhoz, azt is köszönöm!
Tudom, hogy nehéz lesz akkor az életem,
De Te segítesz, hisz Érted küszködöm!...

Uram, add kérlek, hogy boldogan éljek,
Tebenned hívón, szépen, szabadon,
Dalos lélekkel nyugodtan dolgozzam
Új életet keltve a romokon!

Add, hogy együtt sokan dícsérjünk Téged
Boldog magyarok: annak, ki megáld
minden munkánkban az Ő békéjével,
Zengjük a forró hála himnuszát!

De Uram, hogyha más életre szántál,
Én szívesen veszem kereszteted,
S ha megsegíted ezt a gyöngé vállat,
Én akarlak követni Tégedet!

És tűrni fogom Érted, ha gyaláznak,
és tűröm Érted mind a kínokat:
A Te akaratod legyen meg ebben,
Uram, de akkor nyújtsd a karodat!...

Uram, hiszem, hogy megszabtad a helyem,
Mutasd meg nékem, kérlek, hol van az,
S én addig akarok ott csendben állni,
Míg egyszer majd Te el nem szólítasz!

(Elhangzott: 2020. március 6-án, a szoboravató ünnepség keretében Zlinszky János unokája, Zlinszky Péter tolmácsolásában.)

BEVEZETŐ

EL BEHEIRI Nadja – SZABÓ István

A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kara negyedszázados jubileumi ünnepségén, a kar belső udvarán felállított szoborral, első dékánjáról emlékezett meg. A kezdeti építkezés minden intézmény identitásának kialakításában fontos szerepet tölt be, s későbbi fejlődésére is jelentős hatással van. Az ünnepségen elhangzott beszédek tanúbizonyságot tettek azon tételokról, amelyeket az egyetem és a kar képviselői követendő *exemplaként* határoztak meg.

A szoboravatást követő emlékkonferenciára a hazai jogtörténészek és római jogászok szinte egy emberként fogadták el a meghívást, s mellettük a Kar alkotmányjogászai is önálló szekciót alakítottak. Jelen kötet a konferencián elhangzott előadásokból készített tanulmányokat tartalmazza. Az első két mű Zlinszky János tudományos tevékenységével foglalkozik, amelyek, a Paul Koschakerrol, illetőleg Franz Wieackerről készült disszertációk mintáját követve,¹ egy készülő nagyobb életrajzi mű vázlatai. A további tanulmányokat Zlinszky János tudományos munkásságának nagyobb területeihez igazodva (jogtörténet, római jog, közjog) csoportosítottuk. Mivel gondolkodásmódjában ezeket a különböző jogterületeket egy jogintézmény, a tulajdonjog kapcsolata össze, a tanulmányok egy jelentősebb része ehhez

¹ Tommaso BEGGIO: *Paul Koschaker (1879–1951): Rediscovering the Roman Foundations of European Legal Tradition*. Heidelberg, Universitätsverlag Winter, 2018.; Ville ERKKILÄ: *The Conceptual Change of Conscience. Franz Wieacker and German Legal Historiography 1933–1968*. Tübingen, Mohr Siebeck, 2019. A római jogászokkal kapcsolatban még említhető a spanyol Álvaro D’Orsról írt életrajz (Gabriel PÉREZ GÓMEZ: *Álvaro d’Ors: Sinfonía de una vida*. Madrid, Ediciones Rialp, 2020.; vö. Marko PETRÁK: *Ius europaeum or ius oecumenicum? Koschaker, Schmitt and d’Ors on Roman Law and the Renewal of Legal Scholarship in the Postwar Context*. In: Alexander GREBIENIOW – Tommaso BEGGIO (szerk.): *Methodenfragen der Romanistik im Wandel*. Tübingen, Mohr Siebeck, 2020.

kapcsolódik. A kötet szerzői névsora azt a tudományos együttműködést tükrözi, amelyet Karunk első dékánja oly fáradhatatlanul ösztönözött, s számos tanulmányban közvetlenül is fellelhető az inspirációs hatása.

A jubileumi ünnepségre, és ezen belül a konferenciára, egy különleges időpontban került sor. Az időpontot, a szoboravatás okán első dékánunk születésnapjához, március 7-éhez igazítottuk. Mivel ez a nap 2020-ban munkaszüneti napra esett, ezért tettük egy nappal korábbra, péntekre az eseményt. Az időpont kijelölésekor még sejteni sem lehetett, hogy a koronavírus okozta pandémia milyen problémákat szülhet. A Jóisten kegyelmét érezzük abban, hogy a Kormány csak öt nappal az ünnepség után kényszerült járványügyi korlátozások bevezetésére. Csupán néhány nappal korábbi időpont a méltó megemlékezést nyilvánvalóan lehetetlenné tette volna.

A járvány sok ember helyzetét tette emberi és szociális szempontból bizonytalanná. Ennek kapcsán nem feledkezhetünk meg Zlinszky János ama meghatározó gondolatairól, amelyek az államnak a polgárai iránti felelősségét, illetőleg az egyének egymás iránti szolidaritását hangsúlyozták. Természeteszerű, hogy ez mindig az adott időszak problémáira koncentrált. Például hallgatói éveitől kiemelt érdeklődési körébe tartozott a kártérítési jog, amely felkészültségét igen kiválóan tudta kamatoztatni a rendszerváltozás utáni kárpótlási kérdésekben. Az államnak és általában a közösségnek a polgárai iránt fennálló felelősségét, a polgárok egymás iránti felelősségét elemezve az ókor *Lex Rhodiá*ból fakadó kármegosztási elvre is felhívta a figyelmet.¹ A kármegosztáson túl azonban példaként szolgálhatnak azok a gondolatok is, amelyeket Árpádházi Szent Erzsébetre emlékezve fogalmazott meg. Az embertársait szenvedélyesen szerető asszonyt, mint korszakalkotó példát állította elénk, emlékeztetve arra is, hogy az állami eszköztár „valóban a gyengék, elesettek, kiszolgáltatottak biztonságát szolgálja [...]”.²

Zlinszky János hosszú életében a történelem számos viharát megérte, amelyekben becsülettel helytállt. Napjaink problémáinak megoldását azonban a Teremtő már nem rá, hanem szellemi örökösire bízta. Az udvaron álló szobor, s ez a kötet mindig emlékeztessen bennünket erre a feladatra, igyekezzünk méltó örökösök lenni.

¹ ZLINSZKY János: Mindnyájan egy hajóban ülünk. *Valóság*, 1991/3. 28–35.

² ZLINSZKY János: Szent Erzsébet és a társadalom szociális feladatai a magyar jogi hagyományban és az új Alkotmányban. *Iustum Aequum Salutare*, IV. évf., 2008/1. 69.

Eminenciás és Főtisztelendő Bíboros Úr!
Reverendissime ac Magnifice Domine Rector!
Igen Tisztelt Köztársasági Elnök Úr!
Állami, tudományos és társadalmi életünk tisztelt képviselői,
kedves Vendégeink!

A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kara alapításának negyedszázados évfordulóját ünnepeljük. Sokan vagyunk a jelenlévők között, akik ezt a huszonöt évet végigéltük, de vannak már olyanok is, akik elköltöztek közülünk, s az Örökkévalóságból tekintenek ránk. Úgy gondoltuk, hogy ez a negyedszázad már elegendő idő ahhoz, hogy a múltra is emlékezzünk, s a nagy alapítók szellemi örökségének emléket állítsunk. Az a negyven-ötven kiváló szakember, aki akkor Zlinszky János hívó szavára egy tudományos közösséget hozott létre, valami múlhatatlanul nagyot alkotott. Ez a szobor nem csak első dékánunknak, hanem nekik is emléket állít. De csupán a professzoroktól egy közösség még nem lesz egyetem, ahhoz bizony hallgatók is kellene. Ez a szobor emléket állít az első évfolyamnak (a „X. Légiónak”) is, akik meghallották a hívó szót. Ők együtt indították útjára a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karát. A mai ünnepségen a koszorúzást szándékosan kerültük, egy koszorú azonban mégis lesz a szobron, a „X. Légiónak” által elhelyezett.

Úgy érzem professzor úr, sokunk János Bácsija, odafentről erre a szoborra úgy tekint, mint az említett közösség megbecsülésére, s azt hiszem, összevonná a szemöldökét, ha most az egyéni dicsőségét kezdeném hangsúlyozni. Sohasem érezte különbnek magát munkatársainál, nem parancsszóval, hanem példamutatással vezette a kart. Sokunk szeme előtt ott lebeg még az életkép, amikor a hallgatók eldobálták a cigarettacsikkeket. Nem rájuk mordult, nem letolta őket, hanem hetven évesen lehajolt és összeszedte utánuk. S a módszer hatékony volt. Óriási munkabírása példamutató volt, munkatársainak nem kellett utasításokat osztania, mert ha mindenki fele annyit elvégzett, mint ő, akkor már minden feladat meg volt oldva. Sohasem

tekintette magát valamiféle karizmatikus vezetőnek, akit tudása, tehetsége a többiek fölé emelt volna. Bár a talentumot a Jóistentől megkapta, de tudatában volt, ez nem azért adatott, hogy embertársainál különbnek érezze magát.

Zlinszky János, s a kar alapításában hozzá csatlakozó pályatársai egy sajátos nemzedék tagjai voltak. Erősen megmaradtak bennem professzor-társának, Bánrévy Gábornak a temetésén mondott gondolatai. A Trianon utáni években született nemzedékre szüleik, az ország úgy tekintett, hogy ők lesznek azok, akik visszaszerzik a porba tiprott Magyarország megbecsülést. A történelem nem kis sorsfordulókat tartogatott számukra, de a gondolat felidézése mégis azt jelentette számomra, hogy ez az elhivatottság töretlenül megmaradt bennük. Nekik a hazáért, a keresztény értékekért többet kell tenniük, mint általában másoknak. Az említett nekrológban a cserkészszinduló néhány sorát is idézte: „Fiuk fel a fejjel az óra közel, kel a magyar éjben a hajnal”. S hirtelen végigpörgött előttem 1990, amikor a cserkészmozgalom újraindítására hány és hány hatvan feletti, hetvenhez közelítő ember gyűlt össze szinte pillanatok alatt. Az a hit és akarat, amit negyven évre beléjük fojtottak, semmit nem veszett erejéből. A hamu alatt a csillagfényű gyémánt megőrizte régi fényét. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kara ugyanennek a negyven évrre elfojtott, a Jóisten segítségében bízó hitnek és erőnek köszönheti létét.

Egyetemünk Hittudományi Kara képviseli a nagyszombati alapításra visszanyúló 385 éves jogfolytonosságot. A jogi kar csupán 25 éves. Az említett, karalapító jogásznemzedék azonban még jól tudta, hogy a magyar közjog a jogfolytonosságnak két formáját különíti el: az alaki és az anyagi jogfolytonosságot. Egyed István „A mi alkotmányunk” című munkájában nagyon szépen leírja, hogy egy alkotmány a formális jogfolytonosság fennállta esetén is az idő múlásával tartalmában jelentősen változhat. De az alaki jogfolytonosságot megszakító történelmi törésvonal sem kényszerít senkit arra, hogy a régi alkotmány elveit szükségszerűen feladja. 25 évvel ezelőtt Zlinszky János, valamint a hozzá csatlakozó oktatók és hallgatók célja eme anyagi jogfolytonosság helyreállítása volt. Szívükben és lelkükben még erősen élt a magyar nemzet jellegzetessége, hogy a múlt értékeinek megőrzése mellett képes a megújulásra és fejlődésre. Céljuk egy olyan fakultás létrehozása volt, amely Pázmány Péter szellemi örökségének megőrzésével képez a XX-XXI. században keletkező feladatok megoldására is

jól felkészített jogászokat. Egy olyan fakultást szerettek volna létrehozni, hogyha a nagy egyetemalapító bíboros az Örökkévalóságból letekint ránk, azt mondja: igen ez volt a célom, ezért alapítottam ezt az egyetemet. S mi is úgy érezzük, hiába vagyunk csupán 25 évesek, de mégis megvan az alapítóhoz kötő kapcsolatunk, megvan a jogfolytonosság.

Zlinszky János emlékének felidézésekor nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy munkásságának nagyrészét az utódok nevelésére fordította. A Pázmány jogi kara 25 év elteltével azért állhat immár stabil lábakon, azért lehet az ország egyik legnagyobb jogász képzőhelye, mert nem csak megalapította a kart, hanem útnak indította azt a nemzedéket is, akik 25 év után tovább viszik munkásságát. Ha nem láttuk volna saját szemünkkel, talán nem is hinnénk, hogy a 90-es évek elején a Tempus-program keretében egy olyan projektet nyert el, amellyel három év alatt a hazai jogtörténet, római jog és jogbölcselet egyetemi oktatói (az ország minden fakultásáról) összességében mintegy 5-600 hónapot tölthettek nyugat-európai egyetemeken. Ez 50-100 kolléga fél, egyéves külföldi tanulmányait tette lehetővé.

S engedjék meg, hogy beszédemet egy ehhez kapcsolódó személyes élménnyel zárjam. Mikor egy közel egy éves németországi kutatóút kapcsán csupán annyi volt a teendőm, hogy a bőröndöm becsomagoljam, s felszálljak a Heidelbergbe induló vonatra, egy beszélgetésünkör az alábbi mondta: „Tudod Pista, ilyen idős koromban én is elnyertem egy Ford ösztöndíjat, de útlevelet már nem kaptam hozzá.” Átfutott a fejemen, hogy kettőnk között néhány hónap eltéréssel éppen 40 év korkülönbség volt. Amikor ő volt huszonéves, bezárultak a határok, amikor én voltam huszonéves, megnyíltak azok. Ekkor éreztem, hogy annak is tud örülni, amikor ő nem kapott meg valamit, de később másoknak megadhatja azt.

S ő így vezette a teljes kart. Minden munkatársát megbecsülte, mindenkit egyformán szeretett. Élt benne a régi egyetemek szellemisége, ahol a professzorok (a kollégák) között teljes jogegyenlőség uralkodott. Nem követelt magának kiváltságokat, ő első volt az egyenlők között, a *primus inter pares*. Így ez a szobor sem csupán neki állít emléket, hanem a Pázmány jogi karáért bármit is tévő összes munkáskéznek.

SZABÓ ISTVÁN
dékán

Szabó István,
a PPKE JÁK dékánja

S. Em. Rev.ma
Erdő Péter
bíboros,
esztergom-budapesti érsek

Ft. Kuminetz Géza,
a PPKE rektora

A Zlinszky család
tagjai, valamint
meghívott vendégeink

Eminenciás Bíboros Úr!
Főtisztelendő Rektor Úr!
Igen Tisztelt Köztársasági Elnök Úr!
Állami, tudományos és társadalmi életünk tisztelt képviselői!
Kedves Egykori Évfolyamtársaim és Diáktársaim!
Kedves Kollégák!

Mi, akik 1995-ben kezdtük jogi tanulmányainkat, első évfolyamként a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karán, az induláskor még nem voltunk „X. Légió”. Csak később érdemelhettük ki e megtisztelő címet a kar első dékánjától, Zlinszky János professzor úrtól: midőn, akárcsak az egykor Julius Caesar által személyesen toborzott légió, melyben a leginkább megbízott, s amelyre minden körülmények között számíthatott, mi is bizonyítottuk hűségünket és kitartásunkat az újjáalapított katolikus egyetemi jogi kar első éveiben.

Nem akármilyen kezdet volt ez: anyagi források szűkében, az Irgalmas Nővérek Ménesi úti rendházának ebédlőjében, erős politikai ellenszélben indult az új jogi kar. Küldetése az volt, s ma is az, hogy a *keresztény értékrend iránt elkötelezett jogászokat képezzen, neveljen* a magyar társadalomnak. De bizalommal töltött el bennünket, hogy aki a kapitányi hídon állt, magabiztosan, rendületlenül irányította e nagy vállalkozást, s maga is őszintén hitt annak sikerében. „*Arisztotelész sétálva tanított*” – mondta néha viccesen, ha az infrastruktúra hiányosságai kerültek szóba. S valóban, ő és az általa összehívott tanári kar kiválóságai nem hagytak kétséget afelől, hogy ami tudást, szemléletet, értékrendet a katolikus egyetemnek át kell adnia egy új keresztény jogász nemzedéknek, azt át is fogja tudni adni. Rajtunk múlt tehát, hogy befogadjuk-e.

Hogy ez nem is volt olyan egyszerű, római jog tantárgyból – professzor úr saját tárgyából – derült ki a leghamarabb. Az első negyedéves zárthelyi dolgozatok vészjóslóan sikerültek, és sokan voltunk, akiknek ébresztőként

hatott az eredmény. Pedig mesterünk jó előre megmondta: a számonkérést és a vizsgaidőszakot a szorgalmi időben kell jól megalapozni. „Jó tanuló számára ünnep a vizsgaidőszak: ilyenkor már nem tanul, csak ismétel; pihen, fürdőbe jár, hogy a legjobb teljesítményt nyújtsa a vizsgán” – mondta. Lehet, hogy néhány, kiemelkedő tehetségű fiatal kollégámnak ez járható útnak bizonyult. Én azonban feszített ütemben végigtanultam a vizsgaidőszakot is és megértettem, hogy a tételes jog fogalmait pontosan kell tudni, a mellébeszélés a jog rendjén mit sem ér, s a precizitás itt pályaalkalmassági feltétel.

Előadásaiban érezhető volt nemcsak a római jog tudósának hatalmas forrásismerete, hanem az egykori ügyvéd gyakorlatias megközelítése is. Ezek az előadások az életről szóltak, akár az antik Róma kispolgárainak tyúkpereiben adott remekjogászai állásfoglalásokkal, akár a saját ügyvédi praxisából merített példákkal segített megérteni, mit jelent jog- és cselekvőképesség, birtok és tulajdon, kik a *civilis possessorok*, melyek az egyes felelősségi fokozatok, s mely hagyatéki tartozásokért miként felel az örökös. Számos volt évfolyamtársam – ma gyakorló jogász – megerősítheti, hogy a folyton változó jogszabálytömeg közepette máig élünk abból a dogmatikai alapozásból, a jogrendszer belső felépítésének, logikájának ismeretéből, amelyet Zlinszky professzor úrnak köszönhetünk.

Mikor másodévből maga köré gyűjtött bennünket, akik a római jogi szigorlaton jól teljesítettünk, hogy az elsőéveseknek mi tartsuk demonstrátorként a római jogi szemináriumokat, először éreztem, hogy részéről a meghívás mögött személyes, megelőlegezett bizalom húzódik meg. Hiszen magunk is tapasztaltuk egy-egy felkészítő óráján, hogy a jeles szigorlat ellenére mennyire töredékes még a tudásunk. Azért lassanként egyre inkább vérünné váltak nemcsak az intézménytörténeti részletek, de egyre inkább megértettük azt is, amit professzor úr a római jogászok gondolkodásmódjáról, a jog erkölcsi értéktartalmáról, lehetőségeiről és korlátairól tanított nekünk.

A „Keresztény morál és jogászai etika” választható kurzuson mindezt sajátos szemszögből, az erények rendjébe ágyazva mutatta be számunkra. A tudományos és a gyakorlati jogéletben is sokat látott, ugyanakkor a keresztény értékek mellett elkötelezett jogásztól hallhattuk, élettapasztalatán átszűrve, milyen különös jelentéssel bírnak a hit, remény, szeretet isteni erényei a jogászai hivatás gyakorlója számára. S hogy mit követel tőle a türelem, a bátorság, az okosság vagy épp a mértékletesség erénye. Aki kellően nyitott

szívvel állt e tanításhoz, megérthetett, sőt belső lelkiismereti elvárásá is tehetett valamit abból, amit Ulpianus csak úgy fogalmazott meg, hogy mi jogászok papjai vagyunk a jognak, akik műveljük az igazságosságot, hivatásszerűen keressük a jónak és a méltánynak az ismeretét és igaz, nem pedig képmutató bölcsességre törekedvén különböztetünk méltánynak és méltánytalan, tiltott és megengedett között.

Szenvedély ez, de nem evilági érzelmektől fűtött, hanem a Teremtő által szabott rend józan felismerésében, annak törvényeihez akarattal való mel-léállásban, a mellettük való szívbeli elköteleződésben gyökeredzik. Mélyen emlékezetembe égtek őszinte, megindult, sokszor szenvedélyes felszólalásai és írásai, amelyekben társadalmi igazságtalanságok, a természetes rendet felforgató politikai törekvések, a megfogant emberi élet méltóságát sem-mibe vevő eljárások ellen szállt síkra. Élő példáját adta a jogászai bátorság erényének és annak a felelősségtudatnak, hogy a felismert igazság kötelez, s azt nem szabad véka alá rejteni.

Mikor doktori képzésre jelentkeztem, s olykor már-már összeroppantam a választott kutatási téma súlya alatt, mindig volt a megfelelő pillanatban olyan meglátása, bátorító szava, amely továbblendített. Ez a támogatás sosem volt nyomasztó vagy számonkérő. Mindig tisztelte a szabadságomat és a megelőlegezett bizalma volt az, ami jobb teljesítményre, a munka befe-jezésére sarkallt. Kilátástalannak tűnő helyzetekben azóta is gyakran cseng fülemben Szent Páltól oly gyakran idézett gondolata: „a növekedést Isten adja”. Sikerének titka – mély hite mellett – épp ez az alázat volt: a feladatot, amelyet rábíztak és elvégzett, soha nem saját műveként látta. Szerény mun-kásnak tartotta magát, aki ültetett, kollégái öntöztek, de a növényben, amely végül szárba szökken, s idővel szép fává terebélyesedett, az Isten ajándékát látta.

Jól emlékszem a tekintetére, hol derült és mosolygós, hol komolyabb, gondterheltebb arckifejezésére. Ez a szobor, melyet a művészek fényképek alapján készítettek, talán árnyalatnyit más, mint amilyen arckép bennem róla él. Mégis, ha szembenézek vele, valami olyat mutat, ami mélyen igaz, ami az ő legmélyebb sajátja volt, s mi sokan megtapasztalhattuk: őszinte, nyitott, feltétlen, bensőséges szeretetét. Annak az embernek a szeretetét, aki saját életét már rég az Úr Jézusnak adta, magát az Ő terveinek engedelmesen alárendelte, s ezért az Ő szeretetét adja tovább.

Szívből kívánom, hogy ez a szobor ne csupán Zlinszky professzor úr, János bátyánk emlékét őrizze, hanem valahányszor egy pillantást vetünk rá, ezzel a szeretetteljes, s ezért mélyen hiteles tekintettel inspiráljon bennünket annak a küldetésnek a továbbvitelére, amelyre e katolikus egyetem jogi karának munkatársaiként meghívást kaptunk.

Komáromi László
rektorhelyettes

Komáromi László
rektorhelyettes, maga is az
egykori „X. Légión” tagja

Tahyné Kovács Ágnes és Hajas Barnabás a „X. Légión” nevében helyeznek koszorút az újonnan felavatott szobor talapzatára.

Zlinszky János portré

Minden egyes portré megmintázása kihívás, de azok a megbízások, amelyek elbírálásában, elfogadásában családtagok, a portré alanyának személyes ismeretségébe tartozók vesznek részt, izgalmasabb az átlagnál.

Bándi Gyula professzor úr keresett meg levelével, és ha jól tudom, az interneten talált meg a munkáim láttán. A megbízást elfogadva, a munkát ugyanúgy, mint más esetekben is, a mintázandó személy „megismerésével” kezdtem: fotók gyűjtése, és minél több irodalom, hogy szinte személyes ismerősként tudjam látni azt a személyt, akiről olyan szobrot kell alkotni, hogy azt elfogadja a megbízó.

Az agyagmodell elkészültével a műteremben összejött a bíráló „csapat” – Zlinszky János gyermekei, Bándi Gyula, tehát olyan személyek, akikben bizonyára kialakult kép volt a jogtudósról, egyetemi tanárról és főként az apáról: személyes emlékek, érzelmek fűzték őket a professzorhoz.

Volt már tapasztalatom hasonló eseteknél arról, hogy az első pillanat meghatározó, de arról is, hogy a portré mérete – mivel köztérre kerül, így 5/4-es, tehát nagyobb az életnagyságnál – a hozzátartozókat meglepi. (Magyarázhatom én, hogy majd kint a térben és ideális magasságban a posztamensen higgyék el, hogy ekkorának kell lenni..) A portré megtekintésekor volt néhány kérdéses pont, de a lényeges dolgokban sikerült úgy „megfogalmaznom” a szobrot, hogy kisebb változtatásokat kértek, és azt, hogy egy újabb látogatás alkalmával valaki a tanítványok közül szintén megnézné a portrét. Az újabb találkozás, a beszélgetések szinte eszközt teremtettek számomra a befejezéshez, a bronzba öntött szobornak már csak az avatásra kellett várnia.

Az a pillanat a legizgalmasabb mindig, amikor a helyszínre kerül egy-egy szobor, és a térben jelenik meg. Itt derül ki, hogy azt az embert sikerült-e láttatni, aki valójában volt, akinek egyéniségét, habitusát, temperamentumát, jellemét sokan személyesen ismerték, de nekem csak az olvasmányok – és jelen esetben szerencsére – fotók engedték megismerni.

A portré műfaj a szobrászatnak egy olyan szeglete, aminek kifejezési eszközei igen gazdagok: a valóság-ábrázolás lehet szigorú felfogásban realista, vagy idealizáló, de nagyot lehet tévedni, ha nincs benne lelki kifejező erő, ha pusztán csak formai hasonlóságra törekszik. A portrénak jellemrajznak kell lenni, individualizáló arcképek, kiemelve azt, ami már túl a formán, a lélek karakterét mutatja meg.

A Zlinszky-portré készítése alkalmat adott a saját szellemi gazdagodásomra is, mert megismertem egy olyan embert, aki hitvallását mélyen emberi célokért alakította, elvei, céljai mind példaadóak az utódok számára. Annak reményében született meg a róla készült portré, hogy szellemi hagyatékát ezzel együtt még inkább magukénak érezzék az általa alapított kar hallgatói.

Csongrád, 2020. június 21.

Lantos Györgyi
szobrász

Jog, hagyomány és értékek

*Emlékkonferencia Zlinszky János
tiszteletére,
a PPKE JÁK 25. jubileumi tanévében*

**2020. március 6.
1088. Budapest Szentkirályi utca 28.**

- 11.00 Zlinszky János szobrának felavatása
(PPKE JÁK Gesztenyés Udvar)
- 12.00 Állófogadás
- 13.30 Emlékkonferencia kezdete
(nyolc szekcióban)

Római jog 1. szekció
(Gy. 206. Jogbölcseleti Tanszék)

- 13.30 – 14.00 **Jusztinger János** (PTE):
*Adótörténeti szemelvények a római köztársaság
időszakából*
- 14.00 – 14.30 **Bajánházy István** (ME):
*A „nemo plus iuris elv” érvényesülése
a hadizsákmány eladásakor*
- 14.30 – 15.00 **Szalai Ákos** (PPKE):
*Gazdasági szervezetek jogi formái a nagy polgári
törvénykönyvek megjelenése előtti időszakban
– Joggazdaságtani kérdések és válaszok*
- 15.00 – 15.30 **Hegedűs Lilla** (PPKE):
Zlinszky János és Wilhelm Röpke
- 15.30 – 16.00 **El Beheiri Nadja** (PPKE):
Zlinszky János és az Egyház szociális tanítása
- 16.00 – 17.00 **Diszkusszió**

* * *

Római jog 2. szekció
(Gy. 311. Polgári Jogi Tanszék)

- 13.30 – 14.00 **Deli Gergely** (SZIE):
A tulajdon mint fétis
- 14.00 – 14.30 **Könczöl Miklós** (PPKE):
*Történelem és ésszerűség a De re publica
II. könyvében*
- 14.30 – 15.00 **Radványi Anna** (PPKE):
*Természetjogi érvelés Tryph. D. 12, 6, 64 (7 disp.)
alapján*
- 15.00 – 15.30 **Blazovich László** (SZTE):
*Raymundus Parthenopeis: Summa legum brevis,
levis et utilis c. művéről*

15.30 – 16.00 **Szabó Béla** (DE):
*A rokonsági fok számításának rejtélyei az erdélyi
szászoknál*

16.00 – 17.00 Diszkusszió

* * *

Római jog 3. szekció (Dékáni Tanácsterem)

13.30 – 14.00 **Hamza Gábor** (ELTE):
Észrevételek a tulajdon fogalmáról a római jogban

14.00 – 14.30 **Jakab Éva** (KRE):
*Tulajdon és társadalom. Adalékok a tulajdon
fogalmának történetéhez*

14.30 – 15.00 **Pókecz Kovács Attila** (NKE):
*A birtok szerepe a tulajdonszerzésnél a római jog
forrásaiban*

15.00 – 15.30 **Benke József** (PTE):
A római tulajdonjogi kazuisztika

15.30 – 16.00 **Erdődy János** (PPKE):
Lex Laetoria az oktatás tükrében

16.00 – 17.00 Diszkusszió

* * *

Jogtörténet 1. szekció (Gy.207. Jogtörténeti Tanszék)

13.30 – 14.00 **Schweitzer Gábor** (TK JTI – NKE):
*„... hisz minden alkotmányjogi tanulmányban
van politikum”. Csekey István írásai és levelei
a kormányzói jogkör reformjáról*

- 14.00 – 14.30 **Völgyesi Levente** (ELTE - PPKE):
*Főkegyúri jog nélkül a kegyuraság gyakorlása
a két világháború között*
- 14.30 – 15.00 **Halász Iván** (NKE):
*Kontinuitás a diszkontinuitásban: a köztársasági
elnök Csehszlovákia közjogi fejlődésében*
- 15.00 – 15.30 **Képes György** (ELTE):
*Kormányzó: királyhelyettes vagy de facto
köztársasági elnök?*
- 15.30 – 16.00 **Lehotay Veronika** (ME):
Adalékok a kormányzósértési perekhez
- 16.00 – 17.00 Diskusszió

* * *

Jogtörténet 2. szekció

(Gy. 310. Környezetjogi Tanszék)

- 13.30 – 14.00 **Horváth Attila** (NKE):
*A történeti alkotmány a magyar Alkotmánybíróság
gyakorlatában*
- 14.00 – 14.30 **Salamon László** (PPKE):
*Az 1920/22. évi Nemzetgyűlés alkotmányos
legitimációja*
- 14.30 – 15.00 **Varga Zs. András** (PPKE):
Jogfolytonosság és az Alaptörvény
- 15.00 – 15.30 **Takács Péter** (SZIE):
A király nélküli királyság mint köztes államforma
- 15.30 – 16.00 **Szabó István** (PPKE):
A tradicionális államforma
- 16.00 – 17.00 Diskusszió

* * *

Jogtörténet 3. szekció (Gy. 314. Polgári Jogi Tanszék)

- 13.30 – 14.00 **Szigeti Magdolna** (PPKE):
Weimari Alkotmány tanulságai
- 14.00 – 14.30 **Petrasovszky Anna** (ME):
Az állam- és kormányforma megítélése a 19. századi természetjogban
- 14.30 – 15.00 **Varga Norbert** (SZTE):
A bíróságok gyakorlata kartellügyekben a két világháború között
- 15.00 – 15.30 **Andrási Dorottya** (PPKE):
Az 1868-as nemzetiségi törvény és a horvát–magyar kiegyezés
- 15.30 – 16.00 **Gedeon Magdolna** (ME):
Római jogi elemek Kitionich János műveiben
- 16.00 – 17.00 Diszkusszió

* * *

Jogtörténet 4. szekció (Gy. 204. Kánonjogi Intézet mellett)

- 13.30 – 14.00 **Frey Dóra** (AUB):
Nemzetiségi jogok a Horthy-korszak kezdetén
- 14.00 – 14.30 **Szabó Szilárd** (DE):
Az Osztrák-Magyar Monarchia katonai hírszerzésének és elhárításának jogtörténeti vonatkozásai
- 14.30 – 15.00 **Drócsa Izabella** (PPKE):
Meg akarta-e dönteni az alkotmányos rendet Matuska Szilveszter?

15.00 – 15.30 **Liktor Zoltán** (PPKE):
„Hat menyező, négy testamentum”
– A Habsburg-ház „osztrák” és „spanyol” ágának
egysége a 16-17. században a spanyol királyok
házasságpolitikája és végrendelete tükrében

15.30 – 16.30 Diszkusszió

* * *

Közjogi szekció (Gy.306. Nyelvi Lektorátus)

13.30 – 13.50 **Balogh Zsolt** (PPKE):
*A közigazgatási perekkel összefüggő egyes
alkotmányossági kérdések*

13.50 – 14.10 **Balogh-Békesi Nóra** (PPKE):
Gondolatok a bírói hatalom legitimációjának kérdéséről

14.10 – 14.30 **Csink Lóránt** (PPKE):
Gondolatok a választójog alakulásáról

14.30 – 14.50 **Kurunczi Gábor** (PPKE):
*A választási rendszerek alkotmányosságának
(és igazságosságának) egyes kérdései*

14.50 – 15.10: **Hajas Barnabás** (PPKE):
A gyülekezési jog európai sztenderdjei

15.10 – 15.30 **Raffai Katalin** (PPKE):
Alapjogok a nemzetközi magánjogban

15.30 – 15.50 **Schanda Balázs** (PPKE):
*A tulajdoni rendszerváltás néhány kérdése.
Kárpótlás - Lastenausgleich*

15.50 – 16.10 **Varga Ádám** (PPKE):
Helyi önkormányzatiság Magyarországon

16.10 – 17.10: Diszkusszió

**A TUDÓS,
AZ EMBER...**

ZLINSZKY JÁNOS VILÁGNÉZETE, A RÓMAI JOG ÉS AZ EGYHÁZ TÁRSADALMI GONDOLKODÁSA

EL BEHEIRI Nadja
egyetemi tanár (PPKE JÁK)

1. Bevezetés

Zlinszky János gyakorló jogászként, alkotmánybíróként, professzorként, karunk első dékánjaként is a keresztény értékrendből indult ki. A világról, az emberről, valamint a társadalmi jelenségekről alkotott felfogása a szó szoros értelmében *Weltanschauung* – világnézet – volt. Eszünkbe ötlük az a tanács, amelyet a híres filozófus, Max Scheler adott Romano Guardininak. A Zlinszky János által is becsült és idézett gondolkodó 1923-ban Berlinben kapott egy, kifejezetten neki alakított katedrát e néven: „*Katholische Weltanschauung* (katolikus világnézet)”. Guardini a neki szánt feladattal kapcsolatos aggályait megosztotta kollégájával. Scheler tanácsa pedig így szólt: „Önnek pusztán azt kell tennie, amit a „*Weltanschauung*” szó sugall: a világot, a dolgokat, az embert és annak cselekedeteit szemlélni, és pedig keresztény emberként, aki felelősségének tudatában van. Ezt követően tudományos módon ki kell fejtenie, amit lát.”¹

Schelert a fenomenológiai iskola egyik kimagasló művelőjeként tartják számon, így az iskola Guardinira is nagy hatással volt. A keresztény világnézet Guardini számára nem azt jelentette, hogy a keresztény tanítást rávetítette volna egy adott tárgyra, hanem azt, hogy a világnak a lehető leg-

¹ Hanna Barbara GERL-FALKOVITZ: *Romano Guardini: Konturen des Lebens und Spuren des Denkens*. Verlag-Gemeinschaft Topos Plus, 2010. 105.

teljesebb értelemben vett megértésére törekszik. A keresztény perspektíva arra készíti, hogy a világot és az embert minden lehetséges dimenziójában szemléljük. Eme szemszög megvilágítja a vizsgálat alá vont tárgyat és a vizsgáló kiindulópontját egyaránt.

Zlinszky János tudományos munkássága igen szerteágazó. Kiemelkedő szerepet játszanak ebben a magyar jogtörténetre vonatkozó tanulmányok és a korai római társadalmat vizsgáló elemzések. Tanulmányunkban elsősorban a római jogi munkák egy szűk, ám karakterisztikus szeletére szeretnénk helyezni a hangsúlyt. Ezt követően Zlinszky gondolkodását az Egyház társadalmi tanítása tükrében szeretnénk elhelyezni. Munkája példaképet nyújthat arra, hogy a keresztény gondolkodás hogyan serkentheti a jogászai munkát és fordítva; a jogász tevékenysége hozzájárulhat a keresztény értékrend megvalósításához.

A szükségszerűen sommás érdemi vizsgálatot megelőzően felütésként néhány gondolatot idézünk azokból, amelyeket Zlinszky János 25 évvel ezelőtt az induló jogi kar első évfolyamához intézett.

2. Jog és társadalom keresztény szellemben

Ezen a címen jelent meg az 1995-ös tanévet megnyitó előadása, amelyben a Katolikus Egyetem első dékánja számot adott a Kar küldetéséről. Beszédében felteszi a retorikai kérdést:

„Mit kívánunk adni ennek az új század feladatait vállaló ifjú csapatnak, hogy betölthesse helyét a társadalomban? Át kívánjuk adni számukra a magunk mély, történelmi gyökereken alapuló jogállami hagyományunkat. Ezt a hagyományt sokáig leértékelték, nem becsülték, félremagyarázták. Mégis létezik. Benne van Szent István törvénye az idegenek befogadásáról, a másság értékéről, amely szerint nyelv, szokás, mesterség, eszköz sokszínűsége gazdagítja a nemzetet. És benne van elkötelezettsége a keresztény értékek iránt, az erkölcs egysége iránt, amelyet szabadon

valósít meg az ember, de létét nem tudja kérdéssé tenni, legfeljebb saját tudatában.”²

A történelmi hagyományból Zlinszky levezeti a köz dolgaiban való részvétel jogát, a hatalomnak a közösségtől származását, az uralkodónak a nemzettel szemben fennálló kötelezettségeit, a személyes szabadságot, az otthon és a család sérthetetlenségét, és a vallásszabadságot. A felvázolt történelmi ív Szent Istvántól indul, a rendi Magyarország és a liberalizmus időszakára is kitér. A rendi korszakkal kapcsolatban a nemesség nyitottságát hangsúlyozza, az 1848-as forradalmat az európai társadalomtörténetének egyik legszebb fejezetének nevezi. Kiemeli azt is, hogy az első és második világháború közötti időszakban a békediktátum revíziójáért vívott küzdelem jogi érvekkel történt. A jövőre nézve hangsúlyozza, hogy az út csak egy közös európai út lehet, amely „a régi sérelmek és igazságtalanságok feloldásának útja is lehet”. A rendelkezésre álló eszköztár a természet törvényből fakad. A természet törvény tartalmi meghatározása során egyrészt az anyagi világból, másrészt pedig abból indul ki, hogy az ember társas lény. Az Isten által teremtett világ jó; értéktartalommal rendelkezik. Az ember eme értéktartalom felismerésére, szabad elfogadására hivatott. „A keresztény ember különleges feladata szeretni-szolgálni a többi embert, a rábízottakat, a rászorulókat, ezáltal jó emberré lenni.”³ ?

A beszédben a történelmi hagyományok nagy szerepet kapnak, ugyanakkor az évnyitó alkalmából megfogalmazott gondolatok a kevés alkalmak egyike, amikor Zlinszky kifejezetten hivatkozik a természetjogra. A professzor annak a meggyőződésnek is hangot ad, hogy a jogállamban szükséges a jognak a polgárok általi elfogadása; sőt, meggyőződése szerint, a jogért folyamatosan harcolni kell. Az értékrend Európa keresztény tradíciójából fakad. A hármas tétel, amely az ünnepélyes alkalommal megfogalmazásra került, három hívószóban foglalható össze: történelmi hagyomány, jogállam és keresztény értékrend.

² ZLINSZKY János: Jog és társadalom keresztény szellemben. *Jel*, (1995) 284. Az írott verzió megtartotta a szóbeli előadás stílusát. Így továbbá is úgy érezhetjük, hogy a professzor minket is megszólít.

³ ZLINSZKY (1995) i. m. 285.

3. A gyökerek

Értékrendje kialakítása során Zlinszky János elsősorban saját élettapasztalatából merített, ahol a hazában és családban való meggyökerezettség különleges szerepet játszott. A családja által nyújtott – szülei hitéből fakadó – biztonságérzettel kapcsolatban a jogász így fogalmazott: „Olyan volt ez számunkra, mint a levegő, vagy a nemzet adott, megélt, másképp nem is elképzelhető világa.”⁴

A jogi gondolkodását meghatározó művekkel is nagyapja könyvtárában találkozott. Említendő ezzel kapcsolatban Rudolf von Jhering munkái, valamint néhány, alapvető gazdasági elmélettel foglalkozó könyv, mint pl. a *Wealth of Nations* Adam Smith tollából, vagy Wilhelm Röpke könyvei.⁵

Az élettapasztalathoz tartoztak fájdalmas események is, mint a háború, a kitelepítés, vagy az egyetemről koncepciók eljárással történő kizárás. A későbbi professzor hat évig dolgozott építőmunkásként, s büszke volt arra, hogy ott is megállja a helyét: „A munka, bármilyen is volt, teremtő erőnek bizonyult”.⁶

Tudományos tevékenysége elején szerkesztési feladatok játszottak fontos, gondolkodását meghatározó szerepet. Megemlítendő ezzel kapcsolatban Marton Géza tudományos hagyatékának a rendezése, majd Baranyai Decsi János (Johannes Decius Baronius) művei tervezett kommentálása, valamint nagyapja, Niamešny Mihály naplófeljegyzései publikálása és kommentálása. Azon túl, hogy ezek a munkák hozzájárultak tudományos nézeti megfogalmazásához, a tudományos közösségbe való belépéshez is biztosítottak lehetőséget. Marton Géza hagyatékának publikálása kapcsolatfelvételhez nyújtott alkalmat a jeles római jogásszal, Max Kaserrel. Baranyai Decsi Jánossal kapcsolatos munkái a *Salzburger Rechtshistorikertag*-on tartott előadása tárgyát képezte.⁷ E tudományos rendezvényen Zlinszky mély és hosszantartó barátságot kötött Theo Mayer-Maly és Wolfgang Waldstein professzorokkal.

⁴ ZLINSZKY János: Az életút töredékei. In: KOLTAY András (szerk.): *A XII Táblától a 12 ponton át a magánjog új törvénykönyvig*. Budapest, Szent István Társulat, 2013. 746.

⁵ ZLINSZKY (2013) i. m. 765.

⁶ ZLINSZKY (2013) i. m. 749.

⁷ ZLINSZKY János: Ein Versuch zur Rezeption des römischen Rechts in Ungarn. In: Wolfgang WALDSTEIN – FRANZ HORAK (Hrsg.): *Festgabe für Arnold Herdlitzka*. München, W. Fink, 1972.

Niamessny Mihály naplófeljegyzéseivel való foglalkozása⁸ jó alapot adott egyik leglényegesebb publikációs tevékenységéhez: a *Handbuch der Quellen und Literatur der neueren europäischen Privatrechtsgeschichte* magyar jogot bemutató fejezeteihez.⁹

4. A jogot a római jogon keresztül

Ebben a jheringi mondatban Zlinszky János kutatói és oktatói munkájának vezérgondolatát látta.¹⁰

A Római joggal kapcsolatban Zlinszky főleg az ősi római jog kialakulását tanulmányozta. A források értelmezése során tetten érhető a bevezetőben említett módszertani megközelítés. Világképe arra készítette, hogy az ókori forrásokat a lehető legteljesebb jelentéstartalommal értse és értelmezze. Eszünkbe juthat Celsus egyik híres mondata, miszerint a törvények ismerete nem a szavak értelménél áll meg, hanem a *verbában* rejlő teljes potenciál kihasználását foglalja magában. *Scire leges non hoc est verba earum tenere, sed vim ac potestatem*.¹¹ Leopold Wenger mintegy száz évvel ezelőtt egy *Römisches Recht und Rechtsvergleichung* c. tanulmányban szemléletesen egy olyan hermeneutikáról beszélt, amelyben a (törvény) szövege okosabb a törvényhozónál.¹² A kiterjesztő értelmezés a szöveg filológiai jelentésében talál természetes határra. Megerősítést, megcáfolást a régészeti leletek figyelembe vétele is adhat.

A következőkben két töredéket említünk, amelyekben keresztül Zlinszky Róma alapításáról szóló történetet (vagy az ezzel kapcsolatos hagyományt) ír le.

⁸ ZLINSZKY János: Dr. Niamessny Mihály naplófeljegyzései 1910–1918. *Századok*, 1970/3. 677–697.

⁹ ZLINSZKY János: Das 19. Jahrhundert. Gesetzgebung zum allg. Privatrecht und Verfahrensrecht. In: Helmut COING (Hrsg.): *Handbuch der Quellen und Literatur der neueren europäischen Privatrechtsgeschichte*. III/2. München, C.H.Beck Verlag, 1982.; valamint a III/3., 1986-ban megjelent kötetben: Das 19. Jahrhundert. Ungarn. Handels- und Wechselrecht.; Das 19. Jahrhundert. Gewerbefreiheit. Ungarn.; Das 19. Jahrhundert. Arbeitsrecht. Ungarn.; Das 19. Jahrhundert. Urheber und Verlagsrecht.; Das 19. Jahrhundert. Patentrecht- und Musterschutz.

¹⁰ ZLINSZKY János: Római jog és jogállami jogalkotás. In: KOLTAY (szerk.) i. m. 405.

¹¹ D. 1,3,17.

¹² Leopold WENGER: Römisches Recht und Rechtsvergleichung. *Archiv für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie*, vol. 1 (1920/21) 10.

„Romulus – vocata ad concilium multitudine, quae coalescere in populi unius corpus nulla re praeterquam legibus poterat, iura dedit.”¹³

Az idézetben Livius a *lex* és *ius* kifejezést egymás mellett, többesszámban használja. Első benyomás alapján úgy tűnhet, mintha a történetíró a két kifejezést szinonimaként használná. A közelebbi vizsgálódás azt mutatja, hogy a *'termini'* párhuzamos használata egy sor tudományelméleti gondolatnak ad teret. A szavak etimológiai értelmezése sok bizonytalan elemet tartalmaz; a levezetési kísérletek mégis kiindulópontot adhatnak a liviusi beszámoló interpretációjához, és ennek tudománytörténeti fejlődéséhez.

A *ius* kifejezéssel kapcsolatban általánosan elfogadott, hogy a terminus az ósindiai *yōh* üdvös jelentésű, valamint az avesztai nyelvből származó *yaož-daδaiti* üdvözít, rituálisan tisztít szavakból ered.¹⁴ Max Kaser ezen túl még a *ieu-*, *iug* (*iungo*) szóval való összefüggést is lehetségesnek tartja, és elképzelhetőnek tartja, hogy *ius* alatt az igazságszolgáltatás helyét mint szakrálisan behatárolt helyet értették. Ezen túl a híres római jogász még a *ius* és Iovis közötti kapcsolatot sem zárja ki feltétlenül. Ez a kapcsolódás a Jupiternek tett esküre utalna. Kaser viszont azt is hangsúlyozza, hogy a *ius facere* és ennek ellentéte, az *iniuria facere* első ízben csak az emberek közötti viszonyokat tartja szem előtt, tehát a reláció horizontális jellegére vonatkozik. A vertikális aspektus, Istenekre való kitekintés, csak a felek által az eljárás során tett eskü révén kapott helyet a *ius* fogalma meghatározásával kapcsolatban. A *ius* eredetileg a szakrális szférán kívül helyezkedett el, csak az eskü vonja be az Isteneket az emberek közötti vitába. Az eskü így nem csak evilági hatalomra vonatkozott; az ellenfél legyőzéséhez szükséges erőt is adott.¹⁵

A *lex* kifejezéssel kapcsolatban Földi András áttekintést nyújtott a szakirodalomban képviselt nézetekről. Földi alapvetően két szöveghagyományt különböztet meg. Az első a Zlinszky által is használt etimológiai levezetés *lęgo, lęgere*-ből. A szó „kiválasztani, kihirdetni, hírül adni” jelentésű. Zlinszky

¹³ Liv. 1,8,1.

¹⁴ Max KASER: *Das altrömische ius: Studien zur Rechtsvorstellung und Rechtsgeschichte der Römer*. Vandenhoeck & Ruprecht, 1949. 27; valamint Franz WIEACKER: *Römische Rechtsgeschichte: Abschnitt. Einleitung, Quellenkunde, Frühzeit und Republik*. C. H. Beck, 1988. 236.

¹⁵ KASER i. m. 29–32.

ezt a jelentést a *leges publicae*, a magisztrátus részéről történő kihirdetésre vonatkoztatja. A második etimológiai megközelítés visszavezeti a *lex* szót a *lēgo*, *lēgare* igére, és így a megkötni, kötelező jelleggel előírni jelentést helyezi előtérbe. A többség az első jelentés mellett teszi le voksát. Ez a jelentéstartalom fedi a hangos és *certis verbis* történő törvényjavaslatot a népgyűlés előtt, de vonatkozhat a törvény kihirdetésére is. Így jelölheti a magisztrátusi tevékenységet a törvény megszavazása előtti és utáni szakaszban is.¹⁶

Zlinszky munkáiban nagyobb figyelmet szentel a *ius*-nak mint a *lex* fogalmának. Az írott törvény, a legkorábbi tétel, amely a modern kutató számára relatív bizonyossággal értékelhető eredményeket tartalmaz a XII-táblás törvény. Ezzel a törvénnyel – Zlinszky álláspontja szerint – összefoglalták a korábbi szokásjogot, elsősorban a jogbiztonság érdekében.

A *ius* tanulmányozása két irányt vesz: a közjogi és a perjogi értelmezést. A két szempont összefüggésben áll egymással, hiszen a közösség beavatkozásával történő jogérvényesítés szoros kapcsolatban áll a közösség önmeghatározásával. Közjogi értelemben Zlinszky levezeti a liviusi mondatból azt a tételt, hogy Róma alapítása első pillanatától fogva jogállam volt.

4.1. Róma mint jogállam

Livius a korai római társadalomra a *multitudo* kifejezést használja. Ezzel a kifejezéssel a történetíró egy sokaságra utal, amelyet csak a jog által lehetett egységes néppé tenni. Az egyén a *populus Romanus*hoz való tartozása révén vált római polgárrá. Az olasz romanista, Pierangelo Catalano Róma korai fejlődésével kapcsolatosan a szövegben egyrészt az *asylum* intézmény előzményeit emeli ki, másrészt az olasz professzor Róma más etnikumok iránti nyitottságát hangsúlyozza.¹⁷ Zlinszky úgy látja, hogy a római társadalom

¹⁶ András FÖLDI: Begriffsgeschichtliche Fragen im Bereich des *ius publicum*. *Pázmány Law Review*, VI. (2018) 44–45.

¹⁷ Pierangelo CATALANO P.: *Populus romanus Quirites*. G. Giappichelli, 1974. 63. Az ókori írók közül főleg Plutarkhosz (Romulus 9,2-3: „Mihelyt megvetették a város alapjait, oltalmat nyújtó szent helyet jelöltek ki a menekülteknek, amelyet Asylaesus istennek szenteltek; ide mindenkit befogadtak, s nem adták ki a szökött rabszolgát urának, az adóst a hitelezőnek, sem a gyilkost a hatóságoknak. Azt mondogatták, hogy a Delphoiból kapott jóslatnak engedelmeskedve nyitották meg az asylumot, hogy városuk mihamarább benépesedjék.” Elek Máthé fordításában). Vö. továbbá Dionysos Halikarnasseus, Római történet, 2,15.

kialakulásában nemcsak az játszott szerepet, hogy e társadalom tagjai különböző etnikumokból származtak, hanem felhívja a figyelmet arra is, hogy a korai római társadalom egy része pásztorokból, másik része parasztokból állt. A két társadalmi réteg között fennálló feszültség szerepet is játszott a XII-táblás törvény egyes szabályainak kialakulásában.¹⁸

A modern fordítások különböző szempontokat helyeznek előtérbe. Magyar nyelven sokaságról beszélnek, amelyet Livius „egy testté, egységes néppé csakis a törvények erejével formálhatott, és jogrendszert adott neki.”¹⁹ A „jogrendszer” kifejezés Theodor Mommsen munkájára utal, aki a *Römisches Staatsrecht* c., hatalmas monográfiájával a római közjog rendszerét megalkotta. Zlinszky János *Ius publicum* c. könyvében – főleg az irodalomjegyzékben – többször utal Theodor Mommsenre.²⁰ Zlinszky közjogi gondolkodása mégis eltér a nagy római jogásznak és történésznek a római államról alkotott képéről, ami a fordításban is megjelenik. Zlinszky a fordításban sajátos elemeket használ. A professzor a következőképpen jeleníti meg a mondatot magyar nyelven: „Romulus előírászerűen elrendezve az istennek dolgait, gyűlésbe hívta a tömeget, s minthogy azt egyedül törvényekkel lehetett egységes nemzeté összekovácsolni, jogot alkotott (számukra).”²¹ Zlinszky a jogrendszer helyett csak egyszerűen a jog kifejezést használja, és nép helyett nemzetet ír.

A *populus* fordításával kapcsolatos kérdéskörön észlelhető a Jheringi befolyás, aki a történeti iskola és a hegeli filozófia hagyományában fogalmazza meg a jogról szóló eszméjét. Jhering a népről a jogra helyezi át a hangsúlyt, és a „jogot az emberi szabadság „Organismusaként” definiálja.²² Ebben az értelemben használja a német fordítás az „Organismus eines Volkes” fordulatot:

A jogi források közül Pomponius Enchiridion D. 1.2.2.2: „*Postea aucta ad aliquem modum civitate ipsum Romulum traditur populum in triginta partes divisisse, quas partes curias appellavit propterea, quod tunc rei publicae curam per sententias partium earum expediebat. et ita leges quasdam et ipse curiatis ad populum tulit: [...].*”

¹⁸ ZLINSZKY János: Állam és jog az ősi Rómában. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1997. 122.

¹⁹ Titus LIVIUS: *A Római nép története a város alapításától*. I. [Bibliotheca classica] Budapest, Madách, 1982. Az első kötetet Kis Ferencné fordította.

²⁰ Vö. ezzel kapcsolatban PÓKECZ KOVÁCS Attila: Zlinszky János és a római közjog. *Iustum Aequum Salutare*, XII. évf., 2016/1. 77–78. A szerző tanulmányában ad áttekintést Mommsen tudományos előzményeiről.

²¹ ZLINSZKY János: *Ius publicum*. Budapest, Osiris, 1994. Előlap.

²² JHERING Rudolf von: *Geist des römischen Rechts auf den verschiedenen Stufen seiner Entwicklung*. Breitkopf und Härtel, 1852. 25.

„... [Romulus berief die Menge], die allein durch Gesetze zum Organismus eines Volkes zusammenwachsen konnte, zu einer Versammlung stellte Rechtsnormen auf.”²³ Zlinszky egyetért a Jheringi felfogással azáltal, hogy a nép fogalmát a nemzetével helyettesíti. A professzor 2006-ban az új Alaptörvénnyel kapcsolatos alkotmányozási folyamat során a nép és a nemzet fogalmát egymástól elhatárolja. Nép alatt természetesen kialakult etnikai csoportot ért, amely közös anyanyelv és közös kultúrával rendelkezik. A nemzet fogalma egy politikai kategóriát jelöl, a nemzet tagjai mindazok, akik a közügyekre befolyással bírnak.²⁴ A nemzet politikai fogalmát Deák Ferencre vezeti vissza. A Szentkorona eszmével kapcsolatban Zlinszky kiemeli a Deák által proponált felfogás aktualitását, elismervén azt is, hogy a gondolat Deák idejében még túl korai volt.²⁵ Rudolf von Jhering és Deák eszmei világa találkozik ott is, amikor Zlinszky kiemeli azt, hogy ahhoz, hogy egy jogrendszer effektív legyen, szükséges, hogy a polgárok azt ismerjék és elfogadják.²⁶ Eme joggal kapcsolatos meggyőződés visszacseng egy gaiusi szöveg fordításánál is. Az ókori jogász Intitúciói elején definiálja a *ius civile* fogalmát: *Quod quisque populus ipse sibi ius constituit, id ipsius proprium est vocanturque ius civile quasi ius proprium civitatis*. Brósz Róbert a mondatát így ülteti át magyar nyelvre: „Ugyanis az a jog, amelyet egy nép önmagának alkotott, az az ő sajátja és civil jognak nevezik, mintegy az állam saját joga.”²⁷ Zlinszky ebben a mondatban is helyettesíti a nép kifejezés a nemzet szóval. „Az ő sajátja” fordulat helyett használja a „különleges tulajdon” kifejezést.²⁸ Róma saját joga három rétegben keletkezett. Az alapítók előző környezetének szokásaiból ered. Ezek a szabályok részben állami szankció nélkül a *mos* keretében érvényesültek, részben pedig joggá váltak. A joggá válás folyamata vagy a közösség spontán jogérzete alapján, vagy antagonisztikus

²³ Titus LIVIUS: *Römische Geschichte*. 1–3. Sammlung Tusculum. Ostfildern, Patmos, 42007.

²⁴ ZLINSZKY János: Tudjátok-e, mi a haza? In: KOLTAY (szerk.) i. m. 337.

²⁵ ZLINSZKY János: A Szentkorona-eszme és története. In: KOLTAY (szerk.) i. m. 243.

²⁶ Deákra vonatkozóan vö. ZLINSZKY János: Deák Ferenc öröksége. In: KOLTAY (szerk.) i. m. 321.

²⁷ Gaius Inst. 1,1,3. GAIUS: *Institúciói: négy kommentár*. [ford. Brósz Róbert] Budapest, Szent István Társulat, 2014. A fordítást Zlinszky János lektorálta.

²⁸ Zlinszky János tollából találunk a töredék német nyelvre való fordítást: *ius civile* [ist] jenes Recht, das eine Nation für sich gesetzt hat, [es] ist ihr besonderes Eigentum und man nennt es Zivilrecht als Eigenrecht des Staates. „Die deutsche Übersetzung wird ausdrücklich angeführt ZLINSZKY János: Rechtsbewusstsein im Rechtsstaat. In: *Gedankenaustausch zwischen deutschen und ungarischen Juristen [Konferenzbeiträge]*. Budapest, Magyar–Német Jogász Egyesület, 2004.16.

ellentétek következtében, szakrális döntés útján valósult meg. E szabályok érvényesítése vagy a társadalom közvetlen beavatkozása, vagy önszegély révén történt. A jog harmadik csoportja a változó életviszonyok alapján keletkezett. Mindegyik réteg azon része, amelyet állami eszközökkel védelembe részesítettek, a *ius Quiritium* kategóriáját alkotta.²⁹ A korai fejlődés tekintetében Zlinszky lehetségesnek tartja, hogy az ősi jog érvényesítő része (a római közösség saját joga – *ius proprium*) a tulajdon (*proprietas*) előzménye volt. Ez a feltevés jelenik meg a *ius proprium civitatis*nál is.

Az újkori értelmezéssel kapcsolatban idézhetjük még az angol fordítást: „He called the people together and gave the rules of law, since nothing else but law could unite them into a single body politic.” Az angol fordítás visszaadja a „body politic” fordulattal „in populi unius corpus” szóhasználatot; sejteti a *body political* és a *body of law* közötti párhuzamot, és ezzel utal a társadalmi szerződés gondolatára. A társadalmi szerződés elmélete legfontosabb angol képviselője John Locke. A Lock-féle társadalmi szerződés az individuális jogok védelmét szolgálja: az élet, az egészség, a szabadság, valamint a tulajdon védelmét. A társadalmi szerződés tekintetében úgy tűnik, hogy Zlinszky inkább a Rousseau féle hagyományt teszi magáévá. Ez a választás sem mondható véletlennek, hiszen a francia filozófus, annak ellenére, hogy őt alapvetően a racionalista irányzat képviselőjeként tartják számon, már elhagyta eme irányzat ateista vonalát, és egyben kihangsúlyozta az érzelmek jelentőségét is. Mindkét elem a romanticizmus felé mutat, amely hatást gyakorolt nem utolsósorban a jogtörténeti iskolára is.

E benyomás megerősítést nyer egy, a *Ius Publicum* c. könyvből kiemelt idézet révén. Zlinszky a római állam keletkezésével kapcsolatban így fogalmaz:

„Rousseau, a nagy francia gondolkodó úgy képzelte el az állam és a társadalom keletkezését, hogy, amikor már viták voltak köztük, az ősemberek raktak egy tábortüzet, leültek körébe, sütöttek valami jó ételt, és megtárgyalták, hogy hogyan is legyen tovább, mert úgy nem megy, hogy csak az apa parancsol. Így szerződést kötöttek egymás között, az

²⁹ ZLINSZKY János: Meum est ex iure Quiritium. *A. Univ. Miskolc.*, IV. évf. (1990) 187 sk.

ún. *contrat socialt*. Ezzel létrehozták a társadalom szervezete-
tét állami formában.”

Majd a professzor hozzát teszi: „Kicsit naiv az elképzelés – de nem teljesen alaptalan.”³⁰

Összefoglalásképpen megállapíthatjuk, hogy Zlinszky a római joggal kapcsolatos munkájában követi a Jheringi felhívást, miszerint a jogot a római jogon keresztül érdemes megközelíteni. A program megvalósításában a professzor viszont önálló utat járt be. Ez jól látszik a nemzetnek tulajdonított szerepben. Miközben Jhering a nép fogalmát kiiktatja, és ily módon a törvényes keretek között megjelenő jogot kényszerszabályként középpontba állítja, Zlinszky szerint a jog a nemzetből – mint a politikai döntéshozók összességéből – indul ki. A nemzet létrehozza az államot, a közösség alkalmazza és kimondja a jogot, amelyet szokás formájában megtalál: egyetért vele.

4.2. Meum est ex iure Quiritium

A korai állam – közösség – egyik funkciója a dolgoknak a polgárokhoz való rendelésben jelent meg. A dolgokra, amit a közösség a polgárhoz rendelt, a polgár azt mondhatja: *meum est*. A közösség támogatja őt a dolgok másoktól való megvédésében, és a *meum est* válik *meum est ex iure Quiritiummá*. Zlinszky e korai quirítár tulajdon két keletkezési forrását ismeri: a hadi zsákmányból kapott tárgyak, valamint a *heredium*, a családfők részére kiosztott ingatlant, amelyhez idővel a *herediumhoz* tartozó dolgok is társultak. Ezek a dolgok tették ki a *res Mancipi* csoportját. E tulajdon védelmére a közösség jogsegélyt adott *legis actio sacramento in rem* formájában. A *legis actio sacramentó*val kapcsolatban Zlinszky egy eredeti álláspontot dolgozott ki. Nézete megfogalmazása során újból Jheringtől eltérő véleményt fogalmaz meg. Más szempontokat is figyelembe véve, itt is tágabb perspektívából végzett forráselemzés vezetett az eredményhez. Jhering azt képviselte, hogy a jogérvényesítés a *legis actio sacramento in rem* szerkezete egy „gazdasági elriasztó eszköz” volt. A felperes perindításkor a pénzüsszegeből

³⁰ ZLINSZKY (2004) i. m. 24.

álló *sacramentumot* le kellett rónia. Jhering álláspontja így szól: az összeg előteremtése szegény ember számára nyilvánvalóan nehezebb volt, mint tehetősebb polgártársának. Így, bár a törvény előtt mindenki egyenlő volt, a gazdasági viszonyok mégis hátrányos helyzetbe sodorták a szegényt.³¹ Ezt az álláspontot cáfolja meg Zlinszky. A professzor a *legis actio sacramento in remre* vonatkozó gaiusi töredék (Gai. Inst. 4,16) alapján indítja el véleményét. Ezt követően a Gaius-i beszámolóval szemben foglal állást. A professzor úgy véli, hogy a Gaius-fragmentum túlságosan a későbbi fejlődés hatása alatt áll.³² Miközben az ókori jogász a magisztrátus főszerepét a bíró kinevezésében látja, Zlinszky azt vezeti le, hogy a magisztrátus az általa gyakorolt *iurisdictio* alapján állást foglal már *in iure* valamelyik fél mellett. Álláspontját egy, a Gellius tollából származó leírás támasztja alá, miszerint a magisztrátus *vindicarum dicendarum causa* avatkozott be a jogvitába. Ez az értelmezés a szegényember számára azt jelenti, hogy ő már az *apud iudicem* eljárásban egy sokkal erősebb pozícióból indul. Az interpretáció választ ad egy másik, a Gaius-i beszámolóval kapcsolatban felmerülő kérdésre is. A felek kölcsönös vindikációja után a magisztrátus ideiglenesen birtokba veszi a pertárgyat (*mittite ambo rem*), és Gaius szerint az alperesre szorulna a bizonyítás terhe, hogy igazolja a *meum est ex iure Quiritium* keletkeztető okát. Ez egy olyan szerepelosztás, ami perjogi szempontból meglehetősen szokatlannak tűnik. Zlinszky szerint ilyenkor a magisztrátus odaítéli a dolgot annak a félnek, akinek érvelését jogszerűbbnek tartja. Ez lehet az alperes, de ez lehet a felperes is; neki állítása tényalapját kell bizonyítania. A római jogász gondolata ennél az érvelésnél a gyakorló ügyvéd és a szociálisan érzékeny ember gondolkodásával egyesül. Végeredmény Zlinszky a *legis actio sacramento in rem*-ről szóló elemzését azzal a meggyőződéssel zárja le, hogy a római jog magánjog - már ebben a korai stádiumban is - a társadalmi igazságosság követelményeit vette figyelembe, és hátrányos helyzetekre kiegyenlítő megoldásokat alkalmazott.

³¹ Rudolph von JHERING: *Scherz und Ernst in der Jurisprudenz*. Leipzig, Breitkopf und Härtel, 1899. 185. Vö. továbbá PÓLAY Elemér: A pandektisztika és hatása a magyar magánjog tudományára. *Acta Juridica et Politica*, 6. évf. (1976) 71.

³² János ZLINSZKY: Gedanken zur *legis actio sacramento in rem*. *Zeitschrift der Savigny Stiftung für Rechtsgeschichte*, Vol.. 106. (1989) 106–151.

5. Az Egyház társadalmi tanítása

A következőkben a két említett témakört az Egyház társadalmi tanításának fényében szeretnénk elhelyezni. A társadalmi életre vonatkozó eszmélkedéseket katolikus részről három területre osztották: szociális tanítás (a tanítóhivatal részéről), szociális gondolkodás (társadalmi kérdésekre vonatkozó tudományos tevékenység, amely a tanítóhivatal munkáját előkészíti és követi), és a két terület együtt a szociális hagyományt teszi ki.³³ A társadalom működését egy komplex együttes irányítja. Erre vonatkozóan a Kompendium hangsúlyozza az erények, a társadalmi értékek és a szeretet között létező mélyeséges összefüggést. A szeretet az igazság, igazságosság és a szabadság értékeinek legmélyebb forrása.³⁴ Az említett tételek konkretizálásával kapcsolatban az Egyház hagyományosan használja a természettörvény fogalmat. A természettörvény nem egyéb, mint az Isten által belénk ültetett értelem világossága, melynek jóvoltából tudjuk, mit kell megtennünk, s mit kell kerülnünk. Ezt a világosságot és ezt a törvényt Isten a teremtésben adta az embernek; részesedés ez Isten örök Törvényéből, amely magával Istennel azonos.³⁵ A mai pluralista társadalmakban azonban egy lényeges kérdés a vallott értékek érvényre juttatására vonatkozik. Az Egyház skolasztikus hagyomány mentén sokáig a *potestas indirecta* elméletét követte. A pápa nem rendelkezett közvetlen (*direct*) politikai hatalommal. Ugyanakkor az Egyház mindig vallotta, hogy a természetjogból fakadó erkölcsi tanítása politikai kérdésekre és a társadalmi berendezkedéssel kapcsolatos problémákra is vonatkozik. Az állami (keresztény uralkodó) és az egyházi hatalom (pápa) közötti konfliktus esetében a hatalom a pápára szállt át, és az ő döntése lett egyedül irányadó. Ezt a felfogást az Egyház a II. Vatikáni Zsinat óta maga mögött hagyta. Helyére lépett az *officium intermedium* (közvetett feladat) teóriája. A *Deus Caritas est* c. enciklikában XVI. Benedek hangsúlyozza, hogy az igazságos struktúrák felépítése nem közvetlenül az Egyház feladata." Ezzel szemben az „Egyháznak közvetett feladata van, amennyiben rá tartozik az

³³ Johan VERSTRAETEN: Re-thinking Catholic Social Thought as Tradition. In: Jonathan BOSWELL (szerk.): *Catholic Social Thought: Twilight or Renaissance?* Leuven, Leuven University Press, 2000. 59–77.

³⁴ *Az Egyház társadalmi tanításának Kompendiuma*. Budapest, Szent István Társulat, 2007. 204–205. pontok.

³⁵ Uo. 140 pont.

ész megtisztításához és az erkölcsi erők fölébresztéséhez való hozzájárulás, melyek nélkül igazságos struktúrákat sem fölépíteni, sem tartósan működésképesen tartani nem lehet”.³⁶ A német Parlamentben tartott beszédében XVI. Benedek a modern jogállam intézményrendszerét legmesszebbmenőkig elismervén azt hangsúlyozta, hogy a többségi elv a jogilag szabályozandó kérdések nagy részében elégséges kritériumot adhat. Nem elegendő a többségi vélemény azokban a kérdésekben, amelyek az ember és az emberiség méltóságára vonatkoznak. Ezekben a kérdésekben minden döntéshozónak más tájékozódási kritériumokat kell keresnie. Ezt követően az egyházfő az európai kulturális hagyományt ajánlja a döntéshozók figyelmébe. Zlinszky kiváltképpen alkotmánybírói tevékenysége során párosította a jogállamot meghatározó intézményekben való gondolkodást az értékérvényesítési törekvésekkel.

5.1. A jogállam mint értékhordozó kategória

Aktivitását jól tükrözik a külön- és párhuzamos vélemények nagy száma.³⁷ Meggyőződése szerint jogállam csak értékrendből fakadó állam lehet. Egy tanulmányban, amelyben alkotmánybírói tevékenységről ad számot, így fogalmazott:

„Állítom, vallom, hogy a jogállam értékhordozó kategória. Megvalósítása a társadalom érdekében nem tetszés kérdése, hanem szükségszerű. Alapvető értékei nem módosíthatók többségi akarattal, mert érték-jellegük attól független.”³⁸

A jogállam intézményei tekintetében Zlinszky a következő tételeket sorolja fel: a hatalom korlátozása a jog által, a törvényhozás jogszerűsége, a hatalommegosztás, a hatalomgyakorlók felelőssége, a bírák függetlenség-

³⁶ XVI. BENEDEK pápa: *Deus Caritas est*. Budapest, Szent István Társulat, 2006. 29. pont.

³⁷ Vö. Lilla SZÁDVÁRI: Dissenting and Concurring Opinions by János Zlinszky. *Pázmány Law Review*, VI. (2018) 91-105. Zlinszky alkotmánybírói tevékenységével kapcsolatban vö. továbbá VARGA András Zs.: Alkotmányunk értékei. A fogalmi keretek. *Iustum Aequum Salutare*, V. évf., 2009V (2009/1. 92-93.

³⁸ ZLINSZKY János: Az Alkotmány értéktartalma és a mai politika. In: KOLTAY (szerk.) i. m. 532.

ge. A jogállamot meghatározó értékek között említi az igazságosságot, a jogbiztonságot, a szabadságot és a társadalmi békét.³⁹ Az Alkotmány által hordozott értékekkel kapcsolatban követi az 1989-es Alkotmány rendszerét, kiemelve azt, hogy piacgazdaságnak nincs alkotmányos értéke. A piacgazdaság gazdasága – így Zlinszky – csak egy viszonyrendszert képez.⁴⁰

Ahogy említettük, Zlinszky elismeri a természetjog jelentőségét, de munkája során csak ritkán hivatkozik rá közvetlenül. Az értékek meghatározásáról szóló felfogása közel áll a klasszikus természetjogi koncepcióhoz. Zlinszky szerint a természetjog két elemből tevődik össze: az anyagi természetből, amelyben Isten teremtett művét látja; az emberek társadalomban való együttélése a második elem. Interakciójuk során az emberek „saját értelmes elhatározásukra és közvetlen eszmecserére” támaszkodnak.⁴¹ Az állam feladata, hogy az értékmegvalósítást lehetővé tegye. Alkotmánybírói tevékenysége során átveszi az „első Alkotmánybíróság” koncepciójának megfelelően a kelseni alkotmánybíróság gondolatát, és ezzel együtt a normák hierarchiájáról szóló elméletet. Zlinszky azonban a kelseni felfogást csak az alkotmány formai oldalára alkalmazza. Az értéktartalommal kapcsolatban egy történetileg megalapozott értelmezés mellett teszi le voksát. A történeti interpretáció során a történeti alkotmányból merít, de tágabb értelemben Európa teljes hagyományához folyamodik. A történetileg megalapozott értelmezéssel elvonatkoztat a normák hierarchiájától is, és így felfogásával megközelíti Carl Schmitt álláspontját, aki absztrakciója miatt élesen kritizálta a kelseni elképzelést.⁴² Miközben Carl Schmitt az államfő hatáskörébe utalna az Alkotmány feletti őrököt,⁴³ Zlinszky a bírói testületben (az Alkotmány tekintetében az alkotmánybírókban) látja az alkotmányosság megítélésére hivatott fórumot. Az Alkotmány értelmezésekor Zlinszky összeegyezteti a „logikai joglemező feladatokat” az Alkotmány „belső értékrendjének érvényesítésével.” Az Alkotmányban rejülő értékrendet nem szabad kijátszani.

³⁹ János ZLINSZKY: Rechtsstaat Rom. In: Martin Josef SCHERMAIER – Zoltán VÉGH (Hrsg.): *Ars boni et aequi: Festschrift für Wolfgang Waldstein zum 65. Geburtstag*. Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 1993.

⁴⁰ ZLINSZKY János: Az Alkotmány értéktartalma és a mai politika. In: KOLTAY (szerk.) i. m. 532.

⁴¹ ZLINSZKY (2013) i. m. 532.

⁴² Carl SCHMITT: Der Hüter der Verfassung. *Archiv des öffentlichen Rechts*, 55. (1929) 191.

⁴³ SCHMIDT i. m. 214 skk.

5.2. A tulajdonjog

A Teremtés könyve szerint Isten megteremtette a világot és az embert saját képmására. A világ művelésében és megőrzésében Isten az embert társává tette. A tulajdonjog keletkezésével kapcsolatban a professzor, Madách Imrére hivatkozva, a bűnbeesés pillanatához utal vissza.⁴⁴ A tulajdonjog első tárgyai a családi birtok részeként jelennek meg. Ezeket a tárgyakat az alakuló társadalmi hatalom szabályozza és védi. E leírás megfelel a korai római társadalomról leírt képnek. A tulajdon keletkezése és az eredeti bűn közötti kapcsolattal Zlinszky álláspontja összhangban áll a Szent Ágostonnál induló, és a ferences iskolában továbbélő hagyománnyal. A tulajdon az eredeti bűn következményeként jött létre, a tulajdon szétosztása a korai állam feladata volt. Szent Bonaventura azt írja, hogy az eredeti bűn előtt (*in statu naturae institutae*) a javak közösek voltak (*omnia omnibus esse communia*).⁴⁵ A dolgok emberekhez való rendelése az eredeti bűn következményeként vált szükségessé, hogy elkerüljék a vitát és az erőszakot.⁴⁶ Összehasonlításképpen említhetjük, hogy Aquinói Szent Tamás Arisztotelész nyomában levezette a tulajdonjogot a *naturalis ratió*ból. Szent Tamás szerint a tulajdonjog azonban nem abszolút értelemben fakad a természetjogból, hanem csak közvetített módon. A tulajdonjog bevezetése a dolgok jobb kihasználása, valamint a társadalmi béke fenntartása érdekében bizonyul célravezetőnek.⁴⁷ A fejlődés során inkább Aquinói Szent Tamás véleménye került előtérbe. A legújabb korban Ferenc pápa közelebb áll a ferences hagyományhoz, aki a javak általános rendeltetését állítja előtérbe.⁴⁸

⁴⁴ ZLINSZKY János: *Keresztény erkölcs és jogászai etika*. Budapest, Szent István Társulat, 1998. 162.

⁴⁵ Bonaventura 2 Sent. d. 44, a. 2, q.2 ad 4: „*Omnia esse communia dictat secundum statum naturae institutae; aliquid esse proprium dictat secundum statum naturae lapsae ad removendas contentiones et lites*”.

⁴⁶ Mint a domonkos iskola legnagyobb képviselője Aquinói Szent Tamás azt képviselte, hogy a tulajdon a javak jobb kihasználására és a békés együttélés fenntartására jött létre. *Summa Theologiae*, II-II, q. 57, a 3c és I-II, q. 94, a. 5 ad 3.

⁴⁷ Aquinói Szent Tamás II-II q. 57 art 3. arg. 3: „*Alio modo aliquid est naturaliter alteri commensuratum non secundum absolutam sui rationem, sed secundum aliquid quod ex ipso consequitur, puta proprietatis possessionum*”.

⁴⁸ MARTIN SCHLAG: *The Business Francis Means*. Washington, The Catholic University of America Press 2017. 18.

A tulajdonjogot 1989-as Alkotmány védelemben részesítette (9–13. §). A szocialista rendszer soha nem törölte el a tulajdonjogot elvi szinten. Zlinszky hangsúlyozza, hogy a tulajdoni fajták közötti megkülönböztetés (köztulajdon, személyi tulajdon, magántulajdon) azonban a rendszerváltozással megszűnt. Az új rendszerben is létezik a köz- és a magántulajdon. Mindkét fajta azonban egyenlő alapjogi védelmet kap. Zlinszky azonban, a római jogra hivatkozva, egy másfajta kategorizálást használ. A professzor köztulajdon és magántulajdonra nézve egyaránt a tárgyak célja alapján tesz különbséget. A magántulajdonba tartozó tárgyakkal kapcsolatban olyan dolgokat különböztet meg, amelynek célja az azonnali fogyasztás, majd olyan dolgokról beszél, amelyek üzleti célt szolgálnak (ide fenntartással sorolja a pénzt és az üzleti célokat szolgáló termékeket). Harmadízben olyan tárgyokról szól, amelyek az ember életét, jellegét határozzák meg. Ezekre vonatkozóan azt rögzíti: „E tulajdonról valljuk, hogy a tárgyakkhoz kötődik, jogként, hogy idő nem szünteti meg, hogy túléli a tulajdonos személyét is és öröklés révén átszáll a jogutódra, akinek meghatározása bizonyos korlátok között ugyancsak legszemélyesebb védett szabadsága a tulajdonos magánszemélynek.”⁴⁹ Ez az utolsó kategória megfeleltethető a római *familia pecuniaque* kifejezéssel megjelölt csoportnak.⁵⁰ Azon kategóriájával, amelyet a római közösség legkorábbi időktől védelemben részesített.⁵¹ Több tanulmányában a professzor azt fejtegeti, hogy a római jogból eredő szigorú és abszolút tulajdonvédelem a középkoron át folyamatosan érvényesült. A polgári forradalmak következtében a hangsúly áthelyeződött a tulajdonvédelemtől a kereskedelmi forgalom biztosítására. Zlinszky ezzel kapcsolatban három tételt említ. Az első, hogy a tolvaj és orgazda által megvalósított tényállásokat átsorolták a magándeliktumok köréből a közbűncselekményekhez, amit a tulajdonvédelem látszólagos megerősítésének nevez. Hiszen a közbűncselekményi minősítés a bizonyítási tehernek a megváltoztatását eredményezi. Eddig a tulajdonjog volt a bizonyítás tárgya; a változások után a tulajdonosnak az elkövető szubjektív bűnösségét kellett bizonyítania. A másik két újítás a kereskedelmi forgalom védelmére vonatkozik.

⁴⁹ ZLINSZKY i. m. 547.

⁵⁰ ERDŐDY János: Megjegyzések a familia római jogi fogalmához. *Iustum Aequum Salutare*, VIII. évf., 2012VIII (2012/2). 49–55.

⁵¹ Vö. jelen tanulmány 4.2. pontját.

Az új szemlélet szerint azt a jóhiszemű szerzőt részesítették állami védelemben, aki kereskedelmi környezetben vett meg egy dolgot, akkor is, ha ezt nem tulajdonostól vette meg. Hasonlóképpen védelmet biztosítottak annak, aki visszterhesen szerzett egy ingatlant, amennyiben ezt az ingatlant hatósági nyilvántartásba vették. Az említett példák sugallhatnának egy negatív hozzáállást a modern piacgazdasághoz. Zlinszky álláspontja közel áll II. János Pál által végzett differenciáláshoz. A pápa egy jó és egy rossz kapitalizmust különböztet meg. A jó kapitalizmus egy olyan rendszert jelent, amely elismeri a vállalkozás, a piac, a magántulajdon jelentőségét, és ebből következően a termelőeszköz felhasználásával járó felelősséget, valamint a szabad emberi kezdeményezés alapvető és pozitív szerepét. Ezzel szemben a rossz kapitalizmuson a gazdasági téren érvényesülő szabadság abszolutizálását érti. Egy ilyenfajta szabadság elszakítja a gazdasági szereplést etikai és vallási környezetéből, és ezzel együtt háttérbe szorítja a piaci tevékenységgel járó felelősséget is.⁵²

A tulajdon Zlinszky János gondolkodásában kiváltképpen a család megerősítését és biztonságát szolgálja. A professzor összhangban áll Ferenc pápa gondolatmenetével is,⁵³ aki így fogalmazott: „Ennél azonban többre vágyunk, álunk magasabbra szárnyal. Nemcsak arról beszélünk, hogy mindenkinek biztosítani kell az élelmet vagy a »tisztesseges ellátást«, hanem arról is, hogy mindenki elnyerhesse »a jólétet, annak sokféle szempontjából«. Ez magában foglalja a nevelést, az egészségügyi ellátáshoz való hozzáférést, s különösen a munkát, mert az emberi lény a szabad, kreatív, résztvevő és szolidáris munkában fejezi ki és növeli életének méltóságát. Az igazságos bér teszi lehetővé a megfelelő hozzáférést az egyéb, közös használatra szánt javakhoz”.

⁵² Vö. II. JÁNOS PÁL pápa: *Centesimus annus*. Budapest, Szent István Társulat, 1991. 42. pont.

⁵³ FERENC pápa: *Evangelii gaudium*. Budapest, Szent István Társulat, 2014. 192. pont.

Az egészségügyi ellátáshoz való jog⁵⁴ és az emberi munka méltósága⁵⁵ két olyan témakör, amelyek szintén Zlinszky János szívügyei közé tartoztak. Mindkét tétel tanúbizonyságot tesz a hitből fakadó emberségről. Egyik, legrégebbi társának és barátjának dedikált tanulmánykötetben Zlinszky János a jogi gyakorlatban töltött időre nézve az elmélettel vértezett gyakorlatról beszél. Onnan tovább rajzolja az ívet jogelméletének építéséhez, amely a jog oktatásában csúcsonyosult ki.⁵⁶ E három terület egységes szellemben történő művelése jellemző Zlinszky János egész munkásságára. Későbbi nemzedékek nemes feladata lesz ezt a munkát felfedezni, majd saját koruk számára hasznosítani.

⁵⁴ Ezt mutatja egy sor alkotmánybírói vélemény. Az egészségügyi ellátással kapcsolatban vö. különösen az 54/1996 (XI.30) AB határozatot. Zlinszky János a határozathoz fűzött párhuzamos véleményben úgy fogalmaz: „Sem a szakszerűség, sem a könnyebb kezelhetőség, sem a magánosítás, sem a piacgazdaság nem elegendő indok arra, hogy alkotmányosan védett területek háttérbe szorítását a politika azokkal indokolja, mikor eszközeit célok érdekében csoportosítja.”

⁵⁵ A munka méltóságával kapcsolatban említendő Zlinszky azon eredeti álláspontja, hogy a nyugdíjjaradékot a tulajdon védelem szabályai szerint meg kell őrizni. Ehhez vö. részletesen Zakariás Kinga tanulmányát: ZAKARIÁS Kinga: Zlinszky János az emberi méltóság védelméről. *Iustum Aequum Salutare*, XII. évf., 2016/1. 134–135.

⁵⁶ Vö. Boytha György tiszteletére megjelent tanulmánykötetet. ZLINSZKY János: Római jog és jogállami jogalkotás. In: KOLTAY (szerk.) i. m. 405.

ZLINSZKY JÁNOS ÉS WILHEM RÖPKE

A magántulajdon védelme

HEGEDÜS Lilla

PhD-hallgató (PPKE JÁK)

1. Bevezető

A tanulmány célja a magyar származású, katolikus jogtudós, római jogász, alkotmánybíró, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karának alapító dékánja, Zlinszky János (1928–2015) alkotmánybírói munkásságának összehasonlítása a német származású, protestáns közgazdász, Wilhelm Röpké (1899–1966) munkásságával, különös tekintettel a magántulajdon védelmére. A tanulmány egy nagyobb kutatás részét képezni, amely Zlinszky János tudományos módszertanát hivatott feldolgozni.

A témaválasztást indokolta, hogy Zlinszky János *Keresztény erkölcs és jogászai etika* című művében a munkához való jog kapcsán hivatkozott Röpkére.¹ Továbbá elengedhetetlennek tartotta, hogy a jogász bizonyos szintű közgazdaságtani ismereteket is elsajátítson. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy már a jogi kar megalapításakor létrehozott egy különálló közgazdaságtani intézetet, amely azóta is fennáll és működik, valamit saját maga is mélyreható közgazdaságtani ismeretekkel rendelkezett.

A kutatás során rövidesen körvonalazódtak a két szerző módszertanán átívelő általános motívumok, melyek egyértelmű hasonlóságokat mutatnak. A hasonlóságokat maga a történelmi helyzet is erősíthette. Habár Zlinszky János harminc évvel később élt és munkálkodott, mint Röpké, mégis mindkét szerző a rendszerváltást követő időszakban fejtette ki tudományos,

¹ ZLINSZKY János: *Keresztény erkölcs és jogászai etika*. Budapest, Szent István Társulat, 2017. 164.

szakmai tevékenységét és ennek köszönhetően is azonos célok motiválták őket. Míg Zlinszky János elsődleges célja mind alkotmánybíróként, mind pedig a katolikus jogi kar megalapítójaként, a jogi értelemben vett rendszerváltás, vagyis a diktatúrából a joguralomra való áttérés megvalósítása volt Magyarországon, addig Röpke a közgazdaságtani értelemben vett rendszerváltást, vagyis a nemzeti szocializmusból a piacgazdaságra való áttérést kívánta előmozdítani hazájában, Németországban.

2. Értékek jelenléte

A két szerző tudományos munkásságában a legfőbb hasonlóság az állandó értékek jelenlétében mutatkozik meg.

Zlinszky János vallotta, hogy az Alkotmánynak van egy belső értéktartalma. Ezek az úgynevezett állandó jogállami, alkotmányos értékek, melyeket minden korban szükséges, hogy mind a jogalkotók, mind a politikusok tiszteletben tartsanak és elsőbbségüket biztosítsák más, nem alkotmányos értékekkel szemben (pl. piac védelme). Ellenkező esetben alkotmányellenes helyzet jön létre.²

Zlinszky János ezeket az állandó értékeket nem azonosította a katolikus egyház (a továbbiakban: egyház) társadalmi tanításának értékeivel annak ellenére sem, hogy vallotta, hogy a jogrendszer állandó értékei közel azonosak az egyház társadalmi tanításának értékeivel.³ Jogtörténeti munkásságából következtethetünk arra, hogy az értékeket a történelmi alkotmány értékeire vezette vissza.⁴ Több ízben hangsúlyozta, hogy nem a szocialista alkotmánnyal van alapvetően a probléma, a történelmi alkotmányosság érvényre juttatása nem a formán múlik. A szabadság – felelősség kapcsolatot kell tudatosítani, a pluralizmus helyébe a polgári értékek rendjét tenni, és ami a legfontosabb, hogy az állampolgárok magukévá tegyék, újra felfedez-

² ZLINSZKY János: *Az Alkotmány értéktartalma és a mai politika*. In: KOLTAY András (szerk.): *A XII táblától a 12 ponton át a magánjog új törvénykönyvéig*. Budapest, Szent István Társulat, 2013. 532. [A továbbiakban: ZLINSZKY (2013a)]

³ ZLINSZKY (2017) i. m. 12.

⁴ ZLINSZKY (2013a) i. m. 531.

zék és beépüljön a köztudatba az értékeknek a helyes sorrendje, és hogy a jog és az erkölcs kapcsolata viszi az országot előrébb a valódi jólét irányába.⁵

Röpke is úgy tartotta, hogy az optimális közgazdaságtani döntések elengedhetetlen feltétele bizonyos állandó értékek tiszteletben tartása, még inkább előmozdítása a politika, valamint a közgazdaságtani döntések meghozatala során. Ezeket az értékeket Röpke azonban egyértelműen azonosította az egyház társadalmi tanításának értékeivel. Kvázi természetjogi megközelítést alkalmazott, mikor úgy fogalmaz, hogy az egyház társadalmi tanításában megjelenő értékek azonosak az ember természetéből fakadó, állandó értékekkel.⁶ A jog és közgazdaságtan kapcsolatáról úgy vélekedett, hogy a jog biztosítja a gazdaság optimális működéséhez a formai feltételeket. A jogrendszer szabta szabályokon túl azonban létezik egy erkölcsi rend is, amely a gazdasági rend optimális működéséhez elengedhetetlen, és e kettő közül az erkölcsi rendnek tulajdonított nagyobb jelentőséget.⁷

A rendszerváltást követő időszakban a nemzeti szocializmusból a piacgazdaságra történő áttérés szorgalmazóiként tehát mindkét szerző liberális gondolkodó volt, azonban ez a liberalizmus nem jelentett egy féktelen szabadságot. Állandó értékek mentén határolták el magukat az abszolút liberalizmustól, melyekre a valódi szabadság és jólét zálogaiként tekintettek.

3. Zlinszky János módszertana

Zlinszky János tudományos módszertanának mélyreható feltérképezése egy nagyobb lélegzetvételű kutatás segítségével érhető el. Azonban alkotmánybírói különvéleményeiből és párhuzamos indokolásaiból is már levonhatók egyértelmű, általános következtetések érvelési módszerére vonatkozóan.

Az Alkotmánybíróság kezdeti szakaszában leszögezte, hogy az Alkotmány szöveghű, értéksemleges megközelítéséhez fog ragaszkodni (ebben a korszakban stabilizáló hatása van). Ellenben az Alkotmánybíróság megközelítésével, Zlinszky János egy az Alkotmánybíróság álláspontjától

⁵ ZLINSZKY János: *Történelmi Alkotmányunk fejlődése*. In: KOLTAY (szerk.) i. m. 317.

⁶ Daniela ORTIZ: *Ethics and Order of the Free Market. Wilhelm Röpke's Fundamental Political Ethics*. Róma, EDUSC, 2017. 201–203.

⁷ Uo. 116.

merőben eltérő érvelési módszert alkalmazott. Alapvető különbség az értékek megjelenése érvelésében. Továbbá az esetekre nem pusztán a formál logikai érvelés, szigorú jogi dogmatika betartásával, segítségével kereste a megfelelő jogi megoldást. Egy magasabb perspektívából, kontextusban elemezve, több, kevésbé mérhető, emberi tényezőt is figyelembe véve vizsgálta az eseteket, s mindig szem előtt tartva, hogy a valódi emberi szükségletekre kívánja a választ megtalálni.⁸

4. Wilhelm Röpke módszertana

Röpke vegyes módszertannal dolgozott. A természettudományok magyarázó módszerét vegyítette az ún. *method of understanding* elemző módszerével. A két módszer közötti alapvető különbség, hogy míg a természettudományok magyarázó módszere csupán a matematikailag mérhető tényezőket veszi figyelembe a számításai során, addig a *method of understanding* az elemzés és megfigyelés során az egyes társadalmi, gazdasági jelenségek megértésére törekedve, a vizsgált tényezőket nem kiragadva környezetükből, hanem kontextusukban hagyva, nem csupán a szigorúan matematikailag mérhető tényezőket, de az ún. kevésbé mérhető tényezőket, mint pl. érzelmek, értékítéletek is figyelembe veszi számításai során.

A módszertan további jellemzője, hogy a két fent említett módszert intuíció segítségével vegyíti, melynek következtében ér el szintézist a két módszer eredményei között, amely létrehozza a megértés egy magasabb fokát, egy teljesen új minőséget.

Röpke tehát nem vetette el a természettudományok eredményeit, hanem azt ötvözte a *method of understandinggel*. A kevésbé mérhető tényezők eredményeinek felméréséhez igénybe vette a társadalomtudományok, mint például a pszichológia, filozófia, szociológia, antropológia stb. eredményeit is. Jól látható tehát, hogy a vegyes módszertan előfeltétele az interdiszciplinaritás megléte.⁹

⁸ Ld. pl. Zlinszky János 1482/B/1995. (VI. 10.) AB határozathoz fűzött különvéleményét. ABH 1996. 602., 606–607. Továbbá a 18/1994. (III.31.) AB határozathoz fűzött párhuzamos indokolását. ABH 1994. 88., 93–98.

⁹ ORTIZ i. m. 150–163.

5. A magántulajdon alkotmányos védelme Zlinszky János munkásságában

Zlinszky János alkotmánybíróként nagy számban hozott a magántulajdon védelmét érintő kérdésben különvéleményt vagy párhuzamos indokolást. A magas szám mutatja, hogy a témát különösen is fontosnak tartotta.¹⁰ Hangsúlyozta, hogy a piacgazdaságra való áttérésnek elengedhetetlen előfeltétele a tulajdonviszonyok rendezése. Kritikával illette mind a rendesbíróságokat, mind az Alkotmánybíróságot a reprivatizáció és a kárpótlás tekintetében.¹¹

Több ízben felhívta a figyelmet a hatályos jogrendszerben rejlő anomáliákra is. A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (a továbbiakban: Ptk.) megalkotása során ellenezte a *nemo plus iuris* elvének áttörését a piacon, jóhiszeműen, ellenérték fejében szerző védelmével szemben.¹² Álláspontja szerint a piac nem alkotmányos érték (melyet az Alkotmánybíróság is több ízben kimondott), hanem gazdasági viszonyrendszer ellenben a magántulajdonhoz való alapjoggal, amely alkotmányos érték, és elsőbbséget kell, hogy élvezzen más, nem alkotmányos értékekkel szemben.¹³ Véleménye szerint a magyar jogrendszerben alkotmányellenes helyzet áll fenn, melyet a jogalkotóan kötelessége orvosolni. A mulasztásos alkotmányellenesség feloldására konkrét javaslattal is élt. A jogalkotónak egy új magán-deliktumot kellene a tulajdonos részére biztosítania a dolgát jogellenesen forgalomba hozóval szemben. A szabályt pedig a Ptk. „Kötelmek jogellenes magatartással szemben” c. részében kellene elhelyezni.¹⁴

¹⁰ SZÁDVÁRI Lilla: *Tematikus statisztika Zlinszky János különvéleményeiről és párhuzamos indokolásairól*. Budapest, Zlinszky János Műhely, 2018.

¹¹ Zlinszky János 15/1993. (III. 12.) AB határozathoz fűzött különvéleménye. ABH 1993. 134–142.

¹² ZLINSZKY János: Alkotmányos tulajdonvédelem – biztonság a jogállamban – és a Ptk. 118. §. *Polgári jogi kodifikáció*, 2005/1. 18–20.

¹³ Uo.

¹⁴ Uo.

5.1. Az alkotmányos tulajdonvédelem szűk értelemben vett dologi jogi tárgyai

„A szűkebb értelemben vett tulajdontárgyak azok a tárgyak, amelyek a római jog szerint személyes kapcsolatba lépnek a tulajdonossal, hozzátartoznak, énje környezetét, burkát adják, személyisége jellegét fejezik ki.”¹⁵

Zlinszky János az alkotmányos tulajdonvédelem alá eső magántulajdon dologi jogi tárgyait három csoportba sorolta. Az első csoportba tartoznak az azonnali fogyasztási cikkek, pl. kifli, tej. A második csoportba tartoznak az üzleti célt szolgáló dolgok, pl. pénz. A harmadik csoportba sorolta az ún. szűk értelemben vett tulajdontárgyakat, melyek az alábbi jellemzőkkel rendelkeznek: tartós vagyontárgyak, személyes kapcsolatba lépnek a tulajdonosukkal, eszmei értékük van, pénzben kifejezett értékük megállapítása nem lehetséges, valamint személyes joggal szerzett és személyes választás szerint tartott javak.¹⁶ Zlinszky János csak a szűk értelemben vett tulajdontárgyakra vonatkozóan tartotta szükségesnek a legmagasabb, vagyis az alkotmányos tulajdonvédelmet. A megközelítést a római jogra vezette vissza.¹⁷

5.2. Az alkotmányos tulajdonviszony jellemzői

Az Zlinszky János a fent leírt tulajdontárgyakra vonatkozó jogviszonyt a római jogból eredeztetett jellemzőkkel is felruházta.

Álláspontja szerint a tulajdon a szűkebb értelemben vett tulajdon tárgyak esetében tárgyhoz kötődik, ellentétben a modern kori felfogással, amely a jogalanyok közötti viszonyban szabályoz. E tekintetben javasolja a római jogi felfogáshoz való visszatérést, ami a dolog ura és a dolog közötti jogvédett kapcsolatot látta; ez az, amit alkotmányos alapjogként védelemben

¹⁵ ZLINSZKY (2013a) i. m. 547.

¹⁶ Uo.

¹⁷ A római jogban dologi jogi tulajdonvédelemben részesített tulajdon tárgyai kezdetben igenszük körök voltak, a hadizsákmányból kiosztott és herediumként a családfőnek juttatott két-két iugerum kert, és ház tartozott a körébe. Majd az állam erősödésével a kviritár tulajdon köre is kibővült, s már magába foglalta mindazt, amit a római polgár *használattal* (usus) *tartósan sajátjának* (propria sunt) mondhatott. ZLINSZKY János: *Állam és jog az ősi Rómában*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1997. 187–188.

kell részesíteni.¹⁸ Ezen túl természetesen már általánosan elismert tulajdonviszonyra vonatkozó jellemzők igazak erre a speciális dologi jogi tárgyú tulajdonviszonyra is: a valódi tulajdonviszony kérdése nem tény, hanem jogkérdés, az idő nem szünteti meg, túléli a tulajdonos személyét és örökléssel átszáll a jogutódra, a tulajdonos tulajdona tárgyán abszolút joggal rendelkezik, a tulajdon, mint jogintézmény tartalmát annak részjogosítványai adják (birtoklás, használat, hasznosítás, rendelkezés joga).

5.3. Az alkotmányos tulajdonvédelem jellemzői

Erre a tulajdonra vonatkozik tehát, hogy elvonása kisajátításnak minősül. Kisajátítani pedig csak az alkotmányos követelmények szigorú betartásával lehetséges – közérdekből, azonnal, teljes és feltétlen kártalanítás mellett, valamint kivételes esetben, ha a közérdek másképp nem érvényesíthető, vagyis a szükségesség és arányosság feltételeinek megfelelően.¹⁹

6. A *rootedness-elmélet* Röpke munkásságában

Röpke munkásságban a magántulajdon védelme az általa megalkotott elmélet, a *rootedness-elmélet* egy fontos eleme. Ezért először szükségesnek tartom röviden a *rootedness-elmélet* ismertetését.

Röpke úgy tartotta, hogy minden optimális közgazdaságtani döntésnek az alábbi elemek meggyökerezettségét (*rootedness*) kell erősítenie a társadalomban, vagy legalábbis semmiképp sem gyengítenie: elsődleges közösségek, természettel való kapcsolat, hagyomány és magántulajdon.

¹⁸ A római jog is különbséget tett *meum est* és *meum est ex iure Quiritium* között. Azért ugyanis, mert valami az enyém, nem kell feltétlenül, hogy a tulajdonom legyen. Továbbá csak a kviritár tulajdon tárgyai (ezek azok a tárgyak, amelyeket nem csupán a tulajdon erejéig, hanem a dolog tulajdonában, hatalmi helyzetében és rendelkezési szabadságában védték a dominust) volt vindikálható, tehát csak ezt részesítették valódi, dologi jogi értelemben vett védelemben. A többi tulajdoni tárgyak csak in personam védelemben részesültek. Jól példázza továbbá ezt a XII táblás törvény azon rendelkezése is, hogy lopás esetében a *ius quiritium* alá nem tartozó vagyontárgyak tekintetében nem nyújtott védelmet az állam, de a kviritár tulajdon esetében sem a jogellenes elvétel, hanem a *dologhoz tapadó jog* miatt adott védelmet. Uo. 184–185.

¹⁹ ZLINSZKY (2013a) i. m. 547.

Az elsődleges közösségek alatt alapvetően a természetes közösségeket értette (pl. család). Ezek a közösségek ugyanis azok, ahol az egyén elsajátítja az erkölcsi felfogását, identitását, valamint a társadalomban betöltött pozíciójáról, szerepéről való gondolkodását. A természettel való kapcsolat alatt nem a mesterséges, hanem az érintetlen természetet értette, amely az embert a transzcendenssel köti össze, nyitottá tesz a transzcendenssel való találkozásra. A hagyomány pedig a közösségek közötti köteléket, a múlttal való kapcsolat meglétét, a nyelvet, művészetet és a kultúrát jelentette számára.²⁰

7. Magántulajdon Röpke munkásságában

Fontos hangsúlyozni, hogy Röpke Zlinszky Jánoshoz hasonlóan magántulajdon alatt nem bármely tulajdontárgyat értett. A *rootedness-elmélet* alá tartozó tulajdontárgyak így jellemezhetőek:

„Nem a Royal Dutch Companyban való részesedésről vagy autókról van itt szó, hanem valami olyasmiről, ami betölti a tulajdon funkcióit, ami stabilitást, szilárdságot és gyökereket eredményez. Elsődlegesen olyan tulajdonnak kell lennie, amelynek jelentősége létfontosságú. Ez egyrészt olyan tulajdont jelent, amely produktív, másrészt, amely képes otthont biztosítani.”²¹

8. *Rootedness-elmélet* - esettanulmány

Jól szemlélteti Röpke magántulajdon-felfogását, valamint a *rootedness-elmélet* gyakorlatban való alkalmazását az alábbi esettanulmány.

Röpke a II. világháborút követően elemezte a német társadalomban a hitelpiacot és a hitelpiacon jelenlévő fogyasztói szokásokat. Azt látta, hogy rövid távú, fogyasztói hitelek felvétele gyakorlatilag semmilyen esetben

²⁰ ORTIZ i. m. 177.

²¹ Uo. 175. (Fordította: Hegedüs Lilla)

sem hoz hosszútávon jólétet. Hitelt felvenni csak abban az esetben éri meg, ha az abból megvásárolt tartós termék hasznos élettartama hosszabb, mint a hitel lejárat, vagy ha produktív termék vásárlásáról van szó. Feltette tehát a kérdést, hogy akkor mégis miért terjedtek el a társadalomban olyan magas mértékben fogyasztói hitelek, ami össztársadalmi szintű eladósodottsághoz vezetett?

Röpke az alábbi magyarázatra jutott. A II. világháborút követő időszakban a meggyökerezettség igen gyenge volt a német társadalomban. Az emberek elveszítették családjuk, magántulajdonukat, a szellemi kapcsolat és a hagyomány összetartó- és megtartó ereje is meggyengült, vagyis egyfajta – Röpke által úgynevezett – spirituális vákuum keletkezett a társadalomban. Az emberek pedig ezt a vákuumot anyagi javakkal próbálták megtölteni, mert úgy gondolták, hogy ha minél előbb visszanyerik a háború előtti életszínvonalukat, akkor boldogok lesznek. Ezt az illúziót erősítette fel a politikai és gazdasági szereplők etikátlan viselkedése és döntése is azáltal, hogy szorgalmazták a fogyasztói hitelek felvételét és nem megfelelően tájékoztatták a lakosságot a fogyasztói hitelek előnyeiről, valamint hátrányairól.²²

Az esettanulmányból jól látható, hogy a gazdasági szereplők döntéseit nem csupán a matematikailag mérhető tényezők befolyásolják, hanem nagy hatással vannak a döntésekre az érzelmek, valamint a fenti esetben az egyes szereplők etikai magatartása is. Ha ezek a tényezők nincsenek megfelelő mederben tartva, akkor nem csak az egyéni, de az össztársadalmi szintű jólét is veszélybe kerülhet.

9. Befejezés

A már a bevezetőben is említett legfőbb hasonlóságon, vagyis az értékek jelenlétén túl, számos párhuzam jelenik meg a két szerző munkásságában.

Zlinszky János nem csupán a formál logika érvelését követi, hanem keresi az emberek valódi szükségleteit és arra kíván választ nyújtani. Hasonlóan Röpkehez, humánus megoldást alkalmaz és a puhább, kevésbé mérhető, de nem kevésbé fontos tényezőket is figyelembe veszi érvelése során, de semmiképp sem háttérbe szorítva a jogi dogmatika jelentőségét. Az eseteket

²² Uo. 187–192.

Röpkéhez hasonlóan ő sem ragadja ki azok történelmi- társadalmi valóságából, hanem a kontextus által adott tényezők mentén értelmezi azokat. Ez a megközelítés párhuzamot mutat a Röpke által alkalmazott *method of understandinggel*.

Röpke elméletének elengedhetetlen eleme az interdiszciplinaritás, amely Zlinszky János munkásságában is fellelhető. Különösen igaz ez a magántulajdonnal kapcsolatos különvéleményeire, párhuzamos indokolásaira, hiszen ebben a körben gyakran hivatkozik a római jog forrásaira is.

Mind Zlinszky János, mind Röpke munkásságában a magántulajdon speciális tárgyai jelennek meg. A legmagasabb védelem csak olyan tulajdoni tárgyakat illet meg, amelyek valamely módon az ember „életének burkát adják, személyisége jellegét fejezik ki”,- mondja Zlinszky János.²³ Vagyis identitás-meghatározó tényezőnek tekinthetők és stabilitást, állandóságot, otthont biztosítanak, érzelmek társulnak hozzájuk. Más megfogalmazásban olyan tulajdoni tárgyakról van szó, melyek szilárdságot, gyökereket eredményeznek, valamint produktívak és képesek otthont biztosítani, - írja Röpke.²⁴ Tehát mindkét esetben arról van szó, hogy nem csupán a rövid távú szükségleteket kielégíteni képes tulajdon, hanem egy olyan tulajdon védelmét szorgalmazza a szerzők, amely kapcsolatba lép a tulajdonosával, amelyre hosszú távon lehet építeni, az ember identitását meghatározza. Természetes velejárója ennek a tulajdoni formának, hogy tartós tulajdonról lehet itt csak szó, hiszen fogyasztási cikkek ezekkel a jellemzőkkel nem rendelkeznek.

Végül a két szerző ideális emberképe is gyakorlatilag azonos. Zlinszky János több ízben kritikaként fogalmazza meg, hogy a média korlátlan szabadságával és a fogyasztói szemlélet elterjesztésével az alkotmányos értékekkel ellenkező magatartásra ösztönöz.²⁵ Elismeri, hogy a jogi szabályozás önmagában nem elegendő a hiányosságok kiküszöbölésére. Ha nincs tudatos fogyasztó, ha az emberek nem rendelkeznek szilárd jellemmel és erkölccsel, akkor az alkotmányos, jogállami értékek sem juthatnak érvényre.²⁶ Röpke a nemzeti szocializmus maradványaként jelenlévő *mass society*

²³ ZLINSZKY (2013a) i. m. 547.

²⁴ ORTIZ i. m. 157.

²⁵ ZLINSZKY János: Észrevételek a magánjog új törvénykönyvéhez. In: KOLTAY (szerk.) i. m. 556.

²⁶ Uo.

ellentételezéseként gyakran hangsúlyozta a tudatos, önálló, felelős üzleti szereplők fontosságát, hiszen megfelelő jellem nélkül a társadalom tagjai könnyen megvezethetőek, amely aztán nem optimális gazdasági lépésekhez, végső soron pedig gazdasági hanyatláshoz vezet.

I.
RÓMAI JOG

ÉSZREVÉTELEK A TULAJDON FOGALMÁRÓL A RÓMAI JOGBAN KÉT JELENTŐS MONOGRÁFIA KAPCSÁN

HAMZA Gábor
egyetemi tanár (ELTE ÁJK)

1. Úgy véljük, hogy ma is aktuális egy, a római tulajdon fogalmával kapcsolatos áttekintésben két, röviddel egymást követően megjelent monográfiáról megemlékezni. Ez a két monográfia: Diódsi György „Ownership in Ancient and Preclassical Roman Law” (Budapest, 1970.) című munkája és Alan Watson, „The Law of Property in the Later Roman Republic” (Oxford, 1968.) című műve. Utalni szeretnénk arra, hogy Diódsinak nem volt módja Watson könyvét megismerni és ezért munkájának megírása során az abban megfogalmazott eredményeket nem tudta figyelembe venni.

A két monográfia szerkezetében és tartalmában egyaránt jelentős eltéréseket mutat, ami elsősorban abból adódik, hogy Diódsi György egymástól elválasztva, külön foglalkozik az archaikus kori és külön a preklasszikus kori tulajdonjoggal, pontosabban azok sajátosságaival, míg Alan Watson könyvének deklaráltan elsődleges célja a köztársaság korának utolsó szakaszában, a Kr. e. I. században ismert tulajdonjog bemutatása.

Diódsi a fejlődés útját annak kezdetétől elindulva mutatja be, Watson viszont csak a köztársaság korának utolsó periódusa jogának ismertetése kapcsán tekint vissza arra a hosszú, évszázadokon átívelő történeti útra, amelyet a tulajdon intézménye maga mögött hagyott.

2. Diódsi könyve az anyagot két részre osztva dolgozza fel. Az első rész az ősi joggal foglalkozik és kilenc fejezetben tárgyalja az archaikus római tulajdonnal összefüggő kérdéseket.

Az első fejezetben a szerző a „familia pecuniaque” kifejezés jelentését vizsgálja. A jogi és egyéb források, valamint az irodalom gondos tanulmányozása nyomán fejt ki azt a nézetét, hogy a két szó együtt általában a tulajdont jelentette.

A második fejezet tárgya az antik ingatlantulajdon. A források és az irodalom beható tanulmányozásán alapul a Diósdinak az a megállapítása, hogy az ingótulajdon megelőzte az ingatlantulajdon kialakulását.

A harmadik fejezetben Diódsi a családi és az egyéni tulajdont elemzi. Felsorolja azokat a bizonyítékokat, amelyek amellet szólnak, hogy a „gens” tulajdonának megszűnésével tulajdonosokká a nemzetséghez tartozó családok, majd később a családfők lettek, akik ezzel a tulajdonnal élők között és halál esetére egyaránt rendelkezettek. Így lett a családi tulajdonból a családfő magántulajdona, mégpedig a szerző szerint azért, mert a forgalmi élet az egyén gazdasági függetlenségét kívánta. Annak nyomát, hogy a családi tulajdon a magántulajdont megelőzte, Diódsi abban látja, hogy a családfő után a családtagok: a „sui heredes” örököltek, s hogy azok között az örökhagyó halála után „családi közösség”, társaság: „societas ercto non cito” (Gai Inst. 3.154a) jött létre. Maga a családi tulajdon azonban már a XII Táblás Törvény meghozatala idején sem volt meg; ez nyilvánvaló az „actio familiae herciscundae” alapján, amely a XII Táblás Törvényben jelent meg.

A negyedik fejezet tárgya a tulajdon római elnevezése és a tulajdonnak az atyai hatalommal (patria potestas) való kapcsolata. Diódsi kiemeli, hogy az ősi jog korában a római jogban a tulajdon megjelölésére nem volt megfelelő kifejezése. Az archaikus jogban a tulajdont a „meum esse” jelzi. A szerző arra a következtetésre jut, hogy az ősi jogban a „mancipium” azonos volt a „patria potestas”-szal, a régi, archaikus római paraszti gazdaságban a „mancipium”-hatalom a munkaerő (családtagok és rabszolgák munkaereje) feletti rendelkezést jelentette, amint hogy a „res mancipi” körének meghatározásában is döntően gazdasági szempontok érvényesültek. Úgy véli, hogy a rómaiak mai mércével mérve kezdetleges szemlélete volt az oka annak, hogy a tulajdon és a családfői hatalom között nem tudtak különbséget tenni.

Az ötödik fejezetben a „mancipatio” kerül vizsgálat alá, amely a szerző szerint is eredetileg valóságos, de Gaius idejében már csak képletes, imaginárius vétel volt. (Gai Inst. 1.119) A „mancipatio nummo uno” kialakulását szerinte a gazdasági fejlődés hozta magával, mégpedig olyan esetek kapcsán, amikor az eladás a vételár meghitelezése mellett történt. A „mancipatio”-

hoz az eladó szavatossága fűződött, amelynek neve „auctoritas” volt. Ennek a lényege az, hogy abban az esetben, ha a dolgot elperelték (evictio), kétszeresre menő „actio auctoritatis”-nak volt helye. A „mancipatio” elsődleges hatása azonban a törvényes hatalomnak, a „mancipium”-nak a megszerzése volt, amelynek a későbbi időben a „dominium ex iure Quiritium” felelt meg.

A hatodik fejezet tárgya a sokat vitatott „usus auctoritas”. Ez a szerző szerint az „usucapio” (elbirtoklás) elődje. Az „auctoritas” jelentése ebben a vonatkozásban ugyanaz, mint a „mancipatio”-nál, az „usus” viszont – Kaser megállapításához képest (Eigentum und Besitz im älteren römischen Recht. 2. kiad. Weimar, 1956. 313 skk. o.) - a birtokot, a későbbi „possessio”-t jelentette, közelebbről azt a helyzetet, amikor valaki a dolgot jogszerűen birtokolja. Az „usus auctoritas” gazdasági célja a vagyonos rétegek számára a föld és az ingók megszerzésének lehetővé tétele volt, de egyben a mezőgazdasági termelés növekedését is szolgálta és így a társadalom fejlődése szempontjából sem volt érdektelen.

A hetedik fejezet a tulajdon védelmét tárgyalja. Ebben a részben a „legis actio sacramento in rem”-mel kapcsolatos szekunderirodalom kerül vizsgálat alá, s ennek kapcsán döntően a relatív tulajdon kérdése. A szerző nézete szerint a relatív tulajdon az ősi „vindicatio”-val összeegyeztethetetlen.

A nyolcadik fejezet a szolgálmak („servitutes”), a „fiducia” és a „pignus” eredetével foglalkozik. Diódsi szerint a szolgálmak nem a tulajdonból eredő, abból kiszakított jogok, hanem az ősi Róma gazdasági életének fejlődése során a tulajdontól függetlenül alakultak ki. Így érvényesült ezeknek körében is a „mancipium”-hatalom.

A kilencedik fejezetben Diódsi az archaikus tulajdonjog természetét és sajátosságait tárja fel. Elveti az osztott tulajdon tanát és cáfolja azt a tételt, hogy a tulajdon az ősi Rómában csak a „res mancipi” körére korlátozódott volna. Az ősi tulajdon szerinte a hajdani paraszti jellegű gazdasági és társadalmi viszonyoknak megfelelő abszolút jogot jelentett, amelyben azonban a klasszikus tulajdonjog csíráit már meg lehetett találni.

3. A könyv második része a preklasszikus tulajdonjogot tárgyalja. A szerző a témát öt fejezetre tagolva tárja az olvasó elé.

Az első fejezetben Diódsi a tulajdon elnevezésével foglalkozik és Kaser, valamint Monier általánosan elfogadott tanára utalással azt állapítja meg, hogy a „dominium” szó a tulajdon elnevezéseként a köztársasági kor végén

jelenik meg. A kérdés megvilágításában a Kr. e. III–II. század folyamán kialakult helyzetre megy vissza. Míg korábban a család számára a munkaerőt a családtagok jelentették és a rabszolga is alacsonyabb állású családtagnak számított, ezt a patriarchális helyzetet a rabszolgák számának jelentős növekedése megszüntette. A „res mancipi” a régi jelentőségét elvesztette és a kialakult új tulajdonjog is más jellegű lett: többé már nem csupán a tényleges helyzetet jelentette. Eben az időben alakult ki a szolgalom fogalma is és a mezei szolgálomok mellé a városi szolgálomok is felsorakoztak. Ekkor jelenik meg – nagy valószínűséggel görög hatásra – a haszonélvezet is. Mindazonáltal a „dominium” elnevezés a köztársaságkori törvényekben még nem fordul elő, azt még Cicero sem használja; az elnevezés Monier szerint Alfenus Varus-tól, Kaser szerint még későbbi időből, Labeo-tól származik.

A második fejezet a tulajdonátruházás fejlődését tárgyalja. Bár a római konzervativizmus főleg az ingatlanok körében a „mancipatio”-t és az „in iure cessio”-t megtartotta (Gai Inst. 2.25.), a kisebb jelentőségű tulajdonátruházások körében már a „traditio”-t használják. A „traditio”-t Plautus és Varro több helyen említik, s Diódsi annak megjelenését a Kr. e. II. századra teszi. Sturm-ra hivatkozva kiemeli a szerző az „usucapio” jelentőségét azokban az esetekben, amikor a „res mancipi” egyszerű „traditio”-val került átadásra és utal arra is, hogy a lopott dolgok (res furtivae) nem voltak elbirtokolhatók. A preklasszikus jogtudósok érdemének tulajdonítja az „usucapio”-ra vonatkozó szabályok kimunkálását, akik a „iusta causa”-t és a „bona fides”-t az elbirtoklás feltételeinek tekintették.

A harmadik fejezet a tulajdonvédelem fejlődésével foglalkozik. Cicero munkáiból is kitűnik, hogy a Kr. e. I. században már megvolt a „legis actio sacramento in rem”. Emellett azonban használatban volt már a „formula petitoria” is, amelynek megjelenését Diódsi a „lex Aebutia” meghozatalával egy időre, a Kr. e. 150 körüli időszakra teszi.

Részletesen tárgyalja az „actio Publiciana”-t. Bevezetését a Kr. e. I. századra teszi, utalva arra, hogy egy Publius nevű praetort Marcus Tullius Cicero is említ (Pro Cluentio 45.126.). Ezzel szemben Watson az „actio Publiciana” eredetét nem eléggé megalapozottan – a Kr. u. 93. évre teszi, amikor is egy Publius Certus nevű praetor működött. A kereset ilyen késői eredete nem valószínű, ebben – nézetünk szerint – Diódsi jár helyes úton. A vonatkozó szekunderirodalom ismertetése során Diódsi hivatkozik Wubbe

nézetére, amely szerint ez a kereset a „bonae fidei possessor” védelmét szolgálta és a „rei vindicatio” nehézségei miatt jött létre. Nézete szerint az „actio Publiciana” megteremtését a gazdasági viszonyok fejlődése tette szükségessé, amelyek a szigorú formaságokból eredő kötöttséget már nem tűrték: az „actio Publiciana”-t az indíthatta, aki valamely dolgot jogszerűen (iusta causa alapján) szerzett meg, de azt – bár a feltételek megvoltak – még nem birtokolhatta el. Bírálja Feenstra-nak a „probatio diabolica” kérdésére és a Gai Inst. 4.36. interpolált voltára vonatkozó nézetét.

A negyedik fejezet tárgya az „in bonis esse” és a „nudum ius Quiritium”. Diódsi Bonfante megállapításaira támaszkodik, aki kimutatta, hogy az „in bonis esse” a jogforrásokban nem jelent terminus technicus-t, hanem olyan helyzetre utal, amelyet a praetor jogvédelemben részesített. Az „in bonis esse” kifejezés minden ilyen vonatkozásban lehetséges jogcímet felölelt. A „duplex dominium” kifejezés (Gai Inst. 2.40–41.) nem kétféle tulajdont jelentett, mint Feenstra véli, hanem csak a tulajdon kettéosztódását. A szerző szerint csak quirítár tulajdonos volt, mégpedig vagy olyan, aki a jogát gyakorolhatta, vagy pedig olyan, aki arra nem volt jogosult. Ezért a bonitár tulajdonos elnevezés helytelen ugyanúgy, mint az a nézet, amely szerint az „actio Publiciana” a bonitár tulajdonos védelmére szolgált. A tulajdonjog ilyen megosztódása a magyar romanista szerint a köztársasági kor utolsó századaiban következett be, mégpedig a rabszolgákkal összefüggésben. Az előírt formaságok nélkül átadott rabszolga felett ugyanis az átruházónak a tulajdonjoga formailag megmaradt, de az csak „nudum ius Quiritium” volt, amely semmiféle „potestas”-t nem foglalt magában, „manumissio” esetén azonban, hogy a felszabadítás eredménye a „civitas” megszerzése lehessen, az átruházó közreműködése is szükséges volt.

Az ötödik fejezet a preklasszikus tulajdon természetével foglalkozik. Ez a fejezet összefoglalása mindannak, ami az előző fejezetekben kerül kifejtésre. A preklasszikus forrásanyag jóval kevesebb annál, amely az antik jogról rendelkezésre áll. A preklasszikus jogtudósok dolga azonban nehéz volt, mert gyökeres gazdasági és társadalmi átalakulással álltak szemben, mely az ősi jog szabályainak alkalmazását sok vonatkozásban lehetetlenné tette. A preklasszikus iurisconsultusok tevékenysége a változások nyomán szükségképpen számos új jogintézmény megteremtéséhez vezetett, az antik tulajdonjogot pedig teljesen átformálta. A római tulajdonjog között nehéz is különbséget tenni. A tulajdonjog klasszikus fejlődése már csak az

előző századok folyamán megoldatlanul maradt részletkérdések rendezését jelentette.

4. Watson könyve Diódsdi monográfiájától szerkezeti felépítésében, azaz strukturális vonatkozásban jelentősen eltér. Az első két fejezetben Watson a dolgokról és a tulajdon megszerzéséről szól. A dolgok osztályozása (res sacrae, res sanctae, res religiosae, res publicae, res quae tangi possunt, stb.) mellett ő is részletesen foglalkozik a „res Mancipi” körével és a „Mancipatio”-val, vagyis ebben a tekintetben a római tulajdon tárgyalásának az irodalomban általánosan szokásos módját követi. Hiányzik azonban nála a „familia pecuniaquae” rendkívül fontos és érdekes témája, amellyel Diódsdi igen részletesen foglalkozik.

A „fiducia” kérdését Alan Watson könyvében részletesen elemzi. Nézete erre vonatkozóan eltér Diódsdiétól. Míg ugyanis Diódsdi szerint ez az intézmény már a XII Táblás Törvény meghozatala idejében megvolt, Watson ennek kialakulását csak a Kr. e. II. század elejére teszi. Az „edictum Publicianum” kiadásának és ezzel az „actio Publiciana” keletkezésének idejét Watson a Kr. e. 67. évben jelöli meg, vagyis pontosabb időbeli meghatározást ad, mint Diódsdi.

Külön fejezetet szentel Watson a „possessio”-nak és a birtok védelmére szolgáló jogi eszközöknek: a birtok-interdictumoknak. Ezt a témakört Diódsdi behatóbban nem tárgyalja, jóllehet a tulajdonnal való összefüggéseire tekintettel nézetünk szerint indokolt lehetett volna. Ennek a kérdésnek ugyanis az érdekessége abban rejlik, hogy a II. pun háborút követő időszak volt az, amelyben a birtok és azon keresztül a tulajdon védelmének a kérdése nagyobb súllyal került előtérbe, s ebből az időből ered az „interdictum uti possidetis”, valamint az „interdictum utrubi” is.

Míndezek Diódsdinál – az „actio familiae herciscundae”-t kivéve – csak érintőlegesen vagy egyáltalán nem elemzés tárgyai. Ugyancsak nem esik szó az „usus”-ról, mint szolgálomszerű jogról, holott az már a köztársaság korában is létezett.

Ugyancsak nincs szó Diódsdi könyvében a szomszédjogokról (iura vicinitatis), amelyek pedig az ingatlan tulajdonnal szorosan kapcsolódnak, s amelyek között a más telkére hulló makk beszédéhez pedig már a XII Táblás Törvény védelmet biztosított.

Lényeges eltérés a két munka között, hogy Diódsi az egyes részletkérdések tárgyalása során is mindig figyelemmel van a jogfejlődés gazdasági okaira. Watson könyvében ezzel szemben a hagyományos tárgyalási mód érvényesül.

Diódsi nézeteivel kapcsolatosan az előbbieken már említettekén túlmenően, a teljességre való törekvés igénye nélkül, érdemes még a következőket megjegyezni.

A kritika, amellyel a szerző Feenstra kettős tulajdonra (*dominium duplex*) vonatkozó nézetét illeti, nem látszik ma szemmel nézve sem indokoltnak. Feenstra ugyanis ezzel a kérdéssel az egyik Gaius-hely (Inst. 1.54.) alapján foglalkozik és annak a jusztiniánuszi adatokkal, valamint Theophilus Paraphrasis-ával (I. 5.4.) egybevetése nyomán jut arra a megállapításra, hogy az „*in bonis esse*” nemcsak arra az esetre vonatkozik, amikor valaki „*res Mancipi*”-t „*traditio*” útján szerzett, hanem minden nem tulajdonostól való jóhiszemű szerzésre. Megállapítja továbbá, hogy a „*duplex dominium*”, amely az „*actio Publiciana*” alapjához, az „*in bonis esse*” helyzethez kapcsolódik, a vulgárjogászoknak tulajdonítható későbbi fejlődés eredménye. Ezek a megállapítások nem a köztársaságkori, preklasszikus jogra, hanem a fejlődésnek későbbi szakaszára vonatkoznak. Ha pedig ilyen tekintetben a gájuszi szöveg eredetisége bírálat alá is kerül, az a korábbi időszakot illetően kevésbé jelentős. Talán éppen ezért nem is foglalkozik Watson hasonló tárgyú munkája Feenstra ilyen vonatkozású megállapításaival. Ugyanez érvényes különben a „*probatio diabolica*” kérdésére is, amely nem az antik vagy a preklasszikus jogból ered, hanem már a középkorból.

A szolgalmak keletkezését illetően erősen kétséges Watsonnak az a Bonfante tézisének követő nézete, mely szerint a szolgalmak, különösen a mezei szolgalmak a tulajdonból erednének, közelebbről a családi tulajdon felbomlásából. Csak megerősítik ezt a felfogást Grosso fejtegetései, aki különbséget tesz a közösnek részekre bontással való mennyiségi felosztása és az egyes rész hasznavehetőségekre vonatkozó jogok, azaz a minőség szerint való felosztás között, s az utóbbiak közé sorolja a szolgalmak (különösen az *iter*, *actus*, *aquaehaustus*) megteremtését. Ettől függetlenül is megállhat természetesen Diódsinak az a megállapítása, hogy a szolgalmak létrejöttét a gazdasági viszonyok fejlődése tette szükségessé, ami különben a magán-tulajdon kialakulásához is vezetett.

5. Diószdi és Watson teóriáinak áttekintése alapján is megállapítható az, hogy a római tulajdon-tulajdonjog kutatásánál végső soron a tulajdon intézményének definiálatlansága jelenti az alapvető problémát. A definiálatlanság természetesen nem jelenti azt, hogy ne találkoznánk a tulajdonra vonatkozó meghatározással, meghatározási kísérlettel a római jogtudósok egyes munkáiban (így például elsősorban Ulpianusnál, a szolgalmak vindicatiója és negatiója /D. 8.5.8./ továbbá a legatumok és fideicommissumok /D. 32.73. pr./ kapcsán). Anélkül, hogy részletesen áttekintenénk a tulajdon kialakulására és fejlődésére vonatkozó, egymásnak igen gyakran diametriálisan ellentmondó elméleteket, egy dolog bizonyos: a késői köztársaság korában nyeri a római tulajdon azt a formát, amely tartalmilag, lényegét tekintve a modern jogrendszerekben mind a mai napig él. Csak két példával élve: az ABGB 354. §-a („Befugnis, mit der Substanz und den Nutzungen einer Sache nach Willkür zu schalten, und jeden andern davon auszuschließen”) és a BGB 903. §-a („mit der Sache nach Belieben verfahren und andere von jeder Einwirkung ausschließen”) egyaránt a római jogban kialakult tulajdoni koncepciót követik.

A római tulajdon fogalma, amely implikálja egyrészt a birtoktól, mint tényszerű, faktikus elemtől való igen éles elhatárolást, másrészt a többi ún. dologi jogtól (így például a szolgalmaktól és zálogjogtól) való elválást, igen hosszú, több évszázadon át tartó fejlődési folyamat következménye és – joggal mondhatjuk – ma is továbbélő eredménye. Diószdi és Watson munkái ennek a fejlődésnek, amely nem is egyszer transzformálódást jelent, a legjelentősebb pontjait térképezik fel. S ha munkáik nem is jelentik azt, hogy ebben a rendkívül sokrétű kérdéskörben elhangzott az utolsó szó, újszerű megállapításaink nem maradhatnak megfontolás nélkül és a XXI. században is a kutatások során mindenképpen hasznosíthatók.

TESTI DOLOG, TESTETLEN DOLOG

A római jog bilincsei a tulajdon kontinentális felfogásában

JAKAB Éva

egyetemi tanár (KRE ÁJK)

Zlinszky János professzor úr a magyar romanisztika kiemelkedő képviselője volt, aki viharos történelmi korszakban, üldöztetéssel és ellehetetlenítéssel dacolva vívta ki helyét a hazai és a nemzetközi tudományos kutatói és egyetemi oktatói társadalomban. Pályájának viszonylag késői szakaszában tudott visszatérni hivatalosan is az *universitas* berkeibe, de annál nagyobb tettekkészséggel, energiával látott munkához. Nemcsak a római jog elismertségeért, a jogásképzés betöltött szerepének a megőrzéséért illetve kiteljesedéséért küzdött fáradhatatlanul, hanem kettő új képzési hely, kettő új jogi kar születésénél is bábáskodott. Tudományos érdemei mellett nagyszerű szervezési készségével tűnt ki pályatársai közül. Még jól emlékszem a napra, amikor a szegedi Római jogi tanszékre beérve Pólay professzor úr először mutatta meg a postával frissen érkezett kandidátusi disszertációját, amit érdeklődéssel olvasott; amit néhány év múlva a „nagydoktori” kézírata, a DSc cím elnyeréséért benyújtott értekezés követett. Arra is jól emlékszem, hogy mennyit segített a hazai romanista-jogtörténész tábornak az általa beadott sikeres nemzetközi projekt anyagi eszközeivel, amit (a hazai mellőzöttség éveiben is élő) nemzetközi kapcsolatai segítségével állított talpra. A szegedi tanszék számára is ebből fedeztük a Loeb sorozat latin és görög forráskiadványainak a beszerzését vagy a C.H. Beck kiadó által gondozott Handbuch-sorozat megvételét is. Emléke tovább él...¹

¹ A tanulmány szövege részben azonos „A dolog fogalma, avagy a szellemi termék problematikája a pandektisztikában” című publikációval. In: GÖRÖG Márta – MEZEI Péter (szerk.): *Innovatív társadalom – innovatív szellemi tulajdonvédelem*. Szeged, 2020. 10–23.

A pandektisztika fogalmáról gondolkodva Pólay Elemér a témával foglalkozó monográfiáját a következő megszorítással kezdi: „Pandektisztikán, vagy más szóval pandektatudományon alapjában véve Iustinianus egyik törvénykönyvével, néhány préklaszikus, számos klasszikus és egy, ill. két posztklasszikus jogtudós műveiből összeállított, és a kodifikátorok által császári felhatalmazás alapján a bizánci jogélet követelményeihez igazított *Digesta seu Pandectae* című kódexszel foglalkozó tudományt kellene érteni. A valóság azonban nem ez, mert nem minden jusztiniánuszi Pandektákkal foglalkozó tudomány nevezhető így.”² Valójában a pandektisztika a 19. században, Németországban kialakult, fejlett magánjogtudomány, amely római jogi alapokról kiindulva, a Kr.u. 6. században keletkezett jusztiniánuszi törvénykönyvek gazdag joganyagát elemezve, abból építkezve és érvelve dolgozott ki nagyon magas dogmatikai színvonalú elméleteket, amelyek az akkori modern jog (és ezzel a BGB, a német Polgári Törvénykönyv) alapjaivá váltak. Ez a tanulmány néhány kiemelkedő jogtudós munkáját a középpontba állítva arra a kérdésre keresi a választ, hogy a közép-európai magánjog fejlődése szempontjából meghatározó jelentőséggel bíró német jogtudományi irányzatok miként, milyen elméleti alapokon közelítettek a szellemi termék feletti tulajdonjog dogmatikai megalapozásához.³

Az *Usus modernus pandectarum*, a 16–18. századi pandektajog nem tudott kielégítő válaszokat adni a gazdasági és társadalmi fejlődés által támasztott kihívásokra. Csak a 18. század végén Gustav Hugo által alapított, majd Friedrich Carl von Savigny⁴ neve által fémjelzett történeti jogi iskola vált képessé egy történeti szemléletre alapozott, a jusztiniánuszi római jogból kiinduló, de a források kritikáját is figyelembe vevő, a rendszeralkotás igényével fellépő, erős elméleti alapokon álló jogtudomány kifejlesztésére.⁵ A történeti jogi iskola nagy vívmánya a történeti szemlélet összepárosítása a rendszeralkotással. Savigny fiatalkori munkái, így a jelen tanulmány

² PÓLAY Elemér: A pandektisztika és hatása a magyar magánjog tudományára. *Acta Universitatis Szegediensis, Acta Juridica et Politica*, Tomus XXIII, Fasc. 6. Szeged, 1976. 5.

³ A szellemi tulajdon védelme kialakulásának korábbi szakaszaihoz vö. JAKAB Éva: *Szerzők, kiadók, kalózok. A szellemi alkotások védelmének kialakulása Európában*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2012. 120. sk.

⁴ Savigny életművéhez vö. Michael STOLLEIS: *Juristen. Ein biographisches Lexikon*. Frankfurt am Main, C. H. Beck, 2001. 303. sk., 540. sk. Savigny életművét nagy mélységben elemzi Dieter NÖRR: *Savignys philosophische Lehrjahre. Ein Versuch*, Frankfurt am Main, Klostermann, 1994.

⁵ PÓLAY i. m. 16–18.

szempontjából releváns birtokjogról szóló értekezése is⁶ a római jogot állítja középpontba, hogy rámutasson a történeti módszer jelentőségére a jogtudományban és az antik hagyomány meghatározó szerepére a korabeli magánjog számára.⁷ Savigny mesterien kötötte össze a *ius commune* (a római jogi alapokon kifejlődött európai közös jog) eredményeit a *ius proprium* (a sajátos német magánjog) szükségleteivel. Működése nyomán egy új alapokra helyezett, a patikularizmust végre túlszárnyaló magánjogtudomány fejlődött ki, amelynek főbb irányzatai Christian Wolff, Georg Friedrich Puchta, Rudolf von Jhering, Karl Adolf von Vangerow, Karl Ludwig von Arndts, Ernst Immanuel Bekker, Ferdinand Regelsberger, Bernhard Windscheid és Heinrich Dernburg nevéhez kapcsolódnak.⁸ Jelen tanulmány – a terjedelmi korlátok miatt – csupán Savigny, Dernburg és Windscheid tárgyra vonatkozó nézeteit elemzi részletesebben, mert ezekben tükröződik a szellemi termék dogmatikai besorolásának lehetősége a magánjog átgondolt, logikailag zárt rendszerébe.

A tulajdon általános fogalmának egyik különös vetülete a szellemi termék feletti jogosultság, a szellemi tulajdon. A szellemi tulajdon koncepciójának kialakulása, integrálása a kontinentális (a német jogtudományra épülő) kifinomult és átgondolt, szigorú belső dogmatikával bíró magánjogi eszme-rendszerbe mégis nagy nehézségek árán, döcögve, hosszú folyamat eredményeképpen valósult meg. A tanulmány célja annak megvizsgálása, hogy a pandektisztika főbb képviselői hogyan vélekedtek erről a kérdésről.

A szellemi tulajdon problematikájának gyújtópontjában a dolog fogalma áll, mivel a tulajdont a 19. századi jogtudomány a dolog felletti majdnem teljes jogi hatalomként definiálja. Az évszázados szakmai vita középpontjában tehát nem is annyira a tulajdon fogalma, hanem a dolog fogalma állt. A mintegy kétezer éves, kimunkált dogmatikai alapokon építkező magánjogi rendszerek számára szinte áthidalhatatlan problémát jelentett a szellemi termék integrálása a magánjog zárt rendszerébe.

A tanulmány paradigmaticus jelleggel arra is választ keres, hogy a technológiai változások által gerjesztett kihívásokra hogyan, milyen eszkö-

⁶ Friedrich Carl von SAVIGNY: *Das Recht des Besitzes*. Heyer, 1803.

⁷ Hans SCHLOSSER: *Grundzüge der Neueren Privatrechtsgeschichte. Rechtsentwicklungen im europäischen Kontext*. Heidelberg, 2001, 149–150.

⁸ Vö. SCHLOSSER i. m. 152–156.; PÓLAY i. m. 16–20., 28. sk.

zökkel reflektál történeti távlatban a magánjog. A 19. századi pandektisztika vívódása példaként szolgálhat a napjaink digitális forradalma illetve a mesterséges intelligencia által generált, ma szintén áthidalhatatlannak látszó joghézag, dogmatikai szakadék okos és óvatos áthidalásához.

A 19. században a polgárosodás, a virágzó gazdasági fejlődés a magánjog központi jogintézményévé tette a tulajdont. A modern német magánjogtudomány a tulajdonnak „két oldalát” vagy „két arcukat” különbözteti meg: az „*innere Seite*” és az „*äussere Seite*”. A „belső oldal” a tulajdonos jogosultsága, hogy a dologgal tetszése, szabad akarata szerint bánjon, míg a „külső oldal” a tulajdonos lehetősége, hogy mindenki mást kizárhasson a dologra való bármilyen behatásból.⁹ Mindkét „arcukat” közös, centrális eleme, hogy a tulajdon alapjában valamely testi dolgon állhat fenn.

A tulajdon modern fogalma a pandektisztika hagyományából építkezik, amelynek tanai szervesen beépültek a közép-európai, római jogi hagyományokon kialakult jogrendszerekbe. Bernhard Windscheid felfogása az európai magánjogtudomány alapvető tételét fejezi ki:

„Eigenthum bezeichnet, dass Jemandem eine (körperliche) Sache eigen ist, und zwar nach dem Rechte eigen ist: daher genauer statt Eigenthum Eigenthumsrecht. Dass aber Jemandem eine Sache nach dem Rechte eigen ist, will sagen, dass nach dem Rechte sein Wille für sie entscheidend ist in der Gesamtheit ihrer Beziehungen. Dies zeigt sich nach einer doppelten Richtung: 1) der Eigenthümer darf über die Sache verfügen, wie er will; 2) ein anderer darf ohne seinen Willen über die Sache nicht verfügen [...] Das Eigenthum ist die Fülle des Rechts an der Sache [...] Das Eigenthum ist als solches schrankenlos; aber es verträgt Beschränkungen.”¹⁰

A tulajdon alapvető jellemzői a liberál-kapitalista piacszemlélet számára kedvező, sőt nélkülözhetetlen premisszákhöz igazodnak. A tulajdon „kettős

⁹ Vö. Martin J. SCHERMEIER: *Dominus actum suorum. Die willenstheoretische Begründung des Eigentums und das römische Recht. Zeitschrift der Savigny Stiftung, Romanistische Abteilung*, Vol. CXXXIV (2017) 61–62., további irodalommal.

¹⁰ Bernhard WINDSCHEID: *Lehrbuch des Pandektenrechts*. Bd. I. Frankfurt am Main, ⁸1900. 755–758. Vö. Helmut COING: *Epochen der Rechtsgeschichte in Deutschland*. München, C. H. Beck, 1967. 95.

arculata” már Windscheid elemzésében a középpontba kerül: a tulajdonos a dologról szabadon rendelkezhet, illetve a tulajdonos akarata nélkül senki más nem rendelkezhet arról. A tulajdon abszolút, korlátlan és kizárólagos jog – amely valamely testi dolog felett állhat fenn. Az abszolút és korlátlan tulajdon a feltétele a természeti erőforrások optimális kihasználásának, amely a hatékony társadalmi disztribúció és a tranzakciós költségek csökkentésének a záloga.¹¹

A 19. századi jogtudomány három nagy képviselője által kidolgozott tézisek ismertetése előtt érdemes felidézni a német nyelvterület két meghatározó jelentőségű, nemzetközi kisugárzású kodifikációjának szöges ellentétben álló felfogását a dolog fogalmáról és a dolgokon fennálló tulajdonról.

A római jogi hagyományokra alapozott BGB, az 1900. január 1-én hatályba lépett német Polgári Törvénykönyv a dolog fogalmát a következőképpen határozza meg: BGB 90. §: „Sachen im Sinne des Gesetzes sind nur körperliche Gegenstände” – a dolgok a törvény értelmében csak testi dolgok. A Dologi jogot szabályozó „Zweiter Abschnitt” ezzel a történeti alapokon nyugvó, és a szellemi tulajdon elismerésének évszázadokig áthidalhatatlan gátját képező definícióval kezdődik. A tulajdont a törvény a dolog fogalmából kiindulva definiálja: BGB 903. §: „Der Eigentümer einer Sache kann, soweit nicht das Gesetz oder Rechte Dritter entgegenstehen, mit der Sache nach Belieben verfahren und andere von jeder Einwirkung ausschliessen...” – egy dolog tulajdonosa, amennyiben törvény vagy harmadik személyek joga ezt nem gátolja, jogosult a dologgal tetszése szerint bánni és másokat az arra való behatástól kizárni...

Ezzel szemben az 1811-ben hatályba lépett ABGB a tulajdont egyrészt a tulajdonos aspektusából definiálja, amelynek értelmében magával a dologgal bármit tehet, annak használatáról tetszése szerint rendelkezhet, illetve annak élvezetéből mindenki mást kizárhat.¹² Ugyanakkor a 353. § a tulajdon tárgyának aspektusából, a dologból kiindulva határozza meg a tulajdon

¹¹ Douglass Cecil NORTH: *Structure and Change in Economic History*. New York–London, Norton, 1981. 28.; Rudolf RICHTER: The New Institutional Economics. Its start, its meaning, its prospects. In: Nicholas MERCURO (szerk.) *Law and Economics. Critical Concepts in Law*. Vol. III. London–New York, Routledge, 2007. 211. skk.

¹² ABGB 354. § „Als ein Recht betrachtet, ist Eigentum das Befugnis, mit der Substanz und den Nutzungen einer Sache nach Willkür zu schalten, und jeden anderen davon auszuschliessen.”

fogalmát: „*Alles, was jemandem gehört, alle seine körperlichen und unkörperlichen Sachen, heissen Eigentum.*”¹³ A tulajdon lényege a „*Herrschaftsrecht*”, az uralmi viszony, a szabad rendelkezési jog – valamely dolog felett.¹⁴ Az ABGB a dolog fogalmát – természetjogi befolyásra és az *Usus modernus pandectarum* (pandektisztika előtti) hagyományát követve – igen tágan határozza meg: 285. §: „*Alles, was von der Person unterschieden ist und zum Gebrauch der Menschen dient, wird im rechtlichen Sinne eine Sache genannt*” – azaz minden, ami nem személy, és emberi használatra szolgál, jogi értelemben dolognak tekintendő. Ennek megfelelően nem csupán a testi dolgok (mint a BGB felfogásában) esnek a dolog fogalma alá, hanem testetlen dolgok, követelések és immateriális vagyoni jogok is.¹⁵ Ha az ABGB ezen definícióját következetesen követnénk, akkor a dologi jog rendelkezéseit például a követelésekre is alkalmaznunk kellene, azaz egy kötelmi alapú jogosítvány feletti tulajdonjogról beszélhetnénk.¹⁶ Valójában azonban a jogtudomány és a bírói gyakorlat (a német pandektisztika és a BGB felfogását követve) egyaránt arra törekszik, hogy a dologi jogi normák hatályát a testi dolgokra korlátozza.¹⁷

A röviden idézett két fontos törvénykönyv egymásnak ellentmondó koncepciója egy dologban összecseng: a tulajdon fogalma a 19. században szorosan összekapcsolódott – és még mindig szorosan összekapcsolódik – a dolog fogalmával.

¹³ Vö. Helmut KOZIOL – Rudolf WELSER: *Bürgerliches Recht. Band I. Allgemeiner Teil. Sachenrecht, Familienrecht.* Wien, Manz, ¹²2002. 251. [A továbbiakban: KOZIOL–WELSER (2002a)]

¹⁴ KOZIOL–WELSER (2002a) i. m. 252. A jogfejlődés útjához, a tulajdon fogalmához vö. Thomas OLICHOWSKI: *Rechtsgeschichte. Einführung in die historischen Grundlagen des Rechts.* Wien, Facultas, ³2010. 356–357. Az osztrák magánjog jogtörténeti változásaihoz vö. Werner OGRIS: *Die Rechtsentwicklung in Österreich 1848–1918.* Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1975. 587–603.

¹⁵ Vö. Helmut KOZIOL – Rudolf WELSER: *Grundriss des bürgerlichen Rechts. Band I. Allgemeiner Teil, Sachenrecht, Familienrecht.* 12. kiadás, Wien, Manz, 2002. 83–84.

¹⁶ Uo. 84.

¹⁷ A porosz *Landrecht* hasonlóan tág értelmű dolog-fogalommal dolgozik: mindent dolognak tekint, amely valamely jogviszony tárgyát képezheti; ALR I, 2, 1.§; míg a klasszikus római jogi mintát követi a francia, az olasz és a spanyol jog. Vö. Helmut COING: *Europäisches Privatrecht.* Bd. II. München, C. H. Beck, 1989. 369.

1. A római jog dolog-fogalma

A fentiekben megállapítottuk, hogy a tulajdon fogalmának központi jelentőségű eleme a dolog fogalma. A római jogi terminológiában a dolgot jelölő *res* terminus technicust alapjában háromféle jelentésben használták. Jelentette egyrészt szűkebb értelemben az egyes, a külvilágban elkülönülten megjelenő, jogi önállósággal rendelkező testi tárgyat (a római jogban azonban ide tartoztak a rabszolgák is, akiket a magánjog néha a *personae*, néha a *res* fogalma alá sorolt).¹⁸ Tágabb értelemben a *res* alá soroltak mindent, ami jogviszony (magánjogi jogviszony) tárgya lehetett. Ezen tágan értelmezett felfogás szerint *res*nek minősült a *filius familias* (hatalomalatti családgyermek) vagy az *uxor in manu* (a férji hatalom alá került feleség) is. De a klasszikus római jogban egy vagyon, vagyontömeg mint összesség is a dolog fogalma alá számított.¹⁹

Azonban a dologi jog szempontjából tulajdonképpen csak az első, szűkebb értelemben vett dolog-fogalom bírt relevanciával: a dolog önálló testi tárgy, a külvilágban fizikailag is önállóan megjelenő, megérinthető tárgy. A tulajdon tárgya a római jog szerint csak és kizárólag a fizikai világ ezen elkülönült, önállóan létező darabja lehetett – és a fent már említett rabszolga, amelynek emberi létét sohasem tagadták, de mégis következetesen a tulajdonjog tárgyává minősítették.

A klasszikus római jog dolog-felfogása jól tükröződik Gaius *Institutiones* című, a jog elemeit összefoglaló tankönyvében (Gai. 2,12): „Ezen kívül egyesek testi dolgok, mások testetlen dolgok. (13) Testi dolgok azok, amelyeket meg lehet érinteni, mint például a telek, a rabszolga, a ruha, az arany, az ezüst és végül is számtalan más dolog. (14) Testetlenek azok, amelyeket nem lehet megérinteni, amilyenek azok, amelyeknek jog a lényege, mint az örökség, a haszonélvezet, a valamiképpen szerződéssel létrehozott kötelmek. És nem érinti a dolgot, hogy az örökségben testi dolgok is vannak, és a gyümölcs is, amit a telekről beszédünk testi, és amivel nekünk egy kötelemből folyóan tartoznak többnyire testi, mint például a telek, a rabszolga, a pénz. Ugyanis

¹⁸ Max KASER: *Das römische Privatrecht*. Erster Abschnitt. München, 1971. 376. Hasonlóan MOLNÁR Imre – JAKAB Éva: *Római jog*. Szeged, 2019. 169–173.; BENEDEK Ferenc – PÓKECZ KOVÁCS Attila: *Római magánjog*. Budapest, 2018.

¹⁹ KASER i. m. 376. Később a dologösszességet kizárták a dolog-fogalomból, és a BGB is ezt a felfogást követi.

maga az öröklési jog, és maga a haszonélvezeti jog, és maga a kötelmi jog testetlen. Ugyanide számítandók a városi és falusi telki jogok...”²⁰

Gaius institúció-rendszerében három nagy témakört különít el a jog tárgyalása vonatkozásában: *personae, res, actiones*.²¹ A második könyv (*res*) az alábbi gondolattal kezdődik (Gai. 2,1): „Az első kommentárban a személyek jogáról értekeztünk; most pedig lássuk a dolgokat; ezek vagy beletartoznak a vagyonunkba vagy vagyonunkon kívülieknek tartják őket.”

A dolgokra vonatkozó jogviszonyok tárgyalását Gaius a dolgok osztályozásával indítja. Először szubjektív aspektusból közelít a témához: a vagyonunkba tartozó és vagyonunkon kívüli dolgokat emeli ki, majd áttér az isteni és emberi jog alá tartozó dolog-csoportosításra; ezt követi a magánvagyonba tartozó és a magánvagyonon kívüli szembeállítás. Szembetűnő, hogy mindig ellentét-párokról van szó; ezen tárgyalási mód gyökerei a filozófiában és a retorikában lelhetők fel.²² Ebbe a sorba illeszkedik a testi dolog – testetlen dolog párba állítása is.²³

A dologi jog dogmatikai rendszerének szempontjából kardinális jelentőségű a *res corporales – res incorporales* felosztás, a jogi tárgyak körében a testi és testetlen dolgok közti differenciálás. Ezt az első pillantásra meglepő osztályozást a szakirodalom filozófiai és filológiai gyökerekre vezeti vissza; már Cicero, Seneca vagy Quintilianus munkáiban fellelhető a testi és testetlen dolgok szembeállítása.²⁴ Az Institúciók gauszi koncepciója megjelenik

²⁰ BRÓSZ Róbert: *Gaius*. Miskolc 1993.; magyar fordítások.

²¹ Az institúció-rendszerhez vö. MOLNÁR Imre: A római magánjog rendszere és annak hatása az egyes európai magánjogok rendszereire. In: TÓTH Károly (szerk.): *Emlékkönyv Dr. Kemenes Béla egyetemi tanár 65. születésnapjára*. [Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta Juridica et Politica. Tomus XLIII, Fasc. 1–4.] Szeged, 1993. 23–31.

²² Érdemes itt utalni Okko Behrends két tanulmányára, amelyekben párhuzamot von a hasonló ellentétpárok filozófiai használata és Gaius dolog-osztályozási törekvései között; Okko BEHREND: Die Spezifikationslehre, ihre Gegner und die media sententia in der Geschichte der römischen Jurisprudenz. *Zeitschrift der Savigny Stiftung, Romanistische Abteilung*, Vol. CXII (1995) 212–213.; Uő: Die geistige Mitte des römischen Rechts. *Zeitschrift der Savigny Stiftung, Romanistische Abteilung*, Vol. CXXV (2008) 49–50.

²³ A testi dolog, testetlen dolog tárgyalása után a *res Mancipi* és *res nec Mancipi* kategóriájára tér át Gaius, amely kiindulópontul szolgál a megfelelő szerzőmód és a tulajdoni formák ismertetéshez, Gai. 2,15 sk.

²⁴ Vö. Cicero top. 5,27; Seneca, Ep. 6,6(58); Quint. decl. 5,10. KASER i. m. 376. ugyan úgy foglal állást, hogy itt pusztán a „Schuljurisprudenz”, az iskolai oktatás számára alkotott szemléletes fogalom-képzésről van szó, amelynek a joggyakorlatban vagy a szélesebb értelemben vett jogtudományban semmi jelentősége sem volt. Ez azonban a kérdés túlzott szimplifikálást jelenti, hisz a testi-testetlen dolgok

(szinte szóról szóra azonosan) a Digestában is: a kompilátorok D. 1,8,1,1 alatt Gaius másik művéből veszik át a testi dolog – tetetlen dolog fogalompárt.

A posztklasszikus doktrína és Justinianus császár kompilátorai Tribonianus vezetésével a jog elemeiről szóló, a jogászképzés első éveiben oktatásra szánt *Institutiones seu elementa* című tankönyvét Gaius mintegy háromszáz évvel korábbi munkája alapján szerkesztették, de a dolgokról szóló Második könyv szerkezetét mégis némileg megváltoztatták. Az első *distinctio* ugyan itt is a vagyonunkba tartozó és a vagyonunkon kívüli dolgoknak szól; a szöveg illeszkedik a párhuzamos fogalmak szembeállításának fent tárgyalt ábrázolási módjához. Utána viszont a „természetjog” szerint mindenki számára közös dolgokat veszi előre, amely megtöri ezt a szimmetriát. Ezután jönnek a közjogi jellegű és a magánegyesülethez tartozó dolgok; majd a *res nullius*, a senki dolga. Szembetűnő, hogy a gaiuszi felépítést feloldja a szöveg, és előre vesz olyan dolog-fajtákat, amelyeket a 2. századi Intitúciók nem is elemeznek; ezek zömmel a közérdeket érintő dolog-fajták.²⁵ Ezt követően az isteni jog alá tartozó dolgok kerülnek ismertetésre, majd az ezeken való tulajdonszerzés szabályai. A gaiuszi struktúrától teljesen eltérve, a testi és a tetetlen dolgok kategóriájának egy külön titulust szentel a jusztiniánuszi változat (Just. inst. 2,2,1-3): „A tetetlen dolgokról. Némely dolgok testiek, mások tetetlenek. Testiek azok, melyeket természetük szerint megérinthetünk: ilyenek a föld, ember, ruha, arany, ezüst s más számtalan dolog. Tetetlenek, melyeket megéríteni nem lehet: ilyenek azok, melyek jogi fogalmak közt szerepelnek, tehát a hagyaték, haszonélvezet, a különböző módokon létrejött kötelek. És nem változtat a dolgon, hogy a hagyatékban testi dolgok is vannak, mert hisz a föld nyújtotta gyümölcsök is testiek, s az is, ami a kötelemből folyólag jár nekünk, legtöbbször testi dolog, pl. telek, rabszolga, pénz; mégis maga a hagyatékhoz való jog, a haszonélvezeti s a kötelmi jog tetetlen. Ezek közé sorozandók a mezei s városi telkek jogai, melyeket szolgálomnak is

kategóriája mintegy kétezer évig megszabta a dologi jogi dogmatika fejlődési vonalát. Kétségtelen, hogy Kasernek annyiban igazat kell adni, hogy ez a felosztás nincs összhangban a dologi jog olyan centrális jogintézményeivel, mint például az elbirtoklás. Ugyanakkor figyelemmel kell lenni arra, hogy a római jog több évszázados szerves fejlődés eredménye, amelynek során az archaikus korban kialakult jogintézmények a *ius honorarium* vagy a császári norma-alkotás termékeivel egyidejűleg hatályban maradtak.

²⁵ Inst. 2,1,1–7.

hívják.²⁶ Szembetűnő, hogy a posztklasszikus doktrína nem változtat a dolog klasszikus fogalmán, holott a posztklasszikus korban kialakul a *iuris quasi possessio* tana. A jogokon, jogosítványokon az azok gyakorlásában kifejeződő birtoklást azonban még Justinianus kodifikátorai sem tekintik olyan lényeges változásnak, hogy szükségét éreznék annak, hogy átforgalmazzák a dolog fogalmát illetve a dolgok osztályozásának rendszerét. A testi dolog – tetetlen dolog szembeállítását a modern jogtudomány szemében ellentmondásos és problémás, amely az európai magánjogok dogmatikai fejlődését sokak szerint hosszú évszázadokig szükségtelenül akadályozta.²⁷

2. Középkori fejlemények – *Ius commune*, *Usus modernus*

A *ius commune* (a glossátorok és a kommentátorok tevékenysége és a korai egyetemek jogtudománya által kimunkált „közös” jog²⁸) átveszi a jusztiniánuszi jog igen tágan értelmezett dolog-fogalmát. A posztklasszikus és a jusztiniánuszi jog koncepcióját megismertük az *Institutiones seu Elementa*²⁹ tolmácsolásában (Inst. 2,2,1). Itt ugyan nem tükröződött, de a klasszikus kori dolog-fogalom némileg kitágult, mert a posztklasszikus jogtudomány kidolgozta a *iuris quasi possessio* tanát, amely a tetetlen dolgon fennálló birokjogokat szentesítette.³⁰ A *ius commune* a klasszikus római jogból építkezett.³¹ Átvette azt a klasszikus tézist, hogy tulajdon csak testi dolgokon állhat fenn. A jogok, jogosítványok, így például az *ususfructus*, az

²⁶ MÉSZÖLY Gedeon (ford.): *Justinianus császár Institutiói*. Budapest, 1939.

²⁷ Helmut COING: *Europäisches Privatrecht. Band I. Älteres Gemeines Recht (1500 bis 1800)*. München, C. H. Beck, 1985. 274. Különösen aggályos volt az az irányzat, amely a tetetlen dolog fogalmát a végtelenségig tágította és ezzel a dologi jogi szabályokat kiterjesztőleg minden hasznot hajtó jogra alkalmazta, vö. i. m. 341–346.

²⁸ Vö. JAKAB Éva: Az ókori hagyomány az európai állam- és jogfejlődésben. In: JAKAB Éva – PÓKECZ KOVÁCS Attila (szerk.): *Európai államtörténet I.* Budapest, Dialóg Campus, 2019. 78–80.

²⁹ A Gaius-féle *institutiones* 6. századi átdolgozásáról van szó, amely 534-ben készült el és császári rendelet léptette hatályba. Vö. XXX.

³⁰ Vö. MAX KASER – ROLF KNÜTEL – SEBASTIAN LOHSSE: *Römisches Privatrecht*. München, C. H. Beck, 2017.

³¹ Vö. WOLFGANG LAUTERBACH: *Collegii Theoretico-Practici a libro primo Pandectarum usque ad vigesimum*. Tubingae, 1726. Nf. XVII., amely a D.1,8 titulust értelmezi.

*in rem actió*val védett haszonélvezeti jog, amely abszolút jog volt, a testetlen dolgok kategóriába sorolandó.³²

A drasztikusan kiterjesztő értelmezés különösen a *iura in re* – *iura ad rem* koncepciójában jelentkezett. Itt a római jogi elemek keveredtek a kánonjogi normákkal, és a magánjogi szabályokat nem ritkán közjogi jogintézményekre is fenntartás nélkül alkalmazták. A *iura in re* fogalma nem tekinthető azonosnak a modern jogok dologi jog fogalmával. A középkori doktrína ugyanis nem pusztán a dolgokon fennálló jogokat, jogosítványokat érti a dolog-fogalom alatt. Az *Usus modernus* tana az Inst. 2,2 pr.-2 szövegére alapozva azt a nézetet képviselte, hogy a testetlen dolgokhoz sorolandók a szolgálmak, az öröklési jog és minden kötelemből származó jog, jogosítvány is.³³ De ebből vezették le azt az érvet, hogy *iura in re* testetlen dolgokon is fennállhat. Az *Usus modernus* jogtudósai tovább ágítják ezt a fogalmat, és kiterjesztik minden olyan jogra, amely folyamatosan, hosszú időre szóló használatot biztosít a jogosítottnak. Ide sorolták például az egyházi javadalmakat, az egyetemeken működő (és elnyerhető) tanszékeket (*catedrae*), a patrónusi jogokat, az egyes személyt megillető ítélkezési jogot stb. Ezáltal a *ius commune* tulajdonképpen eliminálja a testi és testelen dolgok közti differenciálást és elmossa a magánjog és a közjog határait, hisz számos közjogi jogintézményt integrál a *iura in re* fogalma alá.³⁴

3. A dolog-fogalom a 19. század sodrában

Az *Usus modernus* tévelygései után, a 19. század elején, Friedrich Carl von Savigny a birtokról szóló, a római jogot korának dogmatikai problémái szempontjából tárgyaló monográfiája visszatér a klasszikus alapokhoz – azaz visszahozza a szűk értelemben vett dolog-fogalmat, amelynek sarkalatos pontját a testi dolgok képezik. Savigny koncepciója szorosan összeköti a tulajdon fogalmát a dolog feletti tényleges fizikai hatalom, azaz a *detentio* (bírlalat) fogalmával. Élesen elkülöníti a birtoknál a *naturalis possessiót* (a jog-

³² Vö. KASER i. m. 92. §.

³³ Vö. például Ludovicus DE MOLINA: *De iustitia et iure opera omnia*. Venetiis 1611–1614, tract. II., Disp. 1. okfejtését. Összefoglaló, de rövid áttekintést kínál COING (1985) i. m. 173.

³⁴ A *iura ad rem* kategóriájába ezzel szemben a kötelmi alapú igények tartoztak, amelyek révén egy dolog teljesítését lehetett követelni, vö. COING (1985) i. m. 175–176.

hatások nélküli tényleges, fizikai hatalmat a dolog felett) a *civilis possessió*tól (a joghatásokkal járó birtoktól). Majd a birtok, még hozzá a *detentio* fogalmából kiindulva definiálja a tulajdont:

„Dieser Zustand, welchen man Detention nennt, und welcher allem Begriff des Besitzes zum Grunde liegt, ist an sich durchaus kein Gegenstand der Gesetzgebung, und der Begriff desselben kein juristischer Begriff: allein es zeigt sich sogleich eine Beziehung desselben auf einen juristischen Begriff, wodurch er selbst Gegenstand der Gesetzgebung wird. Da nämlich das Eigenthum die rechtliche Möglichkeit ist, auf eine Sache nach Willkühr einzuwirken, und jeden andern von ihrem Gerauch auszuschliessen, so liegt in der Detention die Ausübung des Eigenthums, und sie ist der faktische Zustand, welcher dem Eigenthum, als einem rechtlichen Zustand, correspondiert.”³⁵

Savigny tehát a tulajdonban (amely alatt a dolog feletti abszolút jogi hatalmat érti, amelynek révén a tulajdonos a dolgával bármit megtehet és annak élvezetéből mindenki mást kizárhat) a *detentio* fizikai, tényleges megvalósulását látja: a *detentio* gyakorlatilag egy *factum*, egy tényleges állapot, amely a tulajdon – e jogi állapot – gyakorlását, megvalósulását jelenti.

Másutt, az *animus possidendi*, a birtoklási akaratot taglaló részben újfent leszögezi: „Die Detention wurde oben bestimmt als der physische Zustand, welcher dem Eigenthum, als einem rechtlichen Zustande, correspondiere. Folglich besteht der animus possidendi in der Absicht, das Eigenthum auszuüben.”³⁶ Azaz a birtoklási akarat lényege, hogy a dolgot tényleges hatalmában tartó személy valójában a tulajdonát szándékozik gyakorolni.

A római jogi alapokon építkező tézis mélyebb megértéséhez tudni kell, hogy a klasszikus jogban alapelvnek számított a *possideri possunt quae sunt*

³⁵ Friedrich Carl von SAVIGNY: *Das Recht des Besitzes. Eine civilistische Abhandlung*. Sechste, vermehrte und verbesserte Auflage. Giessen, 1837. 3. A „Besitz” első kiadása 1803-ban jelent meg. A családi könyvtárban található antik példány ez az 1837-ben megjelent hatodik kiadás, amelybe tintával, szálkás kézírással az első belső fedőlapra bejegyezte valaki, hogy a könyvet 1839-ben Berlinben vásárolta. A belső címlapon olvasható továbbá kézírással a V. Fröhlich név, és 1846-os keltezéssel a Friedrich Bahot név.

³⁶ SAVIGNY (1837) i. m. 112.

corporalia elve – mely szerint birtokolni csak testi dolgot lehet.³⁷ A birtoklás, mint a dolog feletti tényleges hatalom a testi dolgokra korlátozódik.³⁸ Mivel a tulajdonjog alapja Savigny rendszerében a detentio, ebből egyenesen következik, hogy tulajdon csak testi dolgon állhat fenn.

Ez az alapvetés a mai napig megszabja a német magánjog felfogását.

Később, a 19. század második felében, különösen a BGB előkészítő munkálatai során a jogtudomány szembesült a robbanékonyan fejlődő gazdaság, azon belül is a technológia új vívmányaival, amelyek komoly kihívást jelentettek a közmondásosan konzervatív jogtudomány számára. A szellemi tulajdon vonatkozásában még megengedhették maguknak a jogtudósok, hogy szinte évszázadokig halogassák annak besorolását a magánjog dogmatikailag zárt rendszerébe. A 19. század második felében azonban berobbant az elektromos áram – amely szintén nem illett bele a dolog (testi dolog) hagyományos definíciójába. Dernburg (1896) és Windscheid-Kipp (1900) pandekta-tankönyve személetesen tudósít arról a hosszú és göröngyös útról, amely az elektromos áram jogi minősítésének kialakításához vezetett – és ezzel megvetette a szellemi termék jogi elismerésének az alapjait is.

De ugorjunk néhány évtizedet a német pandektisztika történetében, és nézzük meg, hogy a Savigny által kimunkált alapokon a 19. század végének jogtudománya hogyan vélekedett a dolog fogalmáról.

Dernburg 1896-ban ötödik kiadást megért tankönyve már illeszkedik a BGB koncepciójához, hisz annak normatív szövegét a kodifikációs bizottság ekkorra már véglegessé fejlesztette, lezárta. Dernburg a dolog-fogalmat a „Von den Rechtsobjekten” címszó alatt tárgyalja.³⁹ A neves jogtudós a vagyon fogalmából indul ki – amely alatt a személyt adott pillanatban megillető, pénzben kifejezhető jogok összességét érti. Hangsúlyozza, hogy a vagyon terjedelme folyton változik: nő, csökken – de a bekövetkező vagyonmozgások ellenére megtartja identitását, azonosságát.⁴⁰ Dernburg

³⁷ D. 4,2,3 pr. Paulus.

³⁸ Csak évszázadokkal később dolgozza ki a posztklasszikus doktrína a *iuris quasi possessio* tanát, amely azonban nem érinti, nem változtatja meg magát a dolog fogalmát.

³⁹ Heinrich DERNBURG: *Pandekten. Erster Band, Allgemeiner Theil und Sachenrecht*. Fünfte, verbesserte Auflage. Berlin 1896. 159. sk.

⁴⁰ Ez a definíció is a klasszikus római jogból származik – így határozták meg a *peculium*, a hatalomalatti családgyermek számára juttatott különvagyon fogalmát.

kifejezetten visszautal a római jogra mint dogmatikai alapra, amikor kifejti, hogy a rómaiak két részre osztották a vagyont: testi és testetlen dolgokra.

Ez az utalás nem teljesen korrekt, mert fent láttuk, hogy Gaius és Justinianus Institutiója a dolgok osztályozásánál beszél a testi-testetlen dolog fogalom párról, és nem köti össze a definíciót a vagyonnal. A lábjegyzetben Dernburg kiemeli, hogy a testi és testetlen dolgok közti éles differenciálás a köztársaság végétől mutatható ki egyértelműen a forrásokban.⁴¹

A testi dolgokat Dernburg a következőképpen definiálja:

„Körperliche Dinge sind die im Raume befindlichen Vermögensobjekte, also Grundstücke und bewegliche Sachen. Nur körperliche Objekte sind im eigentlichen Sinne des Besitzes, der Tradition, der Ersitzung, des Eigenthums fähig.”⁴²

Testi dolog alatt a térben, a környező világunkban fellelhető, azaz fizikailag létező vagyontárgyakat érti, tehát a telkeket (ingatlanokat) és ingó dolgokat. A testi dolog fogalma tehát közvetlenül összekapcsolódik egy következő dolog-fajtával, az ingó és ingatlan dolgok kategóriájával. Majd Dernburg kifejezetten hangsúlyozza, hogy csak testi dolgok lehetnek birtok, tradícióval való tulajdonszerzés, elbirtoklás és tulajdon tárgyai!⁴³

Ugyanakkor nem zárja ki teljesen, hogy a *quasi possessio* és a tágabb értelemben vett tulajdon jogokon is fennállhat.

A testetlen dolgok Dernburg felfogásában jogok, mint például a szolgáltatások vagy a kötelek, vagy az öröklési jog. Majd kiemeli a tulajdonjog absztrakt jellegét:

„Indem man die körperlichen Dinge als Vermögensbestandtheile bezeichnet, meint man im Grunde das Eigenthumsrecht an denselben. Man identifiziert dabei das Eigenthumsrecht mit der Sache, das es dieselbe total umspannt. Es wird also wie

⁴¹ DERNBURG i. m. 159., 2. lj.

⁴² Uo. 159.

⁴³ Itt Dernburg visszautal megint a római jogra, Gaius D. 41,1,43,1 alatt ránc maradt tézisére: *incorporales res traditionem et usucapionem non recipere manifestum est.*

etwas Körperliches aufgefasst, obgleich es in Wahrheit wie jedes andere Recht nur in der Idee besteht."⁴⁴

Dernburg itt arra utal, hogy a mindennapi nyelvhasználatban, de sokszor a jogászai szaknyelvben is a testi dolgokat nevezik meg vagyonrészekként, holott a testi dolgokon fennálló tulajdonjog mint megnevezés lenne korrekt. Hajlunk arra, hogy a tulajdonjogot a dologgal azonosítsuk – hisz a tulajdon átfogja a dolgot. A tulajdont magát testiségében látjuk, testi, fizikai megjelenésében gondolkozunk róla – holott valójában a tulajdonjog, mint minden más jog is, pusztán absztrakció. Ez az érvelés nem a tulajdon és a testi dolog közti szükségszerű megfelelést próbálja megkérdőjelezni, hanem a tulajdonjog elvonatkoztatott, a jog világára jellemző absztrakt természetét hangsúlyozza.

Dernburg csak egy lábjegyzet erejéig reagál a technika fejlődése, az életviszonyok változása által generált új kihívásokra – és az sem a szellemi termék, hanem elsősorban a vezetékes gáz problémájával foglalkozik. Lezsögezi, hogy a vezetékes gáz testi dolog, azaz lehetséges rajta lopást elkövetni. Ehhez kapcsolódóan megemlíti még az elektromos áram problémáját: „Nicht anders ist es bezüglich des zu industriellen Zwecken domesticierten elektrischen Stroms.”⁴⁵ Ezzel kortársának, Ferdinand Regelsbergernek a tézisére céloz, azt kívánja cáfolni. Regelsberger szerint az elektromos áram nem dolog, hanem pusztán „bewegende Kraft”, mozgató erő. Mivel hiányzik a (testi) dolog-jelleg, nem létesíthető rajta tulajdon sem. Ezen tézis tovább gondolása Dernburg rosszmájú fejtegetése szerint szükségszerűen ahhoz a következtetéshez vezet, hogy az áram „herrenlos”, uratlan. Ebből az a (jogilag nonszensz) eredmény vezethető le, hogy az áramon lopást vagy hűtlen kezelést (delictumot) sem lehet elkövetni, mivel ezek tényállási eleme a birtokba vétel. Dernburg csípősen megjegyzi, hogy ez bizonyos, ráadásul téves fizikai tanok helytelen alkalmazása a jog rendszerében.⁴⁶

A Bernhard Windscheid nevével fémjelzett Pandekta-tankönyv (amely a korabeli jogászok „Bibliáját” képezte) a Harmadik Könyvben foglalkozik

⁴⁴ DERNBURG i. m. 160.

⁴⁵ Uo. 159., lj. 3.

⁴⁶ „Eine solche Anwendung – noch dazu irriger – physikalischer Lehren” – Uo. 159., lj. 3.

a Dologi joggal.⁴⁷ A 137. §. alatt található a dolog-fogalom illetve a dolgok osztályozásának alapfogalmai. Ez az 1900-ban napvilágot látott kiadás már a BGB dolog-fogalmához idomul – hisz a német Polgári Törvénykönyv köztudomásúan 1900. január 1-ém lépett hatályba.

Kiindulópontul szolgál, hogy a dologi jog a dologra vonatkozó jogviszonyok alaptételeit tartalmazza. A dolog fogalmát a következőképpen definiálják a szerzők: „Bei der Bestimmung des Begriffs der Sache ist davon auszugehen, dass unter Sache verstanden wird das einzelne Stück der vernunftlosen Natur“.⁴⁸ Dolog alatt a természeti környezetben fizikailag elkülönülten létező tárgyakat kell érteni. „Hiermit ist gesagt, dass zum Begriff der Sache das Moment der realen Existenz, der Körperlichkeit, gehöre.“⁴⁹ A dolog fogalmának elengedhetetlen része a reális létezés momentuma, azaz a dolog testi volta. A lábjegyzet pedig kifejezetten leszögezi, hogy a szellemi termékek besorolása a dolog fogalma alá helytelen, sőt használhatatlan, a jog egész rendszerének ellentmondó törekvés: „Der weitere Sinn des Ausdrucks Sache, in welchem er nicht bloss das real Existierende, sondern auch das Gedachte bezeichnet, ist für das Recht unbrauchbar.“

Ez igen erős kijelentés, amely a szellemi terméken fennálló tulajdon elismerése elleni töretlen ellenszenvet fejezi ki a tradíciókhoz ragaszkodó német dogmatikában.

A következő mondat mégis tesz egy nagyon lényeges engedményt – felhívja a figyelmet egy a magánjog óvatos, lépésről lépésre való fejlesztésében már a klasszikus római jogban fontos szerepet játszó jogértelmezési eszköz, a *fictio* alkalmazási lehetőségére a nyitva álló kérdések megoldása érdekében: „Es ist jedoch dem positiven Recht unbenommen, bloss gedachte Dinge als Gegenstände von Rechtsverhältnissen, durchweg oder in einzelnen Beziehungen, zu behandeln, wie körperliche.“⁵⁰ A pozitív jog, azaz a törvényhozó minden jogrendszerben, így a német jogban is élhet azzal a kisegítő jogértelmezési eszközzel, amellyel a joghézag az egész szisztéma radikális felforgatása nélkül, elegánsan áthidalható.

⁴⁷ Bernhard WINDSCHEID – Theodor KIPP: *Lehrbuch des Pandektenrechts*. 8. átdolgozott kiadás. Frankfurt am Main, 1900.

⁴⁸ WINDSCHEID–KIPP i. m. 603.

⁴⁹ Uo. 603.

⁵⁰ Uo. 603.

Az itt következő okfejtés az első pillantásra ugyan ellentmondásosnak látszik, ám mégis jó szolgálatot tett a dogmatikai probléma megfontolt megoldása érdekében: „Das Gedachte ist für das Recht nicht Sache, aber das Gedachte kann für das Recht Sache sein, wie für das Rect Person sein kann, was in Wirklichkeit nicht Person ist.” A gondolati úton, azaz szellemileg létrehozott eredmény ugyan a jog szerint nem dolog, de bizonyos jogviszonyokban mégis dolognak tekinthető – amint például a jog személynek tekinthet valakit, aki valójában nem személy. Ez egyértelmű utalás a római jogban kidolgozott azon *fictióra*, hogy a jog a méhmagzatot élő személynek tekintheti, ha az érdekei védelméről van szó.⁵¹ Windscheid és Kipp azt indítványozza itt, hogy valami hasonló *fictio* megoldhatná a szellemi termék dilemmáját is: nem dolog, de a jog adott jogviszonyban úgy kezelheti, mintha dolog lenne.

Ugyanakkor óvatosságra intenek a szerzők:

„Man muss sich nur vor dem Irrthum hüten, als ob das Gedachte, wenn es vom Recht als Sache, d. h. als Gegenstand von Rechtsverhältnissen, behandelt wird, nun auch sofort in allen Stücken unter die gleichen Grundsätze gestellt würde, wie die körperliche Sache. Wie weit das Recht gehe, ist für jede Kategorie von juristischen Sachen besonders zu bestimmen.”

Óvakodni kell azonban attól a tévedéstől, hogy a szellemi terméket, mivel a jog egyes jogviszonyokban ezen jogviszonyok tárgyának nyilvánítja, általában minden vonatkozásban egyenlővé tegyük a testi dologgal. A jog illetve a jogalkotó csak kivételes esetekben, pontosan körülhatárolt módon alkalmazhatja ezt a *fictiót*, amely nem válhat kiterjesztő jogértelmezés alapjává.

Ez az első pillantásra bonyolultnak látszó okfejtés tulajdonképpen az elektromos áram jogi megítélése körüli vita eredményének *mutatis mutandis* átvitele a szellemi termékre. És valóban, Windscheid tankönyve itt ismerteti

⁵¹ A személyiség vagy jogalanyiség a római jogban az élve születéssel kezdődött; a méhmagzatot nem tekintették személynek, jogilag még nem volt önálló dolog, hanem az anyatest része, *portio muleris*. De már a klasszikus jogászok kidolgozták a *fictiót*, hogy például az anya terhessége alatt elhunyt apa után biztosítsák a törvényes öröklést a születendő gyermek számára.

az elektromos áram jogi besorolásáról szóló hosszú teoretikus vita összefoglalását: „Streitig ist, ob der elektrische Strom körperliche Sache ist oder nicht.”⁵²

Az elektromos áram dolog-voltát több tekintélyes kortárs jogtudós hosszú ideig makacsul tagadta, így például Ferdinand Regelsberger (akinek dogmatikailag nem egészen találó, szerencsétlen sorsú tézisének fent már megismertük). Mások, különösen Dernburg és Gierke viszont a dolog-fogalom alá való besorolás mellett szálltak síkra.⁵³

Mind Dernburg, mind Gierke úgy foglalt állást, hogy az elektromosság dolognak minősül, mégpedig az elektromosságra vonatkozó *lex specialis* (az elektromosságot szabályozó törvény) alapján.⁵⁴ Windscheid és Kipp ezt kritizálja, mert szerintük a hivatkozott *lex specialis* pusztán visszaüt a porosz Landrecht szabályozására, ahol azonban csak az áll, hogy az elektromos áramot a Porosz Landrecht (bizonyos jogviszonyokban) dolognak tekinti – de nem nyilvánítja kifejezetten testi dolognak.

Dernburg és Gierke nézeteinek pontosítása érdekében Windscheid körültekintően kifejti, hogy a bíróság, azaz a jogalkalmazási gyakorlat számára nem az a döntő érv, hogy az elektromosságot testi dolognak lehet tekinteni, holott nem az...⁵⁵

„Wenn diejenige physikalische Theorie Recht behält, welche den Unterschied zwischen Körper und Kraft leugnet, ist es um die ganze bisherige Rechte von den Sachen geschehen; wenn die Elektrizität physikalisch als ein Körper nachgewiesen wird, wird sie das Recht als körperliche Sache anerkennen müssen; so lange aber naturwissenschaftlich die Elektrizität nur für eine Erscheinung an Körpern gilt, ist sie auch rechtlich keine körperliche Sache.”⁵⁶

⁵² WINDSCHEID–KIPP i. m. 603–604., lj. 2.

⁵³ DERNBURG i. m. 67. §.; OTTO VON GIERKE: *Deutsches Privatrecht. Band I. Allgemeiner Teil und Personenrecht.* Leipzig, 1895. 31. §.

⁵⁴ Vö. DERNBURG i. m. 159–160.

⁵⁵ „Die Ansicht, dass man die Elektrizität sich als eine körperliche Sache vorstellen könne, obwohl sie es, wie ausdrücklich gesagt wird, nicht sei, ist für die Entscheidung des Gerichts nicht der Pfeiler.” WINDSCHEID–KIPP i. m. 604.

⁵⁶ Uo. 604.

A jogász ragaszkodik a szakmai-tudományos precizitáshoz – az elektromosságot nem szabad általában, minden lehető jogviszonyban dolognak minősíteni. Meg kell őrizni a dolog – azaz a testi dolog – hagyományos fogalmának általános érvényét: alapjában a külvilágban reálisan létező, fizikailag elkülönült dolog érthető ez alatt. Ezért következetesen az elektromos áramot csak akkor lehet majd dolognak, testi dolognak minősíteni, ha a fizikusok bebizonyítják, hogy nem pusztán meghajtó erő, nem pusztán egy jelenség, amely testi dolgokon manifesztálódik, hanem maga is részecskékből áll, testi mivolttal rendelkezik. Amint ez természettudományos módon bizonyítást nyer, meg lehet változtatni a jogi besorolását, mondja Windscheid.

Ezt követően Windscheid és Kipp védelembe veszi Ferdinand Regelsberger erősen vitatott definíciós kísérletét, amelyről fent már szóltunk: „Jedenfalls sollte man demjenigen, der dieser Ansicht huldigt, nicht wie Dernburg a.a.O. thut, vorwerfen, dass nach seiner Meinung die Elektrizität herrenlos, also dem Diebstahl und der Unterschlagung preisgegeben wird.“ Itt Dernburg Pandekta-tankönyvének fent hivatkozott, szinte gúnyolódó mondatára céloznak a szerzők, ahol – Regelsberger téziséét tovább gondolva – uratlannak nevezi az áramot, amely ennek értelmében bárki által szabadon eltulajdonítható lenne. Ez Windscheid szerint erős túlzás, hisz Ferdinand Regelsberger pusztán arra tett kísérletet, hogy az elektromos áramot valamilyen érveléssel jogi védelem alá helyezze – ez pedig mindenki közös érdeke lenne. Ésszerű és legális, ha különböző dogmatikai utakon próbálkoznak a jogtudósok reagálni a gazdasági-technikai környezet változása által létrejövő új kihívásokra.⁵⁷

Regelsberger védelmében további konstrukciók után kutat a szerző, amelyek az áram jogosulatlan használata ellen védelmül szolgálhatnának:

„Schon die Römer würden in der s.g. Entwendung elektrischen Stroms die zweifellosen Merkmale des *furtum usus* erkannt haben. Bei *culposer* Ableitung des Stromes liegt eine Beschädigung derselben körperlichen Sachen in ihrem

⁵⁷ „Jene Ansicht sagt nur, und mit Recht, dass der Schutz des Interesses an der Elektrizität auf anderem Wege gesucht werden muss, als durch ihre Behandlung als eine körperliche Sache. Wenn praktisch ein solcher Weg nicht gegeben ist, was hier dahingestellt bleiben kann, so möge man ihn schaffen; civillich fehlt es an ausreichendem Anhalt schon im gemeinen Recht durchaus nicht.“ Uo. 604.

dermaligen Wertzustande vor; desgleichen sind die Grundsätze von der ungerechtfertigten Bereicherung anwendbar.“

Windscheid szerint a római jogászok nem hezitáltak volna ennyit az áram jogi minősítését illetően; aggályok nélkül elismerték volna a kereseti jogot deliktuális alapon, azaz a használati lopás (*furtum usus*) tényállása szerint – amely a szándékos elkövetést tételezi fel.⁵⁸ Gondatlan, azaz culpózus elkövetés esetén (az áram gondatlan elvezetése) a dologrongálást látja a szerző alkalmazhatónak; a *lex Aquilia* szabályain alapuló *damnum iniuria datum*, hisz az áramot vezető testi dolgok megkárosítása forog fenn. Kétségtelen, hogy mindkét eset deliktuális, kötelmi alapú védelmet biztosít. De szükség van-e ennél többre? Szükséges-e tényleg az *in rem actio*, az áram vindikálásának a lehetősége? Szükség van-e tényleg az áramon fennálló tulajdonjog konstrukciójára? Windscheid arra az álláspontra helyezkedik, hogy a tulajdonjog nyújtotta előnyök az elektromos áram esetén nem jelentenének valódi nyereséget.⁵⁹

A szellemi tulajdonhoz visszatérve talán leginkább azt a *fictiót* érdemes még egyszer kiemelni, amely a törvényhozó azon szabad mérlegelési jogára utal, hogy a mindennapi élet új, a jog számára még szokatlan jelenségeit *per legem* testi dolognak minősítheti az adott, konkrét jogviszonyban, ha a jogbiztonság és az árucserreforgalom érdeke ezt kívánja meg.

Bár Windscheid itt is óvatosságra int – hisz dogmatikailag ez sem eredményez tiszta megoldást. A testi dolognak való deklarálást továbbra is aggályosnak tekinti: „Insofern es dies wirklich thut, wird man passend von unkörperlichen Sachen reden dürfen.“ És a lábjegyzetben kifejti, hogy ezek a jelenségek nem eshetnek a testetlen dolgok hagyományos fogalma alá – hisz a *res incorporales* definíciója klasszikusan a jogokra, jogosítványokra vonatkozik (ahogyan azt Gaius és Justinianus Institúciójában láttuk). Tehát

⁵⁸ A klasszikus római hójogban majdnem minden delictum csak szándékos elkövetés esetén volt üldözhető; kivételt képezett a dologrongálás, *damnum iniuria datum*.

⁵⁹ „Sollte es wirklich nöthig sein eine Vindication des Stromes zu construieren, oder die Möglichkeit zu eröffnen, den Strom (nicht die Maschine) zu verpfänden oder sonst dinglich zu belasten? Würde die Anerkennung der Möglichkeit, den Strom aus der Concursmasse des Gegners auszusondern, auf praktische Bedeutung Anspruch haben?“ WINDSCHEID–KIPP i. m. 604.

nem bizonyos jogviszonyok tárgyairól van szó, hanem a vagyon bizonyos részeiről, amelyek pénzben kifejezhetők.⁶⁰

Windscheid alapvető kézikönyve már más helyen, például a 48a §-ban is felveti, hogy vajon jogokon lehet-e jogokat alapítani: „Können Rechte wieder den Gegenstand von Rechten bilden?” (184). Egy terjedelmes lábjegyzet emlékeztetbe idézi a szakirodalomban évtizedek óta folyó vita főbb korifeusait: Neumann, Bremer, Hofmann, Hartmann, Leonhard, Dernburg ... és a sort hosszan lehetne folytatni. Leszögezi, hogy a jogon fennálló jog kifejezést (der Ausdruck Recht am Rechte) a korabeli jogi nyelv kétségtelenül recipiálta, befogadta. Számos szerző a valamilyen jogon fennálló haszonélvezetről vagy zálogjogról, mások a jogon fennálló tulajdonról cikkezett.⁶¹ Windscheid leszögezi, hogy ez a szóhasználat illetve dogmatikai érvelés nem korrekt. Egyrészt saját jogon nem lehet további jogot alapítani. Másrészt az idegen jogon fennálló jog tárgya ugyan közvetlenül egy jog, de ez a jog általában valamely dologra vonatkozik – tehát végeredményben egy dologon fennálló jogról van szó ezekben a jogviszonyokban is.⁶²

Windscheid végül a tulajdonról szóló fejezetben újfent amellet érvel, hogy a tulajdon tárgya csak testi dolog lehet: „Als Gegenstand des Eigenthums ist eine körperliche Sache bezeichnet worden.” Ez alól az alapvető szabály alól csak a dologösszesség esetében tett kivételt a törvény.⁶³ Szerinte tulajdonról valójában még a római jog szerinti testetlen dolgok vonatkozásában sem helyes beszélni:⁶⁴

„Res incorporales in diesem Sinne sind Rechte ...; wenn man Jemandem Eigenthum an Rechten zuschreibt, so kann das nur den Sinn haben, dass man diese Rechte als ihm zustehend

⁶⁰ Uo. 604.

⁶¹ Ezzel szemben erősen kritikusan WINDSCHEID–KIPP i. m. 759. Erre a problémára hamarosan visszatérünk.

⁶² Uo. 185.

⁶³ Dies erleidet nur insofern eine Abweichung, als auch eine Gesamtheit von körperlichen Sachen den Gegenstand des Eigentums bilden kann.” Uo. 759.

⁶⁴ „Dagegen darf von einem Eigenthum an dem, was das römische Recht technisch mit dem Ausdruck res incorporales bezeichnet, nicht geredet werden.” Uo. 759.

bezeichnen will. Man soll also sagen: es steht ihm dieses Recht zu, nicht: er hat Eigenthum an diesem Rechte."⁶⁵

A jogok vonatkozásában a tulajdon valójában azt jelenti, hogy ezek a jogok valakit megilletnek – de mégsem a klasszikus értelemben vett tulajdonról van itt szó. Inkább úgy kellene megfogalmazni, hogy valakit megillet valamely jog – és nem „tulajdona van azen a jogon”. Ha valamely jog jogi értelemben vett hovatarozását tulajdonnak minősítjük, az oda vezethet, hogy a tulajdonra vonatkozó minden jogi normát kiterjeszteniénk bizonyos jogokra, amelyekre helyesen egészen más jogi alapelveket kell alkalmazni.⁶⁶

Ezen megfontolások alapján Windscheid még egyszer leszögezi, hogy a „szellemi tulajdon” kifejezés a jog rendszerében igen problémás: „In demselben Sinne ist vor dem Ausdruck geistiges Eigenthum zu warnen; Geistesprodukte sind Dinge ganz anderer Art, als körperliche Sachen, und dürfen daher nicht mit diesen unter die gleichen Regeln gestellt werden.” A szellemi termék egészen más, a testi dolgoktól alapjában különböző jellemzőkkel bír. Dogmatikailag helytelen lenne „szellemi tulajdonról” beszélni – hisz a tulajdon tárgya csak testi dolog lehet.

Összefoglalóan megállapítható, hogy a 19. századi német jogtudomány különböző irányzatai meghatározó szerepet játszottak a kontinentális jogtudomány finomításában, magas elméleti színvonalra emelésében. A tanulmány középpontjában álló dolog-fogalom és a tulajdon meghatározása tekintetében megtisztították a releváns jogintézmények koncepcióját a középkori jogfejlődés és az *Usus modernus pandectarum* idején elburjánzó vadhajtasoktól és következetesen visszatértek a klasszikus római jog letisztult álláspontjához. Savigny munkássága meghatározó jelentőségű volt, mert éles elméleti tisztasággal kidolgozta a birtok tanát. Ennek tengelyében a *detentio*, a dolog feletti tényleges hatalom állt, amelyet a tulajdon fogalmának szükségyszerű elemévé nyilvánított. Az általa kitaposott ösvényen tovább haladva a pandektisztika kiemelkedő képviselői munkálkodtak a dolog és a tulajdon fogalmának definiálásán, és ennek során igyekeztek adekvát vála-

⁶⁵ Más nézetet képviselt viszont Otto BÄHR: Zur Cessionslehre. *Jahrbücher für die Dogmatik des heutigen römischen und deutschen Privatrechts* I. (1857) 361. sk.

⁶⁶ „Indem man die rechtliche Zuständigkeit eines Rechts als Eigenthum an einem Rechte bezeichnet, gibt man Veranlassung zur Uebertragung der für das Eigenthum geltenden Grundsätze auf Rechte, für welche andere Grundsätze massgebend sind.” WINDSCHEID–KIPP i. m. 759.

szokat kínálni a gazdasági és technikai környezet nagymérvű változásaira. A jogtudomány alapjában ragaszkodott a hagyományos, a klasszikus római jogra építő kategóriákhoz – és ez a tény nem kis mértékben gátolta például az elektromos áram vagy a szellemi termék használható jogi beminősítését, beillesztését a magánjog rendszerébe. A dolgokat továbbra is a római jogból átvett testi dolog – testetlen dolog ellentétpár prizmáján keresztül szemléltek, amely pusztán a testi dolgokon ismerte el a tulajdon fennállásának lehetőségét. A 19. század végén azonban, a gyakorlat szükségletének nyomására, a *fictio* kristályosodott ki a legkíméletesebb eszközként a magánjog testén elkerülhetetlenül végrehajtandó beavatkozás eszközlésére.

ÓKORI, KÖZÉPKORI ÉS JELENKORI A MAGÁNJOGBAN

*Egy középkori gyűjtemény jogi maximái körében megjelent,
a hatályos magyar Ptk.-ban általános magánjogi tilalomként
kodifikált jogelv ókori római 'tulajdonjogi' kazuisztikája*

BENKE József
egyetemi docens (PTE ÁJK)

Ajánlás

Egy megsárgult közlönyoldalt adtam át az emlékkonferencián tartott előadásom alkalmával a *Zlinszky János Tudományos Műhely* képviselőjének. A dokumentum tanúsága szerint dr. Zlinszky Jánost, a Miskolci Egyetem docensét dr. Göncz Árpád – mint a Köztársaság ideiglenes elnöke – 151/1990. (VII. 24.) KE sz. határozatával 1990. július 1. napjával egyetemi tanárrá nevezte ki. Ennek 2020 júliusában immár 30 esztendeje. Az Emlékkonferencia szervezői a *római tulajdonjoggal* összefüggő előadásra kértek fel. E felkérésnek igyekeztem eleget tenni az alábbi témakörrel, amelyet a nagyra becsült *Zlinszky János* professzor úr emlékének ajánlok.

1. A *venire contra factum proprium* általános magánjogi tilalmának rövid magyarázata a hatályos magyar magánjogban

A 2013. évi Polgári Törvénykönyv (Ptk.) 1:3. §-ának (2) bekezdése szerint: „A jóhiszeműség és tisztesség követelményét sérti az is, akinek joggyakorlása szemben áll olyan korábbi magatartásával, amelyben a másik fél okkal bízhatott.” A kódex általános indokolása szerint a törvényhely ún. általános jelentőségű, konkrét tényállás, amelynek a jogalkalmazásban játszott szerepe nem különbözik a kódex más normáinak funkciójától, a bevezető rendelkezések között történő elhelyezését azonban általános jelentősége indokolja. A Ptk. általános indokolásából az elvről ezenkívül csak annyit tudhatunk meg, hogy az megegyezik a *venire contra factum proprium* „ösi, igen sok mai magánjogban elfogadott tétel[vel, amely] azt jelenti, hogy nem megengedett az olyan joggyakorlás, amely ütközik a jogosult korábbi magatartásával”. Meglepő, hogy a kommentárirodalom nem érezte eddig igényét annak, hogy alaposabban megvilágítsa az elv tartalmát,¹ s csak sporadikusan és csupán utalás szintjén jelenik meg a kérdés a jogtudományban is.² A jogtételt ismerte azonban a régi Ptk. bírói gyakorlata már a

¹ VÉKÁS Lajos (szerk.): *A Polgári Törvénykönyv magyarázatokkal*. Budapest, CompLex, 2013. 30–32.; WELLMANN György (szerk.): *Az új Ptk. magyarázata*. Budapest, HVG-Orac, 2013. 1. k., 52–54.; CSEHI Zoltán (szerk.): *Az új Polgári Törvénykönyv magyarázata*. Budapest, Menedzser Praxis, 2014. 36–39.; OSZTOVITS András (szerk.): *A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény és a kapcsolódó jogszabályok nagykommentárja*. Budapest, Opten, 2014. 1. k., 89.; VÉKÁS Lajos – GÁRDOS Péter (szerk.): *Kommentár a Polgári Törvénykönyvhöz*. Budapest, Wolters Kluwer, 2014. 1. k., 49–50.

² FÖLDI András: *A jóhiszeműség és tisztesség elve*. Budapest, ELTE, 2001. 47.; FUGLINSZKY Ádám – MENYHÁRD Attila: Európai jogalkotás és nemzeti törvényhozás. II. rész. *Polgári Jogi Kodifikáció*, 2002/5–6. 45.; LÉGRÁDY Gergely: Az utaló magatartás (biztatási kár) a Ptk.-ban és a bírói gyakorlatban. *Polgári Jogi Kodifikáció*, 2003/4. 20–27.; VINCZE Attila: Az Alkotmány rendelkezéseinek érvényre juttatása a polgári jogviszonyokban. *Polgári Jogi Kodifikáció*, 2004/3. 7.; MOLNÁR Hella: Határkérdések az utaló magatartás gyakorlatából. *Themis*, 2005/2. 82.; BOÓC Ádám: Észrevételek az új Polgári Törvénykönyv tervezetéhez nemzetközi magánjogi szempontból. *Polgári Jogi Kodifikáció*, 2008/3. 4.; FUGLINSZKY Ádám: Felróható károsulti közrehatás és kárenyhítési kötelezettség a magyar polgári jogban. *Polgári Jogi Kodifikáció*, 2008/4. 3.; GELLÉRT György (szerk.): *Nagykommentár a Polgári Törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvényhez*. Budapest, KJK, [1997] 2009. 305/A. § kommentárja; KECSKÉS László: *Az új Ptk. bevezető rendelkezései*, ptk2013.hu/interjuk; LANDI Balázs: A jogellenesség mint a deliktualis felelősség tényálláselemének jelentősége és jelentésváltozásai Grosschmid Béni, Zachár Gyula és Kolosváry Bálint elméleti írásaiban. In: CSEHI Zoltán et alii (szerk.): *(L)ex cathedra et praxis. Ünnepi kötet Lábadny Tamás 70. születésnapja alkalmából*. Budapest, Pázmány

jogelv kodifikációja előtt is,³ és úgy vélte, az ilyen magatartás a joggal való visszaélés tilalmába ütközik.

Kivételesen maga a Ptk. is megengedi olykor, hogy a fél joggyakorlása során eltérjen olyan korábbi magatartásától, amelyben a másik fél okkal bízhatott. Például a jogosult erre felhatalmazást kap a *jus variandi* gyakorlása során, így a zálogjogosult a kielégítési jog érvényesítésének választott módjáról [5:127. § (2) bek.] és a szavatosi jogosult a választott kellékszavatossági jogáról (6:160. §) másokra térhet át; továbbá az érdekmúlást eredményező szerződésszegés esetén a szerződés egyoldalú megszüntetésére jogosult fél, ha e jog több okból is megilleti, köteles azt megjelölni, de arról utóbb másokra térhet át [6:140. § (2) bek.].

Az általános magánjogi tilalom szerződési jogi *lex specialis*-a a 6:63. § (5) bekezdése, mely szerint – külön kikötés nélkül is – a szerződés tartalmává válik: a) minden szokás, amelynek alkalmazásában a felek korábbi üzleti kapcsolatukban megegyeztek; b) minden gyakorlat, amelyet egymás között kialakítottak; c) minden, az adott üzletágban a hasonló jellegű szerződés alanyai által széles körben ismert és rendszeresen alkalmazott szokás, kivéve, ha annak alkalmazása a felek között – korábbi kapcsolatukra is figyelemmel – indokolatlan volna; valamint a bírói gyakorlat szerint⁴ a felek közötti kialakított szakmai szokások, gyakorlat, szakismeret, melyet a velük azonos helyzetben lévők általánosan irányadónak tartanak. A *lex specialis* megsértésének jogkövetkezménye az, hogy a szokásokon alapuló, saját korábbi magatartás szerinti eljárás a szerződés tartalmává válik, ekként annak további folytatása szerződési kötelezettséggé, az attól való eltérés szerződésszegéssé alakul.

A magatartás általános magánjogi tilalmának fogalmi elemei, alkalmazási feltételei és szankciója az alábbiak szerint határozhatók meg. A tényálláshoz mindenekelőtt két fél szükséges: az egyik tanúsítja mindkét releváns magatartást, azaz a korábbi magatartást (*Vorverhalten*) és a későbbi joggyakorlást

Press, 2014. 157–185., különösen 174–175. és 179.; FUGLINSZKY Ádám: *Fogyasztói adásvétel, kellék- és termékszavatosság. Elemzések az uniós jog és az új Ptk. kapcsolatához*. Budapest, Wolters Kluwer, 2016.; VÉKÁS Lajos: A diszpozitív szabályozás elve és az elv kérdőjelei a gyakorlatban. *Magyar jog*, 2018/7–8. 389., 17. lj.

³ Ld. Legfelsőbb Bíróság 831. sz. PK állásfoglalás; Fővárosi ÍTB Gf.40.072/2015/7. számú határozata.

⁴ Ld. BDT 2005.1281.

(*Nachverhalten*), míg a másik olyan helyzetben van, hogy megalapozottan bízhat abban, hogy e joggyakorlás nem áll szemben a korábbi magatartással, mert a joggyakorló a korábbi magatartását hasonlóan, ha nem is teljesen egyezően folytatja, vagy azt megismétli. Nem feltétel azonban, hogy a felek egymással már jogviszonyban álljanak. A korábbi magatartás csak nem jogellenes, ill. nem felróható és nem a joggal való visszaélésszerű magatartás lehet: nem jogszerű magatartás fenntartása jogi követelmény tárgya nem lehet. A korábbi magatartás elvben ugyancsak lehet joggyakorlás, de ez nem feltétel (sőt, ez a bevezető rendelkezés alkalmazását akár ki is zárhatja). A korábbi magatartással összefüggésben az sem feltétel, hogy a joggyakorló azt a másik féllel szemben tanúsítsa. Feltétel azonban, hogy a jogát gyakorló fél korábbi magatartásának releváns elemeit a másik fél megismerhette, és annak hasonló folytatásában vagy ismétlésében az okszerű gondolkodás mellett alappal bízhatott. A későbbi magatartás, amely csak joggyakorlás lehet, természetesen nem lehet visszaélésszerű. Ellenkező esetben nem érvényesülhet a tilalom, hiszen az ilyen joggyakorlásra a jogcímet megalapozó jogviszonyra alkalmazandó normák lesznek irányadók. A későbbi joggyakorlással összefüggésben ugyancsak nem feltétel, hogy a gyakorolt jog a másik fél személyével, tényeivel összefüggjön.

Vannak olyan esetek, amelyekben tipikusan megvalósul a tilalom tényállása is, a norma mégsem alkalmazható önállóan, mert speciális jogszabály alkalmazását megalapozó többlettényállási elemek állnak fenn. Ilyen – tipikus – tényállási elem lehet az, ha a tilalomba ütköző magatartás egyszersmind kárt is okoz, vagy annak megvalósítására szerződéses jogviszonnyal vagy jogszabály által megkívánt jognyilatkozat megtagadásával összefüggésben került sor, vagy a korábbi magatartás felróható volt. Ezekben az esetekben a *venire*-tilalom autonóm hatályát az alkalmazandó *leges speciales* kizárják.

Kérdéses, mi lehet a szankciója a kizárólag a Ptk. 1:3. § (2) bekezdésébe ütköző magatartásnak. Abból, hogy a jogalkotó e magatartást ún. általános jelentőségű, konkrét tényállásként szabályozta, két dolog következik: arra konkrét igény alapítható, illetve nevesített jogkövetkezmény hiányában csak az e magatartással megsértett alapelv természetéből folyó jogkövetkezmény vonható le. A megsértett alapelv itt a jóhízeműség és tisztesség elve, amelynek megsértése esetén az a jogkövetkezmény, hogy a tilalomba ütköző joggyakorlás nem érhet célt (*ex iniuria ius non oritur*): az előidézni

kívánt jogváltozás nem valósul meg, illetve az elkerülni kívánt jogváltozás megvalósul. Az utóbbi szankció azonban csak igen szűk keretek között érvényesülhet, ugyanis az elkerülni kívánt jogváltozás beállítása nem eredményezheti, hogy jogviszony, helytállás, felelősség, kötelezettség jöjjön létre, módosuljon vagy szűnjék meg, mert ezek kifejezett, a többlettényálási elemekre vonatkozó normatív rendelkezést igényelnek. Helyesnek az látszik, ha a bíróság/hatóság a fél jogérvényesítő eljárása során figyelmen kívül hagyja az alapelvet sértő magatartást, legyen az (jog)nyilatkozat, bizonyítási indítvány stb. Ezzel az állam kényszermonopóliuma megtagadja a magánjogi alapelvet sértő magatartástól a jogi védelmet, így viszont az eljárás hatálya alatt akár az elkerülni kívánt jogváltozás is megvalósulhat.

A bírói gyakorlatban alig merül fel olyan ítélet, amelyben a Ptk. 1:3. § (2) bekezdése az indokolás markáns részét képezte volna. A Kúria egy 2018. áprilisi ítélete szerint,⁵ ha a felek a felmondást tartalmazó irat átadásakor és azt követően tanúsított magatartásukból megállapíthatóan úgy tekintették, hogy a felmondás átadás-átvétele nem történt meg, majd a munkavállaló utóbb mégis ezzel szembe helyezkedve a felmondás hatályos közlésére hivatkozik, az ilyen magatartás a jóhiszemű és tisztességes eljárás követelményét sérti, ezért a bíróság nem állapíthatja meg a felmondás közlését. A Pécsi Ítéletábla egy 2017. májusi ítélete szerint,⁶ ha a fél perbeli magatartása szemben áll olyan korábbi magatartásával, amelyben a másik fél okkal bízhatott, e magatartás sérti a jóhiszeműség és tisztesség követelményét. Ezért az ilyen magatartásra alapított perbeli hivatkozás a törvény által tiltott joggal való visszaélésnek minősül, így azt a bíróság a jogvita elbírálásakor figyelmen kívül hagyja.

2. Röviden a jogelv középkori eredetéről

A glosszátorok óta – a pandektisztika hallgatása⁷ ellenére is – fennmaradt *venire contra factum proprium nulli conceditur* elve generalizált formában

⁵ Ügyszám: Mfv.I.10.323/2017; befejező határozat sorszáma: 8.

⁶ Ügyszám: Gf.40.008/2017; befejező határozat sorszáma: 4.

⁷ Erwin RIEZLER: *Venire contra factum proprium. Studien im römischen, englischen und deutschen Zivilrecht*. Lipcse, Duncker & Humblot, 1912. 53–54.; Lisa ISOLA: *Venire contra factum proprium. Herkunft und Grundlagen eines sprichwörtlichen Rechtsprinzips*. Frankfurt, Peter Lang, 2017. 5., 22. lj.

– a téma jelentősebb kutatói, mint pl. Erwin Riezler,⁸ Detlef Liebs,⁹ Francesco Astone¹⁰ és legújabban Lisa Isola¹¹ álláspontja szerint – a jogtörténetben elsőként a nagy bolognai glosszátor, Azo Portius (szül. 1150–1190?; megh. 1220–1233?) *Brocardica aurea* c. művében nyert megfogalmazást.

Keletkezése korában a mai fogalmaink szerinti magánjog nem létezett. Az életviszonyok alulszabályozottak voltak, és a jogrend a partikularizmus miatt a jogbizonytalanságig menően felszabdalt volt. A kaotikusnak tetsző helyzetben jelentett mentőövet a jogalkalmazó számára a glosszátorok által „újra felfedezett” jusztiniánuszi törvényt. Ennek végeláthatatlan kazuisztikája mint jogforrási autoritás volt a perekben felhasználható. Szükségesnek látszott tehát a tízezernyi jogtétel generalizációja, absztrakciója. Ennek módszere az egyediből az általánosra való következtetés, vagyis az indukció volt. Az ekképp kialakított rövid, elvszerű tételek szerepe teljesen eltért a modern jogfogalmi mércékkel mért magánjogi kódexek általános elveinek szerepétől. Funkciójuk az volt, hogy azok alapján a jogalkalmazó a saját esetével analóg kazuisztika feltérképezése során eligazodjék az antik római géniusz eredményeinek tengerében. A *Brocardica* szerepe is ez lehetett, jöllehet Friedrich C. von Savigny még úgy vélte,¹² hogy az sajátos normatív karaktert hordozott. Az újabb szakirodalomban pl. Weimar¹³ és Isola¹⁴ ezt meggyőzően cáfolta. Eszerint a *Brocardica aurea* inkább rendszerezett jogi érvgyűjteményként funkcionált.

A maxima több szövegvariációban is megjelent.¹⁵ Az 1567-es bázeli és 1568-as nápolyi kiadás alapján a hiteles verzió a „*venire contra factum*

⁸ RIEZLER i. m. 44.

⁹ Detlef LIEBS: *Lateinische Rechtsregeln und Rechtssprichwörter*. München, C. H. Beck, [1997] 2007. 241.

¹⁰ Francesco ASTONE: *Venire contra factum proprium*. Nápoly, Jovene, 2006. 75., 65. lj.

¹¹ ISOLA i. m. 6., 13.

¹² Friedrich Carl von SAVIGNY: *Geschichte des römischen Rechts im Mittelalter*. Heidelberg, Mohr, [1816] 1834. 3. k., 568.

¹³ Peter WEIMAR: *Argumenta Brocardica*. In: Peter WEIMAR (szerk.): *Zur Renaissance der Rechtswissenschaft im Mittelalter*. Goldbach, Keip, 1997. 45–80.

¹⁴ ISOLA i. m. 30.

¹⁵ Pl. a „*nulli conceditur*” helyett „*non valet*” vagy „*nemini licet*”. Más verzió is előfordul: „*factum proprium nemo impugnare potest*”, vagy egyszerűen „*venire contra factum proprium*”. A heterogén szövegezés mögött az állhat, hogy a *Brocardica* kiadásai már a XVI. században többféle szóhasználattal éltek, ti. az egyes redakciók eltérő kéziratokra támaszkodtak.

proprium nulli conceditur”, vagyis „senkinek nem megengedett, hogy saját magatartásával ellentétesen járjon el”.

Azo szerkesztési módszere az egyes jogtételek megfogalmazása és alátámasztása során az volt, hogy a lehető legtöbb párhuzamos forráshelyet felkutatta a jusztiniánuszi törvénytől, főként a Digestából és a Codexből, majd követve a korszak skolasztikus és disputatív szemléletét, e forráshelyeket két csoportra osztotta: az egyikbe az adott jogtétel igazsága melletti, a másikba az azzal szemben álló érveket tartalmazó eseteket foglalta össze. Itt a *pro* kazuisztika a korábbi, jogszerű magatartáshoz való kötöttség fennállását, a *contra* esetkör pedig a korábbi magatartáshoz való kötöttség alóli feloldást támasztja alá. A kötöttség oldása mögött azonban az áll, hogy a korábbi magatartás jogellenes volt, amelyhez a fél nemhogy nem köteles magát tartani, hanem – éppen ellenkezőleg – inkább tartózkodnia kell attól. Ez tehát ugyancsak a tilalom igazsága mellett szólt: *per argumentum a contrario*.

A tilalom fennállásának esetei (*pro*) körében Azo 27 forráshelyet gyűjtött össze. Ezek közül – mások mellett – 13 töredék a Digestából, 10 pedig a Codexből való. Az eltérési tilalom alkalmazásának kizárásához (*contra/contraria*) felhívott forráshelyek száma 26, közöttük – egyebek mellett – 14 Digesta- és 10 Codex-fragmentum található. A fejezet harmadik szerkezeti egysége a „*Solutio*” címet viseli. Ebben olyan eseteket sorolt fel a glosszátor, amelyek szerint a releváns korábbi magatartás kétféle: jogszerű vagy jogellenes; ha a korábbi magatartás *licitus*, akkor az kötöttséget eredményez, ellenkező esetben viszont kívánatos, hogy a korábbi *illicitus* magatartásával a cselekvő vagy mulasztó fél felhagyjon.

3. Az *adagium* kazuisztikájának összefoglaló osztályozása

A következőkben Isola monográfiájára¹⁶ támaszkodva zömmel a *pro* kazuisztika napjaink viszonyaira is aktualizálható legjava – saját csoportosításomban – a következő.

¹⁶ A *pro* esetekre l. ISOLA i. m. 41–220. és 381–384., a *contra* esetkörhöz ld. uo. 220–365. és 384–386.

- a) Az eljárásjogi kérdések köréből a következő, aktualitással bíró esetek hozhatók fel. Zénó egy 486. évi rendelete¹⁷ szerint, ha a bíró elé vallo-mástétel miatt idézett, és ott megjelent, *privilegium forival* felruházott fél hamis vagy becsstelen vallomást tesz, a bíróság megsértése miatt nem hivatkozhat ezen előjogaira avégből, hogy magát e bíró előtt folyó eljárásból kivonja. *Ulpianus de officio proconsulis* c. traktátusának a Digestába felvett egy töredéke¹⁸ szerint, amennyiben a prokonzul ítélezési joghatóságát érvényesen átruházta a *legátusaira*, azt utóbb csak a császár engedélyével vehette vissza. *Jusztiniánusz* egy 529. évi rendelete¹⁹ szerint a per során korábban már felajánlott eskü megtétele utóbb nem vonható vissza például azon az alapon, hogy bőséges más bizonyíték áll rendelkezésre; erre a per befejezéséig is csak akkor van lehetőség, ha az esküt ajánlott fél más, megfelelő bizonyítékot ajánl fel. Hat – főként *ulpianus*-i – *Digesta-fragmentum*²⁰ kazuisztikájának egybehangzó álláspontja alapján Azo megállapítja, hogy amennyi-ben a perbeli egyezség mint korábbi magatartás jogszerű, ahhoz a felek kötelesek magukat tartani, ezért az egyezség tárgyát érintő ke-reset előterjesztésére nem jogosultak. *Labeo*²¹ szerint, illetve *Severus* és *Antoninus* császárok 208. évi rendelete²² alapján, ha a bíróság jogerős ítéletet hoz, ahhoz – mint jogszerű korábbi magatartáshoz – kötve van, ezért azt saját hatáskörben nem változtathatja meg.
- b) Az *érvényes ügylet* és annak *megfelelő teljesítése* jogszerű és kötőerővel rendelkező ún. korábbi magatartás, amelytől a felek egyoldalúan már nem térhetnek el. *Diocletianus* és *Maximianus* császárok 293. évi rendeletei szerint, ha a felek a szerződéskötést szabadon határozták el, és szerződésük érvényes, a másik fél hozzájárulása nélkül a szerződést egyoldalúan megszüntetni nem lehet, a felek ahhoz – mint jogszerű

¹⁷ C. 4, 20, 14.

¹⁸ D. 1, 16, 6, 1.

¹⁹ C. 4, 1, 11, *pr.*-2.

²⁰ Vö. Ulp. D. 9, 2, 46; Gai D. 9, 4, 20; Ulp. D. 12, 6, 23, 1; Ulp. D. 48, 5, 4, 2; Marci. D. 48, 6, 5, 2 és *Isola* szerint D. 48, 9, 12 [?], ez utóbbi azonban feltehetően téves megjelölés; vö. *ISOLA* i. m. 77. és 500.

²¹ Paul. D. 4, 8, 19 *pr.* Vö. még Ulp. D. 1, 18, 6, 9.

²² C. 7, 45, 1.

korábbi magatartásukhoz – kötve vannak.²³ Továbbá, a kiskorú részére érvényesen ajándékozott telek sem a kiskorú hozzájárulásával, sem gyámja jóváhagyásával nem követelhető vissza avégből, hogy azt más részére ajándékozzák el: az érvényes ajándékozás olyan jogszerű korábbi magatartás, amelyhez a felek kötve vannak.²⁴ Az érvényes adásvételi szerződés mindkét felet (még ha az egyik a *kincstár* is²⁵) köti, annak egyoldalú megszüntetése akkor sem lehetséges, ha az eladó a vevőnek felajánlja, hogy a szerződészerűen teljesített vételárat visszafizeti.²⁶ *Jusztinus* császár egy, az 520-as évek elejére tehető rendelkezése²⁷ szerint, ha valamely pénzösszeg kifizetésének jogcímét a *promissor*, azaz a magát fizetésre kötelező fél okiratban határozza meg, nem hivatkozhat többé e jogcím érvénytelenségére, s ezért például nem követelheti a követelés jogcímének bizonyítását a *stipulatortól*, vagyis a jogosulttól. *Paulus* egy *responsura*²⁸ szerint a zálogtárgyat értékesített záloghitelező szerződő partnerétől még akkor sem követelheti vissza a zálogtárgyat, ha a dologban más jogcímen fennálló jogot kívánna érvényesíteni. *Quintus Cervidius Scaevola digestái* 28. könyvében²⁹ arról értekezik, hogy abban az esetben, ha a felek stipulációban úgy állapodtak meg, hogy a Rómában folyósított kölcsön visszafizetésére az adós a birodalom egy távoli provinciájában köteles, az adós egyoldalúan akkor sem követelheti a kölcsönadótól, hogy a visszafizetést a folyósítás helyén fogadja el tőle, ha a visszafizetést az adós futamidő lejárta előtti időpontban, mégis valamennyi kamattal együtt vállalja.

- c) Adott esetben a *nem jogszerű* (például kellékhány miatt érvénytelen) *jogügylet* is értelmezhető olyan ún. korábbi magatartásként, amely a későbbiekre nézve mégis kötelez. Az esetek egy része a *nemo auditur*

²³ C. 4, 10, 5.

²⁴ C. 2, 29, 2 *pr.*

²⁵ Ld. még *Alexander Severus* 223. évi (C. 8, 45, 1) és 228. évi (C. 10, 5, 1) rendeletei, illetve *Marcianus* császár 451. évi rendelete (C. 10, 5, 2).

²⁶ C. 4, 44, 7.

²⁷ C. 4, 30, 13.

²⁸ D. 20, 5, 10.

²⁹ D. 45, 1, 122 *pr.* Ld. ehhez Éva JAKAB: Geld und Sport. Rezeption griechischer Topoi in der römischen Jurisprudenz? *Revue Internationale des droits de l'Antiquité*, Vol. 59. (2012) 119.

proprium turpitudinem allegans elve³⁰ alá is sorolható. *Ulpianus*³¹ szerint, ha a családfeje a leányát nem jogszerű eljárás keretében bocsátja el hatalma (*patria potestas*) alól (*emancipatio*), az ez alapján önjogú *mater familias*-ként élő leánya halála után nem hivatkozhat arra, hogy az emancipáció eljárási kellékek – például a megfelelő tanúk hiánya okán – nem történt meg érvényesen, s ezért a valójában nem önjogúként elhunyt személy végrendelete érvénytelen. *Q. C. Scaevola* egy *responsura* szerint akkor, ha a felek azzal a kikötéssel kötnek adásvételi szerződést, hogy az eladónak elállási (visszalépési) joga van a vételárfizetés késedelme esetén (*lex commissoria*), a vevő a már átadott vételárat még arra hivatkozással sem követelheti vissza, hogy ő maga szerződésellenesen fizette meg azt, és ennél fogva az eladónak visszalépési joga lenne, amelynek gyakorlása alapján az köteles lenne a kapott vételárat visszafizetni.³² Ez napjaink jogásza számára egyértelműen a saját felróható magatartásra előnyszerzés végett történő hivatkozás, amely elől a fél el van zárva. *Celsus digestáinak* 27. könyve³³ szerint, ha a közös tulajdonban álló telek egyik tulajdonosa szolgalmi jogot enged valakinek a dolgon, akkor utóbb arra hivatkozva sem tilthatja meg a szolgalmi jog gyakorlását, ha a többi tulajdonos értesítésének elmulasztása folytán a társak hozzájárulása hiányában a szolgalmi jogosultság ténylegesen nem is jöhetett létre. A szolgalmat engedő tulajdonostárs „felróható” mulasztására (értesítés, hozzájárulás kérése) tehát nem hivatkozhat előny (tehermentesség) szerzése végett.

- d) Az érvénytelen ügylet utólagos érvényessé válásának esetei (Konvaleszenz) közé pl. az alábbiak tartoznak. *Scaevola quaestióinak* első könyvében³⁴ *Pomponius*-ra hivatkozik, aki szerint, ha a felek a nem megfelelően

³⁰ Ld. *Alexander Severus* (C. 7, 8, 5) és *Diocletianus* (C. 8, 55, 4) császári rendeleteit. Vö. Gergely GALLAI: Some Observations on Paulus Hungarus and His Notabilia. In: Manlio BELLOMO – Orazio CONDORELLI (ed.): *Proceedings of the Eleventh International Congress of Medieval Canon Law, Catania, 30 July – 6 August 2000*. [=MIC Series C: Subsidia, Vol. 12] Città del Vaticano, 2006. 236–237., 8. l.; ld. még BÓNIS Péter: A joghatás hibái miatti érvénytelenség az európai *ius commune* rendszerében. *Jogtörténeti Szemle*, 15. évf., 2013/2. 3.

³¹ D. 1, 7, 25 *pr.*

³² D. 18, 3, 6 *pr.*

³³ D. 8, 3, 11.

³⁴ D. 3, 5, 8.

megkötött ügyletüket utóbb jóváhagyják, az ügylet hibájára nem alapíthatnak többé keresetet. Marcianus *digestáinak* 7. könyve³⁵ szerint, ha a férj a hozományi telket a *lex Iulia de fundo dotali* megsértésével még a feleség életében elidegenítette, azonban a feleség a házasság fennállása alatt, de még a telek vevőjével szemben a dolog vissza követelése iránt indított per lezárása előtt meghal, akkor a tilalom okának elestére – a feleség halálára – az alperesi vevő kifogásban hivatkozhat, amelynek helyt kell adni.

4. Szemelvények a *Brocardica* 'tulajdonjogi' kazuisztikájából, avagy a *bona fides* feltétlen uralma

4.1. Módszertani előkérdések

Ha a *Brocardica* római tulajdonnal összefüggő kazuisztikáját vizsgáljuk, alapvető kérdés, mit nevezünk „a tulajdonnal összefüggő esetnek”, ugyanis a *Brocardica* kazuisztikáján belül maradván is többféle értelmezési lehetőség adódik.

- a) Alkalmas *tárgyi* szempont, hogy a jogvita a *tulajdonjog tárgyának a forgalomban való részvételével* úgy függ össze, hogy a tulajdoni helyzet vitás. Ez *ellen szól*, hogy e viták jelentős része a tulajdonátruházó ügyleten keresztül a kötelmi joghoz ugyanilyen erővel kapcsolódhat.
- b) Ugyancsak elfogadható, de *alanyi* elhatárolási ismérv lehet az, ha a jogvita a *tulajdonost megillető jogok gyakorlásával* függ össze. E körben szintén *ellenérv* lehet az, hogy pl. a *ius disponendi* gyakorlása az elidegenítés, az előrkítés, a záloggal, más teherjoggal való megterhelés tekintetében nem feltétlenül esik egybe a tulajdonjog mint tárgyi jog területével.
- c) A harmadik lehetséges csoportképző a *forrástani ismérv*: a kázus *Digesta* tipikusan a tulajdonjoggal összefüggő titulusai valamelyikében elfoglalt helye. *Ellenérvként* merülhet azonban fel az, hogy pl. a *rei vindicatio*-ról szóló *Digesta*-titulus (D. 6, 1) mint tipikus tulajdonjogi

³⁵ Marci. [Marcellus?] D. 23, 5, 17.

problémát tárgyaló forrásanyag egy része esetében a jogvita háttérében ugyancsak szerződési jogi kérdések állnak.

Akár a *Brocardica* itt tárgyalt szűk esettanát, akár a *Digesta* hatalmas óceánját tekintjük kutatási területnek, nyilvánvaló, hogy ezeken kívül más fogalomalkotó ismérvek is elképzelhetők abban a tekintetben, hogy mely jogesetek köre nevezhető tulajdonjogi kazuisztikának. A következőkben az *Azo* által összegyűjtött kazuisztikából célszerű kiemelni egy-egy olyan példát, amelyet valamelyes bizonyossággal nevezhetünk a mai fogalmaink szerinti tulajdonjogi vitának.

4.2. Idegen dolgok elidegenítése: valóban az érvénytelen jogügylet érvényessé válásáról (konvaleszcencia) van szó?

Az előbb említett csoportképző szempontok közül mind a *tárgyi*, mind a *forrástani* szempont jól ötvözhető abban a problémakörben, amelyben a vita főkérdése az eladó számára az elidegenítéskor idegen dolog tulajdonjogának adásvétellel történő egyszeri vagy – a tulajdon megszerzését követően – többszöri átruházása. Azért hozható össze itt az említett két szempont, mert e témakör forrásbázisa a *Digesta*-ban sporadikus. Esetek találhatóak ugyanis a *rei vindicatióval* (D. 6, 1, 72), az *evictióval* (Ulp. D. 21, 2, 17) az *exceptio rei venditae et traditae*-vel (D. 21, 3, 1 *pr.*), az *exceptio dolival* (Ulp. D. 44, 4, 4, 3), ill. az *adásvétellel* (Ulp. D. 18, 1, 28; Paul. D. 18, 1, 34, 3) összefüggő címek alatt egyaránt. A látszólagos elszórttság háttérében más okok mellett a római tulajdoni rendszer, a tulajdon nem egynemű fogalma, és ennek következtében a tulajdonvédelem sajátosan bonyolult rendszere áll.

Az alábbi forráshelyek tényállásait *kurzíválás*, a tényállások csupán *megfogalmazási* eltéréseit, ill. az iránymutatások látszólagos *jogi* különbségeit pedig aláhúzás emeli ki:

D. 6, 1, 72 *Ulpianus libro 16 ad edictum*

Si a Titio fundum emeris Sempronii et tibi traditus sit pretio soluto, deinde Titius Sempronio heres extiterit et eundem alii vendiderit et tradiderit, aequius est, ut tu potior sis. nam et si ipse venditor eam rem a te peteret, exceptione eum summo veres. sed et si

ipse possideret et tu peteres, adversus exceptionem dominii replicatione utereris.

D. 21, 3, 2 Pomponius libro 2 ex Plautio

Si a Titio fundum emeris qui Sempronii erat isque tibi traditus fuerit, pretio autem soluto Titius Sempronio heres exstiterit et eundem fundum Maevio vendiderit et tradiderit: Iulianus ait aequius esse priorem te tueri, quia et si ipse Titius fundum a te peteret, exceptione summoveretur et si ipse Titius eum possideret, publiciana peteres.

D. 44, 4, 4, 32 Ulpianus libro 72 ad edictum

Si a Titio fundum emeris qui Sempronii erat isque tibi traditus fuerit pretio soluto, deinde Titius Sempronio heres extiterit et eundem fundum Maevio vendiderit et tradiderit: Iulianus ait aequius esse praetorem te tueri, quia et, si ipse Titius fundum a te peteret, exceptione in factum comparata vel doli mali summoveretur et, si ipse eum possideret et Publiciana peteres, adversus excipientem „si non suus esset” replicatione utereris, ac per hoc intellexeretur eum fundum rursum vendidisse, quem in bonis non haberet.

A tényállás szerint: „Ha TITIUS-tól megvette SEMPRONIUS telkét (*res mancipi*), és a vételár megfizetése után át is adta azt neked, majd TITIUS SEMPRONIUS örököse lett, és ugyanazt (a telket) másnak (MAEVIUS-nak) is eladta és átadta...” A praetornak szóló iránymutatás szerint mindenképpen az első, a korábbi vevő joga az erősebb, így ő lesz pernyertes, akár a civiljogi tulajdonos eladó perli a bonitártulajdonos korábbi vevőt, akár fordítva. Első esetben ugyanis a bonitártulajdonos vevő vagy eseti (*exceptio in factum*), vagy a *dolus malus*-on alapuló kifogással (*exceptio doli*) sikeresen védekezhet a civiljogi tulajdonos eladó keresetével szemben (ehhez képest az *exceptio rei venditae et traditae* lehetőségéhez ld. Thielmann³⁶). A második esetben azon-

³⁶ Ha hihetünk a D. 23, 1 Digesta-titulus szövegezésének („*de exceptione rei venditae et traditae*”), akkor van olyan forráshely, amely ugyanerre a problémára más jogi eszközt kínál megoldásul: az *exceptio rei venditae et traditae* alkalmazását. Ulpianus ugyanis ediktum-kommentárja 76. könyvében Marcellus-ra hivatkozik: „*Marcellus scribit, si alienum*

ban a bonitártulajdonos vevő perli *Publiciana actióval* a civiljogi tulajdonos eladót, akinek *iusti dominii exceptiójával* szemben a korábbi vevő ismét csak sikerrel védekezhet *replicatio (doli) útján*, mivel – *Ulpianus* szerint – magától értetődő, hogy az ingatlan az ismételt eladásakor a telek már nem tartozott az eladó vagyonába (*in bonis non habere*).

A típus-eset szerint tehát az ingatlan – tipikusan *fundus (res Mancipi)* – eladására, ill. első eladására akkor került sor, amikor az eladó még nem volt annak tulajdonosa, majd az eladó a tulajdonjogot utóbb – tipikusan – örökléssel megszerezte, és azt vagy vissza kívánta követelni, vagy azt ezután már mint civiljogi tulajdonos ismét eladta egy harmadik személynek. A jogvita *kettős alapkérdése* a perbeli felek személyétől és az ennek megfelelően igénybe vett jogvédelmi eszköztől függően eltérő forráshelyeken bukkan fel újra és újra. Ez a kettős alapkérdés: vajon visszakövetelheti-e a korábban eladott dolgot az eladáskor még nem tulajdonos eladó, ha az eladott dolgon a visszakövetelés idejére már tulajdonjogot szerzett, illetve az előbbihez hasonló körülmények közötti kettős eladás esetén vajon melyik vevőnek a joga lesz erősebb?

Wacke³⁷ szerint az, hogy a szerző ügylet (*Erwerbsgeschäft*) hibája a rendelkező (*Verfügende*) és a jogosult (*Rechtsinhaber*) személyének utólagos egybeesése folytán kiküszöbölődött („heilen”), magyarázható azzal a képzeletbeli pillanattal (*juristische Sekunde*), amely alatt a jogosultság a rendelkező fél szerzést szolgáló cselekményét (*Durchgangserwerb*) követően a szerző félre, azaz a vevőre, ill. az első vevőre átszáll.

Siklói harmadik forráshelyet elemző tanulmánya szerint a vevő bonitártulajdonosi jogállását az is erősíti, hogy az öröklés folytán az eladó civiljogi

fundum vendideris et tuum postea factum petas, hac exceptione recte repellendum.” (D. 21, 3, 1 pr).

Thielmann szerint az ediktumban eredetileg az *exceptio rei venditae et traditae* szerepelt, azonban később kikopott a gyakorlatból, és a kései köztársaság korára, a korai klasszikus korra csak elméleti fogalomként vált, mely olyan tényállásokra vonatkozott, amelyeket az *exceptio doli*, ill. az *exceptio in factum* is lefedhetett. Thielmann úgy vélte, hogy a kései klasszikusoknál az elnevezés újra megerősödött, ezért kerülhetett sor a Digestába történő felvételére. Ld. Georg THIELMANN: Nochmal: Doppelveräußerung durch Nichtberechtigten – D. 19, 1, 31, 2 und D. 6, 2, 9, 4. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte Romanistische Abteilung*, Vol. 111. (1994) 225. Ld. ugyancsak ISOLA i. m. 164.

³⁷ Andreas WACKE: Die Konvaleszenz der Verfügung eines Nichtberechtigten. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte Romanistische Abteilung*, Vol. 114. (1997) 198. és *passim*. Ld. még ISOLA i. m. 145.

tulajdonossá lett, hiszen a vevővel (első vevővel) szemben alulmaradna.³⁸ Nem azért „erősödik meg” azonban a vevő perbeli pozíciója, mert idő közben az eladó az öröklési folytán civiljogi tulajdont szerzett, hanem azért, mert a tényállás szerint a *Publiciana actio* mindkét pozitív feltételét, azaz mind a szerzescímet (*emptio venditio*), mind a birtokba lépést (és a vételárfizetést is) mint jóhiszemű, visszterhes szerző bizonyítani tudja, így jogállása ebben a pertípusban attól függetlenül erősebb, hogy idő közben az eladó civiljogi tulajdonossá vált. Az első vevő csak abban az esetben lehetne pervesztes az eladóval szemben, ha az még nem adta volna át a dolog birtokát neki. A telket azonban az eladó az öröklést és a civiljogi tulajdonszerzést követően a későbbi vevőnek is eladta és átadta: a dolog tehát olyan alperesnél (második vevő) van, aki a(z öröklés után a civiljogi) tulajdonostól szerzett, ezért neki, vagyis „*alius*”-nak (=Maevius) kellene pert nyernie, ha az eljárás a két vevő között lenne folyamatban. Az első vevő tehát ebben az esetben is pervesztes lenne, ezúttal azonban a második vevő keresetével szemben.

Iulianus, Pomponius és *Ulpianus* véleménye szerint ugyanakkor mindenképpen az első vevő lesz – bármely perbeli pozícióban – pernyertes, legyen perbeli ellenfele akár az eladó, akár a második vevő. Jóllehet utóbbi esettel (a vevők közötti perléssel) a forráshelyek nem foglalkoznak, a D. 44, 4, 4, 32 záró indokolása közvetve rámutat ennek kimenetelére is: az akár *Ulpianustól*, akár *Iulianustól* származó (előbbi a valószínűbb) „*ac per hoc intellegetur eum fundum rursus vendidisse, quem in bonis non haberet*” szövegrész szerint ugyanis „magától értetődő”, hogy a telek ismételt eladásakor az már nem tartozott az eladó vagyonába. A korábban birtokba lépett jogcímes vevő tehát pernyertes lesz a későbbi vevővel szemben is.

A méltányos („*aequius est/esse*”) döntés hátterében azonban álláspontom szerint nem a konvaleszcencia *anakronisztikus* gondolata húzódik meg, hanem a *bona fides* követelményének feltétlen uralma (ld. a köv. kázust, ahol az a természetjog egyik alapvető szabályát is „legyőzi”). Az érvénytelen ügylet utólagos érvényessé válása e ténynek azonban legfeljebb következménye lehet: az, hogy az öröklése után a vagyontárgyát ismételten eladó civiljogi tulajdonos még bonitártulajdonosnak sem tekinthető („*in bonis non habere*”), nem azért van, mert öröklése folytán az érvénytelen ügylet visszaható

³⁸ SIKLÓSI Iván: Az érvénytelen jogügylet érvényessé válásának római jogi kérdésköréhez az Ulp. D. 44, 4, 4, 32 fényében. *Jogi tanulmányok*, 3. évf. (2010) 24–25.

hatállyal érvényessé vált, hanem azért, mert a jóhiszemű és visszterhesen szerző első vevő védelme *ex fide bona* elsőbbséget élvez mind az eladóval, mind a később birtokba lépett második vevővel szemben.

A *venire contra factum proprium* elvével összefüggésben mindkét kérdés, azaz mind a *visszakövetelés*, mind a *többszöri eladás* esete releváns. A nem tulajdonos eladó a korábbi magatartásához, vagyis a dolog eladásához ugyanis kötve van, az így eladott dolgot a tulajdonszerzését követően sem nem követelheti vissza, sem nem idegenítheti el újra, mégpedig: *ex fide bona*.

4.3. Jogellenes jogügylet követendő korábbi magatartás?

A *bona fides* követelményének elsőbbsége a természetjog előtt

Az alábbi forráshely rövid vizsgálata során ugyancsak figyelemmel kell lenni arra, hogy az csak látszólag foglalkozik elsősorban a szolgalmak intézményével. Valójában a döntés lényege a *bona fides* követelményének uralma akár a természetjog olyan alapvető szabályával szemben is, mely szerint a tengerpart (tenger) bárki által kiaknázható, forgalmon kívüli közjóság (*res communes omnium, extra commercium*), az állami köztulajdon tárgya, melynek használata mindenkinek megengedett, amely jog *interdictummal* (*ne quid in loco publico fiat*) védett, sőt, a használatban akadályozottak *actio iniuriarumot* indíthattak az akadályozó ellen. A kázus tényállásbeli hiányosságai is a szöveg e sajátos céljával támaszthatók alkalmasint alá. Az eset egyben annak is bizonyítéka, hogy a kazuisztika mai fogalmaink szerinti 'tulajdonjogi' jellege még akkor is kérdésessé válhat, ha a jogvita földtulajdonosok között idegen dologbeli jog gyakorlásával összefüggésben merül fel, s így az mind alanyi, mind tárgyi vonatkozásban 'tulajdonjoginak' tetszik.

D. 8, 4, 13 pr. *Ulpianus libro 6 opinionum*

Venditor fundi Geroniani fundo Botriano, quem retinebat, legem dederat, ne contra eum piscatio thynnaria exerceatur. quamvis mari, quod natura omnibus patet, servitus imponi privata lege non potest, quia tamen bona fides contractus legem servari venditionis exposcit, personae possidentium aut in ius eorum succedentium per stipulationis vel venditionis legem obligantur.

A szöveg szerint a *fundus Geronianus* eladója az általa megtartott (szomszédos, tengerparti?) *fundus Botrianus*-ra nézve kikötötte, hogy ott a tonhal halászata nem gyakorolható. *Ulpianus* szerint, jóllehet a tengerre, mely természetnél fogva bárki számára rendelkezésre áll (*res communes omnium*), szerződéssel szolgálatom nem alapítható, mégis, a *bona fides* alapján az adásvételi szerződés kikötése megköveteli, hogy a mindenkori birtokosok és jogutódaik a *stipulatio*s vagy adásvételi kikötést betartsák.

Azt a római szerződési gyakorlatot, amely szerint a telkek eladása során az eladó magának adásvételi mellékegyezmény (*lex venditionis*) útján fenntart valamely szolgalmi jogot (mint pl. a vízvezetés joga³⁹) már a 16. századi francia humanista, Barnabé Brisson⁴⁰ is elismerte. Kaser⁴¹ álláspontja szerint a *venditio* útján történő, csak később elismert szolgálatalapításnak ez a szöveg egy klasszikuskori kiindulási pontja. A szöveg klasszikus eredete véleménye szerint azzal támasztható alá, hogy nincsen arra bizonyíték, hogy a harmadik személy javára vagy terhére szóló *stipulatio* lehetőségét a poszt-klasszikusok elismerték volna.⁴² Liebs⁴³ ugyanakkor úgy vélte, hogy a szöveg a konstantinuszi időkből származik.

Nem kevésbé vitatott a „*ne contra eum piscatio thynnaria exercentur*”, azaz a „vele szemben a tonhalhalászat nem gyakorolható” mellékegyezmény értelmezése sem. Kérdés, hogy a *lex venditionis* vajon az eladott (*Geronianus*) vagy a megtartott (*Botrianus*) telekre vonatkozott-e, hiszen az is vitatható, hogy a külön megállapodás „*contra eum*” fordulata miként értelmezendő. Wacke⁴⁴ szerint – a tényállás szövegén túllépve – elképzelhető, hogy az eladó az általa

³⁹ D. 8, 3, 29 (*Paulus libro 2 epitomarum Alfeni digestorum*); D. 8, 6, 19 pr. (*Pomponius libro 32 ad Sabinum*).

⁴⁰ JAKAB Éva: *Humanizmus és jogtudomány: Brissonius szerződési formulái I.* Szeged, Pólay Elemér Alapítvány, 2013. 62–63., 132.

⁴¹ MAX KASER: Der Privatrechtsakt in der römischen Rechtsquellenlehre. In: Okko BEHREND – Detlef LIEBS et al. (Hrsg.): *Festschrift für Franz Wieacker zum 70. Geburtstag*. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1978. 100. Ld. még ISOLA i. m. 370–371.

⁴² KASER i. m. 102. 83 lj.

⁴³ Detlef LIEBS: *Ulpiani Opiniones libri VI.* *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis* 41 (1973) 279skk; ennek átdolgozott verzióját ld. in: Sonderdrucken aus der Albert-Ludwigs-Universität Freiburg. <https://freidok.uni-freiburg.de/fedora/objects/freidok:5085/datastreams/FILE1/content>

⁴⁴ Andreas WACKE: Wettbewerbsfreiheit und Konkurrenzverbotsklauseln im antiken und modernen Recht. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte Romanistische Abteilung*, Vol. 99 (1982) 213. Ld. ISOLA i. m. 370.

az eladott telek (*Geronianus*) igénybevételével megvalósított halgazdálkodási üzemet el kívánta adni, és azt tervezte, hogy a megtartott szomszédos telekre (*Botrianus*) visszavonul a gazdálkodástól. Nem véletlen, hogy ez az interpretáció a mellékegyezményt sajátos versenytilalmi megállapodásnak tartja (vö. még Bormann⁴⁵ és Wieling⁴⁶). Ebben az esetben a szolgálat további gyakorlásától való tartózkodására irányuló mellékkötelezettség nyilvánvalóan a megtartott *botrianus*-i telekre vonatkozik.

Egy korábbi, ezzel ellentétes álláspont⁴⁷ szerint azonban a szolgálmi jog gyakorlásával való felhagyásra vonatkozó kötelezettség az eladott *fundus Geronianus*-ra vonatkozott. Ez azonban már csak a szöveg nyelvtani értelmezése alapján sem tartható: az „*is*” névmás ugyanis a „*contra eum*”-szerkezetben értelemszerűen a hozzá közelebb álló főnévre vonatkozik, amely egyértelműen a *fundus Botrianus* (ugyanígy Wieling⁴⁸). Ehhez hozzá kell tenni, hogy ez az értelmezés olyan gazdasági érdekeltiségi helyzetet sugall, amely meglehetősen nehezen értelmezhető. Miként válhatna az eladó – további tényállásalelemek (mint pl. a halgazdálkodási történet vagy akár a telkek szomszédos jellege) hozzáadása nélkül – abban érdekeltté, hogy a vevő az általa megvásárolt *fundus Geronianus*-szal szemben a *tengeren* ne gyakorolja a halászati jogot. Jóllehet a „*piscatio thynnaria*”-t (tonhalhalászat) a szöveg világosan szolgálomnak (*servitus*) nevezi, felmerül a kérdés, vajon a forráshely esetében egyáltalán szolgálmi jogról van-e szó (vö. Franciosi⁴⁹), vagy csak annyit tudunk biztosan megállapítani, hogy a halászat joga egy konkrétan megnevezett idegen dologbeli jog (*ius in re aliena*). Ezt az álláspontot erősítheti az is, hogy az eladott *fundus Geronianus*-szal mint saját tulajdonnal szemben alkalmazandó tilalmat megalapozó magánmegállapodás (*lex venditionis*) rögvest értelmetlenné válna, hiszen *Paulus* szerint magától értetődő, hogy szol-

⁴⁵ Jens BORMANN: *Wettbewerbsbeschränkungen durch Grundstücksrechte*. Heidelberg, Müller, 2003. Ld. ISOLA i. m. 370–371.

⁴⁶ Ld. Hans Josef WIELING (rec.): *Bormann, Wettbewerbsbeschränkungen durch Grundstücksrechte. Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte Germanistische Abteilung*, Vol. 123 (2006) 837. Ld. ISOLA i. m. 370–371.

⁴⁷ Az egyes nézetek összefoglalását itt is ld. ISOLA i. m. 370–371.

⁴⁸ WIELING i. m. 837. és ISOLA i. m. 370–371.

⁴⁹ Gennaro FRANCIOSI: Il divieto della piscatio tinnaria: un'altra servitù prediale? *Revue Internationale des droits de l'Antiquité* 49 (2002) 101. skk.

galom saját dolgon fenn nem állhat (*nulli enim res sua servit*⁵⁰), így pedig annak külön kizárása felesleges volna. Ez az értelmezés tehát ellentmondásos.

A halászati jog gyakorlása kizárásának *kvázi közrendi* okból (a tengerpart mint *res communes omnium* forgalomképtelen) való elesése ellenére tehát mégsem gyakorolható ez a *szabadság* (nem *szolgalom!*), mert a *bona fides* megtartása még ennél is magasabb rendű cél. Azo a jogesetet abból a megfontolásból emelte be a *proverbium* példatárába, hogy van olyan eset, amikor a *nem egészen jogszerű* korábbi magatartás – nevezetesen a tenger szabad igénybevételét korlátozó kikötés – magasabb szempontokra, így a *bona fides*-re figyelemmel mégis olyannak tekintendő, amelytől utóbb a fél nem térhet el.

Epilógus

Befejezésként abban a reményben idézem Zlinszky János „*Ius privatum*”-ának szavait, hogy az itt bemutatott témakör is minden bizonnyal alátámasztja:

„Róma egész történelme során jogot alkotó közösség volt. [...] Ha Rómát a jog tette közösséggé, Európát egyik pilléreként a római jog tette Európává.⁵¹ [...] Az új [ti. a második] évezred hajnala a római jog hagyatékának felélesztéséhez nagy ajándékot kapott.⁵² [...] rendkívüli tömegű tanulnivaló zúdult rá a fiatal keresztény népekre, ha fel akartak zárkózni a művelt Európához.⁵³ [...] Úgy mondják, tiszta és áttekinthető fogalmazásban, német nyelven és rendszeres szerkezetben a római jog öltött új ruhát a 20. század első polgári törvénykönyvében. Nem is maradt a német nép sajátja [...].⁵⁴ A közös jogi hagyó-

⁵⁰ D. 8, 2, 26 *Paulus libro 15 ad Sabinum: In re communi nemo dominorum iure servitutis neque facere quicquam invito altero potest neque prohibere, quo minus alter faciat (nulli enim res sua servit): itaque propter immensas contentiones plerumque res ad divisionem pervenit. Sed per communi dividundo actionem consequitur socius, quo minus opus fiat aut ut id opus quod fecit tollat, si modo toti societati prodest opus tolli.*

⁵¹ ZLINSZKY János: *Ius privatum*. Budapest, Osiris, 1998. 15.

⁵² ZLINSZKY i. m. 153.

⁵³ ZLINSZKY i. m. 154.

⁵⁴ ZLINSZKY i. m. 185.

mány, a római jog útmutató eszköz is. Rajta nyugszik tudatosan vagy öntudatlan minden kultúrnép jogi hagyománya [...] ⁵⁵ Egy *ius commune Europaeum* küszöbön áll, a *ius commune mundi* kiszámítható távolban. A történelmi mintát hozzá a római jog szolgáltatja, ha képesek leszünk tanulni abból. ⁵⁶

⁵⁵ ZLINSZKY i. m. 186.

⁵⁶ ZLINSZKY i. m. 187.

A TULAJDON MINT FÉTIS

DELI Gergely
egyetemi tanár (SZE DF ÁJK)

1. Bevezetés

Jelen tanulmányomban a római jogász Zlinszky János¹ találkozik az alkotmányjogász Zlinszky Jánossal. Professzor úr egyik kedves témájával, a tulajdon jogintézményével fogok foglalkozni. Fejtegetéseim azonban nem egyszerűen egy Zlinszky-remake lesznek. A professzor úr előtt tisztelegve, az ő tudományos eredményeire alapozva, az ő felfogásának szellemében igyekszem továbbépíteni téziseit.

2. A római tulajdonról

A római jogi tulajdon számunkra most legfontosabb jellemzője a tulajdon személyessége.² A személy és a dolog közti különös kapcsolatban a rómaiak nem a vagyoni értékű jószágra, de nem is a két szereplő, a szubjektum és objektum közti viszonyra, hanem magára az alanya, azaz a tulajdonosra helyezték a hangsúlyt. Ennek háttérében nyilván a tulajdon intézményének védelmi jellege állt, amikor is a római polgárnak ki kellett jelentenie egy

¹ Erről bővebben ld. Nadja EL BEHEIRI: János Zlinszky und das Römische Recht. In: ZLINSZKY János – Nadja EL BEHEIRI (szerk.): *Durch das römische Recht, aber über dasselbe hinaus*. Budapest, PAN Kiadó, 2008. 1–10.

² Alvaro D'ORS: *Derecho Privado Romano*. Pamplona, Eunsa, ¹⁰2004. 203.

dologról, hogy az *meum est*, vagyis hogy a dolog a polgárok joga alapján az enyém: *meum est ex iure Quiritium*.³

Ebből a fordulatból határozottan kitűnik a tulajdonnak az a tulajdonsága, amire mai napság kevés figyelem jut, nevezetesen, hogy minden tulajdon morális legitimációra szorul azon oknál fogva, hogy az én tulajdonom szükségszerűen kizárja mások tulajdonjogát az adott dolog felett.⁴ Zlinszky professzor úr többletjelentést olvasott bele⁵ e formulába, amikor azt akként fordította, hogy a dolog *quiritár* tulajdonom alapján az enyém. Holott a szöveg nem feltétlenül feleltethető meg annak a modern felfogásnak, hogy a tulajdonjog alanyi jogon illetné meg a római polgárt. Egyszerűen csak annyit állít, hogy az adott dolgot a polgárok (közös) joga alapján állíthatom a magaménak.

Ez a tulajdonosi hatalom abszolút védelmet élvezett a római jogban. Nem szűnt meg a tulajdonos akarata, illetve formális jogi aktusa nélkül, csak akkor, ha a tárgy maga elpusztult. A tulajdonos halála is csak az ő lappangó tulajdonostársaira (*sui heredes*) szállította át e jogot, vagy arra, akit a tulajdonos végrendeletében erre kijelölt. Végső esetben pedig foglalhatóvá tette. Még az sem szüntette meg a tulajdonosi hatalmat a tárgy felett, ha a tárgy hadizsákmányként az ellenség hatalmába került. A *postliminium* révén, ha a tulajdon tárgya római törvény hatálya alatt álló területre került vissza, a jogvédelmi igény azonnal újra feléledt rajta.⁶

A tulajdonnak a tulajdonostól, pontosabban a tulajdonos akaratától való függését, az alanyi oldal dominanciáját jól példázza a következő, Ulpianus edictum-kommentárjából származó fragmentum:

Tamdiu autem conditioni locus erit, donec domini facto dominium eius rei ab eo recedat: et ideo si eam rem alienaverit, condicere non poterit.

³ Erről részletesebben ld. ZLINSZKY János: *Evictio missilium. Iustum Aequum Salutare*, II. évf., 2006/1-2. 99-102.; Uő: *Meum est ex iure Quiritium. A. Univ. Miskolc. IV.*, 1990. 183-216.; Uő: *Állam és jog az ősi Rómában*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1996. 184. skk.

⁴ Jeremy WALDRON: *Property and Ownership*. In: Edward N. ZALTA (ed.): *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. (Winter 2016 Edition). Elérhető: <https://plato.stanford.edu/archives/win2016/entries/property/>

⁵ ZLINSZKY (2006) i. m. 99.

⁶ ZLINSZKY (1996) i. m. 160.; Uő: *Zur Frage der Verschollenheit im römischen Recht. A. Ant. Acad. Sc. Hung.* 1960. 100.

Unde Celsus libro duodecimo digestorum scribit, si rem furtivam dominus pure legaverit furi, heredem ei condicere non posse: sed et si non ipsi furi, sed alii, idem dicendum est cessare conditionem, quia dominium facto testatoris, id est domini, discessit. [...]

Et ideo eleganter Marcellus definit libro septimo: ait enim: si res mihi subrepta tua remaneat, condices. Sed et si dominium non tuo facto amiseris, aequè condices.

In communi igitur re eleganter ait interesse, utrum tu provocasti communi dividundo iudicio an provocatus es, ut, si provocasti communi dividundo iudicio, amiseris conditionem, si provocatus es, retineas.⁷

A *condictió*nak addig van helye, amíg a tulajdonos a dolgon fennálló tulajdonjogát [saját] cselekménye révén el nem veszíti: így ha a dolgot eladja, azt többé nem követelheti.

Ezért írja Celsus Digestájának tizenkettedik könyvében, hogy ha a tulajdonos a dolgot a tolvajnak feltétel nélkül [dologi jogi hatállyal] hagyományba adta, örököse a dolgot a tolvajtól nem követelheti: de ha nem magának a tolvajnak, hanem egy másik személynek [hagyományozta], ugyanezt kell mondanunk, azaz a *condictio* lehetősége elesik, mivel a tulajdonjogot a végrendelkező, azaz a tulajdonos [saját] cselekménye következtében elveszítette.

És Marcellus ez alapján fogalmaz elegánsan az *edictum*hoz írt kommentárjának hetedik könyvében, ahol ugyanis a következőket mondja: Ha a dolgod, amit tőlem elloptak, a tulajdonodban maradt, fel tudsz lépni *condictió*val. De akkor is, ha a tulajdonjogod nem a te cselekményed miatt szűnt meg, hasonlóképpen alkalmazhatod a *condictió*t.

A közös tulajdonban álló dolog kapcsán elegánsan azt mondja, hogy attól függ a dolog, hogy vajon te kezdeményezted-e az osztókeresetet, vagy azt ellened kezdeményezték; ha te kezdeményezted, nem indíthatsz *condictió*t, ha ellened indították azt, megtartod a *condictio* lehetőségét.

A forrásszöveg jól példázza, hogy a római jogban a tulajdonosi védelmi pozíció az alanytól, a tulajdonostól magától, annak akaratától függött. Még

⁷ Ulp. 38 ad ed. D.13.1.10pr-12.1.

akkor is így volt ez, ha a dolgot tőle ellopták. Azaz még a tolvajok ellen érzett mély római gyűlölet (*odio furum*) sem tette mindig lehetővé, hogy a tolvaj ellen a természetesen adódó lopási kereset, az *actio furti*⁸ mellett a *condictio*t is megindíthassák.⁹ Tudniillik ugyanis, hogy „[c]supán a tolvajok iránti gyűlöletből, hogy t. i. minél több keresettel legyenek perelhetők, történt, hogy a tolvajokat kétszeres, illetve négyszeresre menő büntetésen kívül még a dolog visszaszerzése fejében is lehessen perelni ekképp fogalmazott keresettel: „*si parat eos dare oportere*”, holott helyt foglal ellenök az a dologi kereset is, mellyel a dolgát kiki mint sajátját („*rem suam esse*”) követeli.”¹⁰

Emiatt egyes tolvajok pusztán egy tőlük független tulajdonosi aktus (az osztókereset kezdeményezése) miatt jobban járhattak, mint más tolvajok. Azaz a tulajdonosi akarat a lopás elleni súlyos pönális, illetve preventív fellépést, és a dogmatikai alapszabályt, a keresetek halmozásának¹¹ lehetőségét is áttörte a konkrét esetben.¹²

⁸ E keresetről más összefüggésben ld. SIKLÓSI Iván: A lopásért fennálló custodia-felelősség néhány kérdése a római jogban. *Acta Jur. et Pol.*, 2014. [= Ünnepi kötet Molnár Imre egyetemi tanár 80. születésnapjára]. 421–435.

⁹ Detlef LIEBS: *Die Klagenkonkurrenz im römischen Recht: zur Geschichte der Scheidung von Schadenersatz und Privatstrafe*. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1972. 96.

¹⁰ Gai. 4.4. Ifj. Mészöly Gedeon fordítása.

¹¹ A római jog sokszor alkalmazott összetett megoldásokat egy-egy probléma megoldására, ld. Újvári Emese: Összetett eszköztár a gyámolt érdekeinek védelmében a klasszikus korban: a C.5.75.1 tanúsága. In: SZABÓ Béla – Újvári Emese (szerk.): *Risus cum lacrimis. Könyv Babják Ildikó emlékére (tanulmányok, baráti írások)*. Debrecen, Debreceni Egyetem Marton Géza Állam és Jogtudományi Doktori Iskola, 2017. 267–280.

¹² További dogmatikai nehézségekről ld. James LEE: Confusio. Reference to Roman Law in the House of Lords and the Development of English Private Law. *Roman Legal Tradition*, 2009/5. 54.

3. A tulajdon fetiszizálódása

Ez az alanyi aspektus mára elkopni látszik,¹³ és úgy tűnik, a hangsúly a tulajdonos személyéről¹⁴ a tulajdon tárgyra helyeződött át.¹⁵ Azaz a tulajdon intézménye fetiszizálódik.¹⁶ A tulajdonosi hatalom magától értetődése, természetessége (*meum est*) helyére a tárgy dominanciája kerül. A személyközi viszonyokat a tárgyra vonatkozó áruviszonyok¹⁷ szorítják ki.¹⁸

Amint Marx megfogalmazta:

„Um daher eine Analogie zu finden, müssen wir in die Nebelregion der religiösen Welt flüchten. Hier scheinen die Produkte des menschlichen Kopfes mit eignem Leben begabte, untereinander und mit den Menschen in Verhältnis stehende selbständige Gestalten. So in der Warenwelt die Produkte der menschlichen Hand. Dies nenne ich den Fetischismus, der den Arbeitsprodukten anklebt, sobald sie als Waren produziert werden, und der daher von der Warenproduktion unzertrennlich ist.“¹⁹

¹³ Mindez nem kívánja azt sugallni, hogy az ókori Rómában ne lett volna fejlett pénzügyi rendszer. Erről ld. BAJÁNHÁZY István: „Bankárok” az ősi Rómában. In: SZABÓ-Újvári (szerk.) i. m. 13–31.

¹⁴ Egy a tulajdonos személyéhez kapcsolódó dogmatikai problémához ld. CSOKNYA Tünde Éva: Kivételek a *casum sentit dominus* elve alól a *commodatum*nál. In: LAJKÓ Dóra – VARGA Norbert (szerk.): *Alapelvek és alapjogok*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, 2015. 103–112.

¹⁵ Az áruval kapcsolatos egyes felelősségi problémákról ld. SIKLÓSI Iván: A konszenzuális adásvétel eladójának *custodia*-felelőssége a klasszikus római jogban. *Jogtudományi Közlöny*, 2015. 487–500.

¹⁶ A tulajdonról más összefüggésekben ld. JAKAB Éva: Gondolatok a tulajdonról. In: MISKOLCZI BODNÁR Péter – KUN Attila – BOÓC Ádám (szerk.): *Gazdaság és jog: húsz év jogalkotási fejleményei a civilizált területén*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, 2019. 29–38.

¹⁷ Az áruviszonyok sok esetben kikényszerítik a merevebb dogmatikai megoldások „kreatív” alkalmazását. Remek jogtörténeti példával szolgál erre NEMES Szilvia: Fiktív kölcsönszerződések az agoranomosok gyakorlatában. A BGU I 189 minősítési kérdése. *Antik Tanulmányok – Studia Antiqua*, 2020. 15–32.

¹⁸ A tulajdon intézmények egy gazdasági szempontú elemzését ld. PÓKECZ Kovács Attila: A tulajdonvédelem és a birtoklás összefüggéseinek gazdasági szempontú elemzése. In: MISKOLCZI BODNÁR–KUN–BOÓC (szerk.) i. m. 91–99.

¹⁹ Karl MARX: *Das Kapital*. [MEW 23] ??????? 86.

Az árufetisizmus hatályos jogunkban megfigyelhető terjedése ellen Zlinszky professzor úr meggyőző érvekkel lépett fel:

„Kétségtelen számomra [írja egy tanulmányában az új Ptk kodifikációja során], s történetileg is levezethető, hogy rossz irányba, a kereskedelmi érdekek túl hangsúlyozása révén elindult fejlődés eredménye az a mai helyzet, amely a kereskedelmi forgalomban visszterhes szerzőt (és az ingatlan-nyilvántartásban bízó, az abban tulajdonosként bejegyzett személytől visszterhesen szerzőt) a tulajdonossal szemben úgy védi, hogy részükre eredeti tulajdonszerzés-módot teremt a visszterhes vételben, feloldva ezzel jogszavatossági kötelezettsége alól az eladót. Az eladó így a volt tulajdonos terhére »ingyenes juttatásban« részesül. A törvény feloldja a magánjogban kötelező gondosság alól (*ius civile vigilantibus scriptum*). Csak arra az esetre teszi – az állammal szemben, büntetőjogilag és csak másodlagosan a volt tulajdonossal szemben, magánjogilag – felelőssé, ha bebizonyosodik rosszhiszeműsége,²⁰ ha orgazda. Ennek bizonyítására azonban a volt tulajdonosnak aligha van esélye.”²¹

Zlinszky professzor úrnak, azt hiszem, igaza volt. Ennek ellenére bölcs szavai nem találtak meghallgatásra: a kereskedelmi forgalomban jóhiszeműen és ellenérték fejében szerző megszerzi az átruházással az ingó dolog tulajdonjogát akkor is, ha az átruházó nem volt tulajdonos.²² A tulajdon ala-

²⁰ Egy idevágó részproblémáról ld. RADVÁNYI Anna: *Circumvenio* jelentése Ulpianusnál. In: KÖNCZÖL Miklós: *Törvénytészéki retorika, jogászai érvelés*. Budapest, Pázmány Press, 2016. 93–102.

²¹ ZLINSZKY János: Alkotmányos tulajdonvédelem – biztonság a jogállamban – és a Ptk. 118. §. *PJK*, 2005/1. 18–20.

²² Ptk 5:39. § (2) bek.

nyi felfogása nálunk, Magyarországon is vereséget szenvedett, és a magyar Ptk.²³ is behódolt az áruforgalom tárgyközpontú²⁴ fétis-istenének.²⁵

Mindenesetre Zlinszky professzor úr figyelmeztetése elsősre inkább csak elvi jelentőségűnek tűnhet, hiszen ki vásárol ma már kereskedelmi forgalmon kívül? Azonban az online piacterek megjelenése azóta újra tömegessé tette a nem kereskedőtől,²⁶ hanem egyszerű magánszemélytől eredő szerzéseket.²⁷ Zlinszky professzor úr római jogi hagyományra alapozott bölcsesége itt is csalhatatlannak bizonyult. A hatályos szabályozás²⁸ ugyanis azzal a súlyos igazságtalansággal jár együtt, hogy a kereskedő jobban jár, mint az egyszerű magánszemély, hiszen jóhiszemőségük esetén ellene nem tudnak jogszavatossági igényvel²⁹ fellépni (hiszen a kereskedő a magánszeméllyel szemben át tudta ruházni az idegen dolog tulajdonjogát), ellenben a magán-

²³ A hatályos Ptk. és a római jog kapcsolatáról ld. FÖLDI András: Das neue ungarische Zivilgesetzbuch und die römischrechtliche Tradition. In: BALOGH Elemér – HOMOKI-NAGY Mária (szerk.): *Tripartitum trium professorum = Három szegedi jogtörténész = Drei Szegediner Rechtshistoriker: Tudományos emlékülés Bónis György születésének 100., Both Ödön születésének 90. és Iványi Béla halálának 50. évfordulóján*. Szeged, Pólay Elemér Alapítvány – Jurisperitus Bt., 2017. 168–186. A Ptk. kodifikációs folyamatáról irányadó HAMZA Gábor: Codification of Hungarian Private (Civil) Law in a Domestic and International Comparison. *Polgári Szemle*, 15. évf., különszám, 2019. 346–354. (443–450. a honlap szerint...)

²⁴ Ezen tárgyközpontúság mögött többnyire egy valójában immateriális jószág, a pénz áll. Ennek római jogi vonatkozásairól ld. János ERDŐDY: Some Questions Concerning Money in Roman Law. A New Perspective. *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae*, Vol. 47., Iss. 3., 2007. 241–259.

²⁵ Vö. TÉGLÁSI András: A tulajdonjog védelme a régi és az új Ptk-ban az Alkotmánybíróság gyakorlatának fényében. *Acta Universitatis Szegediensis*, 2014/2. 185.

²⁶ Erről más összefüggésekben ld. Boóc Ádám: Az online szerződéskötés magánjogi problémái. In: HOMICSKÓ Árpád Olivér (szerk.): *Egyes modern technológiák etikai, jogi és szabályozási kihívásai*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2018. 37–48.

²⁷ Ld. NAGY Csongor István: Ingók tulajdonjogának nem tulajdonostól való megszerzése: omnes plus iuris... *PJK*, 2005/1. 21.

²⁸ A hatályos szabályozás római jogi előzményeihez ld. JUSZTINGER János: Az új Ptk. adásvételi szerződési általános szabályainak római jogi előképei II. Az adásvétel alapján történő tulajdonszerzés elméleti és gyakorlati kérdései az ókori Rómában és hatályos polgári jogunkban. In: JUSZTINGER János – PÓKECZ KOVÁCS Attila (szerk.): *Tanulmányok az új Ptk. egyes szerződéseinek római jogi alapjai köréből*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 2017. 63–92.

²⁹ A szavatossági igények egy speciális esetéhez ld. P. SZABÓ Béla: A lókupecek joga: Szavatossági kérdések a 17. század európai jogtudományában és gyakorlatában egy nevezetes esetgyűjtemény kapcsán. *Jogtörténeti Szemle*, 2018/3–4. 9–29.

személy köteles az akadályt elhárítani vagy megfelelő biztosítékot adni,³⁰ illetve a szerződés megkötéséből eredő károkat megfizetni.³¹

Van azonban a magyar Ptk.-ban egy jóval nagyobb horderejű és sokkal veszélyesebb új jogintézmény is, amely a tulajdonfetisizmus megállíthatatlan terjedésének tanúbizonysága. A bizalmi vagyongazdálkodásról van szó.³² A bizalmi vagyongazdálkodási szerződés alapján a vagyongazdálkodó a vagyonrendelő által tulajdonába adott dolgok, ráruházott jogok és követelések saját nevében a kedvezményezett javára történő kezelésére, a vagyonrendelő díj fizetésére köteles.³³ A bizalmi vagyongazdálkodás tehát lényegében tőkélyre fejleszti a tulajdon tárgyi megközelítését, fetiszizálódását. Sem a vagyongazdálkodónak, sem a kedvezményezettnek, sem a vagyonrendelőnek nincs valódi alanyi viszonyulása a kezelt vagyonhoz. Hármak közül egyikük sem mondhatja: *meum est*. A vagyon értékű jószágok eluralkodnak az alanyok felett.

4. Záró gondolatok

Ez a változás véleményem szerint paradigmaticus jelentőségű és katasztrofális következménnyel, a jog, legalábbis az általunk eddig ismert tulajdonjog részbeni elhalásával jár. A jog elhalását Engels írta le olyan folyamatként, amelynek során a személyek feletti kormányzást fokozatosan a dolgok igazgatása váltja fel.³⁴ A *trust* nem más, mint a személyek dolgok feletti kormányzásának felváltása a dolgok technikai jellegű igazgatásával.³⁵

A tulajdon „eltrösztösödése” azzal a veszéllyel jár, hogy a tulajdon mint legalapvetőbb társadalmi viszony helyébe egy technikai jellegű, igazgatási viszony lép a vagyoni értékkel bíró jószágok vonatkozásában. Az ilyen tech-

³⁰ Egy típusú biztosítékról ld. POZSONYI Norbert: Die Verkaufsabrede beim pignus in Theorie und Praxis. In: Philipp KLAUSBERGER – Christine LEHNE – Philipp SCHEIBELREITER (szerk.): *Disputationes Tirolenses. Tagungsband zum 7. Internationalen Treffen der Jungen Romanist(inn)en*. Wien, Jan Sramek Verlag, 2014. 121–135.

³¹ Ptk. 6:175. §.

³² A jogintézményről részletesen ld. SÁNDOR István: *A bizalmi vagyongazdálkodás és a trust. Jogtörténeti és összehasonlító jogi elemzés*. Budapest, HVG-Orac, 2017.

³³ Ptk. 6:310. § (1) bek.

³⁴ Idézi HORVÁTH Barna: *Mezőtörvény és jogi mező, I. Jog, Állam, Politika*, 2009/1. 134.

³⁵ Hasonló problémákat feszeget SÁRY Pál: *Globalizáció, neoliberalizmus és a jog. Van kiút az útvesztőből? Debreceni Szemle*, 2009/3–4. 455–457.

nikai normákban, amelyeket Horváth Barna nominális normáknak nevezett,³⁶ nincs akaráselem. Pusztá elgondolásnak minősülnek, és konceptuális jelentésük mentes minden erkölcsi konnotációtól. „A szakácskönyv nem azt mondja, hogy főznünk kell, vagy hogy milyen ételeket kell főznünk, hanem csupán azt, hogyan főzik az ételeket. [...] Hasonlóan, egy orvosi recept nem azt mondja, hogy meg kell bennünket gyógyítani, hanem pusztán azt, hogyan fognak gyógyítani bennünket. [...] [E]zek a nominális normák még mindig visszafordíthatóak felszólító módból kijelentő módba. A „Ha meg akarsz gyógyulni, vedd be ezt a gyógyszert” mondatnak nincs más a jelentése, mint ez: „Ha beveszed ezt a gyógyszert, meg fogsz gyógyulni”. Itt minden erkölcsi konnotáció irreleváns.”³⁷

Azaz itt is megfigyelhetjük azt a posztmodern tendenciát, amely a különböző jogok, különösképp alapjogok mögül kilúgozza a hagyományos értéktartalmakat, univerzálissá és objektív mércévé teszi őket. Ezen folyamat szükségszerű velejárója, hogy megfosztja a jogokat az erkölcsi legitimáció kényszerétől. Ha senki nem mondhatja a *trust* esetében, hogy a vagyon az övé, senkinek nem kell morálisan elszámolni senkivel szemben. A vagyon fétisként lebeg a személyek felett.

Engels-szel szemben azonban úgy vélem, hogy a folyamat végén nem az osztály nélküli társadalom áll. Sokkal valószínűbb, hogy ezek a változások azért teszik értelmetlenné az osztálykérdést, mert gyakorlatilag átjárhatatlanná teszik a különféle osztályok, a szegények és a gazdagok, pontosabban a munkájukból és a tőkéből (vagy a bizalmi kezelt vagyonból) élők közti különbségeket. Az osztályok paradox módon úgy halnak el, hogy érinthetlenné válnak.

Az alkotmány a tulajdonjogot mint az egyéni cselekvési autonómia hagyományos anyagi alapját részesíti alapjogi védelemben.³⁸ Az elszemélytelenedett, fetiszizálódott tulajdon már nem alkalmas a cselekvési autonómia biztosítására. Ez pedig egy olyan fejlemény, ami ellen Zlinszky János professzor úr biztosan felemelné a szavát. Remélem, ezen igénytelen gondolatokkal sikerült megidézmem az ő géniusát.

³⁶ HORVÁTH i. m. 135.

³⁷ Uo. 135.

³⁸ 20/2014. (VII. 3.) Ab határozat Indokolás [189]; MENYHÁRD Attila: A tulajdon alkotmányos védelme. *PJK*, 2004/5–6. 24–32.

A „NEMO PLUS IURIS ELV” A HADIZSÁKMÁNY ELADÁSAKOR

A római tulajdonjog újjáéledése a hadizsákmány tárgyain

BAJÁNHÁZY István
egyetemi docens (ME ÁJK)

1. Bevezetés

Az ókori Rómában a köztársaság idején az állami tulajdon szerzésének legfontosabb és legtöbbet említett módja a hadizsákmány ejtése volt. Elvileg minden, ami háborúban került a római nép hatalmába, hadizsákmánynak minősült, mint azt egy későbbi Labeotól eredeztetett jogi forrás regulaszzerűen is rögzítette.¹ A források szerint gyakorlatilag valamennyi ingatlan (ide értve igen érdekes módon Livius szerint még Róma városát is²) hadizsákmányként került római fennhatóság alá,³ de az ingóságok tekintetében is ez volt a fő beszerzési forrás. Róma szinte minden évben háborút folytatott és ezek általában hódító (zsákmányszerző hadjáratok) voltak és többnyire a rómaiak győzelmével végződtek. Elvileg tehát minden, amit háborúban ellenségtől foglaltak el, az hadizsákmánynak minősült, azonban mint majd látni fogjuk a köztársaság korára már ennek is kialakult egy szabályrend-

¹ D. 49,15,28: *Labeo libro quarto pithanon a Paulo epitomatum: „Si quid bello captum est, in praeda est.”* „Ami háborúban kerül elfogásra, az hadizsákmány közé tartozik.” A Digestából származó idézetek fordításait a szerző végezte.

² Liv. 4.48.3: „alig volt ugyanis terület (hiszen Róma maga is ellenséges földön épült), amit nem fegyverrel szereztek meg.” „*nec enim ferme quicquam agri, ut in urbe alieno solo posita, non armis partum erat.*” A Livius-tól származó források fordítása mind az alábbi műből vett idézet: Titus LIVIUS: *A római nép története a város alapításától.* Ford.: Kiss Ferencné (I.-IV. könyvek) és MURAKÖZY Gyula. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1982.

³ Liv. 4.48.2.: „*ager ex hostibus captus*”.

szere és nem minden harci cselekmény során megszerzett dolog esett a hadizsákmány jogi fogalma alá.

Jelen munkámban az egyik ilyen érdekes kivétellel a saját dolog el(vissza) foglalása esetén fennálló jogi helyzet elemzésével foglalkozok, ennek körében pedig a római gyakorlat által kialakított konfliktus elkerülő megoldással.

2. A hadizsákmány

Első körben azt vizsgálom meg, hogy milyen pozitív feltételeknek kellett megfelelni ahhoz, hogy egyáltalán felmerüljön a hadizsákmányba kerülés lehetősége. Az első ilyen alapfeltétel az volt, hogy háború álljon fent. Ehhez egy részről 'megfelelő minőségű' ellenségre volt szükség, akire a *hostis* (ellenség) kifejezést használták:

„Ellenségek azok, akiknek a római nép nyilvánosan hadat üzent vagy azok, akik ugyanezt tették a római néppel szemben.”⁴

Egy másik, a *postliminium* jogával foglalkozó fragmentum rögzíti, hogy a háború szabályai csak a rómaiak és 'szabad népek és királyok' között alakulhattak ki.⁵ Tehát háborút csak szabad népek ill. királyok ellen lehetett folytatni, de nem lehetett például rablók, kalózkodók és banditák ellen, ellenük tehát nem háború, hanem csak 'tisztogatás' folyhatott.⁶ Ezért akik ilyen harci cselekmények következtében kerültek fogságba, azok megőrizték addigi személyi állapotukat és nem lettek rabszolgák.⁷

⁴ D. 49,15,24: *Ulpianus libro primo institutionum: „Hostes sunt, quibus bellum publice populus Romanus decrevit vel ipsi populo Romano.”*

⁵ D. 49,15,19, pr.: *Paulus libro sexto decimo ad Sabinum: „inter nos ac libero populos regesque moribus legibus constitutum.”* „amit közöttünk és a szabad népek és királyok között a szokások és törvények hoztak létre.”

⁶ D. 49,15,24: *Ulpianus libro primo institutionum: „ceteri latronculi vel praedones appellantur.”* „másokat haramiáknak és rablóknak nevezünk.”

⁷ D. 49,15,19,2: *Paulus libro sexto decimo ad Sabinum „A piratis aut latronibus capti liberi permanent.”* „A kalózkodók és rablók által elfogottak szabadok maradnak.”

A háború fennállásához nemcsak az ellenség személye volt lényeges, hanem második feltételként az is, hogy az ilyen ellenség ellen is csak egy szabályosan megüzent háború (*bellum iustum et pium*) adott lehetőséget a zsákmányolásra. A hadüzenet felől római részről a római nép döntött, népgyűlésen történő szavazással,⁸ a hadüzenet átadása az ellenség részére pedig az ősi időkben a *fetialis* papi testület tagjaira hárult, akik azt egy formális szakrális eljárás keretében tették meg.⁹ Ezek hiányában nem beszélhetünk hadiállapotról, tehát hadizsákmányról sem. Ez természetesen nem zárta ki az esetleges egyéb fegyveres konfliktusok lehetőségét, de azok a szigorú jogi megítélés alapján nem minősültek háborúnak. Az ősi időkben nem maradtak fenn források ezzel kapcsolatos értelmezési kérdésekről, azokban az érett köztársaság idejétől már igen és innen tudjuk azt is, hogy ekkor már a szenátus joga volt annak megítélése, hogy egy fegyveres konfliktus háborúnak minősült-e. Érdekes módon – látszólag a hódító Róma érdekei ellenében – számos esetben találunk döntést arról is, hogy bizonyos hadi események nem minősültek háborúnak:

Erre a döntésre egyes esetekben egyértelműen a formális hadüzenet hiánya miatt került sor, mint *M. Popillius Laenas* konzul esetében, aki feladatkörét túllépve, harcot kezdett egy addig a rómaiakkal szemben kivételesen békés ligur törzs ellen,¹⁰ majd legyőzte őket, városukat leromboltatta, a túlélőket pedig hadizsákmányként eladatta.¹¹ A szenátus ezt azonban nem helyeselte:

⁸ Liv. 31.6.1.: „isque rogationem promulgavit, vellent iuberent Philippo regi Macedonibusque qui sub regno eius essent, ob iniurias armaque inlata sociis populi Romani bellum indici.” „s ő tette fel a kérdést a népnek: akarják és óhajtják-e, hogy Philippus királynak és az uralma alatt lévő macedónoknak a szövetségeseinkkel szemben elkövetett jogtalanságok s fegyveres erőszak miatt megüzenjük a háborút?”; Liv. 45.21.4.: „Vellent iuberentne Rhodiis bellum indici.” „Óhajtják-e és elrendelik-e, hogy a rhodusiak ellen háborút indítsanak?”

⁹ Liv. 1.32.12., bővebben ld. BAJÁNHÁZY István: A fetialisok szerepe a római állam külkapcsolataiban. *Publicationes Universitatis Miskolciensis, Sectio Juridica et Politica, Tomus XXX/1.* 2012. 7-25.

¹⁰ Liv. 42.8.5.: „Statellanes, qui uni ex Ligurum gente non tulissent arma adversus Romanos.” „a statelli törzset, amely a ligur népből egyedül nem fogott fegyvert a rómaiak ellen.”

¹¹ Liv. 42.8.3.: „At ille arma omnibus ademit, oppidium diruit, ipsos bonaque eorum vendidit.” „Ő azonban mindnyájukat lefegyverezte, városukat leromboltatta, s őket magukat vagyonukkal együtt eladatta”

„Ezért a senatus úgy határozott, hogy M. Popilius consul szolgáltassa vissza a vevőknek a vételárat, maguknak a liguroknak adja vissza szabadságukat, gondoskodják még visszaszerezhető javaik visszaadásáról.”¹²

Ezt a látszólag a római érdekekkel ellentétes döntést az motiválta, hogy a szenátus nem akarta az egyébként igen sok gondot okozó és felkelésre hajlamos ligur terngermellék vidékének lakót ezen tett igazolásával további felkelésekre ösztönözni.¹³ Az erről szóló döntést egy ‘szenátusi tanácsba’ (*senatus consultum*) foglalták:

„Ez azt tartalmazza, hogy ha a statelli törzs tagjai közül, akik megadták magukat, a legközelebbi augustus kalendjéig egy is nem nyeri vissza szabadságát, a senatus esküt téve jelöljön ki egy meghatalmazottat, hogy az kutassa fel, és büntesse meg a felelőst, akinek *rosszindulata*¹⁴ miatt rabszolgasorsa jutottak.”¹⁵

Erre azért volt szükség, mivel M. Popilius és az érdekkörébe tartozók megpróbálták a döntés végrehajtását elszabotálni. Popiliust egyébként tettéért perbe is fogták, elítélését csak családi kapcsolatai révén sikerült elkerülnie,¹⁶ azonban a ligurok szabadságának helyreállítását nem tudta megakadályozni:

„Ez a senatusi határozat sok ezer embernek adta vissza szabadságát, s miután átszállították őket a Padus folyón, földet adtak nekik.”¹⁷

¹² Liv. 42.8.7.: „*Quas ob res placere senatui M. Popilium consulem Ligures, praetio emptoribus reddito, ipsos restituere in libertatem, bonaque ut iis, quod eius recuperari possit, reddantur curare.*”

¹³ Liv. 42.21.2.: „*propter cuius iniuriam belli ceteri quoque Ligurum populi ad arma ierunt.*” „S hogy a jogtalan háború miatt a többi ligur törzs is fegyvert ragadott.”

¹⁴ A latin szövegben szereplő *dolus malus*-t helyesebb a technikus *csalás*-ra fordítani.

¹⁵ Liv. 42.21.6.: „*Sanciebatur ut qui ex Statellis deditis in libertatem restitutus ante kal. Sexties primas non esset, cuius dolo malo is in servitutem venisset, ut iuratus senatus decerneret, qui eam rem quaereret animadverteretque.*”

¹⁶ Liv. 42.22.1–6.

¹⁷ Liv. 42.22.6.: „*Multa milia hominum hoc senatus consulto restituta in libertatem, agrumque iis trans Padum consul C. Popilius daret.*” Láthatjuk, hogy itt a magyar fordítás nem pontos, a latin

A szenátus itt viszont már a római érdekeket érvényesítette és a szabadon engedetteket nem az eredeti lakóhelyükön, hanem egy attól messzebbi vidéken telepítették le, így elejét vették, hogy az eredeti területen újabb lázadás törhessen ki. Témánk szempontjából fontos tehát, hogy az elfogottak nem minősültek hadifoglyoknak, tehát szabadságukat sem veszítették el és az eredeti szabad státuszuk helyreállításra került.

Szintén a hadüzenet hiánya adott lehetőséget Ambracia lakóinak, hogy Kr. e. 183-ban fellépjenek a város Kr. e. 189-es ostroma és kifosztása miatt. Bár a város nem állt Rómával hadban és korábban is teljesítették a római hadvezérek kéréseit, M. Fulvius Nobilitor mégis megostromolta és kifosztotta. Néhány évvel ez után azonban a városlakók a szenátusnál próbálták menteni a menthetőt és szerencséjükre pártfogót is találtak, ugyanis az egyik konzul, M. Aemilius, aki korábban személyes okok miatt került szembe M. Fulvius hadvezérrel,¹⁸ aktívan támogatta a városlakók kérését:

„bevezette a senatus elé az ambraciai követeket, akiknek ő sugalmazta, hogy milyen vádakkal álljanak elő.”¹⁹

A döntést azonban sokáig halogatni tudta a másik konzul C. Flaminius, aki viszont védelmébe vette a megtámadott hadvezért. Amikor azonban egyszer betegsége miatt nem tudott a szenátus ülésén megjelenni, akkor konzultársa keresztül tudta vinni a városlakókra kedvező döntést. Ebben a szenátus elrendelte az eredeti állapot helyreállítását, amit később Aemilius újabb fellépésére még egy kiegészítő határozattal is pontosítottak, ami egyértelműen kimondta, hogy nem háborúban került a város elfoglalásra:

„Ambraciát nem erőszakkal foglalták el.”²⁰

A további Livius által megőrzött esetekben, mint Kr. e. 171-ben Coronea és 170-ban Abdera ügye, nem tudunk sem az előzményekről, sem az belpo-

szöveg rögzíti a földosztást levezendő C. Popilius konzul nevét.

¹⁸ Liv. 38.43.1.

¹⁹ Liv. 38.43.2.: „*legatos Ambracienses in senatum subornatos criminibus introduxit.*”

²⁰ Liv. 38.44.6.: „*Amrariam vi captam esse non videri.*”

litikai háttérrel, a történetíró csak az utóbbi városról hozott szenátusi döntéséről tudósít, egyben visszaül az előbbi ügyében hozott korábbi döntésre:²¹

„A senatus ezt az esetet is szégyenletesnek találta, s ugyanazt a határozatot hozták az abderaiak ügyében, mint az előző évben Coronea polgárai ügyében.”²²

A két város tehát hasonló helyzetben lehetett, az utóbbinál Livius kifejezetten is említi az igazságtalan háborút (*iniustum bellum*) ami a hadüzenet hiányára utal és annak következményeként az eredeti állapot helyreállítását:

„a senatus véleménye szerint igazságtalanul kezdtek háborút az abderaiak ellen, s azt tartja méltányosnak, ha mindazokat, akik rabszolgák lettek, felkutatják, és visszaadják szabadságukat.”²³

A hadüzenet nélküli eljáráshoz tartozott, de az alapesetnél még súlyosabb volt és még kevésbé volt indokolható a szövetséges városok kifosztása: Még szintén Kr. e. 170-ben történt, hogy előbb C. Lucretius, majd L. Hortensius a szövetséges Chalcis városát is kifosztotta, amit később a városlakók szintén a szenátus elé vittek. A Rómába érkező követek felpanaszolták, hogy míg azon városok, amelyek nem nyitották meg kapuikat az átvonuló római csapatok előtt, sértetlenek maradtak, addig őket, akik bíztak a római parancsnokokban és beengedték a csapatokat, ellenségként kifosztották. A szenátus teljes mértékben igazat adott nekik és megnyugtatóan közölte, hogy:

„L. Hortensius praetort levélben fogják értesíteni, hogy a senatus nem helyesli a chalcisiak által felpanaszolt cselekedeteket, ha pedig igaz az, hogy szabad embereket eladtak rabszol-

²¹ Az erre vonatkozó rész azonban nem maradt ránk Livius munkájából, így azt – ahol feltételezhetően részletesebben tudósított az ottani eseményekről – nem ismerjük.

²² Liv. 43.4.11.: „*Indigna res senatui visa, decreveruntque eadem de Abderitis, quae de Coroneaeis decreverant priore anno.*”

²³ Liv. 43.4.13.: „*senatum Abderitis iniustum bellum illatum conquirique omnes, qui in servitute sint, et restitui in libertatem aequum censere.*”

gának, gondoskodják róla, hogy ezeket a lehető leghamarabb felkutassák, és visszaadják szabadságukat."²⁴

Ez a forráshely azért fontos, mert itt is kifejezett tudósítást találunk az eladott hadifoglyok felkutatásáról és a szabadságuk helyreállításáról. Láthatjuk, hogy az utóbbi három eset a Kr.e. 171-170-es években történt és mindhárom egyaránt két római magisztrátus C. Lucretius és L. Hortensius tevékenységéhez kapcsolható, vagyis a korábbiakhoz képest kiugró esetszámból nem lehet ezen jelenség elszaporodására következtetni, ezek inkább kivételnek tekinthetőek és egyes személyek túlkapásai számlájára írhatók. A fenti példák azonban azt is mutatják, hogy a szenátus ezeket utólag megnyugtatóan kezelte. A teljes képhez azonban az is hozzátartozik, hogy a szenátus döntése mindig eseti jellegű volt, azt nagyban befolyásolta a római belpolitika és a rómaiaknál működő erős személyes kapcsolatrendszer. Ezért más forráshelyekben arra is találunk utalást, hogy hasonló esetekben, ugyanezen okokra hivatkozással mégsem került sor az eredeti állapot helyreállítása, mint azt korábban Szirakúza vagy Capua esete bizonyítja.²⁵

A formális hadüzenet hiányának másik esetköre, amikor a hadvezér felhatalmazás nélkül hagyta el kijelölt provinciáját és máshol indított hadjáratot, ott, ahol erre nem volt felhatalmazása. Erre bizonyíték A. Manlius esete, aki Kr. e. 178-ban elhagyta Gallia provinciát (a Pó síkságot) és az isztriai félszigeten kezdett egy, egyébként egy balul végződő hadjáratot:

„Akkor miért nem inkább A. Manlius jött Rómába, hogy számot adjon a római nép előtt: miért vonult át sorshúzással kijelölt provinciájából Galliából Histriába?”²⁶

Mivel a hadjárat a rómaiak megfutamodásával szégyenletesen ért véget és nemhogy zsákmányt nem ejtettek, de felszerelésük nagy részét is

²⁴ Liv. 43.8.7.: „Litteras se ad L. Hortensium praetor daturos esse, quae Chalcidenses querantur acta, ea senatui non placere; si qui in servitutem liberi venissent, ut eos conquiendos primo quoque tempore restituendosque in libertatem curaret.”

²⁵ Ld. Liv. 26.30–31. (Syracusa) és Liv. 26.27. (Capua), ill. erre utalásként: Liv. 38.43.1.

²⁶ Liv. 41.7.7.: „Quid ita non potius A. Manlius Roman venisset, ut rationem redderet populo Romano, ut ex Gallia provincia quam sortitus esset in Histriam transisset?”

hátrahagyták, ezért itt nem a zsákmány jogi megítélése, hanem a hadvezér felelősségre vonásának kérdése merült csak fel.

A hadizsákmányba ejtés pozitív feltétele volt tehát, hogy azokat idegen népek vagy királyok elleni szabályosan megüzent háborúban foglalják el. Volt azonban ez alól egy általános kivétel is, az un. a szent dolgok²⁷ köre. Ezek olyan, általában értékes, vallási jellegű műtárgyak voltak, amiket a rómaiak vallási okokból zártak ki a hadizsákmány fogalmából. A rómaiak vallási hiedelme ugyanis az idegen népek kultuszát is tisztelte, legalábbis addig, hogy nem kívántak az idegen istenségekkel rossz viszonyba kerülni, hanem azokat inkább befogadták a római vallási rendszerbe. Ennek intézményesült példája az *evocatio*, amikor az idegen város tényleges ostroma előtt egy vallási szertartás keretében kihívták onnan a város védőistenségét, egyben ugyanolyan vagy még gazdagabb kultuszt ígérve neki Rómában,²⁸ ezáltal megfosztották várost a szakrális hatalmak védelmétől. Ugyanennek a vallási hiedelemnek a másik oldalaként a Rómát védő istenségnek már a neve is titkosítva volt, megakadályozván az ellenség hasonló *evocatioját*!²⁹ A zsákmányolt dolog vallási jellegéről szintén a szenátus döntött, de nem önállóan, hanem az ahhoz szaktudással rendelkező pontifexi kollégium, mint 'szakhatóság' állásfoglalása (*responsum*)³⁰ alapján. Ha a zsákmányolt dolgot un. szent dolognak (*res sacra*) minősítették, akkor az a *ius divinum* hatálya alá tartozott,³¹ ami nem jelentett mentességet a római uralom alá kerüléstől, de mentességet jelentett a széthordástól, ill. eladástól.³² Ilyen állásfoglalás kiadására került sor a már említett Ambracia kifosztásakor, amikor a követek a város kifosztásán túl még szent dolgok elvitelét is felpanaszolták, panaszkodtak ezt a részét azonban, mint a világi dolgoktól különálló ügyet a szenátus a pontifexek testülete elé utalta:

²⁷ Cic. harusp. resp. 14.32.: „*ut nihil mortales a dis immortalibus usu capere possint.*”

²⁸ NÓTÁRI Tamás: *Római köz- és magánjog*. Szeged, Lectum Kiadó, 2011. 394.

²⁹ NÓTÁRI i. m. 394.

³⁰ Cic. Att. 4.1.

³¹ Liv. 26.34.12.: „*Signa, statuas aeneas quae capta de hostibus dicerentur, quae eorum sacra ac profana essent ad pontificum collegium reiecerunt.*” „A pontifexek testületére bízták annak eldöntését, hogy a jelentések szerint az ellenségtől zsákmányolt képmások és bronzszobrok közül melyek számítanak szentségnek és melyek nem.”

³² Cic. harusp. resp. 14.32.

„Azoknak a szobroknak és képeknek az ügyében, amelyet – mint panaszolják – szentélyeikből elraboltak, majd ha M. Fulvius visszaérkezett Rómába, meg kell kérdezni a főpapak testületét, s majd az ő utasításuk szerint fognak eljárni.”³³

Ha azonban a fenti pozitív és negatív feltételeknek megfelelt, akkor elvileg minden a háború során elfoglalt dolog hadizsákmány tárgyát képezte és köztulajdonba került, azon nagyon ritka kivételektől eltekintve, amikor a hadvezér szabad zsákmányolást engedett,³⁴ ekkor ugyanis a katonák az idegen dolgokat és személyeket önmaguknak szerezték meg, amiben mindenki saját ügyességére és szerencséjére volt utalva.³⁵ A gyakorlatban azonban az esetek döntő többségében az elfogott dolgok a római nép közös tulajdonába kerültek, azok sorsáról a katonai parancsnok, a hadvezér döntött. Lehetősége rendkívül tág volt: dönthetett úgy, hogy megsemmisíti a hadizsákmányt, ez azonban csak kivételesen fordult elő, például fegyverek esetében, ha a hazaszállítás nem volt megoldható, a csatatéren hagyás pedig veszélyt, az ellenség újra felfegyverkezését jelenthette.³⁶ A hadvezér a hadizsákmányt (*praeda*)³⁷ vagy annak egy részét szét is oszthatta a katonái között, ami a korai idők gyakorlatában figyelhető meg leginkább, vagy elrendelhetette a hadizsákmány eladását és az azért befolyt pénzösszegekről (*manubia*)³⁸ hozta

³³ Liv. 38.44.5.: „*quae querebantur ex aedibus sacris sublata esse, de iis, cum M. Fulvius Romam reuertisset, placere ad collegium pontificum referri, et quod ii censuissent, fieri.*”

³⁴ Liv. 36.24.7.: „*Oppidium victores pmissu consulis diripiunt.*” „A consul engedélyt adott győztes katonáinak a város kirablására.”

³⁵ Liv. 8.36.10.: „*Addebat alacritatem quod dictator praedam omnem edixerat militibus, nec ira magis publica quam privatum compendium in hostem acuebat.*” „Lelkesedésüket növelte, hogy a dictator minden zsákmányt a katonáknak ígért, s így nemcsak az államot ért sérelem megtorlásának vágya, hanem az egyéni haszon reménye is ösztönözte őket.”

³⁶ Ez történhetett vallási felajánlás formájában, általában Vulcanusnak (Liv. 1.37.5., 23.46.5., 30.6.9., 41.12.6.), de néha Jupiternek (Liv. 10.29.14.) vagy Marsnak és más isteneknek (Liv. 45.33.2.), de történhetett az temetési szertartás részeként (Liv. 8.7.22.) vagy profán hadvezetési döntés keretében is. (Liv. 22.20.6., 38.23.10.)

³⁷ Liv. 1.37.5., 1.53.3., 1.57.2., 2.39.11., 3.8.8., 3.10.1., 4.34.4., 4.59.8., 5.26.8., 6.15.5., 7.16.3., 7.24.9., 7.27.8., 7.37.17., 8.39.15., 9.23.17., 9.37.10., 10.10.5., 10.17.7., 10.20.15., 10.45.14., 21.15.2., 21.60.8., 22.20.6., 22.20.9., 23.15.6., 24.16.5., 25.8.6., 26.26.3., 27.29.8., 28.4.7., 28.8.10., 29.27.3., 30.14.10., 31.14.10., 31.20.7., 32.13.7., 32.26.6., 33.37.6., 34.46.3., 35.1.11., 36.30.1., 37.5.3., 37.44.3., 38.40.7., 38.40.12., 39.4.7., 39.5.17., 40.43.7., 40.49.4., 41.11.8., 43.4.7., 44.27.12., 45.33.5., 45.34.5., 45.34.6., 45.43.7., 45.43.8., Cic. in Verr. 2.4.40.(88), Cic. prov. cons. 11.28.

³⁸ Gell. 13.25.26.: „*Nam 'praeda' dicitur corpore ipsa rerum quae capta sunt, 'manubiae' vero appellatae sunt pecunia a quaestore ex ventidione praedae redacta.*” „*Praeda*-nak ugyanis magukat a

meg a döntését, ami a későbbi időkre jellemző. Mindkét esetben ez a döntés lehetett a katonák közti szétosztás³⁹ és/vagy az államkincstárba történő elhelyezés.⁴⁰ A gyakorlatban legtöbbször e kettő vegyesen⁴¹ fordult elő, tehát a hadvezér a zsákmány vagy az azért befolyt pénz egy részét szétosztotta a katonái között, ekkor mindenki részesült a zsákmányból a hadseregben betöltött pozíciója és rangja szerint. A hadvezér ezzel premizálta a hadjárat során a katonái teljesítményét, egyben személye iránti hálára kötelezte őket, amit későbbi politikai karrierje során tudott hasznosítani. A másik részt pedig a hadvezér beszolgáltatatta az államkincstárba, mivel mint az állam vezető tisztségviselője az állam pénzügyi stabilitásáért is felelősséggel tartozott.

A források alapján megállapíthatjuk, hogy a hadizsákmány eladása már a kezdeti időktől fontos szerepet játszott, később pedig ez lett a főszabály. A hadizsákmány eladása árverés keretében történt, az ősi időkben a hadjárat végén, a Mars mezőn, később pedig a haditábor mellett már nemcsak a hadjárat végén, hanem az elhúzódo hadjáratok esetében egy-egy győztes csata után is. A Mars mezőn bármely római polgár vásárolhatott a zsákmányból, később ez a lehetőség már csak a hadsereget követő kereskedők részére volt reális lehetőség.

A vásárlással a polgár rögtön civiljogi tulajdont szerzett a dolgon, ahogy azt Varro igazolja számunkra:

„Vásárlásból hat féle módon keletkezhet törvényes tulajdon:
[...] vagy ha a hadizsákmányból árverésen vásárol.”⁴²

rablott dolgokat, *manubiae*-nak pedig a quaestor útján a zsákmány eladásából bejött pénzt nevezték.” Aulus GELLIIUS: *Attikai éjszakák*. Ford.: BARCZA József – SOÓS József. Budapest, Franklin Társulat, 1905. Hasonlóan Gell. 13.25.29, Cic. fam. 1.9.15., Cic. domo. 36.102., Front. 6., Liv 1.55.7., 10.46.14., 23.11.4., 29.8.9., 33.27.4., 36.36.2., 43.4.6.

³⁹ Liv. 2.60.3., 3.29.1–2., 5.16.7., 6.2.12., 7.16.3., 7.24.9., 7.37.1., 8.29.14., 9.31.5., 9.42.5., 10.17.9., 10.19.22., 10.20.16., 10.45.14., 24.39.7., 27.1.2., 30.7.2., 31.27.4., 40.16.9., 41.11.8., 42.56.10.

⁴⁰ Liv. 2.42.2., 3.31.4., 4.53.10., 6.4.2., 10.46.5., 26.40.13., 31.49.2., 32.7.4., 33.27.4., 34.10.7., 36.21.10–11., 36.39.1–2., 37.46.2–6., 37.57.12., 37.58.4., 39.5.8., 39.42.3–4., 40.16.11., 41.28.6., 45.43.4–10.

⁴¹ Liv. 4.34.4., 5.20.5–6., 7.27.8., 9.37.10., 10.31.4., 23.37.13., 24.16.5., 27.19.2., 30.45.3., 31.20.7., 33.11.2., 33.23.4–9., 33.37.11–12., 34.46.2–3., 34.52.4–12., 36.30.1., 37.5.3., 37.59.3–6., 38.23.10., 39.7.1–3., 40.34.8., 40.43.6–7., 41.7.1–2., 41.13.6–7., 45.34.6., 45.40.4–5.

⁴² Varro r.r. 2.2. „In emptioibus dominum legitimum sex fere perficiunt:[...] aut si e preada sub corona emit.”

Kérdésként merülhet azonban fel, hogy ez eredeti szerzőmódnak számított-e a mai árverési vételhez hasonlóan⁴³ vagy követve az általános adásvételi szabályokat származékos szerzőmódnak?

Erre a választ a hadizsákmányba bekerült ún. saját dolgok kérdésének vizsgálata során adhatjuk meg. Ide azok a dolgok tartoztak, melyek a háború előtt már egy római polgár vagy akár egy szövetséges polgár⁴⁴ tulajdonában álltak, de az mégis a zsákmányba került. Ez úgy és akkor fordulhatott elő, amikor római területre ellenséges csapatok törtek be és ott zsákmányt ejtettek, majd azokat a rómaiak az ellenség katonai megsemmisítése után visszaszerezték. Ilyen esetekre főleg a korai köztársaság idejéből találunk Liviusnál példákat, amikor a háborúk Róma közvetlen közelében zajlottak,⁴⁵ de azért előfordultak a későbbi időkben is.⁴⁶

Ezekben az esetekben két jogi álláspont képzelhető el: az egyik szerint az idegen uralom alá kerüléssel a dolog kikerült a római állam és ez által a római jog védelme alól és ezzel megszűnt a római polgár dolog feletti tulajdonjoga, így a hadizsákmányba ejtéssel, a foglaláshoz hasonlóan új római tulajdonjog, méghozzá köztulajdon keletkezett, majd onnan került át a dolog az árverési eladással a polgár magántulajdonába. Ez esetben nincs további probléma, mivel a dolog a hadizsákmány eladása után egyértelműen a hadizsákmányból szerzőt illeti meg, méghozzá mint civiljogi tulajdonost. Ezt látszik alátámasztani a fenti varroi forráshelyen túl egy későbbi jogi forrás is, a Labeotól eredeztetett *responsum* első mondata:

„Ha valami a háborúban kerül elfoglalásra, az a hadizsákmányba kerül és nem tér vissza a hátsó küszöb joga alapján.”⁴⁷

A másik elméleti megoldás szerint itt is érvényesül a hátsó küszöb joga (*ius postliminii*), vagyis a római polgár tulajdonjoga nem veszett el végleg a dolog idegen uralom alá kerülésével, hanem az csak nyugodott és feléledt abban a pillanatban, amikor a dolog visszakerült a római jog uralma alá.

⁴³ 2013. évi V. tv. a Polgári Törvénykönyvről 5:41 § (1) bek.

⁴⁴ Liv. 3.63.4., 4.28.4., 10.36.18.

⁴⁵ Liv. 3.3.10., 3.10.4., 3.63.4., 3.70.15., 5.16.8., 5.50.7., 9.15.1., 10.20.15., 10.36.18., 35.1.12.

⁴⁶ Liv. 24.16.5., 41.4.4.

⁴⁷ D. 49.15.28: *Labeo libro quarto pithanon a Paulo epitomatum: „Si quid bello captum est, in praeda est, non postliminio redit.”*

Ez esetben a dolog tulajdonjoga az első tulajdonosé maradt és az nem képezhetette ezért a hadizsákmány részét, tehát az állam sem szerzett rajta tulajdonjogot, tehát a *nemo plus iuris* elve alapján a második, az államtól szerző sem lett tulajdonos.

A két álláspont közötti állásfoglalás azért lényeges, mivel annak komoly gyakorlati kihatása volt: ugyanis ilyen dolgok eladása esetén később konfliktus keletkezhetett a hadizsákmányból részesülő vásárló és az eredeti tulajdonos között. Az eredeti tulajdonos korábbi tulajdonjogára hivatkozhatott, a későbbi szerző pedig a hadizsákmányból való szerzésre, ami Varro alapján a civiljog szerint is elismert szerzőmódnak minősült, vagyis a hadizsákmányból részesülő polgár a dolog civiljog (*quiritar*) tulajdonosa lett! E két álláspont között kellett adott esetben a praetornak a jogkérdésről, majd az esküdtbíróknak az azt alátámasztandó ténykérdésről döntenie.

3. Saját dolog felbukkanása a hadizsákmányban

Mielőtt azonban a jogkérdést eldöntenénk, nézzük meg az ezzel kapcsolatos fennmaradt forrásokat. Az irodalmi források között Liviusnál összesen hat erre utaló esetet találtam, amikor a történetíró arról tudósít, hogy a hadizsákmányba saját dolgok is bekerültek. Ez a mennyiség szám szerint nem túl sok, de ha azok idejét is figyelembe vesszük, akkor láthatjuk, hogy azok lefedik a köztársaság történelmének jó részét.

A legkorábbi példa a korai köztársaság idejéből Kr.e. 461. évből származik, amikor a győztes konzul:

„Lucretius igen nagy zsákmánnyal, s még annál is nagyobb dicsőséggel tért haza. Dicsőségét csak öregbítette, hogy megérkezvén az egész zsákmányt közszemlére bocsátotta a Mars-mezőn, hogy tulajdonát bárki, ha három napon belül felismerte, magával vihesse. A maradékot, aminek gazdája nem akadt, eladták.”⁴⁸

⁴⁸ Liv. 3.10.1.: „*Lucretius cum ingenti praeda, maiore multo gloria rediit. Et auget gloriam adueniens exposita omni in campo Martio praeda, ut suum quisque per triduum cognitum abduceret. Reliqua vendita, quibus domini non exstitere.*”

Még szintén a korai időkben, Kr.e. 397-ben A. Postumius és L. Iulius konzulok:

„Caere táján mellékösvényeken eléjük vágva rajtaütöttek a fosztogatásból hazafelé tartó, zsákmánnyal megrakott tarquiniibeliéken. Sokakat lekaszaboltak közülük, minde-
nüket elvették, s visszaszerezve saját földjeikről származó
zsákmányt, Rómába tértek. Két napot adtak a tulajdonosoknak
holmijuk felismerésére, a harmadikon azt, amit nem ismertek
fel – ez többnyire az ellenség tulajdona volt –, elárvezeték, és a
bevételt szétosztották a katonák között.”⁴⁹

A virágzó köztársaság idején, a második pun háború alatt Kr.e. 214-ben Tiberius Gracchus:

„Az egész zsákmányt, a foglyok kivételével a katonák kapták
meg, s kivették a zsákmányból az élő állatokat is, amelyeket
tulajdonosuknak harminc napon belül kellett felismernie.”⁵⁰

A többi esetben Livius csak általában beszél a közszemlére tételről, ezekből is két példát hoz a korai köztársaság idejéből és egyet az érett köz-
társaság idejéből:

Kr.e. 296-ban:

„s visszaszerezték a szövetségesek rengeteg zsákmányát. A
tulajdonosokat rendeletben szólították fel, hogy jöjjenek oda,
keressék ki és vigyék el holmijukat. Mindazt, ami a megadott
határidőig nem talált gazdára, a katonák kapták meg, akiknek

⁴⁹ Liv. 5.16.7.: „*per agrum Caeretem obliquis tramitibus egressi, redeuntes a populationibus gravesque praeda Tarquinienses oppressere. Multos mortales obruncant, omnes exuunt impedimentis, et receptis agrorum suorum spoliis Romam revertuntur. Biduum ad recognoscendas res datum dominis; tertio incognita – erant autem ea pleraque hostium ipsorum – sub hasta venire quodque inde redactum militibus est divisum.*”

⁵⁰ Liv. 24.16.5.: „*Praeda omnis, praeterquam hominum captorum, militi concessa est; et pecus exceptum est quod intra dies triginta domini cognovissent.*”

magparancsolták, hogy adják el zsákmányrészüket, nehogy mással is törődjenek, mit fegyvereikkel.”⁵¹

Kr.e. 294-ben:

„A consul felhívta a kárvallottakat, jelenjenek meg Interamnában holmijukat megkeresni és átvenni, majd seregét hátrahagyva Rómába utazott a választógyűlés megtartására.”⁵²

Kr.e. 193-ban P. Cornelius Scipio Hispániában:

„mint propraetor még útközben rácsapott a lusitanusokra, akik a provincia túlsó felének a végigdúlása után nagy zsákmánnyal tarottak hazafelé.”⁵³

„A csata Ilipa városától nem messze zajlott le, P. Cornélius ide vezette vissza zsákmánnyal megrakott győztes seregét. Az egész zsákmányt lerakták a város előtt, s a tulajdonosok engedélyt kaptak, hogy holmijukat kikereshessék. Ami megmaradt, átadták a praetornak (sic!)⁵⁴, hogy árverezze el, s a befolyt pénzt szétosztották a katonák között.”⁵⁵

Ez az eset azért is érdekes, mert a csatára már nem Itáliában, hanem Hispániában Ilipa (Sevilla) városánál került sor, így a Livius által tulajdonosoknak (*dominus*) leírt személyek nem római polgárok, hanem szövetséges peregrinusok voltak! Ez a lehetőség ezért még inkább a hadvezér nagylelkű

⁵¹ Liv. 10.20.15–16.: „*Praeda ingens sociorum; accitique edicto domini ad res suas noscendas recipiendasque praestituta die. Quarum rerum non existit dominus, militi concessae; coactique vendere praedam ne alibi quam in armis animum haberent.*”

⁵² Liv. 10.36.18.: „*Consul Interamnā edicto dominis ad res suas noscendas recipiendasque revocatis et exercitu ibi relicto comitiorum causa Romam est profectus.*”

⁵³ Liv. 35.1.: „*idem pro praetore Lusitanos pervastata ulteriore provincia cum ingenti praeda domum redeuntes.*”

⁵⁴ A fordítás hibás itt, a quaestornak adták át!

⁵⁵ Liv. 35.1.12.: „*Pugnatum haud procul Ilipa urbe est: Eo victorem opulentum praeda exercitum P. Cornelius reduxit. Ea omnis ante urbem exposita est potestasque dominis suas res cognoscendi facta est; cetera vendenda quaestori data; quod inde reffectum est, militi divisum.*”

gesztusán, semmint a későbbi jogviták elkerülésének szándékán alapult. Különbség az is, hogy a forrás alapján a felismerésre és elvitelre csak aznap volt lehetőség, nem volt tehát egy meghatározott időintervallum. Ezt a hadjárat miatti időhiány indokolhatta, Scipio ugyanis üldözőbe vette a megvert pun sereg maradványait. Annyiból viszont beleillik a sorba, hogy a római megoldást alkalmazta peregrinus viszonyok között is, ami egyben igazolja, hogy a korábbi szokás még a második pun háború idején sem merült feledésbe.

Láthattuk tehát, hogy Livius összesen hat esetben említi meg azt a lehetőséget, hogy a hadizsákmány szétszítása vagy eladása előtt, azok tárgyait közszemlére kitették és dolgok tulajdonosai felismerhették és elvihették saját dolgaikat. Ebből háromszor a felismerésre rendelkezésre álló időt is megadja, háromszor viszont csak a közszemlére kitétel tényét rögzíti. Mindazonáltal ezek a forráshelyek kellően bizonyítják, hogy ez a megoldás végig kísérte a köztársaság történelmét, tehát azt nem kivételnek, hanem főszabálynak tekinthetjük. Azt is láthatjuk, hogy a magisztrátus az általános szabályok szerint egy hirdetményt bocsátott ki, melyben tájékoztatta az érdekelteket arról, hogy meddig és hol lehet a dolgokat megtekinteni és elvinni.

A közszemlére kitétel ideje változatos volt, ami azt igazolja, hogy nem volt rá egzakt határidő meghatározva, azt az eset körülményei alapján a hadvezér határozta meg. Mégis megfigyelhető annyi szabályszerűség, hogy a kezdeti időkben ez eléggé szűk időtartam volt, 2 vagy 3 nap, ami a római határidő számítás alapján – mivel abban a kezdő és a végnap is beleszámított –, még kevesebb, gyakorlatilag egy teljes nap számolható, ami azonban a kis városi közösség számára elegendő lehetett, annál is inkább, mivel a hadsereg hazaérkezése az év egyik legjelentősebb eseménye volt, azt mindenki látni akarta. Később azonban találunk már hosszabb, 30 napos,⁵⁶ tehát eléggé tág határidőt is.

A hirdetmény formájáról Livius nem ír, azonban alappal feltételezhetjük, hogy a korai idők gyakorlata szerint az csak szóban, a későbbi időkben, a hosszabb határidőkre ill. a különböző helyszínekre is tekintettel, pedig már írásban került kiadásra. Livius nem említi azt sem, hogy ez idejét múlt szokás lenne (mint azt más esetekben a régebbi időkről szóló tudósításaihoz hozzáfűzött), tehát feltételezhetjük, hogy saját korában sem volt más

⁵⁶ Bár ez a határidő már a XII táblás törvényben is ismert volt (vö. XII tab. 3.1.).

a gyakorlat. Livius által használt igékből⁵⁷ pedig arra következtethetünk, hogy a felismerésre, ha nem is alakult ki egy határozott terminus technikus, azonban a 'felismer', 'megismer', 'újra felismer' igék használata állandósult és arra nem egyéb (például a 'kiválogat', 'meglát' stb.) igéket használtak. Tudjuk ugyanakkor, hogy a Livius több forrást is használt az annalisták közül (pl. Valerius Antinas, Fabius Pictor), ezért a nem teljesen egységes szóhasználata a forrásai különbözőségével is magyarázható.

Livius hallgat ugyan a bizonyítás kérdéséről, de alappal feltételezhetjük, hogy a közszemlén felismert dolgáért jelentkező polgárnak a tulajdonjogát hitelt érdemlően igazolnia is kellett. Ez a gyakorlatban leginkább tanú bizonyítást jelenthetett, arra álláspontom szerint nem lehetett elegendő az igénylő pusztá nyilatkozata.

Megállapíthatjuk tehát, hogy a Liviusnál fellelhető forrásanyag a második jogi álláspont alkalmazását bizonyítja a gyakorlatban, a hadizsákmány szétosztása vagy eladása előtti közszemlére kitételnek ugyanis csak ekkor van értelme, az első álláspont elfogadása esetében ennek semmi értelme sincs. Ezzel az egyszerű, de hatékony megoldással az első tulajdonos lehetőséget kapott az elveszett dolga kiválasztására és elvitelére, ami így kikerült a hadizsákmány köréből és így nem követte annak további sorsát, így a konfliktushelyzet kialakulását és a felesleges pereskedés lehetőségét is csökkentették.

4. A *nemo plus iuris* a jogi forrásokban

Az irodalmi források vizsgálata után nézzük meg, hogy a későbbi jogi források hogyan igazolják vagy cáfolják a Livius által rögzített gyakorlatot. A Digestában a D. 49.15. (*De captivis et de postliminio et redemptis ab hostibus*) fejezetben nem találunk ugyan a *nemo plus iuris* elvére közvetlen utalást, így a korábbi tulajdonos előnyben részesítését a hátsó küszöb jogából (*ius postliminii*) vezethetjük le, amire már bőven van forrásanyagunk. Ezek alapján megállapíthatjuk, hogy a postliminium jogának két jelentés tartalma is volt: egyrészt jelentette az emberek visszatérését, ez az általában a

⁵⁷ Ld. Nosco, noscere 3: megismer, megvizsgál; recognosco, recognoscere 3: ráismer, felismer, újr felismer; noscito, noscitare 1: felismer, észrevesz.

jogintézmény közismert jelentése, de jelentette egyes dolgok visszatérését is a római jog uralma alá:

„Ugyanis a postliminiumnak két fajtája van: vagy mi térünk vissza, vagy valamit visszaszerzünk.”⁵⁸

Az első esetkör bármilyen embert megilletett, tehát a köztudomással ellentétben az nemcsak a római polgár férfiakat illette meg, hanem azt kiterjesztően értelmezték és az mindkét nem számára és mind a szabadok, mind a rabszolgák számára is nyitott volt, amit egy másik forráshely igazol:

„A postliminium az embereket illeti meg, bármelyik nemhez is tartoznak. Nem érdekes az sem, hogy szabadok vagy rabszolgák.”⁵⁹

Ezt a jogtudós azzal magyarázza, hogy nemcsak az a hasznos a társadalom számára, aki harcolni tud, hanem az is, aki bármivel, akár csak tanáccsal is vagy más módon is tud segíteni.

A másik esetkör azonban még érdekesebb és meglepőbb: az antik forrás szerint a visszatérés lehetősége magukat „a dolgokat” is megillette. Ezt természetesen úgy kell értelmeznünk, hogy nem maga a dolog volt jogosult, hanem az alatt a dolog tulajdonosa jogának feléledését értették. Ez azonban meglepő módon már nem minden dologra terjedt ki, azt tehát szűkítően értelmezték, mivel bizonyos dolgokat a római jog kirekesztett az alkalmazás hatálya alól: a háborúban használt hadihajókra és szállítóhajókra kiterjedt, de a halászhajókra és a sportcélú személyszállító hajókra nem.⁶⁰ Kiterjedt a betört lovakra, de nem terjedt ki a fegyverekre és a ruházatra, azon indoklás alapján, hogy a lovak maguktól is elszabadulhattak, így azok elvesztése nem feltétlenül megalázó, míg az utóbbiak elvesztése egyértelműen megalázó volt a katonákra.⁶¹ Livius például több esetet is leír, amikor a hadvezér a

⁵⁸ D. 49,15,14.: Pomponius: *libro tertio ad Sabinum*: „Cum duae species postliminii sint, ut aut nos revertamur aut aliquid recipiamus.”

⁵⁹ D. 49,15,19,10.: Paulus *libro sexto decimo ad Sabinum*: „Postliminium hominibus est, cuiusque sexus condicionisve sint. Nec interest, liberi an servi sunt.”

⁶⁰ Marcellus D. 49,15,2.

⁶¹ Marcellus D. 49,15,2; Pompon. D. 49,15,3.

csapatjelvényeket az ellenség közé dobatta, hogy a katonák harckészségét fokozza, azok végleges elvesztése ugyanis az egész csapatra dehonesztáló lett volna.⁶²

A postliminium alkalmazásához tehát az volt szükséges, hogy a római polgár vagy annak dolga visszatérjen akár közvetlenül a római uralom alá vagy legalább a Rómával szövetséges államalakulat fennhatósága alá.

„A postliminium alapján visszatérnek tekinthető az, aki határainkon belép.”⁶³

A visszatéréssel a polgár automatikusan visszaszerezte korábbi jogait, vagyis az eredeti állapot került helyreállítása.

„A postliminium jog az elvesztett dolog az idegentől való visszaszerésére és az előző állapotba való helyreállításra, amit köztünk és a szabad népek és királyok között a szokások és törvények határoznak meg. [...] Ugyanis a természetes méltányosság vezette be, hogy ha valakit az idegenek jogtalansága visszatartott, amint saját határai mögé visszatér, előző jogait visszakapja.”⁶⁴

Ehhez hasonlóan a klasszikus kori Gaius-i Institutiók és a jusztiniánuszi Institutiók is a korábbi jogok helyreállításáról írnak, méghozzá szó szerint ugyanúgy:

Gai. Inst.: „mert azok, akiket az ellenség foglyul ejtett, ha visszatérnek, minden régi jogukat visszanyerik”⁶⁵

⁶² Liv. 6.8.3., 34.46.12., 41.4.1.

⁶³ D. 49,15,19,3.: *Paulus libro sexto decimo ad Sabinum: „Postliminio redisse videtur, cum in fines nostros intraverit.”*

⁶⁴ D. 49,15,19, pr.: *Paulus libro sexto decimo ad Sabinus: „Postliminium est ius amissae rei recipiendae ab extraneo et in statum pristinum restituendae inter nos ac liberos populos regesque moribus legibus constitutum. [...] Idque naturali aequitate introductum est, ut qui per iniuriam ab extraneis detinebatur, is, ubi in fines suos redisset, pristinum ius suum reciperet.”*

⁶⁵ Gai. Inst. I, 129.: *„qui ab hostibus capti sunt, si reversi fuerint, omnia pristina iura recipiunt.”* (ford: BRÓSZ Róbert)

Iust. Inst.: „mert azok, akiket az ellenség foglyul ejtett, ha viszatérnek, minden régi jogukat visszanyerik”⁶⁶

Ez bizonyítja, hogy ebben a kérdésben a római jog fejlődése során mindig következetes maradt.

Találunk viszont egy érdekes *casust*, aminek első mondata cáfolja a fentieket:

„Ha valami a háborúban kerül elfoglalásra, az a hadiszákmányba kerül és nem tér vissza a hátsó küszöb joga alapján.”⁶⁷

Azonban, ha végig olvassuk a teljes fragmentumot, akkor láthatjuk, hogy a döntés épp az ellenkező:

„Paulus: ellenkezőleg, ha a háborúban elfogott személy a békekötés után hazaszökik, majd a kiújult háborúban újra elfogásra kerül, a hátsó küszöb joga alapján ahhoz tér vissza, aki a korábbi háborúban elfogta, hacsak a békekötés nem tartalmazott olyan rendelkezést, hogy a hadifoglyokat vissza kell adni.”⁶⁸

Ahhoz, hogy az első és az azt követő mondat közötti látható ellentmondást feloldhassuk, elemeznünk kell a jogesetet. Megállapíthatjuk, hogy Paulus itt egy speciális tényállást dolgozott fel: egyrészt nem dolgokról, hanem egy személyről, még hozzá egy hadifogságba esett személyről szól a jogeset, akit az első háborúban elfogtak, de onnan még a békekötés előtt hazaszökött, majd a második háborúban újra elfogásra került, de akkor már egy másik személy által. A jogvita nyilván a két 'tulajdonos' között alakult ki: az első felismervén a korábbi foglyát, beperelte a másodikat, azt állítván, hogy a rabszolga az ő tulajdona. A tényállás tisztázása során fontos kérdés

⁶⁶ Iust. Inst. I, 12,5: „*qui ab hostibus capti sunt si reversi fuerint, omnia pristina iura recipiunt.*” (ford: ifj. MÉSZÖLY Gedeon)

⁶⁷ D. 49,15,28.: *Labeo libro quarto pithanon a Paulo epitomatum: „Si quid bello captum est, in praeda est, non postliminio redit.”*

⁶⁸ D. 49,15,28.: „*Paulus: immo si in bello captus pace facta domum refugit, deinde renovato bello capitur, postliminio redit ad eum, a quo priore bello captus erat, si modo non convenerit in pace, ut captivi redderentur.*”

volt a háború és annak lezárása. Bár a jogtudós csak háborúról (*bellum*) ír, de adottnak vehetjük, hogy az szabályosan megüzent volt (*bellum iustum et piium*), különben nem beszélhetnénk hadifogolyról (*captivus*). Az is világos, hogy két egymást követő háborúról beszél, tehát mindkettőt meg kellett üzenni és le is kellett békekötéssel (*pax*) zárni, különben (pl. tűzszünet esetén) csak egyetlen egy háborúról beszélne a forrásunk. Azt is tudjuk, hogy az első háború lezárásakor nem kötöttek ki olyan – egyébként szokásos feltételt –, hogy a hadifoglyokat szabadon kell engedni. Ebből számomra az következik, hogy a háborút a rómaiak nyerték meg és az ellenséghez tartozó személy esett római hadifogságba. Mivel fordított esetben, ha egy római polgár került volna hadifogságba és róla lenne szó, akkor a nyertes rómaiak a békekötéskor kikötötték volna a hadifoglyok szabadon engedését, ill. akkor a polgár státuszáról és nem a hadifoglyon fennálló tulajdonjogról szólna a jogvita. Tényként rögzíthetjük, hogy a hadifogoly az első háborút lezáró békekötés után szökött haza. Ha ez előtt szökött volna vissza, akkor visszanyerte volna a korábbi státuszát, mivel a hátsó küszöb joga a *ius gentium* intézménye volt és a kölcsönösségen alapult.⁶⁹ A békekötés azonban rögzítette a státuszát: ő az őt elfogó rómaiak tulajdonába került, tehát innentől nem személy, hanem rabszolga, azaz dolog lett. Amikor ezután megszökött, akkor kikerült ugyan a római jog fennhatósága alól, de amint a második háborúban elfogták, azzal oda visszatért és újra feléledt a korábbi tulajdonos nyugvó tulajdonjoga és ezért ítélte neki a jogtudós a dolgot.

A postliminium joga tehát az ő esetében saját joga szerint akkor és csak addig működött, amíg az első háború után hazatért, akkor visszaszerezte személyes joga alapján az őt megillető jogokat, egyben kikerült a római jog uralma alól. A második elfogásakor azonban elveszítette az őt saját joga alapján megillető jogokat és visszatért a római jog uralma alá, ahol már nem személy, hanem újra dolog lett, egyben 'korábbi' tulajdonosa addig nyugvó joga is feléled felette.

Hogyan oldhatjuk fel a forrásunk két része közötti ellenmondást? Álláspontom szerint a megoldás az, hogyha elfogadjuk, hogy az első mondat a főszabályt rögzítette, tehát a háború során elfogott dolgok (hadifoglyok) főszabály szerint a hadizsákmány tárgyát képezték. A második rész pedig a

⁶⁹ D. 49,15,19, pr.: „Paulus libro sexto decimo ad Sabinum: „inter nos ac libero populos regesque moribus legibus constitutum” „amit közöttünk és a szabad népek és királyok között a szokások és törvények hoztak létre.”

konkrét jogeset megoldásával rögzítette azt a kivételt, amikor saját (a római jog hatálya alatt álló) dolog keveredett a hadizsákmányba vett dolgok közé. Ez esetben nem a főszabály, hanem a kivétel érvényesült, vagyis a korábbi jogszerző addig nyugvó tulajdonjoga élelt újra fel.

5. Összegzés

Megállapíthatjuk tehát, hogy az ellenségtől visszaszerzett dolgokon a 'korábbi' római tulajdonos joga állt helyre, ezért azok nem minősültek hadizsákmánynak, vagyis nem kerülhettek foglalással állami tulajdonba sem, így azok esetleges eladása esetén a későbbi szerző és magát civiljogi tulajdonosnak tartó személy sem szerzett tulajdonjogot azokon, a római árverési vétel tehát nem eredeti, hanem származékos szerzőmódnak tekinthető.

Ugyanakkor az árverési vétel mégis konfliktus helyzetet generálhatott: mind az első szerző joggal tartotta magát tulajdonosnak a korábbi jogszerzése alapján, mind a második, az árverésen szerző, az államtól történő szerzés miatt, ami civiljogi szerzőmódnak számított, érezhette helyzetét biztosnak. Ez utóbbi jogszerzését azonban a korábbi és feléledő tulajdonjog a „*nemo plus iuris*” elv miatt kizárta. A tulajdoni pert ilyen esetben tehát (feltevé a bizonyítás sikerességét) az 'eredeti' tulajdonos nyerte meg, a vesztes fél pedig viselte a per költségeit, viszont pervesztessége esetén az árverésen kifizetett összeg visszatérítésére igényt tarthatott. Ezt a konfliktus helyzetet igyekezett a római jog az árverés előtti közszemlére bocsátás útján feloldani, így mind a későbbi pereskedés, mind az államkincstárból a vételár visszatérítése elkerülhető volt. Ez utóbbira ugyan közvetlen forrásunk ugyan nincs, de arra igen, amikor a szenátus nem minősítette hadizsákmányok az elfogott ligurokat és elrendelte szabadon engedésüket és egyben az értük fizetett vételár visszatérítését is.

„Ezért a senatus úgy határozott, hogy M. Popilius consul szolgáltatssa vissza a vevőknek a vételárat, maguknak a liguroknak

adja vissza szabadságukat, gondoskodjék még visszaszerezhető javaik visszaadásáról.”⁷⁰

Bár nem találtam olyan forrást, ami a közszemlére kitélt kötelező jelleggel előírta volna, de mivel a római közjogban egyáltalán nem szokatlan, sőt főszabálynak tekinthetjük a szabályok szokásjogi úton való keletkezését, ezért a történeti források által igazolt évszázados gyakorlat alapján megállapíthatjuk, hogy ez volt az általában alkalmazott eljárás az ilyen konfliktusok elkerülésére.

A közszemlére meghatározott időre történő kitétel és a felismerés azonban nem volt jogvesztő jellegű, vagyis ha az elmaradt, vagy megtörtént ugyan, de a korábbi tulajdonos nem tudott élni ezzel a lehetőséggel, akkor sem veszítette el tulajdonjogát, de akkor az árverési vevővel szemben már csak a polgári per indításának lehetősége maradt számára, ami jóval bonyolultabb, költségesebb és a bizonyítási teher miatt jóval kockázatosabb volt, mint a közszemlén történő felismerés.

⁷⁰ Liv. 42.8.7.: „*Quas ob res placere senatui M. Popilium consulem Ligures, praetio emptoribus reddito, ipsos restituere in libertatem, bonaque ut iis, quod eius recuperari possit, reddantur curare.*”

GONDOLATOK A KÖZTÁRSASÁG KORABELI ADÓZTATÁS HATÉKONYSÁGÁRÓL AZ ÓKORI RÓMÁBAN

JUSZTINGER János
egyetemi adjunktus (PTE ÁJK)

Amennyiben az adórendszer hatékonyságát, mint a jó kormányzás egyik alapfeltételét komplexen kívánjuk vizsgálni, figyelmünk – legalább az ezredéves tapasztalatok összegzéseként – nem kerülheti el a történeti előképeket sem. Hiszen az adó olyan, tulajdonképpen az államiság kialakulásával egyidős társadalmi jelenség, amely nélkül hatékony kormányzat egy korban sem működhet.¹ Még akkor is így van ez, ha tudjuk, hogy a modern értelemben vett adórendszer fogalma – annak alapfeltételei (általános pénzadó és piac, rendszeresség, általánosság, kiépült jogállam) hiányában – korántsem vetíthető vissza az államilag szervezett társadalmak létrejöttének idejére.² Az azonban az anakronizmus veszélye nélkül is kijelenthető, hogy a közös szükségletek fedezetéül már a kezdetektől fogva megkövetelt az állam vagy más adóztatási joggal felruházott közjogi entitás bizonyos – előbb csak természetbeni, később egyre általánosabban pénzbeli – szolgáltatásokat. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karának 25. jubileumi tanévében e tanulmány közjogtörténeti elemzésével Zlinszky Jánosnak – mint a római közjog iskolateremtő hazai professzorának – az

¹ Az adó fogalmának társadalmi szempontú megközelítéséről ld. SZILOVICS Csaba: *Adójogi ismeretek*. Pécs, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2016. 14.: „Az adó a társadalom oldaláról nézve a modern állami működés alapfeltétele [...] Az adó azoknak a szolgáltatásoknak és társadalmi kötelezettségvállalásoknak az ára, amelyeket az állam a közösség érdekében, illetve nevében vállal és teljesít.”

² A modern adórendszer kialakulásának történeti előzményeihez és feltételeihez ld. SZILOVICS i. m. 55–59.

emléke előtt tisztelegve az ókori Róma köztársaság korabeli adójogából villant fel szemelvényeket.

1. 'Adóigazgatás' a római köztársaság idején

Az adóztatás folyamata (adókvetés, adóbeszedés és adóbehajtás) az általános közigazgatási szervezetrendszer fejlődésével párhuzamosan folyamatos változáson és átalakuláson megy keresztül. Az adótörténeti vizsgálatokat annál is inkább indokolt a római köztársaság korától indítani, mert erre az időszakra történt meg Rómában az államvagyon intézményesülése, amelyre ez idő tájt a *res populi* konstrukcióját vették igénybe. Az ide tartozó jogviszonyokat a romanisztikában a *communis opinio* szerint a *ius publicum* körébe sorolják. Természetesen, miután a modern fogalmaink szerinti jogági tagozódás a római jogban nem, vagy csak nehezen érhető tetten, a közpénzügyekre vonatkozó „normaanyag” éppúgy megtalálható a kezdeti időkben a *ius civile* – *ius gentium* fogalompárral lefedett jogrétegek előírásai között, mint a principátus időszakától már határozottan, jogtagozódási kategóriaként is elkülöníthető *ius privatum* – *ius publicum* normái sorában. Amennyire helytelen tehát az Ulpianus által³ is csupán a köz-, illetve magánérdek fogalmi mentén elválasztott jogterületeket a mai közjog – magánjog jogági tagozódással azonosítani,⁴ éppúgy hibás megközelítés lenne a közpénzügyekkel kapcsolatos rendelkezéseket koherens normaanyagként kezelni.⁵

³ Ulp. D. 1, 1, 2 (*libro 1 institutionum*): *Huius studii duae sunt positiones, publicum et privatum. Publicum ius est quod ad statum rei Romanae spectat, privatum quod ad singulorum utilitatem: sunt enim quaedam publice utilia, quaedam privatim. Publicum ius in sacris, in sacerdotibus, in magistratibus constitit. Privatum ius tripartitum est: collectum etenim est ex naturalibus praeceptis aut gentium aut civilibus.* Amint látjuk, az Ulpianusnak tulajdonított fragmentum maga is tudományt (*studium*) említ jog (*ius*) helyett.

⁴ A kérdéskörhöz áttekinthetően ld. PÓLAY Elemér: A római jogrendszer tagozódásának kérdése. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae, Acta Iuridica et Politica*, 1957/3–4. 1–31.; HAMZA Gábor: A modern jogrendszerek tagozódása és a római jogi tradíció. *Állam- és Jogtudomány*, 2005/1–2. 1–30.

⁵ Vö. ld. FÖLDI András: Status, res publica, ius publicum. Fogalomtörténeti észrevételek. *Acta Facultatis Politico-iuridicae Universitatis Budapestinensis*, 2011/48. 107–133. Az antik államfogalomról Cicero *De re publicá*ja tükrében ld. HAMZA Gábor: Cicero *De re publicá*ja és az antik államfogalom. In: MEZEY Barna (szerk.): *Hatalommegosztás és jogállamiság*. Budapest, Osiris, 1998. 335–352.

Fontos kiemelni ugyanakkor azt is, hogy a köztársaságkori állami kiadások volumene nagyságrendekkel elmaradt a későbbi időszakokétól.⁶ Ezeken belül is elsősorban a középítkezések (középületek, közutak, városfalak, hidak, csatornák, vízvezetékek létesítése és karbantartása),⁷ a vallási kultuszok, szertartások költségei, istentiszteleti célokra eszközölt kiadások (templomok építése, illetve karbantartása, ünnepi játékok, papság díjazása), valamint a hadikiadások voltak meghatározóak. Az államköltségek körébe estek továbbá a helytartók reprezentációs kiadásai (*vasarium*), a tisztviselői segédszemélyzet (alkalmazottak) díjazása, illetve az eseti diadalmenetek, köztemetések, valamint gabonaosztások (*frumentatio*) költségei.⁸ A szakirodalomban vitatott, hogy ténylegesen mikortól beszélhetünk jogalanyisággal rendelkező államkincstárról (*fiscus*), de az bizonyos, hogy az ősi köztársaságkori államkassza, az *aerarium populi Romani* nem volt az.⁹ Csak jóval később, Augustus pénzügyigazgatási reformjai nyomán, a principátus korában kezd lassanként körvonalazódni az államvagyon alanyának tekinthető, önálló jogi személyiséggel rendelkező *fiscus* jogintézménye, amely a *princeps* rendelkezése alatt állva fokozatosan felszívja a *populus Romanus* legfontosabb bevételeit (köztük az adóbevételeket), s ezzel kiszorítja a szenátus ellenőrzése alatt álló *aerariumot*.¹⁰ Az államkincstárat – fizikai értelemben legalábbis – a köztársaság idején tehát ez utóbbi *aerarium*, a mezőgazdaság védőistene, Saturnus tiszteletére szentelt templomban elhelyezett, egyebek (pl. a fontos magisztrátusi dokumentáció) mellett az állami ingóvagyon legértékesebb részét képező, jelentős mértékű nemesfém kincset és készpénzt őrző *aedes Saturni* jelentette. Ugyan nem önálló jogalanyként, de tágabb értelemben már ebben a korban is azonosították az *aerariumot* az

⁶ A köztársaságkori államháztartáshoz ld. Roch KNAPOWSKI: *Der Staatshaushalt der römischen Republik*. Frankfurt am Main, Vittorio Klostermann, 1961.

⁷ Ehhez a legújabb irodalomból ld. Csaba SZILOVICS: Public Construction Projects and Public Funds in the Roman Republic. *Journal on European History of Law*, vol. 9., no. 1. (2018) 183–188.

⁸ ILONKA Mária: *Az adózás története az őskortól napjainkig*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2004. 20.

⁹ Áttekintően ld. Michael ALPERS: *Das nachrepublikanische Finanzsystem. Fiscus und Fiscii in der früheren Kaiserzeit*. Berlin–New York, De Gruyter, 1995.; BAJÁNHÁZY István: Az államkincstár a köztársaság kori Rómában. *Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Juridica et Politica*, 2008/1. 7–33.

¹⁰ Ehhez összefoglalóan ld. Ürögdy György: A *fiscus Caesaris* alapításához. *Antik Tanulmányok*, 1960/7. 61–68.

államkincstár elvont fogalmával, a pénzbeli államvagyonnal, illetve még tágabban az állami pénzügyekkel, amelynek működését az azt lebonyolító központi állami szervek, illetve hivatalnokok – így a szenátus és az egyes magisztrátusok – biztosították.¹¹ Kr. e. 357-től egy újabb köztársasági államkincstárat állítottak fel, az *aerarium sanctiust*.¹² Ebbe a válsághelyzetekre fenntartott, tartalékalapot jelentő kincstárba a rabszolgapfelfeladítás után fizetendő 5%-os adók (*vicesima libertatis*) folytak be. Az *aerarium sanctius* fokozatosan elkülönült az államkincstáron belül, amelyet csak végszükség esetén, megfelelő eljárás lefolytatása mellett lehetett igénybe venni. Amint arra Livius is utal, erre került sor például a második pun háború idején, amikor a háború folytatásához szükséges hadianyag, illetve ellátmány biztosítására használtak fel az *aerarium sanctius*ből 4000 font aranyat.¹³ Ezt követően, egészen a polgárháború idejéig nincs forrásszerű bizonyíték az említett tartalékalap csökkenésére.¹⁴

Ami a pénzügyi, közelebbről az adóügyi igazgatásban résztvevő egyes állami szerveket illeti, kiemelendő, hogy a királyság korát követően a korábban az uralkodót megillető pénzügyi kormányzati feladatok közül az állami pénzügyek legfőbb felügyelete a köztársaság idején a szenátus hatáskörébe került, amely széleskörű jogosítványokat nyert ezzel összefüggésben az államvagyon kezelését és az államháztartás vitelét illetően. A köztársasági államszervezet¹⁵ témánk szempontjából fontos, az állami pénzügyek, így az adóigazgatás területén meghatározó jelentőségű szervei sorában elsőként a szenátusról kell említést tennünk. A fokozatosan politikai döntéshozó

¹¹ BAJÁNHÁZY István: *Az állami pénzügyek a római köztársaságban*. Miskolc, Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2014. 13.

¹² Kapcsolódóan ld. Charles T. BARLOW: *The sanctius aerarium and the argento publico Coinage*. *American Journal of Philology*, vol. 98., no. 3. (1977) 290–302.

¹³ Liv. 27, 10: [...] *Cetera expedientibus quae ad bellum opus erant consulibus, aurum uicesimarium quod in sanctiore aerario ad ultimos casus seruabatur promi placuit. prompta ad quattuor milia pondo auri. inde quingena pondo data consulibus et M. Marcello et P. Sulpicio proconsulibus et L. Ueturio praetori qui Galliam prouinciam erat sortitus, additumque Fabio consuli centum pondo auri praecipuum quod in arcem Tarentinam portaretur; cetero auro usi sunt ad uestimenta praesenti pecunia locanda exercitui qui in Hispania bellum secunda sua fama ducisque gerebat.*

¹⁴ GRÜLL Tibor: *A Római Birodalom gazdasága*. Budapest, Gondolat, 2017. 334.: „[...] ekkor azonban a szembenálló felek közötti pénzhiányt ezt sem kímélte, s a hiányt már csak a principátus idején pótolták vissza.”

¹⁵ A hazai irodalomból áttekintően ld. FÖLDI András: *A római köztársaság államszervezete*. *Rubicon*, 1996/4–5. 8–15.

szervvé váló testület a köztársaság idején ugyanis irányította a közpénzügyeket, intézte az adókiivetést, rendelkezett az állami célokra befolyt pénzzel, megszabta a *consulok*, illetve a *ensorok* közpénzekkel kapcsolatos tevékenységének irányelveit és ellenőrizte azok végrehajtását. Előbbieket kivéve minden magisztrátus csak a szenátus által előzetesen engedélyezett keretösszeg (*pecunia attributa*) erejéig rendelhetett el kifizetést.¹⁶

A köztársaság korában az állami vagyonjog rendes ügyletei, így a közpénzügyek is túlnyomórészt a *ensorok* hatáskörébe tartoztak, amely tisztségről először i. e. 443-ban találunk említést.¹⁷ A politikusi életpálya betetőzésének számító magisztratúrára csak konzulviseltek pályázhattak. Nem volt folyamatosan betöltött tisztség: a két *ensort* a *comitia centuriata* egy *lustrumra*, azaz ötévente választotta az éppen esedékes *census*, a polgárok vagyoni osztályokba való besorolásának lefolytatására; az erre rendelkezésre álló idő (18 hónap) elteltével lejárt a hivatali idejük. „Az új magisztrátus, a *ensor*, nem kapott impériumot, nem volt általános főhatalma az állami dolgok intézésére. Kifejezetten a magánszféra és a közszféra érintkezésének rendjét volt hivatva ellenőrizni: megállapította a polgárok által fizetendő adókat, katonáskodási köteleységüket, és hogy melyik szinten kötelesek azt teljesíteni (*census*).”¹⁸

A katonai és az adó*census* tehát szoros összefüggésben állt egymással, így a *ensor* felbecsülte a polgárok vagyonát, és ennek alapján osztotta be őket a különböző *classisok*ba. A szenátori (*ordo senatorius*) és a lovagrend (*ordo equester*) listáját is ő állította össze. A kései köztársaság idején, az adózó provinciák megjelenésével az innen beáramló, összegszerűen vagy tized formájában megállapított adó (*stipendium/decumae*) feletti ellenőrzést is gyakorolta. A *ensor* így tulajdonképpen ellenőrzése alatt tartotta Róma legfontosabb bevételi forrásait. Az állami kiadások felügyelete szintén a feladatkörébe tartozott, végső soron az összes, a közpénzekkel való gazdálkodással kapcsolatos magisztratúrát, sőt, a szenátust is ellenőrizte. A két *censura* közötti időszakban az említett hatásköröket – köztük az adóbérlőkkel való megállapodások megkötésének jogát – a *consulok* gyakorolták.

¹⁶ Polyb. 6, 13.

¹⁷ A *censori* magisztratúráról áttekintően ld. EL BEHEIRI Nadja: Die römische Zensur. Ein entwicklungsgeschichtlicher Abriss. *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae*, 2004/44. 47–98.

¹⁸ ZLINSZKY János: *Ius publicum. Római közjog*. Budapest, Osiris–Századvég, 55.

A szerteágazó *ensori* feladatokból¹⁹ témánk szempontjából alaposabban az állami költségvetés kezelésének jogkörét kell görcső alá vennünk. A köztársaságkori római közpénzügyi igazgatás jellemző sajátosságaként az állami jövedelmek, így az adók behajtása ugyanis főszabályként nem közvetlenül történt, hanem azt magánosoknak adták bérbe, e szerződéseket pedig a *ensorok* kötötték meg a vállalkozókkal. „Ezzel a módszerrel költséges igazgatási apparátust takarítottak meg, de ez a rendszer egyúttal számos visszaéléshez is vezetett.”²⁰

A *ensor* így voltaképpen kézben tartotta a teljes központi költségvetés bevételi és kiadási oldalának szabályozását. Előbbit illetően rajta keresztül történt a közföldek (*ager publicus*)²¹ és az adók bérbeadása (*locatio vectigalia*). A kiadási oldalon a *ensor* feladata volt a közületi megbízások – középítkezések (útépítés, hídépítés, középületek létesítése), közmunkák kiadása a magánvállalkozóknak (*ultra tributa*). A közvagyonnal való gazdálkodás során a *ensorok* hatáskörét csak a kiadási oldalon korlátozta a szenátus, amelynek döntéséhez kötve voltak, a bevételi oldalt ellenben szabadon határozhatták meg.²² Ennek keretében a polgárokat terhelő adók mértékének megállapítása mellett meghatározták a vámjövödelmeket,²³ a közföldek haszonbérét,²⁴ az egyes provinciákra kivetett adókat, esetenként hatósági árakat szabtak meg,²⁵ végül e magisztrátusok döntöttek az állami földtulajdon használati jogának magánosok részére való átengedésének ellenértékéről is.²⁶ Tekintettel arra, hogy a római állam ebben az időszakban nem működtetett költséges hivatali apparátust az adóbehajtás céljára (hiszen azzal ekkor még nem is rendelkezett), erre a célra leggyakrabban magánvállal-

¹⁹ Amint azt ZLINSZKY i. m. 56. is hangsúlyozza: „A *ensor potestas*, hatalma azt a szférát ellenőrizte, amelyben a polgárok mint közemberek jelentek meg: a tisztességüket, komolyságukat, polgári erényeiket és az állammal szembeni köteleességek teljesítését.”

²⁰ PÓKECZ KOVÁCS Attila: *A királyság és a köztársaság közjogi intézményei Rómában*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus, 2014. 86.

²¹ Az újabb irodalomból ehhez áttekintően ld. Saskia T. ROSELAAR: *Public Land in the Roman Republic. A Social and Economic History of Ager Publicus in Italy, 396-89 BC*. Oxford, Oxford University Press, 2010.

²² BAJÁNHÁZY (2014) i. m. 9.

²³ Liv. 40, 51, 4.

²⁴ Liv. 42, 19, 1.

²⁵ Liv. 29, 37, 3–4.

²⁶ Liv. 41, 27, 7.

kozók (*publicani*) közreműködését vette igénybe:²⁷ e szerződések megkötése ugyancsak a *ensorok* feladata volt.²⁸ Majd csak a császárkorban következik be fokozatos áttérés az állami tisztviselők útján való adóbehajtásra, ahogy az a modern pénzügyigazgatási keretek között is történik. Ami mármost a *ensori* szerződések megkötésének külső lefolyását illeti, az tulajdonképpen egy árverésnek feleltethető meg, amelyet mindig megelőzött az árverési feltételeknek a *ensor* általi közzététele. A magisztrátus ún. *lex censoriában* törvényi nyelvezettel rögzítette a megkötendő kontraktus kötelező tartalmi elemeit. Az *auctio* nyilvánosan (*in conspectu populi Romani*) ment végbe. Az adóbérlők nevében és számlájára eljáró, legkedvezőbb ajánlatot tévő ún. *manceps* részére foganatosított *addictió*val az ügylet perfektté vált.

Az említett *ensori* szerződések sajátos átmenetet képeznek a *ius privatum* és a *ius publicum* szférája között, hiszen ezen ügyletekre a primer források egyfelől a magánjogi bérleti megállapodás (*locatio conductio*) terminológiáját alkalmazzák, az adóbérletet a dologbérletnek (*locatio conductio reinek*), a közmegebízások kiadását pedig a vállalkozási szerződésnek (*locatio conductio operisnek*) megfeleltetve; találkozunk továbbá éppen a köztársaság korában az adásvétel (*emptio venditio*) megjelöléssel is (az állami megbízások vételével azok felvállalásánál és eladással azok kiadásánál).²⁹ Másfelől azonban e *ensori* szerződéseket – a köztársaság korában mindenképp – a magánjogtól idegen, tipikus közigazgatási nyelvezet szerint fogalmazták meg. Ami a megállapodások jogi természetét illeti, fontos kiemelnünk, hogy azokban – eltérően a tisztán magánjogi *contractusoktól* – a szerződés tartalmát az egyik fél, a magisztrátus egyoldalúan határozza meg.³⁰ A *leges*

²⁷ Az újabb külföldi irodalomból áttekintően ld. Claude NICOLET: *Censeurs et publicains. Économie et fiscalité dans la Rome antique*. Paris, Arthème Fayard, 2000.

²⁸ Liv. 32, 7, 1–3.

²⁹ A közjogi szerződéseknek a magánjogi megállapodásokra gyakorolt hatásának kérdésköréhez részletesen ld. ZLINSZKY János: *Kontrakte des ius publicum*. In: Robert FEENSTRA (szerk.): *Collatio Iuris Romani. Études dédiées à Hans Ankum à l'occasion de son 65e anniversaire II*. Amsterdam, J. C. Gieben, 1995. 677–684.

³⁰ Általában a köztársaságkori közjogi vállalkozási szerződésekhez a hazai irodalomból ld. BAJÁNHÁZY István: *A locatio publica a kései köztársaság idején Ciceró Verres ellen írt beszéde alapján. Publicationes Universitatis Miskolciensis, Sectio Juridica et Politica*, 2005/1. 27–47. Az e tanulmányban ismertetett Castor templom ügyének elemzését ld. még PÓKECZ KOVÁCS Attila: *A vállalkozáshoz kapcsolódó bűncselekmények a köztársaságkori Rómában: A Castor templom ügye*. In: BALOGH Ágnes – HORNYÁK Szabolcs (szerk.): *Tanulmánykötet Erdősy Emil professzor 80. születésnapja tiszteletére*. Pécs, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2005. 421–439.

ensoriae tehát sajátos átmenetet jelentenek a normatív erejű magisztrátusi rendelkezések és a civiljogi megállapodások között. Az adóbérlőkkel kötött *ensori locatiók* ezért – a forrásokban használt terminológiai egyezések ellenére – csak megszorításokkal vonhatók a magánjogi bérlet fogalma alá. E megállapodások ugyanis nem csupán az állam (illetve az azt képviselő magisztrátus) és az adóbérlők közötti jogviszonyt szabályozták (pl. bérleti idő hossza, ellenszolgáltatás, esetleges biztosítékok), hanem közvetlen rendelkezéseket is tartalmaztak az adóalanyok jogait és kötelezettségeit illetően (pl. adómentességek, a *publicanusok* által alkalmazható kényszereszközök az adóbehajtás során). A régi római jog azonban – lévén a közvetlen képviselő intézményét nem ismerte³¹ – következetesen tartotta magát ahhoz az elvhez, hogy egy jogügyletből a feleken kívül más személy sem jogosítva, sem kötelezve nem lehet.³² A köztársaságkori primer forrásokban az adóbehajtás jogalapjaként megjelenő *leges censoriae* éppen ezért sokkal inkább tekinthetők önálló normatív aktusoknak, abban az értelemben legalábbis, hogy az azokban az adóbérlők számára biztosított kényszereszközök nem az államról rájuk szerződéssel „átruházott” jogosultságokként, hanem kifejezetten a *publicanusok* számára konstruált jogeszközökként értelmezendők. Az adó beszedésének, illetve behajtásának folyamatában viszont már két magánszemély állt egymással szemben: egyik oldalon a *publicanus* mint adóbérlő, a másikon pedig az adófizetésre kötelezett. Az adótarozási jogviszony ebben a tekintetben tulajdonképpen *obligatio civilis*nek tekinthető: az adóbérlő magánhitelező módján polgári peres úton hajthatta be adókövetelését, a *publicanusok* és az adókötelezettek közötti jogviták a rendes bíróságok hatáskörébe tartoztak.

A közpénzügyek felügyeletével kapcsolatban végül a *quaestor* tisztségére kell röviden kitérnünk.³³ A kisebb magisztrátusok (*magistratus minores*) közé

³¹ Az ügyleti képviselő intézményéről a római jogban ld. HAMZA Gábor: Aspetti della rappresentanza negoziale in diritto romano. *Index*, 1980/9. 193–229.; HAMZA Gábor: Az ügyleti képviselő érvényesülésének néhány kérdése a római jogban. *Jogtudományi Közöny*, 1980/4. 238–346.; HAMZA Gábor: Az ügyleti képviselő közvetlen formája elismerésének társadalmi és jogi alapjai a római jogban. *Jogtudományi Közöny*, 1980/9. 577–583.; HAMZA Gábor: *Az ügyleti képviselő. Dogmatikai és elméleti vizsgálatok az antik jogoktól napjainkig*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1982.; HAMZA Gábor: *Az ügyleti képviselő*. Budapest, Rejtjel, 1997.

³² BENEDEK Ferenc – PÓKECZ KOVÁCS Attila: *Római magánjog*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus, 2018. 293.

³³ A *quaestori* magisztratúra fogalmához ld. CSOKNYA Tünde – JUSZTINGER János (szerk.): *A római jog alapfogalmai*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus, 2018. 10.

tartozó, a *cursus honorum* legelső fokát jelentő tisztséget a hagyomány szerint valószínűsíthetően Kr. e. 447 óta töltötték be.³⁴ Ugyan a megnevezésével összefüggésben helytálló lehet az a szakirodalmi megállapítás, miszerint a *quaerere* kifejezés inkább jogi, mintsem pénzügyi felügyeletre utal,³⁵ de az bizonyos, hogy a *consulok* pénzügyi alkalmazottjaiként, segítőjeként³⁶ a két *quaestor* ezirányú feladatkörébe a levéltár (*tabularium*) mellett az *aerarium* is beletartozott.³⁷ Tisztségük az állami pénzügyekkel, így az adókezeléssel a későbbiekben is szorosan összefonódott. A két városi (polgári) *quaestor urbanus* mellett Kr. e. 421-től újabb két *quaestor*t választottak a hadipénztár kezelésére,³⁸ majd – a *praetori* magisztratúrához hasonlóan – számuk tovább emelkedett.³⁹ Nem csupán az állami kiadásokat felügyelték, de feleltek a közbevételek beszedéséért is. A városi *quaestorok* Rómában vezettek nyilvántartást a törvény vagy más magisztrátus rendelkezése alapján keletkezett adósságokról, s gondoskodtak azok behajtásáról.⁴⁰ A kibővített *quaestori* testületben az új tisztségviselők az egyes itáliai városok, később pedig már a provinciák pénzügyi igazgatásában is tevékenykedtek, s biztosították – egyebek mellett⁴¹ – a beszedett adók Rómába juttatását.⁴²

2. *Societas publicanorum*

Ahhoz, hogy komplexebb képet adjunk a köztársaság korának adóigazgatásáról, indokolt részletesebben is górcső alá vennünk az adóbeszedés sajátos antik római módját jelentő ún. adóbérlői tevékenységet. Hivatalos állami szervek helyett, illetve mellett magánszemélyek bevonása az adóztatásba ugyan még a császárkorban is a római adókezelési rendszer sajátja

³⁴ A tisztség keletkezéséről ld. BAJÁNHÁZY (2014) i. m. 11.

³⁵ Vö. PÓKECZ KOVÁCS (2014) i. m. 84.

³⁶ Polyb. 6, 12.

³⁷ Vö. GRÜLL i. m. 334.

³⁸ Liv. 4, 43, 4–5.

³⁹ FÖLDI András – HAMZA Gábor: *A római jog története és intéstitúciói*. Budapest, Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet, 2018. 22.

⁴⁰ A papi testületek tagjaitól szedett hadiadó vonatkozásában ld. pl. Liv. 33, 42, 4.

⁴¹ Vö. Jean GAUDEMET: *Institution de l'Antiquité*. Paris, Sirey, 1982. 348–349.

⁴² PÓKECZ KOVÁCS (2014) i. m. 85.

maradt, de az kétségtelen, hogy az adóbérllet intézményének a fénykorát a *res publica* időszaka jelentette. A római köztársaság a kivetett adók beszedésére ugyanis legtöbbször nem állított fel külön hivatali apparátust, hanem azt – tulajdonképpen piaci alapon megszervezve – társaságokba (*societas publicanorum*)⁴³ tömörült, lovagrendi római pénzemberekre (*publicani*)⁴⁴ bízta bérfizetés ellenében. E *publicanus*ok a pun háborúk időszakától kezdve tehát az adóbérllet mellett a legkülönbözőbb állami beruházásokon működtek közre vállalkozóként: gondoskodtak a hadsereg ellátásáról, középítkezéseket bonyolítottak, bányákat vettek haszonbérbe. A kezdeti időkben szenátorok is elnyerhettek állami megbízásokat, azonban a Kr. e. 220-ban keletkezett *lex Claudia* a szenátori rend tagjait kizárta minden kereskedelmi ügyletből, köztük az adóbérlletből is,⁴⁵ így a lovagrendiek előtt megnyílt az út a gyors meggazdagodás felé.⁴⁶ Az állami adó- és egyéb díjkövetelések behajtásának bérllete pedig minden másnál jövedelmezőbb megoldásnak bizonyult. A kisebb gazdasági erőt képviselő magánszemélyeket ezért csakhamar kiszorították a társas vállalkozások. Amint azt Ürögdi találóan fogalmazza meg: „Igaz, hogy egy vállalkozó az egész nyereséget egyedül zsebre vághatja, viszont egyedül is kell vállalnia a teljes kockázatot, míg, ha többen vállalkoznak, mind a kockázat, mind a nyereség megoszlik, sőt mód nyílik arra, hogy egy vállalkozó egy időben több üzletbe bekapcsolódjék.”⁴⁷

A *societas publicanorum* vezetője a *manceps* volt: az árlejtésen ő tett ajánlatot a *censor*nak, s ő kötötte meg a szerződést is a saját nevében. A társaság tagjai (*socii*) a tőkéstársak, illetve a kezeset vagy zálogot nyújtó társak voltak. Az üzletek operatív igazgatását, a számviteli irányítást az évente választott *magisterek* végezték. Az adóbérlő társaságok kiterjedt személyi állományal működtek (*familia publicanorum*): *actor*, *coactor*, *contrascriptor*, *dispensator*,

⁴³ Az újabb monografikus feldolgozások közül ld. Ulriche MALMENDIER: *Societas Publicanorum. Staatliche Wirtschaftsaktivitäten in den Händen privater Unternehmer*. Köln, Böhlau, 2002. A hazai romanisztikából, különösen az adóbérlő társaságok felépítéséhez és a *publicanus*oknak az alkalmazottakért való felelősségi kérdéseikhez ld. POZSONYI Norbert: *Gesellschaft der Steuerpächter (societas publicanorum)*. In: Gerhard THÜR – Zdravko LUČIĆ (szerk.): *Imperium und Provinzen. Zentrale und Regionen. Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu*, Sarajevo, 2006. 151–159.

⁴⁴ Áttekintően ld. ÜRÖGDI György: *A publicanusok. Antik Tanulmányok (Studia Antiqua)*, 1968. 15/1. 101–109.

⁴⁵ Peter ROTH: *Die Steuergeschichte des Römischen Reiches*. Hamburg, Diplomica, 2017. 12.

⁴⁶ Vö. Arthur STEIN: *Der römische Ritterstand*. München, Beck, 1927. 8.

⁴⁷ ÜRÖGDI i. m. 104.

tabellarius stb. A nagy adóbérlő szervezetekbe – forgalomképes részjegyek (*particulae*) megvásárlása útján – számos kistökés római polgár (*affines, participes*) is bekapcsolódott.⁴⁸

Az, hogy a római gazdasági élet ilyen nagymértékben támaszkodott e magánvállalkozók társaságaira, lehetővé tette a viszonylag kis létszámú hivatali apparátus hatékony működését. Az általuk szedett indirekt adójövedelem (*vectigalia*) mint „az állam idegrendszere” aposztrofálható (*vectigalia nervos esse rei publicae*), ahogy azt Cicero hangsúlyozta a prétorsága idején Kr. e. 66-ban, a harmadik mithridatési háború előestéjén elmondott *Pro lege Manilia* avagy ismertebben a *De imperio Cn. Pompei* című beszédében, amellyel elérte, hogy a Mithridates pontusi király elleni háború vezetését Pompeiusra bízák.⁴⁹

Cic. Manil. 17

Nam et publicani, homines honestissimi atque ornatissimi, suas rationes et copias in illam provinciam contulerunt, quorum ipsorum per se res et fortunae vobis curae esse debent. Etenim, si vectigalia nervos esse rei publicae semper duximus, eum certe ordinem qui exercet illa firmamentum ceterorum ordinum recte esse dicemus.

A *publicanusok* legtágabb értelemben azok a személyek voltak tehát, akik az állammal üzleti kapcsolatba léptek, amint erre Ulpianus is utal az alábbi fragmentumban:

Ulp. D. 39, 4, 1, 1 (*libro 55 ad edictum*)

[...] *Publicani autem sunt, qui publico fruuntur (nam inde nomen habent), sive fisco vectigal pendant vel tributum consequantur: et omnes, qui quod a fisco conducunt, recte appellantur publicani.*⁵⁰

⁴⁸ Uo. 104–105.

⁴⁹ Ehhez ld. Philip KAY: *Rome's Economic Revolution*. Oxford, Oxford University Press, 2014. 73. A hazai irodalomból ld. GRÜLL (2017) i. m. 329. Hasonlóképpen GRÜLL Tibor: *A Római Birodalom történeti földrajza 5. Gazdaságföldrajz*. Pécs, Pécsi Tudományegyetem Történettudományi Intézet Ókortörténeti Tanszék, 2013. 121.

⁵⁰ Ulpianus definíciója természetesen a principátus korára vonatkozik, ekképpen abban a *fiscus* szerepel, magától értetődő módon – a fentebb már részletesen kifejtetteknek megfelelően – a köztársaság korában az *aerarium* értendő alatta. Vö. Claude NICOLET: *L'ordre équestre à l'époque républicaine. (312-43 av. J.-C.)*. I. *Définitions juridiques et structures sociales*. Paris, E. de Boccard, 1966. 326.

E megállapodások leggyakoribb tárgya pedig az állami jövedelmek – kiemelten az adók és illetékek, illetve vámok – bérlete volt. Ezt a *ensor* árverés, egyfajta antik 'versenyárgyalás' lefolytatását követően a legkedvezőbb ajánlatot tevőnek adta bérbe. Az adóbérlet intézményével az állam megtakarította a pénzügyi igazgatás fenntartásával járó személyi és dologi kiadásokat, nem kellett gondoskodnia megfelelően képzett hivatalnokokról. További előnyként említhető, hogy a kincstár biztosan beérkező, szerződésben előre összegszerűen meghatározott jövedelemre számíthatott belőle. Az árveréses forma pedig garantálta, hogy a szerződéskötésre az állam számára legkedvezőbb ajánlatot tevő vállalkozóval kerüljön sor.

A rendszer kétségtelen hátulütője volt, hogy a *publicanusok* – az üzlettel járó kockázatot ellensúlyozandó – a lehető legnagyobb haszon elérésre törekedve az adóalanyokat (főként a provinciák lakosait) kíméletlenül kizsákmányolták. Mivel már a köztársaság időszakától kezdve egész tartományok teljes kincstári jövedelme behajtásának jogát szerezték meg az adóbérlők (pl. *societas Bithynica*), növekvő gazdasági hatalmukhoz döntő politikai befolyás is társult idővel, így a rendszer szükségszerűen a közélet korrumpálódásához vezetett és a visszaélések melegágya lett. Igen gyakran megesett ugyanis, hogy a *publicanusok* az adófizetők alávetett, kiszolgáltatott helyzetével visszaélve több adót szedtek be, mint amennyi a megállapodás szerint megillette volna őket.⁵¹ Egy kapzsi, a saját érdekében a *publicanusszal* összejátszó helytartó adott esetben teljesen megpecsételhette az adóalanyok sorsát. A provinciák lakóinak csupán az a – bizonytalan eredménnyel kecsegtető – lehetőségük maradt, hogy a jogtalan adószedés miatt vádat emeltek a hivatali év lejártával a gyűlölt *negotiatorral* szemben.⁵² Ahogy azt Liviusnál is olvashatjuk, ahol adóbérlők működnek, ott vagy az állam tulajdonjoga nem érvényesül, vagy pedig a szövetséges nép szabadságát tiporják el.

⁵¹ Az adóbérlők zsarolása Livius tudósítása szerint Kr. e. 88-ban *Asia* provinciában népfelkeléshez vezetett, amelynek eredményeként a tartománybeli rómaiak nagy részét megölték. Ld. Liv. per. 78: *Mithridates Asiam occupavit, Q. Oppium procos., item Aquilium legatum in uincula coniecit, iussuque eius, quidquid civium R. in Asia fuit uno die trucidatum est...* Vö. Ürögdi i. m. 103.

⁵² PRUZSINSZKY János: *Publicani*. In: PECZ Vilmos (szerk.): *Ókori Lexikon II.* Budapest, Franklin Társulat, 1904. 608.

Liv. 45, 18, 2

[...] *Ubi publicanus esset, ibi aut ius publicum vanum aut libertatem sociis nullam esse.*

Össességében elmondható, hogy az adóbérlés intézménye a kezdetleges államháztartási rendszer számára volt kedvező. A köztársaság korának végére már szinte valamennyi tartományban működtek *publicanus*-társaságok.

3. Zárógondolatok

E rövid írás célja nem volt egyéb, mint kísérletet tenni annak a tételnek az igazolására, miszerint az a praxisból kiinduló sajátos római jogfejlesztési struktúra, amely a *ius Romanum* évezredes ókori történetét meghatározta, nem csupán a magán-, de a közjog, közelebbről az igazgatásszervezés területén is jól tetten érhető. Kelemen Miklós találó megállapítását idézve: „A szakirodalomban többször is alulszervezetnek vagy esetlegesnek bemutatott római igazgatásszervezésről általánosságban elmondható, hogy elsősorban a felmerülő helyzetekre és problémákra reagálva alakított ki a hatékonyságot és a praktikumot leginkább szolgáló intézményszervezési megoldásokat.”⁵³ A római pénzügyi kormányzat éppen e gyakorlatorientált és pragmatikus szemléletnek köszönhetően volt képes a felmerülő pénzügyi nehézségekre adekvát és hatékony megoldásokat találni.

⁵³ FÖLDI András (szerk.): *Összehasonlító jogtörténet*. Budapest, ELTE Eötvös, 2014. 258.

POLITIKAI TUDÁS ÉS TÖRTÉNETI MAGYARÁZAT A DE RE PUBLICA II. KÖNYVÉBEN

KÖNCZÖL Miklós
egyetemi docens (PPKE JÁK)

1. Bevezetés

Noha Cicero önmagát az Akadémia követőjeként azonosítja,¹ gyakorlatias szkepszise² elsősorban a filozófiai nézetekre irányul, s kevésbé közvetlenül az objektív valóság megismerhetőségére. Különösen a gyakorlati filozófia területén láthatjuk, hogy más gondolkodók tanításainak kötetlen vizsgálata során nemegyszer jut el dogmatikus – leginkább sztoikus – nézetek igenlé-ség. Politikai és etikai munkái mindenesetre a sztoikus anyag gazdag for-rását jelentik, amely anyagot – bizonyos fontos kivételek mellett (ilyen pl. a *De officiis* III. könyve) inkább beépíteni igyekszik saját elméletébe, semmint kiküszöbölni.³ Természetesen nem könnyű átfogó értékelést adnunk azon művek tendenciájáról, amelyek nem maradtak teljes egészében fenn, s ezek közé tartozik a *De re publica* és a *De legibus* is. Minthogy azonban jól ismerjük Cicero azon törekvését, hogy összeegyeztesse a Sztoa és az Akadémia taní-

¹ Ld. pl. *De officiis* I, 2.: „mindketten [ti. Cicero és a peripatetikusok] Sókratést és Platónt kívánjuk követni”. Cicero Platónra és az Akadémiára vonatkozó elképzeléseiről ld. legújabban Caroline BISHOP: *Cicero, Greek Learning, and the Making of a Roman Classic*. Oxford, Oxford University Press, 2018. 2. fejt., kül. 92–117.

² Cicero akadémiai szkepsziséről ld. Harald THORSRUD: *Ancient Scepticism*. Stocksfield, Acumen, 2009. 87–88.

³ Ld. pl. Douglas KRIES: On the Intention of Cicero’s *De officiis*. *The Review of Politics*, Vol. 64., Iss. 4. (2003) 375–393.

tását,⁴ abból a szempontból mindenképpen érdemes szemügyre vennünk e munkánk ránk maradt részeit, hogy képesek-e kiegészíteni egymást a sztoikus és a szkeptikus tanok – és ha igen, hogyan.

Az alábbiakban e szempontból igyekszem áttekinteni a *De re publica* II. könyvét.⁵ Előadásom első részében azt veszem szemügyre, hogyan jelenik meg a politikai tudás és szakértelem Scipio történeti elbeszélésében.⁶ A második részben aztán a Scipio által alkalmazott, illetve javasolt vizsgálati módszerekre összpontosítok. Mindennek a jelentősége véleményem szerint abban áll, hogy a Scipio által a római alkotmányfejlődés kulcsszereplőinek tulajdonított előrelátás nem tekinthető maradéktalanul racionálisnak. Abban a keretben azonban, amelyben Scipio bemutatja ezt a fejlődést, mégis megmutatkozik az egyes lépések értelme (*ratio*), ezáltal segítve Scipio hallgatóságát (és Cicero olvasóit) a politikai közösségek természetének megértésében.

2. A római köztársaság története

A *De re publica* I. könyvének végén Scipio megígéri, hogy rátér a római köztársaság berendezkedésének tárgyalására, hogy bemutassa „azt, hogy milyen, valamint azt, hogy a legjobb” (*simul et qualis sit et optimam esse ostendam*: I, 46, 70). Ezzel ér véget az I, 42, 65-nél kezdődő elméletibb fejtegetés, amelyet pedig a Róma történetének kezdeteiről szóló rész előz meg. Scipio azzal magyarázza elhatározását, hogy a római történelmet fogja példaként használni, hogy nem kívánja azt a benyomást kelteni, hogy beszéde „olyasvalakié, aki inkább előírásokat ad és tanít, nem pedig veletek együtt veszi fontolóra a dolgokat” (*quasi praecipientis cuiusdam et docentis et non vobiscum simul considerantis esse*: uo.).

⁴ Ld. pl. a *De legibus* sokat idézett szöveghelyét (I, 38.), amely szerint Zénón és követői „a dolgokon mit sem változtatván, lecserélték az elnevezéseket”. Ld. még *De finibus* III, 5.

⁵ A hivatkozásokban és az idézetekben Konrat ZIEGLER kiadásának (Marcus TULLIUS CICERO: *De re publica*. Lipsiae, Teubner. 7. kiad.), saját fordításomban. A *De re publica* teljes fennmaradt szövege magyar nyelven HAMZA Gábor fordításában érhető el: *Az állam*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1995.

⁶ A beszélgetés résztvevőiről ld. Karl BÜCHNER kommentárját: *M. Tullius Cicero, De re publica*. Heidelberg, Carl Winter, 1984. 30–36. Az általuk a dialógusban képviselt nézeteket illetően meggyőzőnek látszik Bishop nézete, amely szerint „[a] *De re publica* voltaképpen [Cicerónak] a legjobb kormányzatról vallott elképzeléseit tükrözi, nem pedig Scipióét és barátját.” Vö. BISHOP i. m. 104.

A II. könyv elején Scipio először az idősebb Cato nézetét idézi, aki a római államrend alakulását külföldi városokéval, Krétaéval, Spártáéval és Athénéval szokta szembeállítani, amelyek mind egy-egy személy terve alapján születtek. Római politikai rendszere ezzel szemben „nem egyvalakinek a tehetségéből származik, hanem sokakéból, és nem egy ember élete, hanem több évszázad és korszak során alkották meg” (*non unius esset ingenio sed multorum, nec una hominis vita sed aliquot constituta saeculis et aetatibus*: II, 1, 2.). E folytonosság jelentőségét az emberi tökéletlenség adja: senkinek az egyéni képességei sem tehetik nélkülözhetővé a közösség gyakorlata során főlhalmozódó tapasztalatot.

Róma története Romulusszal, a város alapítójával veszi kezdetét, akinek a nevéhez fűződnek az első római politikai intézmények is. Ami magát a várost illeti, elsőként Romulus helyválasztását (a település nem közvetlenül a tengerparton épült, mégis közvetlen tengeri kijárata van a folyón keresztül) illeti dicséret, mint ami a vezető előrelátását tükrözi (II, 3, 5.). A *providentia* magába foglalja egyfelől a tudást, másfelől a gyakorlati érzéket. A neki köszönhető szerencsés elhelyezkedés pedig ugyancsak lehetővé teszi a (relatív) előrelátást a külső fenyegetések tekintetében: a szárazföld belsejében fekvő várost könnyebb fölkészíteni a védelemre, hiszen a támadók csapatai kevésbé maradhatnak észrevétlenek, és távoli azonosításuk is könnyebb, mint ha egy hajó rejti el őket (II, 3, 6.).

A jól megválasztott hely segíti továbbá az erkölcsök és a szokások megőrzését is. Scipio rövid összehasonlítása (más, elsősorban görög városokkal) végén arra következtet, hogy a tengeri forgalom együtt jár az újítások iránti túlzott nyitottsággal. A (legalábbis Romulus számára) könnyebben fölismerhető előnyök közé tartozik az egészséges környezet és a dombos-sziklás vidék nyújtotta természetes védvonalak.

A népesedést és a közösség politikai szervezetét illetően Romulus két legfontosabb lépése a szabin nők elrablása (II, 7, 12–13.), valamint a főhatalomnak néhány megbízható emberrel történő megosztása (II, 8, 14.) volt. A szabin feleségek biztosították a népesség fönntmaradását, valamint elősegítették a két törzs békekötését. A *patres* bevonása a döntéshozatalba egyfelől legitimációs funkcióval bírt, másrészt megfontoltabb döntéseket tett lehetővé. Végül két további intézmény kerül még szóba: Romulus ragaszkodása az *augurium*hoz, valamint a pénzbüntetés bevezetése.

Romulus halálát követően már az atyák adják jelét bölcsességüknek az átmeneti időszakra vonatkozó rendelkezéseikkel, valamint az *interregnum* intézményének bevezetésével, amely Scipio szerint jobban is működik, mint a spártai hatalommegosztás Lykurgos által kezdeményezett formája.

A második király, Numa esetében magától értetődik az összehasonlítás elődjével. A változtatások általa követett módszere megfontoltsága miatt méltó az elismerésre. E „fontolva haladás” figyelhető meg egyrészt a vallási, másrészt a földtulajdonra vonatkozó szabályalkotásban. Scipio mindkettőre úgy tekint, mint bizonyos társadalmi-politikai célokat szolgáló eszközökre. Nézete szerint az új intézmények hatékonyan szolgálták Numa célját: a rómaiak harcias természetének megszelídítését.

A harmadik királlyal, Tullusszal kapcsolatban a háborúindítás jogi (és vallási) intézményesítését emeli ki Scipio, mint az igazságosság szolgálatának nagyszerű vívmányát. Uralkodásának legfontosabb jellemzője belpolitikai szempontból a *populus* egyre növekvő szerepe a döntéshozatalban, ami a királyok kora óta folyamatosan megfigyelhető a római alkotmánytörténetben (II, 17, 31.).

Scipio megállapítása szerint Ancusról, Róma negyedik királyáról keveset lehet tudni, eltekintve néhány, a város és a lakosság növekedésével kapcsolatos ténytől (II, 18, 33.). Erre az időszakra tehető azonban, hogy „a város kívülről behozott tudás révén lett bölcsőbb”, tudniillik a görögség kulturális befolyásának köszönhetően (II, 19, 34.). Scipio (töredékesen megmaradt) elbeszélésében ez a jelenség a korinthusi menekült, Démaratos személyéhez kötődik, aki Etruriában, Tarquinii városában telepedett le. Innen indult Rómába fia, Lucumo, aki sikeresen be is illeszkedett új hazájának társadalmába,⁷ polgárjogot és a királyi udvarba való bejárást nyerve. Marcus halála után őt választották királlyá: uralkodásához a *senatus* reformja, valamint a lovashadsereg létrehozása és a „római játékok” megalapítása fűződik (II, 20, 35–36.).

A következő király, Servius, már előzetesen dicséretben részesül: Laelius, Scipio beszélgetőpartnere leszögezi, hogy legfontosabb történelmi személyiségek sorában is kiemelt helyet érdemel (II, 21, 37.). Scipio is elfogadja azt a megállapítást, amely szerint Servius „láthatólag mind közül a legtöbbet látta a politikai ügyekből” (*videtur ex omnibus in re publica vidisse plurimum*),

⁷ Ld. Scipiónak a Lucumo római nevére (L. Tarquinius) vonatkozó megjegyzését: II, 20, 35.

s elmondja hatalomrajutásának történetét is. Ez utóbbiban a legfontosabb mozzanat az volt, hogy a *patres* megkerülésével, s a *populus* jóindulatának megnyerésével szilárdította meg – már addig is gyakorolt – királyi hatalmát (II, 21, 38.) Rómában. A következő kiemelkedő részlet az adózási osztályok kialakítása, valamint a szavazati jogok ennek megfelelő elosztása a népgyűlésben. Scipio ezeket a lépéseket azzal a céllal magyarázza, hogy megelőzzék a többség erőfölényét a döntéseknél (*ne plurimum valeant plurimi*), ugyanakkor azonban a szegényebbeket is megtartsák a politikai közösségen belül (II, 22, 39.). Ezt a meglátást a kevert államforma vázlatos ismertetése követi, valamint összevetése Karthágó és Spárta berendezkedésével (II, 23, 41.).

Jóllehet az utolsó király, Tarquinius Superbus nevéhez nem kötődik az alkotmányfejlődés egyetlen tudatos lépése sem, zsarnokuralma mégis egy fontos politikai átmenet kezdetét jelzi: az államformák körforgásáét (II, 25, 45.). Superbus arra ad alkalmat, hogy megfigyeljük, hogyan fajul zsarnokivá a királyság, valamint hogy hogyan követi ezt az egyeduralom erőszakos megszüntetése. Az első lépés, a zsarnok megjelenése kapcsán Scipio úgy jellemzi a rossz uralkodót, mint aki embertelen, törvénytelen és igazságtalan (II, 26, 47–27, 49), szembeállítva vele a jó vezetőt, aki „jó, bölcs, és tapasztalt a polgárok javát és méltóságát illetően, úgyszólván a közösség gyámja és gondviselője” (*bonus et sapiens et peritus utilitatis dignitatisque civilis, quasi tutor et procurator rei publicae*: II, 29, 51.). A második lépés, a királyi hatalom és a királyság jelképei fölszámolásának bemutatása már átvezet P. Valerius Publicola és az új, köztársasági berendezkedés jellemzéséhez.

A Publicolának és a köztársaság első időszakának más politikusainak tulajdonítható törvényhozást Scipio olyan lépésekként értelmezi, amelyek célja a *senatus* arisztokratikus uralmának megőrzése volt (II, 31, 55.). A hatalom illetően megosztása azonban még mindig kiegyensúlyozatlan volt, ami utóbb a *tribuni plebis* hivatalának létrejöttéhez vezetett: egy olyan lépéshez, amely Scipio szerint egyfelől „természetes” volt, másfelől azonban „nélkülözöte az értelmet” (II, 33, 57.). A *decemvirek* három évének ezt követő említése hasonló tendenciára, a közrendű polgárok hatalmának gyarapodására mutat rá. Ezt a változást a korlátlan arisztokratikus rezsim elfajulása idézi elő, ami ugyanakkor fölveti a törvényesség és az igazságosság általánosabb érvényű kérdéseit is. Scipio ez utóbbiakat javasolja a következő napi beszélgetés témájának.

3. Tanulás és tudás a politikában

Rátérve most már Scipio módszerének és a történeti példák kezelésének a kérdésére, elsőként az ötlik szembe, hogy az I. könyv végén kifejezetten elveti a *docere* és *praecipere* történetietlen módját – holott ha valakinek, neki megvolna az ehhez szükséges tekintélye,⁸ másrészt éppen előzőleg mutatta be – elvi szempontból – a különböző államformákat (I, 26, 41–45, 69). A platóni *Politeia* kontrasztja még egyértelműbben megjelenik a II. könyv elején, ahol Scipio a maga történeti módszerét Sókratéséval állítja szembe, aki példaként egy képzeletbeli *polist* mutat be (II, 1, 3).

Ez utóbbi szembeállítás két későbbi helyen is megjelenik. Romulus dicséretét félbeszakítva Laelius megjegyzi, hogy Scipio fejtegetéséhez hasonló nem találni a görög irodalomban. Platón kitalált városállama „nagyszerű lehet, de az emberek életétől és szokásaitól igencsak távol áll” (*praeclaram [...] sed a vita hominum abhorrentem et moribus*). Más szerzők ugyanakkor a pusztá leírásra szorítkoznak, s nem mutatnak föl követendő példát. Scipiót egyszerre jellemzi a kétféle megközelítés, ráadásul azzal, hogy a valós (és bizonyára spontán) fejlődést tudatos tervezéssel magyarázza (II, 11, 22).

Valamivel később, a zsarnokuralomról szólva Scipio maga jegyzi meg, hogy ennek első megjelenési formáját (*haec forma et species et origo*) saját városuk történetében találhatják meg, nem Platón Sókratésének szavaiban (II, 29, 51). Egy hosszabb *lacuna* után a folytatás minden valószínűség szerint továbbra is Platónéhoz hasonlítja a gondolatmenetet,⁹ leszögezve, hogy az utóbbi célja egy olyan példa bemutatása, amely lehetővé teszi a politika értelmének megragadását (*in qua ratio rerum civilium perspici possit*). Scipio ezzel szemben a közösség javának és kárának okait (*cuiusque et boni publici et mali causam*) kívánja föltárni, egy jóval nagyobb és valóságosabb (*amplissima*) politikai közösségben, Platónéhoz hasonló céllal (II, 30, 52). Sókratés városállamára itt úgy hivatkoznak, mint „a város árnyképére” (*umbra et imagine civitatis*). A valós esettanulmányok eszerint nem csupán meggyőzőerejükben múlják fölül a képzeletbelieket, hanem a magyarázat terén is. A *ratio*

⁸ Jóllehet tekintélyének alapja egy adott történelmi helyzetben kifejtett tevékenysége. Vö. Laelius szavaival (I, 47, 71.), amely dicséretet Scipio át is hárítja Catóra (II, 1, 1.).

⁹ A név hiányzik a szövegből, de ld. az első kiadó, Angelo Mai javaslatát (vö. ZIEGLER i. m. 69., a kritikai apparátusban, valamint BÜCHNER i. m. 228.).

Platón számára is hozzáférhető, a *causae* azonban csak azoknak, akik a való világ példáit veszik szemügyre.

Scipiónak a saját eljárására vonatkozó szavait tekinthetjük a Laelius fönti megjegyzésére adott – késői – válasznak is. Laelius ott úgyszólván zárójelbe teszi a *ratio* jelenlétét a történelemben, azt sugallva, hogy csupán Scipio tulajdonít átfogó tervszerűséget Romulus cselekedeteinek, holott azok oka valójában a véletlen vagy a szükség volt (*revoce ad rationem quae a Romulo casu aut necessitate facta sunt*: II, 11, 22.). Zetzel joggal nevezi ezt „rendkívül fontos megjegyzésnek,” amelyben Cicero „fölhívja a figyelmet a saját, római alkotmányfejlődésről szóló elbeszélésének valószínűtlenségére.”¹⁰ Ott Scipio nem válaszolja meg a fölvetést, és tovább folytatja magyarázatát, melyben az egyes lépéseknek kifejezett célokat tulajdonít, így például Numa törvényeinek azt, hogy békésebbé tegye a rómaiakat (ld. II, 14, 26–27.).

Tények és magyarázatok viszonya a történeti hitelesség kérdésével összefüggésben is szóba kerül. Romulus születését és származását érintve Scipio elmeséli a jólismert történetet, amely szerint az ikerfiúk atyja Mars isten volt, őket pedig csecsemőkorukban kitették, egy nőtényfarkas táplálta, majd pásztorok nevelték föl, végül pedig általános megbecsülésnek örvendtek közösségükben. Mellékesen annak a véleményének is hangot ad, hogy helyénvaló földézni a mitikus elbeszélést, amelyet olyanok őriztek meg, akik szerint a közösség szolgálatában megmutatkozó személyes kiválóság szükségszerűen az isteni származásról tanúskodik. Végül aztán visszatér „a meséktől a tényekhez” (*a fabulis ad facta*), ami ebben az esetben a történeti hagyományt jelenti (*fertur*: II, 2, 4.).

Ami Romulus halálát illeti, Scipio összefoglalja a bizonyosnak látszó tényeket: a királynak napfogyatkozásakor veszett nyoma, majd egy ember arról számolt be, hogy látta és hallotta őt a később *mons Quirinalis*-nak nevezett dombon, s a jelenés azt kérte, hogy azon a helyen építsenek szentélyt a tiszteletére. Scipio érdekes módon nem elégszik meg ennyivel, hanem magyarázattal is előáll: az utóbbi események a *senatorok* tervei szerint történtek, akik attól féltek, hogy Romulus hirtelen eltűnése gyanúba keverheti őket. A történet egésze ugyanakkor azt is mutatja, milyen nagy tiszteletben tartotta a nép Romulust. A csodás magyarázatot ugyanis olyan korban fogadták el,

¹⁰ James E. G. ZETZEL: *Cicero, On the Commonwealth and On the Laws*. Cambridge, Cambridge University Press, 1999. 39., 23. j.

amelyben már nem hittek az őket körülvevő hősökben és félistenekben (II, 10, 20.).

Ahogy Scipio az utóbbi állítást a műveltség előrehaladásával kapcsolatos történeti megfigyelésre alapozza, ugyanúgy máshol is igyekszik figyelembe venni az elérhető bizonyítékokat. Jó példa erre a Numa állítólagos pythagoreus kapcsolatainak kérdése. Scipio itt egyértelműen elvet egy széles körben osztott nézetet. Manilius kérdésére felelve leszögezi, hogy „nem pusztán koholmány, de ráadásul ügyetlen és képtelen koholmány” (*imperite absurdeque fictum*), hiszen nyilvánvaló lehetetlenséget állítanak. Az évkönyvek kétséget sem hagynak (*neque hoc [...] ulla [...] in dubitatione versatum*) afelől, hogy Pythagoras csak Tarquinius Superbus uralkodása idején érkezett Italiába, tehát mintegy 140 évvel Numa halála után (II, 15, 28–29.).

A forráshasználat másik érdekes példája a fellebbezési jog eredetére vonatkozó fejtegetés (II, 31, 54.), amelyre Publicola törvényjavaslatával kapcsolatban kerül sor. Eszerint „egyetlen magistratus sem ölhet vagy verethet meg Római polgárt fellebbezés nélkül” (II, 31, 53.). A történeti kitérő (ennek alapja az évkönyvek és a későbbi törvények tanúsága) célja, hogy rámutasson: a fellebbezési lehetőség már a királyok idején is megvolt a római jogban, s a köztársaság törvényhozása is végig megőrizte. E háttér előtt Publicola lépése inkább szimbolikusnak látszik, semmint a *plebeiusok* jogai tényleges kiterjesztésének – s ez meg is felel Scipio általánosabb tételének, amely szerint Publicola mérsékelt szabadságot biztosított a népnek, éppen azért, hogy fenntarthassa a *senatus* hatalmát (II, 31, 55.).

Az utóbbi eset különösen tanulságos a történeti források kezelésének szempontjából. Ha meg akarjuk ítélni egy történelmi személyiségnek az adott körülmények között végrehajtott cselekedeteit, megfelelő kontextusba kell helyoznünk azokat. Ez utóbbi lépés teszi lehetővé, hogy megragadjuk az egyes cselekedetek értelmét, és fölismerjük a történeti fejlődésben játszott szerepüket. Ennek alapján Laelius megjegyzése találónak látszik: a *ratio* nem önmagától adott az egyes eseményekben, de visszavezethető hozzájuk, ha egy fejlődési lánc elemeiként tekintünk rájuk. Így aztán Platón megállapításai sem föltétlenül érdemelnek hitelt. Ő ugyanis egy minimális politikai közösséget fest le egy minimális történettel. Lehet, hogy rátapint a valós *ratióra*, az olvasónak azonban nincs módja, hogy eldöntse, ez-e a fejlődés valódi értelme. Scipio módszere viszont nem pusztán a magyarázat

részletességével lép túl ezen. Az ő közönsége – ha közvetve, az elbeszélésen keresztül is – megfigyelheti politikai közösség természetére vonatkozó állításait alátámasztó tényeket.

Megfigyeléseinket összegezve azt mondhatjuk, hogy Cicero Scipiója a II. könyvben legalább annyiban osztja a sztoikusok optimizmusát, amennyiben úgy gondolja, hogy a politikai közösségeket természetes fejlődés jellemzi, s ezt a fejlődést oksági viszonyok irányítják. Scipio ugyanakkor Cicero mérsékelt szkepticizmusának a jeleit is mutatja. Ezek közé tartozik, hogy úgy véli: a *ratio* nem közvetlenül hozzáférhető mindazok számára, akik gondolkodnak a politikáról. Ehelyett arra törekszik, hogy a római történelem egyes elemei alapján rekonstruálja a teljes történet értelmét. Tökéletes rekonstrukció nem létezik, a fölhasznált elemek száma mindazonáltal jelentőséggel bír. Róma nem pusztán méreténél és erejénél fogva *amplissima res publica*, hanem (dokumentálható) történelmének köszönhetően, ami ésszerű alapot biztosít a politikával kapcsolatos meggyőződéseinknek.

A LEX LAETORIA AZ OKTATÁS TÜKRÉBEN

ERDŐDY János
egyetemi docens (PPKE JÁK)

1. Bevezetés: egy évforduló apropóján

A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karának 25 éves jubileuma alkalom a számvetésre: annak végig gondolására, hogy honnét indultunk, milyen úton jutottunk a jelen pontig, hol állunk most, és mi az elérendő célunk.

Különösen hasznos számvetés ez a római jog világában: amikor 2005-ben Miskolcon részt vettem a római jogászok (számomra első) országos találkozásán, akkor már ott témaként merült fel a „*quo vadis* római jog” kérdése. Azóta eltelt 15 év, és a helyzet változott – sokszor és sokat, csupán a diszciplína maradt ugyanaz. A számvetés alkalmával azt is érdemes megvizsgálni, hogy az elődök, akik ezt a tárgyat oktatták, mit és hogyan csináltak. Az elődök – így, többes számban, mert a római jog kapcsán kétségtelenül Zlinszky János tevékenysége volt meghatározó a Pázmány történetében (de ugyanígy az előbb emlegetett Miskolcon is). Érdekes sokszínűséget kölcsönöz a jelenkor hazai romanisztikájának az a tény, hogy kik tanultak Pólay Elemértől, kiknek volt a mestere Brósz Róbert, kik hallgatták ezt a tárgyat Benedek Ferencről, és kik bújtak ki Zlinszky János köpönyegéből. Az ember – jogász – tanár triásza minden hazai nagy „öreg” hagyatékában markánsan csapódik le akkor is, ha az utódok később a maguk jogán is nevet szereztek maguknak nem csupán az itthoni, hanem a nemzetközi tudományos életben is.

Ami viszont a Pázmányt illeti, az elődök itt biztosan egyfelé fordulva, rendíthetetlen energiával és hittel alapozták meg a Kar majdani működését.

Sokan, akik akkor hallgatók voltunk, a mai napig örömmel és nosztalgiaiával gondolunk vissza Péteri Zoltán előadásaira, aki nem csak magyar hallgatóit kápráztatta el zseniális előadói stílusával, hanem a Strassbourg-i Jogösszehasonlító Fakultás nemzetközi hallgatógárdáját is, a fakultás mindhárom nyelvén, angolul, németül, franciául előadva – egy német, olasz, francia, angol professzori gárdában egyedül háromnyelvű előadásokkal, magyarként. Mindmáig érezni, miként szegezett a székhez Békés Imre szuggesztív előadásmódja – olyan teltházak voltak ezek, ahol a hallgatóság a végén már a földön ült, mindegy volt, csak hallgathassa az előadást. Jókedvvel gondolhatunk vissza Kilényi Géza előadásaira, aki a könnyed stílus mellett („tánc- és illemtan órának” nevezve ugyan) komolyan nevelte is hallgatóságát. Már negyedévesen tátott szájjal hallgattuk Gáspárdy László előadásait, aki a péntek reggel 8 órai kezdés ellenére is meg tudta tölteni az előadót, akárcsak Lábady Tamás polgári jogi óráit, ahol a szabályokon kívül valami jóval többet kaptunk: mértéket emberségből, hivatástudatból, műveltségből.

Sokakat lehetne még említeni; a fenti lista nem teljes, és nyilván a szerző szubjektivitása is nagyban befolyásolja, hogy kiket emel ki név szerint. Ahhoz viszont nem fért kétség, hogy aki az induláskor itt volt, Zlinszky János hívása nyomán volt itt.

Zlinszky János jó tanár volt. Magasan volt a mérce, szigorú volt, de a szigor emberséggel párosult. Nem utolsó sorban pedig, a mércét nem csak a hallgatóival (a kollégáival, ahogyan hívott minden hallgatót) szemben tette magasra, hanem saját magával szemben is. Tanítása igényes volt, érthető, előadásai jól követhetők – feltéve persze, hogy az ember azt csinálta, amit kért: elolvasta előre a könyv megjelölt fejezeteit. A gyakorlatvezetői szemináriumok során láthattuk azt is, hogy a gyakorlatias gondolkodást igénylő problémákat miként közelíti meg. Nem csak megoldást kaptunk az egyes esetekhez, hanem jogászi mintát is.

Gyakran visszagondol az ember, hogy mit hogyan tanított, mit helyezett előtérbe és miért. Ezek a meglátások mind a mai napig iránymutatóul szolgálhatnak a kutatás és az oktatás során egyaránt. Az egyik olyan téma, aminek kapcsán hasznos visszanyúlni a korábbi tapasztalatokhoz is, az a *lex Laetoria* sokak által ismert szabályozása.

2. A *lex Laetoria* tartalma, a szabályozás háttere

A *lex Laetoria*¹ témakörét vizsgálva az első lépés a törvény szabályozási hátterének tisztázása kell, hogy legyen. A szabályozást két, egymástól elkülönülő fázisra lehet osztani.

Az első fázis maga a *lex Laetoria* keletkezésének idejére vezet vissza: Kr. e. 200 körül keletkezett az a törvény, amelyet utóbb a hazai szakirodalomban Benedek Ferenc pécsi professzor akként jellemzett, hogy ez által valósult meg a *minorok* többletvédelme a római jogban. A *minorok*, vagyis a 25 év alatti serdültek mai fogalmaink szerint teljesen cselekvőképesnek minősültek, azonban a vizsgált törvény lehetővé tette, hogy részükre gondnokot rendeljenek, valamint *actio poenalis* indítását helyezte kilátásba azokkal szemben, akik becsaptak egy *minort*, feltéve, ha a *minort* kár érte. A második fejlődési fázist a törvényi szabályozáshoz kapcsolódó, a *praetori edictum*ban foglalt jogsegélyek jelentették. A törvény ugyanis arra az esetre állapított meg szankciót, ha valaki becsapott egy *minort*. A *poenalis* igény érvénye-

¹ A téma irodalmához ld. Friedrich Karl von SAVIGNY: Schutz der Minderjährigen und Lex Plaetoria 1831. *Vermischte Schriften*, (1850) 321–395.; Félix SENN: *Leges perfectae minus quam perfectae et imperfectae*. A. Rousseau, 1902. 55–69.; William Warwick BUCKLAND: *A text-book of Roman law from Augustus to Justinian*. Cambridge Univ. Press, 1921. 171.; Fritz SCHULZ: *Classical Roman law*. Oxford, Clarendon Press, 1951. 191.; Wolfgang KUNKEL: *Untersuchungen zur Entwicklung des römischen Kriminalverfahrens in vorsullanischer Zeit*. [Abhandlungen der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse] München, Verl. d. Bayer. Akad. d. Wiss., 1962. 52–53.; Max KASER: *Das römische Privatrecht*. Bd. 1. [Handbuch der Altertumswissenschaft] München, C. H. Beck, ²1971. 276–277.; Max KASER: Über Verbotsgesetze und verbotswidrige Geschäfte im römischen Recht. [Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse] Wien, Verl. d. Österr. Akad. d. Wiss., 1977. 39–42.; Bernardo ALBANESE: *Le persone nel diritto privato romano*. Palermo, Tipografia Montaina, 1979. 514–528.; Settimio DI SALVO: *Lex Laetoria. Minore età e crisi sociale tra il III e il II a. C.* [Pubblicazioni della Facoltà di Giurisprudenza dell'Università di Camerino] Napoli, Jovene Editore, 1979. XVI, 340. S.; Andreas WACKE: Zum Rechtsschutz Minderjähriger Gegen Geschäftliche Übervorteilungen. *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis*, 48 (1980) 203–225.; Hans-Georg KNOTHE: *Die Geschäftsfähigkeit der Minderjährigen in geschichtlicher Entwicklung*. Frankfurt-Bern, Peter Lang Verlag, 1983. 53–68.; Francesco MUSUMECI: L'interpretazione dell'editto sui minori di 25 anni secondo Orfilio e Labeone. In: Silvio ROMANO (szerk.): *Nozione, formazione e interpretazione del diritto dall'età romana alle esperienze moderne. Ricerche dedicate al Professor Filippo Gallo*. II. Napoli, Jovene Editore, 1997. 39–58.; Cesare SANFILIPPO: *Istituzioni di diritto romano*. Rubbettino Editore, ¹⁰2002. 60.; Francesco MUSUMECI: *Protezione pretoria dei minori di 25 anni e ius controversum in età imperiale*. [Pubblicazioni della Facoltà di Giurisprudenza, Università di Catania] Torino, Giappichelli, 2013. XI, 262. S.; Elisabeth Christine ROBBA: *Die Drittwirkung der Minderjährigenrestitution im klassischen römischen Recht*. Berlin, Duncker & Humblot, 2014. 204. S.;

sítése mellett azonban a *praetori edictum* tette lehetővé, hogy az átveréshez kötődő ügyletre alapítottan is rendelkezésre álljon valamilyen jogsegély, mégpedig akként, hogy a *praetori edictum exceptio*t, illetve *in integrum restituti*ót irányzott elő. A nem ritkán a törvény nevével együtt emlegetett *exceptio* mint jogsegély abban az esetben merülhetett fel, ha a *minort* becsapó ügyleti partnere teljesítésre perelte a *minort*. Az *exceptio legis Laetoriae* említése kapcsán már most jelezni kell, hogy oktatási szempontból mindenképpen hasznos és üdvözlendő az elnevezés, ám némiképp félrevezető is, mert az alperesi kifogás formulába való felvételének lehetőségét nem a törvény tette lehetővé, hanem a *praetor* vezeti be.² Az *in integrum restitutio* igénybe vételére akkor nyílt mód, ha a *minor* már teljesített, majd a teljesítést követően válik nyilvánvalóvá számára, hogy őt becsapták, és ebből adódóan őt kár érte. Ilyen helyzetben a *praetor* lehetővé tette az eredeti állapot visszaállításának kérelmezését, amennyiben ennek egyéb feltételei fennálltak.

3. A szakirodalomban vitás kérdések

A törvény kapcsán a szakirodalomban általában vizsgált kérdések között az első a törvény elnevezésével kapcsolatos: *lex Laetoria* vagy *Plaetoria* – vajon melyik forma lehetett a törvény eredeti neve? A primér források mind a *Plaetoria*, mind a *Laetoria* formát egyaránt használják. Előbbi legfőképpen egy, a Kr.e. 45-ből származó *Tabula Heracleensis*, másnéven *lex Iulia municipalis*³ szövegében, utóbbi pedig legfőképpen a *Codex Theodosianus*ban⁴, tovább két, latin és görög nyelvű papiruszon (BGU II 378, illetve 611)⁵ maradt fent.⁶ Nem elhanyagolható szempont, hogy szintén a Krisztus előtti I.

² Ld. ehhez WACKE i. m. 205.

³ Vö. FIRA I, 112: „[...] *queive lege Plaetoria ob eamve rem, quod adversus eam legem fecit fe cerit, condemnatus est erit [...]*”.

⁴ Vö. C. Th. 8, 12, 2: „[...] *donec is, cuius facultatibus cesserit, annos Laetoriae legis egressus legitimam compleverit aetatem [...]*”.

⁵ Vö. BGU II 378 „*τυχάνω γὰρ γεγραφώς [τ]οῦτο ἔτι ἐντὸς ἂν τοῦ Λαιτωρίου νόμου*”, valamint BGU II 611 „*[qui ad] res suas age[n]das legis Laetoriae [utantur au]xilio*”. A szövegeket ld. <http://papyri.info/ddbdp/chr.mitt;60>, illetve <http://www.papyri.info/ddbdp/bgu;2;611/?q=identifier:66432>.

⁶ Ehhez ld. KASER (1977) i. m. 39, 2. sz. jegyzet; WACKE i. m. 204., különösen pedig az 5. sz. jegyzet, irodalommal; DI SALVO i. m. 3., és 3. sz. jegyzet. Hasonlóan az újabb irodalomban

századból származó két Cicero szöveg⁷ is *Plaetoria* alakban hivatkozik erre a törvényre. Ezek után érthető, hogy a szekundér irodalom is megosztott a törvény elnevezése kapcsán.

A második nagyon gyakran vizsgált kérdés, hogy vajon ez a törvény szankció szempontjából egy *lex imperfecta* volt-e.⁸ Az előbbtől maradéktalanul nem választható el az a kérdés, hogy a *lex Laetoriá*ból eredő *poenalis actio* vajon *iudicium publicum* volt, vagy inkább *actio popularis*nak minősült-e.⁹

Az irodalomban külön vizsgálat tárgyát képezik az *edictum*ban az átverés tényére használt kifejezések.

A szakirodalomban nem problémaként, vagy a témához kötődő vitaként jelentkezik, mégis érdekes lehet annak megemlítése, hogy a forrásokban szereplő *minores* kifejezés a *minores XV annis* fordulat rövidítéseként jelenik meg, tehát annyit jelent, hogy 25 évnél fiatalabbak. A német szakirodalom ugyanakkor a *minor* kifejezést németül a Minderjähriger szóval adja vissza, amelyet viszont a mai németben a kiskorúak megjelölésére használnak. Mármint a források alapján az teljesen világos, hogy a *minorok* nem voltak kiskorúak. Az egyébként látszólagos probléma feloldását az jelentheti, hogy a mai németben ezt a kifejezést nem csak jogi terminusként használják, a latin főnév pedig egy hosszabb kifejezés közkeletű rövidítése volt, vagyis a két morféma egymásnak való mechanikus megfeleltetése okozhatja a tapasztalható jelentéstorzulást.

4. A *lex Laetoria* az oktatásban: elhelyezés a tananyagban

Az oktatásban hagyományosan egy pandektista szempontrendszert követünk. Ennek eredményeként a klasszikus jogászok által egyébként fogalmi

MUSUMECI (2013) i. m. 10., különösen 3. számú jegyzet, bőséges irodalommal. Ellentétesen ld. legújabbban pl. ROBBA i. m. 14.

⁷ Cic. de off. 3, (15), 61: „[...] *circumscriptio adulescentium lege Plaetoria [...]*”; Cic. ND 3, (30), 74: „[...] *inde iudicium publicum rei privatae lege Plaetoria [...]*”.

⁸ Vö. KASER (1977) i. m. 40., irodalommal.

⁹ Vö. MAX KASER: *Das römische Zivilprozessrecht*. [Handbuch der Altertumswissenschaft, Abteilung 10, Rechtsgeschichte des Altertums] München, Verlag C. H. Beck, ²1996. 164.; valamint KUNKEL i. m. 51–53., szintén irodalommal.

szinten nem ismert cselekvőképesség, valamint különösen az azt befolyásoló tényezők témakörében jelennek meg a *lex Laetoria* szabályai.

Az egyik ilyen befolyásoló tényező az életkor. Az alapvető felosztás szerint serdülteket és serdületleneket (*puberes – impuberes*) különböztetünk meg egymástól.¹⁰

A serdületlenek csoportján belül előfordul a *pupilli* említése, akikre *sui iuris impubes*ként szokás hivatkozni.¹¹ Ugyanígy külön csoportban kerülnek említésre a *minorok*. A latin *minores* kifejezés egy rövidítés vagy egyszerűsítés, *minores XXV annis* kifejezés rövidebb formájaként fordul elő.¹²

5. A *lex Laetoria* az oktatásban: nehézségek, problémák

A *lex Laetoria*val kapcsolatban oktatási nehézségek nem merülnek fel. A törvényen keresztül jól modellezhetők, illetve ismertethetők az életkorhoz kötődő szabályozási módszerek. Azt is ki lehet mutatni, hogy ezek a szabályok alapvetően társadalmi szinten jelentkező élethelyzetekben gyökereznek, amely élethelyzetek jogi szempontból problémásnak tekinthetők. Analitikus módon lehet prezentálni a *poenalis* és a *rei persecutoria* védelem egymáshoz való viszonyát. Kitűnő példáját lehet adni a *praetor iurisdictio*s tevékenységének, amelyet modern kifejezéssel élve jogfejlesztésnek hívunk.

A szabályozás hátterében az a felismerés áll, hogy a jogi értelemben vett serdülség nem feltétlenül jár együtt köznapi értelemben vett érettséggel. Vagyis hiába érte el valaki a serdülség jogszabályi határát, ettől még hozhat olyan meggondolatlan döntéseket, amelyekből eredően őket kár éri. Az ilyen problémás esetek vagy nagy számban fordultak elő, vagy a bekövetkezett kár mértéke volt igen jelentős – összességben ezeknek a tényezők bármelyi-

¹⁰ Ehhez a primér forrásokban ld. Gai. 1, 196; Ulp. 11, 28; Inst. 1, 22 pr.; különös hangsúllyal pedig C. 5, 60, 3: „*Indecoram observationem in examinanda marum pubertate resecentes iubemus: quemadmodum feminae post impletos duodecim annos omnimodo pubescere iudicantur, ita et mares post excessum quattuordecim annorum puberes existimentur, indignatione corporis inhonesta cessante.*” Az életkori szabályokhoz részletesen ld. KNOTHE i. m. 7. skk., és 26. skk.

¹¹ Ehhez ld. Pomp. D. 50, 16, 239 pr. (sing. enchid.): „*Pupillus*” est, qui, cum impubes est, desiit in patris potestate esse aut morte aut emancipatione. Adolf BERGER: *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. New Jersey, The Lawbook Exchange Ltd., 2010. s. v. „*pupillus*”.

¹² Ehhez ld. pl. Di SALVO i. m. 4.; WACKE i. m. 204.; KNOTHE i. m. 53.; MUSUMECI (2013) i. m. 9.; ROBBA i. m. 14.

ke, vagy mindegyike is oda vezethetett, hogy szükségessé vált ez a szabályozás. Közvetlen szabályozási indokként egyet lehet érteni Andreas Wacke meglátásával, aki a gyermek- és fiataalkorúak védelemben részesítését a jogi szabályozás kiemelt feladatának tekinti, kiváltképpen, ha ezzel az érintettek ügyleti tapasztalatlanságából eredő károsodások kerülhetők el.¹³ Fontos azonban hangsúlyozni, hogy magát a szabályozást nem lehet függetleníteni a rá jellemző történeti fejlődési ívtől, mégis, az oktatás során ez a történeti ív gyakran áldozatul esik (sajnos, helytelenül) a dogmatikai-didaktikai szempontoknak. Így tehát mindenképpen láttatni kell a hallgatókkal, hogy a törvény keletkezésének idején a *minorok* átverése állt a középpontban; tényállási elemként a *dolus malus*, a *circumscriptio* jelenik meg.¹⁴ Ezek a tényállási elemek involválták az *actio* indításának lehetőségét.¹⁵ Ehhez képest a *praetori* jogsegélyek egy későbbi fejlődési fázis eredményeként jelentek meg.¹⁶

Ahol a nehézségekkel először szembesülünk, az éppen a vizsgáztatás. Valamilyen oknál fogva a *lex Laetoria* szabályait vagy nem tudják hallgatók, vagy nagyon vegyes ismeretekkel rendelkeznek a témakörben. Azért különösen elszomorító ez a tapasztalat, mert mind az elméleti előadások, mint a gyakorlati szemináriumok során törekszünk arra, hogy lépésről lépésre felépítve vezessük be a szabályozás egyes elemeit.

Abban az esetben, amikor a hallgató teljesen tájékozatlan a *lex Laetoria* kérdésében, akkor a vizsgát jó eséllyel meg kell ismételni. Különösen így van ez akkor, ha a *lex Laetoria* specifikus szabályaiból a generális szabályok felé

¹³ Vö. WACKE i. m. 203–204.

¹⁴ Vö. Cic. de off. 3, (15), 61: „Atque iste dolus malus et legibus erat vindicatus, ut tutela duodecim tabulis, circumscriptio adulescentium lege Laetoria et sine lege iudicii, in quibus additur ex fide bona.” A circumvenio jelentéséhez legújabban ld. RADVÁNYI Anna: Circumvenio im römischen Kaufvertrag. *Pázmány Law Review*, IV. (2016) 375–384.; Uő: Natürlicherweise – naturgemäß – Naturrecht. *Pázmány Law Review*, VI. (2018) 73–82.

¹⁵ Vö. WACKE i. m. 206–207.

¹⁶ Ld. Ulp. D. 4, 4, 1, 1 (11 ad ed.): *Praetor edicit: „Quod cum minore quam viginti quinque annis natu gestum esse dicitur, uti quaeque res erit, animadvertam”*. Gai. 4, 108: *Alia causa fuit olim legis actionum. Nam qua de re actum semel erat, de ea postea ipso iure agi non poterat; nec omnino ita, ut nunc, usus erat illis temporibus exceptionum*. Paul. D. 44, 1, 7, 1 (3 ad Plaut): *Rei autem cohaerentes exceptiones etiam fideiussoribus competunt, ut rei iudicatae, doli mali, iurisiurandi, quod metus causa factum est. Igitur et si reus pactus sit in rem, omnimodo competit exceptio fideiussori. Intercessionis quoque exceptio, item quod libertatis onerandae causa petitur, etiam fideiussori competit. Idem dicitur et si pro filio familias contra senatus consultum quis fideiusserit, aut pro minore viginti quinque annis circumscripto: quod si deceptus sit in re, tunc nec ipse ante habet auxilium, quam restitutus fuerit, nec fideiussori danda est exceptio*. Vö. WACKE i. m. 207–213.

haladva is látszik a tájékozatlanság – jellemzően a témával azonos félévben előforduló *actio poenalis*, *exceptio* vagy *in integrum restitutio* kapcsán, de éppígy említhető lenne az *actio* fogalom általában, vagy az életkorra vonatkozó szabályok differenciált ismerete körében felmerülő hibák, ismerethiányok.

Valamivel jobb a helyzet abban az esetben, amikor a jelöltnek van valamilyen, bár alapvetően minimális szintű ismerete a témáról. Jellemzően tudják a *minorok*hoz kötni, de szintén jellemzően rögtön *in integrum restitutióra* mint következményre ugranak. Itt a magolás jól tetten érhető, mert ha a belső struktúrákba belekérdezzük, gyakran hamar kiderül, hogy azt az alapvető szerkezetet sem látják át az ilyen hibát elkövető jelöltek, hogy egy szabályozás valamilyen tényállásra vonatkozik, és a tényállás körében tanúsított magatartáshoz vagy mulasztáshoz társul valamilyen szankció. Ezen a ponton ki kellene, hogy derüljön, hogy értelmetlen a 25 év alattiakat közvetlenül az *in integrum restitutióval* összekötni. Szerencsésebb változat, ha a csalárdság vagy a becsapás ténye is megjelenik a feleletben, mert itt már nyomon lehet követni, hogy a *minor* átverése szükséges a *praetori* jogsegélyhez. Még jobb a helyzet, ha az *actio poenalis* mint a csalárdság elleni eredeti jogvédelmi eszköz is megjelenik.

A feleletek következő szintje az, amikor a jelöltek felismerik, hogy a *praetori* jogsegélyek két közös gyökerű, de eltérő helyzetre vonatkoztak, valamint tudják, hogy a gondnok kinevezésének lehetőségét a *lex Laetoria* eredetileg lehetővé tette.

Színvonalas feleletek akkor hangoznak el, amikor a jelöltek felismerik, hogy az *actio poenalis* és a *praetori* jogsegélyek ugyanannak az érmének a két oldala, különös figyelemmel a *rei persecutoria* igény érvényesítésének kérdésére. Végül vannak, akik felismerik, hogy a *praetori* jogsegélyek a *praetor adiuvat, corrigi, supplit ius civile maxima* gyakorlati megjelenését jelentik.

6. A *lex Laetoria* az oktatásban: egy konkrét jogeset

A *lex Laetoria praetori edictum*ban foglalt szabályait a *Digesta* 4. könyvének 4. címében találjuk. Ezekből a szövegekből markánsan rajzolódik ki előttünk a *minorok* védelmével összefüggő kazuisztika.

Az *exceptio* és az *in integrum restitutio* kapcsán könnyen találhatunk ki hipotetikus esetet, amely jól mutatja a kérdéses intézmények működését.

A határesetek tekintetében szerencsésebb a primér források alapján megszerkeszteni az órai esetet.

Ulp. D. 4, 4, 3, 11 (11 ad ed.)

Servus autem minor annis viginti quinque nullo modo restitui poterit, quoniam domini persona spectatur, qui sibi debet imputare, cur minori rem commisit. Quare et si per impuberem contraxerit, idem erit dicendum, ut et Marcellus libro secundo digestorum scribit. Et si forte libera peculii administratio minori servo sit concessa, maior dominus ex hac causa non restituetur.

Afr. D. 4, 4, 4 (7 quaest.)

Etenim quodcumque servus ita gerit, voluntate domini gerere intellegendus est. Et magis hoc apparebit, si aut de institoria actione quaeratur, aut si proponatur maiorem annis viginti quinque negotium aliquod gerendum minori mandasse et illum in ea re deceptum esse.

A két idézett szöveg a Digestában is egymást követi, és ugyanazzal a problémával foglalkozik mindkettő: vajon abban az esetben is jár-e a *praetori* védelem, ha a *circumscriptio* eredményeként nem a *minor* károsodik? A szakirodalomban Musumeci a vizsgált két szöveget kifejezetten azzal a ténnyel hozza összefüggésbe, hogy a *minor* történetesen rabszolga, megállapítva, hogy ilyen esetben nincs helye az *edictum* által biztosított védelemnek.¹⁷ Megállapítása ugyan *prima facie* nem ellenkezik a forrásszöveggel, azonban további következtetést nem von le belőle. Az Ulpianus-szövegben írott eset szerint egy 25 évnél fiatalabb rabszolga ura engedélyével intézte annak ügyeit. Az ügyintézés során a *minor* rabszolgát becsapták. A jogász megállapítása szerint a *minor* rabszolga semmilyen körülmények között sem kaphat *restitutio*t. Indokként azt hozza fel, hogy mert a rabszolgának nincs *caputja* – ahogyan a szöveg elegánsan megfogalmazza, az úr *personáját* kell figyelembe venni (*domini persona spectatur*). Ennek következménye, hogy az úr felelőssége (neki betudható – *sibi debet imputare*), hogy miért engedett ügyintézést egy *minornak*. Eddig a pontig Musumeci állítása is tökéletesen

¹⁷ Vö. (2013) 26–27. Hasonlóan ROBRA i. m. 89.

megállja a helyét. Ulpianus a továbbiakban azonban – Marcellusra hivatkozva – leszögezi, hogy ha ez az úr, aki feltehetően egy *paterfamilias*, egy serdületlen révén szerződik, akkor azt az esetet is ugyanígy kell megítélni. Márpedig, ha a serdületlenség kerül a középpontba, akkor az *edictum* alkalmazhatósága szempontjából nem is igazán az a kérdés, hogy az ügyvivő szabad volt-e, vagy rabszolga, hanem az, hogy ha életkora folytán becsapják, akkor a *minorokat* védő jogsegélyek igénybevételi lehetősége átháramlik-e a *paterfamiliasra*. Az utolsó mondatban erősíti meg Ulpianus a következményt, jelesül, hogy ha a *minor* rabszolgára *peculium* kezelését bízta a *paterfamilias*, akkor ezen az a nagykorú ura nem kaphat *restitutiót*. Ennek oka kettős: egyrészt a *peculium* rendelkezésre bocsátása mindenképpen implikálja, hogy az *paterfamilias* a *peculium* terhére végzett üzleti tevékenységről tud, másfelől pedig nem a *minor* károsodik a *circumscriptio* eredményeként.

A Digestában következő Africanus-szöveg a *peculium* terhére történő eljárás kapcsán állapítja meg általánosságban, hogy tegyen a rabszolga bármit, úgy kell tekinteni, hogy az ura akarata szerint járt el. Eddig a pontig megint a rabszolga minőség kerül kiemelésre, a második mondat, azonban újra tágabb kontextusba helyezi a problémakört: Africanus az *institoria actiót* említi, illetve a 25 évnél idősebb által eljárásra utasított *minor* esetét, akit az ügyvitel során becsaptak. Arra a következtetésre jut, hogy az ügyvitel az úr beleegyezésével történt, tehát az úrnak nem jár *restitutio*.

A *minorok* védelme kapcsán ezek a szövegek azért jelentősek, mert forrászerű bizonyítékát láthatjuk annak, hogy az *in integrum restitutio* alkalmazásához nem elegendő, hogy a *minort* becsapják, hanem szükséges az is, hogy kár keletkezzen, ráadásul, a *minornak* magának kell károsodnia, hiszen azt láthatjuk a forráspéldákban, hogy az ügyvitelre felkért, vagy *peculium* terhére eljáró *minor* becsapása esetén az úr nem veheti igénybe a *restitutiót*.

A másik határeset lényegében eljárási kérdéseket elemez, az eljárás alapjául szolgáló tényállás az, ami a *lex Laetoria* témaköréhez kapcsolódik.

Iul. D. 4, 4, 41 (45 dig.)

Si iudex circumvento in venditione adolescenti iussit fundum restitui eumque pretium emptori reddere, et hic nolit uti hac in integrum restitutione paenitentia acta, exceptionem utilem adversus petentem pretium quasi ex causa iudicati adolescens habere poterit, quia unicuique licet contemnere haec, quae pro se

introducunt. Nec queri poterit venditor, si restitutus fuerit in eam causam, in qua se ipse constituit et quam mutare non potuisset, si minor auxilium praetoris non implorasset.

A szöveg szerint a bíró elrendeli a *restitutio*t egy olyan telekeladás ügyében, amelynek keretében egy *adulescens* (amely kifejezés itt a *minor* szinonimájaként szerepel) lett átverés áldozata. A *restitutio* keretében a bíró nem csak a telek visszaadását rendeli el, hanem azt is, hogy a vételár is kerüljön visszaszolgáltatásra. Az *adulescens* azonban nem akar élni a *restitutio* lehetőségével, mivel meggondolta magát. A *responsum* szerint ilyen esetben, ha a vevő a vételár visszaadására perel, az *adulescens* megilletti egy, a *res iudicata* esetében alkalmazotthoz hasonló *exceptio*. Indokként Iulianus azt hozza fel, hogy bárki számára megengedett, hogy figyelmen kívül hagyjon egy, az ő érdekében hozott döntést. Ráadásul a vevő akkor sem reklamálhat, ha abba az állapotba helyezték vissza, amit a saját maga hozott létre, és amelyet nem lett volna lehetősége megváltoztatni, ha a *minor* nem fordult volna a *praetor*hoz segítségért.¹⁸

Érdekes lehet ezt az esetet megvizsgálni a hallgatókkal, de a *respondere* jogtudománynak ez a szintje már túlmutat az egyetemi képzésen. Kétségtelen ugyanakkor, hogy igazán színvonalas érvelésre ennél a tényállásnál lehetne lehetőség, akár akként, hogy a hallgatókkal ténylegesen eljátszatjuk az eljárást, kiosztva a fel- és alperes szerepeit. Erre azonban a csoportlétszámok, és az óraszám a lehető legritkább esetben ad lehetőséget, ezért igyekszünk olyant mintaeset variációit áttekinteni a szemináriumok során, amelyek alkalmasak a *minorok* átverésével összefüggő tényállási elemek begyakoroltására.

6.1. A taneset tényállása

Mindezek alapján az alábbi tényállási háttérrel rendelkező eset feldolgozását végezzük el a szemináriumon. Egy 20 éves római polgár megvásárolt egy vázát egy felnőtt kereskedőtől, aki a piacon megszokottnál jóval magasabb

¹⁸ Vö. MUSUMECI (2013) i. m. 186.; ROBBA i. m. 35. Kizárólag említés szintjén ld. DI SALVO i. m. 44. és 183., jegyzetekben.

árat határozott meg. A vázát azonnal átadták, de a kereskedő beleegyezett, hogy a 20 éves vevő a vételárat csak másnap fizesse meg.

A tényállás szempontjából két fontos megjegyzést kell tenni. Az első, hogy az ügylet tárgyául olyan vagyonalkatrészt érdemes választani, ami nem *res Mancipi*. Igaz ugyan, hogy a dologi jogot a félév későbbi részében tanítjuk, ám a *legis actio*s eljárások oktatása során már be kell hozni a *res Mancipi* kategóriáját, illetve az erre vonatkozó legalapvetőbb szabályokat a jobb és könnyebb megértés érdekében. Ugyanígy a *legis actio sacramento in rem* miatt a hallgatók ekkorra már tisztában kell, hogy legyenek azzal, hogy mit is jelent a *meum est ex iure Quiritium* kifejezés.

A másik lényeges megjegyzés, hogy *stipulatio*n alapuló megállapodást kell, hogy feltételezzünk a felek között; az *emptio venditio* vevői keresete ugyanis *bonae fidei actio*, amelynek az *intentió*jában a *quidquid dare* vagy *facere oportet ex fide bona* kitétel szerepel, vagyis *emptio venditio* esetén az igényérvényesítés ezzel a keresettel messzemenőig lehetséges volna.

6.2. Az első esetvariáció

A fentebb írott tényállás első változatában a 20 éves vevő nem volt tudatában annak a ténynek, hogy a vázát jóval drágábban vette; megkötötték a szerződést, átvette a vázát, de a fizetés esedékessége előtt tudomást szerzett a piaci árakról, és nem volt hajlandó fizetni. A kereskedő perelte teljesítésre. A hallgatóktól azt kérdezzük, hogy ha a vevő tanácsot kér, mi lesz a neki adott válasz, és milyen alapon?

Az eset feldolgozása során fontos, hogy a statikus elemeket biztosan azonosítsák a hallgatók. Ilyen statikus elem a vevő 20 éves életkora, aminek kapcsán tudniuk kell, hogy a vevő *minor*, illetve tudniuk kell azt is, hogy itt egy teljesen cselekvőképese, de többlételemében részesülő személyről van szó. Feltehető kérdésként, hogy a *minor* cselekvőképességét milyen érvvel lehet alátámasztani – ennek kapcsán néha van olyan hallgató, aki felismeri, hogy a *lex Laetoria* által lehetővé tett gondnokrendelés a kulcs, a gondnokság ugyanis nem a cselekvőképességet, hanem az ügyviteli képességet pótolja.

Hasonlóan statikus elem az esetben, hogy az eladó határozott meg a piaci árnál magasabb vételárat, a vevő pedig erről nem tudott. Itt érdemes bevezetni a *circumscriptio* fogalmát: az eladó kereskedő, tehát ő a tevékenységét

üzletszerűen végzi, a piac forgalmi viszonyaival, a piaci árakkal tisztában kell, hogy legyen. Így lehet megértetni a hallgatókkal, hogy az eladói magatartás ebben az esetben a *dolo malo circumscribere*; az eladó nem véletlenül határozta meg az adott ügyleti árat. Lehet arra is utalni, hogy a vevő nem tud a piaci árak alakulásáról, nem is feltétlenül kell, hogy tudjon róla. Az fontos viszont, hogy utóbb, amikor értesül a piaci árról, azért nem hajlandó fizetni, mert az árkülönbséget olyan ténynek véli, amely új színben tünteti fel a megkötött ügyletet: ha tudta volna, hogy mi a váza valós értéke, akkor ezzel a vételár-kikötéssel nem kötötte volna meg az ügyletet. A piaci ár és a szerződött ár közötti különbséget a vevő kára; ekkora pénzürtéssel természetesen kevesebb lesz az, amit a vagyonaiba számíthat mint követelési jogot.¹⁹

Amikor perli a vevőt a teljesítésre, tehát a kereskedő peres úton követeli vevőtől a vételár megfizetését. Perbeli állásukat tekintve tehát az eladó felperes, a vevő alperes lesz. Jól be lehet itt mutatni, hogy van egy felperesi igény (a vételár megfizetése), amellyel az alperes szembe helyezheti a maga érvét: ha tudta volna, hogy mit ér valójában a váza, ezen az értéken nem kötött volna ügyletet. Valósággrontó új tényt hoz fel tehát az alperes a perben: nem a tartozás tényét, vagyis a felperesi igény jogalapját vitatja, hanem arra hivatkozik, hogy ha ismerte volna a valós értéket, nem köt szerződést. A hallgatóknak ezen a ponton fel kell ismerniük, hogy az alperes a maga igényét a felperesi igénnyel szembe szegezve, *exceptio* útján gyakorolhatja. A tankönyvek nem ritkán emlegetnek *exceptio legis Laetoriae*-t ebben az esetben, amely megnevezés abból a szempontból kissé félrevezető, hogy az *exceptio* alkalmazását nem a *lex Laetoria* teszi lehetővé, illetve a *praetori edictum*, amely viszont a kifogást bevezeti *de minoribus viginti quinque annis* cím alatt teszi ezt.²⁰

¹⁹ Ld. ezzel kapcsolatban különösen MAX KASER: Das Geld im römischen Sachenrecht. *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis*, XXIX. (1969) 169-173.

²⁰ Vö. EP 10, 41; Otto LENEL: *Das Edictum Perpetuum. Ein Versuch zu seiner Wiederherstellung*. Leipzig, 1927. 116. A *Digesta* hivatkozik ugyan a *minorokat* megillető *exceptióra* (ld. pl. Pomp. apud Ulp. D. 12, 2, 9, 4 [22 ad ed.]; Pomp. D. 16, 1, 32 pr. [1 sen. cons.]), soha nem a törvény nevével említve a kifogást. Vö. WACKE i. m. 205.

6.3. A második esetvariáció

Ugyancsak a fenti alaptényállásnak képezhető egy olyan változata is, amelyben a 20 éves vevő, hasonlóan az első változathoz, nem volt tudatában a váza árával kapcsolatos problémának. Megkötötték a szerződést, a váza átadásra került, a vevő másnap megfizette a vételárat. Ezt követően egy szomszéd elmondta a vevőnek, hogy lényegesen drágábban vette a vázát, mint annak a piaci ára. A hallgatóktól ismét azt kérdezzük, hogy ha a vevő tanácsot kér, mi lesz a neki adott válasz, és milyen alapon? Az esetvariációnál érdemes arra felhívni a figyelmet, hogy mi maradt azonos az első változathoz képest, és mi változott. Szembetűnő az eset legelején, hogy ebben a változatban is abból indulunk ki, hogy a vevő nem tudott a magasabb vételárról. Akár kérdésként felmerülhet, ellenkező esetben érdemes lehet kiemelni, hogy ez azért fontos az eset szempontjából, mert ha a vevő is tudott volna a túlárazásról, akkor nem valósulna meg a *dolo malo circumscribere*, hiszen ha tud róla, és szerződik, akkor a körülmények ismeretében adta hozzájárulását: saját felróható magatartására előnyök szerzése végett senki sem hivatkozhat. Emellett, hiába lesz kára, *volenti non fit iniuria*.

Egyebekben, a második változat megítélésénél azt kell, hogy felismerjék a hallgatók, hogy ebben az esetben a vételár megfizetése megtörtént. Még nem kell, hogy tudják, hogy ez teljesítés; sem azt, hogy a teljesítés kötelemszüntető ok. Ha eddig eljutnak maguktól, ezzel az információval lehet, sőt kell is nekik segíteni. A jobbak azonnal megtanulják ezt az összefüggést. A Celsus nevéhez kötődő²¹ *actio*-fogalomra is lehet utalni, hogy a szerződésből *iudicio* addig lenne követelési jogom, amíg a jogviszony fennáll. Ezt követően viszont nem lesz olyan jogi eszköz, amellyel a szerződésből eredő igényét érvényesíthetné, mivel a szerződéses kötelelem a teljesítéssel megszűnt. Ezért lehet ez az esetvariáció jó példa az *in integrum restitutio* alkalmazására. Jó alkalom lehet ez egy eljárásjogi ismétlésre, ahol végig lehet nézni az *in integrum restitutio* kibocsátásának feltételeit. Mindig hangsúlyozni kell, hogy kizárólag kérelemre adta a *praetor*, hivatalból (*ex officio*) nem bocsátotta ki. Ki kell emelni a jogsegély *ultima ratio* jellegét, vagyis, hogy csak akkor lehetett ehhez folyamodni, ha más jogsegély nem állt rendelkezésre, valamint jelentős a jogsérelem elszenvedésétől számított egy éves (Iustinianusnál

²¹ Vö. Cels. D. 44, 7, 51 (3 dig.): *Nihil aliud est actio quam ius quod sibi debeatur, iudicio persequendi.*

négyéves) igénylési határidő.²² Végül külön említendő a proporcionalitás elve, vagyis az az arányossági kritérium, amely szerint az eredeti állapot visszaállításával nem lehetett nagyobb sérelmet okozni, mint amekkorát eredetileg a kérelmező elszenvedett.

6. 4. A taneset tényállás-változata

Az előző pontban bemutatott alaptényállás egy érdekes változatát is gyakran elemezzük a szemináriumok keretében. A tényállás-variáció szerint a 20 éves római polgár *peculiumot* kapott az apjától; ennek terhére vette meg a vázát a felnőtt kereskedőtől, aki a piacon megszokottnál jóval magasabb árat határozott meg. Az előző tényálláshoz hasonlóan, a vázát azonnal átadták, de a kereskedő beleegyezett a másnapi vételár-megfizetésbe. Ezt a tényállás-variációt akár az első, akár a második, akár mindkét eset-változattal be lehet mutatni. A lényeges elem ebben az alaptényállásban az lesz, hogy az ügylet megkötésére az apa által adott *peculium* terhére kerül sor, márpedig a *peculium* az apa tulajdonában marad, következésképpen igaz ugyan, hogy bekövetkezik kár, hiszen a vételár-különbözet vagyonszőkenésenként jelentkezik, azonban ez a kár nem a *minort*, hanem az apát éri, akkor is, ha a tényleges ügyleti partner a *minor* volt. Így ezzel a tényállással könnyedén felvázolható, hogy milyen az, amikor a *minort* érinti a *dolo malo circumscriptio*, azonban az ebből eredő *damnum* az apánál csapódik le, vagyis a védelemhez szükséges előfeltételek nem teljesülnek.

7. Összegzés

A *lex Laetoria* nem nehéz, nem is bonyolult intézmény. Van egy belső logikája a törvény keretében biztosított védelemnek, valamint az ezen alapuló jogsegélyeknek is. Ez a belső logika a kor társadalmi modelljéből, a római társadalom sajátosságaiból éppúgy fakad, mint a 25 év alattiak ügyletkötési szokásainak jellemzőiből. Éppen ezért ez az intézmény több szempontból is

²² A kérdéses *edictum* kapcsán Lenel első megjegyzése arra vonatkozik, hogy hiányzik a *restitutio* határideje. Vö. LENEL i. m. 116.

tesztalanya a római jogi oktatásnak. Látszanak makroszinten a társadalom-történeti – gazdasági összefüggések; ezek lesznek a szabályozás mozgatórugói. Tetten érhetők a mikroszintű alapelemek; ezek szülik az adott társadalmi – gazdasági környezet konkrét problémáját, amire a jogi szabályozás egy ponton reagál. Kirajzolódik az intézménytörténetből a római jog történeti beágyazottsága, és végül a fogalmak szintjén a dogmatikus gondolkodás gyakorlására is mód kínálkozik. Ezzel együtt, vagy talán éppen ezért a vizsgatapasztalatok meglehetősen vegyes képet mutatnak, ami szintén alapul szolgálhat az arról való gondolkodáshoz, hogy mit és hogyan is érdemes a XXI. század jogáshallgatóinak megtanítani ahhoz, hogy eredményként és értéként lássák a római jogi szabályokból összeálló színes képet.

A ROKONSÁGI FOK SZÁMÍTÁSÁNAK REJTÉLYEI AZ ERDÉLYI SZÁSZOKNÁL

Oldalági vérrokonság és sógorság, mint házassági akadály

P. SZABÓ Béla
egyetemi tanár (DE ÁJK)

A cím lehet, hogy kissé félrevezetőre, ahogy Zlinszky professzor mondaná túl 'Blickfangos'-ra sikerült a rejtélyességre való utalással, és ezért fejtegetéseim csalódást fognak okozni. De valójában az előadás ötlete ténylegesen arra a rejtélyes tisztázatlanságra vezethető vissza, ami az erdélyi szászok oldalági rokonokra vonatkozó rokonsági fokszámítási elveivel kapcsolatban a forrásokban és a jogi irodalomban az elmúlt századokban kialakult.

Egy fiatal egri történész a 17-18. századi brassói tisztviselő családok kapcsolati – így rokonsági – hálóját vizsgálva keresett meg azzal, hogy van-e elképzelésem arról, hogyan számíthatták a szászok a rokonok és különösen az oldalági rokonok között a távolságot.¹

A legkézenfekvőbb irodalomban utánanézőm a választ nem tudtam egyértelműen megadni, mivel a szakirodalomban vizsgált rendelkezések maguk sem említik meg általában, hogy melyik *computatio* (rokonsági fokszámítási mód) alapján kell számítani a rokonsági fokot. Valószínűleg a korabeli jogalanyok tudták miről van szó, de tudhatjuk-e ezt mi is?

A meglehetősen lapidárisnak tűnő dogmatikai kérdés mögött – mint remélem sikerül majd kimutatnom – jogi kultúrák rétegeinek és vallási elképzeléseknek egymásra és egymás ellen való hatása jelentkezik.

¹ NAGY Andor: *Érvényesülési stratégiák a brassói szász tisztviselők körében. Kapcsolatháló-elemzés és családrekonstrukció az alkalmi nyomtatványok segítségével (1650–1750)*. PhD-disszertáció. Eszterházy Károly Egyetem BTK, Eger, 2019. 74–75.

Azt, hogy a rokonsági fokszámítás római jogban megtanult, a nemzések abszolút számához igazodó módszere nem az egyedüli, azt ez elsős joghallgatók már Zlinszky professzortól megtanulhatták. *A római jog továbbéléséről* szóló előadás-vázlatában így írt:

„A vérrokonságban a kánonjog különböztet egyenesági (le és felmenők közti) és oldalági (közös őstől levezetett) rokonság között. Előbbit a nemzések foka szerint tartja számon, utóbbit a közös őstől való nagyobb távolság szerint (parentelák), tehát van elsőfokú oldalági rokonság.”²

1. Alapvetés: rokonsági fokszámítási módok (*computationes*)

Köztudottan a római számítási mód szerint „*quot generationes tot gradus*”, vagyis egyenes és oldalágon is a két kérdéses személy annyiadik fokban rokona egymásnak, ahány nemzés közöttük megszámlálható.

A kánonjog szerint azonban az oldalágiak azon fokban rokonai egymásnak, amely fokban mindketten rokonai a közös ősnek. Ha ez a távolság nem egyenlő, akkor a távolabb lévőknek a közös őstől való fokbeli távolsága a döntő,³ de általában – a pontosabb meghatározás kedvéért – megjelölésre kerül a közelebbi személy rokonsági foka is: így a nagybáty és unokahúg közötti rokonságot első fokot érintő másodfokú rokonságnak is nevezik.

A két számítási mód eltérésére egy egyszerű példát hozva: az unokatestvérek a kánonjogi számítás szerint egyenlő oldalági másodfokú rokonságban vannak, a római szerint negyedfokúban.

A magánjogon belül a rokonság és különösen a rokonsági fokok számítása az öröklési jogban és a házassági akadályok (*impedimenta matrimonii*), míg a büntetőjogban (a házassági jogtól nem függetlenül) a vérfertőző kapcsolatok megítélése kapcsán játszott jelentős szerepet az elmúlt kétezer év európai jogtörténetében.

² ZLINSZKY János: *A római jog továbbélése. Áttekintő jegyzet*. Budapest, Szent István Társulat, 1997. 16.

³ ALMÁSI Antal: Rokonság. In: MÁRKUS Dezső (szerk.): *Magyar Jogi Lexikon hat kötetben*, VI. Budapest, Pallas, 1907. 242.

2. Néhány vonatkozó szász szabály

Bár az oldalági vérrokonok közötti rokonsági fok számítása és annak mikéntje több területen előtérbe kerülhetett a szászok joggyakorlatában is, így az oldalrokonok törvényes öröklésének szabályai terén és bizonyos elidegenítési tilalmak kapcsán egyaránt, az alábbiakban – kiindulóló kérdésfeltevésünknek megfelelően – elsősorban a házassági akadályokra és ezzel kapcsolatban a vérfertőző viszonyok elbírálására vonatkozó rendelkezésekre fókuszálunk.

A törvényes öröklés rendjének ismertetése során – a Matthias Fronius⁴ évtizedes munkája által véglegesített és 1583-ban Báthory István fejedelem által megerősített szász jogkönyv (*Statuta Saxonum* vagy *Eigen-landrecht*)⁵ szövege – a legközelebbi oldalrokonokat nevesíti: lemenők és felmenők hiányában a testvérek, majd azok gyermekei örökölnék, s végül az egyéb vérrokonok következnek, a közelebbi fokon (*gradu proximis*) állók előnyben részesülnek a távolabbiakkal szemben, és az ugyanazon fokon állók egyenként (*in capita*) egyenlő arányban részesednek a hagyatékából.⁶ Ebben a körben is volt tehát jelentősége a rokonsági foknak, viszont nem volt szerepe a fok számítás módszerének, mivel a várományosok távolsága az örökhagyótól bármelyik számítási móddal ugyanazt az eredményt hozta, figyelembe véve a képviseleti elv lehetőségét vagy annak hiányát is.

⁴ Matthias Fronius (1522–1588) wittenbergi és oderafrankfurti tanulmányok után a brassói gimnázium jogtanára, majd 1553-tól városi jegyző és 1570-től tanácsos volt. Városnagyként (*villicus*) a város és a körzet gazdasági vezetője lett és így hosszabb ideig a főbíró helyettese volt. 1581 és 1588 között töröcsvári *castellanus* volt. Froniusról újabban vö. DERZSI Júlia: Párhuzamos életrajzok: Thomas Bomelius és Matthias Fronius. Értelmiségi pályák a közösség szolgálatában. In: BOGDÁNDI Zsolt – FEJÉR Tamás (szerk.): *Hivatalnok értelmiség a kora újkori Erdélyben*. [Erdélyi Tudományos Füzetek 287] Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyesület, 2017. 43–61.

⁵ *Statuta Iurivm Municipaliom Saxonvm in Transsylvania*: Opera MATTHIAE FRONI reuisa, locupletata et edita. Impressum in Inclyla Transylvaniae Corona. Cum gratia, et priuilegio decennali. 1583.; *Der Sachsen in Siebenbürgen Statuta: Oder eygen Landtrecht*. Durch MATTHIAM FRONIUM vbersehen, gemehret vnd mit Kön. Maeist: inn Polen gnad vnd Priuilegio in Druck gebracht. Anno M.D.LXXXIII.

⁶ SS. 2.2.12. „Post fratrum aut sororum liberos hae personae vocantur, quae proximiorum gradum cognationis obtinent, ita ut propinquiores remotioribus praefertantur, et qui sunt eiusdem gradus omnibus aequaliter competat haereditas et in capita succedant.”

Egészen más a helyzet a házassági akadályok és a vérfertőzés tényállása kapcsán: ott gyakorlati jelentősége is lehetett annak, hogy a szászok milyen *computatiós* elveket alkalmaztak.

A *Statuta* ezen kérdéskörre vonatkozatható szabályai – a latin szövegből kiinduló saját magyar fordításban – így rendelkeznek:

SS. 2.1.4. „Nem lehetséges házasság azon személyek között, kik egymással szülői-gyermekei viszonyban állnak. És ha ilyen személyek egybekelének, vérfertőző viszonyt hoznak létre, s büntetésük száműzetés legyen.”⁷

SS. 2.1.5. „A közös vér tisztelete miatt a vérrokonok negyedik ízig bezárólag nem köthetnek házasságot, ha csak már testi viszony nem keletkezett közöttük, ilyenkor azonban a bíró által jónak látott, alkalmas büntetéssel sújtják őket.”⁸

Az első szöveg azt látszik kimondani, hogy egyenes ági rokonok nem házasodhatnak, de egyébként a szakasz nem tűnik a rokonsági fok kérdéséhez tartozónak. De hogy mégis foglalkoznunk kell vele, az a későbbiekben kiderül.

A második idézett szabály vonatkozásában már most feltehetjük a kérdést: hogyan kell értenünk ezt az előírást annak ismeretében, hogy a 16. században az oldalági rokonsági fok számításánál legalább két, ha nem három különböző rezsím is számításba jöhetett.

⁷ „Inter eas personas, quae parentum liberorumque locum inter se obtinent, contrahi nuptiae non possunt; et si tales personae inter se coierint, incestas nuptias contraxisse dicuntur, quarum poena sit exilium.”

⁸ „Propter majorem sanguinis reverentiam ad quartum usque gradum inclusive nuptiae non admittantur, nisi copula carnalis intercesserit, tunc enim mulcta competente a Judice irrogata tolerabuntur.”

3. A *computatiók* története

Általánosan elfogadott a kutatók között, hogy a rokonsági fok számításának három módja volt használatban a középkorban: a római, a kánonjogi és a germán *computatio*.⁹

1. A római számítási módot a középkorban a római jog akkor ismert forrásai (különösen a *Breviarium Alaricianum*) közvetítették. A római *computatio* szerint a két rokon között valamennyi nemzést számítani kell.¹⁰ A testvérek másodfokú, a nagybácsi és az unokahúg harmadfokú, az unokatestvérek negyedfokú oldalrokonok.¹¹

A római jogban a rokonság számontartásának végső határát általában a hatodik fokban látták, egyes források a másodunokatestvér gyermekét (*sobrino nati* – 7. fok) is figyelembe vették.¹² A középkorban fontos szerepet játszó *Pauli Sententiae*-ben a 7. fok képezte a rokonság határát.¹³ A nemzések száma szerinti számítási mód elsősorban az öröklési jogban kapott szerepet, de ugyanezt alkalmazták a kései a házassági jogban is.¹⁴

A korabeli vonatkozó irodalomban nagy szerepe volt a római *computatio* képi ábrázolásának, melynek elterjedését – előbb lépcsős formában (*scalae*),¹⁵ majd nemzetségfa (*arbor*) formájában – sevillai Izidor *Etymologiae* című munkájára vezetik vissza. A két ábrázolási forma a római számítás alapján

⁹ Karl UBL: *Inzestverbot und Gesetzgebung. Die Konstruktion eines Verbrechens (300–1100)*. Berlin–New York, De Gruyter, 2008. 15.; Joseph FREISEN: *Geschichte des Canonischen Eherechts bis zum Verfall der Glossenliteratur*. Paderborn, Ferdinand Schöningh, 1893. 406–439.; Adhémar ESMEIN: *Le mariage en droit canonique*, 1. Paris, Recueil Sirey, 1891. 341–351.

¹⁰ Max KASER: *Das Römische Privatrecht, Erster Abschnitt. Das altrömische, das vorklassische und klassische Recht*. München, C.H. Beck, 21971. 351. és 696. A későbbi irodalomba a „tot sunt gradus quot sunt generationes” vagy „tot sunt gradus quot personae stipite dempto” regulákkal írták körül ezt a módszert. Vö. CSIKY Lajos: *A rokonság és sógorság fokainak számítása, tekintettel a magyarországi törvényesen bevett és elismert vallásfelekezetek jogviszonyaira*. Debreczen, 1889. 15.

¹¹ A hasonló példákat említő vonatkozó régebbi magyar irodalomból vö. CSIKY i. m. 12.

¹² KASER i. m. 58.; Max KASER: *Das Römische Privatrecht. Zweiter Abschnitt. Die nachklassische Entwicklungen*. München, C. H. Beck, 21975. 505–506.

¹³ Pauli Sent, 4.11.8, „Successionis idcirco gradus septem constituti sunt, quia ulterius per rerum naturam, nec nomina inveniri nec vita succedentibus prorogari potest.”

¹⁴ Honorius császár egyik rendeletéből (CTh. 3,10,1) kitűnően. Vö. UBL i. m. 16.

¹⁵ Hermann SCHADT: *Die Darstellungen der Arbores Consanguinitatis und der Arbores Affinitatis. Bildschemata in juristischen Handschriften*. Tübingen, Wasmuth, 1982. 55–56.

egészen a 12. századig egyeduralkodónak volt tekinthető és csak egyes részleteiben változott.¹⁶

2. Arról, hogy mikor tértek át a rokonsági fok római számítási módjáról egy másik, az ún. kánonjogi számítási módra, megoszlik a kérdéssel foglalkozók véleménye. A legtöbb történész abból indul ki, hogy a 8. században a két számítási módot egymás mellett alkalmazták, és vagy a 9. század közepén vagy legkésőbb a 11. században az új *computatio* győzedelmeskedett.¹⁷

Ezen számítási mód szerint a nemzéseket csak a kérdéses rokonok közös ősei számolják meg. Így a testvérek első fokon, az unokatestvérek másodfokon, a másodunokatestvérek harmadfokon rokonok.¹⁸

Ezt a számítási módot a pápaság II. Sándor egyik *decretalis* (1063) óta erősen preferálta,¹⁹ és ezáltal az egyházjogban meggyökerezett, ezért kánonjogi *computatio*nak nevezik a történészek és jogászok.²⁰ Egyes történészek nevezik germán számítási módnak is, mivel abból indulnak ki, hogy az egy vonalon való számolás a közös ősig a germánok szokása volt és az egyház ezt utólag átvette.²¹ Ez a tézis azonban ma már nem feltétlenül elfogadott, sőt

¹⁶ Az *arbores consanguinitatis* és *affinitatis*, mint képi ábrázolások fontos szerepet játszottak minden olyan esetben, mikor a vérrokonságnak valamilyen jogi relevanciája volt, de leginkább a házassági akadályok feltárása kapcsán kaptak nagy szerepet a középkori egyházjogban. A gyakori határesetek eldöntésének egyik fontos eszközét képezték. Középen mindig megtalálható egy rubrika a kiindulópontként szolgáló, *Ego felirattal*, vagy egy emberi fővel jelölt személyt reprezentálva. A[dalbert] ERLER, Stammbaum. In: Adalbert ERLER – Ekkehard KAUFMANN (hrsg.): *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte*, 4. Berlin, Erich Schmidt Verlag, 1990. 1889–1890.; Vö. UBL i. m. 16.

¹⁷ FREISEN 1893 i. m. 411–420.; ESMEIN i. m. 349.; Rudolf WEIGAND: Die Ausdehnung der Ehehindernisse der Verwandtschaft. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung Kanonistische Abteilung*, vol. 80 (1994) 7., szerint Kr. u. 850 körül vált uralkodóvá a kánonjogi *computatio*, míg a későbbi időpont mellett érvel Jean FLEURY: *Recherches historiques sur les empêchements de parenté dans le mariage canonique des origines aux Fausses décrétales*. Paris, Recueil Sirey, 1933. 270–271.; és George H. JOYCE: *Die christliche Ehe. Eine geschichtliche und dogmatische Studie*. Leipzig, Hegner, 1934. 455. Vö. UBL i. m. 15.

¹⁸ UBL i. m. 16.

¹⁹ A nápolyi egyházfőknek írott levél szövegét közli Hermann HÜFFER: *Beiträge zur Geschichte der Quellen des Kirchenrechts und des römischen Rechts im Mittelalter*. Münster, Aschendorf, 1862. 119–121.

²⁰ UBL i. m. 470. Ezt írja a későbbiekben idézett erdélyi szász szerző, Reussner is munkája 114. oldalán. Ld. alább.

²¹ Ez ellen felszólalt már Freisen is. Vö. Joseph FREISEN: *Geschichtliche Untersuchungen über die Verwandtschaftszählung nach kanonischem Recht*. *Archiv für Katholisches Kirchenrecht*, Vol. 56. (1886) 217–263.

inkább azt olvashatjuk, hogy Nagy Gergely pápa, aki ezt a nemzedékekben (*generationes*) való számítási módot először alkalmazta, kifejezetten bibliai előképekre támaszkodott.²² Ennek a *computatió*nak a korai középkorban az egyházi körökben egyre több híve lett, és lassanként kiszorította a római számítási módot,²³ és a 12. századi egyházi jogban a nemzetségfák rokonságképe már egyértelműen ezen számítási módon alapult.²⁴

A két számítási mód időbeli viszonyának meghatározása kapcsán a nehézséget egyrészt az okozza, hogy – csakúgy, mint a későbbi korokban – a források csak kivételesen utaltak arra, hogy az adott szabály vagy döntés kapcsán melyik számítási mód került alkalmazásra. (Csak a későközépkorban kialakuló jogtudományban vált szokásossá, hogy a rokonsági fok számítást a skolasztikus tudomány módszereivel közelítsék meg.) A modern kutatás szerint a bizonytalanság másrészt annak is köszönhető, hogy a kutatási terület meglehetősen elhanyagolt, illetve hogy a *communis opinio*t megjelenítő régebbi megközelítések nem vesznek figyelembe fontos kutatási eredményeket: a rokonsági fokok számítási módjai kialakulásának történetét tárgyaló munkák megrekedtek a 19. század végi eredményeknél.²⁵

3. A harmadik számítási módot – amely a szakirodalomban a legtöbb vitát váltotta és váltja ki – a germán népjogokból származónak tekintik. (Mint láttuk egyesek ezt azonosítják a kánonjogi *computatio*val, a generációk közös ősig történő visszaszámlálásával.)²⁶

Az uralkodó tan szerint a germánok a származási fokok megjelölésére a *geniculum* (térd) szót használták, ami több germánjogi forrásban feltűnt a késő középkorig bezárólag, és ezért a germán számítási módot „térdszámításnak” is nevezik, ami azt mutatja, hogy a germánok a rokonság leképezése során az emberi testre orientálódtak, amint azt a *Szász tükkör* képes kéziratai is bizonyítják.

²² Ld. UBL i. m. 222.; Kovács Ferencz: *Egyetemes és részszerű egyházjog alaptanai, különös tekintettel a magyarhoni protestáns egyházakra*. Debreczen–Nyíregyháza, 1870. 271.

²³ UBL i. m. 18.

²⁴ UBL i. m. 16. A kánonjogi fejlődést a 19. század végi irodalom alapján magyarul összefoglalja CSIKY i. m. 19–21. és 24–26.

²⁵ UBL i. m. 15.

²⁶ JOYCE i. m. 451.; FLEURY i. m. 10–11.; Michael MITTERAUER: *Christentum und Endogamie*. In: Uő.: *Historisch-anthropologische Familienforschung. Fragestellungen und Zugangsweisen*. Wien–Köln, Böhlau, 1990. 54. Vö. UBL i. m. 18.

A még ma is uralkodó tannal szemben azonban többen ma már abból indulnak ki, hogy a germánoknak tulajdonított egyedi számítási módra vonatkozó elképzelés arra a téves – a történeti jogi iskola által képviselt – tanra alapozódott, hogy a középkorban létezett egy valamennyi germán nép által ismert eredetileg egységes német jog. Azonban ez a még ma is elfogadott felfogás sok tekintetben tarthatatlan és abból kell kiindulnunk, hogy a germánok között több egészen eltérő rokonsági fok számítására alkalmazott módszer létezett.²⁷ Vagyis az egységes germán *computatió*ról kialakult felfogás tulajdonképpen csak egy 19. századi kutatók által kifejlesztett konstrukció.

Bebizonyításra került például, hogy Eike von Repgow a rokonsági fok számítására alkalmazott, az emberi testre épülő analógiát a kánonjogból merítette,²⁸ és ő nem is használja a germánoknál általánosan elterjedtnek tekintett térd fogalmat (helyette a *glied* kifejezés szerepel).²⁹ Beigazolódott, hogy a legkorábbi német népjogok (*Edictus Rothari*, *Lex Ribuaria*) a római számítási módhoz hasonló elveket alkalmaztak,³⁰ azonban a római *gradus* terminusát a germán *geniculum*-mal helyettesítették. Vagyis az esetleg alkalmazott terminológia nem engedi feltétlenül beazonosítani a *computatió*t.

Vannak kutatók, akik a germán számítási mód alatt egy olyan – a kánonjogtól eltérő – számítási módot jelölnek, ami először a 9-10. század fordulóján élt Burchard, wormszi püspöknél jelent meg.³¹ Burchard szerint nemzések nem a közös (törzs) ősnél, hanem egy házaspár törzsgyermekeinél kell kezdeni, és a szülőket és gyermekeiket kell egy „törzsnek” tekinteni

²⁷ Julius VON FICKER: *Untersuchungen zur Erbfolge der ostgermanischen Rechte*, 1. Innsbruck, Wagner, 1891.; E. M. MEYERS: *Eine germanische Zählung der Verwandtschaftsgrade. Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis* vol. 6., nr. 1. (1925); GÖTZ LANDWEHR: *Erbfolgeordnung und Verwandtschaftszählung. Ein Diskussionsbeitrag anhand des sächsisch-magdeburgischen und des lübischen Rechts*. In: Stefan Chr. SCHAR – Andreas ROTH – Christian HATTENHAUER (hrsg.): *Recht als Erbe und Aufgabe. Heinz Holzhauer zum 21. April 2005*. Berlin, Erich Schmidt Verlag, 2005.; Vö. UBL i. m. 20.

²⁸ Hermann SCHADT: *Vom Verwandtschaftsbild und der Weltalterlehre des Sachsenspiegels. Kunstgeschichte als Hilfswissenschaft der Rechtsgeschichte. Frühmittelalterliche Studien*, Vol. 10. (1976) 406–436.

²⁹ SSp. Landrecht I. 3, 3. BLAZOVICH László – SCHMIDT József (közr.): *Eike von Repgow: A Szász tükör*. Szeged, Pólay Elemér Alapítvány – Csongrád Megyei Levéltár, 2005. 119.

³⁰ UBL i. m. 21–22.

³¹ Karl VON AMIRA: *Erbfolge und Verwandtschafts-Gliederung nach den alt-niederdeutschen Rechten*. München, Theodor Ackermann, 1874. 46–48.; VON FICKER i. m. 289.; FREISEN i. m. 417–420.

és nem kell őket egy fokkal egymástól elválasztani. Ennek megfelelően a testvérek gyermekei képezik az első fokot, a testvérek unokái a másodikat, és a testvérek dédunokái a harmadikat.³²

A burchardi módszerrel kapcsolatban újabban megállapításra került, hogy hogy az a korabeli kánonjogi szakirodalmon keresztül terjedt el és jutott el például Eike von Repgow-hoz is,³³ vagyis nem lehet meggyőző ezt a számítási módszert germán, illetve népi szokásokra visszavezetni.³⁴ Sem a test analógia, sem a közös őstől (törzsapától) vagy – mint Burchard – a törzstestvérektől való egyvonalú számítás, sem a rokonsági fokok emberi kar tagjaival való azonosítása nem tekinthetők pusztán a germán jogi tradíciókból származtathatóknak.³⁵

A rokonsági fok számításának előtérbe kerülését mindenestre a jog írásba foglalása és a jogélet tudományosabbá válása eredményének tekinthetjük. A germán népjogok általában csak a szorosabb rokonsággal foglalkoztak,³⁶ míg minden olyan megállapítás és elv, ami a rokonság távolabbi, numerikusan megragadható fokával kapcsolatos a római jogból származott. A germánoknál nem volt szükség a rokonsági fokok numerikus számon tartására, ez csak a római jog elveinek a koraközépkori germán államokba való behatolása sodrában vált fontossá,³⁷ de a joggyakorlat itt sem mindig vette igénybe.

4. A házasság és a *computatiók*

A korai és a klasszikus római jogban a vérrokonok (és sógorok) közötti házassági akadályok rokonsági fokhoz kötött elve változatos szabályozást

³² Patrick CORBET: *Autour de Burchard de Worms. L'Église allemande et les interdits de parenté (IXème – XIème siècle)*. [Ius commune Sonderhefte 142] Frankfurt am Main, Klostermann, 2001. 99–100. Vö. UBL i. m. 18. és 430–431.

³³ SCHADT i. m. passim.

³⁴ UBL i. m. 24–25.; VON FICKER i. m. 402.

³⁵ UBL i. m. 25.

³⁶ Gerhard LUBICH: *Verwandtsein. Lesarten einer politisch-sozialen Beziehung im Frühmittelalter (6.–11. Jahrhundert)*. [Europäische Geschichtsdarstellungen 16] Köln, Böhlau, 2008. passim.

³⁷ UBL i. m. 25.

kapott.³⁸ A posztklasszikus jogban ugyanakkor bizonyos szigorodás figyelhető meg a vérrokonság, mint házassági akadály szabályozásában.³⁹

A korai középkorban az egyházat a rokonsági fok számításának kérdése elsősorban a vérfertőzőnek nevezett, korábban elterjedt házasságok elleni küzdelem miatt érdekelte. Egyenes ágon ez korlátlanul, oldalágon a római számítás szerinti 6. fokig volt tiltva, de a sógorok közötti házasságkötést is vérfertőzésnek minősítették.⁴⁰

A rokonsági fokok numerikus nyilvántartásának joggyakorlatban való még fokozottabb előtérbe kerülését a 11. századtól kezdődően elsősorban a vérfertőző kapcsolatokkal szembeni radikálisabbá váló egyházi fellépés idézte elő. Ezzel járt kéz a kézben a vérrokonság és a sógorság,⁴¹ mint házassági akadály – negyedik és a hatodik fok között ingadozó – tanának egyházi kidolgozása is a 6. század óta, egyre inkább a kánonjogi *computatio* alapján. A 9. századi frank elterjedés után a 11. századtól a német területeken is bizonyosan ezt a számítási módot, vagy a Burchard által módosított metódust alkalmazták. Itáliában és Franciaországban azonban csak a reformpápák erőfeszítései nyomán került előtérbe a kánonjogi számítási mód.⁴²

A vérfertőzés bűnébe esés lehetőségét és a tilalmas házasságok körét túl tágran megvonó zsinati határozatokat a IV. lateráni zsinaton (1215) III. Ince pápa kezdeményezésére egy olyan rendelkezés váltotta fel, amely az egyenes ág minden fokán tiltva, az oldalági vérrokonság és sógorság

³⁸ A negyedik fokú oldalrokonok közötti házassági tilalom többször is igazolt (Epit. Ulp. 5, 6), de megjelentek az idők folyamán enyhébb (Gai. 1, 60–62) és olykor szigorúbb szabályok (Inst. 1, 10, 3; D. 23, 2, 39 pr.) is, eseti rendelkezések mellett. Az oldalági sógorság ekkor még nem volt akadály. Vö. KASER (1971) i. m. 316.

³⁹ A korábbi enyhébb szabályozást több, a tilalommal érintett rokonokat tételesen megnevező jogszabály született (pl. CTh. 3, 12, 1 – nagybácsi és unokahúg között 339-ből), melyek közül, ha a fokok számát tekintjük a legtávolabbi tilos kapcsolat az unokatestvérek közötti házasság (4. fok) tiltása volt. Bár ezt keleten egy idő után enyhítették, nyugaton csak ritkán adtak császári felmentést az ennél közelebb álló rokonok házassága tekintetében. A sógorság a testvér volt házastársa vonatkozásában képezett házassági akadályt (CTh 3, 12, 2). Vö. KASER (1975) i. m. 166–167. Magyar nyelven összefoglalja vérrokonsági és a sógorsági házassági akadály római kori történetét CSIKY (1899) i. m. 15–19.

⁴⁰ ERDŐ Péter: A házasság kánonjogi arculata a történelemben. In: Uő.: *Egyházjog a középkori Magyarországon*. Budapest, Osiris, 2001. 227.

⁴¹ D[ieter] WERKMÜLLER: *Verschwägerung*. In: Adalbert ERLER – Ekkehard KAUFMANN – Dieter WERKMÜLLER (hrsg.): *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte*, 5. Berlin, Erich Schmidt Verlag, 1998. 807.

⁴² UBL i. m. 27.

(*impedimentum consanguinitatis et affinitatis*) házassági akadályát a 7. fokról a kánonjogi számítás 4. fokára szállította le.⁴³ (Ez római számítás szerint azt jelentette, hogy a maximális 14. fokról a 8. fokra módosult az akadály terjedelme.)⁴⁴ Miután a lateráni határozatokat a tridenti zsinat megerősítette,⁴⁵ a rendelkezés a katolikus egyházban egészen 1917-ig élt.⁴⁶

5. A római *computatio* a szász *Statuta* a házassági akadályokkal kapcsolatos szabályaiban?

De térjünk vissza az erdélyi szászokhoz és az általuk alkalmazott *computatio* kérdéséhez.

Közismert az, hogy a nagy reformátor Johannes Honterus római jogi összefoglaló munkáiból táplálkozva,⁴⁷ az egy nemzedékkel később tevékenykedő szász jogászok jelentős mértékű befolyást engedtek a római jognak, midőn a vallásilag önkéntes izolációba vonuló és jelentős politikai autonómiával rendelkező szász közösség „szokásjogát” a birodalomban

⁴³ A *Liber Extrá*ban olvasható *decretalis* szerint: „Prohibitio quoque copulae coniugalis quartum consanguinitatis et affinitatis gradum de cetero non excedat, quoniam in ulterioribus gradibus iam non potest absque gravi dispendio huiusmodi prohibitio generaliter observari.” c. 8. X. 4,14. Vö. erre az újabb magyar irodalomból ERDŐ (2001) i. m. 232.; SZUROMI Szabolcs Anzelm: A IV. Lateráni Zsinat (1215) határozatainak jelentősége teológiai, jogi és történeti szempontból. *Teológia*, 2006. 91.; SZUROMI Szabolcs: Az egyházi házasságra vonatkozó kánoni előírások történetének vázlatja. *Iustum Aequum Salutare*, IV. évf., 2008/3. 44.; A régebbi irodalomból vö. KOVÁCS i. m. 270. és 272.; CSIKY Lajos: *A rokonság és sógorság ágainak és ízeinek számítása, tekintettel a házassági jogra szóló 1894: XXXI t.-c. 11. és 17. §-aira*. Budapest, Hornyánszky Viktor, 1901. 11.; VAVRIK Béla: Házassági akadályok. In: MÁRKUS Dezső (szerk.): *Magyar Jogi Lexikon hat kötetben*, IV. Budapest, Pallas, 1903. 73.

⁴⁴ A[dalbert] ERLER: Verwandtschaft. In: Adalbert ERLER – Ekkehard KAUFMANN – Dieter WERKMÜLLER (hrsg.): *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte*, 5. Berlin, Erich Schmidt Verlag, 1998. 886–887. Ezen tilalom alóli *dispensatio* megadása a pápa előjoga volt.

⁴⁵ CSIKY (1901) i. m. 12.

⁴⁶ A hatályos egyházjogban, az 1983-es Egyházi Törvénykönyv bevezette a római jogi számítási módot (108. kánon). Ez a közös őstől kiinduló két leszármazási ágon lévő nemzések összegében határozza meg a vérrokonsági fokot. Az akadály jelenlegi terjedelme továbbra is az oldalág negyedik foka, ebből a harmadik és negyedfok már tisztán egyházjogi akadály, így alóla a helyi *ordinarius*, az óvatos körültekintés kötelezettségét megtartva, felmentést adhat (1078. és 191. kánonok). Vö. ERDŐ Péter: *Egyházjog*. Budapest, Szent István Társulat, é.n. 540–542.

⁴⁷ Honterus jogtudományi munkáiról vö. P. SZABÓ Béla: Johannes Honterus (1498–1549). In: HAMZA Gábor (szerk.): *Magyar jogtudósok, I.* [Magyar Felsőoktatás Könyvek 12.] Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1999. 13–40.

dív jogreformációk mintájára egységesíteni és egyöntetűsíteni akarták, és ezzel az egyházi és politikai közösség mellé egy jogközösséget kívántak teremteni.⁴⁸

Annak ellenére, hogy az erős romanizáció vitathatatlan, a most előtérben álló kérdés vonatkozásában nem gyanakodhatunk arra, hogy a római jog recepciója egyúttal a római *computatio* befogadását is jelentette volna.

Honterus két munkájában nem foglalkozott a rokonsági fok számításával: a *Sententiae*-be⁴⁹ nem ollózott be vonatkozó szabályt, a *Compendium*⁵⁰ csekély családjogi részében sem foglalkozik ilyen kérdéssel a sógorság fogalmának megemlítésén túl.

A már említett Fronius munkáját jelentősen előkészítő Thomas Bomel⁵¹ kéziratában egyáltalán nem találhatunk házassági szabályokkal foglalkozó fejezetet.⁵² A római számítási mód illetően, a „jogtudomány” útján megvalósuló beszivárgása tehát kizárható.

Mi lehetett hát Fronius házassági akadályokat rokonsági fokokban meghatározó – említett – rendelkezésének eredője?

⁴⁸ Erről a folyamatról részletesebben vö. SZABÓ Béla: Die Rezeption des Römischen Rechts bei den Siebenbürger Sachsen. *Publicationes Universitatis Miskolciensis, Sectio Juridica et Politica*, Tom. IX. 1994. 173–194.; Béla P. SZABÓ: Das Zusammentreffen von germanischen Rechtstraditionen und vom transferierten gemeinen Recht im „Eigen-Landrecht“ (1583) der Siebenbürger Sachsen. In: Elemér BALOGH (szerk.): *Schwabenspiegel-Forschung im Donaugebiet. Konferenzbeiträge in Szeged zum mittelalterlichen Rechtstransfer deutscher Spiegel*. [Ius Saxonicum-Maideburgense in Oriente 4] Berlin–Boston, Walter de Gruyter GmbH, 2015. 317–338.

⁴⁹ *Sententiae ex libris Pandectarum iuris civilis decerptae*. Transylvaniae Corona, 1539.

⁵⁰ *Compendium iuris civilis in usum civitatum ac sedium Saxoniarum in Transylvania collectum*. Transylvaniae Corona, 1544.

⁵¹ Thomas Bomelius (?–1592) wittenbergi tanulmányok után 1548-tól nagyszebeni városi jegyző, 1555-től tanácsos lett. 1561-től szelindeki lelkésszé választották, amely tisztelet haláláig betöltötte. Életére vö. DERZSI i. m. 43–61.

⁵² *Statuta Iurium municipalium civitatis Cibimensium reliquarumque civitatum et unioersorum Saxonum Transilvoanien. collecta per Thomam Bomelium 1563*. = *Statuta oder Satzung gemeiner stadrechten der Hermenstadt und ander stedte, Und aller Deutscher in Sybenburgen, durch Thomam Bomelium zusammen bracht*. Im Jar. 1560. OSzK Budapest Kézrtattár. Fol. Lat. 1789.

6. Erdélyi szász evangélikus egyház házassági jogának alakulása

A válaszhoz a szász evangélikus egyház történetéhez kell visszanyúlnunk. Köztudott, hogy az erdélyi szászok valamennyi későbbi hazai protestáns egyháznál korábban kezdték meg reformált egyházi életük megszervezését.⁵³ Ez az egyházszerveződés magával hozta azon kompetenciák átvételét is, amelyek korábban az egységes katolikus egyház bíraskodási hatáskörébe tartoztak.⁵⁴

A Johannes Honterus által 1547-ben kiadott „*Reformatio Ecclesiarum Saxonicarum*” című irat így nem csak a szász egyház szervezeti kereteit fektette le, hanem egy önállósuló házassági anyagi és eljárási jog szilárd, ugyanakkor meglehetősen hézagos alapjait is megvetette.⁵⁵ Ezzel az erdélyi szászok ebben a tekintetben is megelőzték a Magyarország és Erdély területén kialakuló protestáns felekezeteket. Az általunk később egyes rendelkezéseiben részletesebben is vizsgált „*Reformatio*” szűkszavú rendelkezéseivel megalapozta a protestáns házassági jog egyik hazai szabályrendszerét. Az egyiket, hiszen abból kell kiindulnunk, hogy a 16. században a lassan két országra eső Szent Istváni-birodalom területén annyiféle protestáns házassági jog volt, ahány külön egyházi hatóság, s csak a század végéhez közeledve, de ténylegesen csak a bécsi béke táján enyésztek el a jogelvek és joggyakorlat közötti területi különbségek az egyes protestáns felekezeteken belül. Az addig folyton változó, bizonytalan joggyakorlat csak a 17. század folyamán helyeződött biztosabb jogforrási alapokra.

⁵³ A régebbi összefoglalások közül vö. erre Georg Daniel TEUTSCH: *Geschichte der Siebenbürger Sachsen für das sächsische Volk, I. Band: Von den ältesten Zeiten bis 1699*. Hermannstadt, Krafft, 1899. 212–234.; Uő.: Die Rechtslage der evangelischen Kirche A. B. in Siebenbürgen. *Zeitschrift für Kirchenrecht*, vol. 3. (1863) 1–29.; Friedrich TEUTSCH: *Geschichte der evangelischen Kirche in Siebenbürgen. I. Band: 1150–1699*. Hermannstadt, Krafft, 1921.; Konrad GÜNDISCH: Die „Geistliche Universität“ der Sächsischen-Kirchengemeinden im 15. und 16. Jahrhundert. In: Volker LEPPIN – Ulrich A. WIEN (hrsg.): *Konfessionsbildung und Konfessionskultur in Siebenbürgen in der Frühen Neuzeit*. Stuttgart, Franz Steiner, 2005. 105–114.

⁵⁴ Erre vö. Georg [Eduard] MÜLLER: *Die deutschen Landkapitel in Siebenbürgen und ihre Dechanten 1192–1848. Ein rechtsgeschichtlicher Beitrag zur Geschichte der deutschen Landeskirche in Siebenbürgen*. [Beiträge zur Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte der Deutschen in Rumänien. 8, 1/3.] Hermannstadt, Verein für Siebenbürgische Landeskunde. 1936.

⁵⁵ POKOLY József: A magyar protestáns házassági jog rövid története. *Protestáns Szemle*, 1894. 100.

Az erdélyi szászok azonban megőrizték felekezeti önállóságukat a magyarországi ágostai hitvallású protestánsokkal szemben mind szervezeti-
leg, mind az alkalmazott jogelvek tekintetében.⁵⁶

Honterus magánmunkálatnak tekinthető latin nyelvű *Reformatióját*, még ugyanabban az évben németül is megjelentette („*Kirchenordnung aller Deutschen in Sybenbürgen*”), s a két dokumentumot az *Universitas Saxonum*, a szász nemzeti gyűlés 1550-ben kötelezővé tette. Ezzel létrejött hazánk területén az első protestáns egyház és az első protestáns házassági joggyakorlat.

A már korábban is jelentős egyházi autonómiával rendelkező szászok – hiszen közvetlenül az esztergomi érsek joghatósága alá tartoztak – a korábról megörökölt önálló joghatósággal rendelkező dekanátusok kezében hagyták híveik házassággal kapcsolatos pereinek intézését. Ugyanakkor az alkalmazott anyagi jog egy része megváltozott.

Honterus „*Reformationbüchlein*”-ja 13. címében „*De causis matrimonialibus / Von ehelichen Sachen*” kilenc pontban fogalmazott meg elveket a házassággal kapcsolatban.

Ezeket a rendelkezéseket nem csak a szász egyházközösség, hanem a világi *Universitas* is elfogadta, és kötelező erővel ruházta fel. Érdekesség tehát, hogy bár a világiak házassági ügyekben az egyház *iurisdiction*óját ezután is elismerték, de maga a csökevényes anyagi és eljárási jog nem tisztán egyházi forrásból eredt. Ez a kettősség a későbbiekben is megfigyelhető adott életterületeken: a *Landeskirche* és a világi *Universitas* együttműködött a jogalkotásban, a világiak beleszóltak az egyház által hozott rendelkezésekbe, így a házasságra vonatkozó szabályokba is. Ez a lehetőség egyrészt a reformáció azon alapelvén nyugodott, hogy a világiak nem csak passzív, hanem aktív résztvevői is az egyház kormányzatának. Másrészt a szoros kapcsolatot az is indokolta, hogy az egyház igénybe vehette a világi hatóságok segítségét olyan ügyekben, amelyekben saját rendelkezéseinek valamilyen oknál fogva nem tud érvényt szerezni, vagy az intézkedés megtételére az egyházi szerv nem volt hivatott.⁵⁷

Tehát az egyházi és világi kormányzat is kötelező erejűnek tekintette a „*Reformatio Ecclesiarum*”-ot, amely természetesen csak röviden foglalkozhatott a házassági ügyekkel. A kilenc pontból az első hat az eljegyzésről (az

⁵⁶ POKOLY i. m. 101.

⁵⁷ POKOLY i. m. 103.

eljegyzés megtörténtére vonatkozó vélelem, egyes az erkölcsi tisztaság fenntartását szolgáló fegyelmi intézkedések és büntetések) szól, míg a 7. szakasz csak fontosabb esetekben engedi meg a negyedik rokonsági fokon belüli házasságkötést az oldalági rokonok között. Az első és másodfokú tiltást az isteni jogból eredőnek nevezi Honterus, a harmadik és negyedik fokon kötött frigyvet viszont elnézőbben kezeli (valószínűleg egyházi felmentést előírányozva).⁵⁸ Szakítva a katolikus kánonjogi hagyományokkal, ebben a szakaszban elveti a lelki rokonság akadályát.

A „*Reformatio Ecclesiarum*” szövegét így fordíthatjuk:

„7. A vérrokonok közötti házasság a negyedik fokig (*gradus/glied*) tilos, kivéve, ha valamilyen súlyos ok nem jön közbe. Midőn azonban egyesek a harmadik vagy negyedik fokú rokonként kötöttek házasságot, ez nem kell, hogy a lelkiismeretüket terhelje, mivel ez a tiltás nem isteni jogból ered. A fok számítása azonban a törzset figyelmen kívül hagyva elsőként a fiaktól kezdődik, úgy hogy a törzstől a fiú az első, az unoka a második, a dédunoka a harmadik, és hasonlóan a következők. A lelki rokonság fiktív tilalma ezentúl ne jelentsen senkinek akadályt.”⁵⁹

⁵⁸ Pokoly úgy értelmez - véleményének közelebbi indokolása nélkül -, hogy a vérrokonság egyenes ágon és az oldalág első és második fokán bontó akadályt képez, de mint tiltó akadály a negyedik fokig ki van terjesztve. Itt valószínűleg a későbbi jogfejlődés ismerete vezette a szerzőt. Vö. POKOLY i. m. 104.

⁵⁹ „7. Consanguinitas in contrahendis matrimonijs usque ad quartum gradum est prohibita, nisi graviores causae inciderint. Si qui vero in tertio uel quarto gradu hucusque iuncti reperiantur, conscientiae eorum ob hoc non sunt onerandae, cum haec prohibitio non sit iuris diuini. Gradus autem dempto stipite a filijs primum incipiunt, ita ut filius sit primus a stipite, nepos secundus, pronepos tertius, et similiter de subsequentibus. Porro fictitiae prohibitiones cognationis spiritualis, nullum afferre noscuntur impedimentum.” = „7. Blutfreundschaft ist in ehesachen biss ins vierde glied verboten, allein es weren gross vrsachen vorhanden. Wo aber etlichen im dritten oder vierdten grad in der ehe sitzen, sollen ire gewissen darumb nit beschwert werden, weil es nit wider göttliches recht ist. Die grad aber vnd glieder werden nit an eltern, sondern an denn kindern angefangen, also das der son oder tochter, die ersten seyn von stammen, das enckelin der ander, das vberenckelin der dritt, ynd des gleichen mit den anderen hernach. Item getichtes verbieten der geistlichen freundschaft, sol niemanden kein hindernis mehr bringen.” Vö. Georg Daniel TEUTSCH (hrsg.): *Urkundenbuch der Eoangelischen Landeskirche A. B. in Siebenbürgen*, I. Hermannstadt, Steinhausen, 1862. 27., 62.

A szakasz legérdekesebb része az, amidőn – a korabeli „normatív” jellegű szövegek „szokásaitól” némileg eltérően – fejtegetni kezdi a fok számítás mikéntjét, és itt mintha arra akarná felhívni a figyelmet, hogy az általában alkalmazott (kánonjogi) *computatió*tól eltérő módszerre gondol. Mintha itt a Burchardi „germán” számítás sejlene fel, de ennek verifikálása még további búvárkodást igényel.

A sógorsági akadályra vonatkozóan így rendelkezik:

„8. A férj vérrokonai szabadon házasodhatnak a feleség vérrokonaival, mivelhogy az én vérrokonaim és a feleségem vérrokonai között nincs sógori viszony. Ennélfogva én a feleségem vérrokonát nem vehetem el, és az én vérrokonaimnak tartózkodniuk kell az én feleségemtől, azonban nem kell a feleségem vérrokonaitól. Ennélfogva apa és fia elvehetik az anyát és a lányát, hasonlóképp két fivér házasodhat két nővérrel, mivel nem akadályozza ezt a sógorság.”⁶⁰

Azt mondhatjuk tehát, hogy bár a „*Reformatio Ecclesiarum*” a házasságra kevés rendelkezést tartalmazott, de a most érdeklődésünk középpontjában álló kérdéseket – valószínűleg a bizonytalanság eloszlatásának igényével – mégiscsak elővette. Arra is fel kell hívni a figyelmet, hogy a szegényes rendelkezéseket egyes 16. századi zsinatokon, illetve a kialakuló fejedelmi

⁶⁰ „8. Consanguinei mariti cum consanguineis uxoris licite contrahunt matrimonium, siquidem consanguinei mei non sunt affines consanguineis uxoris meae, Itaque a consanguinea uxoris abstinere debeo: Mei autem consanguinei abstinere debent a mea uxore, non etiam a consanguineis meae uxoris. Quare pater et filius cum matre et filia: itidem duo fratres cum duobus sororibus contrahere possunt, non enim impediuntur affinitate.” = „8. Die blutfreund des mans mögen mit den blutfreund der haussfrawen wol zur Ehe greifen. Denn zwischen meinen blutfreunden vnd meiner haussfrawen blutfreunden ist kein schwageschaft. Derhalben kan ich meiner hausfrawen blutfreundin nit zur ehe nehmen. Vnd meine blutfreund künnen meine hausfraw nit nemen, sonder meiner haussfrawen ir blutfreund künnen sie wol nehmen. Darumb kann auch ein vater vnd son, mit einer muter vnd tochter, des gleichen zwen brüder mit zwen schwestern ehelich werden. Denn es ist vnter inn kein schwageschaft die sie verhindert.” Uo. 27, 62. Ezen szakasz tartalmának ismertetése során is megemlítem Pokoly a későbbi fejlődést. Szerinte a sógorság a negyedik fokig képez házassági akadályt, de azt már nem látja részletezve, hogy a negyedik fokon belül „[...] mely fokon állhat meg még azért a házasság.” POKOLY i. m. 104.

hatalom segítségével hívásával (akár esetjogi alapon is) utóbb megkísérelték pontosítani, illetve néhol kiegészítették azokat.⁶¹

Az egyházi közösség és az – akár az *Universitas* keretein is túlmutató – világi hatalom házassági ügyekben való együttműködésére jó példa egy 1575-ös egyházi *articulus*, amely Báthori István fejedelem egyik aktusára hivatkozva megerősíti a negyedik fokig ható oldalági házassági akadályt: „Prohibitio matrimonii duret in consanguinitate in quartum gradum inclusive.”⁶²

A fejedelem, az *Universitas Saxonum* és az *Ecclesia* közös szándéka aztán a szász *Statuta* – korábban látott – oldalrokonokra vonatkozó tilalmában egyesült. A „*Reformatio ecclesiarum*” világi elismerése inverzeként ekkor a (politikai) *Universitas* az egyházra is kötelező házassági jogra vonatkozó szabályokat épített be a világi jogba. Mivel a fejedelem megerősítette a *Statutat*, ezáltal egy olyan kötelező jog jött létre, ami erejét a municipális, tehát tisztán világi jogforrásból vette. S mivel a szász nemzetbe a lelkészi kar is bele tartozott, és mert a hozott szabályok az ő meggyőződésükkel is egyeztek, elfogadták magukra nézve kötelezőnek a világi jog előírásait és alkalmazták az egyházi jogvitákban, figyelembe véve még azt is, hogy a fejedelem a házassági ügyekben is fenntartotta magának előjogait.⁶³ Az így kialakult, az egyházi és világi hatóságoktól eredő jog – a sok bába tevékenysége ellenére is – hiányos volt, mely hiányokat utóbb a külföldi protestáns házassági joggal foglalkozó művekkel igyekeztek pótolni.⁶⁴ Témánk szempontjából fontos tudatosítani, hogy a „*Reformatio Ecclesiarum*” sajátos – talán pontosítani akaró – megfogalmazása ellenére csak a kánonjogi számítást vehette figyelembe, a római *computatio* teljességgel kizárható.

Mielőtt a *Statuta* vonatkozó rendelkezéseit ismét elő vennénk, idekívánkozik még néhány egyházjogi megjegyzés a 16-17. század fordulójáról.

⁶¹ POKOLY i. m. 105.

⁶² *Articuli de disciplina ecclesiastica anno 1575 in die s. Johannis Baptistae, sive 24. Junii a principe pietissimo, domino Stephano Bathoreo universitati ecclesiastici propositi: „X. Prohibitio matrimonii duret in consanguinitate in quartum gradum inclusive.”* Georg Daniel TEUTSCH: *Urkundenbuch der Evangelischen Landeskirche A. B. in Siebenbürgen*, II. Hermannstadt, Steinhausen, 1883. 197.

⁶³ POKOLY i. m. 107.

⁶⁴ POKOLY i. m. 109.

Azt, hogy a negyedfokú oldalági vérrokonság (és az oldalági sógorság) házassági akadályként nem feltétlenül érvényesült a gyakorlatban a *Statuta* életbelépése után sem, mutatja, hogy Báthori Zsigmondnak 1593-ban Gyulafehérváron kelt külön parancsban kellett felhívnia a szász lelkészek és az egész világi hatóság figyelmét arra, hogy negyedik fokú rokonokat ne eskessenek össze, mert az ellenkezik a régóta fennálló egyházi törvényekkel és rendelkezésekkel („contra constitutiones et leges ecclesiasticis, jam inde ab antiquo observatas”).⁶⁵ A parancs kiadását valószínűleg az váltotta, ki hogy közelebbi vérrokonokat és sógorokat is összeadtak ekkoriban (tulajdonképpen a honterusi *Reformatio* szellemét elfogadva).

Az ingadozást támasztja alá az az adat is, hogy két éven keresztül, 1607-ig hatályban volt egy olyan szász zsinati határozat, amelyben a vérrokonság és sógorság akadályát a negyedik fokról a harmadikra (*inclusive*) szállították le.⁶⁶

(Közvetett érvként szól amellett, hogy az erdélyi szászok az egyházi szabályokból eredő kánonjogi *computatió*t alkalmazták, az a tény is, hogy más hazai protestáns felekezetek házassági jogában is hasonló elvek érvényesültek a házassági akadályok kapcsán. A magyarországi evangélikus zsinatok korabeli határozatai is hasonló szellemben rendelkeztek: például az 1594. évi 2. murányi zsinat (29. kánon) és 1604-es rozsnyói zsinat (V. 3. kánona) egyöntetűen kimondta: „Connubia intra quartum gradum inclusive prohibeantur tam in consanguinitate, quam in affinitate.”⁶⁷ Ezeknél a közösségeknél semmiféle ok nem támasztja alá, hogy a római *computatio* alkalmazását vélelmezzük. Megjegyzendő, hogy az evangélikus bányavárosi

⁶⁵ „[...] ut non deessent, qui contra constitutiones et leges ecclesiasticis, jam inde ab antiquo observatas in quarto etiam consanguinitatis gradu matrimonia contrahere satagerent [...] quatenus leges et constitutiones ecclesiasticis in suo vigore conservari facere dignemur, neque deinceps ad quorumlibet instantiam in prohibito gradu consanguinitatis connubia instituti permittemus. [...] ut nos quoque in posterum dictas leges et constitutiones de ineundis matrimoniis ab ecclesia ordinatas ubique in medio vestri inviolabiliter observare et observari facere debeatis, neque cuiquam matrimonia in gradibus affinitatis prohibitis ulla ratione admittere praesumatis.” Vö. TEUTSCH (1862) i. m. 240–241.

⁶⁶ POKOLY i. m. 106 és 313., hivatkozva: HERRMANN: *Fundamenta Iurisdictionis Eccl. Sax. in Transylv.* 1655. Kézirat Nemzeti Múzeum 498/Q. L. szám 169. §. Az 1605 és 1607 közötti sajátos helyzetet utal még Friedr[ich] SCHULER VON LIBLOY: *Das Statutar-Gesetzbuch der Siebenbürger Deutschen (Sachsen) im lateinischen und deutschen Texte mit comparativen Parallelnoten.* Hemannstadt, Closius, 1856. 169.

⁶⁷ POKOLY i. m. 111–113.

közösségeknél is hozzájárult a világi hatóság a zsinati szabályok megerősítéséhez és a bíraskodást a világi hatósággal egyetértve gyakorolták, aminek fő okát a házassági perek vagyoni jogi vonatkozásaiban kereshetjük.⁶⁸

A reformátusok eleinte enyhébben kezelték a vérrokonság házassági akadályát, de a debreceni hitvallás (1567) a harmadik fokig tiltó rendelkezései⁶⁹ a 17. század közepére a negyedik fokra terjesztettek ki.⁷⁰

Nem lehet talán elhanyagolni annak jelentőségét sem, hogy a világi jog forrásaként a *Tripartitum* is – tulajdonképpen egyetlen házassági jogi szabályként – a vérrokonok közötti házasságot a szent kánonokra és az ország „törvényeire” hivatkozva a negyedik fokig bezárólag tiltotta.⁷¹

A szuperintendens, mint legfőbb fellebbviteli bíró alatt ítélkező, illetve az akadályok alól *dispensatió*kat adó szász egyházi szervek⁷² zsinati határozatokra, a „*Reformatio Ecclesiarum*”-ra, a szász *Statutára* és a külföldi vonatkozó jogi irodalomra (mindenekelőtt Carpov munkáira) támaszkodó gyakorlata a későbbi századokban egy szerves és teljes, bár statikus házassági joggá

⁶⁸ POKOLY i. m. 113–114.

⁶⁹ Debreceni zsinat 24. cikkely: „bárha az írás nem tiltja a házasságot a másod- és harmadfokon: mindazonáltal, hogy a gyengék meg ne botránkozzanak, a harmadik fokon belől nem engedjük meg a házasságot.” Vö. CSIKY i. m. 12.; POKOLY i. m. 116–117.

⁷⁰ Geleji Katona István kánonjai (1646) szerint (68. kánon): „Bár a szentírás a házasságokat a harmad- és negyedfokozaton nem tiltja, mégis, hogy a gyenge hitűek meg ne botránkoztassanak, a mi nemzetünk szokása szerint a vérrokonság negyedik és a sógorság ugyanannyi fokáig meg van nekünk tiltva a házasság.” Idézi CSIKY (1901) i. m. 12. POKOLY i. m. 319. is hasonló értelemben.

⁷¹ *Tripartitum*, I. 107. „*Consanguinitas (et affinitas) enim secundum sacros canones et regni quoque nostri legem usque ad quartum gradum inclusive connubium prohibet atque vetat.*” Az egyházi házassági jog egyértelműen teret nyert mind a középkori Magyarországon és ez így maradt Mohács után is, és ezt a házassági jogot tulajdonképpen az állam által is recipiált jognak lehet tekinteni, amelyet a 16-17. században a felekezetek saját bíróságai alkalmaztak. Vö. CSIZMADIA Andor: A házasság a feudális korban s a tridentini zsinat rendelkezéseinek végrehajtása Magyarországon. *Jogtudományi Közlöny*, 1983/3. 178.

⁷² Eleinte a dékánoknak volt ítélkezési joguk a házassági akadályok ügyében, mint azt egy 1559-es cikkely mutatja: „*Erstlig die blutfreundschaft oder sipphaft in eheligen sachen vnd die Ehescheydung zu yrtheylen sol dem Decano eines ieden oertts gebeyren, nac dem wort gotts vnd ehren.*” Vö. TEUTSCH (1883) i. m. 23. A szuperintendens ítélkezése fokozatosan nyert teret és a 17. század harmadik negyedéig konkurrálni látszott a házassági ügyekben általános fellebbezési fórumnak tekinthető *generalis synodus*sal. A 17. század utolsó felében a dékánok már minden felbontó, illetve elvászató ítéletet kötelesek voltak a szuperintendenshez, mint legfőbb fórumhoz megküldeni. POKOLY i. m. 316.

állt össze.⁷³ Ez a joggyakorlat egészen a 18. század végéig ragaszkodott a vérrokonok és sógorok közötti *impedimentum matrimonii* negyedik kánoni fokozatra való rögzüléséhez.

De térjünk vissza a korábban látott statútumi rendelkezésekhez, most már mindkét (latin, illetve német) nyelvi változatot elővéve:

Az oldalági vérrokonok házasságára tekintettel a *Statuta* (SS. 2.1.5) némi bizonytalanságot hagynak azzal, hogy bár kimondják a negyedik fokot is beleértendő mértékig terjedő házassági tilalmat a vérrokonok között, de nem tisztázzák, hogy az mely fokú rokonok között tekintendő – a későbbi házassági jogi terminológiával élve – bontó, illetve tiltó akadálynak. Csak utóbbiról szól a szakasz: a tilalom ellenére kötött házasság, büntetés terhe mellett érvényben maradhat. A rendelkezés a gyakorlatra hagyja a különbségtételt. De itt legalább tartalmilag fedi egymást a latin és német szöveg.⁷⁴

Más a helyzet – a száműzetés szankcióját nem tekintve – a jusziniánuszi *Institutiones* egyik szakaszából (Inst. 1,10,1)⁷⁵ összevágott másik rendelkezésnél (SS. 2.1.4.)⁷⁶ Itt a német változat jelentős mértékben többet mond, mint a Báthory fejedelem által promulgeált latin szöveg. Hiszen abban szó sincs törvényes viszonyról (*von Blut gesipte freundschaftt*) és egyenes ági sógorságról (*rechte Schwagerschaftt*). A sógorsági akadály illetően becsempészésének

⁷³ POKOLY i. m. 313. és 317. Mindenképpen meg kell említeni Herrmann gyűjteményét, amely – Pokoly szerint – „[...] a szászoknál nagy tekintélynek örvendett, s nem állott sokkal hátrább a külföldi hasonnemű műveknél [...]”

⁷⁴ „Propter majorem sanguinis reverentiam ad quartum usque gradum inclusive nuptiae non admittantur, nisi copula carnalis intercesserit, tunc enim mulcta competente a Iudice irrogata tolerabuntur.” = „Dem Blut zu hoher vnd zu grösserer Ehr beweisung / sollen die Hochzeiten vnd Ehe / bis in das vierte Grad (mit eingeschlossen) nicht zu gelassen werden / es were dann / das die zwo verwandte Persone{n} / sich aneinander fleischlich erkandt hetten / als dann moegen sie / mit gebürlicher gelt straffen vom Richter gestrafft / vngescheiden geduldet werden.”

⁷⁵ „[...] inter eas enim personas quae parentum liberorumve locum inter se optinent nuptiae non possunt, veluti inter patrem et filiam vel avum et neptem vel matrem et filium vel aviam et nepotem et usque ad infinitum: et si tales personae inter se coierunt, nefarias atque incestas nuptias contraxisse dicuntur.”

⁷⁶ „Inter eas personas, quae parentum liberorumque locum inter se obtinent, contrahi nuptiae non possunt; et si tales personae inter se coierint, incestas nuptias contraxisse dicuntur, quarum poena sit exilium.” = „Persone{n} so aneinander als Elter vnd Kinder sich gehalten / beid von Blut gesipter freundschaftt / oder rechter Schwagerschaftt wegen / können sich aneinander zu der Ehe nicht nehmen : Heiraten derhalben solchene zusammen / sie begehren blutschanden / vnd sollen drum aus dem Lande oder gegend / verwiesen werden.”

gyakorlati vonatkozásai kapcsán további források feltárására lenne szükség.⁷⁷

Az, hogy ilyen jelentős tartalmi eltérések gyakran megjelennek a változatok között, mutatják a *Statutával*, mint jogforrással végzett munka nehézségeit a nyelvi rezsím bizonytalansága miatt.

7. A későbbi szász joggal foglalkozó irodalom tanúságtétele

A szászok magánjogának korai elemzői között nem találkozunk olyannal, aki a római *computatio* mellett törne lándzsát.

A később egy történeti munkájával híressé, illetve hírhedtté vált és fiatalon elhunyt *peregrinus* Laurentius Toppeltinus⁷⁸ egy 1661-ben Altdorfban megvédett *disputatio*jában a római jog és az erdélyi szász *Statuta* joga közötti eltérések és egyezések bemutatását vállalta magára.⁷⁹ Ennek során több esetben hivatkozik arra, hogy a szászok normái azért térnek el a római jogtól, mert a kánonjog megoldását vették át. Éppen ezért kézenfekvő lenne, ha a házassági akadályokkal foglalkozván utalna a rómainál eltérő számítási módra, de a vonatkozó témakörben csak azt említi, hogy a kései császári joggal szemben az ágostai vallásúak – Luther nyomán – a lelki rokonságot (keresztszülőséget) nem tekintik házassági akadálynak.⁸⁰

⁷⁷ Valószínűleg a német nyelvű változat papírra vetésénél a honterusi *Reformatio* – fennebb idézett – vonatkozó 8. szakasza is a háttérben lebegett. Megjegyzendő, hogy ezen szakasz értelmezésénél Pokoly is a német változathoz indul ki. POKOLY i. m. 106.

⁷⁸ Toppeltinus (Töppelt), Laurentius (1641–1670), medgyesi származású *peregrinus*, aki kétévnyi altdorfi tanulmányok után Padovában legalább négy évet töltött, és ott több egyetemi tisztséget is betöltött. Később nevelőként Európa több egyetemi városában is megfordult. Történeti munkákat írt és adott ki. A jogi doktori címet Orleans-ban nyerte el. Hazatérése után lokálpolitikai vitákba keveredett és fiatalon halt meg. Joseph TRAUSCH: *Schriftsteller-Lexikon oder biographisch-literarische Denk-Blätter der Siebenbürger Deutschen*, III. Kronstadt, 1871. 400–406.

⁷⁹ *Differentiae Atque Convenientiae Juris Civilis Et Juris Municipalis Saxonum In Transsylvania Adspirante Numine Divino Praeside Nobilissimo, Consultissimo Atque Excellentissimo Viro Dn. Ernesto CREGEL. J. U. D. Et Juris Publici Ac Institutionum Imperialium in Florentissima Academia Altdorffina Professore Ordinario, Ut Et Inclytæ Reipublicæ Noribergensis Consiliario Gravissimo, Fautore ac Praeceptore AEtatem Suscipiendo Placidæ censuræ Eruditorum subjectæ a Laurentio TOPPELTINO Medieso Transylvano Avt. Et Resp. Ad d. 20. Martii Altdorphi Typis Georgi Hagen Universitatis Typographi. Anno Christi M D C LXI.*

⁸⁰ TOPPELTINUS i. m. Th. VI.

Ugyanakkor közvetve mégis utal az oldalrokonok távolságának nem római rendszerű számítási módjára a szászok között, amidőn a vérrokonok törvényes öröklési jogának fokok szerinti végső határáról beszél. A szász jog kapcsán megállapítja, hogy – bár kifejezett öröklési jogi rendelkezés nincs a szász jogkönyvben, de a szokásjog alapján – a negyedik foknál távolabbi oldalrokonok már nem örökölnek a *fiscus* ellenében.⁸¹

Néhány évtizeddel Toppeltinus után egy Wittenbergben vitára kerülő dolgozat tárgya is az erdélyi szászok magánjoga volt, amely azonban sokkal mélyebb tudományos igénnyel foglalkozott a *Statuta* szövegével és esetenként az arra épülő joggyakorlattal. A nagyszebeni patrícius származású Georg Reussner,⁸² aki később aljegyzője és szenátora lett szülővárosának az 1690-es évek elején több vitatkozás tárgyává tette a szász magánjogot „*Disputationes ad jus statutarium Saxonum in Transsilvania*” címmel. Az egy könyvbe fűzött dolgozatokat utóbb még kétszer kiadták.

Reussner a *Statuta* vonatkozó rendelkezéseit elemezve a vérrokonságról, valamint a sógorságról beszél házassági akadályként, az egyenesági rokonságot természetjogi akadályként értékelve és azt széles irodalmi és összehasonlító bázison alátámasztva, történeti fejtegetéseket is beillesztve.

Az oldalági vérrokonok között fennálló házassági akadályok kapcsán egyértelműsíti – a magyar szokásjogra is utalva („item Ius Patrium et Hungaricum”) – hogy a kánonjogi *computatio* kerül alkalmazásra a szászok között.⁸³ És ugyanerre az eredményre jut az oldalági sógorság kapcsán is, többször hangoztatva a kánonjogi szabályok figyelembevételét, amelyet a 17. század legjelentősebb szász egyházjogásza, David Herrmann⁸⁴ kézíratos,

⁸¹ TOPPELTINUS i. m. Th. XXII. „Jure vero Municipali Sax. certus numerus graduum de successione collateralium constitutus non est, de consuetudine tamen, ultra 4. gradum, cujuscunque status aut conditionis collaterales per fiscum excluduntur, cessante omni successione mariti & uxoris, quia inter illos nulla est sanguinis conjunctio, nulla consanguinitas, sed causa duntaxat & principium ...”

⁸² Georg Reußner (1673-1703) wittenbergi jogi tanulmányok után nagyszebeni aljegyző lett és 1701-ben nemesült. 1702-től a szebeni belső tanács tagja, de 1703-ban egy lovasbalesetben életét veszítette. Életére vö. Josef TRAUŠCH: *Schriftsteller-Lexikon oder biographisch-literarische Denk-Blätter der Siebenbürger Deutschen III.*, Kronstadt, Gött, 1871. 109–111.

⁸³ Georg REUSSNER VON REUSSENFELS: *Commentatio Succincta Ad Ius Statutarium Sev Municipale Saxonum In Transylvania.* Lipsiae, MDCCXLIV. 115.

⁸⁴ David Herrmann (?–1682) előbb medgyesi jegyző, majd 1648-tól szászegerbegyi, majd 1668-tól nagybaromlaki lelkész. Több kézirat maradt utána. Herrmannhoz vö. Josef TRAUŠCH: *Schriftsteller-Lexikon oder biographisch-literarische Denk-Blätter der Siebenbürger Deutschen II.* Kronstadt, Gött, 1870. 121–124.

de a gyakorlatban is használt házassági gyűjteményére hivatkozva tekint egyértelműnek.⁸⁵

Jó száz évvel később az erdélyi szászok magánjogának talán első német nyelvű összefoglaló művét jegyző⁸⁶ jogtanár, – a *Statuta* általunk is elemzett két pontjára hivatkozó – Johann Karl Albrich⁸⁷ szerint a szász magánjog az oldalági vérrokonok esetében kifejezetten „bis zum vierten grade bürgerlicher Zählungsart einschließlich” tiltja a házasságot.⁸⁸ Hogy ezen álláspontját mennyire befolyásolta a II. József reformjaiból kiinduló 1790. évi LIX. erdélyi törvénycikk, mely a házassági akadályt oldalágon a kánonjogi második fokra szállította le,⁸⁹ ami a római *computatio* szerint a negyedik fokot jelentette, még vizsgálendő. Az említett törvény akár *argumentum a contrarioként* is szolgálhat: ha korábban nem a kánonjogi számítás uralkodott volna, ezen törvény csak a testvérek közötti házasságot tiltotta volna, hisz a római *computatio* szerint az a másodfok.

Mivel a szász magánjogot elemző, csekély számú modernebb feldolgozások is – egy rövid utalás kivételével⁹⁰ – szinte konzekvensen megkerülik a

⁸⁵ Az oldalági rokonokra nézve: „Deinde, in linea obliqua, ius patrium sequitur vestigia iuris Canonici.” REUSSNER i. m. 125. A sógorságra vonatkozóan: „§. 5. aequae de affinitate ac consanguinitate accipiendum, atque adeo, iure Saxonico Transylvanico, affines, in linea recta in infinitum, in linea autem obliqua, vsque ad quartum gradum, ne in matrimonium coeant, prohiberi; secundum regulam iuris Canonici, aequae nostro iure, teste DAVIDE HERMANNO in *doctrina de gradib. consanguin. et affinit.* approbatam: qui gradus in consanguinitate, illi etiam in affinitate (proprie dicta) prohibiti censentur.” REUSSNER i. m. 127.

⁸⁶ Johann Karl ALBRICH: *Handbuch des sächsischen Privat-Rechts*, Hermannstadt, Hochmeister, 1817.

⁸⁷ Albrich 1810-től csaknem 30 éven át volt a nagyszzebeni gimnáziumban „Professor des Sächsischen Privat-Rechts.” Joseph TRAUSCH: *Schriftsteller-Lexikon oder biographisch-literarische Denk-Blätter der Siebenbürger Deutschen I.* Kronstadt, Gött, 1868.18–20.

⁸⁸ „[...] das zu nahe Verwandtschaftsverhältniß zweier Personen zu einander, da die Ehe unter in gerader Linie Verwandten, selbst im entferntesten Grade, unter Seitenverwandten aber bis zum vierten grade bürgerlicher Zählungsart einschließlich verboten ist; nur daß im letzten Grade die Dispensation Statt findet.”

⁸⁹ 1791: LIX. (erdélyi) tc. a házassági felmentésekről: „Ő szent felsége ebben a nagy fejedelemségben a református, az ágostai és az unitárius valláson levőket az ő hitelveik szerint megengedett rokonsági ízekre, úgymint a harmadik és negyedik ízre nézve a felmentés kérésének a szükségessége alól egyszer és mindenkorra feloldja, a római katolikusok önmagukra nézve az eddigi gyakorlatban maradván meg.”

⁹⁰ SCHULER VON LIBLOY i. m. 169.; Uő.: *Siebenbürgische Rechtsgeschichte. Zweiter Band. Die Siebenbürgischen Privatrechte.* Hermannstadt, Closius, 1868. 217. (Utóbbinál csak utalás az előző helyre.)

rokonsági fokszámítás mikéntjének megjelölését⁹¹ vagy az állásfoglalások nem alkalmazhatók bizonyossággal a 16-17. századi viszonyokra,⁹² mindenképpen érthető az előadásom elején említett fiatal egri kolléga bizonytalansága, s nem biztos, hogy most is sikerült egyértelműen tisztába tennem a tisztázandókat.

Előadásomban talán a „*genius loci*” okán is a házassági akadályok kérdésére koncentráltam, de mindenképpen egy másik előadásra marad a szász *Statuta* egy másik, a rokonsági fokokat előtérbe helyező rendelkezése rejtélyének feloldása.

⁹¹ Felix SUTSCHEK: *Das deutsch-römische Recht der Siebenbürger Sachsen (Eigen-Landrecht)*. Stuttgart, 2000. 95.

⁹² A 19. századi szász szerző, von Sachsenheim az OPTK és az erdélyi magánjogi viszonyok összehasonlítása során azt írta, hogy az evangélikusok között a kánonjogi számítás van használatban. Friedrich VON SACHSENHEIM: *Das allegemeine Bürgerliche Gesetzbuch vom 1. Juni 1811 verglichen mit dem siebenbürgischen Civilrechte*. Wien, Manz, 1856. 148. és 168.

II. JOGTÖRTÉNET

„MINT NEMZET A NEMZETTEL”...

Az 1868-as nemzetiségi törvény és a magyar–horvát
kiegyezésANDRÁSI Dorottya
egyetemi docens (PPKE JÁK)

Az 1868-évi XXX. törvénycikk a Monarchián belül egyedülállóan államközösségként, szubdualista módon rendezte a horvátok és a magyarok közjogi helyzetét.¹ Noha a horvát fél autonómia-törekvései időnként megszűbbre szárnyaltak már korábban is, a horvát fél által elért *status quo* megfelelő közjogi alapot és garanciákat nyújtott Horvátország számára a további fejlődéshez a Monarchián belül. A horvát–magyar kiegyezési tárgyalásokkal párhuzamosan megkezdődtek nemzetiségi viszonyok rendezésére vonatkozó egyeztetések. Ennek a folyamatnak az jelentős eredménye lett az 1868. évi XLIV. törvénycikk, a Nemzetiségi törvény megalkotása, amely a hosszas egyeztetés eredményeképpen megvalósult magyar–horvát kiegyezés nélkül

¹ A címben megjelölt, gyakran idézet mottó Deák Ferencnek az első felirati javaslatában hangzott el 1861. május 13-án. (A megfogalmazás a Pesti Napló 1861. március 24-i számában megjelent cikkében jelenik meg először.) A mottót Deáknak a horvát kérdésben kezdetektől képviselt álláspontjának a megértése érdekében elhangzott szövegekörnyezetében idézem: „Horvátország saját territoriummal bír, külön állása van, s nem volt soha bekebelezve Magyarországra, hanem kapcsolatban állott velünk, és társunk volt, ki jogaiban s kötelességeinkben, szerencsénkben, bajainkban osztozott. Ha tehát most Horvátország mint ország akar részt venni törvényhozásunkban; ha előbb tisztába akar jönni velünk azon föltételekre nézve, mik mellett közjogi állását Magyarországgal kész összekötni; ha erre nézve úgy akar értekezni, mint nemzet a nemzettel, nem fogjuk visszautasítani.” Ld. DEÁK Ferenc: *Válogatott politikai írások és beszédek, II. 1850–1873.* Budapest, Osiris Kiadó, 2001. 61.

nem jöhetett volna létre. (1868. évi XXX. tv.) Az országgyűlésben is szinte egymás után történt az elfogadása, 1868 őszén-telén.²

A Kiegyezési törvényt, valamint a Nemzetiségi törvényt egyaránt meghatározó, alapvetően Deák Ferenc által képviselt közjogi felfogás a magyar és a horvát fél vonatkozásában körvonalazott: *inseparabiliter et indivisibiliter* 'egységes politikai nemzet' fogalmának érvényesülését jelentette, míg a többi nemzetiség státusza és jogosítványai ehhez viszonyítva nyerhettek értelmezést. A Kiegyezési törvény a Nemzetiségi törvénnyel szoros, organikus kapcsolatban áll, meghatározza többek között az ez utóbbiban használt terminológiát is. Egyúttal, az egyes nemzetiségek vonatkozásában a Nemzetiségi törvény értelemszerűen kiegészíti a magyar-horvát kiegyezésben rögzített szabályozást. Deáknak a kiegyezés-kori közjogi koncepciójában, és a nemzetiségi törvényhez benyújtott módosító javaslatában is egyaránt végigvonuló 'egységes politikai nemzet' fogalma az osztrák-magyar kiegyezés mintájára jött létre, amely alapvetően egy egységes politikai közösséget jelentett.³ A nemzetállam Deák olvasatában a nemzeti szuverenitás egy korlátozott, de meghatározott garanciákkal rendelkező szintjét jelentette. Deák a kiegyezési tárgyalások kezdetétől fogva a magyar nemzet integritásának megőrzését az alkotmányos dualista államberendezkedés, ill. az osztrák birodalmi intézményrendszer keretein belül látta lehetségesnek. Éppen ezért ellenezett minden más, vagy föderatív típusú átalakítást, abban ugyanis a nemzet öngyilkosságát látta.⁴ Míg az alapvetően a Deák és

² A Kiegyezési törvény szentesítésére 1868. november 17-én került sor, míg a Nemzetiségi törvényjavaslat általános vitája 1868. november 24. és 28. között zajlott le.

³ Ld. DEÁK i. m. 549–554.

⁴ Deák és Eötvös kezdetől fogva a Habsburg Monarchia ausztrósláv átalakítási kísérletében, ill. minden föderatív átalakítási tervetben, és az önálló román állam létrejöttében egyaránt a magyarság és a magyar nemzet veszélyeztetettségét és megcsonkítását látta. A számos példa közül itt Deáknak két jelentős képviselőházi beszédében elhangzott gondolatait emelem ki: a hatvanhetes bizottság közösügyi javaslata tárgyában 1867. március 28-án mondott beszédét, (DEÁK i. m. 460.), valamint az államadósságról szóló törvényjavaslatban 1867. december 14-én kifejtett gondolatait, ld. DEÁK i. m. 488–501. Az aggodalmat növelte, hogy ezidőtájt váltak ismertté a statisztikus Fényes Elek publikációi, amelyekből a magyar közélet vezető szereplői megdöbbenve szembesültek azzal a ténnyel, hogy a részletes adatgyűjtés szerint a magyar korona országaiban a magyarok arányszáma mindössze 37,4%-ot tett ki. Félelmük és borúlátásuk évtizedekkel később, az első világháború után a Monarchia felbomlásakor a Trianoni diktátummal igazolódott be. Ld. KATUS László: *Deák és a nemzetiségi kérdés*. In: NAGY Mariann – VÉRTESI Lázár (szerk.): *Sokszólamú történelem. válogatott tanulmányok és cikkek*. Pécs, PTE BTK Történelmi Tanszékcsoport, 2008. 191–192.; ill. SOKCSEVITS Dénes:

Eötvös által meghatározott magyar álláspont a Monarchián belül az egyes nemzetiségekkel, mint nemzeti kisebbségekkel szemben a nemzetiségi egyenjogúság elvét érvényesítette, kivételként egyedül a horvátok élveztek és élvezhettek területi, nyelvi és viszonylagos politikai autonómiát, alkothattak önálló politikai nemzetet a magyarral szemben.⁵ Deák bizalmasa és képviselőtársa, Csengery Antal naplójából tudjuk, hogy a Kiegyezési törvény tárgyalásai folyamán Deák a végül horvát fél számára rögzített, történelmi alapokon nyugvó autonómiánál is tovább ment, és a pénzügyi autonómia megteremtéséért is lényegesen tágabb engedményeket tett volna, ezzel az álláspontjával szembe fordulva a magyar tárgyalódelegáció egyes tagjaival, így Andrassy Gyulával is.⁶ Deák Zala megyeiként feltehetőleg jól ismerte vagy ismerhette a horvát belpolitikai viszonyokat, és bizonyára azzal a ténnyel is tisztában volt, hogy a horvát részről a kiegyezést aláíró Unionista Párt (*Unionistička stranka*) nem képvisel olyan valós társadalmi támogatottságot, mint a következő választáson győzelmet arató Juraj Strossmayer vezette Nemzeti Liberális Párt. (*Narodna stranka*).⁷ Deák

Horvátország a 7. századtól napjainkig. [Szomszéd népek történelme] Budapest, Mundus Novus Kft. 2011. 370–372.

- ⁵ DEÁK Ferenc többek között az 1867. április 8-án kelt határozati javaslatában már röviden körvonalazta azokat az elfogadott alapelveket, amelyekben a két nemzet által kiküldött országgyűlési tárgyalódelegáció közösen megállapodott. Ld. i. m. 463–465.
- ⁶ Deáknak a horvát autonómia-kérdésben tanúsított részletes álláspontja viszonylag kevésbé ismert, különösen a horvát pénzügyi önállóság megadásához való bölcs ragaszkodása, amellyel végül kisebbségbe került nemcsak a magyar küldöttségben, hanem a horvát tárgyalódelegációval szemben is. Csengery írja, hogy „[Deák] említé végre, hogy a szélső pártot kivéve, amely el akar szakadni, a horvátok maguk sem követelnek teljes pénzügyi autonómiát [...] Minden egyéb tekintetben át kívánja adni Deák a horvátoknak a pénzügyeket oly módon, hogy az összeg, mellyel a közös költségekhez járulni tartoznak, nem az adóképeség alapján – mert ez a horvátoknak csaknem összes pénzerejét igénybe venné –, hanem közigazgatási szükségletük tekintetbe vételével időnként állapíttassék meg.” ld. (CSENGERY Lóránt (szerk.): Csengery Antal hátrahagyott iratai és feljegyzései. In: *Hivatalos iratok és levelek. Magyarország újabbkori történetének forrásai.* 9. k., Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1928. 219. Csengery a pénzügyi autonómiáról folytatott vita leírásában egyébként elsőként a Deákkal szembenálló Andrassy Gyula szavait idézi: „Nagy beruházásokra van szükségük, [ti. a horvátoknak] hogy országok jelen nyomorult állapotából kiemelkedjék. Már pedig minél nagyobb lesz autonómiájuk, annál kevesebb lesz Magyarországbán az inger Horvátországban beruházásokat tenni”. CSENGERY i. m. 219.
- ⁷ Az 1871-es horvátországi választásokon a belül megosztott unionisták nem tudtak versenyre kelni a nemzeti párti propagandával, kormányzati módszereik miatt pedig nem számíthattak komolyabb támogatásra a nép körében. Választási ígéreteik nem teljesültek és mindennek eredményeképpen meggyőző vereséget szenvedtek: a Nemzeti Párt 51, az unionisták 13, a jogpártiak pedig 1 mandátumot szereztek. Ld. Jasna TURKALJ: Reakcije

azonban hosszú távra tervezett és igyekezett ennek megfelelően alakítani a horvátokkal kialakított közjogi viszony kereteit.

A Nemzetiségi törvényjavaslat vitájából ugyanakkor látható, hogy a Monarchián belül a horvátokon kívüli többi nemzetiség képviselői nem elégedtek meg a számukra biztosítani kívánt jogokkal és ennél lényegesen többet akartak: nemzeti kollektívaként önálló területiális-közigazgatási és oktatási-nyelvi igényekkel álltak elő a törvényjavaslat általános vitája során. Elsőként Eötvös József, az eredeti többségi törvényjavaslat benyújtója, majd a módosító indítványt jegyző, e vitában szűkszavúbb Deák is többször is szembehelyezkedett a nemzetiségi képviselők által benyújtott ún. kisebbségi javaslattal, amelynek politikai koncepcióját összeegyeztethetetlennek tartotta a kiegyezési rendszer konstrukciójával, amelyben az államhoz tartozás elsődlegesen az állampolgárság, valamint az államnyelvnek a törvénykezés és végrehajtás területén érvényesülő primátusának elismerésében öltött testet:

„[...] az én meggyőződésem a fennforgó kérdésekben az, hogy Magyarországon egy politikai nemzet: az egységes, oszthatatlan magyar nemzet, melynek minden a hon minden polgára, bármi nemzetiséghez tartozzék, egyenjogú tagja [...] Kimondom továbbá, hogy a nemzet említett politikai egységénél fogva az, ami az állam összes nevében történik, nem történhetik többféle nyelven, annak az állam nyelvén, magyar nyelven kell történnie.”⁸

A többségi törvényjavaslat betervezői, Deák és Eötvös közigazgatásban és az igazságszolgáltatásban az első fokú bíraskodás területén, valamint az egyházak és az oktatás tekintetében sem idegenkedett az nemzetiségek számára tett engedmények megadásától az anyanyelvhasználat terén.

A Nemzetiségi törvényjavaslat vitájában felszólaló nemzetiségi képviselők többsége azonban elutasította az egységes és oszthatatlan nemzetállam eszméjét és az ‘országos nemzetek’ nevében egy-egy nemzeti kollektíva

hrvatskih oporbenih političkih stranaka na novu nagodbenu stvarnost (1869–1871). In: SOKSEVITS Dénes (szerk.), *Mint nemzet a nemzettel/Kao narod s narodom. Tudományos tanácskozás a magyar–horvát kiegyezés 140. évfordulója emlékére*. Budapest, Croatica, 2011. 125–139.

⁸ DEÁK i. m. 550.

képviselőiként léptek fel, így ezzel az állásfoglalással direkt vagy indirekt módon a Monarchia föderatív berendezkedése mellett törtek lándzsát. Mocsonyi Sándor, a kisebbségi indítvány betervezője az általános vita bevezetőjében az egységes állam modelljével szemben a hat egyenjogú nemzetből álló föderatív állammodellt állította szembe, előszeretettel hivatkozva a svájci államberendezésre.⁹ A kisebbségi javaslatához hűen az általános vitában felszólaló nemzetiségi képviselők kiemelték a többségi javaslatban a magyar szupremácia fokozottabb érvényesülését és a nemzetiségi nyelvhasználat – akkor még egyébként messzemenőig indokolatlan – háttérbe szorítását. A vita során egyes nemzetiségi politikusok a magyar állam vezető szerepét elismerték, a ‘kisebbségi rossz’ választásában ugyanakkor csupán a nagyhatalmak árnyékában a feldarabolástól, ill. az asszimilációtól való félelem motiválta őket. Sokan közülük még emlékeztek az 1849-es alkotmányos rend felfüggesztésére, a nemzeti mozgalmak idegen letörésének közjogi következményeire. Sajátos példa a nemzetiségi félelmek összetettségének érzékeltetésére a Monarchia keleti peremvidékén, többségi orosz környezetben élő, máramarosszigeti román képviselő, Papp Simon felszólalása. A máramarosszigeti képviselő – a kisebbségi javaslatban megfogalmazott többségi nyelvhasználat támogatásával szemben – érzekelte a kulturális és vallási sokféleség veszélyeit, és a magyar államnyelv használatában látta a védelmet a helyben érvényesülő másik nagyhatalom, az Orosz Birodalom nyelvi, vallási és politikai dominanciájával szemben:

„Nem pártolhatom továbbá azon nemzetiségi igényt, melyet a kisebbség javasol, hogy tudniillik a megyei közigazgatásnál a megyei a megyei nemzetiség többségének nyelve, vagy ami egyre megy ki, a többség által meghatározandó nyelv fogadtassék el megyei ügykezelési nyelvül: mert [...] egyik megyének a másikkal való közlekedése is gátoltnék. Vegyük ugyanis például Máramarost, hol

⁹ Mocsonyi Sándor román nemzetiségű politikus, Temes megye képviselője 1865 és 1874 között. A nemzetiségi törvényjavaslat tárgyában tett kisebbségi törvényjavaslat betervezője 23 képviselőtársával együtt. A kisebbségi politikusok által benyújtott javaslat a magyarországi nemzetiségek első közös programja volt. A kisebbségi indítvány szövegét ld. SCHLETT István (szerk.): *A nemzetiségi törvényjavaslat országgyűlési vitája 1868*. Budapest, Természet és Társadalombarát Fejlődésért Közalapítvány–Kortárs Kiadó, 2002. 191–196.

a nemzetiség többségét az oroszország teszi, márpedig mi oláhok- a magyarok szóljanak magokért-, ha ég, föld le-roskadna, mégsem tudnánk megnyugodni, hogy reánk az orosz nyelv erőszakoltassék megyei ügykezelési nyelvül, készebbek lennénk az utolsóig inkább Bukarestig meg sem állapodni [...] márpedig mintsem eloroszosodjunk, amit tulajdon orosz testvéreink sem kívánhatnak tőlünk, inkább megmagyarosodni kívánunk.”¹⁰

A nemzetiségi képviselők nagyobb része számára azonban az önállóságukban rejlő saját nemzeti öntudat és érzelmi háttér erősebbnek bizonyult azokhoz az előnyökhöz képest, amit a kiegyezési rendszer és annak intézményrendszere, számukra is létrejött garanciarendszere biztosított. Nem érezték magukat cselekvő részeként az újonnan létrejött közjogi *status quo*-nak, csupán egy szenvedő, kihalásra ítélt áldozatnak. Ez a felfogás szemléletesen jelenik meg a már említett Mocsonyi Sándor felszólalásában egy allegorikus-patetikus költői képben, amelyben a magyar kormányzat mintegy elevenen, még élő testként, és nem halottként temeti el és mumifikálja a nemzetiségeket a nemzetállam piramisában.¹¹

A többi nemzetiség közül a magyarországi szerb kisebbség fellépését és követeléseit tovább erősítette a Nemzetiségi törvényjavaslat tárgyalásai folyamán az az öntudat, hogy a szerb ortodox egyház már I. Lipót kiváltságlevelére (1690) óta jelentős autonómiát élvezett Magyarországon. Így ők jogaik érdekérvényesítése érdekében hangsúlyozottan kollektívan léptek fel.¹² Az 1868. évi 9. törvénycikk kimondta a román és a szerb ortodox egyházak

¹⁰ Papp Simon felszólalását ld. SCHLETT i. m. 154–161. A fenti idézet szövegét ld. uo. 157–158.

¹¹ Mocsonyi Sándor felszólalásában a Tisza Kálmán által használt allegorikus költői képre reagált, ld. SCHLETT i. m. 166–174., 185–188., különösen:187.

¹² A szerb ortodox egyház nemzeti egyházként jelenik meg a politikai vitákban és kívánalmakban Magyarországon és Horvátországban egyaránt. Horvátországban ezt a fellépést az egységes horvát nemzettel szembeni kollektív politikai támadásként fogták fel, amely a horvát nemzet egységének veszélyeztetettségét jelentette. Részben ezeknek a szerb, ill. az egyházi szerb hegemóniára való és törekvéseknek a visszaszorítása miatt vált szükségessé és került sor a magyar-horvát kiegyezés után, 1874-ben Horvátországban az iskolák államosításáról szóló törvény megszületésére. Ld. Dalibor ČEPULO: Ivan Mažuranić i izgradnja države i nacije. In: Dalibor ČEPULO – Tea ROGIĆ-MUSA – Drago ROKSANDIĆ (szerk.): *Intelektualac, kultura, reforma: Ivan Mažuranić i njegovo vrijeme*. Zagreb, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu – Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2014–2019. 36–38.

autonómiáját. A magyar kormányzatnak a nemzeti egyenjogúságra épülő nemzetiségi politikájának kritizálásában a magyarországi szerb kisebbség mellé álltak egyébként a horvátországi szerbek is, akik otthon is feljogosítva érezték magukat, hogy a Katonai Határőrvidéken a szerb pravoszláv egyház súlyára való tekintettel politikai-territoriális dominanciára törekedjenek.¹³

A képviselőházi vita hevéből, és az utána következő szavazás eredményeiből levonható, hogy az erdélyi szászok, a románok és a szerb nemzetiség erőteljesebb szószólói többnyire maguk mellé állították a többi nemzetiség politikusait is. Ismeretes, hogy a szavazási eredmények 267:24 ellenében a többségi javaslatot fogadták el, 113 fő távolmaradt a szavazáskor. A szavazás után érdektelenségüket kifejezve a nemzetiségi képviselők egységesen kivonultak, a továbbiakban pedig 1869-től kezdve a parlamenten kívül keresték a nemzetiségi összefogás radikálisabb lehetőségét.¹⁴ Így 1869 januárjában megalakult a szerb, márciusában pedig a Román Nemzeti Párt létrehozását célzó Kongresszus.¹⁵

A *Nemzetiségi törvényben* rögzített szabályozás lehetőséget adott az anyanyelvhasználatra és az anyanyelvi oktatásra, azaz lefektette az alapokat e téren. A történelem fintora, hogy a nemzetiségiek ellenvetéseiben rejülő félelmek, később, 1875-től kezdve, Tisza Kálmán kormányra kerülése után váltak egyre inkább valósággá. Sem Deák, sem Eötvös nem értett egyet az 1870-es évek végétől fokozatosan felerősödő kormányzati módszerrel, amely az egységes nemzetállam eszméjét magyarosító politikával próbálta hangsúlyozni. Deákék nemzeti liberális voltától korábban idegen volt egy ilyen módszer alkalmazása. A nemzetiségeket államalkotó tényezőknek tekintették mindvégig, és a velük való kapcsolatot és bánásmódot a méltányosság elve alapján álló nemzetiségi egyenjogúság elve határozta meg.

¹³ Horvátországban a szerb nemzetiség az egységes horvát nemzet része volt, önálló identitása 1861-ben lett elismerve, amelyet a Szábor 1865-ben megerősített. Ennek ellenére a szerb pravoszláv politikai és egyházi körök számára az egységes horvát politikai nemzet gondolata elfogadhatatlan volt és kíméletlen küzdelmet folytattak a szerb elnevezések használatáért és a cirill írás bevezetéséért a közélet minden területén. Ld. ČEPULO (2014–2019) i. m. 13–14., 39–40.

¹⁴ Deák felháborodásának következő képviselőházi felszólalásában is hangot adott, elítélve a kivonulást, kiemelve, hogy a nemzetiségi képviselők alapvetően nem az egyes nemzetiségek, hanem az ország képviselői: DEÁK i. m. 554–555.

¹⁵ A Nemzetiségi törvényjavaslat Deák módosító indítványával történő elfogadása értelemszerűen egyes nemzetiségi mozgalmak összekovácsolódásával és radikalizálódásával járt együtt.

A magyar szupremácia érvényesülésének folyamata fokozatosan kezdődött el, a távlati cél pedig a nemzetiségi arányok fokozatos megváltoztatása volt. Ennek jegyében született az 1879. évi XVIII. törvénycikk, a Népiskolai törvény, amely bevezette az államnyelv oktatását az alsó fokú népiskolákban, eszerint a magyar államnyelvet a nem magyar anyanyelvű iskolákban is tanítani kellett: „Szükséges lévén, hogy a magyar nyelvnek, mint az állam nyelvének elsajátítására, minden állampolgárnak kellő mód nyújtassék”.

Az 1868. évi *Nemzetiségi törvény* ugyanis, és az eddig még nem említett, szintén hozzá szorosan kapcsolódó, vele összhangban született 1868. évi XXXVIII. törvénycikk, a Népiskolai közoktatás tárgyában kimondta, hogy a nemzetiségek számára anyanyelvű oktatást kell biztosítani, de nem szabályozta a többségi nyelv oktatásának a kötelezettségét: „Minden növendék anyanyelvén nyerje az oktatást, amennyiben ez a nyelv a községben divatozó nyelvek egyike.”(58.§.)¹⁶ Ebben a szabályozásban tükröződött a törvényhozó nemzeti liberálisok irányvonala, Deák és Eötvös szemlélete, annak dacára, hogy a nyelvre és az oktatásra mindketten stratégiai ágazatként, mint a nemzeti identitás kialakításnak és megőrzésének a területére tekintettek. Ez a hiátus, joghézag tette lehetővé, hogy 1879 után a magyar kormány az államnyelv oktatását bevezesse, majd 1883-ban a középfokú oktatásra is kiterjessze. Ezzel egy új korszak kezdődött el a magyarországi nemzetiségek számára, amelyet már a magyar államnacionalizmus eszméje hatott át. A folyamat későbbi, következő állomása az 1904-ben Berzeviczy Albert által benyújtott módosító törvényjavaslat az 1868. évi XXXVIII., ill. az 1876. évi XXVIII. törvényjavaslatához, amely jól tükrözi a szemlélet időközben történt megváltozását: „A tapasztalat azt igazolja, hogy ezen kizárólag nemzetiségű tannyelvű népiskolák túlnyomó részében a magyar nyelv tanítása csakis a gépies magyar írás és olvasásra terjed.”. A fenti folyamat Trianonig ható végpontja az 1907. évi XXVII. törvénycikk, a *Lex Apponyi* megszületése volt, amely tovább szigorította a magyar nyelv tanításának követelményeit.¹⁷

¹⁶ 1868. június 23-án került a képviselőház elé Eötvös törvényjavaslata, amely híven tükrözte a nemzeti liberális korszellemet, és amelynek szabályozása több ponton is megelőzte korát. Eötvös célja a meglévő felekezeti iskolák érintetlenül hagyása mellett a felekezeti iskola nélküli községek közös népiskolájának létrehozása volt, az állami befolyásnak csupán közvetett érvényesítése révén, pl. felügyeleti jog gyakorlása mellett.

¹⁷ A nemzetiségek heves reakcióját kiváltó törvényben a nemzetiségi képviselők érthetően a korábbi törvényekben biztosított nyelvi, kulturális autonómiájuk megsértését látták.

A törvény egyik legvitatottabb része nem is elsősorban a magyar nyelvoktatásra vonatkozott, hanem ennél jóval többre hivatott, a nemzetiségi identitás megváltoztatását tűzte ki célul:

„Minden iskola és minden tanító, tekintet nélkül az iskola jellegére és arra, hogy állami segínyt élvez-e vagy sem, a gyermekek lelkében a magyar hazához való ragaszkodás szellemét és a magyar nemzethez való tartozás tudatát [...] tartozik kifejezni és megerősíteni.”(17.§)

Visszatérve a horvát–magyar közjogi viszony alakulására, a kiegyezést követő évek viszonylagos politikai nyugalomára, e folyamatban jelentős szerepet játszott, hogy Strossmayernek a kiegyezés 1873-ban aktuális revíziója során a horvát érdekek fokozottabb érvényesítése és pénzügyi önállóság megteremtése érdekében tett erőfeszítései hiábavalónak bizonyultak, és visszavonult. 1873-ban a Nemzeti Pártot képviselő Ivan Mažuranić került a báni székbe, aki a reformprogramjával a nemzeti liberalizmust képviselte és a kis lépésekben való előrehaladás politikáját követte. Személyéhez kötődik a közigazgatás átszervezése, a gyülekezési és sajtószabadság törvénybe iktatása, a báni jogosítványok újraszabályozása, az önálló horvát egyetem alapítása, a bírósági intézményrendszer reformja, és sok más polgári jogintézmény megteremtése.¹⁸ Kodifikációs tevékenysége elsősorban 1873 és 1875 között, Tisza Kálmán kormányalakításáig volt különösen intenzív. Jelentősége és személyisége a korabeli politikai életben Deák Ferencsel vonható párhuzamba, munkásságára pedig jelentős mértékben hatottak Eötvös József elméleti munkái is. Hét évig tartó hivatali ideje (1873–1880) alatt ugyanakkor kiéleződtek a szerb–horvát ellentétek is, hiszen Mažuranić Deákékhoz hasonlóan Horvátországon belül is az egységes politikai nemzet elvét tartotta irányadónak. E tekintetben Mažuranić támogatta és erőteljesen sürgette a Katonai Határőrvidék demilitarizálását és integrálását Horvátországba, (ami végül csak lemondása után, 1881-ben valósult

¹⁸ A témára vonatkozó terjedelmes szakirodalomból a Mažuranić-korszakra vonatkozó, jugoszlavizmustól mentes, újabb horvát jogtörténeti irodalomból ld. pl. Dalibor ČEPULO: *Reforme u razdoblju bana Ivana Mažuranića od 1873–1880. Hrvatska pravna povijest u Europskom kontekstu od srednjeg vijeka do suvremenog doba*. Zagreb, Sveučilište u Zagrebu-Pravni fakultet u Zagrebu, 2012. 186–197.

meg), ugyanakkor nem támogatta Bosznia megszállása után (1878) a terület egyesítését Horvátországgal. A horvátországi szerbek jelentős része ekkor már nyíltan a Szerbiával való egyesülést tervezgette és segítette a boszniai szerb felkelőket. Mažuranić már korábban is érzekelte a szerbek részéről megnyilvánuló kollektív veszélyt az államberendezkedésre és így velük szemben is fellépett, amikor 1876-ban államosította a szerb ortodox egyház kezében lévő iskolákat és betiltotta a szerb zászló nyilvános használatát, amely a horvátországi szerbek körében erős ellenérzést váltott ki.¹⁹

Mažuranić azonban 1880-ban lemondott, ezután pedig a horvátoknak a Tisza-kormányral való kapcsolata tovább romlott.²⁰ Jól érzékelteti az 1880-as évek elejére kialakult feszült viszonyt a felszínen megjelenő, elhíresült 1883-as címerügy, ill. az ennek nyomán kialakult horvátországi népmozgalmak, magyarelles tiltakozások sorozata, amelyet csak a katonaság bevetésével sikerült letörni.²¹ A Zágrábi Pénzügyi Igazgatóság élére állított Dávid Antal ugyanis 1883-ban a magyar állameszme terjesztésül utasításba kapta a pénzügyminisztertől, Szapáry Gyulától, a horvát pénzügyi tisztségviselők számára magyar nyelvtanfolyamok szervezését.²² Ez már önmagában is sértette a *Kiegyezési törvény* szellemét és a horvátok nemzeti érzékenységét, hiszen Horvátországban a horvát volt a hivatalos nyelv. A központilag szervezett nyelvtanfolyamokra így alig jelentkeztek, és a magyar nyelv tanításának bármilyen horvátországi bevezetése rögvest heves ellenállást és túlfűtött reakciókat váltott ki. Ezt fokozva, 1883 nyarán Dávid Antal – meggyőződésből és felettesei iránti lojalitásból egyaránt, Pejačević bán megkérdezése nélkül – leszedette a pénzügyi igazgatóság faláról a régi horvát egynyelvű feliratokat, és helyére kétnyelvű táblákat helyeztetett fel. Az intézkedésre a horvátok értelemszerűen a belügyekbe való beavatkozás-

¹⁹ A szerb nemzeti szimbólumok betiltásáról ld. ČEPULO (2014–2019) i. m. 24–25.

²⁰ Ivan Mažuranić azon túl, hogy a kormányfővel, Tisza Kálmánnal is többször szembekerült, az 1870-es évek végére a saját pártján belüli ellentétek is kiéleződtek, ill. terhessé váltak számára a Katonai Határőrvidék polgárosítási tervei miatt, amelyet báni tevékenysége egyik legfontosabb céljának tartott. 1880-ban azonban helyzetét kilátástalannak ítélve lemondott a báni pozícióról, és a továbbiakban a politikától távol élt, csak hobbijának, a csillagászatnak hódolt.

²¹ A címerügyről és a hozzá kapcsolódó tanulságokról ld. KATUS László: *A Tisza kormány horvát politikája és az 1883. évi horvátországi népmozgalmak*, In: NAGY-VÉRTESI i. m. 273–321.

²² Ld. A Kiegyezés 8. §-a szerint a közös ügyek körébe tartozik az adóbehajtás, amely számos konfliktust szült. A törvény 22. §-a pedig a pénzügyi igazgatóságra vonatkozó szabályozást tartalmazta.

ként tekintettek, és a horvát nemzeti radikálisok: a Független Nemzeti Párt, valamint a Jogpárt az incidenst a Kiegyezés nyelv- és címerhasználatot szabályozó pontja megsértésének tartották, a felbőszült tömeg pedig leszedte a táblákat.²³ A Horvátországot megillető autonómiáról és önrendelkezési jogról egyébként a belső igazgatási és közoktatási, valamint az igazságügy tekintetében a Kiegyezés 47–48.§. szakasza rendelkezett.²⁴ Az erősebbé váló parasztmozgalmak így magyarelles jelleget öltöttek, a bán lemondott, a király pedig felfüggesztette a horvát alkotmányt, noha a címer ügyet Tiszával szemben ő is a Kiegyezés megsértésének tartotta. Az ezután következő években húsz éven keresztül (1883–1903) a horvát érdekek képviselőjének Khuen-Héderváry Károlyt ültették a báni székre, aki Tiszához hasonlóan kemény eszközöket alkalmazott a dualista rendszer ellenségeivel szemben és 1887-től fokozatosan leszámolt a horvát nemzeti érdeket érvényesítő horvát Jogpárttal szemben, amely egyébként az 1878 és 1887 közötti időszakban vezető szerepet játszott a horvát belpolitikában. A bán a nemzetiségi politikában az ‘oszd meg és uralkodj’ elvét szem előtt tartva a horvátokkal szemben inkább a szerbekre támaszkodott. A horvát közigazgatásban a délszláv háború kirobbanásáig jelen lévő szerb hegemonia kialakulása is az ő időszakában alakult ki, szinte minden jelentős pozíciót ők töltöttek be a közigazgatás területén.²⁵

A horvát történetírás a mai napig az Ivan Mažuranić bánsága által fémjelzett időszakot a nemzeti felemelkedés és horvát nemzeti integrációs folyamat sikerének tartja, élesen szembeállítva az utána következő, Khuen-Héderváry által fémjelzett időszakokkal. Tény, hogy Mažuranić bánsága alatt jöttek létre a polgári átalakuláshoz szükséges feltételek és a csak jóval később, az 1880-as évek végétől tapasztalható gazdasági fellendülés jogi előzményei.²⁶ Ezzel együtt, az 1883-tól kezdődő időszak a nemzeti naciona-

²³ Ld. Kiegyezés 57. §. ill. a címerhasználatra vonatkozó 61. §.

²⁴ A címerügyet követően a főleg Zagorje, azaz Zágrárból északra eső vidéken kialakult mozgalmak eredetileg a magyar adóellenőrök túlkapásaival szemben jöttek létre. Ezeknek a megmozdulások kezdetben elsősorban Dávid Antal személye ellen irányultak, aki az egyszerű parasztok számára a központi magyar kormányzatot testesítette meg.

²⁵ Részben a Khuen-Héderváry korszak negatív tapasztalatai, és a magyar kormányzati politika elhibázott lépései vezettek oda, hogy a horvát politikai elit egy része egyre aktívabban kezdte szorgalmazni a magyar-horvát államközösség megszüntetését és egy esetleges délszláv föderáció megvalósításának a lehetőségét.

²⁶ Ez a kérdés a mai napig heves szakmai viták tárgya.

lista, asszimilációs politika és az elnyomás időszakaként vonult be a horvát történelembe, amely a horvát-magyar viszony végletes elmérgesedéséhez vezetett. A horvát történetírás a mai napig úgy tartja, hogy a horvát bevételekhez képest túl magas volt a Kiegyezés 1873-as revíziójakor fenntartott közösségi hozzájárulás mértéke, amely a törvény 13. szakasza értelmében továbbra is 55%-ot tett ki a horvát fél számára. Ezt az adófizetők teljesíteni nem tudták, így általánossá vált az adóelmaradás. Az adóellenőrök atrocitásai pedig általános elégedetlenséghez vezettek. Ehhez járult az a vitathatatlan tény, hogy a közös kormány gyakran aránytalanul, és elsősorban a magyar érdekeknek megfelelően fejlesztette pl. a vasúthálózatot és más infrastrukturális beruházásokat.²⁷

A valóságban azonban mégis sokkal árnyaltabb a kép: a horvát gazdaságnak a magyaroktól függetlenül is voltak jelentős szerkezeti problémái, elmaradásai. A Kiegyezés sajátos közjogi berendezkedéséből eredt pl. az is, hogy a báni kormányzat nem adhatott állami garanciavállalást nagy összegű hitelekhez vagy közvetlen tőkebefektetésekhez, tehát pénzügyi szempontból közvetve a magyar túlsúlyt jelentő közös kormányzat döntéseire volt utalva. Mégis, erre az időszakra esik többek között a fiumei kikötő fejlesztése, és a kereskedelmi és ipari fellendülés kezdete, a Baross-korszak.²⁸

Összességében, a Monarchián belüli nemzetiségekkel szemben hasonló politikai irányvonal-váltás zajlott le a Kiegyezés után a magyar kormányzat részéről, mint korábban, a kiegyezésben privilegizált helyzetet élvező Horvátországgal és a horvátokkal szemben. A magyar-horvát kiegyezésben és a hozzá szorosan kapcsolódó törvényekben, így a Nemzetiségi törvényben és

²⁷ Ld. pl. ČEPULO (2012) i. m. 40–50.; ill. KATUS i. m. 255–273.

²⁸ Az 1880-es évek elejétől kezdődően Fiumében kibontakozó gazdasági-és kulturális fejlődés a horvát-magyar közjogi viszonyok rendezése, magyar-horvát kiegyezés, valamint az 1870-ben életbe lépő provizórium után a kialakult politikai egyensúlyi helyzet alkalmas volt arra, hogy teret engedjen, és versenyszellemet élesszen a város fejlődésében meghatározó szerepet játszó három etnikum: a horvát, az olasz és a magyar népcsoport számára. Azok a gazdasági eredmények, kulturális események és politikai küzdelmek, amelyek az 1880-es évektől fogva Fiumét jellemzik és magyar liberalizmus sajátos modelljévé teszik, egyúttal azokból az erőfeszítésekből adódott szükségszerű eredmények is, amelyeket az itt élő három domináns népcsoport egymást válllvetve igyekezett megtenni a város politikai és kulturális arculatának meghatározásáért. E fejlődés hátterében elsősorban egy sajátos autonómia húzódott. Ld. pl. ANDRÁSI Dorottya: A Fiuméra vonatkozó autonómia terjedelme és intézményei az 1868-as magyar-horvát kiegyezést követő években (1868–1883). *Középeurópai Közlemények*, VII. évf., 2014/3–4. 142–143.

a Népiskolai oktatásról szóló törvényben is rögzített szabályozáshoz képest az 1870-es évek közepétől kezdve fokozatosan egy megváltozott magatartás volt tapasztalható elsősorban a nemzeti identitás szempontjából stratégiai ágazatnak tekinthető oktatás, és a vele szorosan összefüggő, azt megalapozó nyelvhasználat terén. A magyar állameszme kompromisszumok nélküli, pusztán nyelvi-formai terjesztése hosszú távon elfogadhatatlanná vált az amúgy nyelvi szempontból is idegen nemzetiségek számára, és egyúttal politikai radikalizmushoz vezetett. Így több szerencsétlen politikai tényező összehatására végül is ez a folyamat a Monarchián belüli népek kölcsönös ellentétéhez, és ez által az első világháborút előrevetítő etnikai és politikai viszonyok eszkalálódásához vezetett.

EGY BÜNTETŐJOGI KÍSÉRLET AZ ÁLLAMI REND FENNTARTÁSA ÉRDEKÉBEN

*A népköztársasági államforma védelméről szóló 1919. évi
XI. néptörvény dogmatikai elemzése*

DRÓCSA Izabella

tudományos segédmunkatárs (VERITAS)

1. Alkotmányjogi változások Magyarországon 1918-ban, a rendtörvény¹ bevezetésének szükségessége, valamint a jogforrási hierarchiában való elhelyezése

1918 novemberének második felétől, közvetlenül a népköztársaság² ki-
kiáltását követően fokozatosan megerősödött a Kun Béla³ által vezetett

¹ A rendtörvény fogalma az alábbiak szerint definiálható: olyan külön törvény, amely egy adott országban történő alkotmányos változások megszilárdítása, valamint a radikális csoportok viszszaeszközése érdekében szigorítja a politikai bűncselekmények körét. DRÓCSA Izabella: A politikai bűncselekmények szabályozása Magyarországon, különös tekintettel a XX. században megalkotott rendtörvényekre. In: FEJES Zsuzsanna (szerk.): *Jog határok nélkül*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Állam-és Jogtudományi Doktori Iskola, 2018. 67.

² SCHÖNWALD Pál: *A magyarországi 1918–1919-es polgári demokratikus forradalom állam-és jogtörténeti kérdései*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1969.; KOVÁCS Kálmán: Államjogi változások a Magyar Népköztársaság idején. *Jogtudományi Közöny*, 1969. 24/2–3. 69–79.; HATOS Pál: *Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és forradalom története*. Budapest, Jaffa Kiadó, 2018.; GRATZ Gusztáv: *Forradalmak kora – Magyarország története 1918–1920*. Budapest, Magyar Szemle Társaság, 1935. 37.; SALAMON Konrád: *Nemzeti önpusztítás 1918–1920*. Budapest, Korona Kiadó, 2001. 71.

³ BORSÁNYI György: *Kun Béla – Politikai életrajz*. Budapest, Kossuth Kiadó, 1979.; *Politikatörténeti Intézet*, VI. 709. *Kun Béla iratai*, BÖLÖNY József, HUBAY László: Magyarország kormányai 1848–1992, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1992, 83.

Kommunisták Magyarországi Pártja (továbbiakban: KMP),⁴ akik bár ideológiailag az ún. világorradalom győzelmét tűzték ki célul, valójában azonban a szovjet tanácsrendszert, és a proletárdiktatúrát akarták Magyarországon bevezetni.⁵ Az újonnan kialakult államhatalom meggyengítése érdekében a kommunisták jelentős anyagi támogatásokat kaptak Moszkvából, amiket propaganda célokra fordítottak: ezek közé tartozott többek között röpiratok terjesztése,⁶ illetve december 7-én megalapították a Vörös Újságot,⁷ amely Kun Béla⁸ és társai februári letartóztatásáig⁹ rendszeresen megjelent.¹⁰

A szélsőséges politikai mozgalmak elterjedése végül olyan komoly kormányválságot¹¹ okozott, hogy 1919 januárjában Károlyi Mihály ideiglenes köztársasági elnöki kinevezését követően¹² a minisztertanács elérkezettnek látta az időt a KMP megfékezésére, ezért felhatalmazta Nagy Vince belügyminisztert¹³ az e célt szolgáló megelőző intézkedések meghozatalára azzal a megszorítással, hogy a hatóságok kizárólag bűncselekmény, vagy annak előkészülete ellen léphetnek csak fel.¹⁴ Ennek eredménye a XX. századi magyar büntetőjog első rendtörvénye, a népköztársasági államforma védelméről szóló 1919. évi XI. néptörvény (továbbiakban: néptörvény, rendtörvény),¹⁵ amely elfogadásának napján azonnal hatályba is lépett. Fontos

⁴ *A magyar forradalmi munkásmozgalom története.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1979. 135.; HATOS i. m. 385–405.

⁵ SALAMON i. m. 88.

⁶ SALAMON i. m. 88.; NÁNÁSSY GYÖRGY: *Miért léptem ki a magyarországi kommunista pártból?* 1919. 28.

⁷ NÁNÁSSY uo.; GRATZ Gusztáv (szerk.): *A bolsevizmus Magyarországon.* Budapest, Franklin-társulat, 1921. 735.

⁸ NÁNÁSSY i. m. 6–11.

⁹ HU-BFL-VII. 5.c-1919-3298. 1.

¹⁰ Fontosnak tartom kiemelni, hogy a kommunista propaganda terjedését jelentősen elősegítette az a körülmény, hogy a Károlyi-kormány elfogadta, majd 1918 december 7-én kihirdette a sajtó szabadságáról szóló 1918. évi II. néptörvényt, melynek 1. §-a eltörölte a sajtótermékek előzetes vizsgálatát és a terjesztéshez szükséges hatósági engedélyt. SCHÖNWALD (1969) i. m. 255.

¹¹ GRATZ (1935) i. m. 64.

¹² KOVÁCS i. m. 4.

¹³ BÖLÖNY – HUBAY i. m. 82.; NAGY Vince: *Októbertől októberig.* [Európa História] Budapest, Európa, 1991.

¹⁴ SALAMON i. m. 114.

¹⁵ NAGY Szabolcs: *Igazságosság vagy jogbiztonság? Rendszerváltozások utáni büntetőjogi felelősségre vonások a 20. századi magyar történelemben.* In: KESERŰ Barna Arnold (szerk.): *Doktori Műhelytanulmányok, 2017.* Győr, SZIE Doktori Iskola, 185.; *Pesti Hírlap*, 41/35. 1919. 3.

azonban kiemelni azt a körülményt, hogy e jogszabályt a kihirdetésekor néptörvényként definiálták annak ellenére, hogy azt a parlament működésének hiánya miatt¹⁶ a minisztertanács fogadta el, vagyis e rendelkezés a jogforrási hierarchiát súlyosan megsértette, hiszen formai szempontból csupán rendeletről beszélhetünk. Juhász Nagy Sándor igazságügyi miniszter¹⁷ visszaemlékezésében utalt erre a körülményre: szerinte a Berinkey-kormány¹⁸ tisztában volt a jogszabály megalkotásának „diktatórikus” jellegével, így e néptörvényt csak az átmenetiség jegyében alkották meg a politikai konszolidáció elérése érdekében.¹⁹ Viszont összességében fontos látni és méltányolni azt a körülményt, hogy 1919 februárjában, még ha rövid ideig is, de a kabinet kísérletet tett megvédeni a népköztársaságot a radikális csoportokkal szemben, még ha ez az egyes jogállami garanciákat meg is sértett.²⁰

2. A néptörvény elemzése

2.1. Az államfelforgatás²¹ alapesetének törvényi tényállása

A néptörvény 1. §-a szerint „akinek cselekménye közvetlenül arra van irányozva, hogy Magyarország népköztársasági államformája erőszakkal megváltoztassék, büntett miatt tíz évtől 15 évig terjedő fegyházzal büntendő.”²² Megállapítható tehát, hogy ebben az esetben a jogalkotó egy ún. célzatos bűncselekményt konstruált meg, vagyis nem határozta meg pontosan

¹⁶ A magyar országgyűlés alsóháza 1918 november 16 – án feloszlatta saját magát, a felsőház pedig szüneteltette működését. A törvényhozó hatalom csak 1920-ban alakult meg. *Képviselőházi Napló*, 1910. XLI. kötet. Budapest, Athenaeum, 1918. 451.; *Főrendiházi Napló*, 1910. V. kötet. Budapest, Athenaeum, 1919. 234–236.; GRATZ (1935) i. m. 37.; BATTIÁNY Tivadar: *Beszámoló*. II. kötet. <https://bit.ly/35S2PKY> (www.mtdportal.extra.hu) 39.

¹⁷ JUHÁSZ NAGY Sándor: *A magyar októberi forradalom története*. Budapest, Szikra, 1945.

¹⁸ BÖLÖNY - HUBAY i. m. 82.

¹⁹ JUHÁSZ NAGY i. m. 439.

²⁰ Az igazságügyi miniszter szerint a kormány azt tervezte, hogy az ilyen módon megalkotott néptörvényeket az 1919 tavaszán megtartott választásokat követően összeülő országgyűlés felülvizsgálja. JUHÁSZ NAGY i. m. uo.

²¹ Ezt a tényállást az 1921. évi III. törvénnyel összefüggésben Angyal Pál már államfelforgatásnak nevezte, így szakirodalom hiányában én is így fogom hívni ezt a bűncselekményt.

²² *Belügyi Közlöny*. Budapest, Pesti Könyvnyomda, XXIV/1. 1917. 290. [A továbbiakban: *Belügy*]

san az elkövetési magatartásokat,²³ csupán azt a célt jelölte meg, aminek az elérésére törekszik a bűnelkövető.²⁴ Lényegében ezzel a megfogalmazással kifejezésre jutott az a körülmény, hogy bármilyen tevékenység vagy mulasztás, amely alkalmassá válhatott a népköztársasági államforma megváltoztatására, az a törvény 1. §-nak a hatálya alá tartozott. Dogmatikai értelemben fontos még kiemelni, hogy a törvényi tényállás immaterális bűncselekménynek²⁵ tekinthető, tehát az elkövetési magatartás kifejtése már önmagában megalapozta a büntetőjogi felelősségre vonást függetlenül attól, hogy az eredmény megvalósult-e vagy sem.²⁶ Az államfelforgatás ily módon való definiálása előnyösnek mondható, hiszen ha a gyakorlatban egy politikai mozgalom valóban képes lett volna megváltoztatni az ország államformáját, azokat a későbbiekben – a közjogi szabályozásban bekövetkezett változások miatt – már nem vonták volna felelősségre.

A deliktum jogi tárgya a népköztársaság, mint államforma, ezért ennek elemzése a néptörvény kapcsán kiemelkedő jelentőségű. Fontos kiemelni, hogy alkotmányjogi értelemben ez a fogalom nem létezik, így jogi értelemben vett absztrakt értelmezése kizárt. Az 1918-ban kikiáltott köztársaság annak a forradalmi lelkesedésnek és társadalmi támogatottságnak kifejezésre juttatása érdekében kapta meg a „nép” jelzőt, ami ezt a közjogi változást megelőzte, így próbálva jogalapot teremteni az alkotmányos változások bevezetésének.²⁷

Álláspontom szerint az 1918. november 16-án elfogadott Néphatározat²⁸ is komoly alkotmányjogi aggályokat vetett fel. November 1-jén Kunfi Zsigmond tárca nélküli miniszter²⁹ a következő javaslatot terjesztette elő

²³ HELLER Erik: *A magyar büntetőjog általános tanai*. Budapest, Grill Kiadó, 1945. 94.

²⁴ BELOVICS Ervin – GELLÉR Balázs – NAGY Ferenc – TÓTH Mihály: *Büntetőjog I. Általános rész*. Budapest, HVG-Orac, 2012. 180.

²⁵ Uo.

²⁶ Uo. 183.

²⁷ HORVÁTH Attila (szerk.): *Magyar állam-és jogtörténet*. Budapest, NKE, 2014. 192. Vö.: a népköztársaság elnevezésével kapcsolatos problémát jól mutatja az az eset, mely szerint 1918. november 16-án a parlamentben felszólalók is inkább a köztársaság kifejezést használták. Ugyanez az anomália a Nemzeti Tanáccsal összefüggésben is előfordult, ez esetben ugyanis Nagy György, az OKP vezetője Nemzetgyűlésnek hívta. HATOS i. m. 245.

²⁸ *Képviselőházi irományok*. 1910. LXIV. kötet, Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1918. 412–413.

²⁹ Kunfi Zsigmond 1918. december 12-ig volt tárca nélküli miniszter, ezzel egy időben a horvát–szlávón–dalmát tárca nélküli minisztériumának a felszámolásáért is felelt. Ezt követően a munkaügyi

a Nemzeti Tanácsban: az államforma kérdésének megoldása végett hívják össze az alkotmányozó nemzetgyűlést,³⁰ melynek tagjait általános, egyenlő, titkos, illetve a nőkre is kiterjedő választójog alapján fogják összeállítani.³¹ Tehát a jogállami kereteknek megfelelő átalakuláshoz szükséges lett volna előbb egy választójogi törvény elfogadása, majd ennek alapján a választások lebonyolítása, azonban ez az akkori körülmények között nem jöhetett létre.³² Így a köztársasági államforma deklarálása végett összehívták az ún. Nagy Nemzeti Tanácsot,³³ melynek tagsága elérte a több, mint ezer főt³⁴ annak reprezentálása végett, hogy a teljes magyar társadalom képviseltette magát az államforma megváltoztatása során. Összességében megállapítható tehát, hogy jogi értelemben a köztársaság kikiáltása nem alkotmányos úton ment végbe,³⁵ ugyanis az új rendszer legitimációjához szükséges körülmények,

és népjóléti miniszteri pozíciót töltötte be. MNL-OL-W-12-*Min. jkv.* 1.; BÖLÖNY – HUBAY i. m. 81.

³⁰ Kunfi a javaslat előterjesztésekor kifejtette azon véleményét, mely szerint az alkotmányozó nemzetgyűlés hat héten belül meg fog alakulni. Javaslatát végül a Nemzeti Tanács elfogadta. MNL-OL-W-12-*Min. jkv.* 4–5.; *Néphatározat* I. cikk; *Képv. ir.* i. m. 412–413.; SCHÖNWALD (1969) i. m. 33.

³¹ KOVÁCS i. m. 71.; BATTHIÁNY i. m. 38.

³² Mivel a köztársasági kormányok hezitáltak a választások megtartásával kapcsolatban, az a de facto helyzet alakult ki, hogy a minisztertanács lényegében teljhatalmat gyakorolt, amelyben még a Nemzeti Tanács sem tudta korlátozni. Ez utóbbi ugyanis 1919 februárjában kijelentette: csak azok a pártok képviselhetik magukat a parlamentet helyettesítő testületben, akik „[...] keresztülvitték a forradalmat, és vállalják a történelemért a felelősséget.” HATOS i. m. 249.

³³ BATTHIÁNY i. m. 36. Vö.: a Nemzeti Tanács politikai legitimációját a Károlyi-kormány úgy igyekezett elérni, hogy az erősödő köztársasági mozgalmakra való tekintettel 1918 november 1-jén hozott határozatukban felszólították József főherceget, hogy a kormányt mentse fel a királynak tett eskü alól az államformával kapcsolatos döntés érdekében. Ellenkező esetben kilátásba helyezték a minisztertanács lemondását. A felmentést követően a miniszterelnök és a miniszterek a Nemzeti Tanács előtt megismételték a hivatali esküjüket. Schönwald erre hivatkozásul a Tanácsot, mint a „népszuverenitást megtestesítő szervként” határozta meg. Emellett körtáviratot küldtek a vidéken megalakult tanácsoknak, hogy jelezzék, hogy támogatják-e a köztársaság kikiáltását. MNL-OL-W-12-*Min. jkv.* 2–3.; SCHÖNWALD (1969) i. m. 33., 42.; GRATZ (1935) i. m. 33.

³⁴ KOVÁCS i. m. 72.; GRATZ (1921) i. m. 24.; SCHÖNWALD (1969) i. m. 41.

³⁵ Ezt az állítást Batthiány Tivadar, a Károlyi-kormány belügyminisztere is alátámasztotta visszaemlékezésében, kijelentve, hogy a legitimista irányvonal szerint törvénytelenül jártak el. Az államforma megváltoztatásának helyességét az 1921-ben elfogadott detronizációs törvényre vezette vissza, amely véleménye szerint az októberista álláspontot tükrözte vissza, ezáltal pedig a köztársaság kikiáltása is igazolhatóvá vált. Hatos Pál könyvében kifejezetten kiemelte: a Nemzeti Tanács nem minősült választott testületnek, hiába rendelkezett a társadalom többségének a támogatásával. Így, bár jogtörténeti szempontból valóban alkotmányos aggályokat vet fel az új államforma létrehozása, a külpolitikai változások mellett a magyar társadalom többsége egyértelműen támogatta a köztársaság kikiáltását. Ezért Hatos Pál a következőképpen definiálta az új államformát: „alkotmányos felhatalmazás nélküli, felemás köztársaság.” BATTHIÁNY i. m. 38.; BÖLÖNY – HUBAY i. m. 81.; HATOS i. m.

mint a választások megtartása, vagy az alkotmányozó nemzetgyűlés összehívása elmaradt, tehát nem volt jogalapja a Nemzeti Tanácsnak az alkotmányos monarchia megszüntetésére.³⁶ Ezen okfejtés alapján levonható az a következtetés, hogy a rendtörvény jogi tárgya sem alkotmányjogi, sem pedig büntetőjogi keretek között nem értelmezhető megfelelően és tudományos vita tárgyává tehető.

Az 1. § szerinti bűncselekmény érdekében kifejtett elkövetési magatartás csak akkor vált tényállásszerűvé, ha ahhoz az erőszak, mint elkövetési mód társult, vagyis ennek a szabályozásnak a rendeltetése az volt, hogy szűkítse a tényállást. A szabályozás ily módon való megfogalmazásával Angyal Pál is egyetértett, kifejtette, hogy így azok a büntettek, melyek csupán az alkotmányra nézve fenyegető tartalmúak, vagy „ravaszsgal” követnek el, az államot érintő elméleti bírálatok, valamint azok a kritikák, amik békés úton, a törvény keretei között jönnek létre, nem kerülhetnek e törvény hatálya alá.³⁷ Azonban fontosnak tartom megjegyezni azt a körülményt, mely szerint absztrakt szinten megfelelő az elkövetési mód útján megelőzni bizonyos cselekmények üldözendővé nyilvánítását, viszont a Kun Béla által

223–243., 246., 250.; vö. SZABÓ István: Károlyi Mihály és a legitimitás kérdése (1918 október – 1919 március). *Rubicon*, 2010/10. 50–51.

³⁶ A teljesség kedvéért fontos megjegyezni, hogy 1918 novemberében Károlyi Mihály azzal a feladattal bízott meg egy öt fős jogász küldöttséget (a tagok: Doleschall Alfréd, Király János, Kmety Károly, Kenéz Béla, Pikler Gyula), hogy fejtsék ki a jogi álláspontjukat Magyarország és a Habsburg-dinasztia között fennálló viszonyról. A küldöttség jogi érvelése szerint az uralkodóháznak ipso iure megszűnt a magyar trónra vonatkozó igénye tekintettel arra, hogy a Pragmatica Sanctio hatályát veszítette. Ennek okát több pontban határozták meg: az 1723. évi 1–3. törvény megkövetelte az ausztriai királyságok ún. oszthatatlan együttbirtoklását, amely az első világháború elvesztését követően lehetetlenné vált, mert ezek az országok függetlenné váltak, valamint a monarchikus államformák megszűntek. Ennek hatására az ezen országok közötti kölcsönös védelmi kötelezettség is elenyészett. IV. Károly jogállásának problémája kapcsán kifejtették: véleményük szerint azáltal, hogy lemondott az osztrák trónról és a neki felelős magyar kormányt felmentette, emellett nem tartotta fenn Magyarország területi integritását, nem maradhat többet az ország uralkodója, és az országgyűlésre ismét visszaszáll a szabad királyválasztás joga. Ez utóbbihoz hozzáfűzték, hogy jogi álláspontjuk nem kizárólagos és kritika tárgyává válhat a későbbiekben. A köztársaság kikiáltásával kapcsolatos javaslatuk az volt, hogy a Nemzeti Tanács deklaratív jelleggel állapítsa meg az államforma megváltozását, elkerülve ezzel a legitimitációs problémákat. BATTIÁNY I. M. 34–37.; SCHÖNWALD (1969) I. M. 40.; vö.: az ún. királykérdésre vonatkozó jogi vitákat és álláspontokat Szabó István tanszékvezető egyetemi tanár dolgozta fel. SZABÓ István: A királyi trón betöltése körüli viták a két világháború közötti Magyarországon. *Iustum, Aequum, Salutare*, II. évf., 2006/1–2. 171–189.

³⁷ ANGYAL Pál: Büntetőjogszabályaink és a Magyar Népköztársaság. *Jogtudományi Közlöny*, 1919, 54/8. 59.

vezetett KMP 1919. március 21-én elkövetett államcsíny³⁸ egyáltalán nem erőszakos úton ment végbe, mégis képes volt megdönteni a fennálló alkotmányos berendezkedést.

A fentiekhez hasonló módon a közvetlenség³⁹ követelménye is azt a célt szolgálta, hogy kizárólag azok a cselekmények válhassanak tényállásszerűvé, melyek súlyos veszélyt vagy sérelmet jelentenek a köztársaságra, mint jogi tárgyra. Az 1. § ezen fordulata ugyanis azt a lehetőséget nyitotta volna meg a bíróságok számára, hogy a büntetés kiszabás során mérlegezzék a közeli és a távoli kísérlet eseteit, vizsgálat tárgyává téve azt a kérdést, vajon az elkövetési magatartás és a célzat megvalósulása mellett a bűncselekmény mekkora eséllyel döntötte volna meg a fennálló államformát.⁴⁰ Tehát a közvetettséget feltehetően vagy enyhítő körülményként, vagy egyáltalán nem értékelte volna tényállásszerű cselekménynek az igazságszolgáltatás, míg fordított esetben súlyosabb büntetésre számíthatott volna az elkövető.⁴¹

Az államfelforgatás kísérleti szakaszának megvalósulása kizárt volt abban az esetben, ha a cselekményt mulasztással követték el, ugyanis a büntetőjogi dogmatika szerint ez az elkövetési forma tiszta mulasztásos deliktumnak minősült. Ennek oka, hogy a deliktum oly módon valósulhatott volna meg ebben az esetben, ha az elkövetőt valamilyen speciális jogi kötelezettség terhelte az állam védelme érdekében, és e körben nem tett eleget a rá vonatkozó jogszabályi előírásoknak.⁴²

E rendtörvény sajátossága, hogy olyan, alapvetően előkészületi jellegű cselekményeket,⁴³ amelyek közönséges bűntettek esetében nem estek volna

³⁸ SALAMON i. m. 129–138.; GRATZ (1921) i. m. 92–93.; KOVÁCS i. m. 79.; KÁROLYI i. m. 189–197.; HAJDU i. m. 328–329.; HATOS i. m. 406–416. Vö. SZÁRAZAJTAI Incze Kálmán: *Háborúk a nagy háborúk után*. I. kötet. Budapest, Franklin, 1938. 22.

³⁹ *Belügyi* i. m. 290.

⁴⁰ BELOVICS–GELLÉR–NAGY–TÓTH i. m. 300.

⁴¹ A bírói gyakorlat kapcsán a feltételes mód indokolt, hiszen a rendtörvény a Tanácsköztársaság kikiáltását követően hatályát veszítette.

⁴² BELOVICS–GELLÉR–NAGY–TÓTH i. m. 298.

⁴³ Az előkészület fogalmát a Csemegi-kódex általános része egyáltalán nem definiálta, így azt csak a 65. §-ban meghatározott kísérletből lehetett levezetni. Angyal Pál az előkészületet „a kísérleti cselekmény alsó határának” nevezte, vagyis lényegében a bűncselekmények elkövetésének első szakaszát jelenti, amikor már az elkövetésre irányuló szándék kialakult az elkövetőben, azonban még nem valósít meg tényállási elemet. Kiemelendő továbbá, hogy csak szándékos bűntettek esetében valósulhat meg az előkészület, ami csak akkor büntetendő, ha ezt a törvény külön elrendeli. TÉRFY Gyula (szerk.): *Igazságügyi zsebtörvénytár*.

a Csemegi-kódex hatálya alá, azt a jogi tárgy védelme érdekében sui generis, azaz önálló törvényi tényállásként határozta meg, szigorítva ezzel az államellenes bűncselekmények körét. Ez a szabályozási elv az 1. § (2), (3). bekezdésében figyelhető meg, ugyanis e jogszabály büntetni rendelte egyrészt azt a szövetséget, amely az (1) bekezdésben meghatározott deliktum elkövetése céljából jött létre, azonban még nem valósítottak semmilyen előkészületi cselekményt, illetve súlyosabban büntette e bűnkapcsolatot, ha már realizáltak valamilyen magatartást a népköztársasági államforma erőszakos megváltoztatása érdekében. A bűnszövetség fogalmát a rendtörvény is meghatározta, mely szerint létrejöttéről akkor beszélhetünk, „ha két vagy több személy a büntett elkövetését közös egyetértéssel elhatározta.”⁴⁴ Werner E. Rezső büntetőjogász tankönyvében adott magyarázata szerint a bűnszövetség léte önállóan nem büntethető, csak ha ahhoz valamilyen bűncselekmény elkövetése is társul. Azonban a társadalom védelme érdekében dogmatikai értelemben nem kizárt a különböző bűnkapcsolatok sui generis módon való üldözése.⁴⁵ Ezzel ellentétesen viszont más büntetőjogászok a bűnszövetség létét, vagy az ezzel együtt realizált, még nem tényállásszerű magatartások kifejtését már önmagában előkészületnek tartották,⁴⁶ tehát látható, hogy e fogalom kapcsán nem volt egyöntetű a kor jogászainak véleménye. Emellett pedig a szövetségen kívüli, bármilyen előkészületi cselekmény is e törvény hatálya alá került.⁴⁷

2.2. A minősített eset, mint delictum komplexum

Az 1919. évi XI. néptörvény 2. §-a egy delictum complexumot⁴⁸ valósított meg, vagyis az 1. §-ban meghatározott bűncselekményt összekapcsolta

Budapest, Grill Kiadó, 1930. 997.; ANGYAL Pál: *A magyar büntetőjog tankönyve*. I. kötet. Budapest, 1936. 112.

⁴⁴ *Belügyi* i. m. 290.

⁴⁵ WERNER E. Rezső: *A magyar büntetőjog kézikönyve*. Budapest, Horánszky Kiadó, 1898.

⁴⁶ ANGYAL (1936) i. m. 114.; FAYER László: *A magyar büntetőjog kézikönyve*. Budapest, Franklin, 1895. 197.

⁴⁷ *Belügyi* i. m. 290.

⁴⁸ ANGYAL Pál: *A magyar büntetőjog kézikönyve* 4. kötet: *Az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről szóló 1921. III. t-c.*, Budapest, Athaneum Irodalmi és Nyomdai R.-T. Kiadása, 1929, 60.

a Csemegi-kódex 152–162. §-ban pönalizált lázadás⁴⁹ törvényi tényállásával, ami miatt kizárólag a felbújtók⁵⁰ és vezetők vonhatóak felelősségre. Annak oka, mely miatt a minősített esetet oly módon szűkítette le, hogy csak a lázadást törvényi tényállása képezhette az alapesetet kiegészítő bűncselekményt, abban keresendő, hogy a rendtörvény 9. §-a számos államellenes bűncselekményt hatályon kívül helyezett.⁵¹ Ettől függetlenül az eszköz-cselekmények⁵² leszűkítése nem feltétlenül volt szerencsés megoldásnak tekinthető, ugyanis ez esetben olyan súlyos bűntettek megvalósulásáról volt szó, amit más, a büntetőkódexben még hatályban maradt más politikai deliktumokkal is meg lehetett volna valósítani.⁵³ A felelősségre vonható személyek körében fontos kiemelni továbbá azt a körülményt, hogy e tekintetben egy különleges szabályozási formáról volt szó, hiszen egyrészt a jogalkotó a részesi tevékenység egy formáját *sui generis* bűncselekménnyé minősítette, valamint a büntetés jogalapját objektív alapokra fektette. Tehát az elkövetettség ténye vált relevánssá, amivel kapcsolatban elegendő, ha a felbujtónak csupán tudomása volt az elkövetett bűncselekményről, de abban sem részesként, sem pedig elkövetőként nem működött közre.⁵⁴

2.3. Az államfelforgatás büntetétéhez kapcsolódó, a nyilvánosság előtt elkövetett deliktumok köre

A rendtörvény 3. §-a az államfelforgatás aleteit szabályozta, ahol egymástól teljesen különböző tényállásokat állított egymás mellé a jogalkotó.

⁴⁹ TÉRFY i. m. 1006–1007.; ANGYAL Pál: *A magyar büntetőjog tankönyve*. II. kötet, Budapest, 1938. 77–91., WERNER i. m. 261–275.; EDVI ILLÉS Károly: *A Büntetőtörvénykönyv magyarázata*. I. kötet. Budapest, Révai Testvérek, 1894. 45–57.

⁵⁰ EDVI ILLÉS i. m. 181–187.; FAYER i. m. 218–223.

⁵¹ *Belügyi* i. m. 292.

⁵² Az összetett bűncselekmények sajátossága, hogy a két törvényi tényállás cél és eszköz viszonyában vannak egymással. Az államfelforgatás minősített esete tekintetében az 1. § alapesete a célcselekmény, míg a lázadás az az eszköz-cselekmény. BELOVICS–GELLÉR–NAGY–TÓTH i. m. 363.

⁵³ A néptörvény hatályban tartotta a III. fejezetben szabályozott hűtlenséget és a VI. fejezetben pönalizált alkotmány, a törvény, a hatóságok vagy a hatósági közegek elleni izgatást. TÉRFY i. m. 1004–1006., 1007–1008.

⁵⁴ DRÓCSA Izabella: Az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről szóló 1921. évi III. törvény-cikk elhelyezése a XX. századi magyar büntetőjogi rendszerben, *Iustum, Aequum, Salutare*, 2017, 13/2., 225.; ANGYAL (1929) i. m. 65.

E deliktumokat megvizsgálva levonható az a következtetés, hogy lényegében a király megsértéséről és a királyság intézményének megtámadásáról szóló törvény (továbbiakban: Kms.) 2–3. §-ban pönalizált cselekményeknek az átvétele történt meg, vagyis a dualista állam védelme érdekében hozott büntetőjogi szigorítás az államellenes bűncselekmények terén a rendtörvény közvetlen előzményének tekinthető.⁵⁵

Az első elkövetési magatartás az államfelforgatásra irányuló egyenes felhívás, amely akkor vált tényállásszerűvé, ha az elkövető a bűncselekményt nyilvánosan szóval, vagy „irat, sajtótermék vagy képes ábrázolat terjesztése, vagy közszemlére kiállítás útján „követte el.”⁵⁶ Tehát a törvény ismételten egy előkészületi magatartást minősített önálló deliktumnak. E cselekmény meghatározásával kapcsolatban két különböző jogi álláspontot lehetett megkülönböztetni. Az egyik megközelítés szerint ez a magatartás lényegében sikertelen felbujtást jelent,⁵⁷ amikor a tettes két vagy több személyt az állami rend erőszakos megváltoztatására, arra irányuló szövetség létrehozására, illetve annak keretén belül valamilyen előkészületi cselekmény elkövetésére a fent említett elkövetési módon rábírnai törekszik. Angyal Pál véleménye azonban eltér ettől a megközelítéstől, mert ő a felhívást a felbujtás egy alapesetének tartja, amely akkor valósul meg, ha rábírás a nyilvánosság

⁵⁵ ANGYAL Pál: *A választói jog büntetőjogi védelméről szóló 1913. évi XXIII. és a király megsértéséről és a királyság intézményének megtámadásáról szóló 1913. évi XXXIV. törvénycikkek*. Pécs, 1914.; DRÓCSA Izabella: *Határ a királysértés és az izgatás között. A király megsértéséről és a királyság intézményének megtámadásáról szóló 1913. évi XXXIV. törvény anyagi és eljárásjogi elemzése. Iustum, Aequum, Salutare*, XV. évf., 2019/2. 117–137. Vö.: érdekességképpen megjegyzendő, hogy Károlyi Mihály kifejezetten ellenezte a Kms. hatálybalépését arra hivatkozva, hogy a jogszabály súlyosan megsérti a politikai alapjogok érvényesülését. Azonban 1919 elején, az ő köztársasági elnöksége alatt egy jóval szigorúbb rendtörvényt fogadott el a minisztertanács.

⁵⁶ *Belügyi* i. m. 290.; vö.: a királysértési törvénnyel összevetve a következő állapítható meg: a fenti elkövetési módok teljesen megegyeztek az 1913-s jogszabállyal, azonban kivételt képzett a képes ábrázolat útján való elkövetés. Ugyanis az első világháború előtt a királysértés vagy a monarchia elleni lázítás és politikai célú támadás a képek közszemlére tételével valósult meg, addig a néptörvény a terjesztés kritériumát határozta meg, ami egy teljesen más magatartást feltételez. A két elkövetési módot összehasonlítva látható, hogy a terjesztés a nyilvánosan elkövethető bűncselekmények körében egy súlyosabb megvalósulási formát jelentett, mely magában foglalta egy képnek az osztogatását, átadását, vagy forgalomba helyezését is. Ezzel szemben a közszemlére tétel csupán egy képnek a nyilvános helyen való elhelyezését merítette ki, ami feltétezetően csekélyebb tömeghez juthatott el, mint a néptörvényben meghatározott módozat. KOVÁCS (1965) i. m. 242.; DRÓCSA (2019) i. m. 128.

⁵⁷ BELOVICS–GELLÉR–NAGY–TÓTH i. m. 333.

előtt zajlik.⁵⁸ A két megközelítést látva azonban megállapítható, hogy a törvény ez utóbbi véleményét tette magáévá a szabályozás során.

A 3. § következő alesete a népköztársaság elleni nyilvános úton történő lázítás, vagy annak a politikai célzattal való megtámadása, melyeket a fenti elkövetési módok realizálásával lehetett megvalósítani.⁵⁹ A lázítás a Csemegi-kódex 152. § szerinti lázadás büntettének a politikai, illetve a 153. § szerinti társadalmi alakzatának megvalósítása útján egyaránt megvalósítható volt.⁶⁰

A törvényi tényállás utolsó része az államforma megszüntetésére irányuló mozgalommal volt kapcsolatos. A 3. § szerint ugyanis bárki, aki ilyen jellegű szervezkedést kezdeményez, szervez, vezet, vagy abban tevékenyen részt vesz,⁶¹ büntett miatt büntetendő.⁶² Összességében látható, hogy ez esetben a jogalkotó ún. „fokozatos cselekményeket”⁶³ pönalizált annak érdekében, hogy e büntett megvalósulása esetén valamennyi elkövetési magatartást azonosan bírálhassanak el egy esetleges büntetőeljárás során.⁶⁴

Angyal Pál megállapításai szerint kezdeményezés alatt olyan ötleteket, kezdeményezéseket, indítványokat kellett érteni, amely alkalmas más személyeket „aktív cselekvésre” ösztönözni. Ez jelentheti megbeszélések összehívását néhány ember részvételével, vagy különféle előkészítő cselekmények megszervezését és véghezvitelét. Fontos kitétel ezen elkövetési magatartás tekintetében, hogy nem volt szükséges az eredmény bekövetkezése, elégséges a bűncselekmény realizálásának megkezdése.⁶⁵

⁵⁸ ANGYAL (1936) i. m. 152.

⁵⁹ A deliktumnak ez a része teljes mértékben megegyezett a Kms. 3. §-ával, csupán a büntetőjogi oltalom alá helyezett államforma különbözött egymástól. DRÓCSA (2019) i. m. 129.

⁶⁰ ANGYAL Pál: *A magyar büntetőjog kézikönyve 7. kötet: Felségsértés, királykérdés, hűtlenség, lázadás, a hatóságok büntetőjogi védelme*, Budapest, Atheneum, 1930, 79.

⁶¹ *Belügyi* i. m. 290.

⁶² A Kms. 3. §-hoz képest a rendtörvény ez esetben egyáltalán nem módosította a politikai szervezkedések kriminalizálását. Azonban a törvényi tényállásban szereplő elkövetési magatartások először Angyal Pál elemezte részletesen az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről szóló 1921. évi III. törvénnyel kapcsolatban. Így a továbbiakban a néptörvény 3. §-át Angyal Pál 1928-as monográfiája alapján lehet megvizsgálni.

⁶³ LENGYEL Aurél (szerk.): *Büntetőjogi Döntvénytár*. XIII. kötet. Budapest, Franklin Kiadó, 1921. 125.

⁶⁴ DRÓCSA (2019) i. m. 130.

⁶⁵ DRÓCSA (2017) i. m. 220., ANGYAL (1929) i. m. 31. FINKEY Ferenc: *A magyar anyagi büntetőjog jelen állapota*. Budapest, Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, 1923. 182.

Vezetőnek az volt tekinthető, aki meghatározza a mozgalom irányvonatát, tehát kijelöli „a cselekvés célját és módját.” A vezetés, mint elkövetési magatartás tehát csak akkor állhatott fent, ha a korábbiakban létrejött már valamilyen szervezkedés. Működése így azért fontos, mert elősegíti a bűncselekmény tovább fejlődését. Ebből megállapítható az is, hogy úgy is betölthető ez a pozíció, hogy az elkövető korábban nem fejtett ki kezdeményező magatartást, csupán a megmozdulás működtetésében játszott szerepet.⁶⁶ Tehát vezetőnek minősíthető az az elkövető, aki az adott mozgalom elnöke, és szellemi irányítója.⁶⁷

Az utolsó elkövetési magatartás a tevékeny részvétel, amely az előző cselekményekhez képest enyhébb formája a 3. §-ban meghatározott büntettnak. Angyal szerint ez a tényállás a „gerince az egész deliktumnak,” ugyanis mindegyik törvényben szabályozott cselekmény egyfajta részvételnek tekinthető, csupán a súlyosító körülmények miatt esnek más megítélés alá.⁶⁸ Vagyis röviden ez a cselekmény a mozgalomban való tagságot jelenti azzal a megszorítással, hogy az egyszerű jelenlét nem üldözendő, csak az aktív tevékenység, mint például egy gyűlésen való felszólalás, vagy pénzgyűjtés.⁶⁹

2.4. Büntethetőséget megszüntető okok rendszere a törvényben

E jogszabály különösen nagy hangsúlyt helyezett a prevencióra, amely a 4. § rendelkezéseiben érhető a leginkább tetten, tehát, hogy sokkal nagyobb társadalmi érdek fűződött a bűncselekmény elmaradásához, mint a tettesek felelősségre vonásához.⁷⁰ E kriminálpolitikai indok alapján a Csemegi-kódex 136. §-sal⁷¹ azonosan a következő mentesülési okokat szabályozza a

⁶⁶ DRÓCSA (2017) i. m. 221., (2019) i. m. 131.

⁶⁷ ANGYAL (1914) i. m. 78.

⁶⁸ DRÓCSA (2017) i. m. 221., (2019) i. m. 131.

⁶⁹ ANGYAL (1914) i. m. 78., DRÓCSA (2019) i. m. uo.

⁷⁰ Érdemes megjegyezni, hogy a Kms. még nem szabályozta a büntethetőséget megszüntető okok rendszerét. BELOVIC-S-GELLÉR-NAGY-TÓTH i. m. 307.

⁷¹ BARNÁ Attila: *Az állam elleni bűncselekmények szabályozása a 19. századi Magyarországon, különös tekintettel a büntettekéről és vétségekről szóló 1878. évi 5. törvénycikk előzményeire és megalkotására.* Győr, UNIVERSITAS-GYŐR Nonprofit Kft. 2015. 205–207.

rendtörvény: az önkéntes visszalépést,⁷² a hatóság előtti feljelentést, illetve ezen szabályoknak a bünszövetségre alkalmazható formáit.⁷³

Az önkéntes visszalépésnek a Csemegi-kódex 67. §-nak⁷⁴ megegyezően két formáját szabályozta a rendtörvény: az önkéntes elállást és az önkéntes eredményelhárítást.⁷⁵ A két cselekmény közötti különbség abban állapítható meg, hogy míg az első esetben a tettes felhagy a bűncselekmény folytatásával, addig az utóbbinál létrejön a befejezettség stádiuma, azonban az elkövető megakadályozza az eredmény káros hatásainak bekövetkezését.⁷⁶ Közös jellemzőként kell kiemelni e magatartások önkéntes jellegét,⁷⁷ vagyis ez esetben olyan körülményeknek kell fenn állniuk, hogy az elkövetőnek van lehetősége a büntetendő cselekmény további realizálására, azonban valamilyen belső motiváció hatására megszakítja tevékenységét. Ebből levonható továbbá az a következtetés, mely szerint, ha külső körülmény miatt nem tudja a tettes a büntettet befejezetté tenni, akkor e büntethetőséget megszüntető okot a felelősségre vonáskor nem lehet figyelembe venni.⁷⁸ Azonban a büntetőkódex 68. §-ra⁷⁹ való tekintettel, amennyiben az önkéntes elállás vagy eredményelhárítás során a tettes valamilyen más deliktumot valósított meg, akkor a szándékolt bűncselekmény kísérletéért nem, de az ún. „maradékbűncselekményért” továbbra is felelősségre vonható maradt.⁸⁰ E mentesülési okokat összehasonlítva az 1 - 3.§-ban szabályozott deliktumokkal megállapítható, hogy a gyakorlatban csak az önkéntes elállás esete valósulhatott volna meg tekintettel a törvényi tényállások immateriális jellegére.⁸¹

⁷² FAYER i. m. 206–207.

⁷³ *Belügyi* i. m. 290–291.

⁷⁴ TÉRFY i. m. 997.

⁷⁵ EDVI ILLÉS i. m. 173.; FAYER i. m. 206–210.

⁷⁶ BELOVICS–GELLÉR–NAGY–TÓTH i. m. 307–308.

⁷⁷ FAYER i. m. 207.

⁷⁸ ANGYAL (1936) i. m. 132.; BELOVICS–GELLÉR–NAGY–TÓTH i. m. 307–308.

⁷⁹ TÉRFY i. m. 997.

⁸⁰ ANGYAL (1936) i. m. 134.

⁸¹ Az általános részi dogmatika szerint önkéntes eredményelhárítás kizárólag materiális bűncselekményeknél lehetséges, mert lényege, hogy az elkövetési magatartás realizálását követően a tettes igyekszik az eredményt bekövetkezését megakadályozni. BELOVICS–GELLÉR–NAGY–TÓTH i. m. 308.

A büntethetőséget megszüntető okok második esete az előkészület és a kísérlet hatóság előtt való feljelentése, amellyel kapcsolatban két fontos dolgot érdemes megjegyezni. A jogszabály szövege nem nevesít egy hatóságot sem, ahol a feljelentést meg kellett tenni, így álláspontom szerint, ha a tettes bármelyik, a hatóságok büntetőjogi védelméről szóló 1914. évi XL. törvény 1. §-a⁸² hatóságnak minősített helyen feljelentést tett, mentesült cselekményének hátrányos jogkövetkezményei alól. Emellett a rendtörvény kimondta, hogy a feljelentés az elkövetési magatartás minden káros következményét elhárítja, amely alapján azt a következtetést lehet levonni, mely szerint az elkövetőt nem fogják felelősségre vonni, még abban az esetben sem, ha esetleg korábbi magatartásával egy, a Csemegi-kódexben szabályozott törvényi tényállást valósított meg.⁸³

A fent kifejtett büntethetőséget megszüntető okok a 4. § (2) bekezdése szerint csak akkor váltak alkalmazhatóvá a bünszövetség tekintetében, amennyiben létezéséhez nem társult semmiféle más előkészületi cselekmény,⁸⁴ amely álláspontom szerint nem következetes, mert míg az (1) bekezdés szerint az 1-3. §-ban meghatározott valamennyi tényállás esetében volt lehetőség a mentesülésre, addig a (2) bekezdés e körből kiemelte azt a bünszövetséget, amely már realizált a bűncselekmény elkövetése érdekében nem tényállásszerű cselekményeket.

2.5. A feljelentési kötelezettség elmulasztása, mint vétség

A rendtörvény 5. §-a vétségként pönalizálta azt a magatartást, amikor valaki oly időben szerzett hitelt érdemlő tudomást az e jogszabályban szabályozott bűncselekmény elkövetéséről, amikor annak megakadályozása még lehetséges lett volna, a hatóságot azonban nem értesítette.⁸⁵ E tényállás kapcsán fontosnak tartom kiemelni, hogy ez a deliktum korábban csupán a Csemegi-

⁸² EDVI ILLÉS Károly, DEGRÉ Miklós: *A magyar büntetőtörvénykönyvek zsebkönyve*, Budapest, Révai Testvérek Irod. Intézet R.-T, 1924, 539., TÉRFY i. m. 1088–1090.

⁸³ *Belügyi* i. m. 290.

⁸⁴ Uo. 291.

⁸⁵ Uo.

kódex 126–134. §-ban szabályozott felségsértéssel⁸⁶ összefüggésben volt büntetendő, így az államellenes bűncselekmények tekintetében ez volt az első alkalom, amikor a kiemelt veszélyességre való tekintettel e cselekményt sui generis büntettként határozták meg. A hatályos kódexszel megegyezően két esetben volt lehetőség az érintettel szemben a büntetlenség megállapítására: az első a megfelelő időben való tudomásszerzést követő feljelentés, amikor még a bűncselekmény végrehajtását a hatóságok meg tudták akadályozni, a második pedig az elkövetők önkéntes elállásának a bekövetkezése. A két eset vagylagos viszonyban volt egymással.⁸⁷

E törvényi tényállás tiszta mulasztásos deliktumnak minősült,⁸⁸ melynek lényege, hogy a kifejtett passzív magatartás az eredmény bekövetkezésétől függetlenül büntetendő.⁸⁹ Tehát, ha az államfelforgatás, valamint az ahhoz kapcsolódó egyéb büntettek nem vezettek eredményre, de a terheltnek tudomása volt ezekről a cselekményekről, feljelentés hiányában a vétség megvalósult.

A jogszabály az alannyá válás feltételeit igen tágan határozta meg, hiszen a szöveg alapján megállapítható, feljelentési kötelezettség mindenkit terhelt, akinek tudomása volt az 1–3. §-ban meghatározott elkövetési magatartásokról, vagy ezzel összefüggő mozgalmakról vagy szervezkedésekről.⁹⁰

Az elkövetési magatartás befejezetté válásának feltétele az ún. hitelt érdemlő tudomásszerzés volt, ami mindenképpen szűkítette a tényállást, kiküszöbölve azokat a helyzeteket, hogy a híresztelés, pletyka, vagy harmadik személyek által megszerzett információknak nem feljelentése is e törvény hatálya alá kerüljön. Amennyiben a jogszabály hosszabb ideig alkalmazták volna a bíróságok, akkor véleményem szerint a bíróság diszrekcionális jogkörébe tartozott volna annak megítélése, hogy mi számít hiteles forrásnak e büntettekkel összefüggésben.⁹¹

⁸⁶ A feljelentési kötelezettségi elmulasztásának vétsége felségsértés elkövetése esetén a büntetőkódex 135. §-a szabályozta. TÉRFY i. m. 1002–1004.; ANGYAL (1930) i. m. 5–33.; EDVI ILLÉS i. m. II. kötet, 3–27.; BARNA (2015) i. m. 169–211.

⁸⁷ EDVI ILLÉS–DEGRÉ i. m. 656.

⁸⁸ BARNA (2015) i. m. 202.

⁸⁹ ANGYAL (1936) i. m. 37.; BELOVICS–GELLÉR–NAGY–Tóth i. m. 182.

⁹⁰ EDVI ILLÉS–DEGRÉ i. m. 656.

⁹¹ ANGYAL (1929) i. m. 70.; EDVI ILLÉS–DEGRÉ i. m. 656.

A deliktum szabályozása lényegében megegyezett a Csemegi-kódex 135. §-a által szabályozott feljelentési kötelezettség elmulasztásával,⁹² vagyis abban az esetben kerülhetett sor az érintett felelősségre vonására, ha a hatóságokat időben értesíti, tehát reális lehetőséget teremt a bűncselekmény felderítéséhez.⁹³ Fontos továbbá megemlíteni, hogy a rendtörvény semmilyen alakszerűségi követelményt nem támasztott a feljelentés megtétele esetén, tehát az mind írásban, mind pedig szóban érvényes volt, az egyetlen lényeges kritériumnak a közölt tartalom minősült.⁹⁴

2.6. A néptörvény büntetési rendszere

A különböző időtartamú fegyházbüntetéseken kívül a rendtörvény 6. és 8. §-a további büntetési nemeket szabályozott, kifejezve ezzel az államellenes deliktumok kiemelkedően súlyos mivoltát. A 6. § a Csemegi-kódex I., III. és IV. fejezetéhez hasonlóan⁹⁵ kötelezővé tette a bíróságok számára a hivatalvesztés és a politikai jogok gyakorlásának felfüggesztésének kiszabását a tettesekkel szemben.⁹⁶ A jogalkotó nem rendelkezett a mellékbüntetések időtartamáról, tehát annak megállapítása a kódex 57. §-a szerint történt.⁹⁷

A 8. § egy igen súlyos jogkövetkezményt szabályozott az államfelforgatás terheltjével szemben: a néptörvény e rendelkezése szerint a bűncselekmény nyomán létrejött kár és „egyéb hátrány megtérítéséért” az elkövető valamennyi belföldön fellelhető ingó és ingatlan⁹⁸ vagyona az államra száll át.⁹⁹

⁹² TÉRFY i. m. 1003.; EDVI ILLÉS–DEGRÉ i. m. 539.

⁹³ *Belügyi* i. m. 291.

⁹⁴ ANGYAL (1928) i. m. 70–71.

⁹⁵ Ezeket a mellékbüntetéseket meg kellett állapítani az alkotmány elleni felségsértés, a hűtlenség, a lázadás alapesetének, valamint a csoportos elkövetés minősített esetének elkövetőivel szemben is. TÉRFY i. m. 1004., 1006., 1007.; ANGYAL (1930) i. m. 40., 60., 63–65., 67.

⁹⁶ *Belügyi* i. m. 291.

⁹⁷ A Csemegi-kódex 57. §-a szerint ezeket a mellékbüntetéseket három évtől tíz évig terjedő időtartamban szabhatta ki a bíróság. TÉRFY i. m. 996.

⁹⁸ ANGYAL (1930) i. m. 71.; *Képv. ir.* (1915) XLVI. k. i. m. 114.

⁹⁹ *Belügyi* i. m. 291. Vö. fontos kiemelni, hogy a vagyonátszállás tárgya kizárólag a terheltnek a bűncselekmény elkövetéséig szerzett vagyona lehetett. Ellenkező esetben a tettes a későbbiekben rendkívül hátrányos helyzetbe kerülhetett, hiszen a deliktum végrehajtását követően ki lett volna zárva a

A felelősségre vonás e formája lényeges hasonlóságot mutatott a hazaárulók vagyoni felelősségéről szóló 1915. évi XVIII. törvényben¹⁰⁰ meghatározott anyagi jellegű szankcióval, és a bűnvádi perrendtartásról szóló 1896. évi XXXIII. törvény (továbbiakban Bp.)¹⁰¹ XXVII. fejezetével, így ezt a büntetési formát ezeknek a jogszabályoknak az analógiája nyomán lehet részletesen elemezni.¹⁰²

Ezzel a büntetési nemmel kapcsolatban Angyal Pál elfogadta az 1915. évi XVIII. törvényjavaslat indokolását, ami kifejezte, hogy ez a vagyoni jellegű hátrány nem tekinthető azonosnak a rendi korban kialakult vagyonelkobzás¹⁰³ intézményével. A javaslat szerint ez a rendelkezés elsősorban a magánjog körébe tartozott, hiszen ebben az esetben a vagyonátszállás az okozott kárért való helytállás következményének tekinthető. Csupán „a felelősség módja és mértéke” az, ami túlmutatott e jogág keretein.¹⁰⁴ Vagyis ezt az érvelést elfogadva levonható az a következtetés, hogy ez a szankció magánjogi és büntetőjogi elemeket egyaránt tartalmazott, ami a törvény hatályba lépését követően kritika tárgyát képezte a korszak jogászai között.

A rendtörvény 8. §-nak (1) bekezdése a büntetés alkalmazásának feltételeit tartalmazta, mely szerint az állam kártérítési igénye akkor is fennáll, ha az államfelforgatás elkövetési magatartásának kifejtése semmilyen hátrányt

különböző vagyonszerzési lehetőségekből. HARMATH Jenő: A hazaárulók vagyoni felelősségéről szóló törvény revíziója. *Jogtudományi Közöny*, 53. évf., 28. sz., 1918. 211.

¹⁰⁰ E törvénnyel együtt fogadta el az országgyűlés a hadviselés érdekei ellen elkövetett bűncselekmények, különösen a hadiszállítások körül elkövetett visszaélések megtorlásáról szóló 1915. évi XIX. törvényt, melynek 17. §-a kártérítési kötelezettséget állapított meg a szállítókkal szemben. Az állam vagyonjogi igényére vonatkozó szabályozást a Horthy-korszakban szigorították. Ez volt a hazaárulók vagyoni felelősségéről szóló 1915. évi XVIII. törvénycikk kiegészítéséről szóló 1921. évi XLIII. törvény. A jogszabály Lex-Károlyi néven vált ismertté, mert ennek alapján került sor a Károlyi vagyon elkobzására 1923 februárjában. TÉRFY i. m. 1087.; ARÁNYI István: A hazaárulók vagyoni felelőssége (1915. évi XVIII.) és a visszaélő hadiszállítók kártérítési kötelezettsége (1915. évi XIX. tc. 17. §). *Jogtudományi Közöny*, 51. évf., 17. sz., 1916. 153–154., 51. évf., 18. sz., 161–162.; SCHÖNWALD Pál: *A Károlyi-per*. Budapest, Kossuth Kiadó, 1985. 33–71.

¹⁰¹ ANGYAL Pál: *A magyar büntetőeljárás jog tankönyve*. I–II. k. Budapest, Athenaeum, 1915.; BALOGH Jenő – EDVI ILLÉS Károly – VARGHA Ferencz: *A bűnvádi perrendtartás magyarázata*. I–IV. k. Budapest, Grill Kiadó, 1897–1900.

¹⁰² Ennek oka, hogy erről a rendtörvényről nem készült átfogó büntetőjogi szakirodalom, mert igen rövid ideig volt hatályban.

¹⁰³ BARNA i. m. 42–47.; HOMOKI-NAGY Mária: Hütlenség, felségsgértés, felségárulás. *Rubicon*, 2019/9–10. 23.; LÁSZLÓ Balázs: A hütlenség és annak büntetése az Árpád-korban. *Studia Iuvenium iurisperitorium*, 2014/7. 65–71.

¹⁰⁴ *Képv. ir.* (1915) XLVI. köt. i. m. 114.; ANGYAL (1930) i. m. 72.; HARMATH i. m. 210.

nem okozott,¹⁰⁵ vagy az okozott sérelem nagysága nem volt egyértelműen megállapítható.¹⁰⁶ Ezzel kapcsolatban Arányi István jogüggyi fogalmazó a Jogtudományi Közönyben írt értekezésében kifejezte, hogy a kártérítés megállapításának alapja a kár bekövetkezése és nem a jogsértő cselekmény kifejtése. Amennyiben ez a feltétel nem valósul meg, nem alkalmazható ez a magánjogi jogintézmény. Ezzel szemben azonban megfigyelhető a vagyonszállás büntetőjogi jellegének a megerősödése. Álláspontja szerint e szankcióra egy új terminus technikust kellene alkalmazni, ezért ezt a vagyoni hátrányt „büntető elégtételnek” nevezte el.¹⁰⁷

További jogértelmezési problémaként merült fel, hogy a magyar állam jogosultként milyen vagyontömegre tarthatott igényt a terhelten szemben. E probléma megoldása „örökjogi analógia” útján vált lehetségessé,¹⁰⁸ vagyis ebben az esetben „*universalis successio*”¹⁰⁹ valósult meg. Tehát a jogosultra az aktív vagyon mellett a passzívák is átszállnak,¹¹⁰ felvetve azt a következő kérdést, vajon meddig terjedhet az állam felelőssége harmadik személyekkel szemben.¹¹¹ Arányi szerint az állam csak „*pro viribus bonorum*”¹¹² lehet felelős, hiszen fontos, hogy a társadalom lássa, milyen következményekkel jár a politikai deliktumok elkövetése.¹¹³ Az (1) bek. külön kiemelte, hogy a vagyonszállás csak a házastárs vagyoni igényeinek¹¹⁴ és a harmadik

¹⁰⁵ Arányi még azzal egészítette ki érvelését, hogy a törvényszöveg e fordulata nagyfokú hasonlóságot mutat a kötbér intézményével. ARÁNYI i. m. 145. Vö. HARMATH i. m. 210.

¹⁰⁶ *Belügyi* i. m. 291.

¹⁰⁷ A szerző a következőt írta erről a problémáról: „ha az elégtételszolgáltatási (sic!) kötelezettségnek e subiectivizmusát (sic!) még inkább fokozzuk és a súlyt nem az immateriális hátrány előidézésére és pénzbeli egyenértékének a jogsértőre való áthárításra fektetjük, hanem a jogsértő magatartásra [...] akkor a magánjogi elégtétel joghátránnyá alakul át, büntető karaktert vesz fel.” ARÁNYI i. m. 144–145.

¹⁰⁸ Uo. 146.

¹⁰⁹ FÖLDI András – HAMZA Gábor: *A római jog története és intézményei*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2011. 596.

¹¹⁰ *Képv. ir.* (1915) XLVI. köt. i. m. 115.; HARMATH i. m. 210.

¹¹¹ ARÁNYI i. m. 146.

¹¹² Az Arányi István által használt terminus technicust a római jogi szakirodalom *pro viribus hereditatis* felelősségként jelöli, ami azt jelenti, hogy az örökös az egész vagyonával felel, de kizárólag az örökség erejéig. Tehát ebben az esetben korlátolt felelősségről van szó. FÖLDI–HAMZA i. m. 651.

¹¹³ ARÁNYI i. m. 146.; *Képv. ir.* (1915) XLVI. köt. i. m. 115.; HARMATH i. m. 211.

¹¹⁴ A bűnelkövető házastársának közszerzeményi igényeiről az alábbi cikkeket jelentették meg: MAYER Géza: A házaárulók vagyoni felelősségéről. *Jogtudományi Közöny*, 52. évf., 12. sz., 1917. 114–115.;

személyek „szerzett jogainak sérelme” nélkül következhet be,¹¹⁵ vagyis az államot ilyen esetben helytállási kötelezettség terheli.¹¹⁶ Ezt Harmath Jenő ítéletáblai bíró aggályosnak találta, kifejezve abbéli véleményét, hogy az örökös pozíció helyett a kártérítést igénylő személy jogi helyzete előnyösebb volna, mert a jogosult a többi hitelezővel együtt léphetne fel a követelése teljesítése végett, így az okozott kár is nagyobb kielégítést nyerne. Álláspontja szerint további nehézség jelenthet, ha az állam nem tud valamennyi hitelezővel szemben helytállni, mert erre a terhelt vagyona nem nyújt elegendő fedezetet. Ebben az esetben, ha az örökös nem indítja meg a csődeljárást, akkor saját vagyonával felel a hitelezőkkel szemben.¹¹⁷

Tekintettel arra, hogy az elkövető a teljes belföldi vagyona erejéig felelt a magyar államnak okozott károkért, levonható az a következtetés, hogy a bíróság nem rendelkezett mérlegelési jogkörrel a kártérítés mértékének a meghatározásával kapcsolatban. Ez a helyzet azonban azt a veszélyt hordozhatta magában, hogy az enyhébben minősülő büntetteket is ugyanolyan súlyosan pönalizálta a rendtörvény, mint az államfelforgatás súlyosabb eseteit.¹¹⁸ Megállapítható tehát: a bíróság hatásköre kizárólag annak deklarálására terjedt ki, hogy a terhelt a néptörvénybe ütköző bűncselekményt követett el, ezért a 8. § alkalmazható vele szemben.¹¹⁹

E § (2) bekezdése a magánjogi igény érvényesítésének elbírálására kijelölt bírói fórumokat határozta meg, amely teljes mértékben megegyezik a Bp. 5. és 6. §-ban¹²⁰ foglaltakkal. A rendtörvény ezen szakasza szerint elsősorban a büntetőeljárást keretein belül volt lehetőség a vagyonszállásra vonatkozó igény jogszerűségének a vizsgálatára. Azonban ha ezeknek a feltételeknek

KELÉNYI Jenő: A hazaárulók házasársának közszerzeményi igénye. *Jogtudományi Közlöny*, 51. évf., 4. sz., 1916. 36–37.

¹¹⁵ *Belügyi i. m.* 291.; HARMATH i. m. 211.

¹¹⁶ Harmath a jogosultak igényeivel kapcsolatban a következőket írta: célszerű lenne „[...] olyan megoldást találni, amely az állami közérdek és a jóhiszemű hitelezők jogos magánérdekének megóvása mellett a bűnöst vagyonilag is csak a megérdemelt büntetéssel sújta s az ártatlan család nyomorúságát és földönfutását elő nem mozdítja.” HARMATH i. m. 211–212.

¹¹⁷ A szerző ennek a jogi helyzetnek a felvázolásával is azt szándékozott bemutatni, hogy a kártérítést igényelő harmadik személy jogállása előnyösebb és célszerűbb lenne, mint az egyetemes jogutód pozíciója. Ezért javasolta az 1915. évi XVIII. törvény revízióját. Uo. 211.

¹¹⁸ Uo.

¹¹⁹ Uo. 212.; ARÁNYI i. m. 145.

¹²⁰ BALOGH–EDVI ILLÉS–VARGHA i. m. 4. kötet, Budapest, Grill Kiadó, 1900. 212–213.; MENDELÉNYI László: *A bűnvádi eljárási jog*. IV. k. Budapest, Athanaeum, 1931. 112.; TÉRFY i. m. 1129.

a „tisztábahozása” jelentősen késleltette volna az eljárás lefolytatását, akkor a budapesti polgári törvényszék volt jogosult a kérdésben dönteni. Hasonló helyzet valósult meg abban az esetben is, ha a terhelt távolléte, halála, vagy egyéb körülmények miatt a büntetőeljárást nem lehetett elindítani,¹²¹ ettől függetlenül azonban az állam magánjogi igényének fennállását bírói ítélettel meg lehetett állapítani.

A 8. § (3) bek. a magánjogi szankció eljárási szabályait tartalmazta, mely szerint ha valakivel szemben az a „nyomatékos” gyanú merült fel, hogy a rendtörvényben szabályozott bűncselekményeket elkövette, az állam a belföldön található ingó és ingatlan vagyonára zárlatot rendelhetett el.¹²² Az akkor hatályos büntetőeljárási kódex szerint ennek a biztonsági intézkedésnek a célja az volt, hogy meggátolja a terheltet vagyonának elidegenítésében vagy elrejtésében.¹²³ A zárlat alkalmazásához számos előfeltételnek kellett megvalósulnia: a sértett kártérítési igényének, annak mértékének, illetve a tettes személyazonosságának tisztázottnak kellett lennie. Emellett bizonyítani kellett a kártérítés meghíúsulásának a veszélyét is. Ezen feltételek hiányában nem lehetett a zárlatot végrehajtani.¹²⁴ Ezzel szemben a rendtörvény számos helyen eltért a Bp. és a végrehajtási törvény rendelkezéseitől. A (3) bek. szerint az állam „privilegizált jogállással” rendelkezett, ugyanis a veszély igazolása nélkül is kérhette a biztonsági intézkedés foganatosítását.¹²⁵ További eltérést lehetett megfigyelni a végrehajtás időtartamában is: míg a hatályos szabályozás szerint a zárlatot bizonyos feltételek megvalósulása esetén meg kellett szüntetni,¹²⁶ addig a néptörvény hatálya alá tartozó bűncselekmény elkövetése esetén az ítélet jogerőre emelkedéséig kötelező volt az intézkedést hatályban tartani. A zárlattal kapcsolatos részletszabályok tekintetében e jogszabály az 1915. évi XVIII. törvény 1. § (2) bek.-hez

¹²¹ *Belügyi* i. m. 291.

¹²² Ezt az eljárási szabály teljes mértékben megegyezik az 1915. évi XVIII. törvény 1. § (1) bek.-vel. Uo.

¹²³ Angyal Pál a zárlat céljával kapcsolatban azt írta, hogy ez az intézkedés fedezetet nyújt a cselekmény nyomán keletkezett kárra vagy sérelemre. *ANGYAL* (1930) i. m. 73.

¹²⁴ *EDVI ILLÉS* i. m. 225.

¹²⁵ *Képv. ir.* (1915) XLVI. köt. i. m. 115.; *HARMATH* i. m. 210.

¹²⁶ A Bp. szerint a zárlat megszüntethető, ha annak fenntartása okafogyottá válik. Ez akkor valósulhatott meg, ha elmúlt a kártérítés meghíúsulásának veszélye, ha az eljárást megszüntették, a vádlottal szemben a bíróság felmentő ítéletet hozott, vagy a sértett lemondott a magánjogi igényéről. Az intézkedés megszűnésének másik esete, ha a magánfél az elrendelést követő harminc napon belül biztosítási végrehajtás iránti kérelmet nyújtott be. *EDVI ILLÉS* i. m. 229.

hasonlóan az igazságügyi minisztériumot rendeletalkotási kötelezettséggel terhelte¹²⁷ azzal a különbséggel, hogy a 8. §-ban a jogalkotó utalást tett arra, hogy a jövőben törvényi úton fogja szabályozni ezen intézkedés elrendelését, foganatosítását, és a feloldását, amelyben figyelembe kellett venni a házastárs közszerzeményi rendszerből eredő követeléseit és más jogosultak tartási igényeit is.¹²⁸

2.7. Az államfelforgatási perekre vonatkozó eljárási szabályok és a rendtörvény személyi és területi hatálya

Az állam vagyoni jogi igényével kapcsolatos eljárási szabályok mellett a rendtörvény 7. §-a a budapesti büntetőtörvényszék esküdtbíróóságának hatáskörét állapította meg az 1–3. §-ban meghatározott bűncselekmények elkövetése esetén.¹²⁹ Véleményem szerint a minisztertanács ezzel a rendelkezéssel a korábbi monarchikus államforma védelmét szolgáló törvénnyel, a Kms.-sel akart szembehelyezkedni, amely megszüntette a laikus bíraskodást a politikai perekben. Így az esküdtszék visszaállítása elsősorban a köztársaság politikai legitimitációját volt hivatott a büntetőjog rendszerén keresztül megerősíteni.

A 9. § (1) bek. a néptörvény személyi és területi hatályát jelölte ki, mely szerint ezeket a rendelkezéseket a magyar állampolgárok mellett a külföldiekkel szemben is alkalmazni kell függetlenül attól, hogy az államfelforgatást Magyarországon vagy külföldön követték el.¹³⁰ A rendtörvény alkalmazhatóságának ily módon való kiterjesztése feltételezhetően Kmety Károly alkotmányjogász javaslatára történt meg, ugyanis ő az 1915. évi XVIII. törvényjavaslat elfogadását támogatta, de a Jogtudományi Közönyben írt cikkében kritikát fogalmazott meg azzal kapcsolatban, hogy a vagyonszállás, mint szankció a Magyarországon élő külföldiekkel szemben nem alkalmazható. Álláspontját a következőképpen fogalmazta meg: „a vagyon

¹²⁷ Az 1915. évi XVIII. törvény 1. § (2) bek. alapján a zárlattal kapcsolatos részletszabályokat a 3512/1915. sz. M. E. rendelet tartalmazta. MAYER i. m. 114.; *Magyarországi rendeletek tára*. Budapest, Pesti Könyvnyomda Rt., 1915. 1568–1573.; vö.: *Képv. ir.* (1915) XLVI. köt. i. m. 115.

¹²⁸ *Belügyi* i. m. 292.; ARÁNYI i. m. 146.

¹²⁹ *Belügyi* i. m. 291.

¹³⁰ Uo. 292.

is kötelez azon állam iránt, ahol az a vagyon fekszik, ahol az szereztetett, ahol azt a jogrend védte.”¹³¹

2.8. A Csemegi-kódex rendelkezéseinek hatályon kívül helyezésének értelmezése az 1919. évi XI. törvény fényében

A köztársasági államforma bevezetésére való tekintettel a rendtörvény 9. § (2) bek. hatályon kívül helyezte a Csemegi-kódexnek a 126–127.§-ban önönlizált felségsértés büntetést,¹³² a 139–141. §-ban szabályozott, a királyi ház és a királyi ház tagjainak büntetőjogi védelmét biztosító törvényi tényállásokat,¹³³ valamint a királysértési törvényt.¹³⁴ Azonban kivételként a 127. § (2) bekezdésében szabályozott alkotmány elleni felségsértés büntetést¹³⁵ a jogalkotó továbbra is a hatályos büntetőjog részének tekintette. Ezzel kapcsolatban Angyal Pál azt a magyarázatot adta egy, a Jogtudományi Közlönyben megjelent cikkében, hogy az itt meghatározott jogi tárgy a magyar állam alkotmánya, erre való tekintettel azért nem került sor annak hatályon kívül helyezésére, mert ez esetben a törvényhozónak nem a megalkotás időpontjában meglévő álláspontját kell figyelembe venni, hanem a Néphatározat hatására megváltozott új alkotmányos berendezésre való tekintettel, kell azt tovább alkalmazni. Az ehhez kapcsolódó néptörvény pedig lényegében az ilyen típusú cselekmények szigorúbb büntetésének céljából jött létre. Tehát a jogtudós a büntetőkódex nyelvtani értelmezését helyezte előtérbe a történeti módszerrel szemben.¹³⁶

¹³¹ KMETY Károly: Törvényjavaslat a hazaárulók vagyoni jogi felelősségéről. *Jogtudományi Közlöny*, 50. évf., 17. sz., 1915. 205.

¹³² TÉRFY i. m. 1002–1003.

¹³³ Uo. 1004.

¹³⁴ *Belügyi* i. m. 292.; TÉRFY i. m. 1008–1032.

¹³⁵ ANGYAL (1930) i. m. 22–24.

¹³⁶ ANGYAL (1919) i. m. 58.

3. Befejezés

Az első magyar rendtörvény 1919. március 21-ig volt hatályban,¹³⁷ így nem volt lehetőség érdemi bírói gyakorlat kialakulására. A Tanácsköztársaság kikiáltása előtti hónapban, 1919 februárjában egy alkalommal azonban sor került e jogszabály alkalmazására *Kun Béla* és társai ügyében, akik e hó 20-án egy tüntetést szerveztek a Népszava székháza előtt azzal a céllal, hogy lerombolják az épületet. A felvonult kommunistákat a Conti utcában a rendőrség feltartóztatta, majd felszólította őket a gyűlés felosztatására, nagy elégedetlenséget váltva ki ezzel a feldühödött tüntetőkből. Ekkor a résztvevők kezdeményezésére fegyveres összeütközésre került sor a karhatalom és a bolsevik szimpatizánsok között, melynek eredményeképpen 4 fő már a helyszínen meghalt, további 30 személy pedig súlyosan megsebesült. Ez, a kommunisták által Magyarországon elkövetett első jelentős bűncselekmény a későbbiekben Népszava ostroma elnevezést kapta meg.¹³⁸

Az 1918–1920 közötti alkotmányos válságot felszámoló, az alkotmányosság helyreállításáról szóló 1920. évi I. törvény 9. §-a ex-lex állapotnak minősítette a megelőző két évben elfogadott jogszabályokat, így a néptörvény nem maradhatott hatályban. Jelentősége azonban nem vitatható, hiszen az első Teleki-kormány¹³⁹ is célul tűzte ki a radikális politikai ideológiák visszaszorítását, ezért Tomcsányi Vilmos igazságügy-miniszter¹⁴⁰ kezdeményezése alapján a nemzetgyűlés elfogadta az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről szóló 1921. évi III. törvényt,¹⁴¹ amely számos ponton hasonlított a köztársasági rendtörvényre.

¹³⁷ Az 1920. évi I. törvény alapján a nemzetgyűlés restaurálta az alkotmányos monarchiát, így a néptörvény nem képezte részét a hatályos büntetőjogi szabályozásnak.

¹³⁸ DRÓCSA Izabella: A népköztársasági államforma megdöntésére irányuló bűncselekmény: a Népszava ostroma. In: ERDŐS Csaba (szerk.): *Doktori műhelytanulmányok 2018*. Győr, Széchenyi István Egyetem, 2018. 54.

¹³⁹ Teleki Pál életéről és politikai munkásságáról szóló szakirodalom: ABLONCZY Balázs: *A miniszterelnök élete és halála: Teleki Pál, 1879 – 1941*. Budapest, Jaffa Kiadó, 2018.

¹⁴⁰ BÖLÖNY i. m. 88.

¹⁴¹ DRÓCSA Izabella: Az államellenes bűncselekmények szabályozása Magyarországon, különös tekintettel az 1921. évi III. törvényben meghatározott államfelforgatás büntettségére. *Jogtörténeti Szemle*, 2016/4. 64.

NEMZETISÉGI JOGOK MAGYARORSZÁGON AZ 1920-AS ÉVEK ELEJÉN

FREY Dóra

tudományos munkatárs

(Andrássy Gyula Budapesti Német Nyelvű Egyetem)

1. Bevezetés

Írásom célja a Horthy-rendszer kezdetének nemzetiségpolitikai céljait és azok jogszabályi lenyomatait feltárni és összefüggéseiben elemezni. Különös figyelmet fordítok a magyarországi németiségre, amely a területi veszteségek nyomán a trianoni Magyarország legjelentősebb kisebbsége lett. A magyarországi németek egy prominens képviselője, Bleyer Jakab a 1919-1920-ban a magyar nemzetiségi politikában kulcsszerepet játszott, tevékenységének jogtörténeti szempontú elemzése azonban eddig elmaradt, annak ellenére, hogy a korszak jogalkotásában, a nemzetiségi jogok érvényesítési lehetőségeinek kialakításában megkerülhetetlen szerepet töltött be.

Az első világháború vége Magyarország, ahogyan az egész régió számára történelmi léptékű változásokat, ezzel együtt politikai és jogi instabilitást hozott magával. Az Osztrák-Magyar Monarchia 1918 októberi katonai összeomlását követően megkezdődött a korábban soknemzetiségű birodalom, benne a történelmi Magyarország szétesése. A nemzetiségi jogok tekintetében az 1918 őszen kezdődő időszak viharos gyorsaságú változásokat hozott, a korábbi koncepciókkal gyökeresen szakító kisebbségpolitikai elképzelések és jogszabályok követték egymást gyors egymásutánban. Érdemi hatást kifejteni egyik jogszabály sem tudott, részben mert túl rövid ideig, néhány hétig vagy hónapig voltak csak hatályban, részben azért, mert az államszervezet szétesésével nem volt, aki végrehajtsa és végrehajttassa

azokat, részben azért, mert a nemzetiségek által lakott területek egy része ténylegesen már nem volt magyar kézen.

2. Előzmények – változó célok és feltételek a nemzetiségi jogok terén

A korszak és az előzmények vizsgálatát megnehezíti, hogy 1918 ősze és 1920 tavasza között három, alapvetően különböző állam- és kormányforma követte egymást Magyarországon. Az őszirózsás forradalmat követően 1918. november 16-án kikiáltottak az első magyar köztársaságot, amely magát Magyar Népköztársaságnak nevezte,¹ majd 1919. március 21-én szovjet mintársa létrejött a Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaság, amely 133 napig állt fenn.² Ezt követte az ún. ellenforradalom időszaka, a tisztázatlan alkotmányos helyzetben és a kialakuló politikai-hatalmi vákuumban fokozatosan a Horthy Miklós ellentengernagy vezette Nemzeti Hadsereg vette át a hatalmat. Az alkotmányos kérdéseket az 1920:1. tc. tisztázta, amely visszaállította a királyságot, mint államformát, a királyi tisztséget azonban betöltetlennek nyilvánította, létrehozva a kormányzó intézményét.³ Ezt követően került sor Horthy kormányzóvá választására, majd az ún. jogfolytonosság konstrukciója keretében az 1918 októbere előtti közjogi állapotokhoz való visszatérésre.

A nemzetiségi politikát és az ezzel összefüggő jogalkotást ugyancsak három szakaszra lehet bontani, ezek azonban időben nem fedik az alkotmánytörténeti korszakhatárokat. A nemzetiségi politika és jogalkotás első szakasza közvetlenül a háború végén kezdődött, amikor a monarchia szétesése megindult és a nemzetiségek körében a szeparatista tendenciák megerősödtek. A nemzetiségi politika célja ekkor az volt, hogy az említett szeparatista tendenciák ellenére egyben tartsa a történelmi Magyarországot

¹ MEZEY Barna (szerk.): *Magyar alkotmánytörténet*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003. 168.; HATOS Pál: *Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és forradalom története*. Budapest, Jaffa Kiadó, 2018.

² A Tanácsköztársaságról nincsen átfogó monografikus munka, amely nem a szocializmus idején keletkezett volna. Ezek közül a legismertebb, de szemléletében a szocialista látásmódot követi. Vö. HAJDU Tibor: *A magyarországi Tanácsköztársaság*. Budapest, Kossuth Kiadó, 1969.

³ MEZEY i. m. 157–158.

területét. Különböző autonómia-koncepciók születtek, egy részük jogszabályi formát is öntött (bár megvalósulásról egyik esetben sem lehet beszélni),⁴ ezek voltak hivatva a nemzetiségeket 'meggyőzni' a történelmi Magyarország keretében maradásról. Ez a szakasz 1918 októberétől 1919 közepéig, nagyjából a Tanácsköztársaság korszakának végéig tartott, de minimális szinten sem volt képes a szeparatista tendenciák ellen hatni.

A második szakaszt az a törekvés jellemezte, hogy példás, nagyvonalú nemzetiségi politikát folytatva és a nemzetiségeknek a korábbinál jóval szélesebb jogokat juttatva – mind egyéni jogok, mind autonómia-elképzelések területén – Magyarország kedvező pozícióból várja a béketárgyalásokat, mivel eddigre világossá vált, hogy az ország majdani határait ott fogják meghatározni. A kortársak egy része és az utókor is kétségbe vonta ennek az irányváltásnak az őszinteségét, de ez az elképzelés vezette a magyar nemzetiségi politikát és a nemzetiségekkel kapcsolatos jogalkotást 1919 augusztusától az 1920. június 4-ei trianoni békeszerződésig, illetve a békefeltételek 1920 májusi ismertetéig.

A harmadik szakasz a békekötést követően kezdődött, amikor a nemzetiségeket, illetve az 1918 őszétől követett megengedő nemzetiségi politikát tették felelőssé a történelmi Magyarország széthullásáért.⁵ Mivel ez a megengedő nemzetiségi politika és a széles nemzetiségi jogok céljukat – a határok Magyarország számára kedvező alakulását – nem érték el, a magyar politikai elit körében az a meggyőződés vált uralkodóvá, hogy a korábban adott engedmények feleslegesek.

Az 1930-as évek közepéig ez, a monarchia örökségéhez visszatérő, a kisebbségi jogokat visszafogottan szabályozó, a jogszabályokban biztosította jogokat pedig megszorítóan értelmező nemzetiségi politika vált meghatározóvá, de teljesen más előfeltételekkel, mint 1918 előtt. Egyrészt a trianoni békeszerződés következtében Magyarország csaknem homogén nemzetállam lett, a lakosság 89,6%-a magyar anyanyelvű volt.⁶ Csak két jelentős létszámú kisebbség maradt meg.

⁴ Holger FISCHER: *Oszkár Jászi und Mihály Károlyi. Ein Beitrag zur Nationalitätenpolitik der bürgerlich-demokratischen Opposition in Ungarn von 1900 bis 1918 und ihre Verwirklichung in der bürgerlich-demokratischen Regierung von 1918 bis 1919.* München, R. Trofenik, 1978. 144–150.

⁵ Gerhard SEEWANN: *Die Geschichte der Deutschen in Ungarn.* 2. k. Marburg, Verlag Herder-Institut, 2012. 187.

⁶ Gernot SEIDE: Die Deutschen in Ungarn zwischen den beiden Weltkriegen. *Ungarn Jahrbuch*, Vol. 6. (1974–1975) 148.

ség maradt az trianoni határokon belül: 550.000 német, szinte valamennyien 'svábok', a 18. század első felében érkezett telepések utódai (ez alól csak Sopron környékének német lakossága volt kivétel) és mintegy 140.000 szlovák, nagy részük szintén a 18. században települt a Felvidékről az Alföldre.

A másik döntő tényező az volt, hogy a nemzetiségi politika – máig ható módon – egyfajta kirakatpolitikává vált, mivel a békeszerződés következtében magyarok milliói kerültek kisebbségi helyzetbe a szomszédos államokban. A magyar intézkedések – így az elfogadott jogszabályok – egy részének célja nem a hazai kisebbségek helyzetének javítása volt, hanem hivatkozási alap teremtése hasonló jogok követelésére a szomszédos országokban élő magyar kisebbségek számára.⁷

A harmadik változást az jelentette, hogy a versailles-i békerendszerben a történelem során először megjelent a nemzetközi kisebbségvédelem jogintézménye. A trianoni békeszerződés 60. cikke szerint

„Magyarország hozzájárul ahhoz, hogy amennyiben a jelen cím előző cikkeinek rendelkezései oly személyeket érintenek, akik faji, vallási vagy nyelvi kisebbségekhez tartoznak, ezek a rendelkezések nemzetközi érdekű kötelezettségek és a Nemzetek Szövetségének védelme alatt fognak állni.”

A kisebbségi jogok nemzetközi védelme a frissen alakult Népszövetség hatáskörébe került, az esetleges jogviták pedig a szintén ekkor létrejött Állandó Nemzetközi Bíróság joghatósága alá kerültek. Bár a gyakorlatban a nemzetközi kisebbségvédelem rendszere nem bizonyult hatékonynak, már a népszövetségi panasz lehetőségének megjelenése, és kisebbségi jogoknak a nemzetközi jog szabályozási tárgykörébe kerülése fontos lépés volt.

3. Bleyer Jakab – professzor, politikus és a magyarországi németek szószólója

Az 1919 augusztusában kezdődő megengedő nemzetiségi politika alakításában és az ahhoz kapcsolódó rendeletek megalkotásában, koncepciók ki-

⁷ SEEWANN i. m. 209.

dolgozásában kulcsszerepe volt a Bleyer Jakabnak (németesen Jakob Bleyer, ő maga magyar szövegkörnyezetben az előbbit, német szövegkörnyezetben az utóbbit használta), aki sok tekintetben jellemző példája volt a 19. század végi, 20. század eleji magyarországi német értelmiségi karriernek, a tipikus elemek közül csak a névmagyarosítás hiányzott. Minden másban azonban megfelelt az általános mintáknak: a német származás megtagadása nélkül, a német anyanyelvet megtartva – az egységes politikai nemzet koncepciója értelmében vett – magyar nemzet tagjának tekintette magát.⁸ Abban az értelemben nem volt tipikus a pályaképe, hogy a felsőfokú végzettségük között a dualizmus Magyarországon a sváb származású németek erősen alulreprezentáltak voltak.⁹

1874. január 25-én született a bácskai Dunacsében (németül Tscheb, ma Čelarevo, Szerbia) gazdag német földművescsalád fiaként. Szülőfalujában végzett elemi iskolai tanulmányai után Újvidéken kezdte meg gimnáziumi tanulmányait, de a számára szokatlan magyar környezetben nehezen boldogult. 1886-tól Kalocsára, a jezsuiták által fenntartott gimnáziumba járt, amely ugyan magyar tanítási nyelvű volt (ekkor a Szászföld kivételével nem volt német tannyelvű gimnázium Magyarországon), de sok német származású tanulója volt, elsősorban a Bácska sváb falvaiból. Többségük azzal a céllal folytatott gimnáziumi tanulmányokat, hogy később katolikus papként szolgáljon. Eredetileg Bleyer szándéka is ez volt, de a kalocsai szemináriumban rövid ideig folytatott teológiai tanulmányok után 1893-tól Budapesten tanult magyar-germanisztika szakon, és a magasan képzett középiskolai tanárok kinevelését céljával kitűző Eötvös Collegium tagja lett. 1897-ben szerzett középiskolai tanári és bölcsészdoktori oklevelet, disszertációját a magyar és a német irodalom korai kapcsolatairól írta, később is ez a témakör határozta meg tudományos munkásságát. Gimnáziumi, illetve reáliskolai tanárként dolgozott Sopronban és Budapesten, mellette folytatta tudományos tevékenységét, 1904–1905-ben németországi tanulmányúton volt (Münchenben és Lipcsében folytatott kutatásokat), 1906-ban habilitált a Budapesti Tudományegyetemen germanisztikából és német irodalomtörténetből. 1905–1908 között az egyetem magántanára volt, majd 1908-tól

⁸ Peter WASSERTHEURER: Jakob Bleyer im Kontext der europäischen Minderheitenpolitik. In: *Jakob Bleyer als Volkstumspolitiker*. Budapest, Jakob-Bleyer-Gemeinschaft, 2004. 77.

⁹ SEEWANN i. m. 167.

Kolozsváron lett nyilvános rendes egyetemi tanár. Erdély azonban csak rövid kitérőnek bizonyult, 1911-től újra a Budapesti Tudományegyetemen tanított a német irodalomtörténet egyetemi tanáraként. Fő kutatási területét a magyar és a német irodalom egymásra hatása jelentette, habilitációja is a magyar hun mondák germán eredetű elemeit vizsgálta.¹⁰

A magyar értelmiségi elit tagjaként a magyar állameszme feltétlen híve volt, a konzervativizmust és a katolicizmust a szülői házból hozta magával. 1917 előtt nem politizált aktívan, és nem volt kapcsolatban a magyarországi németek politikai szervezésére irányuló kísérletekkel sem. 1917-ben nyilvánult meg először kisebbségpolitikai témában, a Magyar Tudományos Akadémia kiadásában megjelenő Budapesti Szemle című folyóiratban közölte „A hazai németség” című vitairatát.¹¹ Az írás később rövidített formában németül is megjelent a *Deutscher Rundschau* folyóiratban „*Der ungarländische Deutschtum*” címmel.¹² Írásában az anyanyelvi oktatás kérdésének kivételével helyeselte az akkor követett magyar nemzetiségi politikát. Nemzetiségpolitikai koncepciója igen mérsékelt volt, ugyanakkor követelte a vidéki német népesség számára a német nyelvű oktatást, ezzel az anyanyelv megőrzésének lehetőségét.¹³ Az értelmiség és a polgári középosztály asszimilációját természetes folyamatnak tekintette, amelyet nem lehet, és véleménye szerint nem is kell megakadályozni.¹⁴ A magyarországi németek politikai szerveződését elvi alapon elutasította.¹⁵

Bleyer a magyar állameszme híveként aggodalommal tekintett a monarchia széthullására és a nemzetiségek önállósodási törekvéseire, keresztény-konzervatív személyiségként nem volt lelkes híve az őszirózsás forradalomnak és a kikiáltott köztársaságnak, még kevésbé a Tanácsköztársaságnak, amely egyetemi katedrájától is megfosztotta. 1918 őszétől vállalt politikailag aktív szerepet, és 1917-es vitairatát kivéve a nemzetiségi politikába is ekkor

¹⁰ Az életrajzi adatok forrása: Ingomar SENZ: Jakob Bleyer aus ungarndeutscher, donauschwäbischer und heutiger Sicht. In: *Jakob Bleyer als Volkstumspolitiker*. Budapest, Jakob-Bleyer-Gemeinschaft, 2004. 6–8.

¹¹ BLEYER Jakob: A hazai németség. *Budapesti Szemle*, 1917/169. 428–441. [A továbbiakban: BLEYER (1917a).]

¹² Jakob BLEYER: Das ungarländische Deutschtum. *Deutsche Rundschau*, 1917/3. 350–357.

¹³ BLEYER (1917a) i. m. 436–437.

¹⁴ BLEYER (1917a) i. m. 435.

¹⁵ BLEYER (1917a) i. m. 440.

kapcsolódott be, a Német–magyar Néptanács egyik szervezőjeként és vezetőjeként.¹⁶ Fontos szereplője volt az ún. ellenforradalomnak is, aktívan részt vett a Peidl-kormány megbuktatásában.¹⁷

4. A megengedő nemzetiségi politika

4.1. Új korszak, új célokkal

A Tanácsköztársaság bukása után a politikában általában és a nemzetiségi politikában is új korszak kezdődött. Az elsődleges törekvés az antant, illetve a békekonferencia által elismert kormány alakítása volt – ez is azt a fő célt szolgálta, hogy sz ország számára a lehető legkedvezőbb feltételeket érjék el, illetve általában megbízható tárgyalópartnernek tűnjön Magyarország.¹⁸ A nemzetiségi politika is ezt a célt szolgálta, mintaszerű nemzetiségi politikai intézkedésekkel és ehhez igazodó jogi szabályozással igyekeztek a először a békekonferencia döntéseit, majd a soproni népszavazás eredményét Magyarország számára kedvezően befolyásolni. A dualizmus korszakához képest igen széles egyéni és kollektív jogokat azonban kevesen élvezhettek, mert ekkorra a többségében nemzetiségek lakta területek jó része már nem állt ténylegesen magyar fennhatóság alatt. Mivel a történelmi Magyarország szétesése eddigre kész ténynek tűnt – csak a végleges határok voltak kérdésesek, és ezért a közvélemény a nemzetiségeket tette felelőssé, meglehetősen erős kisebbségellenes hangulat uralkodott az országban.¹⁹

Ebben a helyzetben lett Bleyer 1919. augusztus 15-én nemzetiségi miniszter – formálisan a nemzetiségek ügyeiért felelős tárca nélküli miniszter. Bár tárca nélküli miniszter volt, saját hivatal állt rendelkezésére, majd az 1920:I. tc. formálisan is szabályozta a nemzeti kisebbségek ügyeiért felelős tárca nélküli miniszter tisztségét.²⁰ Irányítása alatt így gyakorlatilag egy önálló Nemzetiségi Minisztérium állt, valamennyi magyarországi kisebbség

¹⁶ SEEWANN i. m. 178-179.

¹⁷ Friedrich SPIEGEL-SCHMIDT: Das Deutschtum Ungarns zwischen dem Putsch gegen Peidl und der Ödenburger Volksabstimmung (1919–1921). *Südostdeutsches Archiv*, 1987–1988/30–31. 78–84.

¹⁸ ROMSICS Ignác: *A trianoni békeszerződés*. Budapest, Osiris Kiadó, 2007. 115.

¹⁹ SEEWANN i. m. 187.

²⁰ Mikó Imre: *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika*. Kolozsvár, Minerva, 1944. 278.

ség ügyeivel külön osztály foglalkozott. Első intézkedésként kidolgozták a nemzetiségek jogairól szóló kormányrendelet tervezetét, később a minisztérium berkeiben készült – a már elkészültekor meghaladott – szlovák autonómia-tervezet is.²¹ Ugyancsak Bleyer vezetésével készítették elő a nyugat-magyarországi német autonómia tervezetét, bár Bleyer elvi ellenzője volt mindenfajta területi autonómiának, még a helyszínen is kampányolt e mellett a megoldás mellett, annak érdekében, hogy a terület (ma Ausztria Burgenland tartománya) Magyarország része maradjon.²²

Az autonómiatervezetek nem valósultak meg – arról megoszlanak a vélemények, hogy volt-e egyáltalán bármilyen esély a megvalósításukra – az új nemzetiségi jogi szabályozás, amelyet szintén Bleyer vezetésével a Nemzetiségi Minisztérium dolgozott ki, ténylegesen megszületett. Ez volt az 1919. augusztus 21-én kihirdetett 4044/1919. M.E. rendelet, amelynek előkészítése gyakorlatilag Bleyer első hivatali ténykedése volt.²³ A dualizmus korszakának elveivel, és az 1868:44. tc. terminológiájával ellentétben nem szerepel benne az egységes politikai nemzet fogalma, sőt a magyar, mint államnyelv explicit említése sem, a kisebbségi nyelveket a magyarral azonos módon lehetett a rendelet értelmében használni valamennyi hatalmi ágban, a törvényhatóságok és községek maguk dönthettek ügykezelési és jegyzőkönyvezési nyelvükről, amelyet a felettes szervekkel való írásbeli érintkezésben is használhattak.²⁴ Abban az értelemben továbbra is ,1868-as alapon’ állt a törvény, hogy nemzetiségeknek kizárólag egyéni jogokat biztosított, kollektív jogokat – az egyesületalapítás kivételével – nem, kulturális és területi autonómiáról szó sem volt a rendeletben. A később egyenjogúsági rendeletként ismertté vált kormányrendelet általános rendelkezéseit később miniszteri rendeletek sora konkretizálta, ezek közül jelentőségében kiemelkedik a 209.494/1919 V.K.M. rendelet a nemzetiségi iskolaügyről, amelyet a vallás- és közoktatásügyi miniszter a nemzeti kisebbségekért felelős tárca nélküli miniszterrel egyetértésben adott ki. Az iskolarendelet alapvetően

²¹ Szövegét ld. BALOGH Sándor (szerk.): *A magyar állam és a nemzetiségek. A magyarországi nemzetiségi kérdés történetének jogforrásai 1848-1993.* Budapest, Napvilág Kiadó, 2002. 249–257.

²² TILKOVSKY Loránt: A Bleyer-portré problematikus vonásai. *Történelmi Szemle*, 1993/3–4. 261.

²³ SEEWANN i. m. 186.

²⁴ Szövegét ld. BALOGH i. m. 234–236.

lehetővé tette a nemzetiségek számára az anyanyelven történő oktatást, valamint engedélyezte két tanítási nyelvű iskolák működését is.²⁵

4.2. A megengedő nemzetiségi politika kudarca

A fent leírt megengedő szemléletű nemzetiségi politika, és az ezen alapuló széles kisebbségi jogokat biztosító szabályozás nem volt sikeres abban az értelemben, hogy a békekonferencia döntéseit érdemben módosítani nem sikerült – Magyarország határaitól az elvi döntés 1919 tavaszán megszületett, a békeszerződés ehhez képest csak néhány kisebb módosítást tartalmazott.²⁶ 1919. szeptember 10-én aláírták az Osztrák Köztársasággal a saint-germain-i békeszerződést, amely Nyugat-Magyarországot (Burgenlandot) Ausztriának juttatta. A – már az antant által is elismert – Huszár-kormány békedelegációja 1920. januárjában Párizsba érkezve szembesült vele, hogy a Magyarországot érintő alapvető döntések megszülettek, majd 1920 májusában a részletes békefeltételeket is megkapták. A Bleyer fémjelezte nemzetiségi politika eredménytelensége – az eredeti célok tükrében – legkésőbb a békeszerződés 1920. június 4-ei aláírásakor mindenki számára világos lett.

Ezzel egyidőben egyre erőteljesebb kritika érte az addig követett nemzetiségi politikát és személyesen Bleyer tevékenységét is. Őt azzal vádolták, hogy túlságosan a „nemzetiségek minisztere” lett, és a kisebbségi érdekeket követte az ország érdekeivel szemben.²⁷ Bleyer, aki személyes meggyőződésével szemben még a nyugat-magyarországi autonómia koncepcióját is elkészítette és propagálta, úgy érezte, sem a miniszterelnök (ekkor már Teleki Pál), sem a közvélemény, sem saját lelkiismerete elvárásainak nem tud megfelelni, így 1920. november 20-án benyújtotta lemondását. Teleki a lemondást nem fogadta el, azzal az indokkal, hogy az olasz közvetítéssel a Sopron és környékén tervezett népszavazással kapcsolatban éppen zajló tárgyalások során rossz fényt vetne Magyarországra a nemzetiségi minisz-

²⁵ MIKÓ i. m. 455–457.

²⁶ ROMSICS i. m. 86–92.

²⁷ BELLÉR Béla: *Az ellenforradalom nemzetiségi politikájának kialakulása*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1975. 134.

ter lemondása, ezért 'taktikai okokból' maradásra kérte, hogy a tárgyalások sikerét ne veszélyeztessék.²⁸

Bleyer a kérésnek eleget tett, de az 1920. december 16-án történt kormányátalakítás után már nem volt tagja a kormánynak, a Nemzetiségi Minisztérium vezetésével – a szintén német származású, de magát egyértelműen, nyelvi-etnikai értelemben is magyarnak valló – Gratz Gusztáv külügyminisztert bízták meg, a nemzetiségi ügyeket Steuer György államtitkár vitte tovább. Később sem neveztek ki nemzetiségi minisztert, vagy a külügyminiszter, vagy a miniszterelnök vezette ideiglenesen a 'tárcát'. A magyar szempontból sikeres 1921. december 14–16-i soproni népszavazás után a minisztérium szervezetét is leépítették, formálisan 1922-re teljesen meg is szűnt.²⁹

A fentiekben leírt megengedő nemzetiségi politika rövid ideig, alig egy évig tartott, az annak alapján elfogadott jogszabályok sem voltak sokáig, csak mintegy négy évig – hatályban, valódi hatást nem tudtak kifejteni, különösen, mert Bleyer lemondása és a Nemzetiségi Minisztérium fokozatos megszűnése után azok végrehajtása erősen akadozott. Arra a kérdésre, hogy volt-e eredetileg politikai szándék ennek a nemzetiségi politikának a tartós folytatására és a kapcsolódó jogszabályok valódi betartására, vagy azok kizárólag taktikai célokat szolgáltak, nem adható egyértelmű válasz.

5. Nemzetiségi jogok a trianoni békeszerződés után

5.1. Megváltozott jogi keretek

A megengedő nemzetiségi politika – magyar politikai elit céljainak szempontjából tekintett – sikertelensége elhozta a kisebbségi politika újabb fázisát, amelyet a dualizmus korából ismert elvekhez és gyakorlathoz való visszatérés fémjelzett.

A keretfeltételek – a fent említett módon – alapvetően megváltoztak a dualizmus korszakához képest, egyrészt mert Magyarország szinte tisztán nemzetállammá vált, és a trianoni határokon belül maradt kisebbségek, az

²⁸ SEEWANN i. m. 187.

²⁹ BELLÉR (1975) i. m. 144–150.

550.000 német és 140.000 szlovák nem egy tömbben élt, gyenge érdekérvényesítési képességgel és lehetőségekkel rendelkezett.³⁰ Szintén fontos változást jelentett, hogy Magyarország sok kisebbségnek otthont adó országból jelentős határain túli kisebbségek anyaországává vált, ez is döntő befolyást gyakorolt a továbbiakban a nemzetiségi politikára és az azzal összefüggő jogalkotásra.

Jogi értelemben a trianoni békeszerződés teremtett új helyzetet, azzal, hogy a Párizs-környéki békerendszer részeként a történelem során először garantálta átfogóan nemzetközi jogilag a kisebbségi jogokat, és azokat az újonnan alakult Népszövetség védelme alá helyezte.³¹

A békeszerződést az 1921:33. tc. hirdette ki, és tette ezzel a hazai jogrend részévé. A békeszerződés 54–60. cikkei garantálták a kisebbségek számára az anyanyelv használatát és az anyanyelvű oktatást, valamint tiltották a nemzetiségi alapú diszkrimináció minden formáját.

Csaknem két évvel később, 1923. július 21-én hirdették ki a két világháború közötti időszak legfontosabb kisebbségi jogi jogforrását, a 4800/1923. M.E rendeletet, amely formálisan a békeszerződés végrehajtási rendelete volt. Mivel olyan tárgykört szabályozott, amelyet korábban törvény (az 1868:44. tc., a nemzetiségi törvény) szabályozott, komoly közjogi vita bontakozott ki arról, hogy a rendeleti szabályozás kiállja-e az alkotmányosság próbáját. Ugyanakkor mivel a törvényben kihirdetett békeszerződés végrehajtási rendelete volt, valamint az 1920:1. tc. 10 § felhatalmazást adott a kormánynak a jogalkotásra, a rendelet alaki közjogi érvényessége nem volt támadható.³²

Tartalmilag az első világháború végét követően elfogadott számos nemzetiségi jogi tárgyú rendelkezés közül ez a rendelet mutatta tartalmilag a legszorosabb rokonságot az 1868-as nemzetiségi törvénnyel, amelyre preambulumban hivatkozott is. A kisebbségek számára nyelvhasználati jogokat biztosított, a községek és törvényhatóságok ügyeiket két nyelven is intézhették, amennyiben azt a választott testület tagjainak 1/5-e kérte, a kisebbséghez tartozók saját hatóságaikhoz anyanyelvükön nyújthatták be beadványaikat és kérelmeiket, más hatóságokhoz csak abba az esetben, ha ott a lakosság 1/5-e az adott kisebbséghez tartozott, hasonló szabályok

³⁰ SEIDE i. m. 148.

³¹ Ld. GALÁNTAI József: *Trianon és a kisebbségvédelem*. Budapest, Maecenas, 1989.

³² MIKÓ i. m. 287.

vonatkoztak az igazságszolgáltatásra is.³³ A rendelet megerősítette az egyházak nyelvi autonómiát – ugyanakkor az autokefál ortodox egyházak, amelyek ezzel élhettek volna alig rendelkeztek már hívekkel Magyarországon. A nemzetiségi jogok sarkalatos pontja az anyanyelven való oktatáshoz való jog, a rendelet ezt elvben biztosította, azt a szülők döntésétől tette függővé, amelyet azonban az iskola fenntartójának meg kellett erősítenie. A nemzetiségi egyesületek alapítását az általános szabályok szerint tette lehetővé a rendelet „a nyelv, művészet, tudomány s általában a közművelődés előmozdítására, továbbá a közgazdaság fejlesztésére s ily rendeltetésű intézmények létesítése végett”.³⁴

1923. augusztus 24-én született meg a 110.478/1923. V.K.M. rendelet a nemzetiségi iskolaügyről, amely három típusú nemzetiségi iskolát vezetett be. Az ‚A‘ típusú iskolákban a tanítás kisebbségi nyelven folyt, a magyar nyelvet kötelező tárgyként tanították, a ‚B‘ típusú iskolákban a tanítás két nyelven folyt, a tantárgyak egy részét kisebbségi nyelven, másik részét magyarul oktatták, a ‚C‘ típusú iskolákban az oktatás nyelve magyar volt, a kisebbségi nyelvet csak tantárgyként oktatták. Az iskola típusáról szóló döntés azokban a községekben, ahol a lakosság többsége valamely kisebbséghez tartozott, a szülők meghallgatása után az iskolafenntartó kezében volt, azokban a községekben, ahol magyar anyanyelvű volt a lakosság többsége, de legalább 40 azonos kisebbséghez tartozó tanköteles volt, a szülők, illetve gyámok dönthettek az iskola típusáról egy ebből a célból összehívott szülői értekezleten.³⁵

5.2. A nemzetiségi jogok érvényesülése a gyakorlatban – Bleyer Jakab tevékenységének példáján

A dualizmus korszakához hasonlóan a valódi problémát nem a jogi szabályozás elégtelensége, hanem betartásának és végrehajtásának nehézségei jelentették. A kisebbségi identitás megőrzésének kulcsa az anyanyelv, ezért

³³ BELLÉR Béla: Az ellenforradalmi rendszer nemzetiségi politikájának kiépülése (1923–1929). *Századok*, 1973/3. 648–649.

³⁴ 4800/1923. M.E. rendelet 19. §.

³⁵ BALOGH i. m. 276–279.

az anyanyelven való oktatáshoz való jog kiemelt szerepet foglalt és foglal el kisebbségi jogok között. A fent látottak szerint ezt a magyar szabályozás biztosította, a három iskolatípus elvben az igényekhez való rugalmas alkalmazkodást szolgálta. A gyakorlatban azonban a ,C' típusú, nyelvoktató nemzetiségi iskolák terjedtek el. A német nyelvű nemzetiségi iskolák 70 százaléka a római katolikus egyház fenntartásában működött, amely a ,C' típusú iskolák mellett szállt síkra,³⁶ az állami vagy községi fenntartású elemi iskolák szinte kivétel nélkül ,C' típusúak voltak. Így állt elő az a helyzet, hogy az 1928/1929-es tanévben a német nyelvet oktató nemzetiségi iskolák közül 48 ,A' típusú, 98 ,B' típusú, 314 pedig ,C' típusú volt,³⁷ aminek következtében a német anyanyelvű tanulók jelentős része csak heti néhány órában tanult németet, és így az irodalmi nyelvet nem tudta elsajátítani. Többségük anyanyelve valamelyik magyarországi német dialektus volt, magyarul iskolás koruk előtt és az iskolán kívül nem beszéltek, ezért a magyar nyelvű oktatás sem lehetett hatékony.³⁸ Ennek következménye az lett, hogy a nemzetiségi iskolákból kikerülők sem egyik, sem másik nyelven nem tudták helyesen és szabatosan kifejezni magukat. Teljesen hiányzott a nemzetiségi nyelvű közép fokú oktatás és a szakoktatás – ez annál a rétegnél, amelynek lehetősége volt gyermekei számára a továbbtanulást biztosítani, a német nyelvű elemi oktatás, mint 'zsákutca' elutasításához vezetett. Hiába mondta ki a 4800/1923. M.E. rendelet 16. §: „A nyelvi kisebbséghez tartozó magyar állampolgárok nem korlátozhatók abban, hogy tanulmányaikat a törvényeknek megfelelő fajú, fokozatú és jellegű tanintézetek közül milyen tanítási nyelvű intézetben folytassák.” Hiányoztak ugyanis a nemzetiségi nyelvű tanintézetek.

Bleyer, bár ahogy fent láthattuk, nem volt a kollektív nemzetiségi jogok, még kevésbé a kulturális vagy területi autonómia híve, csalódott a régi-új magyar nemzetiségi politikában, és különösen az anyanyelven történő oktatás lehetőségeinek tekintetében elégtelennek tartotta az 1923-ban hatályba lépett szabályozást. Nemzetiségi miniszteri tisztségéről való lemondását követően az államszervezeten kívül kereste a lehetőségeket – egyébként igen mérsékeltnek mondható – céljai megvalósítására, elsősorban az oktatás és a

³⁶ TILKOVSKY Loránt: Muttersprachlicher Unterricht in den katholischen Volksschulen der deutschbewohnten Gebiete Ungarns 1919-1944. *Ungarn Jahrbuch*, 22. (1995–1996) 292.

³⁷ SEEWANN i. m. 238–239.

³⁸ BLEYER Jakab: A hazai német kisebbségi kérdésről. *Magyar Szemle*, 1933/8. 73–75.

kultúra területén. Korábbi elveit abban is követte, hogy a magyar államhoz való feltétlen hűség jegyében igyekezett tevékenykedni, visszatért katedrájára a Budapesti Tudományegyetemre, 1926-tól 1933-ban bekövetkezett haláláig pedig az Egységes Párt színeiben a nagyrészt magyarországi németek lakta villányi választókerület képviselőjeként a képviselőház tagja volt.³⁹

Elsődleges célja nem a magyarországi németek politikai szervezése volt, hanem a svábok alacsony iskolázottságán kívánt javítani. A magyarországi német lakosság többsége a trianoni Magyarország területén 'sváb' volt, a 18. században betelepült telepések leszármazottja, német identitásuk gyenge volt, nem rendelkeztek központi érdekképviseléssel sem. Nagyrészt falvakban éltek, mezőgazdasággal foglalkoztak, az értelmiségi pályákon, illetve általában a magasabb iskolai végzettségűek között erősen alulreprezentáltak voltak.⁴⁰

Bleyer elsőként, 1921-ben megalapította a „*Sonntagsblatt für das deutsche Volk in Ungarn*” című hetilapot. Az újság hangsúlyozottan távol tartotta magát a pártpolitikától, de alapvetően konzervatív és keresztény értékeket közvetített, elsősorban a német anyanyelvű vidéki lakosságot célozta.⁴¹ A kiadás költségeit – titokban kapott – németországi támogatásból fedezte,⁴² mivel a lap előfizetőinek száma az ötezret sosem haladta meg, így nem tudott önfenntartóvá válni. Még ha abból is indulunk ki, hogy a lapot nem csak az előfizetők, hanem családtagjaik és közvetlen környezetük is olvasta, a folyóirat a több mint fél millió magyarországi német töredékét érte csak el, ugyanakkor fontos szerepet töltött be a magyarországi német közösségben, anyanyelven adva tanácsokat jogi és gazdálkodási kérdésekben is.⁴³

Bleyer következő fontos terve a magyarországi németek első országos egyesületének megalapítása volt, amelyet 4800/1923. M.E. az általános szabályok szerint engedélyezett. 1923. július 15-én alakult meg a Magyarországi Német Népművelődési Egyesület (*Ungarländisches Deutsches Volksbildungsverein*), de az alapszabály szükséges belügyminiszteri engedé-

³⁹ SENZ i. m. 15.

⁴⁰ SEEWANN i. m. 236.

⁴¹ Hedwig SCHWIND: *Jakob Bleyer. Ein Vorkämpfer und Erwecker des ungarländischen Deutschtums*. München, Südostdeutsches Kulturwerk, 1960. 94.

⁴² TILKOVSKY Loránt: Németország és a magyar nemzetiségpolitika (1924–1929). *Történelmi Szemle*, 1980/1. 54.

⁴³ SEEWANN i. m. 232.

lyezésére azonban csak több, mint egy évvel később, 1924. augusztus 3-án került sor, ekkor kezdhetette meg tényleges működését.⁴⁴ A késlekedés oka az volt, hogy a belügyminiszter és maga Bethlen István miniszterelnök is túl radikálisnak és a magyarországi németek ügye iránt túlságosan elkötelezettnek tartották Bleyert. Élesen jelezte a kormányzat nemzetiségekkel szembeni bizalmatlanságát, hogy az egyébként konzervatív, katolikus Bleyert, az 'ellenforradalom' aktív résztvevőjét, a Friedrich-, Huszár-, Simonyi-Semadam-, majd a Teleki-kormány miniszterét, aki bármilyen szélsőséges vagy szeparatista elkötelezettséggel nehezen lehetett vádolni, nem tartották elfogadható jelöltnek egy kulturális egyesület vezetésére. A kompromisszumos megoldás az lett, hogy a pozsonyi német családból származó, de magát egyértelműen magyarnak valló egykori külügyminiszter, Gratz Gusztáv lett a *Volksbildungsverein* elnöke, Bleyer pedig az ügyvezető alelnöki tisztséget töltötte be.⁴⁵ Ez a közjáték is mutatja, hogy ugyan a trianoni Magyarországon alig voltak már nemzetiségek, a bizalmatlanság irányukban megmaradt, a magyar kormányzat pedig ugyanúgy tarott a nemzetiségi szervezetektől, mint tette azt a monarchia idején.

A *Volksbildungsverein*, ahogy a neve is mutatja, kulturális egyesület volt, a *Sonntagsblatthoz* hasonlóan hangsúlyozottan távol tartotta magát a politikától. Ugyanakkor az első országos német szervezetként komoly identitásképző ereje volt, helyi csoportjai nem csak a tagok számára nyitott kultúresteket, olvasóköröket szerveztek. Fontos részét képezte az egyesület tevékenységének a „*Deutsches Volkskalender*”, a Német Népi Kalendárium kiadása, amelyet szintén Németországból érkező támogatással adtak ki minden évben. Abban az időszakban, amikor sok vidéki háztartásban a kalendárium volt az egyetlen könyv a Biblia mellett, ennek is komoly jelentősége volt.⁴⁶

A *Volksbildungsverein* helyi csoportjainak – olvasóköreinek – megszervezése a községi és vármegyei közigazgatás ellenséges hozzáállása miatt nehezen haladt. Itt is feléledtek a régi reflexek, a *Volksbildungsverein* helyi

⁴⁴ BELLÉR (1973) i. m. 653–654.

⁴⁵ Vince PAÁL: Kontrahenten oder Weggefährten? Jakob Bleyer und Gustav Gratz an der Spitze des Ungarländischen Deutschen Volksbildungsvereins. In: *Jakob Bleyer als Volkstumspolitik*. Budapest, Jakob-Bleyer-Gemeinschaft, 2004. 45–46.

⁴⁶ EILER Ferenc: A magyarországi német szervezetek történelempolitikai törekvései és a német kisebbségi sajtó (1921–1944). In: FILEP Tamás Gusztáv (szerk.): *Ünnep és felejtés: Emlékezet, identitás, politika*. Budapest, Pesti Kalligram Kiadó, 2018. 96.

csoportjainak alakulását ugyanolyan ellenállás kísérte a hivatalos szervek részéről, mint a Bauernbund alakulását az első világháború előtt.⁴⁷ Pest vármegyében 1925 végéig tiltották a helyi csoportok alakulását, Baranya vármegyében Fischer Ferenc főispán (később Keresztes-Fischer Ferenc néven belügyminiszter) 1927-ben az összes helyi csoportot rendeletileg feloszlatta.⁴⁸ Tolna vármegye 80 %-ban német anyanyelvűek lakta Völgységi járásában a főszolgabíró, Hagymássy Zoltán elvből ellenezte a *Volksbildungsverein* létét: „Alulírott mindig küzdött ezen egyesületek engedélyezése ellen, de a felsőbb parancs előtt kénytelen volt meghajolni. Megkezdődik tehát nemzeti alapon a német nyelv, német szokások és német kultúra munkája...”⁴⁹ A kedvezőtlen körülmények ellenére az egyesületnek 1932-re 180 helyi csoportja és összesen nagyjából 27.000 tagja volt. A legtöbb családban csak egy családtag – általában a családfő – volt tagdíjat fizető rendes tag, így a *Volksbildungsverein* a több, mint 100.000 magyarországi németet ért el, de az általuk szervezett rendezvényeken természetesen nem tagok is részt vehettek. A számok annak tükrében értékelendők, hogy Magyarországnak több, mint fél millió német anyanyelvű lakosa volt, és 300 olyan település, ahol német anyanyelvű volt a lakosság többsége – tehát a svábság nagyjából egynegyede volt az egyesület látókörében, de a német többségű települések több, mint egyharmadában nem rendelkezett tagszervezettel.⁵⁰

A *Volksbildungsverein* és a *Sonntagsblatt* jelentették az 1930-as évek közepéig a magyarországi németek kulturális életének és szervezetének kereteit. Mindkettő Bleyer befolyása alatt állt, így mind a német népcsoport tagjai, mind a kívülállók őt tekintették a magyarországi németek vezetőjének. ennek a szerepnek eleget is tett, képviselőként főként a nemzetiségi oktatás kérdésében emelte fel a szavát a magyarországi németekért az országgyűlésben, de élénk publicisztikai tevékenységet is folytatott. Széleskörű kapcsolatokat tartott fent különböző németországi szervezetekkel, onnan kapta a tevékenységéhez szükséges (a magyar kormány elől eltitkolt) anyagi segítséget, politikai támogatást azonban kevésbé.⁵¹

⁴⁷ EPPÉL János: Adalékok a „Bauernbund” történetéhez. In: SZITA László – Szóts Zoltán (szerk.): *A Völgység két évszázada*. Bonyhád, Völgységi Múzeum, 1991. 61–68.

⁴⁸ SEEWANN i. m. 235.

⁴⁹ TML, Völgységi járás főszolgabírójára; 1925/3735.

⁵⁰ SEEWANN i. m. 237

⁵¹ Részletesen ld. TILKOVSKY (1980) i. m. 52–89.

Az 1923-ban kihirdetett jogi szabályozás bár formálisan a békeszerződés végrehajtási rendelete volt, és nem képviselte a 'jogfolytonosság' egyértelműen folytatása volt a korábbi nemzetiségi jogalkotásnak. Ahogy fent láthattuk, mind a rendelet szellemisége, mind a közigazgatás hozzáállása a dualizmus korszakát idézte – a Volksbildungsvereine alakulása körüli huzavona, majd helyi szervezetek működésének akadályozása jellemző volt a nemzetiségi jogok tényleges gyakorlásának lehetőségeire.

6. Összegzés és következtetések

Ha az 1920-as évek elejének nemzetiségi politikáját és nemzetiségi jogokkal kapcsolatos jogalkotását tekintjük, akkor azt láthatjuk, hogy az 1918-20-ban különböző rezsimek által változó motivációval megkísérelt – de a körülmények miatt végre nem hajtott – reformok után a nemzetiségi politika és jogalkotás fokozatosan visszatért az első világháborút megelőzően követett sémákhoz. A Horthy-korszak kezdetének nagyvonalú, megengedő nemzetiségi politikája nem hozta meg a várt eredményt, ennek következtében az addig is engedménynek tekintett szélesebb nemzetiségi jogokat visszavonták. 1924-ben Bethlen István miniszterelnök egy parlamenti beszédében ki is mondta: „nemzetiségi politikánk visszaállt az 1868-as alapokra”.⁵² Az egyetlen különbség az volt, hogy az egységes politikai nemzet koncepciójához nem tértek vissza ekkor sem, de erre a csaknem homogén nemzetállamban, amivé Magyarország a trianoni békeszerződést követően vált, nem is volt szükség.

A jogalkotást végigtekintve megállapíthatjuk, hogy a szabályozás rendeleti úton történt, a békeszerződés törvényi kihirdetésén kívül (ami nem tekinthető nemzetiségi tárgyú jogalkotásnak, még ha érintette is a kérdést), egyetlen törvény született, az 1924:2. tc., amely a közigazgatás tisztviselőinek szükséges nyelvtudását szabályozta. A jogszabályok elméletben viszonylag széles egyéni kisebbségi jogokat biztosítottak, kollektív jogokat azonban nem, a jogok gyakorlati érvényesítése azonban komoly problémát jelentett. A nemzetiségi iskolaügyben nem történt érdemi változás a dualizmus korának magyarosító törekvéseihez képest. Sem az első számú iskolafenn tartó, a katolikus egyház, sem az állam, sem a községek nem támogatták

⁵² Mikó i. m. 285.

az anyanyelven való oktatást, a nemzetiségi iskolák nagy részében nem nemzetiségi nyelven tanítottak, csak tanították a nemzetiségi nyelvet.

A helyi közigazgatás, mind községi, járási és vármegyei szinten továbbra is bizalmatlan maradt a nemzetiségekkel szemben, ahogyan már az első világháború előtt is az volt. A politikai szerveződésnek ekkor még a jeleit sem mutató, erős nemzeti identitással nem rendelkező magyarországi németek bármilyen – kulturális vagy gazdasági – szerveződési kísérlete mögött ‘pángermán agitációt’ sejtettek – és jelentettek a felettes szerveknek.

Ennek ellenére az 1930-as évek közepéig nem voltak Magyarországon valódi nemzetiségi konfliktusok, legfeljebb kisebb viták alakultak ki az iskolaügy, esetleg a misék, istentiszteletek nyelve vagy a templomi ülésrend kapcsán. Ez azonban nem meglepő, ha figyelembe vesszük, hogy a lakosságnak csak nagyjából 10%-a tartozott valamelyik nemzetiséghez, és a németeken és a szlovákokon kívül minden kisebbség tényleg kicsi volt, egyikük lélekszáma sem haladta meg az ország lakosságának 1%-át. A magyarországi németek politikai aktivitása kapcsán is csak az 1930-as évek közepén kezdődött változás, amikor a magyarországi német elitben generációváltás történt, amely Bleyer 1933 decemberében bekövetkezett halála után az utódlása kapcsán kialakult harcban jutott először kifejezésre.⁵³

A Horthy-rendszer első évtizede kapcsán azonban megállapíthatjuk, hogy a nemzetiségi konfliktusok hiánya a nemzetiségek ‘hiányával’ függött össze, a nemzetiségi politikára pedig a folytonosság és nem az újrakezdés szándéka volt jellemző. A nemzetiségi jogok területén ugyan nem volt formális jogfolytonosság, új jogszabályok születtek, mivel a békeszerződés ebben a tekintetben komoly cezúrát jelentett, de a jogszabályok mögött álló elvi megfontolások, a szabályozás jellege és a nehézkes végrehajtás a monarchia örökségét idézték.

⁵³ TILKOVSKY (1993) i. m. 261.

RÓMAI JOGI ELEMEEK KITONICH JÁNOS MUNKÁIBAN

GEDEON Magdolna
egyetemi docens (ME ÁJK)

Zlinszky János professzor úr által egyik kiemelten hangsúlyozott jogtudós Kitonich János volt. Kitonich János 1619. december 20-án hunyt el, így nemrég múlt halálának 400. évfordulója. A két jogtudós emlékezete előtt ezért egy tanulmányban szeretnék tisztelegni.

Kitonich János a szabad művészetek és bölcsészet mestere, II. Mátyás idején a királyi ügyek igazgatója, a 17. század elején Moson vármegye alispánja volt, Dalmát-, Horvát- és Tótország részéről 1607-ben ő írta alá a bécsi békét. Családi címerének alsó és felső mezejében három-három birsalma látható. Zlinszky professzor úr felesége, Sternegg Mária, művészettörténészként arra hívta fel a figyelmemet, hogy a birsalmák – amelyeknek német megfelelője Quitten – a Kitonich nevet szimbolizálják. Ezért ez egy „beszélő címer”.¹

Kitonich János főleg két munkájáról ismert. Az egyik a *Directio methodica processus iudicariii iuris consuetudinarii, incltyti regni Hungariae*², a másik

¹ „Címere jobbról balra rézsútosan három udvarra osztott pajzs, a felső és alsó mezőben három-három birsalma látszik, a középső rézsútos udvarban pedig egy medve gesztenyefát tartva. A pajzs fölötti sisak koronájából griff emelkedik ki, zászlót tartva. A pajzsot szokásos foszladék veszi körül.”
Ld. NAGY Iván: *Magyarország címerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. 6. kötet. Pest, Ráth Mór, 1860. 268.

² A művet Kászoni János fordította magyarra: *Rövid igazgatás a Nemes Magyar Országnak és hozzá tartozó Részeknek szokott törvény folyásiról*. Typis Laurentii Breveri, Leutschoviae, 1650. (A továbbiakban: DM. A műből való idézeteket pontosítva, a korabeli nyelvhasználatot mellőzve közlöm.) Ebben a kiadásban a *Centuria Certarum* is szerepel latin nyelven (a továbbiakban CC).

a Centuria Certarum contrarietatum et dubietatum ex Decreto Tripartito desumptarum et resolutarum³.

A 16. század fordulópont volt Magyarország életében. A mohácsi csatavesztés, az ország három részre szakadása, a Habsburgok megjelenése a királyi trónon a bírósági szervezetre, és a jogszolgáltatásra is rányomta bélyegét. A polgári peres eljárásban a 16-17. század folyamán az összes formalitások betartását megkívánó írásbeli per lett az általános típus.⁴ A 16. század második felében azonban nemcsak a jogkereső közönség és az ügyvédek, hanem maguk a bírók sem ismerték a hazai jogszabályokat. A jogászok, törvényszéki bírák és a többnyire jogi ügyekkel foglalkozó hivatalnokok számára ebben az időben két alapvető összefoglaló kiadvány állt rendelkezésre: Werbőczy Tripartituma és a magyar törvények időrendbe szerkesztett gyűjteménye. Peres eljárásra vonatkozó összefoglaló gyűjtemény azonban nem készült. A Directio methodicával ezért Kitionich egy olyan művet kívánt közreadni, amelyből a magyar törvénykezési viszonyokat és főképp az ország felső bíróságain érvényesülő perrendet lehetett megismerni, így az a korabeli törvénykezési eljárás szabályait összefoglaló tankönyvként is használható volt.

A Directio methodica felépítésében a per menetét követi. Hat perszak különböztethető meg: előkészületi szak, az exceptiók szakasza, az allegatiók szakasza (ez volt a per dereka), a befejezési szak, a perorvoslati szak és a végrehajtási szak. A két utolsó caputban a szerző külön részt szentel a vármegyéken és külön részt az egyházi szentszéken folyó törvénykezésnek. Ebbe a munkába büntető eljárási elemek is bekerültek.⁵

³ Magyar fordítása: KASSAY Adolf: *Kitonics* Jánosnak a hármastörvénykönyvből merített s megfejtett száz ellenvetései és kételyei. Pest, Müller Testvérek, 1848. Kassay Adolf a következőket írja a Centuria Certarum fordításához írt előszavában: „Sajnálандók tehát, hogy a nemzeti nyelvet teljesen mellőzték, de dicsérettel halmozandók azért, hogy a hazai tudományosság terjesztésére irodalmi téren is közrehatni nem áttallottak.”

⁴ Bővebben ld. BÓNIS György – DEGRÉ Alajos – VARGA Endre: *A magyar bírósági szervezet és perjog története*. Budapest, Levéltárak Országos Központja, 1961. 107–121.

⁵ A Directio Methodica fejezetei: Caput I. De causa seu actione – Az ügyről, avagy a keresetről; Caput II. De citatione seu evocatione – Az idézésről avagy a reá hívásról; Caput III. De proclamatione – A szólításról; Caput IV. De parium petitione et exceptionibus, ac ex his causarum condensatione vel remotione aut etiam destructione – A másolatkérésről és kifogásokról, és ezen okokból a per leszállásáról vagy halasztásáról, vagy elromlásáról; Caput V. De inhibitione, prohibitis, prohibitione et repulsione – Az eltiltásról, a pertiltalmakról, a tiltásról és a visszautasításról; Caput VI. De communi inquisitione et juramentali depositione – A közvallatásról és az eskütételről; Caput VII. De occultata revisione, collateralis attestatione et ingessione – A szemlérlől, az oldalagos tanúvallomásról,

Kitonich János korában nem volt egyszerű a perjog leírása. A sokféle jogforrás közül ki kellett válogatni azt az anyagot, amely szerint a peres eljárást a valóságban le lehetett folytatni. És itt volt nagy jelentősége annak, hogy Kitonich nemcsak jogtudós, hanem gyakorlati jogász is volt. A művet kérdés-felelet formájában írta meg. A kérdésekben a peres eljárás minden részlete szerepel. A kérdésekre adott válaszokban pedig törvényekre, magyar és külföldi jogi munkákra, az országban használatos szokásjogra, a római jogra, a kánonjogra, és legfőképpen a bíróságokon követett, bevált és ésszerű gyakorlatra hivatkozik.

Kitonich művét ugyanis nagyobb részt korának praxisa alapján írta. Erről könyve elején így ír: „Mindazt, amit itt a nyilvánosság elé és hasznára bocsátok, ő császári és királyi felsége alatt a királyi táblán, Thurzó György nádor és királyi helytartó idejében 1610-ben és 1612-ben a pozsonyi, továbbá 1611-ben az eperjesi oktavális törvényszéken, és az említett években rendkívüli bírások során a magam tapasztalatából gyűjtöttem” (DM praef).

Kitonich műve tehát egész pályájának, életének foglalata. Ez a maga korában újdonságnak számított, hiszen annak ellenére, hogy középkori szokásjogunk fejlesztésében az ország rendes bíráinak ítéletei is szerepet játszottak, elvi kérdéseknek ítélettel való eldöntése, a döntvény, csak az újabb korban, a központi bíróságok állandó működése idején válhatott valóban jogforrássá. A szerző olyan jogszabályokat is ismeretet, amelyeket szerinte a törvényszékek gyakorlata alakított ki.

Ilyen jogszabály például az 1618. évi 47. törvénycikk a magszakadás esetében követendő eljárásról, aminek igen szűkszavú, egy mondatos rendelkezése így szól: „A magszakadás peres eseteiben az eddig követett módot és eljárást kell megtartani.”⁶ Ezt a törvénycikket Kitonich azzal magyarázza, hogy a magszakadásos ügyeket nem lehetett rövid, rendkívüli eljárás során elbírálni, csak rendes törvénykezési időszakokban. Ez a szabály pedig egy Kolos Erzsébet nevezetű asszony perével kapcsolatban állt helyre, aki Kolos János bátyja magva szakadása ügyében perelte a fiscust. Bár Kitonich szerint

a beavatkozásról; Caput VIII. De appellatione, novo iudicio, procuratorum revocatione et rejecta – A fellebbezésről, új ítéletről, a prókátor meghívásáról, és az elutasításról; Caput IX. De sententiis – Az ítéletekről; Caput X. De executionibus, executoribus, iudicibus, actore et reo – A végrehajtásokról, a végrehajtókról, a bírákról, a felperesről és az alperesről; Caput XI. De processu iudiciario in sedibus Comitatum observari solito – A vármegyei törvényszéken való törvénykezésről; Caput XII. De processu causarum spiritualium in foro ecclesiastico – Az egyházi bíróságon folyó eljárásról.

⁶ MÁRKUS Dezső (szerk.): *Corpus Juris Hungarici*. Budapest, Franklin-Társulat, 1900. 149.

a fiscus próbálta az ügyet a rendkívüli eljárásban lefolytatni, az ügy a fenti törvénycikk meghozatalához vezetett (DM I. 3). Kitonich a törvénykezési időszakokat is római eredetre vezeti vissza, az oktávákat a *dies fasti* és a *dies nefasti* megkülönböztetésével állítja párhuzamba (DM IV. 12).

A magyar szokásjogi jogfejlődés alapműve Werbőczy Hármaskönyve. A jogkönyv a hazai jogéletre döntő befolyást gyakorolt, amit Illés József találóan a következőképpen fogalmazott meg:

„Werbőczyig csak Werbőczyt ismerjük s jóformán Werbőczy után is csak Werbőczyt látjuk. A magyar magánjog ezeréves történetében Werbőczy, mint a nap sugárzó fényességével elhomályosít minden más jelenséget s látszólag szükségtelenné tesz minden vizsgáldást.”⁷

Kitonichot is Werbőczyhez hasonlították „altera a Werbőczyo juris prudentiae lucernának”, azaz egy második Werbőczynek, a jogtudomány lámpásának nevezték.⁸

A hazai jogtörténeszeket azonban máig élénken foglalkoztatja, vajon a római jog talaján álló *ius commune* alkalmazást nyert-e Magyarországon? A *ius commune* magyarországi jelenlétével Zlinszky János is behatóan foglalkozott.⁹ Szerinte Werbőczy műve

„a hazai bíróságok gyakorlatában alkalmazott ‘szokás’ jogot iparkodott rendszerezni, a sajátos magyar intézményeket bemutatni, és így a közös jog mellé állítani. Ezért egyes jogterületeket egyáltalán nem érint, másokkal behatóan foglalkozik. Saját nyilatkozata szerint azt írja le, foglalja össze, amit az öregektől a bíróságokon tanult és tapasztalt. Maga az anyag viszont,

⁷ ILLÉS József: *Bevezetés a magyar jog történetébe. A források története*. Budapest, Rényi Károly Könyvkiadó-Vállalata, 1910., 17.

⁸ WENZEL Gusztáv: Kitonich János XVII. századbeli magyar jogtudósról és munkáiról. *Magyar académiái értesítő 1851-ről*, 1851. 133.

⁹ Zlinszky János elmélete szerint a *ius commune* körébe eső szabályok hiánya a magyar szokásjogi munkákból – amelyek csak a magyar sajátosságokat felmutató joganyagot rögzítették – éppen azt bizonyítja, hogy azok a bíróságok gyakorlatában alapvetően alkalmazásra kerültek, és a magyar joganyaggal egymást kiegészítve érvényesültek. Erről ld. bővebben: ANDRÁSI Dorottya: A *ius commune* fogalma Zlinszky János felfogásában. *Iustum Aequum Salutare*, 2016/1. 7–10.

eredete szerint, teljes egészében visszavezethető a kánoni és a közös jog tételeire. Mégis a magyar királyi dekrétumok, privilégiumok és bírói döntések képezik közvetlen forrását. Lényegében tehát a Hármaskönyv a magyar municipális jog, más szóval szokásjog kódexét teremti meg, melléállítja azt a *ius commune* számos formában létezett összefoglalásainak, elsősorban a *glossa ordinarianak*, és így megteremti annak lehetőségét, hogy a hazai jogkereső és jogalkalmazó mindkettő anyagában párhuzamosan tájékozódhassék.”¹⁰

Azt a feltevést, hogy a *ius commune* szabályait a magyar bíróságokon alkalmazták, Kitonich munkája is alátámasztja. Erről ő maga így ír:

„A kánonjogból és a császári jogból némely dolgokat kölcsönöztem, mivel a mi országos jogunkat mindkettőből származtatjuk. Ezek nagy világosságot kölcsönöznek a mi jogunknak, sőt azokban a dolgokban, amelyek a mi jogunkból hiányoznak, kiegészítésül is szolgálnak.”¹¹

Munkájában a szerző klasszikus humanista műveltsége is megmutatkozik, hiszen a római jog iustinianusi kodifikációja mellett több helyen idézi Cicero, Gellius, Ovidius, Livius, Varro és Vergilius műveit is.

A római jogi elemek Kitonich munkáiban nemcsak díszítő elemként jelennek meg, mint a *Tripartitumban*, bár ő is felsorolja a szokásos alapdefiníciókat, mint például mi a jog három feladata, vagy mit értünk jog és igazság alatt (DM I. 9). Ezen kívül a római jogi meghatározását adja meg egyes kötelmeknek is, mint például a kölcsönnek, a haszonkölcsönnek és az adósságnak (DM VI. 22), ami azt bizonyítja, hogy ezek a kötelmek a *ius*

¹⁰ ZLINSZKY János: Kitonics János véleménye a jogászok jogfejlesztő szerepéről. In: KOLTAY András (szerk.): *A XII táblától a 12 ponton át a magánjog új törvénykönyvéig*. Budapest, Szent István Társulat, 2013. 347.

¹¹ Kászoni János által kiadott kötetben nem szerepel Kitonich János előszava. A teljes előszót ld. *Directio methodica processus iudiciarii iuris consuetudinarii, inclyti regni Hungariae per magistrum Joannem Kitonich*. Tyrnaviae, Academicis S. J. per Fridericum Gall., 1724. 5–9.

commune szabályai szerint léteztek Magyarországon is, bár a Tripartitum nem részletezi azokat.¹²

Kitonich e kötelmekkel kapcsolatban felteszi a kérdést, hogy melyik félnek kell az ilyen ügyekben esküt tennie. A megoldást a rómaiak által alkalmazott *in dubio pro reo* elv alapján oldja meg, amit Gelliustól idéz, aki Cato véleményét írja le:

„A régi rómaiak efféle adósság s kölcsön dolgaiban, ahol világos bizonyíték nem volt, a következőképpen döntöttek: ha mind a két fél egyenlő volt, akár jóságban, akár gonoszságban, annak adtak hitelt, akitől az adósságot követelték, tehát az alperesnek, és aszerint döntöttek. Ha pedig nem voltak egyenlők, a jobbiknak adtak hitelt, s a másikat marasztalták” (DM VI. 22).

Kitonich megállapításához azonban hozzá kell tenni, hogy a Gelliusnál szereplő ügyben maga a bíró nem tartotta megfelelő eljárásnak, hogy a felek erkölcsi megítélése szerint döntsön, és miután megesküdtött, hogy előtte az ügy *non liquet*, azaz nem világos, felmentették a bírászkodás alól.¹³ Kitonich azonban Cato véleményét követi, hiszen így egyszerűbben okirati bizonyíték nélkül is el lehetett dönteni az ügyet. Ebben a megoldásban valószínűleg az a középkori magyar perjogi megoldás köszön vissza, amikor a tanúk nem a tényállásra vonatkozó vallomást tettek, hanem a felek szavahihetőségére tettek esküt. Kitonich szintén a római jogi definícióját adja meg a letét, kézizálog, jelzálog kötelmeknek, ezekkel kapcsolatos ügyekben azonban szerinte az alperesnek kellett esküt tennie, a letett dolog értékétől függő számú társával együtt (DM VI. 23).

¹² A Tripartitum a magánjognak éppen a legfontosabb részeit, a tulajdon és a szerződésrendszer szabályozását nem tartalmazza. „Az alapszerződés, a kereskedelmi adás-vétel összes válfajai közül csupán a nemesi birtok királyi hozzájárulással történő átruházásáról ejt néhány szót, mintha Magyarországnak Mátyás király idejében semmifajta kül-, vagy belkereskedelme, áruforgalma, garanciája, hitellete egyáltalán nem lett volna. Ez nyilván lehetetlen, és történelmileg tudjuk, hogy nincs is így. Csak az lehetséges, hogy Werbőczy ezeket nem tartotta szükségesnek szabályozni. Ha pedig nem tartotta szükségesnek szabályozni, szemben a nemesi sajátosságok olyan apró részleteivel, mint a nemesi birtok örökvallása, akkor ez azért volt, mert amit a bíróságok természetesen alkalmaztak, az számára már nem volt összegyűjtendő. Werbőczy a hazai szokásjogot gyűjtötte.” Ld. ZLINSZKY János: Werbőczy és a római jog recepciója. In: MÁTHÉ Gábor (szerk.): *A magyar jog fejlődésének fél évezrede*. Budapest, NKE, 2014. 208.

¹³ Gell. 14, 2.

A magyar saját jog és a *ius commune* egy műben való összedolgozásával Báthori István, illetve kancelláriája, Baranyai Decsi János humanista tudóst bízta meg. Baranyai Decsi János munkájának eredménye a *Syntagma iuris institutionum imperialis ac tripartiti*, amit Kolozsvárott 1593-ban adtak ki. Nagyrészt Strassburgban készült, 1590–92 között. Decsi munkájának célja az volt, hogy a római jog rendszerében, párhuzamosan feldolgozva, mutassa be a közös jogot és a hazai különös jogot, s így tegye hazai használatra alkalmassá a jogalkalmazók – esetleg a jogalkotók – számára is. Báthori Zsigmond a neki felajánlott munkát különösebb érdeklődés nélkül fogadta, így az ugyan kinyomtatása után a legtöbb hazai könyvtárba elkerült, és a 17. század irodalma számon is tartotta, de a gyakorlati alkalmazása nem volt jelentős.¹⁴

Kitonich, aki a 17. század első harmadának hazai jogi szaktekintélyei közé számított, s akinek művei a Hármaskönyv mellé bekerültek a hazai jog gyűjteményes kiadásaiiba több helyen kritizálja Baranyai Decsi munkáját. Például egy helyen az szerepel, hogy milyen hibákat kell tartalmaznia az idézésnek ahhoz, hogy a pert már ebben a részben leszállítsák. Kitonich szerint, ha a helyet, időt és a személyt helytelenül jelölik meg, a per leszáll. Ezen belül a helynek alkalmasnak kell lennie az ítélezésre, mert „templomban vagy egyéb szent helyen, ahol imádkoznak, prédikálnak, vagy misét tartanak, nem lehet ilyen ügyeket intézni”. Erre a szabályra Kitonich a gyakorlatból is tud példát mondani: Egykor Eperjesen egy nemes asszonyt az egyházba idéztek, és azután kifogás folytán leszállt a per. Mivel a szent helyek menedékre, s oltalomra valók inkább, mint ahogyan az Szt. László és Kálmán törvényeiből is kitűnik. Majd Kitonich így folytatja:

„Jóllehet a civilisták és Decsi is a *Syntagmájában* megengedik az idézést az egyházba. De ez az Isten ítéletével is ellentétes, aki a pénzváltókat és egyéb kereskedőket kiűzte a templomból. Szt. Ágoston a *Regulákban* pedig ezt írta: Imádkozó helyen semmi mást nem lehet tenni, mint azt, amiről a nevét kapta.”
(DM II. 11)

¹⁴ ZLINSZKY (2013) i. m. 349.

Azt a körülményt, hogy Decsi miért írt az övével ellentétes szabályokat, maga Kitonich így indokolja:

„Ezen nem kell csodálkoznunk, mivel amint azt maga is írja (mármint Decsi) a második előljáró levelében, azokat ő nem a perek és keresetek gyakorlása alapján írta, hanem csak olvasásból és elmélkedésből szedte össze. A gyakorlás pedig nemcsak minden tudományok, hanem minden mesterségek s tudományok fő mestere szokott lenni.” (DM VIII. 34)

Kitonich tehát a jogalakítás kompetenciáját vitatta el a „szobatudóstól”, szerinte Decsi nem volt jogosult arra, hogy jogtudományi munkát bocsásson közre.

„Ki a jogosult ilyenre, az ő felfogása szerint? Werbőczy ítélőmester volt, gyakorló jogász, alnádor, hivatalos bíró, neki ez adta a jogosultságot. Kitonich is a bírói működésére vezeti vissza a maga ismereteit, amelyeket mások hasznára rendszerez. Amellett királyi jogigazgató is volt, és számos általa is ismert per anyagára hivatkozik munkájában forrásszerűn (érdemes lenne egyszer összeszedni őket.) A Hármaskönyv elfogadottságát is a bírói gyakorlatra vezeti vissza – szemben a Négyeskönyvvel, amely ugyan szintén törvényjavaslatnak készült, de nem nyert ilyen megerősítést. Lényegében, Werbőczy nyomán, a hazai dekrétumok, privilégiumok, statútumok, azaz a saját jog forrásai anyagából is azt tekinti érvényesnek, amit a bírói gyakorlat befogadott, és ugyanez áll a közös jog forrásaira és feldolgozásaira is. Lényegében tehát a bíró az illetékes az érvényes jog meghatározásában, nem a tudós, a praxis forensis, nem az universitas.”¹⁵

Amint azt az előbbi példában láthattuk, hiába írta Baranyai Decsi János, hogy az egyházba is lehet idézni a feleket, mivel a bírói gyakorlat azt mu-

¹⁵ Uo. 350.

tatta a korábbi magyar sajátosságoknak megfelelően, hogy ilyenkor a per leszállt, Kitonich is ezt az eljárást tartotta követendőnek.

Zlinszky János a heiligenkreuzi apátságban talált egy szakvéleményt, amelyet Kitonich a Heiligenkreuzi apátnak készített egy zálogbirtok visszaszerzésével kapcsolatban. A szakvéleményben Kitonich mind a zálogjog érvénye, mind a birtokban keletkezett károkért való felelősség kérdésében a *ius commune* tételeire hivatkozva adja meg a hazai bíróság előtt várható kimenetelét az ügynek.¹⁶

Kitonich nemcsak Baranyai Decsi János művében talált kifogásolnivalókat, hanem a Tripartitumban is. A *Directio methodicá*ban is találunk a Hármaskönyv állításaival szemben megfogalmazott kritikát. A másik műve a *Centuria Certarum* a Hármaskönyvből vett száz látszólagos ellentmondást sorol fel és old meg. A mű egy előszóból és három részből áll, a Tripartitum három részének megfelelően. Ebben a műben egy-egy kérdés megoldása kétféleképpen történik:

1. Szerepel egy állítás a Hármaskönyvből, amelyet szintén a Hármaskönyvből vett ellenállítás követ, majd ezután következik a megfejtés, amely az állítás és az ellenállítás közötti ellentétet oldja fel.
2. A másik megoldás, hogy a Tripartitum valamelyik rendelkezésével szemben felmerült kételyt fogalmaz meg Kitonich, amit a megfejtés követ.

Kitonichnak ebben a művében is nagyon sok a perjoggal kapcsolatos állítás és kétely található. Erről ő maga az előszóban így ír:

„Minthogy a felvett száz szám tárgya hasonló a perlekedési rendszerről írt munkáméhoz, mindkettőt együtt adom ki, hogy így annál nagyobb sikerrel használhassák mindazok, kik a hazai törvény megtanulásában fáradoznak” (CC praef. ford. Kassay Adolf).

Például a 25. kételyben felteszi Kitonich a kérdést: Egy-e az elévülés és az időhaladék?

¹⁶ Uo. 350. Az eset jogi elemzését ld. ZLINSZKY János: A szentgotthárdi ciszterci apátság kegyúri jogai és Pázmány Péter. In: KOLTAY (szerk.) i. m. 253–280.

„Vajon az elévülésnek és időhaladéknak egy értelme van, miután a törököknél fogva lévő élévülése visszajöttükig időhaladéknak látszik tekinteni, mint az I. 56-ban mondatik. Innen van, hogy elévülés sem folyik ellene, de általa más ellen sincs elévülés. Visszatéréséig minden ugyanazon előbbeni állapotban fog maradni, és visszaérkezte után minden ügyükben és ezeknek minden cikkelyeiben és folyamataiban az előbbeni állapotra jut. Megfejtés: Ámbár úgy tűnik, hogy mindkettő egyet jelent, mindazonáltal a határnap és idő rövidség tekintetében különböznek. Mert az időhaladékban bizonyos és rövidebb határidő engedtetik. Hanem az elévüléssel az ily fogságban lévő visszajövetelének ideje bizonytalan, gyakran igen hosszúra terjed. És így az elévülés magába látszik foglalni az időhaladékot, mint általános a különöst, és a jogi visszahelyezés (ius postliminii) körébe tartozik, amit az időhaladékról nem állapíthatunk meg. Ezen felül elévülés által jog szereztetik és egyszersmind el is enyészik, időhaladékkal pedig nem, hanem csak a per folyamat függesztk fel (CC 25. ford. Kassay Adolf). **Itt az idézet vége???**

A ius postliminii a Directio methodicában is szerepel (DM IV. 22), egyezően a Tripartitumban megfogalmazott szabállyal. Zlinszky János szerint Werbőczy mellett „Kitonichot sem zavarja, hogy a magyar jognak a ius postliminii sohasem volt intézménye, átveszi a közös jogból a legnagyobb természetességgel, elvi álláspontjainak fenntartásával”.¹⁷ Mivel a Directio methodicában az elévülésről szóló részt Kitonich alapvetően a római jogi szabályokra alapozza, valószínűleg a naturalis ratiónak megfelelően a hátsó küszöb jogát is érdemesnek tartotta arra, hogy a bírósági eljárásban azt alkalmazzák.

Wenzel Gusztáv az MTA tagja, 1851. május 12-én tartott akadémiai gyűlésen feltette a kérdést, van-e haszna Kitonich János munkáit elemezni, hiszen már 1723-ban a bírósági szervezet jelentős reformon esett át, megváltozott a perrend is.¹⁸ Mégis éppen 1851-ben, a neoabszolutizmus idején Wenzel Gusztáv Kitonich János munkásságát elemezte, és arra a következtetésre

¹⁷ ZLINSZKY (2014) i. m. 210.

¹⁸ WENZEL i. m. 128–129.

jutott, hogy a magyar jogfejlesztő tevékenységhez éppen a több, mint kétszáz évvel korábban élt jogtudóst lehet példaképnek tekinteni, hiszen ő munkáiban a gyakorlatot és a tudományt ötvözve egy korának megfelelő útmutatót kívánt nyújtani mind a jogászok, mind a perlekedők számára.

Wenzel Gusztáv nem véletlenül állította korának jogtudósai elé példaképként Kitonich Jánost. Az akadémikus ugyanis a történeti jogi iskola híve volt, aki a jogintézmények nemzeti jellegét hangsúlyozta. Ez megfelelt Savigny Volksgeist teóriájának. Wenzel Gusztáv szerint a Kitonich munkájához felhasznált jogi irodalomból látható, hogy

„mi állásban volt a XVII. században a magyar jogtudományi irodalom; látható egyszersmind az is, hogy létezik bizonyos fonal, melly mai jogtudományunkat a régibb, főkép a Werbőczy korabeli hazai joggal tudományos uton is összeköti, melly tehát amannak a hazai ösjogviszonyokbani gyökerezését közvetíti”.¹⁹

Nem véletlen, hogy Wenzel Gusztáv éppen a hazai jogtudomány figyelembevételének szükségességét hangsúlyozta, hiszen éppen ebben az időben az osztrák jog erőltetése jellemezte hazánk jogéletét. Az akadémikus előadása után nem sokkal, 1853-ban például az Osztrák Polgári Törvénykönyvet próbálták bevezetni Magyarországon. Christian Neschwara levéltári kutatások alapján ismerteti egyik írásában az OPTK magyarországi bevezetésének körülményeit.²⁰ Ebből kiderül, hogy a Tripartitum, a magyar szokásjog erejét lehetetlen volt áttörni egy idegen jogszabállyal. A siker érdekében az osztrákok még egy hivatalnokot is küldtek Ausztriából, aki oktatást szervezett a bíróságokon az osztrák törvénykönyv alkalmazásáról. A hivatalnoknak a feljegyzéseiből megtudjuk, hogy az egyik bíróságon az OPTK példányát az ágy alatt találta meg, a bíróságon dolgozók közül sokan írni, olvasni sem tudtak. Ez nyilván azért nem jelentett gondot az akkori eljárásokban, mert a szokás alapján létrejött szabályokat a jogszolgáltatás-

¹⁹ Uo. 147.

²⁰ Christian NESCHWARA: Das ABGB in Ungarn. In: Elisabeth BERGER (Hrsg.): Österreichs *Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch (ABGB)*. Eine europäische Privatrechtskodifikation. Band III: Das ABGB außerhalb Österreichs. [Schriften zur Europäischen Rechts- und Verfassungsgeschichte, Band 57.] Berlin, Duncker & Humblot, 2010. 33–134.

ban résztvevők fejből is tudták. Tudjuk, mi lett az OPTK sorsa: bár többször megpróbálták bevezetni, az nem sikerült.

A perjog területén a változások ellenére Kitonich munkái is tartották magukat. Szegedy János ugyanis Kitonich mindkét munkáját felvette a Corpus Juris Hungarici általa készített kiadásába. Így e művek a gyakorlatban is ismertté váltak, és jogfejlődésünkre jelentős hatást gyakoroltak. A bíróságok gyakorlatában pedig a Corpus Jurissal együtt jogforrásként alkalmazták őket, s csak az 1896. évi milleniumi, bilingvis kiadás hagyta el azokat, a többi todalékkal együtt. A Directio methodicának a törvénygyűjteményben lévő szövege azonban az eredetitől különbözik. Így számos, a későbbi magyar törvénykezésről, a nagyszombati egyetem jogtanításáról szóló adat található benne, amelyek az eredeti kiadásban nem szerepeltek, és olyan munkákra is hivatkozás történik, amelyek a szerző életében még nem is léteztek, mint pl. az 1656-ban kiadott Praxis Criminalis. Ezen kívül a Corpus Juris számos lábjegyzetet is fűz a Directio methodicához, amelyekben javításokat végez rajta a későbbi törvényeknek megfelelően.²¹ Ebből is kitűnik, hogy Kitonich munkája nemcsak az elmélet számára bírt komoly jelentőséggel, hanem azt a gyakorlatban is alkalmazták. Ezért találkozhatunk a későbbi kiadásokban az időszerű változásokhoz igazodó toldásokkal, eltérésekkel.

Már Wenzel Gusztáv előadásától is eltelt majdnem 200 év, Kitonich János pedig 400 éve halt meg. Újra feltehetjük a kérdést, van-e haszna Kitonich János munkásságát elemezni és a jogtudóst példaképnek tekinteni? Manapság éppen úgy, mint Kitonich János vagy Wenzel Gusztáv idejében a magyar jogrendszert számos behatás éri: legitimáció nélküli szervezetek a jogalkotáshoz való jogosultságot maguknak vindikálják, és itt az új, sajátos ius commune, az Európai Unió joga is.

Mint láthattuk, Kitonich a saját jog forrásainak anyagából azt tekintette érvényesnek, amit a bírói gyakorlat befogadott, s ugyanez állt a közös jog, a ius commune forrásaira és feldolgozásaira is. Ezzel előfutára volt azoknak a jogelméleti tanoknak, amelyek szerint a jogszabályok érvényességéhez szükség van azoknak a jogalkalmazók részéről való elfogadására.²² Kitonich

²¹ WENZEL i. m. 134.

²² Hart szerint például a bírónak „az az állítása, amely szerint egy szabály érvényes, belső állítás, ami azt állapítja meg, hogy a szabály eleget tesz azoknak a követelményeknek, amelyek alapján az ő bíróságán az jognak tekinthető” (Herbert HART: *A jog fogalma*. Budapest, Osiris, 1995. 126). Ha Hart elismerési szabályról szóló elméletét a polgári államok kialakulása előtti viszonyokra alkal-

János szerint pedig a bírói gyakorlat azokat a megoldásokat fogadta be, amelyek az észszerűség követelményeinek megfeleltek, és a hazai jogfejlődés folyamatába beilleszthetők voltak. Wenzel Gusztáv szerint pedig Kitionich János egy dogmatikus fonalat is követett, műveinek egyik erőssége a fogalmak egyértelmű meghatározása, amelyeket máig felhasználhatnak a kutatók.

Örök érvényű Kitionich János bírónak szóló tanácsa is: A bíró „minden ítéletében kövesse azt, ami általánosabb, és az értelmesebb és tudós emberek által hihetőbb, melyet a bíró is okos értelme szerint tartozik helyben hagyni” (DM X. 25).

mazzuk, észrevehetjük, hogy az alkalmazandó joganyag érvényességi kritériumai között elsősorban a naturalis ratio és a „Volksgeist” szerepel, amit Kitionich munkái is bizonyítanak.

JOGÁSZKÉPZÉS A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTTI CSEHSZLOVÁKIÁBAN

HALÁSZ Iván
egyetemi tanár (NKE ÁNTK)

1. Előzmények

Az első világháború előestéjén a későbbi Csehszlovákia területén két egyetemi szintű jogi kar működött – egyik Prágában, a másik Pozsonyban. A két várost tulajdonképpen két végletet is képviselt – Prágában működött ugyanis a Közép-Európa legrégebbi egyeteme, amelyet IV. Károly cseh, illetve római király és egyben német-római császár alapított, Pozsonyban pedig a legfiatalabb egyetem. A pozsonyi székhelyű magyar királyi Erzsébet Egyetem létrehozásáról a magyar Országgyűlés az 1912. évi XXXVI. törvénycikkkel határozott, de az oktatás csak 1914-ben kezdődött el. Első működő fakultása pedig az Állam- és Jogtudományi Kar volt. Ebben az intézményben reálisan egészen 1920-ig folyt a magyar nyelvű oktatás, aztán fokozatosan átköltözött Magyarországra. A térségben működött még három neves jogakadémia is – a királyi jogakadémiák Kassán és Pozsonyban, valamint az evangélikus jogakadémia Eperjesen. 1921. augusztus 20-án megjelent 276/1921. számú csehszlovák kormányrendelet viszont 1922. július 31. napjával bezáratta mindkét, még a 18. században megalakult intézményt. Az eperjesi jogakadémia, amely az 1665-ben létrehozott Eperjesi Kollégiumon belül működött még 1919-ben átköltözött Miskolcra.¹ Az éppen megalakult csehszlovák állam nem mutatott nagyobb érdeklődést a patinás intézmény

¹ DUROVICS Alex: *Eperjes – az Eperjesi Jogakadémia 1918/1919. tanéve és Miskolcra költözése.* 80–89. <https://egyetemtortenet.elte.hu/dstore/document/2110/document.pdf>

egyben tartása és megtartása iránt, mindez annak ellenére, hogy az új rezsimben pozícióhoz jutott több neves szlovák evangélikus értelmisége éppen itt tanult. Ez különösen igaz a szlovák realista irodalom képviselőire, akik döntő része éppen evangélikus volt. 1919 tavaszán egyébként a bizonytalan politikai helyzetben sor került az intézmény szlovákosítási kísérletére, részleges sikerrel, de 1919 nyarán (augusztus 8-án) Jur Janoška, aki a püspöki hivatal adminisztrátora volt, közölte a Kollégiumról született döntést. Annak értelmében szlovák középiskolaként megtartották a gimnáziumot és tanítóképzőt, viszont a teológiát és a jogakadémiát úgymond „nem vettek át.” A megmaradt intézmények 1924-ig még az evangélikus egyház tulajdonában voltak, aztán államosításukra került sor.²

A cseh tartományokban ilyen sajátos egyházi oktatási intézményi forma nem létezett és az egyetemi jogászképzés sokkal centralizáltabb volt. Központi eleme pedig a prágai egyetem volt. A Cseh Korona országainak második legnagyobb tartományában, a Morva Őrgrófságban is kísérlet történt a jogászképzés beindítására, de annak eredménye nem bizonyult tartósnak. Az alamouci (csehül Olomouc, németül Olmütz) jezsuita próbálkozásról van itt szó. A jezsuita kollégium alapján 1573-ban létrehozták az első Alamouci Egyetemet, amelyen három évvel később indult be az oktatás. Az 1618 és 1620 közötti rendi felkelés miatt egy kis időre megszűnt, de 1621-ben újra-indította a képzéseket. 1778-ban Brnóba költöztették, de 1782-ben II. József rendelettel megint az érseki székhelyre költöztette vissza az intézményt. Ugyanakkor csupán akadémiai líceumra degradálta is azt, 1827-ben viszont megint visszaszerezte az egyetemi rangot és új nevet is kapott – az alamouci császári és királyi Ferenc Egyetem. A kicsi egyetem nem sokáig létezett, mert Ferenc József császár 1860-ban végleg megszüntette. Alamoucban csupán könyvtár és teológiai fakultás maradt. Ezt a veszteséget nehezen viselte a helyi lakosság, de az egyetemet csak a második világháború után sikerült ismét létrehozni a gyönyörű barokk városban. A Palacký Egyetem azóta is működik. A rendszerváltás után jogi karral is kibővült a profilja, de ez már egy másik történet.

² Darina Vasiľová: *Prešovské kolégium Potiského dištriktu evanjelickej cirkvi a.v. (1850-1918)* Prešov, Universum, 2008. 393–394.

2. A prágai cseh és német egyetem

IV. Károly cseh és római király 1348. április 7-én bocsátotta ki a róla elnevezett egyetem alapítólevelét. Az egyetemnek négy fakultása volt – szabad bölcséleti, orvostudományi, jogi és teológiai. Nemcsak a cseh tartományok tudásra szomjas fiataljai tanultak itt, hanem tulajdonképpen az egész köz- európai térségből érkeztek hallgatók, köztük Magyarországról is.³ Sőt, az egyetemi latin-nyelvűség ennél tágabb oktatói és hallgatói peregrinációt tett lehetővé. 1654-ben III. Ferdinánd császár és király az úgynevezett uniós dekrétummal a XIV. században létrehozott egyetem helyén megalapította a Károly-Ferdinánd Egyetemet. Ezen a néven aztán egészen az Osztrák-Magyar Monarchia megszűnéséig működött.

A német nyelv felsőoktatási előretörése már a 18. században elkezdődött. Elterjedésén sokat lendített a jezsuita rend 1773-as feloszlata, valamint II. József reformjai. Prágában először Karl Heinrich Seibt filozófus adott elő németül. Fokozatosan német lett a prágai egyetem nyelve is, hasonlóan, mint a birodalom más egyetemein. Az első cseh előadásokat František Martin Pelcl tartotta, akít 1793-ban neveztek ki a cseh nyelv professzorává.⁴

A következő fontos szervezeti változásra 1882-ben került sor, amikor Ferenc József császár és király jóvoltából⁵ kettéválasztották az addig egységes Károly-Ferdinánd Egyetemet két egyetemre – egy cseh és egy német nyelvűre. Mindkettő viszont továbbra is használhatta az eredeti nevet és mindkettőnek volt saját jogi kara is. Az első cseh oktatók az eddig németül oktató közös karról érkeztek.⁶

A különválást a cseh nemzeti mozgalom komoly sikernek tartotta, hiszen már egy ideje saját nemzeti tudományos intézmények létrehozására törekedett. Ilyen volt például a szintén az uralkodó által 1890-ben alapított Cseh Tudomány, Irodalmi és Művészeti Akadémia. Ennek német megfe-

³ MÉSZÁROS Andor: *Magyarországi diákok a prágai egyetemeken. 1850–1918.* Budapest, ELTE Levéltára, 2001.

⁴ Petra SKREJPKOVÁ: Úloha Německé právnické fakulty Německé univerzity v Československu mezi válkami. In: Ivan HALÁSZ – René PETRÁŠ (Eds.): *Menšiny, a vysoké školy a právo.* Praha, Auditorium, 2018. 31.

⁵ Az uralkodó még 1881. április 11-én hozott erről határozatot, de az elkülönült oktatás csak az 1882/1883-as tanévben kezdődött el.

⁶ Jan KUKLÍK: *Právnická fakulta Univerzity Karlovy v Praze (The Faculty of Law of Charles University in Prague).* Praha, 2008. 6–7.

lelője a Gesellschaft für die Forderung deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur in Böhmen volt. A két egyetem ugyan maximális elkülönülésre törekedett, ennek ellenére néhány régi épületet közösen kellett használni. Tipikusan ilyen volt a Karolinum középkori épülete annak aulájával együtt, amelyet páros napokon egyik, a páratlan napokon pedig a másik nemzetiség használhatott. Ugyanakkor a régi egyetemi jelképeket (inszígniákat) a német nyelvű egyetemen tárolták, amit a cseh fél nehezen viselt, majd 1918 után változtatott rajta, nem kis bonyodalmat és feszültséget okozva ezzel. Egyébként a cseh egyetemen – a demográfiai viszonyoknak megfelelően – jóval többen tanultak. Ez érvényes volt a jogi karokra is – 1910-ben például a csehen 1655 fő, a németen pedig 736 fő tanult.⁷

A Csehszlovák Köztársaság megalakulása után ugyan mindkét egyetem megmaradt és megőrizték az állami finanszírozásukat is, de komoly változásokra került sor a terminológia vonatkozásában. Az 1920. évi 135. számú törvény révén a cseh egyetem visszatért a Károly Egyetem névhez. A Habsburgok és különösen a Ferdinánd nevű uralkodók ugyanis nem voltak túlzottan népszerűek a diadalittas függetlenségi mámorban úszó cseh nemzetiek körében. Sőt, a törvény azt is kimondta, hogy a prágai cseh egyetem az igazi folytatása a középkori Károly Egyetemen. A törvényhozó ugyanakkor nem szüntette meg a prágai német egyetemet sem, amely azonban attól kezdve a Német Egyetem (Deutsche Universität in Prag) névre volt kénytelen hallgatni.⁸ A német egyetemi vezetők egyébként nem lelkesedtek az új államért és ők kezdeményezték az Osztrák Köztársaság Államtanácsának azt a nyilatkozatát, amely deklarálta, hogy a prágai és brnói német egyetemek osztrák tulajdonba tartoznak. Ezzel a legtöbb németnyelvű tanár és diák egyetértett.⁹ A tanári kar körében korán megjelent az az elképzelés is, miszerint az egész intézményt át kellene költöztetni az észak-csehországi német lakosságú Liberecbe (németül Reichenbergbe), amelyre a több mint hárommillió csehszlovákiai németiség egyre inkább úgy tekintett, mint egyik fő szellemi és politikai központjukra. August Naegle teológus, aki az impériumváltás idején a német egyetem rektora volt, 1920 elején egy diákülésein egyenesen a következőképpen fogalmazott: „Ki

⁷ SKŘEJPKOVÁ (2018) i. m. 33–34.

⁸ Uo. 37.

⁹ Uo. 37–38.

*Prágából! Ha Prágában maradunk, akkor életfogytiglani börtönre leszünk ítélve.*¹⁰
A német egyetemi vezetők mindennek ellenére viszonylag korán letették a hűségesküt a csehszlovák oktatási miniszter kezébe. Erre már 1919. április 28-án sor került.

A két különálló egyetem életében továbbra is problémát okoztak a régi, többnyire középkori eredetű egyetemi jelképek (azaz inszigniók). A törvény ugyanis azokat a Károly Egyetem kizárólagos tulajdonának deklarálta, ugyanakkor a Német Egyetem birtokában voltak. A vitát egy bírósági per volt hivatott eldönteni, ami a cseh félnek adott igazat. A német egyetemi vezetők azonban deklarálták, hogy az inszigniókat ennek ellenére nem fogják kiadni. A németek egyébként egy miniszteri utasítás értelmében addig használhatták azokat, amíg nem készülnek el a pótelképek. A kiadás megakadályozása érdekében a német nacionalista diákok 1934. február 24-én bebarikádozták magukat a Karolinum épületében, ahonnan a cseh diákok megpróbálták kiszorítani őket. Az akció végül utcai verekedésbe csapott át, amelyet a rendőrség oszlatott fel. Február 26-án pedig az oktatási minisztérium delegációja átvette a német rektortól a jelképeket és két rendőrgépkocsi kíséretében elszállította azokat. Csak a legújabb – természettudományi kar – jelképe maradt meg a Német Egyetem területén, mert az nem volt régi. 1937-re végül új német egyetemi jelképek is elkészültek.¹¹

A Német Egyetem belső élete sem volt konfliktusmentes. A feszültséget főleg a növekvő német nacionalizmus és antiszemitizmus gerjesztette egy olyan városban, ahol a német polgárság és értelmiség jelentős része zsidóvallású volt. A zsidó hallgatók aránya az összlétszám egynegyede és egyharmada között ingadozott és komoly volt a zsidó vallású német oktatók aránya is. Nyilván a német professzori kar és a hallgatóság sem volt egységes. Sokan német nemzeti érzelműek voltak, de nem kevesen demokraták, liberálisok vagy szociáldemokraták. Sokan a tagolt német pártéletben is részt vettek és bekerültek a különböző képviselőtestületekbe. Ugyanakkor a Német Egyetem szellemileg mégis egy nagyobb egységnek, a német egyetemi világnak is része volt. Nemcsak a monarchia idején, de az első köztársaság alatt is a német professzorok oktatási és kutatási mobilitása nagyobb volt, mint

¹⁰ KRISTÍNA KAISEROVÁ – MIROSLAV KUNŠTÁT: *Die Suche nach dem Zentrum: Wissenschaftliche Institute und Bildungseinrichtungen der Deutschen in Böhmen (1800–1945)*. Münster–New York, 2014. 35.

¹¹ SKŘEJPKOVÁ (2018) i. m. 42–43.

a cseh kollégáiké, illetve szaktársaké. Ezzel viszont nemcsak az új tudományos eredmények, hanem a német egyetemek belső feszültségei és politikai indulatai is megjelentek Prágában. Mindez felerősödött Hitler németországi hatalomra jutása után, annál is inkább, mert a német egyeteméről kiszorított zsidó származású oktatók egy része emigrált és egyetemi katedrát keresett magának. A demokratikus és antifasiszta elkötelezettségű csehszlovák kormány többnyire támogatta is ezt a tendenciát, a Német Egyetem vezetése viszont inkább ellenállt a nyomásnak. A legismertebb konfliktus az egyébként prágai születésű Hans Kelsen professzori alkalmazása kapcsán robbant ki. Kelsen Bécsben nőtt fel, ott kezdődött el az egyetemi és politikai karrierje is. Később a kölni egyetem nemzetközi jogi tanszékén tanított, ahonnan viszont a náciizmus miatt volt kénytelen távozni. Az 1933 és 1940 közötti években Gentben tanított és közben 1934-ben felvételt nyert a prágai Német Egyetem nemzetközi jogi tanszékére. A szélsőségesen nacionalista német diákok és egyes fasizálódó tanárok azonban ezt rossz néven vettek. Annál is inkább, mert Kelsen hamar megkapta a csehszlovák állampolgárságot, útlevelet és nyugdíj-jogosultságot. A német szélsőségesek már az első előadását is ellehetetlenítették. Ez később is folytatódott és összekapcsolódott a zsidó hallgatók inzultálásával. Az éppen regnáló dékánnak nagy nehezen sikerült megnyugtatni a kedélyeket, de aztán megint folytatódtak az inzultusok. Végül a csehszlovák oktatási minisztérium négy hétre felfüggesztette a jogi kari oktatást és csak utána folytatódhatott a tanítás. Kelsen végül csak három szemeszteren át tanított Prágában.¹²

Az 1918-as államfordulat nem érte el felkészületlenül a cseh jogászszakmát és a cseh jogtudományt. 1882-től kezdve cseh egyetemen lehetett csehül tanulni a birodalmi és tartományi jogot, már 1861-től kezdve lehetett csehül publikálni nívós tudományos cikkeket a *Právník* című folyóiratban, illetve szépen fejlődött a cseh jogi terminológia is. Ebben az is közrejátszott, hogy 1887-től kezdve a cseh tartományi felső bíróságon a cseh ügyekben hozott ítéleteket, illetve határozatokat már eleve csehül kellett megfogalmazni, a korábbi gyakorlattal szemben, amely értelmében csak a német megfogalmazott ítéleteket kellett cseh nyelvre fordítani.¹³ Ezzel az intézkedéssel

¹² Uo. 44–45.

¹³ Leonard BIANCHI: *Dejiny státu a práva na území Československa v období kapitalizmu 1848–1945*. I. Bratislava, SAV, 1971. 233.

együtt a bíróságra megérkezett a kétnyelvű német-cseh jogi szótár is. A monarchia felbomlása előtt tehát a cseheknek már volt saját jogász professzori gárdájuk, akik átestek az egyetemi szférában megszokott minősítéseken, habilitációs eljárásokon és megfelelő tekintélynek örvendtek a társadalomban. A cseh- és morvaországi bíróságokon is számos cseh nemzetiségű bíró dolgozott, ahogyan voltak cseh ügyészek, ügyvédek és magasrangú köztisztviselők. Az államfordulat után gyorsan megszerveződő csehszlovák Legfelsőbb Bíróságra és a Legfelsőbb Közigazgatási Bíróságra ezért több cseh származású bécsi főbíró tudott érkezni, akik a következő két évtizedben fontos szerepet játszottak az új állam igazságszolgáltatásában. A legismertebb közülük a tragikus sorsú Emil Hácha közigazgatási bíró, költő és műfordító volt, akit 1938 végén a megcsónkított Csehszlovákiában államfőnek is megválasztottak, majd aztán protektorátusi államelnökként a kollaboráció egyik szomorú szimbóluma lett.

A prágai jogi kar számára ugyanakkor az 1918-as esztendő a vidéki konkurencia megjelenését is magával hozta. A legfelsőbb politikai szinten ugyanis hamar megszületett a döntés, hogy az éppenhogy létrejött állam számára sok új (lehetőleg saját) nevelésű igazságszolgáltatási és közigazgatási dolgozó kell, akiknek a felnevelésére nem lesz elegendő a prágai két jogi fakultás, különösen akkor nem, ha a német jogi kar oktatóinak jelentős része nem rajongott az új államért. Az sem mellékes, hogy az új állam legfőbb alapítója és első köztársasági elnöke, Tomáš Garrigue Masaryk (1849-1937) is szép bécsi és prágai egyetemi karriert tudhatott maga mögött és mindig is fontosnak tartotta a felsőoktatást. Ő maga egyébként a Károly-Ferdinánd, majd Károly Egyetem professzora volt.

Prágának viszont nem kellett sokat változni 1918 után. Inkább csak az volt az új mozzanat, hogy a csehszlovák állam legpatinásabb és a legnagyobb presztízsnak örvendő intézménye lett. Ebben az értelemben pedig politikailag maga mögé szorította a prágai német nyelvű jogi kart, amely eddig a fő konkurens volt. A csehszlovák jogászképzés újratervezésében pedig Prága mintaadónak bizonyult. Igaz, továbbra is az 1850/1860-as években végrehajtott Leo Thun féle jogi felsőoktatási reformok mentén szerveződött a jogászképzés, ezeken ugyanis az új államban sem akartak változtatni. A jogászképzés tehát négyéves maradt és két nagy részre volt osztva. Az első években a római jogi, egyházjogi és a jogtörténeti stúdiumokra koncentráltak, azt követően a hatályos jogra fókuszáltak. Ennek felelt meg az első

kettő államvizsga profilja. A harmadik államvizsgát államtudományból és közjogból kellett letenni. Ehhez a blokkhoz tartoztak a politikatudomány, statisztikai, majd később a nemzetgazdasági ismeretek is.¹⁴

Nyilván a nagy hagyományos jogi kurzusok és stúdiumok megmaradtak a korábbi időszakból. Bizonyos változásokra került sor a jogtörténeti oktatásban, ahol az ausztriai birodalmi jogtörténetet felváltotta a közép-európai jogtörténet, amely továbbra is a cseh tartományokra, az egész korábbi Ausztriára, részben Magyarországra és a tágabb német nyelvterületre koncentrált. A módosított preferenciákat viszont azt jelezte, hogy hangsúlyosabban kezdtek foglalkozni a szláv államok és népek jogtörténetével. Ez a tendencia Prágában már az első világháború előtt megjelent, de igazi virágkorát 1918 és 1938 között élte, mégpedig mindhárom egyetemen egyformán. Nem meglepő módon csak a prágai németeket hagyta hidegen ez a téma. Pozsonyban pedig az 1930-as években egy nagy szláv jogászkongresszusra is sor került.

Prága kapcsán viszont meg kell jegyezni, hogy a két világháború közötti időszakban egyértelműen itt történt a legtöbb habilitáció, illetve a különböző bérpótlékokkal innen csalogatták el a tanárokat a többi két egyetemre. Brno ebből a szempontból nem volt rossz helyzetben, de Pozsony nagyon rászorult a prágai segítségre. Erről később még lesz szó.

3. Brno és a jogászképzés

Bár sokáig Alamouc számított Morvaország fő szellemi, kulturális és egyházi központjának, a 19. század folyamán a gazdaságilag gyorsabban fejlődő Brno (Brünn) megelőzte. A dualizmus éveiben már egyértelműen Brno volt a Bécshez közeli gazdag tartomány székhelye. Csakhogy Brno, a többi morvaországi városhoz hasonlóan, még mindig német többségű város volt. Mindez annak ellenére, hogy a morvaországi németek aránya kisebb volt, mint a szomszédos Cseh Királyságban.¹⁵ A brnoi és más morvaországi városi német vezetőknek azonban hosszú évtizedeken keresztül

¹⁴ SKŘEJPKOVÁ (2018) i. m. 32–33.

¹⁵ A morvaországi németek ugyanis az összlakosság nagyjából egynegyedét tették ki, miközben Csehországban az arányuk egyharmadot is túllépte. Ennek ellenére a cseh vidéki háttérrel rendelkező csehországi városok vezetése az 1860-as évektől kezdve a cseh pártok

sikerült megakadályozni, hogy a gyorsan iparosodó városok többnyire cseh többségű falusi környékét közigazgatásilag hozzácsatolják a városokhoz. Így azok vezetése a német polgárság kezében tudott maradni. A nagyobb városokkal összenövő falvak jogi integrálására csak az 1920-as években került sor a megváltozott politikai körülmények között.¹⁶

A brnói cseh egyetem ügye is túsza volt ennek a helyzetnek. Azok a hangok, amelyek Morvaország számára is rendes birodalmi vagy más-ként megfogalmazva közép-európai típusú egyetemet követeltek, már az 1860-as években megjelentek. A cseh nemzetiek és értelmiségiek is úgy érezték, hogy egy prágai egyetem már nem elegendő a majdnem hétmillió főt kitevő szláv csehek, morvák és szlovákok számára.¹⁷ A dualizmus idején a szintén morvaországi születésű Masaryk is követelte a brnói cseh egyetemet, ahogyan Antonín Randa prágai civilista professzor is. Az is szárnyakat adott a cseh politikusoknak, hogy a századforduló táján Brnóban a hosszú lobbizás eredményeképpen a már létező német mellett megalakult a cseh nyelvű műegyetem. A klasszikus egyetem alapítása azonban birodalmi hatáskör volt, ahhoz tehát Bécsben kellett döntést hozni. A 20. század elején úgy tűnt, hogy Brnóban is meg fog alakulni egy cseh és egy német egyetem, de végül ez a terv, amelyet egy ideig a birodalmi kormány is támogatott, megbukott. Leginkább a csehek demográfiai növekedésétől tartó brnói németek voltak azok, akik elutasították ezt az elképzelést. Az ügy kapcsán 1905-ben olyan zavargásokra került sor, amelyek emberéletet is követeltek.¹⁸

Ennek fényében nem meglepő, hogy addig a brnói cseh műegyetemen jogi tárgyakat oktató František Weyr és Karel Engliš, akik 1918-ben az Ideiglenes Nemzetgyűlés tagjai lettek¹⁹, már novemberben kidolgoztak egy

kezébe került, ami szárnyakat adott a cseh nemzeti mozgalomnak és politikának. Jiří KOŘÁLKA: *Češi v Habsburské říši a v Evropě 1815–1914*. Praha, Argo, 1996. 138–149.

¹⁶ KOŘÁLKA i. m. 149.

¹⁷ A 19. századi cseh nemzeti liberalizmus ugyanis ezt a három csoportot egységben látta, csak az elnevezéssel volt problémája. Nemcsak szlovákok, hanem morvák sem érezték magukat egyértelműen cseheknek, a csehszláv vagy csehszlovák kifejezés pedig kissé mesterkéltnek tűnt sokaknak.

¹⁸ Ladislav VOJÁČEK: Brněnská právnická fakulta v meziválečném období let 1919–1939. In: Karel MALÝ – Ladislav SOUKUP: *Československé právo a právní věda v meziválečném období (1918–1938) a jejich místo ve střední Evropě. I. svazek*. Praha, UK v Praze – Nakl. Karolinum, 2010. 126–127.

¹⁹ Mindketten a nagypolgári, hivatalnoki és értelmiségi érdekeket képviselő nemzeti demokrata párthoz álltak közel.

törvénytervezetet, amelynek célja egy új csehszlovák állami egyetem létrehozása volt Brnóban. Eredetileg jogi, bölcsészettudományi és orvosi karral számoltak, de a jogalkotási eljárás során végül négy kar mellett döntöttek – a bölcsészkarból ugyanis kiszervezték az önálló természettudományi kart. Az egyetemalapításról szóló 1919. évi 50. számú törvényt végül a képviselők egyhangúlag szavazták meg és 1919. november 11-én be is indulhatott az oktatás.²⁰

A brnói jogi kar a prágaihoz képest viszonylag kislétszámú és emiatt családias hangulatú volt. Az első két tanévben összesen 251 beiratkozott hallgatója volt. Az 1933/1934-es tanévben, amikor diáklétszám szerint csúcson volt, 1334 hallgatója volt a brnói jogi karnak. Ahogyan egész Csehszlovákiában, úgy Brnóba is felvették a női hallgatókat. A tanári kar egyrészt a már említett műegyetemről érkezett, másrészt Prágából. Később volt némi mozgás a Brnóban és Pozsonyban tanító cseh professzorok között is. Néhányan a jogi gyakorlatból, illetve politikából érkeztek. Sokatmondó tény, hogy a korábban a helyi műegyetemen tanító Karel Engliš lett az első rektor, az alkotmányozásban fontos szerepet játszó František Weyr pedig az első jogi kari dékán. Először – Pozsonyhoz hasonlóan – itt is alacsony létszámokkal kezdtek. Az 1920-as évek elején még csak öt rendes és egy rendkívüli professzora volt a karnak. Az utánpótlást a magáncensek képviselték. 1937-ben azonban már kilenc rendes és kettő rendkívüli fizetett professzora volt a karnak, akiket kiegészített három nem fizetett professzor és hét docens. Munkájukat néhány tanársegéd segítette.²¹

Fiatal kora ellenére a brnói jogi kar hamar megtalálta a saját helyét a csehszlovákiai jogi térképen. Főleg az alapító professzorainak köszönhetően egyértelmű profilt kapott – a jogpozitivista Prágával szemben Brno lett a Hans Kelsen ihlette normatív jogelméleti iskola fő csehszlovákiai műhelye. Pozsonynak nem alakult ki ebben az időszakban ennyire egyértelmű szakmai arculata,²² viszont épségben átvészelte a második világháború alatti nehéz éveket. A náci német megszállók ugyanis 1939 őszén bezáratták az összes cseh nyelvű egyetemet, jogi karaikkal együtt. A két jogi kar épületében

²⁰ Uo. 128–129.

²¹ Uo. 133–134.

²² 1933-ban viszont éppen Pozsonyban tartották a szláv jogászok kongresszusát. Ezen az összes szláv nyelvű jogi kar képviseltette magát. Ld. Oľga OVEČKOVÁ – Jozef VOZÁR (a kol.): *100 rokov časopisu Právny obzor*. Bratislava, Veda, 2017. 91–93.

pedig nagyon rossz hírű német intézmények kaptak elhelyezést – Prágában az SS országos parancsnoksága, Brnóban pedig a Gestapo. Ezekben az években a Cseh-Morva Protektorátusban csak a prágai Német Egyetemen folyt jogászképzés, igaz, a háború miatt nagyon megcsappant tanári gárdával és hallgatósággal. 1945-ben pedig végleg megszűnt. A két cseh nyelvű jogi kar viszont éppen akkor újraindult, igaz Brnóban csak 1950-ig, mert akkor megszüntették a jogi kart, amely csak 1968-ban éledt újjá.

4. A harmadik csehszlovák egyetem és első szlovák jogi kar Pozsonyban

Legkésőbb és legnehezebben az első köztársaság harmadik állami egyeteme, illetve jogi kara jött létre. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés 1919.²³ évi 375. számú törvénye rendelkezett az új állam harmadik állami egyeteméről. Korábban már volt szó a pozsonyi magyar egyetemi előzményekről, amelyeket azonban az új állam nem akart folytatni. Ugyanakkor érdekes, hogy az alapító törvény kitért ezekre az előzményekre, amikor a következőképpen rendelkezett: „Pozsonyban a volt magyar egyetemen helyett megalakul a csehszlovák állami egyetem négy fakultással: jogi, orvosi, természettudományi és bölcsészettudományi karral...”

A törvényi sorrendben a jogi kar szerepelt az első helyen, az első csehszlovák előadásokra az orvostudományi karon került sor. Ezekre egyébként már 1919 decemberében került sor. A jogi karon csak 1924. október 24-én kezdődtek az előadások. Az első stílszerűen a római jogi előadás volt. Ezen a napon indult be tanítás a bölcsészeknél is.²⁴ Közben egyébként még egy ideig (majdnem három éven át) a városban működött a magyar jogászképzés is, amely végérvényesen csak 1921 közepén szűnt meg. A csehszlovák állami támogatás hamar a sajtótámadások keresztüzébe került. Egyébként úgy tűnik, hogy a lelegején még nem volt teljesen eldöntve további sorsa, de az új állam stabilizálódásával és a csehszlovák egyetemalapítással egyértelművé vált, hogy magyar egyetemnek nem lesz többé helye Pozsonyban. Az

²³ Az 1919. évi 375. számú törvénye a Komenský Egyetem létrehozásáról.

²⁴ Jozef VOZÁR: *Augustín Ráth. Prvý slovenský rektor Univerzity Komenského*. Bratislava, Veda, 2018. 121.

új egyetem vezetői is a magyar képzés mihamarabbi felfüggesztését vagy megszüntetését szorgalmazták.²⁵

A pozsonyi csehszlovák jogászképzés beindítása a brnóinál is komolyabb személyzeti nehézségekbe ütközött. Nem csak a német és részben magyar többségű Pozsonyban nem volt elegendő szlovák jogász, hanem az egész országban komoly hiány mutatkozott belőlük. A szlovákok ugyanis a leginkább alul reprezentált nemzetiségek közé tartoztak a magyarországi jogászok között, aminek az intenzív értelmiségi és középosztálybeli asszimiláció volt a fő oka. Ez a helyzet annak ellenére alakult ki, hogy az északi vármezők a viszonylag urbanizált és fejlett régiók közé tartoztak, és a dzsentri hagyományok is erősek voltak a térségben. Valószínűleg éppen ez okozott a problémát, mert bizonyos szint fölött a karrier reményében a szlovákok is magyarnak kezdték vallani magukat.²⁶ Az anyanyelvi statisztikai számok a szlovákok számára valóban ijesztőek voltak. Az 1910. évi népszámlálási adatok értelmében a 2646 bíró közül csak 1 volt szlovák anyanyelvű. A 6743 ügyvéd közül csak 92 fő határozta meg önmagát szlovák anyanyelvűként. A 4364 ügyvédjelölt és bojtár közül pedig 43 volt szlovák. A 300 királyi jegyző közül 1 vallotta magát szlováknak.²⁷ Valószínűleg az objektív helyzet (azaz a szlovák származásúak valódi aránya) jobb volt, de ezzel a szlovák nemzeti mozgalom nem ment sokra. Az első világháború előtt tehát csak körülbelül 90-100 szlovák érzelmű és nyelvű ügyvédről lehetett beszélni, kiegészítve hozzávetőlegesen 40 joghallgatóval.²⁸ Ők alkották a nemzeti jogi élet fő bázisát és rájuk lehetett számítani az impériumváltás során. Többségük 1919-ben valóban az új csehszlovák rezsim főispánja vagy minisztériumi alkalmazottja lett. Néhányan pedig a felső bíróságokon helyezkedtek el. A szerepvállalásuk fontos politikai kérdés és gesztus volt, amellyel az új állam mellett tették le a voksot.

²⁵ Uo. 125.

²⁶ Az asszimiláció és a renegátság az akkori szlovák realista irodalom egyik gyakran visszatérő problémája volt. Ladislav Nádaši-Jégé prózaíró, aki az 1920-as években erről egy egész regényt írt *Cesta životom* (Az életút) címen, személyében is jó példa volt erre. A magyar hangzású nevet ugyanis alsókubinyi ügyvéd apja vette fel. Maga az író egyébként már orvos volt és Prágában szerezte diplomáját.

²⁷ „Smutná štatistika“ *Právní obzor*, 1918. évi 4. szám, 100–101.

²⁸ Vladimír FAJNOR: *Práca slovenských právnikov pred prevratom a v prvom desaťročí republiky*. *Právní obzor*, 1928. 704–712.

Az igazságszolgáltatás helyzete ebből a szempontból valóban nehéz volt. A monarchia fennállásának utolsó éveiben a szlovák források ugyanis összesen csak három olyan bíróról tudtak, akik nyíltan és deklaráltan vallották magukat szlováknak. Ezek egyike volt a legnagyobb szlovák költő, Pavol Országh-Hviezdoslav Árva-megyében,²⁹ továbbá egy Stanek nevű albíró Vácott és végül Augustín Ráth, akiből később a pozsonyi jogi kar első dékánja, majd egyetemi rektor lett. A budapesti egyetemi diplomával rendelkező Ráth sem a szlovák vidéken bíraskodott, hanem a szerb többségű Újvidéken.³⁰

Az önálló szlovák nyelvű tudományos jogi életről ilyen körülmények között aligha lehetett beszélni, az pedig elengedhetetlen előfeltétele volt az egyetemalapításnak. Igaz, egyes ügyvédek időről időre a nemzeti sajtóban vagy a cseh lapokban publikáltak egy-egy jogi vonatkozású cikket, de a cikkek többsége a nemzetiségi jogokkal és a kisebbségi nyelvhasználatról foglalkozott.³¹ Egyébként ez a joggyakorló réteg érezte leginkább a szlovák jogi szaknyelv hiányát és az első világháború alatt meg is tette az első lépéseket a kialakulása irányában. A szlovák jogi szaknyelv siralmas állapota azzal is összefüggött, hogy az 1849 és 1861 közötti időszakot leszámítva a szlovák nyelvet alig lehetett használni az igazságszolgáltatásban. De még ebben az időszakban is viszont csak kevesen akadtak, akik tudtak szlovákul jogi beadványokat készíteni. Emiatt nem meglepő, hogy a 19. század közepső harmadában többször felmerült politikai követelésként a szlovák nyelvű – alapvetően jogakadémiai szintű – jogászképzés beindítása. Ezek a törekvések azonban nem jártak sikerrel, csupán annyit sikerült elérni, hogy a kiegyezés előtti pozsonyi jogakadémián rövid ideig foglalkoztak csehszlovák jogi terminológia művelésével is. A dualizmus utolsó évtizedeiben a szlovák nyelv szempontjából még kedvezőtlené vált a helyzet, tekintet nélkül az 1868. évi nemzetiségi törvény néhány rendelkezésére, amelyeket azonban nem nagyon tartottak be. Még nehezebb lett a helyzet az 1911. évi bírósági perrendtartás elfogadása után,

²⁹ Ő viszont felváltva gyakorolta ügyvédi és albírói pályát, 1914-ben pedig már nyugdíjas volt.

³⁰ Uo. 707-708.

³¹ Ebben a korban tipikusan ilyen volt a később még megemléendő Emil Stodola vagy Milan Hodža. Korábban pedig Michal Mudroň.

A jogi szaknyelv kérdése különösen aktuálissá vált az első világháború utolsó évében, amikor már sejteni lehetett, hogy komoly változásokra kerül majd sor. Ezen a téren a kezdeményezést Emil Stodola budapesti ügyvéd ragadta meg magához, aki jómódú lipcsei evangélikus családból származott.³² Stodola még 1917-ben Budapesten létrehozta a jelenleg is megjelenő, most már akadémiai minősítésűnek számító *Právny obzor* nevű szaklapot. A lap egyik fő célkitűzése pedig a szlovák jogi szaknyelv kialakítása volt, amit az 1920-as évek elején sikerült is elérni.³³

Emil Stodola nemcsak a szakirodalomban volt aktív, hanem a politikában is. A Szlovák Nemzeti Párthoz állt közel és kapcsolatot ápolt a csehszlovák függetlenségi körökkel. Az impériumváltás első heteiben Budapesten ő képviselte először a csehszlovák kormányt, hiszen azelőtt is Budapesten ügyvédkedett. Utána átköltözött Csehszlovákiába, ahol már nem kapcsolódott be aktívan a politikába, ehelyett inkább tevékenyen részt vett a szlovákiai ügyvédi kamara és jogászegylet létrehozásában. Továbbá is fontos volt számára a folyóirat és jogi terminológiai munkássága. Későbbiekben is érzékeny volt a nemzetiségi jogok tekintetében és sokat foglalkozott autonómiával. Leginkább a svájci kantonális modell volt inspiráló számára.³⁴ Kora, valamint formális tudományos háttérének hiánya miatt már nem kapcsolódott be az egyetem szervezése körüli munkálatokba.

Nyilván az egyetemi és tudományos szférában is lehettek szlovák származású, illetve gyökerű emberek, de azok döntő többsége már magyarnak vallotta magát. Ezzel tisztában volt a korabeli szlovák publicisztika is, azért Hajnik Imrét, Králik Lajost, Kajuch-Szentmiklósi Mártont vagy Szivák Imrét már nem tekintették szlováknak.³⁵ A kevés kivétel közé tartozott a már említett Ráth, aki a pesti jogi karon Kajuch-Szentmiklósi tanítványa volt. A szintén lipcsei gyökerekkel rendelkező Kajuch-Szentmiklósi római jogász professzor bent akarta tartani Ráthot a tanszékén, mint tanársegédet, majd adjunktust. Egyébként Hajnikról is szép emlékei voltak Ráthnak. Az erős szlovák öntudatú Ráth akkoriban azonban nagyobb függetlenséget

³² Aurel Stodola, a zürichi Műegyetem tanára és Albert Einstein egyik fontos oktatója Emil testvére volt. Kornél nevű testvére pedig neves vállalkozó és politikus volt.

³³ OVEČKOVÁ-VOZÁR i. m. 110–111.

³⁴ Natália KRAJČOVIČOVÁ: *Džentlmen slovenskej politiky*. Bratislava, Kalligram, 2007.

³⁵ Uo. 704–705.

biztosító ügyvédi, majd valamivel később újvidéki bírói pályát választott.³⁶ Közben pedig – sok más szlovák ügyvédhez hasonlóan – 1906-ban a Szlovák Nemzeti Párt színeiben megpróbált bejutni az Országgyűlésbe is, azonban körülbelül kétszáz szavazattal lemaradt a kormánypárti vetélytársa mögött.³⁷ 1910-ben már nem indult választásokon, majd éppen az első világháború előestéjén váltott egyet és elfoglalta a már említett újvidéki járási bírói pozíciót. Az első világháború alatt pedig Ráth bíróként a Szerbia megszállt részein tevékenykedett a krusevaci katonai parancsnokságon belül. Még ki is tüntették Ferenc József lovagkeresztjével. Népszerű lehetett a helyi szerbek körében, mert 1918 novemberében a belgrádi igazságügyi minisztérium vajdasági megbízottja lett, majd 1919 februárjában a belgrádi igazságügy jogegységesítésével foglalkozó osztály vezetője. Ezért e tevékenységéért Szent Száva Érdemrenddel tüntették ki. Nemsokára azonban a hazatérés mellett döntött és a prágai székhelyű jogi unifikációs minisztérium egyik vezető tisztségviselője, főosztályvezetője volt. Ebben a pozícióban találta meg őt 1920-ban a pozsonyi egyetemalapítás, amelybe ő 1921-ben kapcsolódott bele. Ő lett a jogi kar első dékánja, valamint 1921. június 22-én az egyetem második rektora. Az első rektor Kristian Hynek cseh professzor volt. Közben ő lett a jogi kar egyetlen szlovák jogászprofesszora. Ehhez azonban előbb át kellett esni a habilitációs eljáráson, amelyre Prágában a Károly Egyetem Jogi Karán került sor. 1920. december 9-én a prágai tanári kar egyhangúlag megszavazta számára a *venia docendit* a Szlovákia területén érvényes polgári jog tekintetében. Emiatt Ráth is azon hat professzor egyike lehetett, akikkel elindult a pozsonyi jogászképzés. Az összes többi professzor Csehországból érkezett. Egyébként az egész egyetem első 22 professzora közül csak négyen voltak szlovák nemzetiségűek.³⁸ A köztársasági elnök pedig 1921. május 20-án nevezte ki a szlovákiai polgári jog rendes professzorává. Körülbelül egy hónappal később pedig rektor lett.³⁹

A következő szlovák tudós csak 15 évvel később tudott jogászprofesszorrá válni Pozsonyban. Vladimír Fajnor (1875–1952) viszont korábban már docens volt ott. Fajnor édesapja, Štefan Fajnor is már nemzetileg

³⁶ VOZÁR (2018) i. m. 15.

³⁷ VOZÁR (2018) i. m. 67–68.

³⁸ Augustín Ráthon kívül még a későbbi miniszterelnök Milan Hodža (újkori történelem), Ján Kvačala (egyház történet) és Jozef Škultéty (szlovák nyelv és irodalom). VOZÁR (2018) i. m. 118.

³⁹ Uo. 137.

elkötelezett jómódú szlovák ügyvéd volt. Fia pedig ennek köszönhetően Berlinben és Budapesten tudott jogot tanulni. 1900-ban szerzett jogi doktorátust Budapesten, majd ügyvédi pályára lépett, amelyen egészen 1919-ig maradt. Az államfordulat után először zólyomi főispán lett, majd a pozsonyi táblabíróság elnöke. 1920-ban egy éven át a jogegységesítési tárcát vezető miniszterként is működött. A miniszteri év után megint visszatért az igazságszolgáltatásba és 1930-ban a Brnóban székelő csehszlovák Legfelsőbb Bíróság elnöke lett. 1938-ban még rövid ideig igazságügyi miniszter volt, majd az első Csehszlovák Köztársaság szétesése után 1939-ben nyugdíjba vonult. A második világháború után már nem volt aktív, de az újjászületett csehszlovák állam még őt nevezte be a hágai Állandó Döntőbíróság bírói jegyzékébe.⁴⁰

Egyébként Fajnor is polgári jogász volt. Ez azért fontos, mert a polgári jogot az első köztársaság 20 éve alatt nem sikerült egységesíteni, unifikálni. Az egységes csehszlovák polgári törvénykönyv csak a második világháború után született meg. Szlovákiában és Kárpátalján tehát továbbra is a régi magyar polgári jog, illetve szokásjog volt hatályban, amelyet kiegészítettek a csehszlovák Legfelsőbb Bíróság elvi jellegű döntései. Emiatt a pozsonyi polgári jogi tanszéken más jogot oktattak, mint Prágában és Brnóban. Ehhez pedig mindenképpen a magyarul jól beszélő szlovák jogászok kellettek, akik nemcsak az egyetemi szférában voltak aktívak, hanem a legfelsőbb bírói fórumokon és a jogegységesítési minisztériumban is. Nem véletlen, hogy harmadik szlovák jogászprofesszor, Štefan Luby is polgári jogász volt. Mellesleg ő is Liptóból származott. Mindketten – Fajnor és Luby is – Ráthot tekintették egyik mentoruknak.

Egyébként Pozsonyban is hasonló felosztásban tanítottak, mint Prágában és Brnóban. Itt sem sikerült megvalósítani azt az ideálisnak tartott elvet, hogy mindkét tanszéken két professzor legyen, akik kiegészítik egymást és egy kicsit a konkurencia révén ösztönzőleg is hatnak egymásra. A docensek egy része is Prágából és Brnóból érkezett, bár e téren már valamivel jobbak voltak a cseh-szlovák arányok. A hallgatói létszámok eleinte Pozsonyban Brnónál is alacsonyabbak voltak – 1922-ben például 280 joghallgatója volt az egyetemnek, ebből 12 volt nő.⁴¹ Ez szintén családias légkört teremtett az

⁴⁰ Életéről ld. Jozef VOZÁR: *Vladimír Fajnor*. Bratislava, Veda, 2017.

⁴¹ Uo. 124.

intézményben. A diákokkal sokat foglalkozó Ráth egyébként népszerű volt a körükben. Markánsan magas vékony alkatával pedig közismert lett az egész városban, még egy-két prózai műbe is bekerült az órá való utalás.⁴²

Végül meg kell említeni, hogy a pozsonyi Jogi Kar létrejötté és működése nem volt mentes a politikai vitáktól és sajtópolémiaiktól sem. Főleg a katolikus néppárti és autonomista körökben sokan kifogásolták az intézmény túlzottan cseh jellegét, illetve azt is, hogy az oda oktatóként bekerült szlovákok is inkább csehszlovákbarátok, köztük első helyen Ráth és Fajnor. Egyik sem volt a néppárti sajtó kedvence. Azt sem célszerű elfelejteni, hogy a korábbi magyar királyi Erzsébet Egyetem nem minden oktatója távozott 1920/1921-ben Magyarországra. Pozsonyban maradt például Tuka Béla (szlovákul Vojtech Tuka), aki az autonomista mozgalom egyik vezéralakja és jogi szakértője lett. A legfontosabb szlovák autonómia koncepciók is a nevéhez kötődtek, amellet pedig revizionista motivációjú szoros kapcsolatokat ápolt budapesti kormánykörökkel. Az 1920-as években egy nagy per következtében börtönbe is került, majd 1937-ben kiszabadult a börtönből és a háború alatti szlovák néppárti rezsim egyik leginkább nácibarát prominense lett. Bár korábban nem tanított a Komenský Egyetemen, egy ideig az abból létrejött Szlovák Egyetem rektora volt.⁴³

5. Az orosz emigráció önálló jogi kara Prágában

A két világháború közötti időszakban még egy jogi kar működött Csehszlovákia területén, nevezetesen a nagy létszámú orosz fehérgárdista emigráció fiataljai számára fenntartott Orosz Jogi Kar. A magánjellegűnek számító oktatási intézményt, amelynek alapítója hivatalosan az Orosz Akadémiai Szervezetek Szövetsége volt, a csehszlovák állam finanszírozta. A prágai kormányzat nemcsak a tanároknak biztosított fizetéseket, hanem a legtöbb diáknak ösztöndíjat is adott. Ugyanakkor az itt szerzett végzettséggel nem lehetett elhelyezkedni az első köztársaság jogi pályáin, mert a képzés nem a hatályos csehszlovák jogra koncentrált, hanem az 1917 előtti orosz joganyag-

⁴² Uo. 152.

⁴³ SCHWEITZER Gábor: „A perzsa határon.” Tuka Béla 1907 és 1914 között a pécsi jogakadémián. *Pécsi Szemle*, 6. évf. 2003. ősz. 54–79.

ra. A kezdeményezés célja az volt, hogy az oroszajkú emigráció fiatal tagjai külföldön befejezhessék a még otthon elkezdett jogi tanulmányaikat vagy azokat eleve külföldön kezdhessék el, de saját oktatási intézményben, saját nemzeti profillal. A megszerzett tudásukat pedig később a bolsevizmus alól felszabadított Oroszországban kellett volna kamatoztatni. Az 1920-as években még nagyon sokan a szovjethatalom korai bukásában, valamint saját maguk gyors hazatérésében reménykedtek.⁴⁴

Az első Csehszlovák Köztársaság – a királyi Jugoszláviához, illetve cári Bulgáriához – hasonlóan pozitívan viszonyult a polgárháborúban alulmaradt, majd emigrált oroszokhoz, akiknek bizonyos értelemben hálás volt az első világháború alatti függetlenségi törekvései támogatásáért. Az 1920-as években ebből kifolyólag több ezer orosz, ukrán és belorusz menekültet fogadtak be. Amíg a balkáni államokba többnyire katonák és konzervatív arisztokraták mentek, addig Prágát és más csehszlovák államokat inkább a magasan kvalifikált értelmiség tagjai választották. A polgári demokratikus csehszlovák kormányzat pedig érthető okokból csak örült ennek és inkább erősíteni próbálta ezt a tendenciát. Nem függetlenül ettől több oktatási intézményt is támogatott az emigránsok számára – az orosz jogi képzésen kívül lehetőség volt pedagógiai, bölcsészeti és mezőgazdasági tanulmányok folytatására.⁴⁵

Az orosz jogi képzés a többi csehszlovákiai jogi karhoz hasonlóan négyéves volt. Az első szemeszterekben jogtörténeti és jogelméleti tárgyakat tanultak, majd áttértek a hatályos joganyagra. Államvizsgázni is lehetett. Az orosz diákokat neves orosz professzorok tanították, akik mögött komoly forradalom előtti szakmai karrier állt. Pavel Novgorodcev professzor például korábban a Moszkvai Egyetem tanára volt.⁴⁶ Egy ideig a híres filozófus és közgazda, majd később fontos fehérgárdista ideológus Pjort Bergardovics Sztruve is oktatott itt.

A képzés 1922-ben kezdődött és 1929-ig tartott. Eleinte több mint 500 hallgató iratkozott be, de az érdeklődés az évtized második felétől csökkenni kezdett. Sokan rájöttek ugyanis, hogy emigráns létük nagy valószínűséggel

⁴⁴ Zdeněk SLÁDEK – Ludmila BÉLOŠEVSKÁ (et kol.): *Dokumenty kdějínám ruské a ukrajinské emigrace v Československé republice (1918–1939)*. Praha, 1998. 40.

⁴⁵ Anastasie KOPŘIVOVÁ: *Osudy ruské emigrace v Československu. Paměť a dějiny*, 2015/2. 28.

⁴⁶ SLÁDEK – BÉLOŠEVSKÁ i. m. 42

tartós lesz és olyan szakmát, illetve oktatási intézményt kellett választaniuk, amellyel új hazájukban is érvényesülni tudtak volna. A csehszlovák állam is folyamatosan csökkentette az egyébként eredetileg bőkezű (több év alatt majdnem félmilliárd koronás) támogatását.⁴⁷ A támogatás mögött ugyanis azon elképzelés is állt, hogy a Szovjet-Oroszország idővel demokratizálódni fog és szüksége lesz a külföldön kiképzett szakemberekre is. Csehszlovákia ebben a tekintetben előre gondolkodott. Csakhogy kiderült, hogy egyrészt a szovjetrendszer nem demokratizálódott, másrészt nem is tart igényt az emigránsokra, bármennyire is képzettek azok.⁴⁸ Több neves orosz jogásznak pedig a szokásos jogászképzésben sikerült elhelyezkedni – akár Brnóban, akár Pozsonyban. A csehszlovák egyetemi szféra ugyanis nyitott volt a jól képzett orosz és ukrán emigránsok irányában.

6. Összegzés

A két világháború közötti csehszlovák jogászképzés nem volt előzmények nélküli, hiszen a prágai Károly Egyetemen már középkor óta oktattak jogot. Nem meglepő tehát, hogy ennek az egyetemnek a profilja és szakértői bázisa lett meghatározó a többi egyetemi jogászképzés beindításában. Ez különösen igaz Pozsony esetében, de részben jellemző volt Brnóra is. Az emigránsoknak szóló orosznyelvű jogászképzés inkább különlegesség volt és nem is bizonyult hosszú életűnek. A prágai minta ereje ugyanakkor azt is jelentette, hogy a két világháború közötti csehszlovákiai jogászképzésben is tovább éltek azok az elvek és elképzelések, amelyeket még Leo Thun 19. századi oktatási reformjai vezettek be. Természetesen az egész európai jogi örökség is éreztette a hatását. Ebből a szempontból gesztusértékű volt, hogy az új alapítású pozsonyi jogi karon a legelső nyilvános előadást éppen a római jogról tartották. Az új képzési intézmények is ugyanis értelemszerűen fel akartak zárkózni ehhez a közös örökséghez.

⁴⁷ Uo. 42.

⁴⁸ KOPŘIVOVÁ (2015) i. m. 29–30.

A TÖRTÉNETI ALKOTMÁNY ÉS A SZENT KORONA-TAN

HORVÁTH Attila
egyetemi tanár (NKE)

Zlinszky János professzor úr sokrétű tudományos munkássága során kiváló tanulmányokban foglalkozott a történeti alkotmánnyal és a Szentkorona tannal.¹ Az egyik elméleti előkészítője volt az Alaptörvény ezen rendelkezéseinek. Műveiben lefektetett elvei, tudományos előadásokon elmondott megállapításai azóta is megalapozza a további kutatásokat. Az alábbi tanulmány Zlinszky János professzori és emberi nagysága előtt tisztelegve született.

1. A történeti alkotmány fogalma

Az alkotmány egy állam jogrendszerén belül a legmagasabb szintű jogi norma, amely még a törvényalkotót is köti. Meghatározza az állam és a társadalom viszonyát, biztosítja a személyes szabadságjogokat, a jogegyenlőséget, szabályozza az államszervezet felépítését és működését.²

Az alkotmányjog jellegzetességei:

¹ ZLINSZKY János: Történelmi alkotmányunk fejlődése I. *Magyar Szemle*, 2002/3–4. 28–50. [ZLINSZKY (2002a)]; ZLINSZKY János: Történelmi alkotmányunk fejlődése II. *Magyar Szemle*, 2002/5–6. 88–103. [ZLINSZKY (2002b)]; ZLINSZKY János: A Szentkorona-tan. In: TÓTH Zoltán József: (szerk.): *A Magyar Szent Korona és Szentkorona-tan az ezredfordulón*. Budapest, Szent István Társulat, 1999. 7–34.; ZLINSZKY János: A Szentkorona-tan „mai érvényében.” *Magyar Szemle*, 2006/1–2. 177–182.

² KUKORELLI István: (szerk.): *Alkotmánytan*. Budapest, Osiris Kiadó, 1994. 11.; BIBÓ István: *Válogatott tanulmányok*. Budapest, Gondolat Könyvkiadó, 1990. IV. k. 304.

1. A legnemzetibb jogág. Csak az önálló, szuverén országoknak van valódi alkotmányuk. Az alkotmány tehát elválaszthatatlanul összefonódik az állam sorsával. Az alkotmányjogban tükröződnek leginkább a nemzeti sajátosságok, hiszen nem csak a tételes jogszabályok, hanem maga a jogi hagyomány is ide tartozik. Az adott ország történelme, kultúrája, társadalmi-politikai sajátosságai, földrajzi éghajlati meghatározottságai stb. Pl.: egyszerű vagy összetett állam, államforma, kormányforma, egy-vagy kétkamarás országgyűlés, választójog, területi közigazgatás szervezete, önkormányzatok, állampolgári aktivitás, bírósági szervezet, nemzeti szimbólumok. Éppen ezért az alkotmány a nemzeti öntudatot, önazonosságot is erősíti.
2. A leginkább politikával foglalkozó, legátpolitizáltabb jogág. Az alkotmányjog reagál a leggyorsabban a politikai változásokra. Ez nem minden esetben történik a törvényalkotás révén, hanem szokásjogi szabályok által. Arra kell törekedni, hogy a politika, mindig alkotmányos keretek között működjön.
3. A leginkább ideológiai elvekre, eszmerendszerekre alapuló jogág. A hatalom legitimitációja részben egyes ideológiai elvek mentén is történik. Magyarországon pl. kezdetben az isteni törvények, a Szent Korona tan, majd a felvilágosodás eszméi: természetjog, társadalmi szerződés, hatalmi ágak megosztásának elmélete. A XIX. századtól különösen a liberalizmus, nacionalizmus, majd a jogállam eszméje.

A legjobb alkotmány is csak akkor érvényesül a gyakorlatban, ha a civil társadalom megfelelő jogtudata és nemzeti öntudata érvényesíti. Fontos, hogy az állampolgárok érdeklődjenek a közügyek iránt és minden esetben élesen megkülönböztessék a jogszerűtlent a jogszerűtől, a méltányost a méltánytalantól. Aki azzal kérkedik, hogy a politika nem érdekli, a közügyekkel nem foglalkozik, közömbösségével arról árulkodik, hogy mint állampolgár kiskorú. Az öntudatos polgár nem várja, hogy majd a kormány megoldja helyette a problémáit, hanem felelősséget vállal a nemzet sorskérdéseikért és mind az országos mind pedig a helyi politikában tehetségéhez képest részt vesz.

Ezeknek a feltételeknek leginkább az ún. történeti alkotmány tud megfelelni. Az „íratlan” alkotmány elnevezés félrevezető, hiszen a történeti alkotmánynak is a legtöbb rendelkezését írásba foglalják. Egyébként is az

adott jogintézmény lényegét jobban kifejezi a történeti jelző, mint az, hogy nincs írásba foglalva minden szabálya.³

A történeti alkotmány különböző korokból származó sarkalatos törvények, szokásjogi szabályok és a jogtudomány (jogirodalom) által lefektetett elvek összessége.⁴

Az Alaptörvény a Nemzeti Hitvallásban deklarálta, hogy a történeti alkotmány a nemzet kollektív emlékezetének része: „Alaptörvényünk jogrendünk alapja: szerződés a múlt, a jelen és a jövő magyarjai között. Élő keret, amely kifejezi a nemzet akaratát, azt a formát, amelyben élni szeretnénk.” Ehhez csatlakozik az Alaptörvény R) cikk (3) bekezdése: „Az Alaptörvény rendelkezéseit azok céljával, a benne foglalt Nemzeti hitvallással és történeti alkotmányunk vívmányaival összhangban kell értelmezni.” A történeti alkotmányról megint csak a Nemzeti Hitvallás című rész szól: „Tiszteletben tartjuk történeti alkotmányunk vívmányait és a Szent Koronát, amely megtestesíti Magyarországot alkotmányos állami folytonosságát és a nemzet egységét.”

A „vívmány” kifejezés kétségtelenül eddig nem terjedt el a magyar jogi szakirodalomban. Hiszen az európai jogirodalomból származik (*acquis communautaire*).⁵ Véleményem szerint a jogalkotó szándéka arra irányult, hogy olyan alkotmányos elveket alkalmazzunk, amelyek kiállták az idők próbáját. Vagyis nem lehet tetszőlegesen kiragadni egy olyan jogszabályt az elmúlt ezer évből, amelyik valamilyen okból szimpatikus nekünk, de már hatályon kívül helyezték. A történeti alkotmány része sohasem voltak pl. az elfeledett jogszabályok sem. A Corpus Juris Hungarici köteteit kezdetben magánosok gyűjtötték össze és különböző okok miatt kimaradtak egyes törvények belőle. Pl. Kovachich Márton György⁶ (1744–1821) az egyetemi

³ SALAMON László: *Az alkotmány két fajtája: a történeti és a kartális alkotmány*. 1. <http://www.jak.ppke.hu/tanszek/alkotm/letolt/azalk2.pdf>

⁴ HORVÁTH Attila: (szerk.): *Magyar állam- és jogtörténet*. Budapest, Nemzeti Közszolgálati Egyetem Közigazgatás-tudományi Kar, 2014. 23.; MEZEY Barna (szerk.): *Magyar alkotmánytörténet*. Budapest, Osiris Kiadó, 1995. 207.

⁵ VARGA Zs. András: Történeti alkotmányunk vívmányai az Alaptörvény kögens rendelkezéseiben. *Iustum Aequum Salutare*, 2016/4. 88.; Zlinszky János: *Az Alkotmány értéktartalma és a mai politika*. Budapest, Szent István Társulat, 2005. 3.; BALOGH Elemér: Alkotmánybíráskodás a történeti alkotmány távlatában. In: *„Most megint Európában vagyunk...” Szabó József emlékkönyv*. Szeged, Pólay Elemér Alapítvány, 2014. 23–44.

⁶ V. WINDISCH Éva: *Kovachich Márton György élete és munkássága*. Budapest, 1947.; V. WINDISCH Éva: *Kovachich Márton György, a forráskutató*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézet, 1998.

könyvtár őre, és fia, Kovachich József Miklós (1798–1878) nemzeti múzeumi levéltáros felkutatta őket (például: 1231. évi Aranybulla, 1267., 1290., 1298., 1385., 1397., 1440., 1444. évi törvényeket). Kiderült, hogy a Corpus Juris Hungarici több mint harminc törvényt egyáltalán nem közölt, másokat pedig másolatok alapján, hibás szöveggel tett közzé.⁷

A történeti alkotmány elsősorban a jogértelmezésnél ad fontos szempontokat, de hivatkozni lehet olyan tételes jogszabályokra is, amelyek nem idejét múltak. Amelyek nem ellentétesek a modern, változó jog koncepciójával. Ezt a feladatot az Alkotmánybíróságnak és a jogtudománynak kell elvégeznie.

Egyet kell tehát értenünk Ferdinandy Gejza (1864–1924) véleményével: „A történelmileg fejlődött intézményeknek államfenntartó ereje kétségbevonhatatlanul sokkal nagyobb, mint azoké, amelyeket precíz jogszabályokba fontolgató jogász elme foglalt egybe.”⁸

A kommunista ideológia, amely a múltat végképp el akarta törölni, azzal vádolta a történeti alkotmányt, hogy azzal a „feudalizmusra,” a múlt elavult intézményire hivatkoznánk. Valójában a történelmi gyökereket akarták elválni, mert azt gondolták, hogy így könnyebb lesz átalakítani az emberek gondolkozásmódját. Ezzel azonban irracionális módon figyelmen kívül hagyták volna az emberiség tapasztalatainak eredményeit.

A történeti alkotmány egyébként is folyamatosan fejlődik, újabb és újabb jogintézményekkel bővül, mivel az egyén egyre többet vár a közösségtől és az egész közösség az államhatalomtól. Egyed István definíciója szerint:

„A magyar alkotmány nem egyes emberek, nem egy nemzedék alkotása. A magyar alkotmány sohasem volt és ma sincs egységes szerkezetbe, külön törvénybe foglalva, tételei úgy alakultak ki évszázados fejlődés folyamán. A magyar alkotmány felépítésén egymást követő nemzedékek hosszú sora dolgozott, tételeiben mindig az egyetemes nemzeti meggyőződés érvényesült.”

⁷ *Vestigia Comitiorum apud Hungaros ab exordio regni eorum in Pannonia, usque ad Hodierum diem celebratorum.* Budaë, typis Regiæ Universitatis, 1790–1801. I–IV. k. *Lectiones variantes decretorum comitialium I. Regni Hungariæ, in Corpore Juris Hungarici editorum, quas ex collatione textus eorum cum originalibus authenticis eruit...* Pestini, Typ. Trattner, 1816. *Sylloge decretorum comitialium incltyi Regni Hungariæ ...* Pesthini, Typ. Trattner, 1818.

⁸ FERDINANDY Gejza: *Magyarország közjoga (alkotmányjog).* Budapest, Politzer Zsigmond, 1902. 4.

A több évszázados szerves fejlődés révén egyre jobban idomul a társadalom érdekeihez és az állampolgárok is egyre inkább azonosulnak vele. Egyre természetesebbé válik az önkéntes jogkövető magatartás. A történelmi múlttra való visszatekintés pedig a polgárok nemzettudatát erősíti. A jogbiztonságot nagyban elősegíti, hogy a történeti alkotmánnyal az állampolgárok nagymértékben azonosulni tudnak, erős az önkéntes jogkövetés, a múltban gyökerező jogintézmények nagy tiszteletnek örvendenek.⁹ Angliában ma is az alkotmány egyik fontos dokumentumaként tartják számon a Magna Charta Libertatum címmel 1215-ben kiadott bullát.¹⁰

A történeti alkotmány meghatározására több definíció született. Az első Deák Ferenc tollából:

„Alkotmányunk történelmi alkotmány, nem egyszerre készült, hanem a nemzet életéből fejlett ki, s a nemzet szükségéhez és a kor igényeihez képest mind a nemzet jogait, mind a királyi jogokat illetően lényegében és formában, időnként változásokon ment keresztül.”¹¹

Szente Zoltán alkotmányjogász szerint:

„A történeti alkotmány elsősorban a közhatalom gyakorlására, illetve a Magyar Királyság függetlenségére vonatkozó, alkotmányos jelentőségűnek tekintett, történetileg eltérő időpontokban létrejött (alap-vagy sarkalatos) törvények, oklevelek, valamint a hasonló tárgyú és alkotmányos jelentőségűnek tekintett szokások jelentik. Ezek sohasem kerültek rögzítésre egy vagy több, kapcsolódó alkotmánylevélben, s az alkotmány

⁹ ZÉTÉNYI Zsolt: *A történeti alkotmány. Magyarország ősi alkotmánya*. Budapest, Magyarországi Kulturális Egyesület kiadó, 2009. 42.; PACZOLAY Péter: A történeti alkotmány és a konzervatív jogi gondolkodás. In: TÖKÉCZKI László (szerk.): *Magyar konzervativizmus. Hagyomány és Jelenkor*. Budapest Batthyány Alapítvány, 1994. 29.; BÓNIS György: A történeti alkotmány. *Hitel*, 1944/6. 333.

¹⁰ KOVÁCS István: (szerk.): *Nyugat-Európa alkotmányai*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1988. 96.

¹¹ DEÁK Ferenc: *Adalék a magyar közjoghoz: észrevételek Lustkandl Vencel munkájára: „Das Ungarisch-Österreichische Staatsrecht”: a magyar közjog történelmének szempontjából*. Pest, Pfeiffer Ferdinánd, 1865. 88.

tényleges tartalma történeti jellegének megfelelően korszakról korszakra változott.”¹²

Somogyvári István, aki többek között az Igazságügyi Minisztérium törvény-előkészítő főosztályán is dolgozott így összegzett:

„Történeti alkotmánynak nevezzük azt az alkotmányt, amelynek a tárgyi értelemben vett jogforrásai az egyes törvényekből, esetleg rendeletekből (írott jogforrások) és a szokásjogból együttesen megismerhető szabályok. Azt, hogy ezek közül a szabályok közül melyek alkotják a hatályos alaptörvényt, közmegegyezés (a szokásjog és a jogtudomány) határozza meg.”¹³

Balogh Elemér alkotmánybíró többrétű meghatározást adott:

„Történeti alkotmányunk, bármit is értsünk alatta, bizonyosan nem jogrégészeti emlék, hanem olyan jogi intézményekben testet öltött tradíció, melynek lényegéhez tartozik a változás elfogadása, a kontinuitás, a jogfolytonosság melletti szilárd elkötelezettség – amellet, hogy századok megszentelte elvi tételek, főleg bíróságok ítélkező tevékenységében testet öltő szokásjog mellett egyfajta szemléletet is jelent, s ez a kettősség jellemezte jogi kultúrában látom a történeti alkotmány lényegét.”

Majd így folytatta:

„Még egyszerűbb megfogalmazásban: a magyar történeti alkotmány igazi hungaricum, amennyiben normatív elemek, a sarkalatos törvények és törvényes szokások, a Kúria által reprezentált élő, bírói/bíró 'alkotta' jog (mint az alkotmány statikus komponensei) és az időbeliség adta, a folytonos változásoknak

¹² SZENTE Zoltán: A historizáló alkotmányozás problémái – a történeti alkotmány és a Szent Korona az új Alaptörvényben. *Közjogi Szemle*, 2011/3. 1. és 6.

¹³ SOMOGYVÁRI István: *Magyarország történeti alkotmánya és a rendszerváltozást követő alkotmánytervezetek*. <http://www.asz.hu/konyvfejezetek/2011/magyarorszag-torteneti-alkotmánya-es-a-rendszervaltozast-koveto-alkotmany-tervezetek/mpe-2010-si.pdf> (2015. 04. 17)

megfelelni akarás (az alkotmány dinamikus komponense) együttesen teszik.”¹⁴

Az Alkotmánybíróság álláspontja szerint:

„A magyar történeti alkotmány konszolidált értelmezésének minimumához tartozik annak elfogadása, hogy a XIX. században végbement polgári átalakulást konstituáló törvények a történeti alkotmány részét képezik. E törvények teremtették meg – nem jelentéktelen előzmények után – azt a szilárd jogintézményi alapot, amelyre a modern jogállam épül. Amikor tehát az Alaptörvény mintegy ablakot nyit közjogunk történetidimenziójára, ráirányítja a figyelmet azokra az intézménytörténeti előzményekre, amelyek nélkül mai közjogi viszonyaink és általában jogi kultúránk gyökér nélküliek lennének. Az Alkotmánybíróság felelőssége ebben az új helyzetben rendkívüli, mondhatni történelmi: a konkrét ügyek vizsgálatakor kötelezően be kell emelnie kritikai horizontjába a jogi intézménytörténet releváns forrásait.”¹⁵

Az Alkotmánybíróság már az Alaptörvény megszületése előtt is komoly figyelmet fordított az elé került kérdéskör releváns jogtörténeti előzményeire. Annak ellenére, hogy ez nem volt az Alkotmány által előírt jogi kötelezettsége, hanem abból a természetes törekvésből fakadt, hogy az érintett jogintézményeket a maguk történetiségében, az előzményekkel együtt értse meg és magyarázza a másnak. A jogtörténeti háttér esetenként bekerült az Alkotmánybíróság határozataiba is. Elsőként a 30/1992. (V. 26.) AB határozat, majd a 18/2004. (V. 25.) AB határozat hivatkozott a közösség elleni izgatás büntetőjogi tényállásának vizsgálatakor a Csemegi Kódexre, de ugyancsak felidézte a 18/2000. (VI. 06.) AB határozat a történeti források sorában az 1879. évi Katonai Büntetőtörvénykönyvet. Felbukkan a törvényes bíróhoz való jog kapcsán a kései rendi középkor büntető törvénykezési gyakorlatára

¹⁴ BALOGH Elemér: Alkotmányunk történetisége, kitekintéssel az Alkotmánybíróság judikatúrájára. In: BALOGH Elemér: (szerk.): Számadás az Alaptörvényről: Tanulmányok a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara oktatóinak tollából. Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, 2016. 542–543.

¹⁵ 33/2012. (VII. 17.) AB határozat.

való utalás a 166/2011. (XII. 20.) AB határozathoz fűzött párhuzamos indoklásban is.² az Alaptörvény előkészítése során is felvetődött, hogy a történeti kontextus az alkotmányfejlődés folyamatosságára tekintettel figyelembe veendő szempont.¹⁶

Erről a kérdéstről Szilágyi Dezső a képviselőházban az alábbiakat mondta:

„Nem abban a betűben, ami az alkotmányban van megírva, van az igazi és legfontosabb biztosítéka egy nemzet önállóságának és függetlenségének, hanem abban az erőben, amely a törvényben megírt függetlenséget és az abban biztosított jogokat és szabadságjogokat érvényesíteni tudja.”¹⁷

2. A Szent Korona-tan kialakulása

A magyar történeti alkotmány szerves része a Szent Korona és a Szent Korona-tan.¹⁸ Erről a magyar Alaptörvény Nemzeti Hitvallás című része tanúskodik:

„Tiszteletben tartjuk történeti alkotmányunk vívmányait és a Szent Koronát, amely megtestesíti Magyarország alkotmányos állami folytonosságát és a nemzet egységét.”¹⁹

A történeti alkotmány Szent Korona-tanból levezetett elvei: a hatalom átruházás; a korlátozott, osztott és ellenőrzött hatalomgyakorlás; az állami és nemzeti függetlenség; a jogkiterjesztés; a mellérendelés; egyenlő alkotmányos szabadság; az önkormányzatiság elve; a népszuverenitást magába olvasztó nemzeti szuverenitás; a törvénysértés jogot nem alapít elve; az önkényes hatalomgyakorlás tilalma; az alkotmányellenes hatalomnak való ellenállásjog (*ius resistendi*); az alkotmányos hatalom jogfolytonossága; s

¹⁶ VARGA Zs. András: Gondolatok Magyarország új alkotmányáról. *Iustum Aequum Salutare*, VI. évf., 2010/4. 23–27.

¹⁷ *Képviselőházi Napló 1887–92.* XXII. k. 271. o.

¹⁸ BARTONIEK Emma: *A magyar királykoronázások története.* Budapest, Akadémiai Könyvkiadó, 1987. 69.

¹⁹ <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A1100425.ATV>

szerves jogfejlődés; a szociális jogállam; a nemzeti önrendelkezés és a gazdaság alkotmányos érvényű elemeinek rögzítése.²⁰

Nincs még a világon még egy olyan nemzet, amely ilyen túlradó kegyelettel, szent ereklyéhez illő hódolattal viszonyult volna királyi legendák őrizte, ősi koronájához. Történelmünk során az uralkodók jó néhány koronát készíttettek maguknak, hiszen egyes szertartásokhoz, protokolláris rendezvényekhez szükségük volt ún. házi koronára. Még a temetéskor is koronát tettek a fejükre. Ez a megkülönböztetett tisztelet azonban csak a Szent Koronára terjedt ki.²¹ A Szent Korona-tan több százéves történelmi fejlődés révén alakult ki és korszakonként eltérő vonásai emelkedtek ki, melyeket Werbőczy István a Hármaskönyv című szokásjogi gyűjteményében (1514) összegzett és így a magyar közjog alaptételévé válhatott.²²

A Szent Korona-tan első csírái valószínűleg bizánci hatásra kialakított fejedelem választási procedúrára vezethetők vissza. I. (Szent) István (1000–1038) törvényeiben is hangsúlyozta, hogy a királyi tanácsot nem szabad a hatalom gyakorlásából kizárni és a szabad státusú magyarok jogait tiszteletben kell tartani.²³

A Szent Korona keletkezéstörténete a történettudomány, a művészettörténet, a régészet és az insigniolia (jelvénytan) talán legvitatottabb problémája. Nem lehetünk biztosak abban, hogy valóban érintette-e Szent István fejét a jelenlegi koronának legalább egy része. Azt sem tudhatjuk pontosan, hogy első királyainkat milyen koronával koronázták meg.²⁴ A jelen tanulmány szerzője nem is tartja feladatának, hogy ebben a kérdésben állást foglaljon. Csak azt a tényt rögzíti, hogy a magyar történelmi hagyomány és a Szent Korona-tan abból a feltevésből indult ki, hogy a Szent Koronát (vagy egyik részét) Szent István – ahogy azt III. Ince pápa is egyik 1209-ben kelt levele

²⁰ ZÉTÉNYI (szerk.) i. m. 188–192.

²¹ BERTÉNYI Iván: *A magyar Szent Korona. Magyarország címere és zászlaja*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1996. 8.

²² HOLUB József: *A magyar alkotmánytörténelem vázlatja*. Pécs, Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda Rt., 1944. I. k. 247.

²³ ZLINSZKY (1999) 9–10.; ZLINSZKY (2002a) 28.; ZLINSZKY János: *Die Krone als Symbol der Freiheit – Die Freiheit als Sinn des Rechtes*, in: *Ius unum, lex multiplex*. In: H. SZILÁGYI István – PAKSY Máté: (szerk.): *Ius unum, lex multiplex: liber amicorum studia Z. Péteri dedicata: tanulmányok a jogösszehasonlítás, az államelmélet és a jogbölcselet köréből: studies in comparative law, theory of state and legal philosophy*. Budapest, Szent István Társulat, 2005. 437.

²⁴ BERTÉNYI i. m. 8.

is állította – 1000-ben II. Szilveszter pápától²⁵ kapta amikor létrehozta a keresztény Magyar Királyságot.²⁶ A pápa által adományozott koronának kettős jelentése volt. Egyrészt, hogy a magyar király csak a római pápától függ és nem vált a német-római császár hűbéresévé és ezért megőrizte szuverenitását. Másrészt, hogy a magyar király a koronával legitimálja hatalmát. A korona jelképezte, hogy viselője Isten kiválasztottja, helytartója (*vicarius Dei*) a kereszténységhez csatlakozó uralkodó, akinek kötelessége az egyházat megvédelmezni, a jog uralmát fenntartani, a békét védelmezni, igazságot szolgáltatni és a gyengéket oltalmazni.²⁷

I. (Szent) István azonban nem csak külpolitikai szempontból legalizálta hatalmát a pápától kapott koronával. Annak ellenére, hogy a Magyarország területét már a koronázás előtt is birtokolta, mégis 1000-tól számítjuk a keresztény magyar királyság alapítását.²⁸ A karizmatikus fejedelmi hatalom tovább erősödött a koronázás, illetve egyházi felkenés révén. A magyar királyi hatalom jóval erősebbnek bizonyult annál, hogy csak a magánbirtokokon alapult volna. Ez még akkor is nyilvánvaló volt, amikor gyenge egyéniséggel rendelkező személyek töltötték be a királyi trónt.²⁹

A királlyá koronázás egyházi szertartás részévé vált és liturgikus formáját koronázási ordók rögzítették. Ennek szertartásnak két fő eleme volt, a felkenés (*unctio*) és a koronának a király fejére való ráhelyezése. A magyar

²⁵ Tudós pápa, hiszen pl. az első ingaórárt ő készítette a reimsi székesegyház számára. A kor legnagyobb matematikusa. Az arab számokat, amit ma is használunk szintén ő vezette be. Ő ismerte fel a számtanban a helyi érték jelentőségét és találta fel a számoló szerkezetet. Foglalkozott csillagászattal is, készített csillagászati eszközöket, és jártas volt az orgonakészítésben is.

²⁶ Ezt a történetet azóta sok adalékkal kiegészítette és tovább árnyalta: TÓTH Zoltán: *A Hartvik-legendák kritikájához. A Szent Korona eredet kérdése*. Budapest, Ranschburg Gusztáv, 1942.; TÓTH Zoltán: *A magyar királylándzsa történetéhez*. In: *Emlékkönyv Károlyi Árpád születése nyolcvanadik fordulójának ünnepére*. Budapest, Sárkány-Nyomda Részvénytársaság, 1933. 536.; TÓTH Zoltán: „Történetírásunk mai állása” körül. (A Szent Korona eredete.) Budapest, s. n. 1943.; GERICS József – LADÁNYI Erzsébet: *Szent István királlyá avatása és egyházszervezése Theotmár krónikájában. Magyar Könyvszemle, 1990/3–4. 93.*; GERICS József – LADÁNYI Erzsébet: *A Szent István lándzsájára és koronájára vonatkozó források értelmezése. Levéltári Szemle, 1990/2. 3.*

²⁷ ECKHART Ferenc: *A szentkorona-eszme története*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1941.

²⁸ CSÓKA J. Lajos: *Szent Benedek fiainak világtörténete, különös tekintettel Magyarországra*. Budapest, Ecclesia Kiadó, 1970. I. k. 291.

²⁹ MÁLYUSZ Elemér: *A karizmatikus királyság. Társadalomtudomány, 1934/3. 156.*; VÁCZY Péter: *A szimbolikus államszemlélet kora Magyarországon*. Budapest, Attraktor, 1932. 54.

királyok koronázása az I. világháború idejéig az egyik legfontosabb közjogi aktusa volt hazánknak. A koronázást a nemesség részéről történő formális elfogadás előzte meg. A koronázási szentmise pedig a király szolgálatát erősítette meg, egyúttal az ország lakosainak tett szimbólum is volt, hiszen ők keresztény lelkeként egyenlőek voltak, bár a társadalmi hierarchia eltérő grádusaihoz tartoztak.³⁰

II. Szilveszter pápa koronája szentté vált³¹ és egyúttal a független magyar állam szimbóluma is lett. Rövid idő alatt kialakult az a közjogi felfogás, hogy Magyarországon csak az rendelkezhetett királyi hatalommal, akit a Szent Koronával megkoronáztak.³²

A 10. és a 11. században több uralkodó is felajánlotta országát valamelyik védőszentnek. A Hartvik-legenda³³ szerint 1038. augusztus 15-én, Nagyboldogasszony napján államalapító király, Szent István király Fehérvárott a Mennybe emelt Szűz Mária templomában országát a korona képében Szűz Máriának ajánlotta fel. Ezzel egy olyan szerződést hozott létre, amellyel a Magyar Királyságot Szűz Mária birodalmává tette. Magyarország tehát Mária országa lett, Regnum Marianum, ahol a hatalmat Szűz Mária gyakorolja, a Szent Korona pedig az ő szuverenitását testesíti meg. Ez azt jelenti, hogy Magyarországnak elismerték a közjogi jogi személyiségét és ennek szimbóluma a Szent Korona.³⁴ I. (Szent) Istvánt Máriának történő ország felajánlásának³⁵ akkoriban tehát közjogi jelentősége is volt. Egyrészt ezzel deklarálta, hogy Magyarország szuverén állam. Nem függ sem a császártól, de még a pápától sem. Másrészt azzal, hogy Magyarország Mária öröksége (*hereditas*) lett, már nem a király magánbirtoka, hanem egységes ország,

³⁰ JOSEPH CANNING: *A középkori politikai gondolkodás története, 300–1450*. Budapest, Osiris Kiadó, 2002. 90.

³¹ Többek között azért is mert szenté avatott királyaink (Szent István, Szent László) fején volt.

³² ECKHART (1941) i. m.; BERTÉNYI i. m. 142.; BARTONIEK (1987) i. m. 67.

³³ GERICS JÓZSEF – LADÁNYI ERZSÉBET: A Hartvik legenda keletkezési körülményeiről. *Magyar Könyvszemle*, 2004/4. 317.

³⁴ GERICS JÓZSEF: Az állam- és törvényalkotó Szent István. *Művészettörténeti Értesítő*, 1990/1-2. 76.

³⁵ ÉRSZEGI GÉZA: *Ég és föld királynője, Mária*. In: DRASKÓCZY ISTVÁN (szerk.): *Scripta Manent. Ünnepi tanulmányok a 60. életévét betöltött Gerics József professzor tiszteletére*. Budapest, ELTE, 1994. 35–45.

közjogi jogi személy, amelynek területét kötelessége mindegyik magyar királynak megvédelmeznie.³⁶

Szent István fiához, Imre herceghez írt intelmeiben a koronáról, mint a királyságot szimbolizáló elvont fogalomról írt.³⁷ A korona méltóságának, tisztességének, becsületének feltétele, hogy Imre tartsa meg a katolikus hitet, gyarapítsa az egyházat, bíraskodjék igazságosan, ítélkezzék könyörületesen, hiszen ezek az erények teszik teljessé a koronát.³⁸ A korona és az ország megkülönböztetését igazolja az alábbi idézet: „gyarapítsad naponta regnumodat, hogy az emberek felségesnek tartsák koronádat.” A regnum és Korona kapcsolata az Intelmek óta megszakítatlanul része a hazai politikai gondolkodásnak, ismeri István nagyobb életrajza is. I. (Szent) Istvánt második törvénykönyvének 17. cikkelye már egyértelműen különbséget tett a király és az ország között, vagyis a királyságra, mint jogi személyre utal és szintén védelmezi:

„Ha valaki a király vagy a királyság ellen összeesküvést sző, menedéket ne találjon az egyházban.³⁹ És ha valaki a király élete vagy méltósága ellen bármilyen módon bármiféle összeesküvést szőni megkísérel, avagy olyannal, aki effélet megkísérel, tudva egyetért, ki kell átkozni és az összes hívek közösségéből kirekeszteni. És ha valaki ilyesféle személyt ismer, és – bár bizonyítani tudná – nem jelenti fel, az előbb mondott büntetés alá essék.”

A Hartvik legenda lefektette az alapjait a később kialakuló Szent Koronának. Eszerint a korona és a koronázás szorosan összetartozik, vagyis

³⁶ GERICS József: Az állam- és törvényalkotó Szent István. *Művészettörténeti Értesítő*, 1990. 77-79.

³⁷ SEBESTYÉN József: *A szent Korona tana Szent Istvánnak Szent Imréhez szóló intelmeiben*. Sátoraljaujhely, 1930.

³⁸ BARTONIEK (1987) i. m. 67.; BALOGH József: Szent István politikai testamentuma. *Minerva*, 1930/4-7. 129-164., 1931/1-4. 39-51., 1931/5-10. 106-114.; BALOGH József: Szent István „intelmei”-nek forrásai. In: *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján*. Budapest, MTA, 1938. II. köt. 262.

³⁹ Asylum jog: a templomba menekült büntettest nem volt szabad elfogni.

akié a korona, azé az ország is.⁴⁰ A korona a képletesen a királyi fenséget is jelképezi.⁴¹

Miután III. Béla (1148–1196) megszervezte a királyi kancelláriát, egyre több oklevélben olvashatunk a koronáról. A XII. században már úgy tekintettek a koronára, mint amelynek saját Istentől nyert jogai vannak, és ezeket az uralkodó köteles tiszteletben tartani és megvédelmezni. A magyar király a Szent Korona nevében uralkodik. Imre király (1196–1204) 1197-ben és 1199-ben kiadott oklevelei tanúsága szerint a koronának teljesített szolgálatokért adott jutalmat.⁴²

III. Ince pápa 1198-ban írt levelében a Szent Koronáról azt mondta, hogy ebből ered a „*haza becsülete*.” (honor Patriae). Ugyancsak a „*jogász pápa*” nyilvánította 1204-ben a Magyar Királysághoz tartozó országokat a Szent Korona alá rendelveknek. Ekkor került be a pápai registrum könyvbe az a kép, amelyen András herceg sóvárogva nézi a magyar koronát, mint a regnum Hungariae jelképét.⁴³ Amikor pedig II. András néven trónra került (1205–1235) II. Honorius pápa arra figyelmeztette, hogy köteles az ország jogait és „*koronája tisztességét*” megőriznie. Vagyis, hogy ne adományozzon el könnyelműen nagy mennyiségű földbirtokot. Innentől számíthatjuk a koronától függő javak intézményének kialakulását.⁴⁴ Ezért az egyház nyomására II. Andrásnak a koronázási esküjében ezért külön fogadalmat kellett tenni arra, hogy „*A Szent Korona örökségét épségben megőrzöm*.”⁴⁵

A tatárjárás (1241–1242) után a Szent Korona-tan fejlődésének új fázisa következett.⁴⁶ IX. Gergely pápa IV. Béla (1235–1270) kérésének megfelelően

⁴⁰ CSÓKA J. Lajos: *A latin nyelvű történeti irodalom kialakulása Magyarországon 11-14. században*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1967. 145.; THOROCZKAY Gábor: Megjegyzések a Hartvik-féle Szent István-legenda dotálásának kérdéséhez. In: PITH Ferenc: (szerk.): „*Magyaroknak eleiről*”. *Ünnepi tanulmányok a hatvanaszünetűs Makk Ferenc tiszteletére*. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 2000. 569–591.; THOROCZKAY Gábor: A Hartvik-legenda a XIX–XX. századi történetírásban. *Fons*, 2003/1. 21–64.

⁴¹ PAULER Gyula: A Hartvik legendáról. *Századok*, 1892/4. 279.

⁴² BARTONIEK (1987) i. m. 70.

⁴³ KATONA Tamás (szerk.): *A korona kilenc évszázada. Történelmi források a magyar koronáról*. Budapest, Helikon Kiadó, 1979. 11.

⁴⁴ BÓNIS György: *Decretalis Intellecto* (III. Honorius a koronajavak elidegeníthetlenségéről). *Történelmi Szemle*, 1974/1–2. 27.

⁴⁵ ECKHART (1941) i. m. 50.; ERDÉLYI László: *Az ezeréves magyar alkotmány*. Szeged, Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem, 1931. 10.

⁴⁶ DÜMMERTH Dezső: *Az Árpádok nyomában*. Budapest, Panoráma, 1987. 429.

elrendelte, hogy a kolostorok adják vissza az elítélt felségsértők náluk elhelyezett javait, kincseit, amelyeket a „királyi korona javaiból” (*de bonis coronae regie*) csalárdul eltulajdonítottak.⁴⁷

Rogierius (1200-as évek – 1266) apuliai származású krónikaíró, váradi kanonok, később spalatói érsek, *Carmen miserabile*⁴⁸ (Siralmas ének) címen megírta a magyarországi tatárjárásnak, különösen pedig saját bujdosásának történetét. A tatárjárásról szóló egyik leghitelesebb forrásunk a koronáról, mint az uralom átruházásának legfontosabb eszközéről, másrészt mint a királyi hatalom kifejezőjéről írt.

IV. Béla Nagyszombat városának adott kiváltságlevelében arról rendelkezett, hogy a város, illetve lakói „különlegesen a királyi koronához tartozzanak”, ezért mások birtokába nem kerülhet.⁴⁹ A szabad királyi városok ezután mindig arra törekedtek, hogy ne kerülhessenek ki a Szent Korona joghatósága alól, ezért mindig hasonló megszövegezésű kiváltságlevelet kértek az uralkodótól.⁵⁰

Az első oklevél, amelyben a „Szent Korona” (*sacra corona*) kifejezés előfordult, az esztergomi Szent Adalbert templom 1256-ban kiadott kiváltságlevelé. Azért tartották szentnek a koronát, mert Szent István koronájának tartották⁵¹ és mivel a szent királyaink fején volt ezért a szentek ereklyéi is szentnek számítottak. Egyes feltételezések szerint a koronában egy szent ereklyét is elrejtettek.

IV. Béla király 1267-ben országos gyűlést tartott, amely után a Szent Korona iránti hűség a magyar királyság iránti lojalitás szimbólumává vált.

III. András (1290-1301), akinek az Árpád- házból való származását sokan vitatták, fontosnak tartotta hangsúlyozni, hogy Szent István koronájával koronázták meg.⁵² Az országgyűlés által választott tanács korlátozhatta ezután a király hatalmát. (1298. évi XXIII. tc.)

⁴⁷ Augustinus THEINER: (szerk.): *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*. Róma, Vatikán, 1859. I. k. 147.

⁴⁸ Magyar fordítás: KATONA Tamás (szerk.): *A tatárjárás emlékezete*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1987. 137-191.

⁴⁹ Ferdinandus KNAUZ (ed.): *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis*. Striginii, Ae. Horák, 1874. I. k. 327.

⁵⁰ HAJNIK Imre: *Magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a vegyes-házi királyok alatt*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1899. 91.

⁵¹ 1083-ban avatták szentté István és Imrét.

⁵² DÜMMERTH Dezső: *Az Árpádok nyomában*. Budapest, Panoráma, 1987. 429.

A Szent Korona XIII. századi történetét Eckhart Ferenc úgy összegezte, hogy a korabeli oklevelek a királyi korona tisztességéről (*honor*), dicsőségéről (*gloria*), hasznáról (*commodium*), javáról (*incrementum*) és sérelméről (*preiudicium*) is.⁵³

A Szent Korona jelentőségét bizonyítja az is, hogy többször elrabolták, ellopták azért, hogy segítségével megszerezhessék a magyar trónt, ezért az 1309-es budai zsinat alkalmával részletesen, írásban rendelkeztek a korona őrzési helyéről, az eltulajdonítás szankcionálásáról.⁵⁴ A pápai legátus is arról tudósított, hogy „a magyarok Szent Koronáját akkora tisztelet övezte, hogy már-már úgy tűnt, mintha a királyi hatalom a koronára szállott volna át.”⁵⁵

A nemzetközi kapcsolatokban a XIV. századtól lett a Szent Korona a magyar állam szimbóluma. Amikor Magyarország egy külföldi állammal szerződést kötött, akkor nem a királlyal, hanem az állammal, mint közjogi jogi személlyel kötöttek szerződést. Először Velencei köztársasággal 1381-ben kötött nemzetközi szerződés alanyává vált a Szent Korona. A turini békeszerződés értelmében Velence lemondott Dalmáciáról és az végleg „a magyar királysághoz és a magyar koronához tartozik.”⁵⁶ A dalmáciai városok pedig 1388-ban „Magyarország Szent Koronája” iránti hűségünket fejezték ki.⁵⁷

Amikor a bárók 1401-ben fogságba vetették Zsigmondot (1387-1437), akkor nem a királyt, hanem a Szent Koronát tekintették az államhatalom megtestesítőjének és önmagukat pedig a korona képviselőinek. A Szent Korona nevében hozott döntéseiket tartalmazó okleveleket az alábbi köriratú pecséttel pecsételték le: SIGILLUM SACRE REGNI HUNGARAE (Magyarország Szent Koronájának pecsétje).⁵⁸ Az ország koronája kifejezés ettől kezdve vált általánossá. A korona már nem a királyé, hanem nemzeté lett.⁵⁹

⁵³ ECKHART (1941) i. m. 43.

⁵⁴ Idézi: KATONA (szerk., 1979) i. m. 28–29.

⁵⁵ Idézi: BARTONIEK Emma: Corona és regnum. *Századok*, 1934/7–8. 321.

⁵⁶ A szerződés szövegét Wenzel Gusztáv tette közzé: WENZEL Gusztáv: A turini békekötés. *Magyar Történelmi Tár*, 1862. XI. k. 19.

⁵⁷ ECKHART (1941) i. m. 112.

⁵⁸ BERTÉNYI i. m. 146.; SZENTPÉTERI Imre: Az országos tanács 1401-ben. *Századok*, 1904/8. 759.

⁵⁹ TRINGLI István: A rendiség és a Szent Korona-tan. In: DOBSZAY Tamás – FORGÓ András – ifj. BERTÉNYI Iván – PÁLFFY Géza – RÁCZ György – SZIJÁRTÓ M. István (szerk.): *Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon: a kezdetektől 1918-ig*. Budapest, Országgyűlés Hivatala, 2013. 29–30.

Albert (1437–1439) 1439. évi XVI. tc.-ben leszögezte:

„A birtokokat és birtokjogokat nem idegeneknek, hanem csak országunk jól érdeemesült és Magyarország koronája alatt álló lakosainak fogjuk adományozni, nem pénzért, hanem érdekükhez és szolgálataikhoz képest.

1. § A királyi és koronajogokat pedig sem bárkinek tanácsával, sem a nélkül, örök áron el nem adjuk, sem zálogba nem vetjük.”

Amikor Albert király a török elleni harcok során vérhasban megbetegedett és meghalt. Özvegye, az áldott állapotban levő Erzsébet anyakirálynő a megszületendő gyermekének akarta biztosítani a trónt, ezért udvarhölgyével 1440-ben ellopatta a Szent Koronát Visegrád várából, és csecsemő fia koronázására használta fel azt. Érdekes módon ez a sajnálatos esemény is a Szent Korona-tant erősítette, mert amikor a magyar rendek (köztük a köznemesek is) I. Ulászlót (1440–1444) királyukká választják, és a koronázáskor nincs jelen a Szent Korona, és ezért Szent István fejerekljetartójáról levett diadémmal koronázták meg a királyt, egyúttal deklarálják a Szent Korona eszme egyes fontos alapelveit. Az 1440. július 17-én kelt oklevélből⁶⁰ kitérnek, hogy „A királyok koronázása mindig az országlakók akaratótól függ, és a korona hatékonysága, valamint ereje az ő jóváhagyásukon alapul.” Ekkor már tulajdonképpen szinte teljes egészében kibontakozott a Szent Koronatan. A korona végérvényesen az országé lett. Ezt a gyakorlatot erősítette Hunyadi János (1446–1453) kormányzósága is, amikor a főurakból álló országtanáccsal együtt a Szent Koronára hivatkozva gyakorolták a hatalmat.

I. Ulászlótól kezdve állandósult az a gyakorlat, hogy a trónra lépő királyok az alkotmány megtartását már írásban is megerősítik. IX. Gergely pápa 1235-ben kelt oklevele tudósít arról, hogy II. András a koronázásakor esküt tett arra, hogy országának jogait és a korona tekintélyét sértetlenül

⁶⁰ NAGY Gábor (szerk.): *Magyar középkor. Az államalapítástól Mohácsig. (Forrásgyűjtemény)*. Budapest, Könyves Kálmán Kiadó – Nodus Kiadó, 1995. 329–332.

megőrzi.⁶¹ Werbőczy István szerint V. István, IV. László és III. András⁶² is tett koronázási esküt. (Hármaskönyv II. Rész. 14. cikk 12.§.) Károly Róbert részletesen megszövegezett feltételek mellett tett koronázási esküt.⁶³ V. László 1453-ban, Mátyás 1464-ben. II. Ulászló koronázásakor már külön oklevelet is kiállítottatott. I. Ferdinánd oklevelét pedig az 1537. évi XXIX. tc. is megerősítette. A Hitlevélről (*diploma inaugurale*) rendelkezett az 1622. évi II., 1638. évi I., 1659. évi I., 1830. évi I. az 1867. évi II. tc.-ek.

Az 1440 évben kiadott oklevél egyes rendelkezései nem bizonyultak hosszú életűnek: az 1445. évi pesti országgyűlés – I. Ulászló király halálát követően – utólag érvényesnek fogadta el a csecsemő V. László (1440–1457) koronázását, tovább erősítve ezzel a Szent Koronának a magyar királykoronázásban betöltött kizárólagos szerepét. Még a várnai csatában hősi halált halt I. Ulászló birtokadományait sem ismerték el.⁶⁴

A magyar rendek által 1458-ban királlyá választott I. Mátyás (1458–1490) az 1462. évi II. tc.-ben pedig nem csak a király, de a korona ellen támadókkal szemben is büntetőjogi védelmet adott, azzal, hogy azt hűtlenségnek minősítette és a legsúlyosabb büntetéssel szankcionálta.

Mindezekből látható, hogy a XV. században a Szent Korona már a magyar államot jelentette. Okleveleink rendszeresen a Szent Korona joghatósága alatt álló területekről, a Szent Korona országairól, a Szent Korona iránti hűségről, a Szent Korona jogairól, különösen a háramlási jogról, a Szent Korona élén álló királyról és a Szent Korona alattvalóiról beszéltek. A Szent Korona, tehát az állam közjogi jogi személye, a szuverén magyar államhatalom jelképe. a különféle állami cselekmények jogalánya. Már nem „*corona regia*”-ról (királyi koronáról), hanem „*corona regni*,” azaz az ország koronájáról szövegezték az oklevelek.⁶⁵ Nagy valószínűséggel a Szent Korona-tan hatására a királyi címeren is megjelent a korona ábrázolása.⁶⁶

⁶¹ Mertinus Georgius KOVACHICH: *Vestigia Comitiorum apud Hungaros ab exordio regni eorum in Pannonia, usque ad Hodierum diem celebratorum*. Budae, Regiae Universitatis, 1790–1801. 82.

⁶² SZÚCS Jenő: *Az utolsó Árpádok*. Budapest, História – MTA Történettudományi Intézete, 1993. 322.

⁶³ KOVACHICH i. m. 174.

⁶⁴ I. Ulászló birtokadományai csak akkor voltak érvényesek, ha azt utóbb megerősítették. BERTÉNYI i. m. 147.

⁶⁵ ECKHART (1941) i. m. 255–257.

⁶⁶ BERTÉNYI i. m. 200.

A teokráciát felváltotta a népfelség elve, amely szerint minden hatalom és jog forrása a nemzet, amely alatt akkoriban a kiváltságos rendeket értették. Az uralkodó a nemzet megbízásából gyakorolja a hatalmát és a nemzetnek felelős. A magyar nemesség büszke öntudattal képviselte a nemzetet, de bizonyos értelemben az alávetett „népet” is. Az ország közjogi helyzetét, alkotmányát a király és a nemzet közötti hatalomátruházó szerződést Magyarországon egyedülálló módon fejezte ki a Szent Korona-tan.⁶⁷A nemesség a fejedelemtől, a fejedelem viszont a nemességtől nyeri hatalmát és kiváltságát. A magyar állami főhatalom a Szent Koronáé és csak ennek birtokában a királyé. Vagyis azok a királyi jogok, amelyeket a király ipso jure gyakorolt, csak a Szent Korona által illetik meg.

3. A Szent Korona-tan főbb tételei

A Szent Koronához az évszázadok során hozzá kapcsolódott egy eszmei, gondolati, a jogi és szimbolikus jelentéstartalom, a Szent Korona-tan, melyet Werbőczy István: Hármaskönyvében foglalt rendszerbe tette meg a magyar alkotmány alaptételévé:

1. A magyar állami főhatalom a Szent Koronáé és csak a korona révén a királyé. Vagyis a királyi jogok csak a korona által illetik meg: a nemesség és a birtok adományozásának joga, a törvényhozás, az igazságszolgáltatás. A magyar állam fogalma, tehát a Szent Koronával azonos.
2. A főhatalom a nemzet akaratából a korona átruházása révén jut a király birtokába. A főhatalom gyakorlásának végső oka tehát, a nemzet akarata.
3. A magyar állami hatalom megosztott hatalom. A király a nemzet megkérdezésével (országgyűlés) gyakorolja a törvényhozó hatalmat.

⁶⁷ ECKHART (1941) i. m.; TIMON Ákos: *A szent korona és a koronázás közjogi jelentősége*. Budapest, Rákosi Jenő, 1907. BERTÉNYI i. m. 142.; ZLINSZKY János: *A Szentkorona-tan*. In: MOLNÁR Tamás et al. (szerk.): *A Magyar Szent Korona és Szentkorona-tan az ezredfordulón*. Budapest, Szent István Társulat, 1999. 7.; MÁTHÉ Gábor: *A Szent Korona- eszme az alkotmányfejlődésben*. In: MEZEY Barna (szerk.): *Jogi kultúrák, processzusok, rituálék és szimbólumok*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2006. 212–218.; MÁTHÉ Gábor: *A Szent Korona-eszme parafrázisa*. In: MEZEY Barna (szerk.): *A szimbólumok ünnepe*. Budapest, Eötvös Kiadó, 2012. 321.

4. Minden nemes tagja a Szent Koronának⁶⁸ A királlyal együtt a nemesek alkotják a Szent Korona testét (*totum corpus Sacra Regni Coronae*), melynek a király a feje (*caput Regni*) és a nemesek a tagok (*Membra Regni*).⁶⁹ A király tehet valakit nemessé, de a nemesség tesz királlyá.

A Szent Korona mitikus erővel bíró jogi szimbólummá vált, ezért nem tekinthető csak egy tárgynak, hanem azon túlmutató, racionális, irracionális, jogi, történeti gondolat jelentéshordozója kincs lett, amely csodás erővel, kisugárzással bír (lásd az 1440. július 17-i oklevelet.) és ami miatt tisztelete minden más ereklyét és kincset meghalad.⁷⁰

A magyar koronázási szertartás sajátos ötvözete volt a magyar hagyományoknak és az európai koronázási rendnek. A magyar szertartásrend, a koronázási ordo viszont rendkívül szigorú rendelkezéseket tartalmazott. Csak az lehetett magyar király, akinek valamilyen jogcíme volt a magyar trónra, az esztergomi érsek a Szent Koronával koronázta meg,⁷¹ 1527-ig Székesfehérváron. A felsorolt feltételek között a Szent Korona szerepe a legfontosabb. A Képes Krónika miniátora is többször megfestette az ünnepi eseményt és azt a jelenetet, amikor a főpapok az uralkodó fejére teszik a Szent Koronát, ami bizonyítja, hogy az egész szertartás és a hatalom átruházás legfontosabb elemévé a korona feje tétele volt. Magyarországon összesen 55 királyt koronáztak meg és csak két király fejére nem tették a Szent Koronát!⁷²

A Hármaskönyvben történt meg a Szent Korona- tan és az organikus államszemlélet összekapcsolása.⁷³ Az organikus állameszme egyházi eredetű. Szent Pál tanítása szerint az Egyház Krisztus misztikus teste, Krisztus pedig a test feje: „*Ti Krisztusnak teste vagytok, s egyenként tagjai.*”⁷⁴ „...Krisztus

⁶⁸ Az 1848-as ún. áprilisi törvények révén a nem nemesek is – egyenjogú állampolgárként – a Szent Korona tagjai lettek.

⁶⁹ ECKHART (1941) i. m.; BÓNIS György: *Magyar jogtörténet*. Kolozsvár, Méhkas Diákszövetkezet, 1943. 113.

⁷⁰ SZILÁRDFY Zoltán: Szent István király fölajánlásának attributumai. In: Uő: *Ikonográfia – kultusztörténet*. Budapest, Balassi Kiadó, 2003. 235.

⁷¹ KOVACHICH i. m. 150.

⁷² BARTONIEK Emma: *A magyar királykoronázások története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1939. 25. oldaltól.

⁷³ ECKHART (1941) i. m. 176.

⁷⁴ 1Kor 12,27.

feje az Egyháznak... (mi pedig) tagjai vagyunk testének.”⁷⁵ A magyar oklevelekben viszonylag hamar megjelentek olyan utalások, amelyek az államot is egy élő organizmushoz hasonlította. Gentilis di Montefiori bíboros, pápai követ 1309-ben leírta, hogy miután a magyar bárók és preláthusok megválasztották királyukká Róbert Károlyt, mivel a fejtől a tagoknak nem szabad elszakadniuk, a magyarok kötelesek természetes uruknak és királyuknak engedelmessé válni.⁷⁶ Zsigmond 1435. évi II. dekrétuma bevezető részének 3. §-a így vezette be a rendelkező részt: „Végre egybegyülekezésünk után, az ország egész testét a távollevők teljes hatalommal képviselő eme főpapjainknak, báróinknak és országunk nemeseinek egyértelmű óhajára, tanácsára, közös megbeszéléssel és beleegyezésükkel elhatároztuk, eltökéltük és jónak láttuk...” Ezután sok esetben találhatunk utalást törvényeinkben és országgyűlési határozatainkban arra, hogy az országgyűlés az ország egész testét (*totum corpus regni Hungariae*) képviseli. A király pedig a Szent Korona feje (*caput sacrae regni coronae*). Pl. 1547. évi V. tc. 3. § „Ennélfogva könyörögnek a királyi felség, az ő legkegyelmesebb urok előtt, méltóztassék már valahára Magyarországra visszatérni és mint ennek feje, ezeket az ő lankadt tagjait felfrissíteni és feleleveníteni.”

Az ország egész „testét” az országgyűlésen képviselték, ahol a Szent Korona tagjai részben személyesen (Felsőtábla), részben pedig követeik (Alsótábla) révén vettek részt. A király is csak az országgyűléssel együtt gyakorolhatta a Szent Korona hatalmát.⁷⁷

I. Mátyás megerősíti azt az elvet, hogy a király a hatalmát az országgyűléssel és a megyékkel együtt kell, hogy gyakorolja. Magyarországon a rendiség a XIII. századtól,⁷⁸ a rendi állam pedig a XV. századtól számítható. A rendi államban a király kénytelen a hatalmát megosztani a rendekkel.

⁷⁵ Ef 5,23 és 30.

⁷⁶ BARTONIEK (1987) i. m. 79.

⁷⁷ FERDINÁNDY Gejza: *Magyar közjog. (Alkotmányjog)*. Budapest, Politzer Zsigmond és fia kiadása, 1902. 53. A rendi országgyűlésről: SZIJJÁRTÓ M. István: *A diéta. A magyar rendek és az országgyűlés, 1708–1792*. Budapest, Osiris Kiadó, 2005., Második, javított kiadás: Keszthely, Balaton Akadémia Kiadó, 2010.; SZIJJÁRTÓ M. István: *A 18. századi Magyarország rendi országgyűlése*. Budapest, Az Országgyűlés Hivatala – Országgyűlés Kiadó, 2016.; DOBSZAY-FORGÓ – ifj. BERTÉNYI-PÁLFFY-RÁCZ-SZIJJÁRTÓ M. (szerk.) i. m.; POÓR János: *Adók, katonák, országgyűlések, 1796–1811/12*. Budapest, Universitas Kiadó, 2003.; JEAN BÉRENGER – KECSKEMÉTI Károly: *Országgyűlés és parlamenti élet Magyarországon, 1608–1918*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2008.

⁷⁸ GERICS József: *A korai rendiség Európában és Magyarországon*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1987.

A királyt a rendi országgyűlésen választják meg és megválasztása fejében esküt tesz a rendi alkotmányra és hitlevelet bocsát ki, melyben ígéretet tesz az öt megválasztó rendeknek, hogy a nemzet jogait tiszteletben tartva gyakorolja hatalmát.⁷⁹ Magyarországon működik Európa egyik legrégebbi parlamentje, hiszen az első országgyűlés még III. András hívta össze 1290-ben. Az 1608. évi k. u. I. tc. szabályozta az Alsó-és Felsőháza szervezetét, ezzel stabilizálódott a kétkamarás országgyűlési rend.

Az országgyűlés megszerezte az adómegajánlás jogát és emiatt a királyok kénytelenek lettek rendszeresen, (általában háromévente) összehívni a diétát. Kialakult a törvényalkotás meghatározó alapelve: az országgyűlés által megszavazott törvényjavaslatot a király szentesíti, aláírja, lepecsételi, kihirdeti és megküldi a törvényhatóságoknak. Ezzel a törvény vált a legmagasabb szintű jogforrásnak és elfogadottá vált az az alapelv, hogy az alkotmányos jogokat csak törvénnyel szabad szabályozni.

A Szent Korona a politikai nemzet közéletben résztvevő egységének szimbóluma. Ez tulajdonképpen megegyezik a modern alkotmány azon tételével, amely az egész nemzetnek adja a szuverenitást. Werbőczy István Tripartitumában leírta, hogy a király és a nemzet együtt gyakorolják a hatalmat. A törvényhozó hatalmat egységben, a közigazgatásit pedig megosztottnak. A központi hatalmat a király az ország főurai és főpapjai révén, a helyi hatalmat pedig a nemesség gyakorolhatja, amely egyenlő rangú a központi közigazgatási hatalommal. Ez az osztott hatalom, a helyi önkormányzat, még az alkotmányos kontroll jogával is rendelkezett. Így a rendi alkotmány védőbástyájává Eckhart Ferenc által „*specifikus magyar intézménynek*” nevezett⁸⁰ nemesi vármegye vált. Az 1486. évi LX. tc. előírta, hogy a főispán csak a megyeében lakó nemesek közül választhatott ezután alispánt. A jómódú középnemesség soraiból választott vármegyei tisztikar mind anyagi, mind pedig egzisztenciális módon függetlenítette magát az abszolutizmusra törekvő Habsburg uralkodókkal szemben. Ezzel kapcsolatban alakult ki a *vis inertiae* joga, amelyet a nemesi közvélemény az 1545. évi XXXIII. tc.-ből vezetett le. Eszerint a vármegye közönsége a törvénybe ütköző vagy az alkotmány szellemével ellentétes uralkodói vagy dikasztériális (központi

⁷⁹ BARTONIEK (1987) i. m. 54.

⁸⁰ HÓMAN Bálint: (szerk.): *A magyar történetírás új útjai*. Budapest, Magyar Szemle Társaság, 1931. 309.

kormányzások által kibocsátott) normák végrehajtását megtagadhatta. Különösen az országgyűlés összehívása nélkül II. József (1780–1790) és Ferenc (1792–1835) által törvénytelenül kibocsátott adórendeletekkel szemben került sor jelentősebb megyei ellenállásra.⁸¹ Kossuth Lajos mint az alkotmány védőbástyájáról írt a vármegyéről: „Akárminő legyen bár a kormányforma, [...] a központi hatalomnak mindig municipiális intézmények által kell mérsékelteni, különben centralizációvá fajul, ami akármi neve legyen is a kormányformának, nem egyéb mint vagy álcázott abszolutizmus.”⁸²

A megyei önkormányzatok szinte teljes autonómiával működtek. A vármegyei közgyűlésen minden országos és helyi ügyet megtárgyalhattak. Megválasztották a megye tisztviselőit, törvénykeztek, helyi jogszabályokat (*statutumok*) alkottak. A szabad királyi városok ugyanúgy a Szent Korona tagjai, mint a nemesek. Így nevezték őket a királyi oklevelek, a megyei és városi hatóságok⁸³

Az igazságszolgáltatást is a Szent Korona-tan alapján a király és a nemzet megosztva gyakorolhatták. Nem csak a hierarchikusan kialakított igazságszolgáltatás terén, hanem a hatásköri megosztásról is. A királyi tábla nem vonhatta magához azokat a pereket, amelyek az úri széket, vagy a megyei törvényszéket illetik. A nemesek pereikben Istenbe vetett hitükre, a királynak és a Szent Koronának tartozó hűségükre kellett esküdniük.⁸⁴

A Szent Korona-eszmének kezdettől fogva fontos eleme volt a területi elv. Magyarországhoz hosszabb-rövidebb ideig kapcsolt részek, társországok is tartoztak. Ezeket a Szent Korona országaiként sorolták fel. A horvát országgyűlési képviselők teljes joggal hivatkozhattak a Szent Korona-tanra, amikor sérelmeiket akarták orvosolni.⁸⁵

Ugyancsak a Szent Koronára hivatkozhattak a magyarországi nemzeti-ségek is. Erre az elvre hivatkozhatott az 1868. évi XLIV. tc. a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában.

⁸¹ STIPTA István: *Törekvések a vármegyék polgári átalakítására: tervezetek, javaslatok, törvények*. Budapest, Osiris Kiadó, 1995. 9.

⁸² KOSSUTH Lajos: *Irataim az emigrációból*. Szerkesztette: HELFY Ignác – KOSSUTH Ferenc. Budapest, Atheneum, 1880–82. II. k. 181.

⁸³ FRANKÓI Vilmos (szerk.): *Magyar Országgyűlési Emlékek*. Budapest, Ráth, 1874–1917. X. k. 597.; BARTONIEK (1987) i. m. 81.

⁸⁴ BARTONIEK (1987) i. m. 81.

⁸⁵ ECKHART (1941) i. m. 277.

4. A Szent Korona-tan története mohácsi vész után

A mohácsi vész (1526) után, amikor az Magyarország három részre szakadt és a Török Birodalom a középső részét elfoglalta, a Szent Korona az ország és a nemzet egységének a jelképévé vált. A Szent Korona-tan megőrző erejévé vált a magyar államiságnak, az ország újra egyesülésére irányuló törekvéseknek még akár a Habsburg házi királyokkal szemben is.⁸⁶

Az erdélyi fejedelmek a magyar királlyal kötött szerződésekben több alkalommal is elismerték azt a kötelezettséget, hogy nem idegenítenek el a birtokukban lévő részekből, mert óvják a Szent Korona területét és deklarálták, hogy Erdély is a Magyar Korona elidegeníthetetlen része. Az 1570. augusztus 16-án Miksa (1564–1576) és János Zsigmond Erdély első fejedelme által megkötött speyeri szerződés kimondta:

„[...] nem idegeníthető el semmi azokból a javakból, melyeket a fenséges fejedelem az ország koronájához tartozó jószágokból birtokol, bár szükség esetén neki is, utódainak is álljon szabadságukban elzálogosítani, vagy zálogjoggal terhelni azokat más javára (megtartva az örökös elidegenítés tilalmának záradékát).”⁸⁷

Hasonló egyezséget kötött Báthori Gábor erdélyi fejedelem (1608–1613) II. Mátyással (1608–1619): „Sem Erdélyt, sem más régtől fogva neki alárendelt megyéket, azok várait vagy véghelyeit másként, mint most birtokolja, Magyarország koronájától nem fogja elidegeníteni.”⁸⁸

A királyi Magyarországon a Habsburgok központosítási törekvéseivel szemben is a Szent Korona-tan alapján érveltek. Még a Quadripartitum című, a magyar jogot rendszerező jogszabálygyűjtemény szerkesztői is az egyik legfontosabb tételnek a Szent Korona-tan alkotmányjogi elveinek elismerését tartották.⁸⁹

⁸⁶ Kees TESZELSZKY: *Az ismeretlen korona. Jelentések, szimbólumok és nemzeti identitás.* Pannonhalma, Bencés Kiadó, 2009. 83.

⁸⁷ SINKOVICS István: (szerk.): *Magyar történeti szöveggyűjtemény (1526–1790).* Budapest, Tankönyvkiadó, 1968. II/1. k. 156–168.; OBORNI Teréz: Erdély közjogi helyzete a speyeri szerződés után (1571–1575). In: FODOR Pál – PÁLFFY Géza – TÓTH István György: (szerk.): *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére.* Budapest, MTA TKI Gazdaság- és Társadalomtörténeti Kutatócsoportja, 2002. 291–306.

⁸⁸ *Erdélyi Országgyűlési Emlékek.* Budapest, VI. k. 269.

⁸⁹ ILLÉS József: A Quadripartitum közjogi interpolációi. In: *Értekezések a filozófia és társadalmi tudományok köréből.* Budapest, 1931.; BÉLI Gábor: A Négyeskönyv 1573. évi interpolált válto-

Révay Péter (1568–1622) Turóc vármegyei főispán, aki 1608 és 1622 között őrizte és a történelem során egyedülálló módon öt alkalommal szemlélte és vizsgálta meg a Szent Koronát,⁹⁰ *De Sacre Coronae Regni Hungariae fortuna Commentarius* (Augsburg, 1613.) című könyvében így foglalta össze a Szent Korona-tan lényegét:

„Bizony, úgy vélik, hogy Magyarország királyai méltóságuk teljét, dicsőségüket a Szent Koronától kérik és kapják, neki tulajdonítják az üdvös és hasznos törvények kibocsátását, a fölöslegesek eltörlését. A Koronát mintegy a törvények törvényének tekintik, a magyarok neki szoktak fizetni büntetést és váltságdíjat, neki tesznek ünnepélyes esküt, neki hagynak és ígérnek egyházi és világi örökségeket, neki adják vissza minden vagyonukat, mint valami forrásnak, melyből minden ered, ezért számos várat és a szabad királyi városokat a Szent Korona tulajdonának nevezik, szentül és sértetlenül megtartják a törvényt, hogy ezeket sem magának a királynak, sem bárki más halandónak nem szabad más hasznára vagy javára fordítani vagy (ahogy mi mondjuk) elidegeníteni. Végül is akkora ereje van, hogy aki megsérteni szándékozik, nemcsak felségsértésben bűnös, hanem a vallás és az istenség ellen is vétkezik.”⁹¹

A Szent Korona-tan vonatkozásában a magyar katolikusok és protestánsok is közös platformra jutottak. Pázmány Péter egyik legnevezetesebb művében, az Isteni igazságra vezérlő kalauzban, amely egy időben jelent meg Révay Péter koronaőr nevezetes munkájával olvashatjuk: Szolimán török császár „Legelőszőr Nándor-Fejér-várat megvéve 1521. esztendőben az egyik ágát letöré a magyar koronának, ily erős végháznak megvételével.”⁹²

Bocskai István (1505–1606) református fejedelemnek a Szent Koronához való viszonyulását legékesebben a halála előtt röviddel magyar nyelven kiadott végrendelete tanúsítja:

„Isten megsegéttvén [...] engemet is először kegyelmesen nemzetimtől, kik hiteknek és régi szabadságoknak megkereséséért mellém támadtak volt,

zata és közjogi megoldásai. In: MÁTHÉ (szerk., 2015) i. m. 302.; BÓNIS Péter: *Ius commune és ius imperale a Quadripartitum szerint*. In: MÁTHÉ (szerk., 2015) i. m. 405.

⁹⁰ SZILÁGYI Sándor: Révay Péter és a szent korona. In: *Értekezések a történelmi tudományok köréből*. V. k. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Hivatala, 1875.; BÓNIS György: *Révay Péter*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1981. 43.; TESZELSZKY i. m. 215.

⁹¹ KATONA (szerk., 1979) i. m. 215–216.

⁹² PÁZMÁNY Péter: *Isteni igazságra vezérlő kalauz*. Pozsony, 1613.

fejedelmévé választván; azután egész Erdélyországa is hasonló állapotra fakadván, melyben annak utána csakhamar a két hatalmas császárok közül az egyik, a török, meg is koronázott, a másik ezen fejedelemségben confirmálván, az imperiumi fejedelmek közébe vett.”⁹³

Bethlen Gábor erdélyi fejedelmet (1613–1629) a rendek 1620. augusztus 25-én királlyá választották. A választott királyi címet elfogadta, de nem koronáztatta meg magát, annak ellenére, hogy birtokában volt a Szent Korona.⁹⁴

A későbbi magyar protestáns vallású politikusok, írók, költők - köztük Kazinczy Ferenc, Kölcsey Ferenc, Kossuth Lajos, Arany János, Perényi Zsigmond, Jókai Mór és sokan mások - mindig hűséggel viszonyultak a magyar történelmi alkotmányhoz és a magyar Szent Korona nemzetegyesítő gondolatához.⁹⁵

Kölcsey Ferenc, aki alapos történelmi és jogi ismeretekkel bírt, 1830-ban így írt a Szent Korona-tanról:

„Mert jegy a mi koronánk, jegye a független akaratnak, melynek önkényű mozdulatából egy szabad bajnoknép fejedelmet választott magának, ohajtván a féketlenséget elfojtani, és emberi s nemzeti jogait egyetlenegy középpontban egyesíteni, nehogy széjjeloszlás által meggyengüljenek; zálog a mi koronánk, záloga a legfontosabb, legszentebb kötelességnek, mely fejedelmet nép, és népet fejedelem eránt viszonyos tartozások alatt feloldhatatlanul tart, s melyet a fejedelmi szent esküvés s a népi hódolás a vallás felséges körébe emel fel; pecsét a mi koronánk, pecsétje a fejedelem és nép kölcsönös egyezkedésének, ami, ha felbontatik, többé sem fénynek és érdemnek, sem élet-

⁹³ MAKKAI László – Cs. SZABÓ László (szerk.): *Erdély öröksége. Erdélyi emlékirók Erdélyről*. Budapest, Franklin Társulat, 1942. III. k. 116.; SZIGETHY Gábor: *Bocskai István testamentumi rendelése*. Budapest, Holnap Könyvkiadó, 2001.

⁹⁴ PÁLLFY Géza: A Szent Korona Bethlen Gábor erdélyi fejedelem birtokában. (1619–1622). Egy korona -itineárium összeállításának lehetőségéről. In: SZIJJÁRTÓ M. István (szerk.): *A történelem mint hívás. A Benda-emlékkonferencia előadásai. 2013. november 27.* Budapest, Balassi Kiadó, Ráday Gyűjtemény, 2015. 75.; TÓTH Gergely: *Szent István, Szent Korona, államalapítás a protestáns történetírásban*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatócsoport Történettudományi Intézet, 2016. 47.; KOMÁROMY András: A Szent Korona és Bethlen Gábor. *Századok*, 1898/10. 876–883.

⁹⁵ PÁSZTORI KUPÁN István: A Szent Korona és a magyar protestantizmus. *Keresztény Szó*, 2010/5.

nek és boldogságnak, sem múltnak és jövődőnek becse nincs; s a tisztelet és szeretet imádott tárgyai köz átok alá vettetnek.”⁹⁶

1833-ban, a királyi válasz felvételekor folytatta a fenti gondolatsort, egyúttal összekötve a polgári alkotmány gondolatával:

„A nemzet, Tek. Karok és Rendek, szentnek nevezé a koronát, mert annak ideájával a nemzeti nagy egyesület legszentebb, legsarkalatosb alapjait kötötte együvé. Azért a koronának a nemzet érdekeitől különszakasztott jusai nem lehetnek. Egyedül a polgári alkotvány feltételei alatt nyugszik a korona...”⁹⁷

Amikor II. József 1790-ben meghalt, az ország Szent Koronáját a magyar nép ünneplése közepette Bécsből hazahozták. Ez az egész országot lázba hozó esemény jelképévé vált az abszolutizmus bukásának és a magyar alkotmány visszaállításának. A magyar rendek ekkortól kezdtek használni a latin „*constitutio*” szót, az alkotmány értelmében.⁹⁸ (Az alkotmány szót, a nyelvújítás jegyében Széchenyi István alkotta.⁹⁹) Az „*ősi alkotmány*” kifejezés is ezután vált általánosan elterjedt jelszóvá.

Az 1848. április 11-én szentesített törvények a történeti alkotmányt megőrizve, a jogfolytonosság és a jogkiterjesztés elvét követve megvalósítván a törvény előtti egyenlőséget, a Szent Korona joghatósága alá vonták az ország összes honpolgárát.

⁹⁶ KÖLCSEY Ferenc: Követek visszaérkezésekor, koronázás után. In: *Kölcsey Ferenc összes művei*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1960. II. k. 40.

⁹⁷ KÖLCSEY Ferenc: A királyi válasz felvételekor. In: *Kölcsey Ferenc összes művei*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1960. II. k. 81. Mária Teréziának való felajánlást – a „*vitam et sanguinem*” híres epizódját – 1831-ben Kölcsey Ferenc *Mária Theresia* című versében így örökítette meg: „*Sír vala, gyöngé fiát dobogó kebelére szorítóán, / S álla borúlt napként Mária népe között. / Sírjon-e, mond a büszke magyar, fejedelme magyarnak? / Sírjon-e, kit nagy nép szent koronája födéz? / S lángjai közt nem kérd ő múltkori sérvet, ölö kint; / Halni rohan, küzd, győz; s Mária védve vagyon.*”

⁹⁸ MARCZALI Henrik: *Az 1790/91. évi országgyűlés*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1907. I. k. 110.

⁹⁹ BEÖTHY Zsolt (szerk.): *A magyar irodalom története*. Budapest, Athenaeum, 1893–1895. II. k. 43–44.

Az 1867-es kiegyezés előkészítésekor Deák Ferenc is többek között a Szent Koronára hivatkozott,¹⁰⁰ és a Szent Korona-tan alapján épült ki Magyarországon az alkotmányos monarchia és a parlamentarizmus is.

A Két világháború között a magyar állam továbbra is a Szent Korona-tan és a történeti alkotmány alapján működött. Horthy Miklós kormányzó az ország régi hagyományainak megfelelően csak ideiglenes államfő volt, az ország szuverenitását továbbra is a Szent Korona testesítette meg. Ebben mind a legitimisták, mind pedig a szabad királyválasztók teljes mértékben egyetértettek.¹⁰¹ Az 1920. évi I. tc. kibocsátása után került sor „Az állami hatóságok, hivatalnokok és intézmények elnevezése és az állami címereken a Szent Koronának alkalmazása” című rendelet kibocsátására.¹⁰² Ebben az is szerepel, hogy a magyar állami hatalom jelképeként továbbra is a Szent Koronát kell alkalmazni.

Ennek az elvnek megfelelően készült el az 1930. évi XXXIV. tc., melynek 1. §-a deklarálta: „A bírói hatalmat az állami bíróságok a Magyar Szent Korona nevében gyakorolják.” Zsitvay Tibor igazságügyi miniszter a törvényjavaslat tárgyalásakor, az előadó ajánlásához – többek között – a következőket tette hozzá:

„Amikor ez a törvényjavaslat a magyar korona nevében fogja mondani az ítéleteket, akkor annak a bírónak mindaz a varázssereje meglesz, amely abból az első dekrétumból és Szent István koronájából minden magyar vérén keresztül rezdül: lesz akkor türelmetesség, tehát alaposág, lelkiismeretesség és szociális érzék; lesz törvénytevés, tehát a törvényhez való ragaszkodás és lesz abban igaz ítélet.”

A törvény ezen rendelkezését az alábbiakkal indokolták:

¹⁰⁰ DEÁK Ferenc: *Adalék a magyar közjoghoz. Észrevételek Lustkandl Venczel munkájára: „Das ungarisch – österreichische Staatsrecht.” A magyar Közjog történelmének szempontjából.* Pest, Pfeifer Ferdinánd, 1865. 82–83.

¹⁰¹ EGRESI Katalin: A köztársasági eszme és a Szent Korona-tan a magyar politikai gondolkodásban a két világháború között. In: FEJTL István: (szerk.): *Köztársaság a modern kori történelem fényében. Tanulmányok.* Budapest, Napvilág Kiadó, 2007. 244.

¹⁰² *Budapesti Közlöny*, 1920. március 21., 67. szám.

„az évszázadok folyamán kifejlődött közjogi felfogás szerint a Magyar Szent Korona az ezeréves magyar államiságnak, az uralkodót és az egész magyar nemzetet magábafogaló szuverenitásnak megtestesülése. Az államfőhatalmi jogosítványok egyike a bírói hatalom, ennek a hatalomnak is a Szent Korona a gyökere. A bírói hatalom is külsőleg a Szent Koronában elevenedik meg a legtökéletesebben.”

A Szent Korona-tant és történeti alkotmányt a magyar nemzet mindig is megbecsülte. Az olasz fasizmussal és a német nemzeti szocialista eszmékkel szemben Mindszenty József, Pethő Sándor, Szekfű Gyula és a többi jobboldali, konzervatív gondolkodó – többek között - a Szent Korona-tanra hivatkozva érveltek.¹⁰³ Ezért is nálunk a szélsőséges eszméket valló pártok és mozgalmak (kommunista és fasiszta pártok), melyek szembe helyezték magukat az ország alkotmányával és történeti tradícióival, a lakosság jelentős részének támogatását nem nyerhették el.¹⁰⁴

A szovjet hadsereg elől 1945 márciusában a koronaörök Ausztriába menekítették a Szent Koronát, majd az amerikai hatóságoknak adták át.¹⁰⁵ Az Amerikai Egyesült Államok kormánya Kentucky államában levő Fort Knox katonai támaszponton őriztette szent ereklyénket, majd 1978-ban juttatták vissza a magyar nemzetnek.¹⁰⁶

¹⁰³ NAGY László: A névváltoztatás háttérében – Mindszenty a pángermán mozgalom ellen. In: *Hűséggel az egyházhoz és a történelmi magyar hazához. Tanulmánykötet Mindszenty József pappá szentelésének 70., valamint halálának 40. évfordulójára.* Budapest, Hittel a Nemzetért Alapítvány, 2015. 165.; GRIGER Miklós: *A legitimizmus és a magyar feltámadás: aktuális-e a királykérdés?* Budapest, Nádor Nyomda, 1936. 40.; PETHŐ Sándor: *A magunk útján.* Budapest, Deák Ferenc Társaság, 1937. 71–73.; SZEKFŰ Gyula: Szent István a magyar történet századaiban. In: SERÉDI Jusztián (szerk.): *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1938. III. k. 76.

¹⁰⁴ A nyilas szellemiségű pártok az 1939-es választásokon, a náci Németország támogatásával 19%-ot értek el. Ld. PINTÉR István: *Kényszerpályára szavazó ország – 1939.* In: FÖLDES György – HUBAI László (szerk.): *Parlamenti választások Magyarországon 1920–1998.* Budapest, Napvilág, 1999. 202. Az 1945-ös választásokon a Magyar Kommunista Párt a Szovjetunó támogatása ellenére is csak 16.85%-ot ért el. Ld. BALOGH Sándor: *Szabad és demokratikus választás – 1945.* In: FÖLDES–HUBAI (szerk.) i. m. 228.

¹⁰⁵ HARANGHY Miklós: *A Szent Korona viszontagságai 1944–45-ben.* Budapest, M. Koronaörök Egyesülete, 2012.; HARANGHY Miklós: *A Szent Korona viszontagságai, 1944–1945: A visszaemlékezések tükrében.* *Rubicon*, 2011/1. 4–22.

¹⁰⁶ GLANT Tibor: *A Szent Korona amerikai kalandja és hazatérése.* Debrecen, Debreceni Egyetemi Könyvtár, 2018.; MARTA RAJKOVA: *A Szent Korona Amerikában.* *Jogtörténeti Szemle*, 2013/3–4.

Az 1989-1990-ben lezajlott rendszerváltozáskor a szovjet megszálló csapatok elhagyták Magyarország területét és hazánk újra alkotmányos állam lett. Ennek egyik szimbolikus lépéseként a Szent István államalapításának emlékéről és a Szent Koronáról szóló **2000. évi I. tv.** a Szent Koronát, mivel az megtestesíti a magyar nemzet szuverenitását a Nemzeti múzeumból a nemzetet képviselő Országgyűlés oltalma alá helyezte és a Parlament kupolacsarnokában állította ki, ahol bárki megtekintheti és leróhatja tiszteletét.

61.; RING Orsolya – Soós Viktor Attila: A Szent Korona átadás-átvétele 1978-ban. *ArchivNet*, 8. évf., 2008/3. http://archivnet.hu/diplomacia/a_szent_korona_atadasatvetele_1978ban.html

A KORMÁNYZÓ

Királyhelyettes vagy de facto köztársasági elnök?

KÉPES György
egyetemi docens (ELTE ÁJK)

Barabási Kun József debreceni közjogász professor¹ 1923 szeptemberében Concha Győzőnek írt levelében az alábbiakról panaszkodik:

„Nagyon hibáztatom a kormányt annyiban, hogy a második nemzetgyűlés alatt még semmit sem tett az ősi alkotmány helyreállítása érdekében. [...] Nálunk ma igazában nem királyság, hanem köztársaság van, kormányzóval az élen. És úgy látszik, a provizórium definitivummá akar átvedleni.”²

Amikor az 1920 januárjában megválasztott (első) nemzetgyűlés elfogadta az állami főhatalom gyakorlásának ideiglenes rendezéséről szóló törvényt, hitet tett a történeti alkotmány helyreállítása mellett. A monarchikus államforma restaurációját csak közvetve mondták ki, azzal, hogy a törvény 9. §-ának második bekezdése szerint az „úgynevezett néphatározatot” az Országos Törvénytárból törölni kellett, azaz a népköztársaság 1918. november 16-ai kikiáltása „érvényét” veszítette.³ Az a deklaráció azonban, hogy

¹ Életéről ld. P. SZABÓ Béla – VARGA Norbert: Barabási Kun József (1875–1945). In: P. SZABÓ Béla (szerk.): »Ernyedetlen szorgalommal...« A Debreceni Tudományegyetem jogász professzorai (1914–1949). [Historia Facultatis Iuridicae IV.] Debrecen, 2014. 319–342.

² Barabási Kun József levele Concha Győzőnek, 1923. szeptember 14. MTA Könyvtára Kézirattára, Ms 4811/380. Idézi: SCHWEITZER Gábor: Közjogi provizórium, jogfolytonosság, új közjogi irány. Az 1919/1920-1944 közötti magyarországi alkotmányjog-tudomány vázlatára (I. rész). *Közjogi Szemle*, 2014/1. 13.

³ CSEKEY István: A kormányzó és jogköre. *Magyar Jogi Szemle*, 1920/5. 259.

Magyarország államformája ismét monarchia, hiányzik a törvény szövegéből, sőt mintha ezt a kérdést nyitva is kívánták volna hagyni.⁴ Csekey István szerint ennek tisztán külpolitikai okai voltak.⁵

Az új miniszterelnök, Simonyi-Semadam Sándor által 1920. március 18-án kiadott 2394/1920. M. E. sz. rendelet („Az állami hatóságok, hivatalok és intézmények elnevezéséről, és az állami címereken a szent koronának alkalmazásáról”) viszont úgy foglalt állást – anélkül persze, hogy erre a kormányznak, mint a végrehajtó hatalom szervének bármilyen alkotmányos felhatalmazása lett volna –, hogy Magyarország államformája királyság.⁶ Ezzel az államforma-kérdés (és az 1919. novemberi pártközi megállapodás szerint az antanttal történt egyeztetésnek megfelelően erről tartandó népszavazás)⁷ lekerült a politikai napirendről.⁸

1. Az államfői intézmény és az államforma

Azt, hogy egy adott állam milyen államformában működik, az államfői intézmény jellegzetességei határozzák meg. A jogtudomány szerint egy állam formája kétféle lehet: vagy monarchia, vagy köztársaság.⁹ Ferdinandy Gejza 1895-ben a királyi méltóságról írt művében e kettő elhatárolásánál

⁴ EGYED István: Ideiglenes államfő. *Jogállam*, 1920/3. 99.; POLNER Ödön: A kormányzói jogkör kiterjesztésének kérdése. *Magyar Jogi Szemle*, 1937/3. 96–101. 97.; SZABÓ István: Az államforma kérdése 1919/1920 fordulóján. In: MEZEY Barna – RÉVÉSZ T. Mihály (szerk.): Ünnepi tanulmányok Máthé Gábor 65. születésnapja tiszteletére. Budapest, 2006. 591. [a továbbiakban: SZABÓ (2006a)]

⁵ CSEKEY István: *Magyarország alkotmánya*. Budapest, 1943. 95.

⁶ SZABÓ István: A királyi trón betöltése körüli viták a két világháború közötti Magyarországon. *Iustum Aequum Salutare*, 2006/1–2. 177. [a továbbiakban: SZABÓ (2006b)]; ld. még: CSEKEY (1920) i. m. 260.; CSEKEY (1943) i. m. 95.; MEZEY Barna (szerk.): *Magyar alkotmánytörténet*. Budapest, 2003. 363.; SZABÓ (2006a) i. m. 593., 595.

⁷ PÖLÖSKEI Ferenc: Az államforma és az „alkotmányosság” kérdései 1919–1920 fordulóján. *Történelmi Szemle*, 1976/3. 326.

⁸ PÖLÖSKEI i. m. 327.; PÜSKI Levente: *A Horthy-rendszer*. Budapest, 2006. 16.

⁹ Ld. pl. HALÁSZ Iván: Köztársaság, republikanizmus, népszuverenitás, demokrácia, patriotizmus. In: GÁRDOS-OROSZ Fruzsina – HALÁSZ Iván (szerk.): *Bevezetés az alkotmányjogba. Alapfogalmak*. Budapest, 2019. 93.; TRÓCSÁNYI László – CSINK Lóránt: Államforma, kormányforma, államszerkezet. In: TRÓCSÁNYI László – SCHANDA Balázs (szerk.): *Bevezetés az alkotmányjogba*. Budapest, 2014. 77.; NÉMETH Lajos: Államforma, kormányforma, kormányzati rendszerek. In: DEZSŐ Márta – POZSÁR-SZENTMIKLÓSY Zoltán (szerk.): *Alkotmányjogi alapok*. Budapest, 2008. 20.

az államfői megbízatás időtartamát tekintette döntőnek, hozzátéve (a köztársaság kapcsán) annak eredetét is („választott”),¹⁰ de később megjegyezte: „köztársasági alkotmányokban az államfő sem teljesen felelőtlen, s az államfő abszolút felelőtlenége csak monarchiában érvényesül”.¹¹ Concha Győző kifejezetten ez utóbbit emelte ki *differentia specificaként*: monarchia az az államforma, melynek államfője „az egyetlen egy ember az államban, ki jogilag semminemű tényeiért nem felelős”.¹² Gábor Gyula is ezt hangsúlyozta: „az uralkodó felelőtlenége monarchikus államban egy vitathatatlan alaptétel”.¹³

A monarchia tehát olyan államforma, amelyben az államfői tisztség örökletes,¹⁴ a megbízatás élethosszig szól és az államfő felelőtlen. E sorok írója e három klasszikus szemponthoz egy negyediket is hozzá szokott tenni, amelyet az idézett jogtudósok nem emeltek ki külön. Ez pedig nem más, minthogy a monarchiákban az uralkodó személyéhez és működéséhez ünnepélyes külsőségek kapcsolódnak (ceremonialitás).¹⁵ A jelen tanulmányban a továbbiakban e négy szempont alapján azt vizsgáljuk, hogy az 1920: I. tc.-kel létrehozott kormányzói intézmény inkább tekinthető-e „koronázatlan királynak”, vagy azoknak a korabeli kritikusoknak volt igazuk, akik az ideiglenes rendelkezésekben a köztársaság burkolt továbbélését vélték látni.

¹⁰ FERDINANDY Gejza: *A királyi méltóság és hatalom Magyarországon*. Budapest, 1895. 55.

¹¹ FERDINANDY (1895) i. m. 98.

¹² CONCHA Győző: *Politika. I. kötet: Alkotmánytan*. (II. kiadás) Budapest, 1907. 397.

¹³ GÁBOR Gyula: *A kormányzói méltóság a magyar alkotmányjogban*. Budapest, 1932. 194. Ld. még: CSEKEY István: *A kormányzói jogkör reformja. Acta Litterarum ac Scientiarum Regiae Universitatis Hungaricae Francisco-Josephinae. Sectio Juridico-Politica, 1937/1. 103–161. 115.*

¹⁴ Téglási András, Trócsányi László és Csink Lóránt – Max Weber alapján – ehelyett a tradicionális (vagy történelmi) legitimációt emelik ki, ld. TÉGLÁSI András (szerk.): *Az állam szervezete*. Budapest, 2018. 33.; TRÓCSÁNYI–CSINK i. m. 77.; illetve a legitimáció típusairól MAX WEBER: *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai 1. Szociológiai kategóriatan*. Budapest, 1987. 224.

¹⁵ KÉPES György: *Állam- és kormányformák; a magyar polgári állam korszakai*. In: KÉPES György (szerk.): *Magyar alkotmány- és közigazgatás-történet a polgári korban. A hatalommegosztás államszervezete, 1848–1949*. Budapest, 2013. 49–68. 49.

2. A kormányzói intézményre irányadó fontosabb törvények

2.1. Kiindulópont: az 1920. évi I. törvénycikk

A közjogi provizórium korszakát megalapozó 1920: I. tc. nem foglalt egyértelműen állást abban a kérdésben, hogy mi Magyarország államformája, és azt sem mondta ki, hogy ki Magyarország államfője. Ennek megfelelően azt sem tisztázta egyértelműen, hogy a második fejezetében létrehozott kormányzói tisztség ténylegesen a király helyettesítését jelenti-e. A 12. §-hoz fűzött indokolás mindenesetre ezt sugallja: azért választ a nemzetgyűlés kormányzót, hogy „betöltse azt az űrt, amely alkotmányos életünkben az államfő működésének szüneteléséből származott”. A jogkörök megállapítása kapcsán (13. §) kifejezetten Hunyadi János gyámkormányzóságát hozza fel példaként.¹⁶ Csekey István szerint „a nemzetgyűlés szeme előtt kizárólag a régenség intézménye lebegett”.¹⁷

Ha magukat a jogköröket vizsgáljuk, azt állapíthatjuk meg, hogy a normaszövegben hangsúlyozott ideiglenesség óhatatlanul közjogi bizonytalanságot szült (ami persze lehetett akár szándékos is, amint arra Polner Ödön később utalt).¹⁸ Szinte egyenlő súllyal találunk monarchikus és republikánus jellegzetességeket azok között a szabályok között, amelyekkel az 1920: I. tc.-ben a kormányzó jogállását igyekeztek körülírni. A kormányzót a nemzetgyűlés választotta, és tisztségét nem tette örökletessé, sőt a trónjövőbeli betöltésére nézve még az utalásoktól is tartózkodott.

Érdeemes megjegyezni, hogy korábban a magyar történelemben maga az uralkodó jelölt ki helytartókat saját távolléte idejére azokban az esetekben, amikor az egyébként e feladat ellátására hivatott nádor tisztsége betöltetlen volt, vagy éppen azt (alkotmányértő módon) nem kívánta figyelembe venni.¹⁹ Az első világháború utáni zűrzavaros időkből olyan példát is ismerünk, amikor a helytartói intézmény már ismeretlen volt ugyan a magyar

¹⁶ *Nemzetgyűlési irományok*, 1920. I. kötet. 21.

¹⁷ CSEKEY (1937) i. m. 111.

¹⁸ POLNER i. m. 97.

¹⁹ Gábor Gyula a különféle (helyenként az őket megbízó uralkodók vagy akár saját maguk által tévesen kormányzónak nevezett) királyi helytartókra és működésükre számos példát ír, az I. János király nevében kormányzó Drugeth Ferenc *locumtenens*től (1528–29) egészen István főherceg nádorrá választása előtti, átmeneti helytartóságáig (1847), ld. GÁBOR i. m. 106–138.

közjogban, a rendkívüli helyzetben mégis megpróbálták alkalmazni: lásd József Ágost főherceg 1918. őszi ténykedését (mint *homo regius*), ami aztán „kormányzósággá” változott 1919. augusztus 7–23. között, természetesen továbbra is mindenféle alkotmányos jogalap nélkül.²⁰

Gábor Gyula szerint „1920-ban sem a trónüresedés miatti, sem a gyám-kormányzóság, sem a távollét miatti helytartóság esete fenn nem forgott”.²¹ A kormányzói intézmény megítélését az sem teszi egyszerűbbé, hogy a nemzetgyűlés nem határozott meg konkrét időtartamot a megbízatás betöltésére. A törvény 12. §-a szerint a kormányzó addig tölti be tisztségét, amíg a végleges (tényleges?) államfő „tisztét tényleg átveszi”. Azaz egy jövőbeli feltétel bekövetkeztéig tart a kormányzó mandátuma, nem pedig meghatározott ideig.

A harmadik kritérium a felelősségre vonhatóság, amiben viszont a törvény köztársasági színezetet adott a kormányzói intézménynek, ugyanis kimondta, hogy „a kormányzót az alkotmány vagy a törvény megszegése esetében a nemzetgyűlés felelősségre vonhatja”, de közvetlenül azután tette ezt, hogy rögzítette: „a kormányzó személye sérthetetlen és ugyanolyan büntetőjogi védelemben részesül, mint törvényeink szerint a király” (14. §). A felelősségre vonás rendjét külön törvényben rendelte szabályozni, amelyet aztán nem alkotott meg. A felelősség meghatározásában (alkotmány vagy törvény megszegése) eközben az 1848: III. tc. 32. § a) pontja tükröződött vissza.

Kmety Károly *Magyar közjog* című tankönyvének 1926. évi kiadásában leszögezi: „a magyar állam királysági jellege [...] a kormányzónak jogi felelősségével nehezen egyeztethető össze”.²² Ezzel cseng egybe az 1920: I. tc. 14. §-ához fűzött miniszterelnöki indokolás, mely szerint a kormányzó jogállása „nem azonosítható a szuverén államfő állásával, hanem megfelel annak a jogállásnak, amelyet a köztársaságban a köztársasági elnök tölt

²⁰ OLASZ Lajos: *A kormányzóhelyettesi intézmény története (1941–1944)*. Budapest, 2007. 119. A témáról részletesen ld. NÁNYAI Mihály: *Habsburg-Lotharingiai József Ágost főherceg katonai és politikai szerepvállalása, 1914–1924*. Doktori disszertáció (ELTE BTK). Budapest, 2016. Különösen: 162–171. illetve 185–206.

²¹ GÁBOR i. m. 185. Gábor Gyula a különféle, helyenként kormányzónak nevezett királyi helytartókra és az ő működésükre számos példát ír, Drugeth Ferenctől (1528–29) egészen István főherceg nádorrá választása előtti helytartóságáig (1847), ld. GÁBOR i. m. 106–138.

²² KMETY Károly: *Magyar közjog*. Budapest, 1926. 262–263.

be.”²³ Ez alapján, ha eltekintünk a Csekey István által a nemzetgyűlésnek már 1920 tavaszán felrótt kapkodás miatti bizonytalanságtól,²⁴ akár azt is gondolhatjuk, hogy a jogalkotó szándéka az lehetett, hogy mindaddig, amíg nem rendezik véglegesen az államfői hatalom betöltésének kérdését, egy kvázi-köztársasági államfő lássa el ideiglenesen az e tisztségből adódó feladatköröket. Erre az értelmezésre dolgozatunk harmadik fejezetében még visszatérünk.

E tanulmánynak nem tárgya a kormányzói jogkörök részletes elemzése, csupán utalni szeretnénk arra, hogy azokat a Hunyadi János jogkörei vonatkozó 1446: VI. tc. logikáját követve állapították meg,²⁵ miközben maguk a korlátozások olyan mérvűek voltak, amire korábban alkotmánytörténetünkben nem volt példa. Érintették a szentesítési jogot, az elnapolást és felosztatást, a külügyi és hadügyi felségjogot, az adományozási jogot, a főkegyúri és a kegyelmezési jogot is. Olasz Lajos szerint mindezek alapján „a kormányzó tényleges hatalma európai összehasonlításban alapvetően a gyenge köztársasági elnöki pozícióhoz állt közel”.²⁶

Felmerül ugyanakkor a kérdés, hogy volt-e olyan jogköre a kormányzónak az 1920: I. tc. eredeti rendelkezései szerint, amelyre azt mondhatjuk, hogy nem jellemző, vagy akár kizárt, hogy köztársasági elnök hasonlót gyakoroljon. A sérthetlenség és legmagasabb szintű büntetőjogi védelem kapcsán Csekey már 1920-ban kifejtette, hogy egy sérthetetlen államfő felelősségre vonhatósága „jogi abszurdum”.²⁷ Gábor Gyula 1932-ben a kormányzói méltóság történetéről írt monográfiájában hozzáteszi: „korlátolt sérthetlenségről eddig a magyar alkotmány nem tudott”.²⁸ Azaz egy államfő vagy felelős (köztársasági), de akkor nem sérthetetlen; vagy ha sérthetetlen, akkor nem felelősségre vonható. Bölöny József (és 1937-ben Csekey) ezzel az okfejtéssel nem ért egyet, ugyanis szerintük a kormányzó nem azért nem

²³ *Nemzetgyűlési irományok*, 1920. I. kötet. 23–24. Idézi SZABÓ (2006a) i. m. 596.

²⁴ CSEKEY (1920) i. m. 264–265.

²⁵ EGYED (1920) i. m. 100.; PÜSKI i. m. 18–19.

²⁶ OLASZ Lajos: A kormányzó utódlásának kérdése a Horthy-korszakban. *Közép-Európai Közlemények*, 2015/4. 33.

²⁷ CSEKEY (1920) i. m. 262.

²⁸ GÁBOR i. m. 190.

lett felelőtlen, mert jogállása a köztársasági elnökére hasonlít, hanem mert nem is államfő.²⁹

A 15. § azon rendelkezése, mely szerint „a kormányzót [a] ’főméltóságú kormányzó úr’ cím használata illeti meg”, mindezekon felül arra enged következtetni, hogy a királyi címek és a felség (*maiestas*) megnevezés egyfajta pótlékeként alkották azt meg. A szakasz indokolása is ezt támasztja alá a maga szükszavúságában: „a 15. § a kormányzó címét állapítja meg”.³⁰ Gábor Gyula ezzel is vitába száll: „az államfőnek magasabb rangjelzést kell viselnie, mint bármely alattvalónak [...], ennél fogva a kormányzónak magasabb címzés jár mint a magyar hercegi családok elsőszülötteinek, akik «főméltósága» címmel élnek”.³¹

Nem csoda, hogy mindezen, egymásnak logikailag ellentmondó rendelkezések alapján – különösen a törvényjavaslat indokolása fényében – nem könnyű eldönteni nemcsak azt, hogy milyen tisztség volt az 1920. február 29-én kihirdetett törvény szerinti kormányzói méltóság, de még azt sem, hogy milyennek szánták. Azon túl persze, hogy magát a szabályozást (és talán az egész intézményt) nyilván valóban ideiglenesnek gondolták. Püski Levente szerint a nemzetgyűlési többség azt kívánta kifejezni, hogy „hátróztott különbség van a királyt helyettesítő és a királyi hatalom között”.³²

Polner Ödön ennél markánsabb álláspontot fogalmaz meg 1937-ben: „a kormányzó jogállását [...] tudatosan és bevallottan általában olyannak állapította meg, amilyen a köztársasági államfőké szokott lenni”.³³ A két világháború közötti magyar politikatörténetet kutató finn történész, Ville Häkkinen szintézise szerint „az újonnan megalkotott régensi [kormányzói] hivatal a monarchikus hagyományok és – kisebb mértékben – a háború utáni alkotmányos újjászervezés igényének volt a kombinációja.”³⁴

²⁹ BÖLÖNY József: *Királyi hatalom és kormányzói jogkör*. Budapest, 1933. 58.; CSEKEY (1937) i. m. 114.

³⁰ *Nemzetgyűlési irományok*, 1920. I. kötet. 24.

³¹ GÁBOR i. m. 190.

³² PÜSKI i. m. 21.

³³ POLNER i. m. 97.

³⁴ VILLE HÄKKINEN: *From Counterrevolution to Consolidation? Language of Nation-building in the Hungarian Parliamentary Debates, 1920–1928*. Doktori disszertáció (University of Jyväskylä), Jyväskylä, 2019. 50.

2.2. Az első jogkörbővítés: az 1920. évi XVII. törvénycikk

Mint ismeretes, a kormányzói jogkörök első bővítésére szokatlanul gyorsan, szinte pontosan fél év elteltével sor került. Gábor Gyula és a vele egyetértő Csekey István utólag ezzel is bizonyítottak láttá, hogy „nem volt kellően előkészítve” az 1920: I. tc.,³⁵ holott nem erről volt szó. Az, hogy mind a nemzetgyűléssel szembeni (elnapolás), mind a hadügyi (a hadsereg országhatáron kívüli bevetése), mind pedig a kegyelmezési jog tekintetében gyors változtatás történt, sokkal inkább azzal függött össze, hogy Horthy az eredeti kormányzói jogkört szinte megalázóan csekélynek tartotta, és a fenti három államfői jog megvonása miatt olyan mértékben volt csalódott, sőt felháborodott, hogy vissza akarta utasítani a kormányzói megbízatást.³⁶

Csekey már 1920 májusában részletes elemzést tett közzé, amelyben erőteljesen kritizálta az 1920: I. tc.-et, már-már fércműnek nevezve azt („a gyors munka sohasem jó”).³⁷ Kritikájának vezérfonala a köztársasági eszme „alkotmányunkba való becsempészése” miatti aggodalom volt, így azt vette sorra, hogy mely jogkörök nem egyeztethetőek össze egy monarchia államfői tisztségével. Felsorolása jelentősen túlterjeszkedett azokon az elemeken, amelyeket a visszaemlékezések szerint maga Horthy is kritizált, és amelyeket – a Rakovszky István házelnök által tett, Prohászka Ottokár püspök által közvetített ígéretnek megfelelően – 1920 augusztusában korrigáltak.

³⁵ CSEKEY (1937) i. m. 121.; GÁBOR i. m. 4–5.

³⁶ HOLLÓS Ervin – LAJTAI Vera: *Horthy Miklós, a fehérek vezére*. Budapest, 1945. 251–252.; OLASZ (2015) i. m. 33.; PÖLÖSKÉI i. m. 329.; PÜSKI i. m. 17–19.; Thomas SAKMYSTER: *Admirális fehér lovon*. Budapest, 2001. 62.; VARGYAI Gyula: *Katonai közigazgatás és kormányzói jogkör*. Budapest, 1971. 301–302. Maga a kormányzó az emlékirataiban úgy nyilatkozik, hogy a jogkörök elégtelensége (és a királynak korábban tett eskü) csak ürügy volt, ő valójában ezektől függetlenül sem szeretett volna ideiglenes államfő lenni, hanem Apponyi Albert gróft szánta erre a posztra, ld. HORTHY Miklós: *Emlékirataim*. Budapest, 1990. 137–138. A történészek mindezt a kormányzóválasztás előkészítésének körülményei alapján meggyőzően cáfolják. A rendszerváltozás előtti történeti szakirodalom e körben a Nemzeti Hadsereg különítményeseinek fenyegető parlamenti jelenlétét emelte ki (ld. pl. HOLLÓS–LAJTAI i. m. 250–253.; VARGYAI i. m. 296–303.), míg az újabb történettudomány azt hangsúlyozza, hogy ez a katonai erődemonstráció tulajdonképpen felesleges is volt, mivel Horthy kormányzóvá választása (ami állítólagosan őt „meglepte”) egy percig sem volt kétséges (PÜSKI i. m. 17).

³⁷ CSEKEY (1920) i. m. 264.

Az erőteljesen monarchista felfogást képviselő közjogász a szerinte „jakobinus” színezetű szuszpenzív vétő³⁸ helyett szentesítési jogot (azaz korlátlan vétót) követelt, továbbá korlátlan elnapolási és felosztatási jogot javasolt biztosítani a nemzetgyűléssel szemben, sürgette a hadsereg országhatáron kívül bevetése korlátjának eltörlését, indokolatlannak tartotta a nemességadományozási jog megvonását, követelte a főkegyúri, valamint az amnesztiajog megadását, és – ahogy már idéztük – már ekkor élesen kikelt a felelősségre vonhatóság, mint a monarchiával össze nem egyeztethető intézmény ellen.³⁹

Simonyi-Semadam „kamikaze-kormányára”⁴⁰ még nem, de a kormányzó által 1920. július 25-én kinevezett új miniszterelnök, gróf Teleki Pál kormánya már július 28-án a nemzetgyűlés elé terjesztette az első jogkörbővítő törvényjavaslatot, amelyet az ideiglenes törvényhozó testület igen rövid idő alatt, augusztus 7-én el is fogadott (1920: XVII. tc.).⁴¹ A törvény a javaslat szerint megadta volna a kormányzónak „az országgyűlés elnapolásának, berekesztésének és felosztatásának a királyi hatalomban foglalt jogát”,⁴² de a nemzetgyűlés végül csak 30 napos elnapolásba egyezett bele.⁴³ A kormányzó „közvetlenül fenyegető veszély esetében” előzetes jóváhagyás nélkül is bevethette külföldön a hadsereget, továbbá megkapta az általános kegyelmezés jogát is.

E változtatások az ígéretnek megfelelően a Horthy által leginkább kifogásolt három ponton bővítették ugyan a kormányzói jogköröket, azonban távol álltak Csekey elképzeléseitől, és még mindig inkább egy (már erősebb)

³⁸ Amely valójában az 1791. évi, még monarchikus francia alkotmányból ered, de ott is erősebb, ugyanis kétszeri visszaküldési jogot biztosít (igaz, az adótörvényekkel szemben még egyszer sem): „Abban az esetben, ha a király megtagadja egy határozat elfogadását, elutasítása csak felfüggesztő érvényű lehet. Amennyiben a határozatot hozó törvényhozás után két másik törvényhozás is egymás után bemutatja ugyanazt a határozatot ugyanazon szavakkal, a király köteles elfogadni azt” (1791. évi alkotmány, harmadik szekció, 2. cikkely). Ld. HAHNER Péter (szerk.): *A nagy francia forradalom dokumentumai*. Budapest, 1999. 128.

³⁹ CSEKEY (1920) i. m. 261–262.

⁴⁰ A *bonnot*-t természetesen Antall József miniszterelnöktől kölcsönöztük – a szerző megj.

⁴¹ A javaslatot ld. *Nemzetgyűlési irományok*, 1920. III. kötet. 340–341., miniszteri indokolását: 342–345. A javaslat vitáját az 1920. augusztus 5-ei ülésnapon tartották, ld. *Nemzetgyűlési napló*, 1920. IV. kötet. 237–246., majd két nappal később, harmadik olvasatban elfogadták, ld. *Nemzetgyűlési napló*, 1920. IV. kötet. 276.

⁴² *Nemzetgyűlési irományok*, 1920. III. kötet. 344.

⁴³ OLASZ (2015) i. m. 34.

köztársasági elnöki jogállásra emlékeztettek, mint a királyéra. A javaslat indokolása is utal arra – szinte magyarázkodva –, hogy valójában itt nem királyi felségjogok biztosításáról van szó, hiszen hasonló hatáskörök köztársaságokban is előfordulnak.⁴⁴

2.3. Trónfosztás új király megválasztása nélkül: az 1921. évi XLVII. törvénycikk

I. Károly osztrák császár 1918. november 11-én Bécsben, a schönbrunni kastélyban aláírt egy géppel írt nyilatkozatot, melyben „elismerte Német-Ausztria szabad döntését jövőbeni államformáját illetően”. Másnap az ideiglenes nemzetgyűlés törvénybe iktatta, hogy „Német-Ausztria demokratikus köztársaság”.⁴⁵ A császár még előző nap eckartsauai vadászkastélyába utazott. Itt kereste őt fel a magyar főrendiház küldöttsége november 13-án, és itt írta alá (IV. Károly magyar királyként) az „eckartsauai nyilatkozat” néven ismert, hasonló tartalmú, de Magyarországra vonatkozó dokumentumot:

„Nem akarom, hogy személyem akadályul szolgáljon a magyar nemzet szabad fejlődésének, mely iránt változatlan szeretettel vagyok áthatva. Ennélfogva minden részvételtől az államügyek vitelében lemondok és már eleve elismerem azt a döntést, mely Magyarország jövődő államformáját megállapítja.”⁴⁶

Ebben a (schönbrunnival ellentétben végig kézzel írt)⁴⁷ nyilatkozatban nem tett mást, mint megismételte, amit Ausztria vonatkozásában is leírt: a kialakult helyzetben nem kíván részt venni az államügyek intézésében, egyben elismeri népei döntését országaik államformáját illetően. November

⁴⁴ Ld. *Nemzetgyűlési irományok*, 1920. III. kötet. 343–344.

⁴⁵ Wilhelm BRAUNEDER: *Osztrák alkotmánytörténet napjainkig*. Ford.: KAJTÁR István. Pécs, 1994. 241–242.; SZABÓ István: *Ausztria államszervezete, 1918–1955*. Budapest, 2010. 41. I. Károly osztrák császár 1918. november 11-ei nyilatkozatát ld. https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/6/61/Verzichtserkl%C3%A4rung_Karl_I._11.11.1918.jpg (letöltés: 2020. 04. 28.)

⁴⁶ *Nemzetgyűlési irományok*, 1920. I. kötet. 14.

⁴⁷ A nyilatkozat kiváló minőségű digitális másolatát ld. a Magyar Nemzeti Levéltár honlapján, https://mnl.gov.hu/a_het_dokumentuma/iv_karoly_eckartsaui_nyilatkozata.html (letöltés: 2020. 04. 27.)

16-án a magyar Nemzeti Tanács ki is kiáltotta a köztársaságot, egy úgynevezett „néphatározat” elfogadásával. Az eckartsauai nyilatkozat pontosan erre az esetre, tehát az államformaváltásra vonatkozott. Nem tartalmaz mást, mint annyit, hogy ha Magyarország államformája köztársaság lesz, akkor az uralkodó tudomásul veszi, hogy annak királyként nem lehet államfője. A nyilatkozatban szó sincs arról, hogy IV. Károly lemondott volna a trónról.⁴⁸

A trónlemondás egyébként nem is lett volna érvényes, hiszen a dokumentum nem tartalmaz miniszteri ellenjegyzést, ráadásul az 1867: III. tc., amellyel a magyar országgyűlés utólag legitimálta V. Ferdinánd 1848. december 2-ai (közjogi értelemben szintén érvénytelen) lemondását, azt is kimondta, hogy „minden ezentúl bekövetkezhető trónlemondás Magyarország külön értesítése mellett, s alkotmányos hozzájárulásával történjék” (3. §).⁴⁹ E két formai feltétel egyikének hiánya is elegendő lett volna ahhoz, hogy érvénytelennek tekintsük IV. Károly lemondását, de mivel ő nem tett ilyen nyilatkozatot, a trónról való lemondás érvényességének kérdése merőben teoretikus.

Következésképpen, amikor az 1921. év folyamán két alkalommal is megkísérelte, hogy államfői pozícióját visszavegye, erre minden közjogi alapja megvolt.⁵⁰ A visszatérési kísérletnek ugyanakkor politikai realitása nem volt, ugyanis annak sikere *casus belli* lett volna a környező országok számára, amint arra Horthy is utal emlékirataiban.⁵¹ A második, októberi (immár katonai erővel megakadályozott) visszatérési próbálkozás után a nemzetgyűlés törvényben mondta ki a trónfosztást, amely nemcsak IV. Károlyra, hanem az egész dinasztiára kiterjedt.⁵² Az 1921: XLVII. tc. egyúttal azt is rögzítette, hogy Magyarország államformája királyság (ez korábban csak közvetett módon szerepelt az 1920–21. évi törvénycikkekben).⁵³

⁴⁸ CSEKEY (1937) i. m. 112.; PÜSKI i. m. 19.; SZABÓ (2006b) i. m. 177.

⁴⁹ CSEKEY (1937) i. m. 112.; SZABÓ (2006b) i. m. 177.

⁵⁰ PÜSKI i. m. 19.

⁵¹ HORTHY i. m. 153.

⁵² PÜSKI i. m. 20.

⁵³ SZABÓ (2006a) i. m. 594. Szabó István példaként a kir. ítélőbírák és a kir. ügyészek státusáról szóló 1920. évi XX., a magyar királyi szabadalmi bíróság elnökének, alelnökének és bírának illetményéről szóló 1921. évi XXIV. és a magyar királyi honvédségről szóló 1921. évi XLIX. tc.-et említi (utóbbi sorszáma már későbbi, mint a trónfosztó törvény).

Ezzel a törvénnyel kapcsolatban is súlyos alkotmányossági aggályok merülnek fel. Egyrészt nemzetközi nyomásra, sőt háborús fenyegetettség hatása alatt született, azaz a nemzetgyűlés az elfogadásakor nem tudott szuverén döntést hozni.⁵⁴ Másrészt nemhogy egy ideiglenes törvényhozó testületnek, még az országgyűlésnek sincsen trónfosztási joga, ugyanis a király felelőtlenségének közjogi következménye, hogy „a király trónjától soha, semmi körülmények között meg nem fosztható”.⁵⁵ Trónfosztás ennek megfelelően csak forradalmi úton, az alkotmányos kontinuitás megszakításával, azaz köztársaság kikiáltásával következhetett volna be, ami „az erőszak ténye, amit jogilag indokolni nem lehet”.⁵⁶

A detronizációs törvény ugyanakkor új helyzetet teremtett, amivel azonban épp maga a jogalkotó nem tudott (vagy nem akart) mit kezdeni. Bár a trónfosztással látszólag a szabad királyválasztók arattak győzelmet a legitimisták fölött,⁵⁷ e politikai erőn belül – Püski Leventét idézve – „a jelölt személyére vonatkozóan továbbra sem volt egység, [így] célszerűbbnek tűnt a meglévő állapotot – a király nélküli királyságot – meghosszabbítani”.⁵⁸ Mindez indirekt módon a kormányzó pozícióját erősítette meg, ugyanis a királyválasztás elmaradásával (elhalasztásával) az 1920. február végén ideiglenes jelleggel létrehozott kormányzói intézmény állandósulni látszott. Ráadásul a Madeira szigetére száműzött utolsó megkoronázott magyar uralkodó 1922. április 1-jén, életének mindössze 35. évében elhunyt.

⁵⁴ Ez világosan kiderül a törvényjavaslat miniszterelnöki indokolásából, ld. BÖLÖNY (1933) i. m. 41–42.; MOLNÁR Kálmán: *Magyar közjog*. [3. kiadás] Pécs, 1929. 260–261.; az indokolás teljes szövegét ld. *Nemzetgyűlési irományok*, 1920. XII. kötet. 44–45.

⁵⁵ MOLNÁR (1929) i. m. 260. Ld. még BÖLÖNY (1933) i. m. 42.; CSEKEY (1937) i. m. 113.; MOLNÁR (1929) i. m. 360.

⁵⁶ BÖLÖNY (1933) i. m. 42., 44.; MOLNÁR (1929) i. m. 262–263. Böllöny József nem kevesebb, mint tizenkét pontban sorolja fel, miért tekinti érvénytelennek a trónfosztási törvényt, ld. BÖLÖNY (1933) i. m. 49–50.

⁵⁷ Miközben gróf Bethlen István miniszterelnöki indokolása legitimista szellemiséget tükröz, ld. SZABÓ (2006b) i. m. 186.

⁵⁸ PÜSKI i. m. 20.

2.4. A második jogkörbővítés: az 1926. évi XXII. törvénycikk

Az 1920–22. évi nemzetgyűlésnek az alkotmányos jogfolytonosság helyreállítása és az államfői jogok gyakorlásának ideiglenes rendezése mellett feladata lett volna az országgyűlés helyreállítása is. Ehhez egyrészt törvényt kellett volna alkotnia az országgyűlési választójogról, hiszen Friedrich István 5985/1919. M. E. sz. rendelete a nemzetgyűlési választásokra vonatkozó ideiglenes, nem törvényi szintű jogforrás volt, miközben utolsó választójogi törvényünk, az 1918: XVII. tc. aligha lett volna helyreállítható. Másrészt pedig rendelkeznie kellett volna a főrendiház visszaállításáról, ami szintén nem lett volna megvalósítható az 1885: VII. tc. újbóli hatályba léptetésével.

Mint tudjuk, az 1920-as nemzetgyűlés e két feladat egyikének sem tett eleget. Ezért, egy furcsa alkotmányjogi megoldással (amelyre most részletesen nem térünk ki)⁵⁹ az új kormányfő, gróf Bethlen István kiadta 2200/1922. M. E. sz. rendeletét, amely alapján újabb ideiglenes törvényhozó testületet, egy második nemzetgyűlést választottak. Ebben Bethlen kormányának immár meggyőző többsége volt, amivel elhárult az akadály az elmaradt törvények megalkotása elől. Az 1925: XXVI. tc. törvényerőre emelte Bethlen választójogi rendeletét, az 1926: XXII. tc.-kel pedig sor került a parlament második kamarájának, a régi főrendiháztól merőben eltérő összetételű felsőháznak a felállítására.

A felsőházi törvény fontos pontokon változtatott a kormányzó által gyakorolható államfői jogok körén. A jogállást illetően egyrészt szabályozta a kormányzó közjogi felelősségre vonásának rendjét, hasonlóan a miniszterek 1848: III. tc. szerinti felelősségre vonásához,⁶⁰ de – ahogy Püski Levente is kiemeli⁶¹ – nem pontosan azonos módon, mivel a vádemeléshez kétharmados többséget írt elő. Másrészt kimondta, hogy „ha a kormányzói tisztt az államfői hatalom gyakorlásának végleges rendezése előtt üresedik meg”, új kormányzót kell választani, azaz megerősítette a kormányzói tisztség választott jellegét, tovább hosszabbítva a provizórium tartamát,

⁵⁹ Ld. KÉPES György: A szociáldemokraták és a választójog kérdése a két világháború közötti korszakban. In: SCHWEITZER Gábor – SZABÓ István (szerk.): *A közjogi provizórium időszakának alkotmányos berendezkedése I.* Budapest, 2016. 23–96. 34–38.; SIPOS Péter: Választójogi puccs 1922-ben. A polgári demokrácia szűkítése 80 évvel ezelőtt. *História*, 2002/7. 6–10.

⁶⁰ CSEKEY (1937) i. m. 121.

⁶¹ PÜSKI i. m. 20.

előrevetítve (királyválasztás helyett) akár egy vagy több újabb, parlament általi kormányzóválasztást is. Végül pedig megadta a kormányzó számára a felsőházi tagok élethosszig való kinevezésének korábbi királyi jogát.

Molnár Kálmán 1945-ben megjelent, a két világháború közötti korszakot közjogi szempontból értékelő művében az 1926: XXII. tc. kinevezésen alapuló felsőházi tagságot szabályozó 23–24. §-ai kapcsán egy igen érdekes körülményre hívja fel a figyelmet: e két szakasz három bekezdésben is az „államfő” szót használja a mondat alanyaként. „Olyan észrevétlenül csempézik be ezt a változást a törvénybe, mintha itt csak egyszerű stiláris változásról lenne szó, mintha szinonim kifejezések cserélnék fel egymást. De az egyszer törvénybe iktatott új kifejezés rögtön állandósul, ami mutatja, hogy a kifejezések felcserélése megfontolt volt és céltudatosan történt” – állapítja meg a kiváló közjogász.⁶² Való igaz: a kormányzóra vonatkozó korábbi törvények egyszer sem nevezték a kormányzót államfőnek.

2.5. A harmadik jogkörbővítés: az 1933. évi XXIII. törvénycikk

A második olyan törvényt, amely kifejezetten az 1920: I. tc. módosításáról szól, a magyar belpolitikát is megrázó, gróf Bethlen István miniszterelnök politikai bukásához és a Gömbös nevével fémjelzett irányzat előretöréséhez vezető világválság utolsó évében fogadta el az országgyűlés. Mivel jómagunk az 1926. évi, felsőházzal kapcsolatos jogkiterjesztést is figyelembe vesszük (összhangban egyébként a kortárs közjogászokkal), az 1933: XXIII. tc.-et tekintjük harmadik jogkörbővítő törvénynek.

Maga a törvény igen rövid, és nem szól másról, minthogy az országgyűléssel szemben a továbbiakban a kormányzót ugyanazok a jogok illetik meg, mint a királyt. Ez azonban csak az országgyűlés működtetésére vonatkozó felségjogokat (elnapolás, berekesztés, feloszlatás) érintette, a szentesítési jogot (amelyet Csekey már 1920 májusában követelt) a kormányzó továbbra sem kapta meg. Érdeemben egyetlen változást hozott az 1933: XXIII. tc. hatályba lépése, mégpedig azt, hogy megszűnt az elnapolási jog 1920: XVII. tc. tervezetéhez a nemzetgyűlés által hozzátoldott 30 napos korlát.

⁶² MOLNÁR Kálmán: *A két világháború közötti provizórium közjogi mérlege*. Pécs, 1945. 15.

Csekey István 1937-ben csak annyit írt erről, hogy a törvényt „politikai megfontolások hozták létre”,⁶³ a mai történettudomány pedig e politikai hátteret már részletesen feltárta. A törvényjavaslat első változata már a Bethlent felváltó miniszterelnök, gróf Károlyi Gyula idején elkészült,⁶⁴ de már Gömbös Gyula terjesztette a parlament elé, 1933. július 4-én.⁶⁵ Az az értékelés nem helytálló, mely szerint az új szabályozás nagyobb mozgásteret biztosított volna a kormányzó számára a parlament feloszlatására, ugyanis e tekintetben már az 1920: XVII. tc. is a korábbi királyi jogköröket biztosította. Amint a miniszterelnöki indokolás⁶⁶ is utal rá, kizárólag az elnapolási jog időbeli korlátjának megszüntetéséről volt szó. Nem vitatva a változás korabeli politikai jelentőségét,⁶⁷ az 1933: XXIII. tc. a kormányzó jogállásán, a kormányzói intézmény és hatalom közjogi természetén nem változtatott.

2.6. A fordulópont: az 1937. évi XIX. törvénycikk

A valódi fordulat négy évvel később, az 1937. július 28-án kihirdetett, a kormányzói jogkör kiterjesztéséről és a kormányzóválasztásról szóló 1937: XIX. tc. elfogadásával következett be, melynek előkészítését és parlamenti elfogadását élénk szakmai és politikai vita kísérte. Mint ismeretes, a mérsékelt jobboldal a különféle bal- és jobboldali ellenzéki irányzatok által másfél évtizede követelt titkos választójog biztosításával összefüggő egyfajta garanciaként, konzervatív fékként tekintett az államfői jogkörök bővítésének kérdésére,⁶⁸ amely a közjogtudományt már az 1933: XXIII. tc. elfogadásának idején is élénken foglalkoztatta.

Ennek egyik felvezetéseként is értékelhetjük Gábor Gyula már többször idézett, 1932-ben megjelent művét, amelyben leszögezte, hogy a kormányzó szerinte nem ideiglenes államfő többé, hanem valóságos államfő. Ennek megfelelően azt javasolta, hogy a megnevezése is változzon meg, és nevez-

⁶³ CSEKEY (1937) i. m. 121.

⁶⁴ OLASZ (2015) i. m. 35.

⁶⁵ *Képviselőházi irományok*, 1931. VIII. kötet. 66.

⁶⁶ *Képviselőházi irományok*, 1931. VIII. kötet. 67–68.

⁶⁷ Ld. OLASZ (2015) i. m. 35.; PÜSKI i. m. 26.

⁶⁸ OLASZ (2007) i. m. 49–50.

zék a továbbiakban fejedelemnek, megszólítása pedig legyen felség. Emellett szűnjön meg a felelősségre vonhatósága, mint a monarchiával összeegyeztethetetlen intézmény, és – egyebek mellett – követelte a szentesítési jog, a nemességadományozási jog és főkegyúri jog megadását is.⁶⁹

Bölony József 1933-ban a fentiekkel teljesen ellentétesen foglalt állást, fenntartva, hogy a kormányzó nem államfő, e kérdés kapcsán odáig elmenve, hogy még IV. Károly halálát sem tekinti kellő alapnak arra, hogy a kormányzó államfővé válhasson, mivel „az államfői tisztt nem üresedett meg, a szabályozás idején a koronás király, most pedig törvényes utóda [Ottó trónörökös főherceg] életben van”.⁷⁰ Ennek megfelelően szerinte „a legteljesebb történelmi és közjogi tévedés” a kormányzó számára „fejedelem rangjelzést és felség címzést igényelni”,⁷¹ és csak a király, „mint az állami szuverenitás letéteményese” lehet felelőtlen. Ugyanígy foglalt állást a szentesítési és a főkegyúri jog kérdésében is.⁷²

Gömbös Gyula 1936. szeptember 1-jén, Sztranyavszky Sándor házelnök-höz írott levelében (melyet Gömbös „politikai végrendeletének” tekintenek) jelezte a kérdés rendezésének szükségességét.⁷³ Ezt követően a már 1920 tavaszán jelentős jogkörbővítést sürgető Csekey István foglalta össze újabb hat pontban javaslatait, melyek indokolásakor jórészt Gábor Gyula 1932. évi értekezésére támaszkodott. Az első négy pont az 1920-ban „elmaradt” követelések megismétlése volt: a törvényszentesítési, a nemességadományozási és a főkegyúri jog, valamint a felelőtlenség megadását sürgetve.⁷⁴ Két további pontot is hozzátett azonban: egyrészt – Gábor Gyula nyomán – javasolta a fejedelem cím és felség címzés használatát, másrészt leszögezte, hogy szükségesnek tartja, hogy az országgyűlés gondoskodjék a kormányzó helyettesítéséről és rendezze az utódlás kérdését is.⁷⁵

Csekey cikke csak 1937 januárjában jelenhetett meg a Magyar Szemle című folyóiratban, gróf Bethlen István szerkesztőbizottsági elnök személyes

⁶⁹ GÁBOR i. m. 187–201.

⁷⁰ BÖLÖNY (1933) i. m. 37.

⁷¹ BÖLÖNY (1933) i. m. 55.

⁷² BÖLÖNY (1933) i. m. 58., 66., 91.

⁷³ OLASZ (2007) i. m. 49.

⁷⁴ CSEKEY (1937) i. m. 122–123.

⁷⁵ CSEKEY (1937) i. m. 124.

jóváhagyásával.⁷⁶ Ezt követően közjogi vita bontakozott ki a sajtóban, melyben Polner Ödön fogalmazta meg a legmarkánsabb, jogkör kiterjesztésével szembeni álláspontot. Véleménye szerint, amit Gábor és Csekey javasol, „elébe vág a királykérdés megoldásának”, ami nem kívánatos.⁷⁷ Nem értett egyet sem a szentesítési jog, sem egy ahhoz mérhetően erős vétójog biztosításával, és különösen nem pártolta a felelősségre vonhatóság megszüntetését. El tudta viszont fogadni a helyettesítés és utódlás szabályozását, a már amúgy is jelképpessé vált adományozási jog felelésztését, a főméltóságú helyett a „főmagasságú” (de nem a felség) címzés használatát, továbbá a főkegyúri jog biztosítását.⁷⁸

A Darányi által a pártokkal 1937. június 7-én ismertetett javaslat⁷⁹ végül átdolgozva került az országgyűlés elé,⁸⁰ amely azt elfogadta. Az 1937: XIX. tc. három, alapvető változást hozott nemcsak a kormányzó hatásköreiben, hanem egész közjogi státusában, az 1933-ig többször módosított állapothoz képest is. Az egyik a felfüggesztő vétó megerősítése volt, ami a korábbi egyszer hatvan nap helyett kétszer hat hónap megfontolást biztosított a kormányzó számára abban az esetben, ha a parlament által elfogadott törvénnyel nem értett egyet (1. §).⁸¹ Ez ugyanakkor nem felelt meg a korábbi királyi szentesítési jognak, mivel utóbbi lényege az abszolút vétó, vagyis hogy a király jóváhagyása nélkül törvényt kihirdetni nem lehet. (A szentesítési jog megadását egyébként a vezető közjogászok közül Egyed István és Tomcsányi Móric is ellenezte.)⁸²

A másik fontos változás az utódajánlási jog biztosítása, és ennek megfelelően az új kormányzó választásának újraszabályozása volt. Ebben volt a legnagyobb politikai vita,⁸³ és végül egy olyan kompromisszum született – Egyed István elgondolásával összhangban –, hogy a kormányzó (miniszteri

⁷⁶ OLASZ (2007) i. m. 51.; hivatkozott források: OSZK Kt. F 7. Bethlen István 187. sz. Bisztray Gyula levele Bethlen Istvánhoz, 1937. január 12.; Szekfű Gyula levele Bethlen Istvánhoz, 1937. március 4.

⁷⁷ POLNER i. m. 99.

⁷⁸ POLNER i. m. 99–101.

⁷⁹ OLASZ (2015) i. m. 37.

⁸⁰ OLASZ (2007) i. m. 56.; OLASZ (2015) i. m. 37.

⁸¹ PÜSKI i. m. 27.

⁸² EGYED István: Alkotmányjogi reformok. *Magyar Szemle*, 1937/3. 102–106.; TOMCSÁNYI Móric: Az alkotmányreformról. *Magyar Jogi Szemle*, 1937/3. 93–94.

⁸³ Részletesen ld. OLASZ (2007) i. m. 55–56.

ellenjegyzés nélkül) három főt ajánlhatott utódjaként, de az országgyűlés is állíthatott jelöltet. A kormányzó ajánlása ráadásul csak akkor volt érvényes, ha három személyre szólt. Így állt később elő az a helyzet, hogy bár a kormányzó élt utódajánlási jogával, mivel egyik jelöltje, Darányi Kálmán 1939. november 1-jén elhunyt, az ajánlás érvénytelenné vált.⁸⁴

A harmadik, legjelentősebb módosítást pedig, sajátos módon, a „Ve-
gyes és hatálybaléptető rendelkezések” című fejezetben olvashatjuk: „A
kormányzót az országgyűlés nem vonhatja felelősségre. Az 1920: I. tc. 14.
§-ának második bekezdése és az 1926: XXII. tc. 48. §-ának második bekezdé-
se hatályát veszti” (7. §). Olasz Lajos értékelése szerint ezzel „a kormányzó
jogköre messze túllépett az európai köztársasági elnökök hatáskörén”, az
új törvény néhány kivételtől eltekintve „már biztosította számára a magyar
királyok teljes felségjogát”.⁸⁵

2.7. A kormányzóhelyettesi intézmény bevezetése: az 1942. évi II. törvénycikk

Bár az 1937: XIX. tc. kísérletet tett a kormányzó utódlásának szabályozására, a törvénybe iktatott megoldás nem nyerte el Horthy tetszését, mert véleménye szerint a parlamenti jelöltállítási jog lehetőséget biztosított arra, hogy az országgyűlés végül mégsem az általa jelölt három személy közül válassza meg az új államfőt. Olasz Lajos szerint a kormányzó ekkor már attól tartott, hogy mindez egy szélsőjobboldali jelölt megválasztásához vezethetett volna.⁸⁶ Mint láttuk, először még élt a törvényben biztosított jogával, majd Darányi halála után nem tett javaslatot új harmadik jelölt személyére, bár felmerült, hogy ez esetleg idősebb fia, Horthy István lehetne.⁸⁷ 1941. november 16-án Bárdossy László miniszterelnöknek írt levelében kifogásolta, hogy ajánlása nem kötelező érvényű.⁸⁸

⁸⁴ OLASZ (2015) i. m. 39. (A másik két jelölt gróf Bethlen István és gróf Károlyi Gyula lett volna, ld. u.o. ill. OLASZ (2007) i. m. 60.; SAKMYSTER i. m. 186.)

⁸⁵ OLASZ (2015) i. m. 38.

⁸⁶ OLASZ (2015) i. m. 38.

⁸⁷ OLASZ (2007) i. m. 114.; OLASZ (2015) i. m. 39.; PÜSKI i. m. 28.

⁸⁸ A levelet ld. SZÜCS László – SZINAI Miklós (szerk.): *Horthy Miklós titkos iratai*. Budapest, 1962. 309–310.

Ezt követően merült fel a kormányzóhelyettesi intézmény bevezetésének gondolata, e sorok írójának vélelme szerint az Egyesült Államok alelnökének mintájára. A kormányzó elképzelése az volt, hogy a kormányzóhelyettes őt akadályoztatása esetén helyettesítse, és az utódlás jogával is legyen felruházva.⁸⁹ Ez azonban minden politikai táborban ellenérzéseket keltett, mivel – anélkül, hogy Horthy megnevezte volna őt – sejtető volt, hogy a fiát szánta erre a tisztségre.⁹⁰ A konzervatív tábor és a baloldali-liberális ellenzék a dinasztikus örökléstől idegenkedett (a még mindig legitimista alapú konzervatívok a Habsburg-ház visszatérése meghiúsításának kísérletét is látták benne), a szélsőjobboldalnak pedig kifejezetten a nyugatbarát, antifasiszta⁹¹ Horthy István személye volt elfogadhatatlan.⁹²

A törvénytervezet 1942. év elejére mégis elkészült, és a parlament azt viszonylag gyorsan el is fogadta, ám ez annak köszönhető, hogy a Bárdossy által 1942. február 9-én beterjesztett javaslatban az utódlás kapcsán csupán annyi szerepelt, hogy a kormányzóhelyettes a kormányzói tisztség megüresedése esetén addig látja el a kormányzói jogköröket, „amíg az új kormányzó az esküjét le nem teszi”. Az 1937: XIX. tc. szerinti utódlási rendet tehát az új törvény – az eredeti javaslattal ellentétben – nem érintette,⁹³ csak az ugyanezen törvénnyel felállított országtanács jogköreit szorította az új kormányzó megválasztásának megszervezésére, államfői jogok ideiglenes gyakorlása helyett.

A kormányzóhelyettes jelölésére és megválasztására vonatkozóan a törvény ajánlási jogot biztosított a kormányzónak, de ennek szabályai több ponton eltértek az 1937: XIX. tc. szerinti utódajánlási jogtól. A kormányzó legalább egy, legfeljebb három jelöltet állíthatott, és ha élt ezzel a jogával, az országgyűlésnek az ő jelöltjei közül kellett megválasztania a kormányzóhelyettest. Ez azt jelentette, hogy ha egyetlen személyt jelölt volna csak, akkor sem szavazhatott volna másra a parlament.⁹⁴ Horthy

⁸⁹ OLASZ (2007) i. m. 110.; OLASZ (2015) i. m. 39.; Püski i. m. 28.

⁹⁰ OLASZ (2007) i. m. 111.

⁹¹ Goebbels jellemzése szerint „csontja velejéig anglofil és zsidóbarát”, ld. OLASZ (2007) i. m. 210.; hivatkozott forrás: *Akten zur deutschen Auswärtigen Politik, Serie E (1941–1945)*. Bd. I. Göttingen, 1969. 19. dok. 257.

⁹² OLASZ (2007) i. m. 115–117.; OLASZ (2015) i. m. 40–41.

⁹³ OLASZ (2007) i. m. 141.; OLASZ (2015) i. m. 41.

⁹⁴ OLASZ (2007) i. m. 144.; OLASZ (2015) i. m. 42.

ugyanakkor, jó politikai érzékkel, nem élt a jelölés jogával, hanem a parlamentre bízta a döntést,⁹⁵ melynek két háza 1942. február 19-én, együttes ülésen, közfelkiáltással – a szélsőjobb tüntető távollétében – Horthy Istvánt választotta meg kormányzóhelyettesnek.⁹⁶

Mint tudjuk, Horthy István 1942. augusztus 20-án, az orosz fronton, repülőgép-balesetben hősi halált halt.⁹⁷ Ezt követően újabb kormányzóhelyettes jelölésére, illetve megválasztására nem került sor. Az 1944. márciusi német megszállás és az októberi nyilas hatalomátvétel miatt nem tudhatjuk, békésebb időben hogyan alakult volna a kormányzói intézmény sorsa. Az mindenesetre nem lehet kérdés, hogy a kormányzó 1944. október 15-ei, kikényszerített lemondását érvényesnek, Szálasi „nemzetvezetőségét” pedig legitim államfői utódlásnak nem tekinthetjük.⁹⁸

3. Összegzés: a közjogi provizórium államfői intézményének korszakai

3.1 Első korszak: királyi helytartó, köztársasági elnökre is emlékeztető jogállással (1920. február 29. – 1922. április 1.)

Az első nemzetgyűlés az 1920: I. tc.-kel a magyar alkotmányfejlődés szempontjából nagy jelentőségű döntést hozott, de ennek konzekvenciát nem tudta vagy nem akarta helyesen levonni. A döntés nem volt más, mint a történeti alkotmány helyreállítása, azaz szakítás a forradalmi köztársasági államformával. Történeti alkotmányunk szerint Magyarország államformája monarchia, amelynek 1922. április 1-jéig életben volt a megkoronázott királya, IV. Károly, aki a trónjáról sem érvényesen, sem érvénytelen jognyilatkozatban nem mondott le soha, ráadásul 1921. november 6-áig még a nemzetgyűlés sem fosztotta őt attól meg.

⁹⁵ Ezzel túl nagy kockázatot nem vállalt, mivel a törvény 6. §-ának első mondata szerint „A kormányzóhelyettes megválasztásához a kormányzó megerősítése szükséges.” Horthy 1941. november 24-én a miniszterelnöknek írt levelében egyébként már jelezte, hogy nem kíván ajánlási jogával élni, de a kormányzóhelyettes tisztségében való megerősítésének jogát fenntartja magának. Ld. OLASZ (2007) i. m. 110.

⁹⁶ OLASZ (2007) i. m. 193–195.; OLASZ (2015) i. m. 42.; PÜSKI i. m. 28–29.

⁹⁷ A baleset körülményeiről és kivizsgálásáról ld. OLASZ (2007) i. m. 296–310.

⁹⁸ Szálasi „megválasztásának” eseménytörténetéről ld. VINCELLÉR Béla: *Sötét árny magyarhon felett. Szálasi uralma (1944. október – 1945. május)*. Budapest, 2003. 38–44.

Ennek megfelelően az 1920: I. tc. elfogadásakor Magyarország államfője IV. Károly volt, aki azonban nemcsak jogkörei gyakorlásában volt akadályozva, hanem még Magyarország területére sem léphetett be.⁹⁹ Gábor Gyula azon állítása, mely szerint „a távollét miatti helytartóság esete fenn nem forgott”,¹⁰⁰ nem helytálló. A távollét miatti helytartóság esete éppenséggel fennforgott, csupán az erre vonatkozó törvényi háttér nem volt adott, mivel az országnak ténylegesen 1848, közjogi értelemben az 1867: VII. tc. óta nem volt nádora, aki a helytartói tisztséget *ex officio* betölthette volna.¹⁰¹

Ezzel együtt azok a körülmények, amelyek a kormányzói tisztség felállítását indokolták, annak az esetkörnek feleltek meg, amikor helytartónak kellett volna kormányoznia az országot.¹⁰² A helytartókat a magyar alkotmánytörténetben ugyanakkor nem az országgyűlés választotta, hanem mindig a király nevezte ki, amint az utoljára József nádor 1847. január 13-án bekövetkezett halála után történt, István főherceg nádori méltóságba történt 1847. november 12-ei beiktatásáig.¹⁰³ 1920 februárjában azonban IV. Károly még abban is akadályoztatva volt (az ismert okok miatt), hogy helytartót nevezzen ki, és természetesen József Ágost főherceg, *homo regius* visszatérése is kizárt volt.

A fentiekre tekintettel az önmagát a nemzeti szuverenitásból eredő jogok egyetlen legitim gyakorlójának tekintő nemzetgyűlés állított helytartót a király mellé, tévesen használva a kormányzó megnevezést.¹⁰⁴ Tudjuk persze, hogy nem ez volt az első eset, hogy kormányzónak neveztek egy királyi helytartót, bár a történelmi példák jellemzően súlyos alkotmányjogi visszaéléseket is jelentettek, Grittitől Ampringenig. Érdekeség, hogy saját pozícióját maga Horthy Miklós is a helytartókéval azonosította, amikor 1920. október 17-én Székesfehérváron magát „Magyarországnak a királyi hatalom gyakorlása szünetelésének idejére a nemzetgyűlés által a legfőbb hatalom helytartójául megválasztott kormányzója”-ként határozta meg.¹⁰⁵

⁹⁹ CSEKEY (1937) i. m. 112.; CSEKEY (1943) i. m. 114.

¹⁰⁰ GÁBOR i. m. 185.

¹⁰¹ FERDINANDY Gejza: *Magyarország közjoga*. Budapest, 1902. 404., 422.

¹⁰² BÖLÖNY (1933) i. m. 40.

¹⁰³ GÁBOR i. m. 138.

¹⁰⁴ BÖLÖNY (1933) i. m. 39–40.

¹⁰⁵ BÖLÖNY (1933) i. m. 39.; MOLNÁR (1929) i. m. 346. (149. lábjegyzet)

Ahogy Bölöny mondja: „egy államnak csak egy feje lehet”,¹⁰⁶ azaz az államfőt helyettesítő személy maga nem lehet államfő. Ez igaz az 1920. március 1-jén megválasztott kormányzóra is, amint azt több kortárs közjogász is megállapította. Aligha lehetne ezt a tételt annál frappánsabban megfogalmazni, mint ahogy Molnár Kálmán tette: „A nemzetgyűlés a kormányzót ‘az államfői teendők ideiglenes ellátásával’ bízta meg, ami egyebek között azt is jelenti, hogy ekkor a kormányzót még nem tekintették államfőnek, mert ha annak tekintették volna, nem bízhatták volna meg saját teendőinek ideiglenes ellátásával.”¹⁰⁷

Kétségtelen tény, hogy az 1920: I. tc. szerinti kormányzói jogállás ugyanakkor eltért nemcsak a királyra, hanem a királyt helyettesítő tisztségekre jellemző jogállástól is. Emiatt, valamint a törvény indokolásának egyes „kiszólásai” miatt az utókor gyakran a köztársasági elnök pozíciójához hasonlítja.¹⁰⁸ A jelen tanulmány bevezető részében említett négy szempont közül kettő, a választott jelleg és (különösen) a felelősségre vonhatóság arra enged következtetni, mintha nem mertek volna egyértelműen állást foglalni a monarchikus államforma mellett. Csekey ezt élesen kritizálta is: a törvény „voltaképpen ellenkező hatást ért el, mint amit elérni óhajtott. Nemhogy az ősi alkotmányosság ösvényére vezette volna a nemzetet, de az alkotmányjogi intézmények fejlődését tartalmilag erősen köztársasági irányba terelte.”¹⁰⁹

A másik két szempontot vizsgálva azért megtaláljuk a monarchikus ismertetőjegyeket is. A törvény nem határozta meg a megbízatás időtartamát, és arról sem rendelkezett, hogy mi történjék, ha a kormányzói tisztség megüresedik. Mindez persze adódhat abból is, hogy ekkor még rövid idejűnek gondolták azt a közjogi helyzetet, amelybe Magyarország került. Ugyanakkor a köztársaságokra kevésbé jellemző ceremonialitás tükröződött az 1920: I. tc. azon rendelkezésében, amely a Gábor Gyula által később elégtelennek

¹⁰⁶ BÖLÖNY (1933) i. m. 51.

¹⁰⁷ MOLNÁR (1945) i. m. 14–15.

¹⁰⁸ Ld. pl. HALÁSZ Iván – SCHWEITZER Gábor: Az alkotmányfejlődés útjai. In: HALÁSZ Iván (szerk.): *Alkotmányjog*. Budapest, 2018. 77–120. 97.; HALÁSZ Iván – SCHWEITZER Gábor: A magyar alkotmányfejlődés a polgári kortól napjainkig. In: GÁRDOS-OROSZ-HALÁSZ (szerk.) i. m. 173.; LAMM Vanda – PESCHKA Vilmos (főszerk.): *Jogi lexikon*. Budapest, 1999. 28. (Kormányzó szócikk); MEZEY i. m. 364.; TAKÁCS Imre: Az alkotmány és az alkotmányosság fogalma. In: KUKORELLI István (szerk.): *Alkotmánytan*. Budapest, 1995. 31.

¹⁰⁹ CSEKEY (1937) i. m. 117.

tartott „főméltóságú” címzést biztosította a kormányzó számára, de akár a sérthetlenség jelentette fokozott büntetőjogi védelmet is ide sorolhatjuk.

Pölöskei Ferenc megjegyzi továbbá, hogy a kormányzó „1920. április 1-jén a Gellért-szállóból a Várba költözött, s megkezdődtek az udvari ceremóniák. A belső udvarban felállt a díszőrség, az őrségváltást ünnepélyes zene kísérte.”¹¹⁰ Végezetül a nemességadományozási jog megvonásának egyfajta kompenzációjaként megalapított Vitézi Rendről sem feledkezhetünk meg.¹¹¹ A „vitézitelekről” szóló 6650/1920. M. E. sz. rendelet 1920. augusztus 29-én jelent meg, három héttel az 1920: XVII. tc. elfogadása után.¹¹²

3.2 Második korszak: egy „royalista színezetű köztársaság” elnöke (1922. április 1. – 1937. július 28.)

Csekey István 1937-ben megjelent tanulmányában három korszakra osztotta a kormányzói intézmény történetét. Az első korszakhatárt 1921. november 6-ával, a trónfosztási törvény hatályba lépésével húzta meg, a másodikat pedig 1922. április 1-jével, amikor meghalt IV. Károly, az utolsó magyar király.¹¹³ Polner Ödön szerint „a kormányzói állásnak a köztársasági államfőével való hasonlósága” már a trónfosztási törvénnyel „kétségtelenebbé vált”.¹¹⁴ Mivel azonban számos más neves közjogász meggyőző érvek egész sorát vonultatta fel amellet, hogy a detronizációs törvény érvénytelennek tekintendő,¹¹⁵ e sorok írója az 1922. április 1-jei dátumot tekinti döntő változásnak.

Csekey egyébként azért tekintette 1922. április 1-jét egy újabb korszak kezdetének, mert ezzel szűnt meg az a külső katonai fenyegetettség, amely a király visszatérését megakadályozta, indokoltá téve a királyhelyettesítést.¹¹⁶ Véleménye szerint utolsó uralkodónk halálával a kormányzó „*de facto* és *de iure* egyaránt államfővé vált, hiszen rajta kívül most már más államfő, akit

¹¹⁰ PÖLÖSKEI i. m. 332. (hivatkozott forrás: *Pesti Hírlap*, 1920. április 2.)

¹¹¹ ECKHART i. m. 366.; MOLNÁR (1945) i. m. 16.; OLASZ (2015) i. m. 38.; PÜSKI i. m. 19.

¹¹² *Budapesti Közlöny* 198. szám (1920. augusztus 29.)

¹¹³ CSEKEY (1937) i. m. 112–113.

¹¹⁴ POLNER i. m. 97–98.

¹¹⁵ BÖLÖNY (1933) i. m. 42–50.; CSEKEY (1937) i. m. 113.; MOLNÁR (1929) i. m. 260–263., 360.

¹¹⁶ CSEKEY (1937) i. m. 119.

helyettesítsen, nincsen”.¹¹⁷ Molnár Kálmán szerint ez a változás tükröződött vissza az 1926: XXII. tc. szóhasználatában, amikor a kormányzóról először beszéltek törvényi szinten úgy, mint államfőről.¹¹⁸

Márpedig, ha elfogadjuk, hogy IV. Károly halálával Magyarországnak nem maradt királya, és Horthy Miklós kormányzó lett az ország államfője, azaz a kormányzói tisztség nemcsak állandósult,¹¹⁹ hanem *sui generis* államfői tisztséggé változott, azt is meg kell állapítanunk, hogy mivel jogállása érdemben nem módosult 1920 óta, ő inkább tekinthető köztársasági elnöknek, mint monarchának. Adolf Merkl osztrák professzor 1925-ben Magyarországot „royalista színezetű arisztokratikus köztársaságnak” nevezte.¹²⁰ Az őt idéző Csekey megjegyzi, hogy „más országokban is előfordult, hogy monarchiának nevezték magukat, jóllehet a valóságban köztársaságok voltak”.¹²¹

A felsőházi törvény (1926: XXII. tc.) ráadásul két ponton még erősítette is azokat az elemeket, amelyek az általunk a tanulmány elején felvázolt szempontrendszerben republikánus jegynek tekintendők. Egyrészt nemhogy megszüntette volna, hanem az eljárás (korábban elmulasztott) szabályozásával még meg is erősítette a kormányzó parlament általi felelősségre vonhatóságát, másrészt pedig (szintén az 1920: I. tc. egyik hiányosságát pótolva) rendelkezett arról is, hogy a kormányzói tisztség megüresedése esetén „a kormányzót a magyar állampolgárok közül az országgyűlés két háza titkos szavazással együttes ülésben választja meg” (48. §).

Olasz Lajos kutatásai szerint többen (köztük az a gróf Apponyi Albert is, akit Horthy – emlékiratai szerint – maga helyett kormányzónak szánt)¹²² azt is felvetették, hogy a kormányzó hivatali idejét „az eskütételtől számított 3–5 évben” korlátozzák,¹²³ ez azonban nem történt meg, így a négyből változatlanul csak két szempont szól az immár önálló államfői tisztség köztársasági jellege mellett. De e két szempont, azaz a választott jelleg és

¹¹⁷ CSEKEY (1937) i. m. 121.

¹¹⁸ MOLNÁR (1945) i. m. 15.

¹¹⁹ ECKHART i. m. 366.; OLASZ (2015) i. m. 34.; PÜSKI i. m. 22.

¹²⁰ MERKL Adolf: A mai Magyarország államformájának kérdéséről. *Jogtudományi Közlöny*, 1925/5. 35.; idézi: CSEKEY (1937) i. m. 110.

¹²¹ CSEKEY (1937) i. m. 115.

¹²² HORTHY i. m. 137.

¹²³ OLASZ (2015) i. m. 34.

a felelősségre vonhatóság mindenképpen hangsúlyosabban érvényesült a felsőházi törvény elfogadását követően.

3.3. Harmadik korszak: a Magyar Királyság koronázatlan királya (1937. július 28. –1944. október 15.)

Csekey István az 1937. évi jogkörbővítés előtt írt tanulmányában azt vette számba, hogy mely pontokon szükséges (szerinte) a kormányzói jogkörök bővítése ahhoz, hogy Magyarország valóban monarchia, a kormányzó pedig valódi államfő lehessen: „A jelenlegi helyzet tehát a magasabb államrezon szempontjából is azt kívánja, hogy – ha már a királykérdés rendezése a legbonyolultabb okoknál fogva nem lehet aktuális – a királyság intézménye erősíttessék, s ha már a kormányzói intézmény többé nem fejezhet ki személyes kapcsolatot a királlyal, legalább megtestesítője legyen a személytelen királyi intézménynek s élő képe legyen a királynak”.¹²⁴

Polner Ödön a jogkörbővítéssel nem értett egyet, éppen azért, hogy ne váljék a kormányzóból „koronázatlan király”. „Ha a kormányzói jogkörbe utaltatnék a törvényszentesítésnek és ezzel kapcsolatban a szentesítés megtagadásának joga és a kormányzók mentesítenének a felelősség alól, részesevé válnának a szuverenitásnak, olyan jogállásba és hatalomkör birtokába jutnának, mint a megkoronázott király, tehát lényegileg uralkodók lennének s a formaszzerű királysághoz nem hiányoznék más, mint a koronázás, amely azonban már csak egyszerű ünnepélyesség volna” – írta.¹²⁵

Az 1937. XIX. tc. értelmében az országgyűlés többé nem vonhatta a kormányzót felelősségre. Ez az a szempont, amely a kormányzó jogállását összegegyeztetetlenné teszi a köztársasági államformával a kor közjogi ismeretei szerint is (ld. Ferdinandy és Concha korábban már idézett műveit).¹²⁶ Csekey 1943-ban már azt írta, bár „a kormányzói intézmény csak átmeneti, ideiglenes jellegű és nem jelent államformát [...], ma a kormányzó jogállása körülbelül megfelel a koronázatlan király jogállásának”.¹²⁷ Talán

¹²⁴ CSEKEY (1937) i. m. 120.

¹²⁵ POLNER i. m. 99.

¹²⁶ CONCHA i. m. 397; FERDINANDY (1895) i. m. 98.

¹²⁷ CSEKEY (1943) i. m. 132.

Bölny József volt az egyetlen, aki még 1937-ben is tartotta magát ahhoz, hogy a kormányzó nem lehet egy monarchia államfője, így nem lehet felelőtlen. E sorok írója szerint erősen vitatható véleménye szerint a kormányzó felelőssége az 1937: XIX. tc. után is „változatlanul fennáll, ennek gyakorlati következményei azonban nem vonhatók le”.¹²⁸

A határozatlan idejű megbízatás és az erőteljes ceremoniális jegyek mellett tehát a harmadik, talán legfontosabb szempont (a felelőtlenység) is abba az irányba mutat, hogy 1937. július 28-ától „koronázatlan királynak” tekintessük a kormányzót. Csupán a negyedik, az örökletesség nem valósult meg, ugyanis az 1937: XIX. tc. is fenntartotta, hogy a tisztség megüresedése esetén a parlament joga az új kormányzó megválasztása. Az utódajánlási jog biztosítását, majd pedig a kormányzóhelyettes megválasztását sokan mégis úgy értelmezték, hogy kvázi-örökletessé vált vagy válhatott volna a kormányzói tisztség. Két, közvetlenül a háború után megjelent műben is ezt az értékelést olvashatjuk. Eckhart Ferenc szerint „nyilvánvalóvá vált az új dinasztia alapításának a szándéka”,¹²⁹ és Molnár Kálmán is megjegyzi, hogy „a kormányzói intézmény fejlődése messze elkanyarodott eredeti irányától”.¹³⁰

A korszak mai egyik legelismertebb kutatója, Püski Levente ennél árnyaltabb véleményt fogalmaz meg. A kormányzónak valóban volt olyan szándéka, hogy halála után idősebb fia kövesse őt az államfői tisztségben, és talán ezzel összefüggésben törekedett arra, hogy az országgyűlés az 1937: XIX. tc.-ben foglaltnál erősebb jogot biztosítson számára utódjának kiválasztásában, azonban a kormányzóhelyettes utódlási joga végül nem került be az 1942: II. tc. rendelkezései közé. Püski megjegyzi, hogy Horthy a fia hősi halála után „mindig fokozott óvatossággal, minden nyílt konfrontációt kerülve kezelte az utódlást. Ha nem is vetette el teljesen a dinasztikus ter-

¹²⁸ BÖLNY JÓZSEF: *Az 1937: XIX. tc. a kormányzói jogkör kiterjesztéséről és a kormányzóválasztásról. A törvény rendelkező részének, indokolásának és a javaslat parlamenti tárgyalásának ismertetése, közjogi bírálata és tanulságai.* Budapest, 1937. 57. Bölny itt a törvényjavaslat indokolásának azon kitételére is hivatkozik, mely szerint „az államfő morális felelőssége a nemzettel szemben továbbra is fennmarad”.

¹²⁹ ECKHART i. m. 366.

¹³⁰ MOLNÁR (1945) i. m. 17–18.

veket, de azokat csak hosszabb távon, széles társadalmi konszenzus révén vélte realizálhatónak”.¹³¹

1937 után a monarchiákra jellemző ceremonialis jegyek („külsőségek”)¹³² is erősödtek. 1938-ban a kormányzó megkezdte a Mária Terézia által alapított Szent István Rend és Katonai Mária Terézia Rend kitüntetések adományozását.¹³³ 1940. július 29-én, az olasz királynak adott kitüntetésről kiállított oklevélben fejedelmi többest használt.¹³⁴ Molnár megjegyzi továbbá, hogy eközben „az udvari környezet és az udvartartás egyre fényesebbé válik, csak nem ezen a régi nevéen nevezik”,¹³⁵ Püski pedig arra hívja fel a figyelmet, hogy a kormányzót „külföldi látogatásain nemegyszer királyoknak kijáró pompával fogadták”.¹³⁶

Végezetül felmerül a kérdés, hogy a jogkörbővítés nem egy korabeli elnöki-katonai diktatúra felé mozdította-e el Magyarország alkotmányfejlődését. Természetesen emellett is szólnak érvek, és vannak jól ismert történelmi példák is hasonló európai köztársaságokra az 1930-as, 40-es évekből. Püski Levente szerint azonban Horthy sem elnöki rendszer, sem „királyi diktatúra” bevezetésére nem törekedett.¹³⁷ Mivel minden, ami 1944. október 15-ei lemondása hiányában történhetett volna, merő feltételezés lehet csupán, a magunk részéről fenntartjuk, hogy 1937–44 közötti jogállására a „koronázatlan király” a legmegfelelőbb meghatározás.

¹³¹ PÜSKI i. m. 30.

¹³² MOLNÁR (1945) i. m. 17.

¹³³ MOLNÁR (1945) i. m. 16–17.

¹³⁴ MOLNÁR (1945) i. m. 17.; PÜSKI i. m. 30.

¹³⁵ MOLNÁR (1945) i. m. 17.

¹³⁶ PÜSKI i. m. 30.

¹³⁷ PÜSKI i. m. 29.

25
év

BELLA GERANT ALII, TU FELIX AUSTRIA NUBE

Menyegző(k) a Pax Hispanica (1598–1621) árnyékában

LIKTOR Zoltán Attila
megbízott oktató (PPKE JÁK)

„Para que todo ello se efectúe con comun,
y mayor aplauso de ambas partes, y se una,
y estreche siempre más el vinculo de amor,
y consanguinidad de toda la Casa de Austria”
(Matías de Habsburgo)

I. Bevezetés

A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jogi Kara (újra)alapításának 25. évfordulóján gyóni Zlinszky János professzorra is emlékezünk. Az utolsó évfolyamok egyike voltunk, akinek még megadatott, hogy karalapító dékánunktól tanulhattunk. Jól emlékszem, amikor úgy fogalmazott egyik előadásában, hogy a történelemben – és így a jogtörténetben – semmi sem fehér vagy fekete, minden egy kicsit szürke. Így van ez kétségtelenül magukkal a Habsburgokkal is, akik 2018-ban ünnepelték a nagy dinasztialapító születésének 800. évfordulóját. A Habsburg-kutatás a virágkorát éli, különösen

is a 16–17. századi történet, amely a dinasztia legmeghatározóbb időszakát fogja át. „*Bella gerant alii, tu felix Austria nube*” – azaz „Mások csak háborúznak, te boldog Ausztria házasodj”, talán a legismertebb, Habsburgokkal kapcsolatos mondás. Az „*Austria*” szó természetesen nem az osztrák örökös tartományokra utal, hanem magára a dinasztiára, amely a latinban a *Domus Austriaca* a spanyolban a *Casa de Austria* németül pedig a *Haus Österreich* kifejezések alatt jelöli az egész Habsburg-házat.¹ A mondás hamar valósággá vált, az uralkodóház ugyanis ténylegesen házasságokkal és öröklés útján jutott úgy Németalföld (Flandes) mint Spanyolország és Portugália birtokába. Ezek annak az államkonglomerátumnak voltak a részei, amit *Monarquía Católica*ként emlegetünk. Ha politikai értelemben vesszük a dolgot a Magyar Királyság és a Cseh Korona országainak birtokába is, közjogi értelemben viszont egészen más a helyzet, erről később lesz szó.² Míg azonban ezzel a mondással fémjelzett (házasság)politika a 15–16. század (tágabb értelemben vett) fordulóján még a különböző országok megszerzését szolgálta, a 16. század második felétől egyre inkább, de a 16–17. század fordulójára már – és mondhatni, hogy az egész 17. század folyamán végig – egyértelműen a már megszerzett birtokok Házon belül való megtartásáért folytatott küzdelmet szimbolizálhatta.

A dinasztia „két ága” az V. Károlytól (1516–1556) leszármazó ún. „spanyol” és az I. Ferdinándtól (1526–1564) leszármazó ún. „osztrák” között 1548 és 1666 közötti időszakban megkötött hét (!) frigy hűen visszaadja nemcsak a Ház jogi- és politikai összetartozását, de a spanyol uralkodók házasságpolitikája, a gyermekáldás alakulása, valamint a spanyol (trón)öröklési rendszer közötti világos relációt is. Ez utóbbiról már korábban írtam, ott azonban a spanyol infánsnők kiházasítása és az uralkodók végrendeletéből kiolvasható utódlási politika közötti összefüggéseket kerestem.³ Ugyancsak

¹ MONOSTORI Tibor: A Magyar Királyság helye az Ausztriai Ház országai között az európai spanyol hegemónia korában (1558–1648). *Századok*, 143. évf., 2009/5. 1023–1062. A birodalmi-spanyol kapcsolatokkal foglalkozó újabb nemzetközi irodalomból kiemelendő elsősorban is: JOSÉ MARTÍNEZ MILLÁN – RUBÉN GONZALEZ CUERVA (ed.): *La Dinastía de los Austria – las relaciones entre la Monarquía Católica y el Imperio*. Madrid, Ediciones Polifemo, 2011.

² HERMANN Zsuzsanna: Az 1515. évi Habsburg-Jagelló szerződés. *Adalék a Habsburgok magyarországi uralmának előtörténetéhez*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1961.; ISTVÁN TRINGLI – BOGUSŁAW DYBAŚ (Hrsg.): *Das Wiener Fürstentreffen von 1515. Beiträge zur Geschichte der Habsburgisch-Jagiellonischen Doppelvermählung*. Budapest, HAS Research Centre for the Humanities, 2019.

³ LIKTOR Zoltán Attila: *Hat menyegző, négy testamentum. A Habsburg-ház „osztrák” és „spanyol” ágának egysége a 16–17. században a spanyol királyok házasságpolitikája és végrendelete tükrében*.

szorosan a *Pax Hispanica* – III. Fülöp spanyol- és portugál király (1598–1621) uralkodását kitevő – korszakához kapcsolódik az Albert főherceg és Izabella Klára Eugénia infánsnő frigye valamint németalföldi társuralkodása (1598–1621), amelynek jogi hátteréről korábban már írtam,⁴ így azzal itt nem foglalkozom. Németalföld kérdésével kapcsolatban átfogó kutatásokat végzett Luc Duerloo és Werner Thomas,⁵ újabban pedig Alicia Esteban Estríngana.⁶ A *Pax Hispanica* – azaz a „spanyol béke” – annak a külpolitikai irányváltásnak a nemzetközi irodalomban ismert leírása, amely II. Fülöp (1556–1598) rendkívül aktív, agresszív, intervenciós külpolitikája helyébe a trónváltással (1598) lépett, és leginkább az új uralkodó kegyencének, Lerma hercegnek bélyegét viseli. Bernardo José Garcia szerint egyértelműen azt szolgálta, hogy a financiálisan és katonailag is kimerült monarchia időt nyerjen, rendezhesse a sorait.⁷ A változás Alfredo Chamarro olvasatában

In: BÁNDI Gyula (szerk.): *A sokoldalúság okán. Doktorandusz tanulmányok a Pázmány jogászképzésének 25. tanévében*. Budapest, Pázmány Press, 2020. 83–100. https://jak.ppke.hu/uploads/articles/458015/file/A_sokoldalusag_okan_PPKE_JAK_DokfTan_5.pdf

- ⁴ LIKTOR Zoltán Attila: Albert és Izabella – egy főhercegi pár Németalföldön (1598–1621). Egy spanyol adomány és a Pragmatica Sanctio összefüggései. *Pázmány Law Working Papers*, 2020/3. 1–12.
- ⁵ Werner THOMAS – Luc DUERLOO (ed.): *Albert & Isabella, 1598–1621*. Brepols, 1998.; Werner THOMAS: Los Archiduques Alberto e Isabel Clara Eugenia y el proceso de recuperación dinástica en los Países Bajos Meridionales (1598–1633). In: Antonio de BÉTHENCOURT MASSIEU (ed.): *Coloquio Internacional „Canarias y el Atlántico, 1580–1648”*. Cabildo Insular de Gran Canaria, 2001. 287–308.
- ⁶ Már az 1560-as években volt olyan elképzelés, hogy II. Fülöpnek Valois Izabellával kötött házasságból született leányok valamelyike kaphatná Németalföldet hozományként egy leendő újabb ág alakítására, ld. Alicia ESTEBAN ESTRÍNGANA: ¿Renunciar a Flandes? La disyuntiva de separar o conservar los Países Bajos durante la primera mitad del reinado de Felipe II (1555/6–1579). *Cuadernos de Historia Moderna*, vol. 43., n. 1. (2018) 85–110., 87.: „Con todo, la muerte de la reina Tudor, en noviembre de 1558, y el tercer matrimonio de Felipe II con Isabel de Valois, efectuado para sellar la Paz de Cateau-Cambrésis de abril de 1559, abrieron un escenario sucesorio distinto a la rama Habsburgo de Madrid. De este tercer matrimonio del monarca nacieron las infantas Isabel Clara Eugenia (1566) y Catalina Micaela (1567), dos princesas que ofrecían la posibilidad de concretar la sucesión separada de los Países Bajos ideada por Carlos V mediante un nuevo matrimonio interdinástico o intradinástico de conveniencia para Felipe II y para el conglomerado de patrimonios que integraban su Monarquía.”
- ⁷ Bernardo José GARCIA: *La Pax Hispanica. Política exterior del duque de Lerma*. Leuven University Press, 1996. 28.: „La diplomacia debía evitar el estallido de nuevas crisis bélicas, aislando los conflictos, aportando soluciones negociadas, recurriendo a demostraciones de fuerza – simuladas y reales – o ganando tiempo para mejorar la disponibilidad de recursos militares y financieros.”

is elkerülhetetlen volt a komoly pénzügyi, gazdasági, politikai kihívásokkal szembe nézni kényszerülő új madridi vezetés számára.⁸ Igaz, hogy még II. Fülöp köt békét (1598) a franciákkal és a lengyelekkel, de már utóda volt az, aki az angolokkal (1604) és a hollandokkal (1609) aláírta a békeszerződést.⁹ És bár a tizenöt éves háborúban¹⁰ (1591–1606) nem vett részt hivatalosan a *Monarquía Católica*,¹¹ ennek ellenére milliós összegekkel és katonák ezreivel segítette a császárt¹² és somlyai Báthory Zsigmond erdélyi fejedelmet.¹³ Evrim Türkçelik emlékeztet, hogy a francia király és a szultán szövetségének hiányában a *Monarquía Católica* képes lett volna már akkor hatékony segítséget nyújtani Magyarországnak, hogy a bécsi rokonság felszabadíthassa a török megszállás alól.¹⁴

⁸ Alfredo CHAMARRO: Un éxito efímero: la visita de Felipe III a Barcelona en 1599. In: C. Mata INDURÁIN – A. J. SÁEZ (ed.): „Scripta manent”: *actas del I Congreso Internacional Jóvenes Investigadores Siglo de Oro*. Pamplona, Servicio de Publicaciones de la Universidad de Navarra, 2012. 81–103., 81.: „el nuevo rey, Felipe III heredó unos reinos económicamente devastados por el intervencionismo llevado a cabo por su progenitor en Europa, derivado de su política confesional y dinástica, involucrándose en diversos conflictos bélicos durante buena parte de la segunda mitad del siglo.”

⁹ Diego PERALTA – Antonio MARÍN – Juan de ZUÑIGA (ed.): *Coleccion de los Tratados de Paz, Alianza, Neutralidad, Garantía, Proteccion, Treuga, Mediacion, Acesion, Reglamento de Limites, Comercio Navegacion, etc. hechos por los Pueblos, Reyes, y Principes de España. Reynado del Sr. Rey D. Phelipe III. Parte I-II.* [a továbbiakban CDTDP] Madrid, 1727–1756 (1740).

¹⁰ Jan Paul NIEDERKORN: *Die europäischen Mächte und der Lange Türkenkrieg Kaiser Rudolfs II. (1593–1606)*. Wien, Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1993.

¹¹ Javier ARIENZA: *La crónica hispana de la guerra de los quince años (1593–1606) según Guillén de San Clemente y de Centelles, embajador de Felipe II y Felipe III en la corte de Praga entre los años 1581 y 1608*. Tesis doctoral. Szeged, 2009.

¹² MONOSTORI Tibor: *Adatok az amerikai nemesfémek európai importja és a török elleni küzdelem finanszírozása közötti összefüggésekre a tizenöt éves háború időszakában (1591–1606)*. Budapest, Doktoranduszok Országos Szövetsége, 2009. 108–114., 108.: „II. Fülöp spanyol király (1556–1598) 400 ezer dukátot, utódja, III. Fülöp (1598–1621) 1 millió 200 ezer escudót bocsátott II. Rudolf császár (1576–1612) rendelkezésére. Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem, a császár egyik legfontosabb szövetségese 1596-ban 80 ezer dukátot kapott. VIII. Kelemen pápa segélyéhez Spanyolország 200 ezer escudóval járult hozzá. Ferdinánd főherceg is kapott pontosan meg nem határozható összegeket [...] A Kanizsa elleni hadjáratához (1601) például mintegy 6 ezer gyalogost, ellátásukra 200 ezer escudót adott. A hispán monarchia számos közvetett eszközzel járult hozzá a Kárpátmedencei oszmán tervek megghiúsulásához.”

¹³ Rubén GONZALEZ CUERVA: „A kiváló erdélyi fejedelem” A török elleni hosszú háború (1593–1606) a relaciones de sucesos tükrében. *Történelmi Szemle*, LVIII évf., 2016/4. 565–584.

¹⁴ Evrim TÜRKÇELIK: El Imperio Otomano y la política de alianzas: las relaciones franco-otomanas en el tránsito del siglo XVI al XVII. *Hispania*, Vol. LXXV. (2015) 39–68., 50.: „Desde su coronación hasta la paz de Vervins, la actitud diplomática de Enrique IV hacia los otomanos se dividió entre las repetidas ofertas de fiel alianza y la presión de hacer la

2. Habsburg–Habsburg kettős menyegző Valenciában (1599)

Már az 1590-es évek elején megkezdődtek a tárgyalások II. Fülöp király és Rudolf császár között Izabella Klára Eugénia infánsnő és Ernő főherceg kézfogója kapcsán miután Rudolf évtizedekig sem szánta rá magát az infánsnővel való házasságra. Csak zárójelben jegyzem meg, hogy a főherceget II. Fülöp németalföldi kormányzónak is kinevezte, amire Villanueva szerint is dinasztikus okokból került sor, mivel az ottani szokásjog azt követelte meg, hogy a királyi családból való személyek álljanak a kormány élén.¹⁵ Ahogyan később Albert főherceg kinevezésére is bátyja, Ernő korai halálát (†1595) követően,¹⁶ akivel később frigyre lépett Izabella infánsnő. Ezzel párhuzamban II. Fülöp király parancsára Grazba utazott Don Guillén de San Clemente prágai spanyol követ, méghozzá azért, hogy tárgyalásokat folytasson Fülöp infáns és Gregoria Maximiliana főhercegnő közötti lehetséges házasság ügyében.¹⁷ Meg is állapodtak, de a főhercegnő nem sokkal később váratlanul elhunyt (†1597), így tovább folytak az egyeztetések. Világosan mutatja a bizonytalanságot és a sietséget, hogy ezt követően mindjárt folyamodtak is a Szentszékhez a szükséges pápai dispensatio érdekében a másik két főhercegnő (Margit is Eleonóra) számára is.¹⁸ Végül Madridban azt a döntést hozták meg, hogy Fülöp infáns és a fiatalabb Margit főhercegnő között jön

paz con sus enemigos. Conocía el temor otomano a que una paz con Felipe II permitiera a los españoles socorrer eficazmente Hungría y posibilitara que el Papa organizara a los príncipes cristianos en una Santa Liga.”

- ¹⁵ Javier Hipólito VILLANUEVA: El trono de Polonia en disputa: el papel del archiduque Ernesto de Habsburgo, 1587–1592. *Tiempos Modernos*, Vol. 37. 2018/2. 123–147., 125.: „En 1594 fue elegido por su tío Felipe II, en clave de una política dinástica que priorizaba a los príncipes «de la sangre», para hacerse cargo de la gobernación de los Países Bajos tras la muerte de su otro sobrino Alejandro Farnesio y también para casarse con su hija, Isabel Clara Eugenia.”
- ¹⁶ Federico GALLEGOS VÁZQUEZ: La Guerra de los Países Bajos hasta la tregua de los doce años. *Revista Aequitas*, Vol. 4. (2014) 167–252., 233.: „siguiendo su política de tener un gobernador de la casa de Austria, Felipe II nombraba como nuevo gobernador de los Países Bajos al archiduque Alberto, hermano del fallecido Ernesto y del emperador Rodolfo.”
- ¹⁷ Johann RAINER: Tú, Austria feliz, cástate. La boda de Margarita princesa de Austria Interior, con el rey Felipe III de España. 1598/99. *Investigaciones históricas*, Vol. 25. (2005) 31–54., 36.: „En abril de 1593 vino a Graz el embajador español ante la corte imperial. [...] se habló en general de que andaba negociando con María la boda de su hija, la archiduquesa Gregoria Maximiliana, con el infante español Felipe III.”
- ¹⁸ RAINER (2005) i. m. 37.: „para no perder nada de tiempo el embajador español ante la corte imperial escribió a Roma con objeto de conseguir las necesarias dispensas matrimoniales para las posibles novias.”

létre a kötelék. Azért esett a választás Grazra, mert aki ekkoriban II. Miksa császár (†1576) leányai közül még életben volt, már „idős” volt, a tiroli ágból életben lévő egyetlen, korban is megfelelő, de semmiféle politikai haszonnal nem kecsegtető Annát – tiroli Ferdinánd (†1595) lányát – végül II. Mátyás király vette el 1611-ben. Helytállóan fogalmaz Johann Rainer amikor azt írja, hogy az egyetlen lehetséges út Madrid számára ekkor a „stájer” ág maradt.¹⁹ A dupla lakodalomnak (Albert és Izabella esküvőjét is ott és akkor tartották) egyébként ténylegesen Valencia adott helyet, Kevenhüller madridi császári követ szerint Lerma herceg intrikáinak köszönhetően nem Madridban került sor rá azért, hogy távol tartsák a bécsi rokonságot a Madridban élő, befolyásos özvegy Mária császárnétól.²⁰

2.1. Margit főhercegnő lemondónyilatkozata – egy magyar vonatkozású dokumentum

Még a házasságkötés előtt azonban Margit főhercegnő egy olyan jognyilatkozatot adott ki, amely a magyar alkotmánytörténet szemszögéből is feltűnő érdekességgel bír. Ugyanis abban lemond a magyar (és a cseh) koronára való minden jogáról és igényéről. Jelentősége ugyan a magyar jog oldaláról nézve nincsen, a dokumentum viszont mégis hűen visszaadja azt a spanyol hitbizományi (*mayorazgo*) jogfelfogást, amely a dinasztia mindkét ágának sajátja volt. A spanyol jog alapján ugyanis a férfiak és nők is öröklhették a trónt, a primogenitúra elve szerint, ugyan a férfi primátusával, de képviseleti princípiummal, amelynek értelmében a király leánygyermeke megelőzi a király **öccsét** az öröklésben. Ezt a szemléletet még I. Ferdinánd hozta magával Bécsbe, és bár valamelyest keverve a német joggal, de azt utódai is továbbvitték. Mutatja ezt már Ferdinánd végrendelete is, amelyben legidősebb lányának Anna főhercegnőnek és mindkét nemű utódainak biztosította az osztrák örökös tartományokat arra az esetre, ha a fiág kihal-

¹⁹ RAINER (2005) i.m. 35.: „como ni el emperador, ni sus cutro hermanos, así tampoco el archiduque Fernando de Tirol, tenían una hija de edad núbil, solo quedaba la Corte de Graz para satisfacer aquella pretensión.”

²⁰ CHAMARRO (2012) i. m. 85.: „Para que el archiduque Alberto y la madre de la reina no se abocasen en Madrid con la emperatriz (cosa que al cabo no se pudo estorbar), transfirió el duque las bodas de la reina primero de Madrid a Barcelona y después a Valencia por mejor asegurar las mercedes que el rey le hizo en aquel reino.”

na.²¹ Ráadásul a Habsburgok családi örökségként (*patrimonio familiar*) fogták fel Magyarországot is, holott annak birtokába választás útján jutottak, és a trónbetöltés rendje továbbra is az I. Ferdinándtól fiágon leszármazó férfiak körére korlátozódott azzal a megkötéssel, hogy közülük a magyar rendek szabadon választhattak királyt. Werbőczy Hármaskönyvében ezt világosan kimondja: „Neque enim princeps, nisi per nobilis elegitur”,²² 1547-ben az országgyűlésen csupán ezt iktatták törvénybe.²³ Az örökösök (*haeredes*) alatt a Tripartitumban egyértelműen megfogalmazott szöveg szerint csak a törvényes fiakat kell érteni.²⁴ Vagyis nálunk (trón)öröklés sem volt, nemhogy nőági (trón)öröklés lett volna. Ezzel, valamint a spanyol uralkodó magyar trónigényének kérdésével korábban már foglalkoztam.²⁵

A szövegben utalás történik arra, hogy annak megtételére kötelezve volt („que dicha Serenísima Reyna estuviere obligada a hacer amplia renuncia”) a főhercegnő.²⁶ Margit lemond Rudolf császár és a Ház többi főhercegei javára,²⁷ méghozzá minden jogáról, amelyek a magyar- és a cseh korona, valamint a Ház egyéb (örökös) tartományaiban megilletnék,²⁸ fenntartva

²¹ POÓR János: A Pragmatica Sanctio történetéhez. In: GERŐ András – NAGY Beatrix (szerk.): *Mária Terézia – a magyarok királynője*. Budapest, Habsburg Történeti Intézet, 2018. 151–177., 174.

²² WERBŐCZY István: Hármaskönyv. In: MÁRKUS Dezső (szerk.): *Corpus Juris Hungarici*. 1897. [a továbbiakban: HK.] I. 3. 7. §.

²³ MÁRKUS Dezső (szerk.): *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár (1526–1608)*. Budapest, Franklin, 1899. [a továbbiakban: CJH.] 1547. évi V. tc. 5. §.: „Nam cum sese ordines, et status regni, non solum majestati suae, sed etiam suorum haeredum imperio, et potestati, in omne tempus subdiderint.”

²⁴ HK. I. 17. 1. §.: „approbata regni hujus consuetudine, haeredes solummodo filii legitimi”.

²⁵ LIKTOR Zoltán Attila: A trónbetöltés rendje a Magyar Királyságban a XVI–XVII. században az Oñate-egyzség (1617) tükrében. *Iustum Aequum Salutare*, XVI. évf., 2020/1. 163–192.

²⁶ CDTDP. I. (1740) i. m. Reynado de Phelipe III. Parte I „Renuncia de los Reynos de Ungría, Bohemia, y demás Estados hereditarios de la Casa de Austria por la Señora Reyna Doña Margarita de Austria”.

²⁷ CDTDP. I. (1740) i. m. 6.: „a favor, y utilidad de la Sacra Cesarea Magestad, y de todos, y cada uno de sus Serenissimos hermanos, comprehendiendo tambien al mismo Serenissimo Archiduque Alberto, y tambien de todos, y qualesquiera de los hermanos de la sobredicha Serenissima Reyna, y asimismo de los Archiduques de Austria, y de todos, y cada uno de sus hijos, y descendientes legitimamente por linea masculina.”

²⁸ CDTDP. I. (1740) i. m. 6.: „renunció, y renuncia a todo, y qualquier derecho que tiene, puede, y pudiere tener de algun modo en lo venidero, y que le toca, y puede tocar en, y sobre las herencias, así paterna, como materna, y asimismo sobre la sucesion de los Reynos de Ungría, Bohemia, y otros qualesquiera Dominios de la Serenissima Casa de Austria; y de qualesquiera de sus derechos se aparto, y aparta a favor de la sobredicha Magestad Cesarea, y de los otros Serenissimos Archiduques, y Principes, como queda expresado, y esto en

viszont az örökösödési jogot és igényt arra az esetre, ha azoknak magva szakadna.²⁹ Csak zárójelben teszem hozzá, hogy két évtizeddel később Albert és Miksa főhercegek is tettek (1618) lemondó nyilatkozatot Ferdinánd főherceg javára,³⁰ akit a pozsonyi országgyűlés valóban királlyá választott. Jogi szempontból a főhercegek nyilatkozatainak sem volt ugyan jelentősége, mert nem örökletes monarchia volt Magyarország, de politikailag igen, hiszen azzal kivonták magukat az esélyesek köréből.

3. Habsburg-Bourbon kettős frigy (1615)

III. Fülöp és Margit főhercegnő házasságából nyolc gyermek született, négy lány, négy fiú, amely Madrid házassági stratégiájában viszonylag tág mozgásteret engedett. A spanyol vezetés a németalföldi konfliktus kezelésének kulcsát elsősorban a franciákkal kötött béke fenntartásában látta, ennek tükrében nyer magyarázatot Garcia szerint a Lerma herceg kitartó ténykedésének következtében létrejött Habsburg-Bourbon kettős kézfogó is.³¹ A *Monarquía Católica* hatalmas kiterjedése azonban szükségszerűen a

quanto esté obligada a semejante renuncia, conforme a los Derechos, y Privilegios de los mismos Reynos.”

²⁹ CDTDP. I. (1740) i. m. 6.: „pero salvando, y reservando para si en las sobredichas cosas, y cada una de ellas el derecho de suceder en defecto de hijos, y legitimos descendientes masculinos, y por linea masculina, como se ha dicho: en cuyo caso, o casos se reservó, y reserva todos sus mencionados derechos, sanos, integros, intactos, y en su vigor.”

³⁰ HATVANI Mihály: *Monumenta Hungariae Historica 1. Diplomataria IV.: Okmánytár a Brüsseli Országos Levéltárból és a Burgundi Könyvtárból. (1608–1652)*. Pest, 1859. 437. oklevél: „Ex certa scientia, animo bene deliberato, sano atque maturo adhibito consilio, in eum euentum, quo Matias sua Caesarea Sermum Principem Dnum Ferdinandum Regem Bobemiae, Archiducem Austriae, Dnum patrualem nrum charissimum pro futuro successore et Rege Hungariae proponere, nominare ac declarare dignata fuerit, omnibus iuribus quae vei Nobis, vei dicto Sermo Dno Fratri nro Archiduci Alberto ad consequendam Regni Hungariae Coronam competere, aut futuro etiam tempore ulla ratione vei modo competere possent et nostro nomine et dilectionis suae, a qua sufficiente ad hunc actum mandato instructi sumus, vigore praesentium libere, sponte, plene et absolute cedimus atque renunciamus.”

³¹ GARCIA (1996) i. m. 89.: „en la política exterior de Lerma se aprecia un esfuerzo constante hacia el mantenimiento de la paz con Francia, como un pilar esencial para la estabilidad continental y la conservación de la Monarquía, puesto que la confrontación entre ambas potencias había sido siempre un factor muy importante en su desgaste. No debe extrañarnos, por tanto, que en el preámbulo de las capitulaciones matrimoniales de 1612 acordadas entre Felipe IV e Isabel de Borbón se exprese un claro deseo de „asegurar y afirmar” las Paces de Vervins.”

fegyveres konfliktusok folytonos kiéleződését hozta magával,³² amelyben a *Pax Hispanica* koncepciója a lélegzétvételnyi szünetet kívánta biztosítani.³³ Ezt szolgálta a francia dupla menyegző is, különösen a franciországi események tükrében, ahol 1610-ben meggyilkolták IV. Henrik királyt.³⁴ Izabella hercegnő Fülöp infánszal, Anna infánsnő pedig XIII. Lajos francia királlyal jegyeztetett el, utóbbi azzal a feltétellel, hogy lemond minden a spanyol koronára vonatkozó jogáról és igényéről is.³⁵ A madridi udvarban a „osztrák párt” nem nézte jó szemmel ezt a közeledést Párizshoz, és inkább az „osztrák” rokonsággal való viszony erősítését részesítette volna előnyben.³⁶ Ennek a politikának a legfőbb támasza Habsburg Mária özvegy császárné (†1603) mellett Habsburg Margit királyné (†1611) és Habsburg Margit főhercegnő-apáca (†1633) volt a spanyol udvarban. A franciákkal való tárgyalások ritmusa ugyan meglehetősen hullázmó volt a nemzetközi politikai játszmák alakulásával szoros összefüggésben, és bő egy évtizedig is elhúzódott, mert az „osztrák párt” az elsőszülött infánsnőt valamely Habsburg főherceggel kívánta összeházasítani, mint ahogyan a 16. század során is minden esetben történt, azonban nagyban megkönnyítette a francia

³² Eduardo RUIZ DE BURGOS: *La difícil herencia: Las batallas de Felipe III en defensa del legado paterno (1599–1608)*. Madrid, Editorial Edaf, S.L., 2012.; Eduardo RUIZ DE BURGOS: *Pax hispanica: Las batallas españolas durante la paz (1609–1618)*. Madrid, Editorial Edaf, S.L., 2013.

³³ GARCIA (1996) i. m. 85: „Así pues, en esta nueva edición de la Pax Hispanica, la política exterior que apoya el Duque de Lerma incorporará a los principios tradicionales de la defensa de la Fe, la lucha contra el Infiel, la correspondencia dinástica o la quietud de Italia, otros tales como la paz con el Septentrión, la amistad con Francia y la guarda del Estrecho de Gibraltar.”

³⁴ Jesús María USUNÁRIZ GARAYOA: El tratado de Oñate (1617) y sus consecuencias. In: Jesús María USUNÁRIZ GARAYOA (ed.): *España en Alemania: La Guerra de los Treinta Años en Crónicas y Relaciones de Sucesos*. New York, IDEA (Instituto de Estudios Auriseculares), 2016. 21–48., 24.: „España forzó que su diplomacia hiciera lo posible por evitar crisis generalizadas. El asesinato del rey frances en 1610, dio lugar a un periodo de inestabilidad en Francia.”

³⁵ CDTDP. II. (1740) i. m. Reynado de Phelipe III. Parte II. Tratado de casamiento de la infanta Ana de Austria con Luis XIII 1–9. „Que el sobredicho Rey cristianísimo contraerá matrimonio con la Infanta Doña Ana, hija primogénita de su Magestad Católica, con la condición de que dicha Infanta Doña Ana renuncie todo el derecho que tiene y pueda tener a los Reynos y Señorios de su dicha Magestad Católica.”

³⁶ GARCIA i. m. (1996) 88.: „Sin embargo, como ha subrayado la historiografía del reinado, puede reconocerse la presencia, en la corte y en algunos gobiernos periféricos, de un ‚partido austriaco’ totalmente contrario a cualquier acercamiento con Francia y atento al desarrollo de una restauradora política de reputación que permitiera establecer sobre la Cristiandad un nuevo régimen de paz ordenado bajo la firme alianza de la Dinastía.”

menyegzők melletti döntést Margit királynénak 1611-ben bekövetkezett váratlan halála.³⁷

A megállapodást (1611) spanyol részről Fülöp király, francia részről pedig Lajos király nevében Medici Mária özvegy királyné kötötte meg³⁸ azért – fogalmaz a spanyol és a francia meghatalmazás is –, hogy a békét az egész kereszténység javára fenn lehessen tartani.³⁹ A később ennek alapján aláírt házassági szerződésben (1612) rögzítették is, hogy mind Anna infánsnő, mind pedig e házasságából származó mindkét nemű törvényes utódai teljességgel kizáratnak az öröklésből illetve a spanyol koronára vagy annak bármely részére való jogból és igényből.⁴⁰ E mellett azt is belefoglalják, hogy a koronára visszaszálló birtokok is e szerződés hatálya alá tartozónak tekintetnek, azokban sem örökölh(et)nek.⁴¹ Külön is nevesítve van Németalföld, amely az ott uralkodó főhercegi pár (Albert főherceg és Izabella infánsnő)

³⁷ Henar PIZARRO LLORENTE: Isabel de Borbón (1598–1611): Una reina con poder. „Si bien la década empleada en concretar el acuerdo y las capitulaciones conoció diversas etapas y ritmos, la inclinación a la consecución de esta boda por parte del duque de Lerma y de Margarita de Austria, a pesar de su deseo personal de casar a su primogénita con un Habsburgo, así como la muerte del rey galo Enrique IV, junto con el interés de su esposa María de Medici y el influjo el jesuita P. Pierre Cotton fueron determinantes para su culminación.” <https://repositorio.comillas.edu/xmlui/bitstream/handle/11531/36618/HenarPizarro.pdf?sequence=-1&fbclid=IwAR2lw4Z-kDYrr2jHzbuKIYOaAVB7ZacRhYcHa7C1m3CbLmRzSp4EGVsAeM> (2020. 03. 07).

³⁸ *CDTDP. II.* (1740) i. m. 2.: „EL Rey Chritianisimo, y la Reyna su Madre en su nombre, y como Tutora, y Regente de su Magestad, y de su Reyno, de la una parte; y el Rey Catholico de las Españas de la otra.”

³⁹ *CDTDP. II.* (1740) i. m. 5.: „para estrechar siempre mas el vinculo de la amistad, y asegurar la buena Paz que ay entre Nos, y dicho Rey Catholico, en beneficio comun de nuestros Vasallos, y de toda la Christiandad”, „con fin de estrechar el vinculo del deudo y amistad que entre nosotros ay para mayor bien, paz y quietud de entre ambas Coronas y de toda La christiandad.”

⁴⁰ *CDTDP. II.* (1740) i. m. 72.: „que la Serenisima Infanta doña Ana, y los hijos que tuuiere varones, y hembras, y los descendientes dellos y dellas, asi, primogenitos, como segundo, tercero, y quartogenitos, y de, alli adelante en qualquier grado que se hallen para siempre jamas no puedan suceder, ni sucedan en los Reynos, Estados, y Señorios de su Magestad Catolica, comprehendidos debaxo de los titulos referidos al principio desta capitulacion, ni en ninguno de todos los demas Reynos, Estados, y Señorios, Prouincias, Islas adyacentes, feudos, Guardianias, y fronteras que su Magestad Catolica al presente tiene y posee, y le pertenece, o pueda pertenecer, así dentro de España, como fuera della, y adelante su Magestad Catolica, y sus sucesores tuuieren, y poseyeren y les perteneciere, ni en todos los comprehendidos, inclusos, y agregados a ellos.”

⁴¹ *CDTDP. II.* (1740) i. m. 73.: „ni en todo lo que en qualquier tiempo se adquiriere y acrecentare a los dichos Reynos, Estados, y Señorios, y recobrare, y deboluere por qualquier titulo, derecho, o causa que sea, o ser pueda.”

házasságának megszűnése esetén Fülöp királyra és utódaira száll majd vissza.⁴² Ez egyértelműen a németalföldi területekre vonatkozó francia törekvések és igények érvényesítet kívánta előre kizárni, aminek megszerzésére Garcia szerint Párizs már korábban tett utalást azzal, hogy a frigyét ahhoz a feltételhez kötné, hogy ha a németalföldi főhercegi uralkodópárnak nem maradnának utódaik, akkor a francia koronára szálljon a terület.⁴³

A kizárást még arra az esetre is fenntartják, ha Fülöp király fiágának magva szakadna, azzal, hogy még abban az esetben se örökölhessen(ek) semmiképpen.⁴⁴ Fenntartják viszont Annának az öröklési jogát – két feltételhez kötve azt –, arra az esetre, ha úgy özvegyülne meg a XIII. Lajossal kötött házasságából, hogy nem maradnának túlélő törvényes gyermekek. Ebben az esetben visszaszáll örökösödési joga akkor, ha visszatér Spanyolországba és az uralkodó vagy Fülöp infáns beleegyezésével lép csak frigyre következő alkalommal.⁴⁵ Csak zárójelben jegyzem meg, hogy évtizedekkel később a Mária Terézia infánsnő és XIV. Lajos közötti házassági szerződésben ugyanezeket a feltételeket kötik ki, sőt akkor már azt is belefoglalva, hogy ha újra férjhez menne az infánsnő, akkor semmiképpen ne a francia uralkodócsalád tagjával tegye azt. A spanyol örökösödési háborúban egyébként ez volt az a jogalap, amelyre a francia uralkodó igényét alapozta. A szerződésben ezen

⁴² CDTDP. II. (1740) i. m. 73.: „Y que asimismo sea, y se entienda quedar exclusa, y exclusos la Señora Infanta, y sus descendientes, para no poder suceder en ningun tiempo y caso en los Estados y Payses baxos de Flandes, y Condado de Borgoña, y Caroloys con todo lo adyacente y perteneciente a ellos, que por donacion de su Magestad Catolica se dieron a la Serenisima Infanta doña Ysabel, y han de boluera su Magestad Catolica, y sus sucesores.”

⁴³ GARCIA (1996) i. m. 90.: „En 1602, Enrique IV llegó a proponer a los Archiduques que él se ofrecía a alcanzar la solución del conflicto con los Rebeldes holandeses y un acuerdo de paz con Inglaterra, a cambio del concierto matrimonial entre la Infanta primogénita de España y el Delfín de Francia y „con condición que si el Archiduque no tuviere hijos de su muger, queden los Estados de Flandes incorporados con la Corona de Francia.”

⁴⁴ CDTDP. II. (1740) i. m. 73.: „y que ha faltado (lo que Dios no quiera, ni permita) la sucesion de su Magestad Catolica, y de los Serenisimos Principes, y Infantes, y de los demas hijos que tiene, y tuuiere, y de todos los legitimos sucesores; porque todavia, como dicho es, en ningun caso, ni tiempo, ni suceso, ni acaecimiento han de suceder, ni pretender suceder.”

⁴⁵ CDTDP. II. (1740) i. m. 74.: „Pero juntamente se declara expresamente, que si (lo que Dios no quiera, ni permita) acaeciére enviudar la Serenisima Infanta sin hijos deste matrimonio, que en tal caso quede libre de la exclusion, que queda dicha, y capaz de los derechos de poder suceder en todo lo que le puede pertenecer en dos casos: el uno, si quedando viuda deste matrimonio, y sin hijos se viniere a España: el otro, si por conveniencias del bien publico, y justas consideraciones se casase con voluntad del Rey Catholico su Padre, y del Principe de las Españas su hermano; en los quales ha de quedar capaz, y habil para poder heredar, y succeder.”

kívül pedig még azt a kötelezettséget is beiktatják, hogy minden szokást, törvényt, rendeletet, amely ezt a kizárást tiltaná vagy akadályozná, elhárítanak az útból.⁴⁶ Anna infánsnőt pedig kötelezték, hogy mielőtt a házasságot megkötne adjon ki egy nyilatkozatot, amelyben lemond a maga és minden utóda nevében a spanyol koronára való minden jogáról és igényéről,⁴⁷ és egy kötelezvényt, hogy később sem fog azzal ellentétesen cselekedni, azaz a jogát követelni.⁴⁸ Az infánsnő csak azt követően, miután eleget tett ennek a kötelezettségének távozott a francia udvarba Madridból.⁴⁹

4. Habsburg–Habsburg közeledés a (közelgő) harmincéves háború árnyékában

A *Pax Hispanica* alatti közeledés Franciaországhoz egyértelműen hátrányosan érintette a bécsi rokonsággal az 1610-es évekre amúgy is egyre feszültebbé váló viszonyt,⁵⁰ amit személyes konfliktusok mellett a Rudolf és Mátvás között dúló testvérharc is tetézt.⁵¹ Kiválóan tükrözi ezt, hogy még

⁴⁶ CDTDP. II. (1740) i. m. 73.: „sin embargo de las dichas leyes, costumbres, ordenanzas, y disposiciones, en cuya virtud se ha sucedido y sucede en todos los dichos Reynos, Estados, y Señorios, y de qualesquier leyes, y costumbres de la Corona de Francia, que en perjuizio de los sucesores en ella impiden esta exclusion, asi de presente, como en los tiempos y casos de diferirse la sucesion: todas las quales, y cada vna dellas, sus Magestades han de derogar, y abrogar en todo lo que fueren contrarias, o impidan lo contenido en este capítulo ; y su cumplimiento y execucion.”

⁴⁷ CDTDP. II. (1740) i. m. 73.: „Que la Serenisima Infanta doña Ana, luego que aya cumplido la edad de doze años, y antes de celebrar, y contraer el matrimonio aya de otorgar escritura, obligandose por sí, y sus descendientes y sucesores al cumplimiento y obseruancia de lo susodicho, y de la exclusion suya, y de sus descendientes, aprouandolo todo segun y como se contiene en esta capitulacion.”

⁴⁸ CDTDP. II. (1740) i. m. 176.: „digo y prometo que no he hecho, ni hare protestacion, o reclamacion, en publico, o en secreto, que pueda impedir, o disminuir la fuerza contraria a lo contenido en esta escritura.”

⁴⁹ J. F. DUBOST: Ana de Austria, reina de Francia: panorama y balance político de su reinado (1615–1666). In: Chantal GRELL (coord.): *Ana de Austria infanta de España y reina de Francia*. Madrid, Centro de Estudios Europa Hispánica, 2009. 41–110.

⁵⁰ GARCIA i. m. (1996) 92.: „Pero además, este enlace con Francia vendría a enfriar las complicadas relaciones existentes entre las dos ramas de la Casa de Austria durante los últimos años del Emperador Rodolfo II y la mayor parte del reinado de su hermano Matías.”

⁵¹ Pavel MAREK: La diplomacia española y la papal en la corte imperial de Fernando II. *Studia historica. Historia moderna*, vol. 30. (2008) 109–143., 113.: „La rivalidad personal entre algunos soberanos de la Casa de Austria empeoraba la situación aún más. La mayoría de

Károly infáns és Albert főherceg utódlása a császárságban is tervben volt amint azt Jan Paul Niederkorn kimutatta.⁵² Mindezt ráadásul a magyar- és cseh koronákra belengetett spanyol igény is terhelte, amit végül hosszú évek tárgyalását követően a II. Ferdinánd főherceg utódlását biztosító Oñate-egyezségben (1617) rendeztek megnyugtatóan, alapvetően négy fő elképzelés volt a kérdést illetően, ezt Magdalena S. Sánchez járta körbe.⁵³ Ekkorra Lerma herceg már egyre inkább elveszítette befolyását a madridi udvarban és a bécsi rokonsággal való közeledés koncepciója kerekedett felül. A 17. század elején a Habsburg Monarchia komoly válságot élt át, a kudarcba fulladó tizenöt éves háború következtében kirobbant Bocskay-felkelés, a Házon belül folyó testvérharc, illetve az örökösödési problémák érthetővé teszik a spanyolokra való rászorultságot.⁵⁴ Mátyás császár az Oñate-paktum megtartása, illetve a Ház „két ága” közötti szövetség megerősítése és a vérségi kötelék fenntartása⁵⁵ érdekében szorgalmazta továbbá, hogy Fülöp király adja valamelyik lányát Ferdinánd főherceg legidősebb fiának, a frigyet a

los emperadores no simpatizaba con los monarcas españoles. El aborrecimiento mutuo entre Maximiliano II y Felipe II y la aversión de Rodolfo II hacia España no eran ningún secreto. Sin embargo, tampoco Matías parecía ser el socio político ideal para los españoles. A su reputación le dañaban sobre todo su aventura en los Países Bajos y los acontecimientos vinculados con el Bruderzwist.”

- ⁵² Jan Paul NIEDERKORN: Die Politik Spaniens in der Frage der Nachfolge der Kaiser Rudolf II. und Matthias. In: José MARTÍNEZ MILLÁN – Rubén GONZALEZ CUERVA (ed.): *La Dinastía de los Austria – las relaciones entre la Monarquía Católica y el Imperio*. Madrid, Ediciones Polifemo, Vol. 2. 2011. 1263–1278., 1269–70.: „Das Memorandum, das Castiglione angeblich aus eigenem Antrieb verfasst hatte, hinter dem der König aber niemand anderen als Rudolf vermutete, ventilierte die Möglichkeit, Philipps zweiten Sohn, den Infanten Carlos, zum römischen König wählen zu lassen. Der König sollte ihn dafür mit einem dieser Würde angemessenen Territorium ausstatten, etwa, nach dem Ableben der derzeitigen Inhaber, mit den spanischen Niederlanden. Matthias sollte bis zu Carlos’ 25. Geburtstag als sein Vormund agieren [...] Darüber, welcher Habsburger Rudolf auf dem Kaiserthron folgen sollte, war man am spanischen Hof keineswegs immer einer Meinung. Anfänglich war, wie erwähnt, Erzherzog Albrecht der eindeutige Favorit, und dieser ging nach seiner Übersiedlung nach Brüssel auch ernsthaft daran, sich die Krone zu sichern, was natürlich seine Beziehungen zu Rudolf nicht förderte.”
- ⁵³ Magdalena S. SÁNCHEZ: A House Divided: Spain, Austria and the Bohemian and the Hungarian Successions. *Sixteenth Century Journal*, Vol. 25., 1994/4. 887–903.
- ⁵⁴ WITTMAN Tibor: Az osztrák Habsburg-hatalom válságos éveinek történetéhez (1606–1618). *Studia Mediaevalia Historiae Universalis*, 1. évf. (1959) 3–47. Bár Wittmann meg sem említi az Oñate-egyezséget, a tanulmány átfogó képet ad a belpolitikai válságról.
- ⁵⁵ CDTDP. II. (1740) i. m. 250.: „para que todo ello se efectúe con comun, y mayor aplauso de ambas partes, y se una, y estreche siempre más el vinculo de amor, y consanguinidad de toda la Casa de Austria.”

tervek szerint a pozsonyi koronázás után lehetett volna nyélbe ütni,⁵⁶ bár házasságra Madrid és Bécs között csak jóval később – igaz akkor már más személyek között – került sor. János Károly főherceg neve kiolvasható az egyezségről,⁵⁷ de az infánsnő személye nem tűnik ki, Usunáriz egyébként Margit Franciska infánsnőt jelöli meg.⁵⁸ A tervezett házasságra az infánsnő (†1617) és a főherceg korai halála (†1619) miatt ekkor nem került sor, csak egy évtizeddel később kötött frigy Madrid (Mária Anna infánsnő) és Bécs (Ferdinánd főherceg) között, aminek még a magyar belpolitikára is komoly hatása volt.⁵⁹ A cseh felkelés eszkalálódásával viszont egybeesett (1618) Lerma herceg bukása a madridi udvarban, amely megnyitotta az utat a bécsi rokonság hathatósabb támogatása előtt a spanyol politikában.⁶⁰

A Lerma herceg nevével fémjelzett *Pax Hispanica* középpontjában egyértelműen a Németalföldből kiszakadt Hollandia elszigetelése állott,⁶¹ de Madridot egyre inkább szorította az idő – az 1609-ben a hollandokkal megkötött 12 éves béke 1621-ig szólt – annak érdekében, hogy a „spanyol

⁵⁶ MIGUEL LASSO DE LA VEGA Y LÓPEZ DE TEJADA: *La Embajada en Alemania del Conde de Oñate y la Elección de Fernando II Rey de Romanos*. Madrid, 1929. 11.: „la estipulación del matrimonio del Archiduque Juan Carlos con una de las Infantas, lo que se verificaría después de la coronación.”

⁵⁷ CDTDP. II. (1740) i. m. 250.: „para que se sirva de dar su hija por esposa al Archiduque Juan Carlos, hijo del Serenissimo Archiduque Ferdinando.”

⁵⁸ USUNÁRIZ (2016) i. m. 27. Az infánsnő 1610-ben született, de a korát illetően tévesen ír Usunáriz, ld.: „El casamiento que se negociaba era el del archiduque Juan Carlos (1605–1619), hijo del entonces archiduque y después emperador Fernando II con la infanta Margarita Francisca (1600–1617), hija de Felipe III y de Margarita de Austria.”

⁵⁹ Ennek politikai hátterét ld. HILLER István: Magyar nádorválasztás és európai politika. Az 1625. évi soproni országgyűlés nemzetközi diplomáciai vonatkozásai. *Soproni Szemle*, 43. évf., 1989/1. 56–65.; DOMINKOVITS Péter – KATONA Csaba – PÁLFFY Géza (szerk.): *Amikor Sopronra figyelt Európa. Az 1625. évi soproni koronázó országgyűlés*. Sopron–Budapest, MNL Győr–Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára – MTA BTK TTI, 2020.

⁶⁰ GARCIA (1996) i. m. 88.: „Este ambicioso modelo de Pax Austríaca resultaba mucho más complejo, inestable y arriesgado para la conservación de la Monarquía, y la codirección de semejante alianza fraterna sólo sería eficaz y viable mientras coincidieran los intereses políticos de ambas partes. De hecho, el punto de partida de esta empresa se concretó en el Tratado de Praga de 1617, cuando Lerma ya había perdido gran parte de su influencia en el consejo del Rey y su política de quietud se hallaba cuestionada en casi todos sus rasgos principales.”

⁶¹ USUNÁRIZ (2016) i. m. 25. „la tregua sirvió y mucho para cumplir con los objetivos de la Monarquía de continuar la lucha en las Provincias Unidas y debilitar a su enemigo: el gobierno de la República estaba dividido y en crisis, se encontraba internacionalmente aislado y habían logrado un respiro para la Hacienda real, además de bloquear el comercio holandés.”

utat” (*Camino español*) a félszigetről biztosítsák észak felé.⁶² Ehhez hasonló álláspontot képvisel Johann Rainer is amikor úgy ír, hogy a franciákkal fennálló régi feszültség húzódott a háttérében a Harmincéves háború során az „osztrák” rokonság megsegítésének.⁶³

Az Oñate-egyezség megkötését részben Madrid azon félelme provokálta ki, hogy a választófejedelmi katolikus többség a császárságban éppen a cseh koronától függött, amely félelem az egy évvel később kitört protestáns cseh felkelés (1618) és Pfalzi Frigyes cseh királlyá választása (1619) tükrében megalapozottnak bizonyult, ennek összefüggéseivel részletesen foglalkozott újabban Ulrich Nagel.⁶⁴ II. Ferdinánd császár azonnali pénzügyi-katonai segílyt kért Fülöp királytól, és Madridban dönteni kellett a bécsi rokonság megsegítése tárgyában. 1620-ra már nyílt háborúba ment át a dolog, amely hamarosan európai konfliktussá szélesedett. A döntésben közrejátsz(hat) ott az is, hogy 1621-ben lejárt a hollandokkal kötött béke, ráadásul Albert főherceg halálával (†1621) Németalföld is visszazállott a koronára, a bécsi segílykérés Madridban meghallgatásra talált.⁶⁵

⁶² Erre több helyen is utalnak az egyezségben „La recompensa que se pida o pudiere pedir en alguna de las Provincias de la Casa de Austria se disiera para otra Transaccion”. „La recompensa [...] se tratará en otra ocasión”, az itáliai birtokokba végül Ferdinánd 1621-ben ténylegesen beiktatta a spanyol királyt, ld. GARCIA (1996) i. m. 300. Geoffrey PARKER: *El ejército de Flandes y el camino español (1567-1659)*. Madrid, Alianza Editorial, 2006.

⁶³ RAINER (2005) i. m. 54.: „en la sucesión de Ferdnando II en Hungría, Bohemia y en el Imperio, trabajó el embajador español en favor de Fernando, y después de defenestración de Praga (1618), urgió una actuación enérgica contra los rebeldes. Pero cuando España entró abiertamente en la Guerra de los Treinta Años, el motivo no fue de seguro únicamente el parentesco de los Habsburgo, sino sobre todo los antiguos problemas con Francia.”

⁶⁴ Ulrich NAGEL: *Zwischen Dynastie und Staatsräson Die habsburgischen Botschafter in Wien und Madrid am Beginn des Dreißigjährigen Krieges*. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2018. A szerző részleteiben foglalkozik a háborúhoz vezető úttal, annak előzményeivel, Bécs és Madrid hozzáállásával, dilemmáival.

⁶⁵ Robert BIRELEY: *Ferdinand II, Counter-Reformation Emperor 1578-1637*. Cambridge University Press, 2014. 96.: „letters flew from Vienna to Archduchess Margaret, Ferdinand’s aunt in the Descalzas convent in Madrid, and to the imperial ambassador Franz Christoph von Khevenhüller. This uncorked a lively debate in Madrid that was won by the newly dominant figure at the court of Madrid, the former ambassador in Vienna, Zuñiga, who favored the reassertion of Spanish power in Central Europe. By May 1619, a spanish army of 7,000 was marching from Flanders to Vienna, and by early 1621 could call on 40,000 Spanish troops. Funding flowed generously from Madrid to Vienna, 3.9 million tallers by early 1621, and six million by the end of 1624.”

5. Összegzés

A *Monarquía Católica* vezetése a 16–17. század fordulóján új külpolitikai irányt jelölt ki, amelyek lényege abban állott, hogy a korábbi aktív, agresszív, intervenciós politika helyébe békésebb eszközöket alkalmaz. Ennek része volt a viszony javítása Franciaországgal, amelyet immár a dinasztikus kapcsolatok olyan szintjére emeltek, hogy az elsősülött infánsnőt adták hozzá a francia uralkodóhoz, így szakítva azzal a hagyománnyal, hogy azt mindig valamely főherceg kapja meg, ahogyan az a 16. század folyamán mindkét esetben is történt. A madridi udvarban az „osztrák párt” ideig-óráig ugyan ellensúlyozta Lerma herceg Franciaország-központú politikáját, a királyné halála után viszont látványosan teret veszített. A Habsburg-Bourbon kettős frigy, a császárral – többek között az örökösödési kérdésekben – fennálló feszült viszony ugyan elhidegítették a viszonyt Madrid és Bécs között, de az Oñate-egyezség megkötése, majd Lerma herceg látványos bukása, a nemzetközi körülmények gyors változása, a közép-európai konfliktus eszkálálódása, a harmincéves háború kitörése, a hollandokkal kötött béke lejárta és Németalföld visszaháramlása a koronára oda juttatta a madridi politikát 1621-re, hogy kénytelen volt ugyanazt a fonalat felvenni, amit 1598-ban elejtett.⁶⁶ Azonban hangsúlyozni kell, hogy minden irányváltás ellenére is arra különösen ügyeltek, hogy a *Monarquía Católica* területi egységét megőrizték, illetve a sajátos öröklési jog miatt úgy alakítsák a házasságpolitikát, hogy az minden körülmények között a Házon belül tartsa a spanyol örökséget.

⁶⁶ GARCIA (1996) i. m. 88.: „A lo largo del reinado, se fue enfriando y limitando la necesaria y tradicional correspondencia que debía existir entre ambas ramas de la Casa de Austria, en función de sus respectivos intereses, hasta que el fracaso de la política de amistad con Francia y la explosiva crisis centroeuropea iniciada con la Revuelta de Bohemia en 1618 propiciaron una nueva y interesada alianza dinástica. Durante su valimiento, Lerma siempre procuró evitar que la Monarquía asumiese mayores compromisos con los gobernantes de la rama austríaca en el Imperio, esforzándose por controlar el influjo de la propia reina Margarita y de otros representantes.”

AZ ÁLLAMFORMA, KORMÁNYFORMA TERMÉSZETJOGI MEGÍTÉLÉSE A 19. SZÁZADBAN

PETRASOVSKY Anna
egyetemi docens (ME ÁJK)

1. Bevezetés

A 18. század második felétől Európa és az észak amerikai kontinens forradalmi, majd ezt követően alkotmányozási lázban égett. A közügyek formálása iránt egyre szélesebb társadalmi igény lépett fel. Újfajta megvilágításba került az állam és polgárainak viszonya. Ebben egyre hangsúlyosabb szerepet kaptak a polgárok szabadságjogai, a közhatalom gyakorlásának közjót szem előtt tartó módjai. Sorra születtek az ember és a polgárok jogait garantáló deklarációk. Az ipari forradalom hatására gyökeresen átalakuló nemzetközi gazdasági környezet átfogó jogi szabályozást követelt meg, kodifikációs mozgalmak indultak Európa-szerte.

A társadalmi szerkezet radikális átalakításának forradalmi hevülete a felvilágosodás eszmeiségének gyökerére, a természetjog megoldásaira terelte a jogalkotók figyelmét. A kodifikációs munkálatok erős absztrakciós technikákat igényeltek, amelyeket a természetjog rendszerszemléletű gondolkodási struktúrája a korábbi évszázadok során fejlesztett ki. A modern természetjog európai változatai a 18. század végére számos ponton közös nevezőre jutottak: az individuális jogok egyetemessége (velünk született jogok), a polgárokat megillető magántulajdon sérthetlensége, a törvény előtti egyenlőség, a *pacta sunt servanda* elvén nyugvó társadalmi szerződés koncepciója a 19. századra egységessé kovácsolta a természetjogi gondolko-

dást, amely ekkor az „észjogi iskola” elnevezést használta¹. Ez a 19. század első felére kikristályosodó természetjog jelenti a jogelméleti alapját a kor-szak alkotmányozási és kodifikációs folyamatainak.

2. A 19. századi természetjog jellemzői

A forradalmak túlkapásaiból leszűrhető tanulságok az érdeklődés irányát különösen is a német felvilágosodás eszmeiségére, az Immanuel Kant által kidolgozott természetjogi iskolára terelték, amelynek osztrák – s így áttételesen magyar – vonatkozásai is lettek. Az európai kodifikációs törekvések sorához szervesen illeszkedő osztrák polgári törvénykönyv megalkotói – Karl Anton Martini, Franz von Zeiller – a természetjogi iskola jeles szerzői voltak, utóbbi egyértelműen a természetjog Immanuel Kant által megújított változatát képviselte. Műveik latin nyelven a magyar jogtudó értelmiség felsőfokú képzésének kötelező szakirodalmát jelentették². A kantianus természetjog magyarországi meghonosítói – Szibenliszt Mihály, Virozsil Antal – sajátos értelmezésükkel tovább gazdagították a 19. századi magyar természetjogi irodalmat, amelynek művelése számos további követőre talált.³ A természetjogi művek – értékelvű megközelítésükből adódóan – szintetizáló jellegűek. Tradicionális megállapításokból kiindulva, azok örökérvényűségéből vezetik le saját koruk jogintézményeit, vissza-vissza nyúlva a római jogot keresztény etikával átformált gyökerekhez.

A 19. századra a természetjog tehát szervesen öleli fel és szintetizálja mindazokat az ókortól saját koráig megjelenő elképzeléseket, gyakorlati tapasztalatokat, amelyek a közösségépítés, a társadalmi szerződés alapján álló „álladalom”, azaz az állam és annak közérdek mentén történő működ-

¹ SZABADALVI József: Jobbölceleti gondolkodás Magyarországon. In: JAKAB András – KÖNCZÖL Miklós – MENYHÁRD Attila – SÜLYOK Gábor (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia* (Jogbölcelet rovat, rovatszerkesztő: SZABÓ Miklós) (2019) [2] 2020. február 27. <http://ijoten.hu/szocikk/jogbolceleti-gondolkodas-magyarorszagon>

² SZABÓ Imre: *A burzsoá állam- és jobbölcelet Magyarországon*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1980. 43.

³ Stuhr József Fülöp, Petrovics József, Hirsch Mihály, Demián Antal, Adámi János, Vuchetich Máttyás, Markovics Pál, Csatskó Imre, Vandrák András, Szilágyi János, Banó István, Albélyi Nándor, Gerlóczy Gyula, Warga János, Szeremley Gábor a magyar észjogtan 19. század „említésre méltó művelői voltak.” SZABADALVI József: *A magyar jobbölceleti gondolkodás kezdetei*. Gondolat Kiadói Kör, 2011. 476.

tetésére vonatkoztak. Ebben a közösségben a természetjog a keresztény etikát követve mind az egyénnek, mind pedig a közösségnek felelősségteljes szerepet szán, célja a magánérdek és a közérdek optimális egyensúlyának megteremtése. A 19. századi természetjogi szemlélet az individuum és a legalapvetőbb társas kapcsolatok (egyén, család) jogi elemzéséből kiindulva a bonyolult szerves organizáció (állam, államszövetség, nemzetközi kapcsolatok hálózata) leírásáig követi végig az egyes jogelvek érvényre juttatását. A szisztematikus megközelítés fogalomtisztázással, az adott fogalom fogalmi rendszerbe való elhelyezésével, majd a gyakorlati tapasztalaton alapuló természetes mozgások leírásával teljeseedik ki. Ebben segítségül hívja a római jog építőköveit, az ógörög és keresztény szerzők igazságérzetét, kiegészítve azt Európa több évszázados történelmi tapasztalataival.

3. A szisztematikus megközelítés természetjogi lépései

A természetjog elsődlegesen a jog fogalmát tisztázza, és ez alatt tág értelemben vett erkölcsi lehetőséget ért. Az ember szabad akaratából levezethető korlátozott szabadságként, felelősséggel, kötelezettséggel párosuló jelenségként értelmezi. Ennél fogva a jog az embert társas viszonyában (önmagában csak Istennek tartozik felelősséggel) mint racionális entitást – azaz olyant, aki képes saját céljait és eléréséhez szükséges eszközöket meghatározni – illet meg, továbbá aminek betartása közvetett kényszer útján is kikényszeríthető.⁴

A következő lépésben a természetjogi koncepció a jogok struktúráját vázolja fel, és annak szegletköveit, az individuális jogokat vizsgálja. Ennek során a tágabb jelenségektől a szűkebbekig navigál. Az individuális jogok közül alapvető emberi jogokként a veleszületett jogokat definiálja. E jogok – mint pl. a fizikai, szellemi létünk fenntartásához való jog (*ius conservandi perficiendique corpus et animum*), a jó hírnévhez való jog (*ius bonae aestimationis*),

⁴ „Jus sensu subjecto [...] non potest esse aliud, quam facultas moralis sensu lato personae competens ad acciones, quae cum socialis statu personarum conciliari possunt” SZIBENLISZT Mihály: *Institutiones iuris naturalis I. Jus naturae extrasociale complectens*, Jaurini, 1820. 6.; vö: ZEILLER-EGGER: *Jus naturae privatum*, Viennae, Editio Germanica Latine reddita, 1819. 6.; CSAITSKÓ Imre: *Bevezetés a természetjogba és a tiszta általános természeti jog*. Győr, Streibig Lipold betűivel, 1839. 50.; BÁNÓ István: *Elementa iurisprudentiae naturalis*. Claudiopoli (Kolozsvár), Typis Lycei Regii, 1836. 4.; VIROZSIL Antal: *Epitome juris nautrae*. Pest, Typis, Joshephi Beimel, 1839. 31.

a gondolat- és vélemény-nyilvánítás szabadsága (*ius liberae cogitationis et communicationis idearum*), a dolgok használatának joga (*re uti*), a birtokláshoz való jog (*possessio*), a jogérvényesítés (*ius persequendi*) – az emberi méltóságot jellemzőkként minden körülmények között megilletik az embert. A szerzett jogok már feltételtől függenek, és jogszerzésen (saját hatáskörünk bővítése mások egyidejű korlátozása mellett) alapulnak. Ilyennek tekinthető a tulajdonjog (*dominium*), a mások feletti irányítási jogkör (*imperium*), mely utóbbi a közhatalom gyakorlásának jogosultságát is jelenti. Mindkét szerzett jog részjogosultságokra osztható, mely utóbbi jogszerűségének alapvető feltétele a származékos szerzés.⁵

A közhatalom (*imperium*) gyakorlásához való jog feltételeként a természetjog az objektív megszerzhetőség mellett (*salvo iure alieno*) a szubjektív megszerzhetőséget (a szerző jogok alanya lehessen, tehát ember, nem pedig ló, ahogy a rómaiaknál már előfordult, vagy akár a 21. századi mesterséges intelligencia⁶), jogszerű átruházást (társadalmi szerződés elmélete), valamint a jogszerű szerzés tényének deklarálását (*signatio*) nevesíti. Ennek tárgyalása elvezet az állam fogalmához, amit a természetjog az állam céljából és az állam e célra történő létrejöttéből vezet le.⁷

Az állam célja a közjó, az egyének jogainak biztosítása (*securitas iurum civilium, bonum publicum*) leghatékonyabban az állam révén garantálható.⁸ A természetjog leszögezi, hogy az állam létrejötté jogi – és nem történeti – értelemben szerződésként értelmezhető. Ennek során a természetes állapotukban független egyének (*sui iuris personae*) szerződés keretében közhatalmat hoznak létre és a hatékonyabb érdekérvényesítés céljából jogikat a közösség képviselőjére vagy képviselőire ruházzák. A természetjog hangsúlyozza tehát, hogy az állam olyan független személyek társulásából jön létre, akik felett a hatalmat természetüknél fogva közvetlenül senki sem szerezheti meg – ezzel deklarálja a népszuverenitás eszméjét. A közhatalom

⁵ SZIBENLISZT (1820) i. m. 46–61., 6.; vö: ZEILLER-EGGER (1819a) i. m. 54–80.; CSATSKÓ i. m. 112–126.; BÁNÓ i. m. 51–120.; VIROZSIL i. m. 47–82.

⁶ Id. facebook cenzori jogait algoritmus gyakorolja, vagy az ókori Rómában konzul egy ló is lehetett.

⁷ SZIBENLISZT (1820) i. m. 76–85.; ZEILLER-EGGER (1819a) i. m. 63.

⁸ „Eum [imperantem] tot juribus gaudere, quot necessaria sunt ad finem Civitatis assquendum.” SZIBENLISZT Mihály: *Institutiones Juris Naturalis, II. Jus naturae sociale complectens*. Jaurini, 1823. 66.

gyakorlójának kötelezettsége az állam céljának érvényre juttatása, és ebben a 19. századi természetjog már a megbízási teóriát képviseli, szemben a korábban általánosan elfogadott alávetési teóriával.

Az államot a társadalmi szerződés tartalmából adódóan egyenlőtlenségben alapuló társulásként (*societas inaequalis*) definiálja. Az állam társulásként emellett, hogy a magánjogi *societas* valamennyi általános attributumát magán hordozza, közjogi szempontból különösen fontos céljára (közjó) tekintettel *maxima societas*, azaz minden magán- és közjogi társulási formán túlmutató entitás. Hierarchikus felépítéséből adódóan alá-fölérendeltségen alapul, ennél fogva a természeti állapotában *persona*-ként jellemezhető egyén közjogi kontextusban már *subiectum*, a közhatalom irányában jogai hatékonyabb érvényesítése végett engedelmességgel tartozó alany. A jogérvényesítés átruházását a társadalmi szerződés keretében három jogi aktus alapozza meg: 1. az egyesülési szerződés (*pactum unionis*), 2. az állam- és kormányformát meghatározó szerződés (*pactum constitutionis formae*), és 3. az alávetési szerződés (*pactum subiectionis*). Az államot alkotó egyének a *pactum constitutionis formae* keretében döntenek az állam- és kormányformáról.

Az állam- és kormányforma lényegének megértéséhez az államhatalom sajátosságainak ismeretére van szükség. A természetjog az állam sajátosságait nemzetközi viszonylatában és belviszonyai szempontjából külön-külön vizsgálja. Az államhatalom ismertető jegye nemzetközi viszonylatban a szuverenitás, ami a következőkben válik nyilvánvalóvá: *independes*, azaz mentes minden idegen kényszerhatalomtól; *exlex*, tehát nincs alávetve idegen törvényeknek; *irreprehensibile*, más szóval belső viszonyait tekintve külső hatalom által nem vonható felelősségre; *inapellabile*, cselekedetei okáról idegen hatalom felé nem kell számot adnia; *irresistibile*, azaz külső kényszernek nem vethető alá; *infallabile*, külső erőhatalom irányában tévedhetetlen; *individuum et unicum* azaz megosztást nem tűrő, kifelé egységes entitásként megjelenő. Belviszonyait tekintve *maior potestas* (*maiestas*) felség, sőt legfelsőbb hatóság *summa potestas*. *Universale*, azaz parancsai univerzális érvényűek, mindenkire egyaránt, diszkriminációtól mentesen vonatkoznak (törvény előtti egyenlőség). Tévedhetetlensége és felelősségre vonhatatlansága viszont már célhoz (a közjóhoz) kötött. Állampolgárai viszonylatában jogorvoslatot tűrő (*ius resistendi*, *ius appellationis*), azaz *appellabile*. Végső soron

pedig funkcionálisan, tárgyi értelemben osztható, amennyiben különféle felségjogokra oszlik.⁹

4. Az államhatalom megosztott gyakorlása, az állam- és kormányforma

A természetjog az ókortól fogva ismeri az államforma fogalmát (*forma imperii*), amit a közhatalmat gyakorló alany típusa és száma (ezen belül: osztatlan/tipikus/tiszta, osztott/vegyes formában) határoz meg. A kormányforma (*forma regiminis*) kérdése jellemzően az államhatalom attribútumainak tisztázását követően, a későbbi jogi irodalomban vetődik fel, és a hatalomgyakorlás módját a hatalommegosztás szempontjából vizsgálja. A kormányforma modern értelmű, jelenleg is ismert fogalma a jogi irodalomban ugyan a parlamentarizmus általános elfogadottsága után kristályosodott ki, ám a természetjog már ezt megelőzően is különbséget tett az államforma és a kormányforma között. Az utóbbi fogalmat a hatalomgyakorlás korlátainak jellegéből vezeti le, ennél fogva alapvetően korlátlan (abszolút) és korlátozott hatalomgyakorlási módot különböztet meg.

A természetjog az állam jellemzőinek ismertetésekor egyértelműsítette, hogy az államhatalom funkcionális értelemben részjogosultságokra, különféle felségjogokra osztható, éppen ezért kézenfekvő annak megosztott gyakorlása. A 19. századi természetjog egész struktúrája azáltal, hogy magánjogi jogintézményekből vezeti le a közjogi fogalmakat, arra irányul, hogy megfelelő egyensúlyt hozzon létre a köz- és magánérdek között, kiküszöbölje az önkényes, tehát nem a közjót célzó hatalomgyakorlást. A kormányforma fogalmát, mint a hatalomgyakorlás módját, a természetjog a közjő elérése szemszögéből igyekszik leírni, így ebből az aspektusból a Montesquieu-féle hatalommegosztást önmagában nem tartja hatékony eszköznek. Az önkényes hatalomgyakorlás megakadályozására más jellegű,

⁹ SZIBENLISZT (1823) i. m. 66.; Karl Anton MARTINI: *De lege naturali positiones, Positiones de iuris naturalis*. Buda, Typis Regiae Universitatis, 1795. 18–22.; ZEILLER-EGGER: *Das natürliche öffentliche Recht, nach den Lehrsätzen des seligen Freyhern D. A. von Martini vom Staatsrechte, mit beständiger Rücksicht auf das natürliche Privat-Recht*. Wien, apud C. F. Beck, 1819. 51–59.; VIROZSIL i. m. 211–213.

elsődlegesen a közjó hatékony garantálását szem előtt tartó hatalommegosztási technikát és ellenőrzési mechanizmust lát szükségesnek.

A természetjog először is ismerteti azokat a hatalmi részjogosultságokat, tehát ágakat, amelyek nélkül semmiféle jobbiztonság nem garantálható. Ezeket esszenciális felségjogoknak (*iura maiestatica essentialia*) nevez, amelyek részben egyeznek csak a montesquieu-i hatalmi ágakkal. Így a természetjog a törvényhozást (*legislatio, leges ferendi*), a végrehajtást (*leges exequendi, executio*) – ide tartozik a bírói jogkör is mint a jogszabályok egyedi esetre szóló végrehajtása – és a felülvizsgálati vagy felügyeleti jogkört (*leges inspiciendi, inspectio*) mint fékező, ellenőrző funkciót különböztet meg. Természetesen további, az adott helyzettől függő és az alapvető felségjogból származó célirányos jogkörök is létezhetnek, amelyeket járulékos vagy származékos felségjogokként aposztrofál (ezek a végrehajtásból származó további adminisztratív jellegű jogkörök, pl. rendészet stb.)

A természetjog szerint a törvényhozói, végrehajtói és felügyeleti jogkör hármasa egymáson keresztül érvényesül. A hatalmi ágak egymáshoz való viszonyában az egyes hatalmi ágak kölcsönhatása biztosítja tehát azokat a korlátokat, amelynek alkalmazásának célja az önkényes, tehát nem a közjóra irányuló, hanem a magánérdeket előtérbe helyező hatalomgyakorlás kiiktatása. Ennek mechanizmusát az adott államformára tekintettel célszerű kiépíteni, vagyis más-más államforma eltérő jellegű kontroll-mechanizmust igényel, aminek csak az egyik változatát jelenti a Montesquieu-féle hatalommegosztás gyakorlati megvalósítása. A természetjog hangsúlyozza, hogy a hatalmi ágak merev szétválasztása nem lehetséges és nem is szükségszerű, egyrészt mivel a funkciók áthatják egymást, másrészt az állami célok megvalósítása érdekében e funkciók gyakorlóinak összhangban kell működniük.¹⁰

Államforma fogalmának tisztázása után a természetjog az egyes államformák ókortól kezdve létező tipikus formáinak legfőbb jellemzőit taglalja. A későbbi történelmi korok nem írták felül az ókori csoportosítást, amely szerint a tipikus államforma monarchikus vagy polyarchikus (köztársasági jellegű) lehet annak alapján, hogy egyetlen személy vagy több személy kezében összpontosul-e a főhatalom gyakorlásának joga. A köztársasági

¹⁰ MARTINI i. m. 114.; SZIBENLISZT (1823) i. m. 89–93., 252–295.; VIROZSIL i. m. 220–221.; ZEILLER-EGGER (1819a) i. m. 253., 345–346.

jelleg arisztokratikus és demokratikus változatokat valósított meg. Összeségében tehát monarchikus, arisztokratikus és demokratikus formákban nyilvánultak meg a tipikus államformák. A történelem azonban felmutatott atipikus, azaz vegyes államformákat is, ahol a hatalomgyakorlás tipikus formái keveredtek. Az atipikus formákban a hatalomgyakorlás különböző személyek között oszlik meg, de a lényeg, hogy saját területükön saját hatáskörüket egymástól függetlenül – azaz nem testületi jelleggel, nem egymástól függően – gyakorolják.¹¹

Miután az államforma és a kormányforma ugyanazon jelenség – azaz a főhatalom – más-más szempontból történő megragadása, a két fogalom használatában sokszor zavar támad, nem ritka a szinonimakénti használatuk. A természetjog az államforma meghatározásakor a hatalom eredetére, legitim birtokosának típusára és számára fókuszál, azaz arra, hogy a társadalmi szerződés értelmében az államot alkotó egyének kire, vagy kikre ruházták a főhatalmat. A kormányforma viszont arra utal, hogy ezt az átruházott főhatalmat milyen módon, milyen strukturális korlátok között, milyen szervezeti megoldást alkalmazva gyakorolják. Ennek megfelelően a természetjog korlátlan (abszolút) és alkotmányosan korlátozott hatalomgyakorlást különböztet meg. Azonban az abszolút hatalomgyakorlást sem tekinti olyannak, mint amelynek ne lennének természetes korlátai, az erkölcsi szabályokon és természetjogi elveken túl ilyen esetben tehát a pozitív, tételes jogszabályi, más néven alkotmányos korlátok hiányoznak (így pl. az abszolút monarchia, ahol az abszolút jelző a kormányzás (*regimen*), a rezsím formáját, a monarchia az államét (*civitas*) mutatja meg). A korlátozott kormányforma esetén pedig a hatalomgyakorlás erkölcsi szabályok, természetjogi elvek és pozitív alkotmányos jogszabályi korlátok közötti, tehát arról van szó, hogy a rezsím alaptörvényben szabályozott struktúrában működik.

Mivel az állam- és kormányforma sokszor átfedő értelmezést kap, a természetjog az államhatalom tipizálását a két fogalom nézőpontjából összevetve is elvégzi. Az államhatalom az államforma szempontjából lehet *imperium*

¹¹ „Forma imperii [...] dividitur in simplex (pluram regularem), et compositam (mixtam irregularem), prout subjectum imperii civilis ex unica persona sive physica, sive morali, vel pluribus talibus constat. [...] Ut forma imperii mixtam comprehendamus, imperium civile debemus et possumus, uti dominium (§. 86 J. D.), pro complexu multorum fundamentalium, et derivativorum iurum majestaticorum considerare, quae imperii civilis partes constitutivas (potentiales) efficiunt.” SZIBENLISZT (1823) i. m. 252.; MARTINI i. m. 114.; ZEILLER-EGGER (1819a) i. m. 343–344.; VIROZSIL i. m. 220.

plenum, amikor az államhatalom teljessége, valamennyi felségjogával együtt egy személy kezében összpontosul (pl. monarchia), és lehet *imperium minusplenum*, ahol az államhatalom több személy között megosztva gyakorolható (a polyarchikus államformák). Az államhatalom a kormányformát tekintve lehet *imperium illimitatum* – azaz abszolút módon korlátlan (csak természetes korlátok léteznek, tételes alkotmányos korlátok nincsenek) és lehet *imperium limitatum*, azaz alkotmányosan korlátozott.¹² Azt, hogy az alkotmányos korlátok milyen szerkezetben, az állami szervek között milyen kapcsolatrendszerben érvényesülnek az adott állam alkotmányozásától (ld. a társadalmi szerződés *pactum constitutionis formae* elemét), alkotmányos megoldásától teszi függővé.

Kérdéses lehet még a vegyes államforma és a korlátozott kormányforma elhatárolása, azaz a tipikus-vegyes és a korlátlan-korlátozott formarendszerben való eligazodás, amihez a következő példát nyújtja Szibenliszt Mihály tolmácsolásában a természetjog. Eszerint, ha például egy közösség képviselői, a rájuk ruházott főhatalmat úgy gyakorolják, vagyis oly módon vesznek részt a kormányzásban, hogy a főhatalom egy meghatározott részét önállóan képesek gyakorolni, ebben az esetben vegyes államformáról beszélünk. Ha pedig egy bizonyos felségjog, hatalmi ág, például a törvényhozás gyakorlása üggyöntő szavazattól függ, akkor korlátozott kormányformáról van szó.¹³ Tehát amíg a kormányforma az egyes hatalmi ágak kapcsolatrendszerére, egymással való együttműködésükre, egymás ellenőrzésére mutat rá, addig az államforma erről nem ad információt. A vegyes államforma nem tájékoztat arról, hogy van-e és milyen mértékű az egyes hatalmi ágak közötti strukturális ellenőrzés.

Az önkényes hatalomgyakorlás megakadályozására a természetjog ajánlása szerint a legjobb megoldás a vegyes államforma és a korlátozott kormányforma együttes alkalmazása, ahol a hatalom összehangolt és kontrollált megosztása érvényesül, az erkölcsi és természetjogi elveken túl alkotmányos korlátozásokkal.

¹² „*A recentioribus forma imperii a forma regiminis distinguitur, nimirum per formam, regiminis intelligunt determinationem modi, quo Imperans imperium civile exerceat, et dividitur in illimitatum (absolutam), et limitatum, prout subjectum imperii civilis tantum naturales, vel etiam positivos limites penes regimen observandos habet.*” SZIBENLISZT (1832) i. m. 252–295.; vö. VIROZSIL i. m. 221.; ZEILLER-EGGER (1819a) i. m. 345–346.; MARTINI i. m. 114.

¹³ SZIBENLISZT (1823) i. m. 253.

5. Zárszó

Az államforma, kormányforma eltérő tartalmú, de sokszor fogalompárként való használata tulajdonképpen az abszolút monarchiák letűnését követő polgári átalakulás korszakától kezdve nyer értelmet. Mindaddig, amíg a főhatalom gyakorlása nem került szélesebb társadalmi kontroll alá, és nem történtek meg az első próbálkozások ennek strukturális kialakítására, egy állam leírásánál nem okozott gondot az államforma-kormányforma fogalmát szinonim értelemben használni. Az állam irányításának demokratizálódásához szükséges elméleti megalapozást a társadalmi szerződés elvén alapuló természetjog azonban kellő időben, a 19. század első évtizedében elvégzi. Az állami főhatalom természetének a tulajdonjoghoz való hasonlítása, ebből adódóan megszerzésének feltételhez kötése, a hatalomátruházás szerződéses jellegének hangsúlyozása, az állami felségjogok részjogosultságainak részletes elemzése, a felségjogok terjedelmének célhoz kötöttsége mind-mind az önkényes hatalomgyakorlás lehetőségének szűkítését, a magánérdek és közérdek optimális egyensúlyának megteremtését szolgálták. A természetjog tehát már kellő kiinduló pontot volt képes nyújtani ahhoz, hogy a gyakorlatban olyan hatalomtechnikai mechanizmust lehessen kialakítani, amely egy sajátos államformában az közjó garantálásához a lehető legideálisabb kormányformát kínálja. A 19. század európai és észak-amerikai alkotmányozási folyamatok és az ezt követő kodifikációk sora az akkorra kikristályosodott természetjogi elveket figyelembe véve valósult meg.

AZ 1920/22. ÉVI NEMZETGYŰLÉS ALKOTMÁNYOS LEGITIMÁCIÓJA

SALAMON László
c. egyetemi docens (PPKE JÁK)

Tisztelt Hölgyeim és Uraim!

A közhatalom gyakorlásának alkotmányos legitimációja, amely mindenki részéről evidens elvárás, a jogász, kiváltképpen a közjogász nézőpontjából megkerülhetetlen alapkövetelmény, a közhatalom fogalmi alfája és omegája, *conditio sine qua non*-ja. Ennek megléte a történész számára sem érdektelen, mindenesetre mélyebb vizsgálata számára (és most nem a jogtörténésekről beszélek) soha nem annyira lényeges, mint a közjogi megközelítéseket prioritásként tekintő jogász számára. A történész alapvetően a történelem menetébe ágyazott társadalmi, politikai folyamatokat, történéseket elemzi és ennek a megközelítésnek a szempontjából nem az a legfontosabb kérdés, hogy például II. József alkotmányos királynak tekintendő-e, vagy hogy kinek az uralkodása volt hosszabb annak alkotmányos legitim korszakát tekintve, Zsigmond királyé, vagy Ferenc Józsefé. Ezek a kérdések a közjogász számára sem feltétlenül érdekességük miatt jelentősek, hanem azért, mert a hatalom alkotmányosság, ha úgy tetszik törvényes alapja az állam hatalma alatt álló jogalanyok számára alapvető fontosságú. A hatalomgyakorlás alkotmányos, legitim alapja a feltétele annak, hogy a hatalom alatt állókkal szemben megkövetelhető legyen a hatalom elfogadottsága, a hatalom által alkotott jog követése, illetve, hogy a hatalmat gyakorló állam törvényes keretek közötti hatalmi tényeit legitimációjuk szempontjából megkérdőjelezhetetlennek tartsuk. Alkotmányos legitimáció nélkül – és ezt nem pénzügyi jogi értelemben mondom, de egyébként úgy is igaz – *ex lex*

van. Ezért a hatalom számára alapvető szempont, hogy a hatalomgyakorlás alkotmányos legitimáción alapuljon, vagyis a hatalom valódi közhatalom legyen, és, hogy az a társadalom számára az önkényes uralom ellentétét, a hatalomgyakorlás közfelfogás szerint igazolt, azaz morálisan is elfogadásra méltó mivoltát jelentse.

1918 novemberében Magyarországon összeomlott az alkotmányos rendszer, megszakadt a jogfolytonosság és megszűnt a hatalomgyakorlás legitimációs alapja. Ennek megállapítását *Az alkotmányosság helyreállításáról és az állami főhatalom gyakorlásának ideiglenes rendezéséről* szóló 1920:I.tc. preambulumában szigorú jogászai precizitással az alábbi tényekkel támasztotta alá:

1. Az említett törvényt megalkotó nemzetgyűlés, amely magát a preambulum első mondatában a nemzeti szuverenitás kizárólagos törvényes képviselőjének nyilvánítja, megállapította, hogy a királyi hatalom gyakorlása 1918. november hó 13. napján megszűnt.
2. Megállapította továbbá, hogy Magyarországnak – röviden fogalmazva – a Lajtán túli államrészekkel (királyságokkal és országokkal) fennállott feloszthatatlan és elválaszthatatlan együttbirtoklása megszűnt. (Ezzel köztudottan a *pragmatica sanctio* e tekintetbeni megszűnésére utalt, jóllehet annak hatályvesztését *expressis verbis* csak később, az 1921:XLVII.tc. 2. §-ában deklarálta).
3. Megállapította továbbá, hogy az Országgyűlés képviselőháza 1918. november 16-án önmagát feloszlottnak nyilvánította, főrendi háza pedig ugyanezen a napon e határozatot tudomásul vette és tanácskozásait berekesztette, miáltal az Országgyűlés működése is megszűnt. A *preambulum* az előbbiekből következően deklarálta – idézem – „az állami főhatalom gyakorlása az alkotmány rendes formái között lehetetlenné vált”.

Az előbbiekből *a contrario* következik, hogy a megbénult alkotmányos rendszer helyébe lépett hatalom nem rendelkezett alkotmányos legitimációval. A Nemzeti Tanács, amely nem a parlament valamennyi pártját, csupán az őszirózsás forradalmat támogató parlamenti és parlamenten kívüli pártokat tömörítette, nem volt választásokon megszerzett legitimációs alapokkal rendelkező testület. Károlyi Mihály miniszterelnökként még megbízatását a *homo regius*-ként eljáró József főhercegtől kapta, de hivatalba lépését követő napon felmentését kérve a királynak tett esküje alól, hatalmát a kirobbanó forradalomban tényleges támogatását biztosító Nemzeti

Tanáctól származtatta. A Nemzeti Tanács az úgynevezett „néphatározatban” hatalmazta fel a Károlyi Mihály elnöklete alatt álló népkormányt az állami főhatalom gyakorlására, egyszersmind meghatározott körben néptörvények, ténylegesen törvényt pótló rendeletek alkotására. Ez a hatalmi struktúra már csak a Nemzeti Tanács alkotmányos legitimációjának hiánya miatt sem volt legitim.

A Károlyi korszakot követő kommunista diktatúra pedig egyenesen gondosan kerülte, hogy a korábbi időszak rendszerével bármiféle kontinuitást mutasson, sőt gögös arroganciával hirdette a kontinuitás megszakadását.

A kommunista önkényuralmi rendszer összeomlása után elsődleges feladatot képezett a hatalomgyakorlás alkotmányos legitimációs alapokra fektetése. Ennek útja természetesen következett magából abból a közjogi principiumból, hogy akár a Szent Korona-tan megközelítéséből, akár az ezzel társított vagy éppen nem társított nemzeti (vagy nép-) szuverenitás elméletéből indulunk ki, a hatalomgyakorlás alkotmányos legitimációjának kulcsa mindenképpen abban áll, hogy az állami főhatalom gyakorlására szolgáló általános közjogi felhatalmazás a szuverén magyar nemzettől származzon. Ezt pedig csak ilyen természetű legitimációval rendelkező választott népképviseleti szerv volt hivatva biztosítani.

Az önmagát feloszlattott és még 1910-ben a történelmi Magyarország választópolgárainak egésze által megválasztott képviselőház több okból sem volt alkalmas e szerep betöltésére. A teljesség igénye nélkül említek néhány ilyen okot: a képviselőház feloszlása a mandátuma megszűnését jelentette (mint ahogy ez ma is így van); az 1910-es választások tükrözte politikai viszonyok alapvetően meghaladottá váltak; és egyébként is az olyan természetű alkotmányozó tevékenység, melynek többek között részét képezte magának az államfői hatalomgyakorlásnak a rendezése, valamint a törvényhozó hatalom felépítésének az újragondolása is, inkább volt megvalósítható egy egykamarás, de a nemzeti akarat egészét képviselő nemzetgyűlés révén, mint a legalábbis politikai értelemben legitimációjában ugyancsak vitatottá vált képviselőház tíz évvel korábbi összetételében történő életre hívása által. Ezzel összefüggésben az sem volt érdektelen, hogy az 1910-ben mandátumot szerzett képviselőház megválasztására az 1874:XXXIII.tc. alapján került sor, mely a választójogot csak meglehetősen szűk körben biztosította. Az 1910-es választást követően két választójogi törvény, az 1913:XIV.tc., majd ennek helyébe lépve az 1918:XVII.tc. megalkotására is sor került. Jóllehet

egyik törvény alapján sem került sor választásokra, de mindkét törvény túllépett az 1874:XXXIII.tc. által biztosított választójog szabályozásán, az előbbi csekélyebb, az utóbbi jelentősebb mértékben bővítve a választójogosultak számát. Nyilvánvaló anakronizmus lett volna egy olyan képviselőház részvételére bízni az alkotmányos rendszer újraépítésének feladatát, amely korábban két törvénnyel is túllépett azon a választójogi szabályozáson, amely alapján megválasztására 1910-ben sor került. (És csak zárójelben mondom; akkor még nem beszéltünk a Károlyi kormánynak ugyan nem legitim, de az általános választójogot intézményesítő választójogi szabályozásáról.) Az anakronizmust fokozta volna a képviselőház összetételében bekövetkezett személyi változások ténye (többek között többen meghaltak, illetve az önkényuralom áldozataivá váltak) továbbá, hogy az 1910-es képviselőháznak olyan tagjai is voltak, akik nemzetiségük elszakadása folytán már tagadták a magyar állam, illetve a magyar országgyűlés joghatóságának adott országrészek területére és lakosságára történő kiterjedését.

Nem utolsó sorban külpolitikai tényezők is szerepet játszottak a legitim alkotmányos rendszer megteremtésének mikéntjében. Az ország megcsontítása iránt politikailag elkötelezett antant számára sem volt elfogadható olyan megoldás, amely választások mellőzésével, a régi hatalmi szervek reinkarnációjával valósította volna meg a hatalom alkotmányos alapokra fektetését. Mindezekből következően megkerülhetetlenné vált az alkotmányos rend helyreállításának feladatát újonnan választott, funkcióját tekintve alkotmányozó gyűlés szerepét betöltő egykamarás nemzetgyűlésre bízni.

Talán nem érdektelen kitérő az állam alkotmányos működése helyreállításának nehézségeit illusztrálni az alkotmányos rendszer helyreállításának 1867-ben megvalósított módjával történő összehasonlítással. Az uralkodói önkénnyel féltreolt 1848-as alkotmány közjogi pozíciójába történő visszahelyezésére, a hatalomgyakorlás alkotmányos legitimitációjának létrehozására voltaképpen akkor külön törvényalkotásra sem volt szükség. Új képviselőválasztással, az országgyűlés összehívásával, Andrássy Gyula miniszterelnöki kinevezésével és a király megkoronázásával, mint egymásra épülő közjogi tényekkel helyreállt az alkotmányos hatalomgyakorlás; a közhatalom alkotmányos legitimitációt nyert. Ha az 1867-es politikai és közjogi viszonyokat összevetjük az 1919/20-as viszonyokkal, nyilvánvalóan érzékelhető, mennyire összetettebb, bonyolultabb, ellentmondásosabb volt a vesztes első világháború után az azt követő őszirózsás forradalom,

majd a kommunista diktatúra folytán előállott politikai-közjogi helyzet. Ez nemcsak a nemzeti szuverenitás legitim kifejeződésének előbbiekben részletezett kérdéseiből, nemcsak az antant által elvárt feltételekből adódott, hanem az utóbbival szoros összefüggésben az államfői hatalom rendezetlenségéből is. Magát a magyar politikai közvéleményt is megosztotta boldog IV. Károly király eckartsau-i nyilatkozatnak értelmezése, de még ennél is lényegesebb körülmény volt, hogy az antant nem volt hajlandó elfogadni olyan megoldást, mely a Habsburg-Lotharingiai dinasztia – jelesen boldog IV. Károly – uralkodói pozíciójának érvényesülésével párosult volna. Ebből természetesen külön is következett, hogy a közhatalom-gyakorlás legitim alapjainak megteremtése nem valósulhat meg a korábbi alkotmányos rendszer pusztá restaurációjával, hanem többek között, mint arra már korábban utaltam, új alkotmányozási feladatként jelentkezett az államfői hatalom gyakorlásának legalábbis ideiglenes rendezése is.

A hatalom legitimációjának megteremtése szempontjából 1919/20-ban a királyi hatalomgyakorlás – ekkor elháríthatatlan – hiánya folytán hiányzott minden láncszem, amely a kontinuum-jogfolytonos eljárást e legitimáció megteremtésében biztosíthatta volna. Talán József főherceg *homo regius* mivolta jelenthetett volna valamiféle vékony szálát, de az eredeti felhatalmazása határaival kapcsolatos fenntartásokon túl az antant őt sem fogadta el a hatalomgyakorlás legitimációjának biztosításában közreműködő szereplőként.

Mindezen körülmények tükrében megkérdőjelezhetetlen kulcskérdéssé, alapfeladattá vált az alkotmányozói feladatokat is ellátó, a nemzeti szuverenitás törvényes képviselőjét megtestesítő nemzetgyűlés létrehozása; az ezt megvalósító választások mielőbbi megtartása. A feladat sürgőssége nemcsak az alkotmányos viszonyok mielőbbi rendezésének követelményéből fakadt, hanem a sürgős rendezés irányába hatott az ország sorsát alapvetően meghatározó béketárgyalásokon való részvétel antant által megszabott azon feltétele is, hogy az ország élén széleskörű nemzeti támogatottsággal rendelkező kormány álljon, mely feladatának tekinti a közhatalom legitimációját megteremtő választások előkészítését és megtartását. (Mint tudjuk, sorsunk alapvetően nagyjában egészében már 1919 tavaszán eldőlt Párizsban, de ez még a magyar közvélemény és a politikai elit előtt 1919 őszén nem volt nyilvánvaló.)

A kommunista önkényuralmi rendszer bukása és az azt követő tiszavirág életű Peidl kormány eltávolítása után magát hivatalba helyező Friedrich kormány maga is a választások mielőbbi megtartását tartotta politikai-közjogi prioritásnak. Külön kérdést képezett, hogy milyen választójogi szabályozás alapján kerüljön erre sor. Az alkotmányos-legitim módon megalkotott 1918:XVII.tc., amely időben a választójog utolsó alkotmányos szabályozást képezte, tartalmi-politikai okból nem jöhetett szóba. Ehhez a törvényhez képest ugyanis a Károlyi kormány által *A nemzetgyűlési, törvényhatósági és községi választójogról* alkotott 1918:I. néptörvény (mint arra korábban utaltam: törvénytörölő rendelet) az általános választójog elvére helyezkedett, gyakorlatilag választójogot adva minden 21. életévét betöltött hat év óta magyar állampolgár férfinak, és minden 24. életévét betöltött hat év óta magyar állampolgár bármely hazai nyelven írni-olvasni tudó nőnek. Ez a szabályozás ugyan nem legitim hatalom jogalkotásának terméke volt (ez jutott a későbbiekben kifejeződésre abban, hogy mint tudjuk, az 1920:I.tc. a kommunista korszak jogalkotásával együtt a Károlyi korszak jogalkotását is főszabályként érvénytelennek nyilvánította), mindamelllett e szabályozás ismeretében az ország alkotmányos viszonyainak újraépítésében szerepet vállaló politikai erők vállalhatatlannak tartották az általános választójog irányába történt jogkiterjesztést figyelmen kívül hagyni. Természetesen amellet, hogy a Károlyi féle néptörvénynek alkalmazása legitimitásának hiánya miatt eleve lehetetlen volt, az is fontos szerepet játszott a választás szabályozási módjának megválasztásában, hogy a Károlyi korszak kormányzati politikájának megítélése a közvéleményben, kiváltképp a konzervatív-nemzeti politikai erőkben erőteljesen negatív volt. A Friedrich kormány éppen ezért maga vállalkozott arra, hogy a választások alapjául szolgáló szabályozásról külön rendeletet alkosson. Ennek első változatát némileg módosítva, a kormány 1919. november 17-én közzétette a választójogi rendelet végleges formáját, az 5984/1919. ME. számú rendeletet. E választójogi rendelet tartalmilag nagyjában egészében a Károlyi féle választójogi szabályozásnak felelt meg, ugyancsak az általános választójog elveire épülve. Mindazonáltal az antantot nem elégtette ki önmagában az, hogy a kormány végül az antant igényeit is figyelembe véve szabályozta a választójogi kérdéseket, hanem csak új szélesebb társadalmi-politikai bázisra épülő kormányt volt hajlandó elismerni. Az antant álláspontjában nyilvánvalóan szerepet játszott az, hogy a Friedrich kormány működésének jogalapját

József főherceg felhatalmazására alapította, melyet, mint már arra utaltam, nem tudott elfogadni.

Megalkotásakor az említett 5984/1919-es ME. számú rendelet sem rendelkezett alkotmányos legitimációval (a *homo regius* részéről történt kormányalakítási megbízás ezt aligha teremtette meg), a rendelet ezért külön legitimációra szorult, melyet majd később a megválasztott nemzetgyűlés biztosított.

A nemzetgyűlési választások megtartására az említett politikai nehézségek miatt félreállt Friedrich kormányt felváltó, Huszár Károly miniszterelnök vezette ún. koncentrációs kormány működése alatt került sor, mely összetételében az antant igényeinek megfelelően a politikai erők széleskörű reprezentációját valósította meg. E kormány létrejötte sem épült igazolhatóan alkotmányos legitimációra, megalakítását a különböző politikai tényezők közötti, a prágai brit követ közvetítésével létrejött politikai alkufolyamat eredménye tette lehetővé. Mindazonáltal az antant ezt a kormányt már elismerte, és megnyitotta a lehetőséget az ország béketárgyalásokon történő képviselése előtt.

Ilyen előzmények után 1920. január 25-26-án került sor a nemzetgyűlési választások megtartására, melyen még a csonkaország románok és szerbek által megszállt tiszántúli és dél-magyarországi részei nem vehettek részt. A választásokon, ideértve a románok és a szerbek későbbi kivonulása utáni pótválasztásokat is, mintegy 3.130.000 választásra jogosult állampolgár 81 %-a vett részt. Mivel a történelmi elemzésekben nem szokott kellő hangsúlyt kapni, fontos kiemelni, hogy ez a nemzetgyűlési választás Magyarországon az első olyan választás volt, melyben az általános választójog elve érvényesült. Ezért legalábbis a csonkaország népességét tekintve aligha vonható kétségbe, hogy az ezen választások eredményeként létrejött nemzetgyűlés a nemzeti közakarat egyértelmű letéteményesének volt tekinthető. Ezen az sem változtat, hogy a szociáldemokrata párt már nem tolerálva a korábbi kommunista önkényuralmi rendszer visszahatásaként a pártot, azok egyes tagjait ért sérelmeket okozó történéseket, még a választások előtt kilépett a kormányból és a választásokat bojkottálta. E fejleményeket a párizsi béketárgyaláson résztvevők tudomásul vették, anélkül, hogy a megválasztott nemzetgyűlés alkotmányos legitimációját megkérdőjelezték volna.

A megválasztott nemzetgyűlés, melynek mandátuma 1922-ig állott fenn, 1920. február 16-án tartotta meg alakuló ülését. Az alkotmányosság helyreállításáról és az állami főhatalom gyakorlásának ideiglenes rendezéséről szóló 1920:I.tc.-t 1920. február 29-én fogadta el.

A törvény a preambulumban, illetve legelső rendelkezéseiben a nemzetgyűlés alkotmányos legitimitációját az alábbi tényekre alapította, illetve arról az alábbiak szerint rendelkezett.

Idézem a preambulumban vonatkozó részét: „Alkotmányunk alapelveinek megfelelően az 1919. évi augusztus hó 7. napja óta alakult ideiglenes kormányok a nemzethez fordultak, hogy a nőkre is kiterjedő általános, titkos, egyenlő, közvetlen és kötelező választójog alapján válassza meg az akaratának képviselőre hivatott nemzetgyűlést.

A nemzetgyűlési képviselőválasztások ennek folytán az ország mindazon részeiben megtartatván, amelyekben a választást ellenséges megszállás lehetetlenné nem tette, a megválasztott nemzetgyűlési képviselők az 1920. évi február 16. napján, Budapesten az Országgyűlés Képviselőházának helyiségeiben egybegyűltek és nemzetgyűléssé alakultak.” (Eddig az idézet a preambulumból.)

A törvény 1. §-ában a nemzetgyűlés utólagos legitimitációt biztosított a választások alapjául szolgáló rendelet számára. Idézem: „A nemzetgyűlés jóváhagyja a kormánynak ama rendeleteit, amelyek alapján a nemzetgyűlés összeült.” (Eddig az idézet)

Csak ezt követően, a törvény 2. §-ában kerül sor a nemzetgyűlés alkotmányos legitimitációjának deklarálására. Az említett törvényszöveg az alábbiak szerint szól: „A nemzetgyűlés a magyar állami szuverenitás törvényes képviselőtének nyilvánítja magát, amely alkotmányunk értelmében az államhatalom gyakorlásának további módját is jogosult rendezni.”

Tisztelt Hölgyeim és Uraim!

Az 1920/22-es nemzetgyűlés alkotmányos legitimitációja a fentebb részletezett eljárás alapján az alkotmányos elvekkel adekvát módon megvalósult. A legitimitáció módja az adott körülmények között is világosan tükrözte a történeti alkotmányunkból fakadó azon közjogi gondolkodást, amely nagy jelentőséget tulajdonított a közhatalom törvényes alapjai megteremtésének

és melyet az adott sajátos körülmények között is alapos körültekintés és megfontolás jellemzett. A törvény itt ismertetett és konferenciánkkal érintett további rendelkezései következtében az állam alkotmányos működésében 1918-1919-ben bekövetkezett *ex lex* állapot végetért, és az ország élete a továbbiakban alkotmányos alapokra helyeződött.

Köszönöm megtisztelő figyelmüket!

Budapest, 2020. március 6.

A MAGYAR SZEMLE VITACIKKEI A KORMÁNYZÓI JOGKÖR KITERJESZTÉSÉRŐL (1937)

SCHWEITZER Gábor

tudományos főmunkatárs (TK JTI), habil. egyetemi docens (NKE ANTK)

Gáspár Zoltán, a polgári és demokratikus értékek mellett elkötelezett Szép Szó publicistája a kormányzói jogkör kiterjesztéséről és a kormányzóválasztásról szóló 1937. évi XIX. tc. elfogadását követően tette közzé a „Közjogi villongások a kormányzói jogkör rendezése körül” című írását.¹ Az államfői jogosítványok kiterjesztésére irányuló szakmai javaslatokat finom malíciával bemutató tanulmány a „nagy közjogi háborúság” kirobbanását Csekey Istvánnak, a szegedi tudományegyetem politika tanszéke professzorának, „A kormányzói jogkör kiterjesztése” című, a *Magyar Szemle* 1937. januári számában közzétett írásának tulajdonította.² Ebben volt némi igazság, hiszen Csekey István javaslatai nagy visszhangot váltottak ki tudományos és közéleti berkekben a megjelenést követő hónapokban.³ Ugyanakkor az sem hagyható

¹ GÁSPÁR Zoltán: Közjogi villongások a kormányzói jogkör körül. *Szép Szó*, 1937/szeptember. 116. A kormányzó jogállásához és jogköreihez átfogó jelleggel lásd SZABÓ István: *A kormányzó jogállása (1920–1944)*. [Publicationes Universitatis Miskolciensis. Sectio Juridica et Politica. Tomus 12.] Miskolc, Miskolci Egyetemi Kiadó, 1996. 117–172.; továbbá OLASZ Lajos: A kormányzói jogkör. In: ROMSICS Ignác (szerk.): *A magyar jobboldali hagyomány, 1900–1948*. Budapest, Osiris Kiadó, 2009. 102–137.

² CSEKEY István: A kormányzói jogkör kiterjesztése. *Magyar Szemle*, 1937/január. 5–16. [a továbbiakban: CSEKEY (1937a)] Csekey István életéhez és működéséhez ld. RUSZOLY József: Csekey István és a magyar alkotmány. *Jogtörténeti Szemle*, 2003/3. 37–46.; továbbá JUSZTINGER János: Csekey István. In: KAJTÁR István (szerk.): *Pécsi jogászprofesszorok emlékezete (1923–2008)*. Antológia. Pécs, 2008. 23–35.

³ CSEKEY István: A kormányzói jogkör reformja. *Acta Litterarum ac Scientiarum Reg. Universitatis Hung. Franciscus-Iosephinae. Sectio Juridico-Politica*, Tom. X. Fasc. 5. 1937b. 105–161. [a továb-

figyelmen kívül, hogy a szakirodalom az alkotmányosság helyreállításáról és az állami főhatalom gyakorlásának ideiglenes rendezéséről szóló 1920. évi I. tc. és annak módosításai – az 1920. évi XVII. tc., az 1926. évi XXII. tc., valamint az 1933. évi XXIII. tc. – óta kitüntetett figyelmet szentelt a korszak közjogi arculatát jelentősen befolyásoló kormányzói intézménynek és kormányzói jogkörnek. Noha a IV. Károly uralkodó jogainak és a Habsburg Ház trónörökösödésének megszüntetéséről szóló – egyúttal a királyság „ősi államformáját” szándékai szerint fenntartó – 1921. évi XLVII. tc. a kormányzói jogköröket közvetlenül nem érintette, a kormányzó sui generis államfővé válásához hozzájárult. Hasonló következményt vont maga után a trónjától megfosztott uralkodó 1922-ben bekövetkezett halála a kormányzó sui generis államfői jellegére nézve.

Az alábbiakban a közjogtörténeti kontextus felvázolása után Csekey István 1937-es vitaindítóját és a Magyar Szemlében a kormányzói jogkör reformjáról megjelenő írásokat kívánjuk áttekinteni a szerkesztőség és a szerzők közti – a háttérre rávilágító – levelezésre is figyelemmel.

I. Előjáróban arra szükséges rámutatnunk, hogy miként is közelített a korszak közjogtudománya az 1920. évi I. tc. által szabályozott kormányzói intézmény fogalmához. A kormányzó, *Molnár Kálmán* véleménye szerint, nem sorolható az államélet rendes szervei közé, hiszen rendkívüli viszonyok jelenségeként olyankor tűnik fel az államéletben, amikor az uralkodó nem láthatja el az alkotmányszerű államfői teendőket, illetve amikor a király nemzettel való kapcsolata belső, vagy külső zavaró körülmények miatt megszakad. „Ilyenkor a kormányzó feladata az államfői teendőknek a megállapított korlátok között való ideiglenes ellátása.”⁴ Elvi különbség mutatkozik a személytelen királyi szervet – azaz nem a király személyét – megjelenítő kormányzó, valamint a király személyét képviselő, „királyi gyámoltja nevében” eljáró gyámkormányzó között. Miután a kormányzó az „alkotmányjogi zavarok idejének rendkívüli jelensége” az államéletben, jogköre intézményes jel-

biakban: CSEKEY (1937b)]; továbbá KARDOS József: Közjog-politikai vita a kormányzói jogkör kiterjesztéséről az 1930-as évek második felében. In: KOVÁCS Kálmán (szerk.): *Az állami és jogintézmények változásai a XX. század első felében Magyarországon*. [Jogtörténeti Értekezések 13. Az ELTE Jogtörténeti Tanszékének kiadványai] Budapest, 1983. 61–73.

⁴ MOLNÁR Kálmán: *Alkotmányjogi reformjaink az 1937 és 1938 években*. Pécs, Danubia kiadás, 1938. 15.

leggel nem is szabályozható.⁵ Azt ugyanis, mármint a kormányzó jogkörét, esetről-esetre külön törvények állapítják meg. A jogalkotó is eszerint járt el. A kormányzói jogosítványok különböző okokra visszavezethető kiterjesztésének eredményeként a múlt század harmincas éveinek közepére csökkent a távolság az (ideiglenes) államfői funkciót ellátó (betöltő) kormányzó és a koronázott király jogkörei között.

A kormányzó és a király jogkörei közt fennálló alapvető különbségeket Csekey István az alábbiakban foglalta össze az 1937. évi XIX. tc. megalkotása előtt megjelent tanulmányában:

- a) a kormányzó nem gyakorolja a törvényszentesítés jogát,
- b) a kormányzót a hadüzenet és békekötés joga csak az országgyűlés előzetes, hozzájárulása mellett illeti meg,
- c) a kormányzó nem adományozhat nemességet,
- d) a kormányzó nem gyakorolhatja a főkegyúri jogot,
- e) korlátozott a kormányzó általános kegyelmezési joga,
- f) a kormányzó felelősségre vonható,
- g) a kormányzót ideiglenes államfőként a „*kormányzó*” megjelölés és a „*főméltóságú*” cím illeti meg.⁶

Az 1930-as évek közepén a kormányzói jogállás és jogkör újabb bővítését több körülmény tette időszerűvé. Egyfelől a kormányzói tisztséget 1920. március 1-i megválasztása óta betöltő Horthy Miklós (1868-1957) életkora miatt merült fel az utódlás kérdésének rendezése, másfelől a titkos választójog tervezett bevezetésével indokolták „*a kellő alkotmányos garanciák*” – értve ezalatt egyebek között a kormányzói jogkörök kiterjesztését – bevezetésének szükségességét.⁷ A politikai közbeszéd is jellemzően az ún. alkotmányjogi reformok – a választójogi törvény, valamint a felsőházi törvény módosítása – kapcsán hivatkozott a kormányzói jogkör kiterjesztésére. Az államfői jogosítványok bővítésének napirenden tartása viszont paradox módon a kialakulása óta provizórikusnak tekintett jogrend „*stabilizálására és állandósítására*” is egyértelműen utalt.⁸

⁵ Uo. 16.

⁶ CSEKEY (1937b) i. m. 108.

⁷ OLASZ Lajos: A kormányzói jogkör. In: ROMSICS Ignác (szerk.): *A magyar jobboldali hagyomány, 1900–1948.* Budapest, Osiris Kiadó, 2009. 125.

⁸ KARDOS József: *A szentkorona-tan története.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1985. 173.

II. A közjogtudomány képviselői közül Csekey István a legelsők között hívta fel a figyelmet a sebtében elfogadott 1920. évi I. tc. fogyatékoságaira, valamint a kormányzói jogkörök kiterjesztésének szükségességére. Az *Uj Nemzedék* 1920. március 5-én vezércikként közölte a fiatal kecskeméti jogakadémiai tanár „*A kormányzó jogkörének kiterjesztése*” című közjogi publicisztikáját, amelynek megállapításai utóbb beépültek a *Magyar Jogi Szemle* 1920. májusi számában megjelenő, „*A kormányzó és jogköre*” című terjedelmesebb tanulmányba. Nem is annyira a kormányzói jogkör kiterjesztésére irányuló javaslatokat tarthatjuk igazán markánsnak ezekben a korai írásokban, hanem sokkal inkább annak többszöri hangsúlyozását, hogy az 1920. évi I. tc. szellemisége és rendelkezései „*köztársasági ízeűek*”, vagyis az alkotmány helyreállítása során a jogalkotó nem foglalt egyértelműen állást a Csekey István által amúgy támogatott monarchikus államforma fenntartása mellett. A normaszöveg egyszerűen hallgatott az államformáról.⁹

Jóllehet az 1921. évi XLVII. deklaráta – miként fentebb is említettük –, hogy a „*nemzet a királyság ősi államformáját változatlanul fenntartja*”, az államforma mibenléte körüli kételyek időről-időre megjelentek a szakirodalomban.¹⁰ Ebben a bécsi egyetem közjogász-professzorának, *Adolf Merkl*nek is szerepe volt, aki 1925-ben a *Jogtudományi Közlöny* hasábjain Magyarország államformájáról elmélkedve jutott éppenséggel a kormányzó státusza és jogköre alapján arra a következtetésre, hogy miközben az

„előrelátó politikai szem láthatja már a királyság körvonalait, a jogászi szem, amely tekintetét a már érvényben lévő jogszabályokra irányozhatja csupán, azonban nem lát egyebet, mint köztársaságot. Olyan köztársaságot, amelynek erősen arisztokratikus színezete van; olyan köztársaságot, amely a kormányzónak kétségkívül az uralkodóéhoz hasonló sajátos jogállása folytán jogilag is elég közel áll a monarchiához vagy legalább is a prezidenciális rendszerű köztársasághoz.”

⁹ CSEKEY István: *A kormányzó és jogköre. Magyar Jogi Szemle*, 1920/május. 257–265. Az államforma kérdéséhez ld. még SZABÓ István: *A királyi trón betöltése körüli viták a két világháború közötti Magyarországon. Iustum Aequum Salutare*, II. évf., 2006/1–2. 171–189.; valamint SZABÓ István: *Az államforma kérdése 1919/1920 fordulóján*. In: MEZEY Barna – RÉVÉSZ T. Mihály (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Máthé Gábor 65. születésnapja tiszteletére*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2006. 585–597.

¹⁰ Ld. TAKÁCS Péter: *A király nélküli királyság. Jogtörténeti Szemle*, 2017/3. 80–89.

Magyarország államformáját tehát Adolf Merkl „royalista színezetű arisztokratikus köztárságnak” tekintette.¹¹ A jeles bécsi professzor állásfoglalását már csak amiatt is szükséges felidézni, mert későbbi írásaiban Csekey István maga is hivatkozott saját nézetei alátámasztására erre a véleményre.

Az ún. alkotmányjogi reformok napirendre kerülése idején érzett Csekey István újabb készletet arra, hogy az államforma, valamint az államfő jogállásának és hatáskörének kérdésével ismételten foglalkozzon. Írása azonban ezúttal nem követte, hanem megelőzte a jogalkotót. Nem egy már elfogadott törvényre reflektált, hanem egy megalkotás előtt álló törvényhez fűzött észrevételeket. S ez a körülmény biztosította számára azt a szabadságot is, hogy de lege ferenda javaslatokat fogalmazzon meg. A kormányzói jogkör kiterjesztéséről szóló tanulmányt 1936. júliusában juttatta el a Magyar Szemle Társaság konzervatív reformpolitikát támogató folyóirata, a Magyar Szemle számára.¹² A tanulmányt kísérő levélben azt kérte Szekfű Gyulától, a Magyar Szemle alapító főszerkesztőjétől, hogy lehetőleg a szeptemberi szám vezető cikként közöljék dolgozatát. Az alábbi levélrészlet Bethlen Istvánra, az egykori miniszterelnökre is hivatkozik, aki a Magyar Szemle Társaság elnöki tiszte mellett a folyóirat szerkesztőbizottsági elnöki tiszttét is betöltötte.¹³

„Úgy gondolom, hogy a cikk intenciói meg fognak felelni a folyóirat irányának. Maga Bethlen István több beszédében annak a nézetének adott kifejezést, hogy legelső alkotmányjogi lépésnek a kormányzói hatalomkör kiterjesztésének kell lennie. Bár cikkem nem nélkülözi a politikumot, hisz minden alkotmányjogi tanulmányban van politikum, de igyekeztem államtani, jogi és történelmi érvekkel alátámasztani okfejtésemet.”¹⁴

¹¹ MERKL Adolf: A mai Magyarország államformájának kérdéséről. *Jogtudományi Közlöny*, 1925. március 1. 33.

¹² A Magyar Szemléhez ld. SAÁD József: A reformkonzervativizmus lapja. *Magyar Szemle*, 1997/11–12. 23–37.

¹³ A Magyar Szemle és Bethlen István kapcsolatához ld. SZÓKE Domokos: Konzervativizmus és liberalizmus válaszüjtán. Bethlen István és a Magyar Szemle kapcsolatának történetéhez. *Századok*, 1993/5–6. 738–749.

¹⁴ Csekey István levele Szekfű Gyulának. Szeged, 1936. július 21. OSZK Kézirattár. Fond 7. Magyar Szemle Társaság, 299/17.

Válaszlevelében Szekfű Gyula arról biztosította Csekey Istvánt, hogy a maga részéről a legnagyobb örömmel közölné a tanulmányt, de annak „*aktuális politikai vonatkozásai miatt*” egymaga nem dönthet erről, és a kéziratot – miként az ilyen jellegű cikkeknel általában lenni szokott – jóváhagyásra Bethlen István elé kell terjesztenie. Nem tartotta azonban kizártnak, hogy szeptember vagy október folyamán közlik a dolgot, amennyiben azt Bethlen István „*kiadhatónak véli.*”¹⁵ Az elkövetkező hónapokban azonban semmi sem történt. November folyamán Csekey István újra érdeklődött a kézirat sorsa iránt: „*Most már ez a kérdés egészen a megvalósulás határához érkezett el, úgyhogy a további halogatás esetleg az egész cikk aktualitását veszélyeztetné.*”¹⁶ Szekfű Gyula válaszából kiderült, hogy Bethlen István általában egy-két hét leforgása alatt küldi vissza azokat a cikkeket, amelyeknek a tartalmával egyetért, vagy amelyeknek a megjelenését aktuálisnak tartja. A mostani körülményekből viszont Szekfű Gyula arra következtetett, hogy Bethlen István a téma tárgyalását esetleg a későbbi időkre kívánta halasztani.¹⁷

Vajon mi lehetett a halogatás oka? A szerkesztőség és különösen a kormánypartból a Gömbös Gyula miniszterelnökkel történt összezördülés miatt az előző évben távozó Bethlen István feltehetően arra várhatott, hogy kiderüljenek az alkotmányjogi reformokkal összefüggő kormányzati szándékok.¹⁸ A cikk megküldése egybeesett Gömbös Gyula elhatalmasodó betegségének időszakával. A gyógyíthatatlan betegségben szenvedő kormányfő néhány hónappal később bekövetkezett halála után, 1936. október 10-én Darányi Kálmán vette át a miniszterelnöki teendőket. Az újonnan kinevezett kormányfő 1936. október 21-i parlamenti bemutatkozó beszédében a kormányra váró feladatok között hivatkozott a hivatali elődjétől megörökölt közjogi reformok meghozatalára: a titkos választójog bevezetésére, a felsőházi reform keresztülvitelére, valamint a kormányzói

¹⁵ Szekfű Gyula levele Csekey Istvánnak. Budapest, 1936. [július 21-e után]. OSZK Kézirattár. Fond 7. Magyar Szemle Társaság, 299/18.

¹⁶ Csekey István levele Szekfű Gyulának. Szeged, 1936. november 12. OSZK Kézirattár. Fond 7. Magyar Szemle Társaság, 299/21.

¹⁷ Szekfű Gyula levele Csekey Istvánnak. Budapest, 1936. [november 12-e után]. OSZK Kézirattár. Fond 7. Magyar Szemle Társaság, 299/20.

¹⁸ A Gömbös Gyula és Bethlen István közötti konfliktushoz ld. ROMSICS Ignác: *Bethlen István. Politikai életrajz*. Budapest, Magyarországtudató Intézet, 1991. 254. skk.; valamint GERGELY Jenő: *Gömbös Gyula. Politikai pályakép*. Budapest, Vince Kiadó, 2001. 285. skk.

jogkör kiterjesztésére.¹⁹ A közjogi javaslatok előkészítése érdekében pedig a Gömbös-kormányzat idején felvetődött pártközi értekezletet összehívását helyezte kilátásba. Ezen az 1936. december 2–4-e közötti értekezleten a pártonkívüli képviselőként az elmúlt évben megválasztott Bethlen István is részt vett. Felszólalásában hangsúlyozta, hogy szükségesnek tartja a kormányzói jogkör kiterjesztését, valamint az utódlás kérdésének rendezését is. Fontosnak tartotta továbbá, hogy „*az a jogkör, amellyel a magyar királyok bírnak a törvényhozással szemben, visszaadassék a kormányzónak is, mint államfőnek.*” Az abszolút vétőjog megadását viszont ellenezte, „*mert ilyet a magyar alkotmány nem ismer.*” Ez azonban véleménye szerint nem jelenti azt, hogy a kormányzó házfelosztási jogát és azokat az úgymond hasonló jogokat, amelyek a királyi hatalom körébe tartoznak, ne biztosítsák a kormányzó számára is.²⁰

Nyilván nem lehet véletlen az egybeesés, hogy néhány nappal a pártközi értekezlet előtt értesítette Bethlen István Szekfű Gyulát, hogy részéről nincs akadálya a kormányzói jogkör kiterjesztéséről szóló cikk publikálásának.²¹ Úgy tűnik, Bethlen István elérkezettnek látta az időt, hogy miközben ő a politikai térben készült véleményt nyilvánítani, addig folyóirata számára zöld utat biztosítson, hogy a közjogi publicisztika keretei között vitassa meg az államfői jogosítványok kiterjesztésének ismételt felmerülő kérdését. A *nihil obstat*-ról szóló értesítés kézhez vételét követően Csekey nem sokat késlekedve azt javasolta Szekfűnek, hogy a Magyar Szemle akár már a januári számban is közölhetné a kormányzói jogkör kiterjesztéséről szóló tanulmányát.²² Fél évi várakozás után végre sor kerülhetett a publikálásra.

Csekey István tanulmánya a terjedelemhez képest részletesen foglalkozott az államforma kérdésével, továbbá röviden megindokolt javaslatokat tett a kormányzói jogkör kiterjesztésére. Az államformát illetően nem változott másfél évtizeddel korábbi véleménye. „*Az az államforma [...], amelyben*

¹⁹ Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója. X. kötet. Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., 1936. 12. (1936. október 21.)

²⁰ Bethlen István gróf a választójogi anketon leleplezte a közelmúlt politikai kulisszatitkait. *Magyarság*, 1936. december 4., 4.

²¹ Bethlen István levele Szekfű Gyulának. Budapest, 1936. november 27. OSZK Kézirattár. Fond 7. Magyar Szemle Társaság, 187/111.

²² Csekey István levele Szekfű Gyulának. Szeged, 1936. november 30. OSZK Kézirattár. Fond 7. Magyar Szemle Társaság, 299/22.

még ma is vergődünk, jogilag meg sem határozható, hanem legfeljebb körülírható ily módon: tartalmában a királyság felé törekvő, de a köztársaság formáival erélyesen szakítani nem tudó államforma.”²³ Ehhez megerősítésként Adolf Merkl definíciójához folyamodott, ami Magyarország államformáját – fentebb idéztük is – royalista jellegű arisztokratikus respublikaként állapította meg.²⁴ Továbbra is hibáztatta viszont az 1920. évi I. tc. megalkotóit, hogy a kormányzó jogkörének korlátozásakor a magyar alkotmány szellemétől távol eső köztársasági alkotmányokra és a köztársasági elnökök jogkörére hivatkoztak. „Így állott elő az 1920: I. tc. teremtette jogi helyzet következtében egy meghatározhatatlan, felemás államforma.”²⁵

Az 1920. évi I. tc. hatályba lépésétől eltelt másfél évtizedet Csekey István jogi szempontjából több korszakra osztotta fel. Amíg az első korszak a detronizációs törvény elfogadásával, addig a második korszak IV. Károly halálával ért véget, ám az utóbbi időpont a tanulmány megírása idején is tartó harmadik korszak kezdetét is jelentette egyúttal. Az első korszakban Magyarország törvényesen megkoronázott, de uralkodói jogainak gyakorlásában korlátozott uralkodóval rendelkezett. Vagyis Magyarország államformája kétségkívül monarchikus volt, ami indokolttá tette a király helyetteseként a régensség szabályozását a kormányzói intézmény alakjában.²⁶ Ez az értékelés amiatt érdekes, mert 1920. évi I. tc.-t bíráló korábbi írásaiban Csekey István többször is kiemelte a rendelkezések köztársasági – a nyomaték kedvéért egy helyütt a provokatíván csengő jakobinus jelzöt használta – jellegét. A második korszakban is rendelkezett Magyarország törvényesen megkoronázott, ám törvény útján trónjától „abszurd módon” megfosztott uralkodóval. A trón megüresedése miatt keletkezett interregnum miatt ugyanakkor az uralkodó helyettesítéséről kellett gondoskodni.²⁷ Az első két korszakban tehát „minden nagyobb ellenvetés nélkül” monarchiának lehetett tekinteni Magyarországot, ahol a kormányzót az irányadó törvényi rendelkezések értelmében az államfői teendők ideiglenes ellátásával bízták meg. Lényeges jogi változás IV. Károly halála után következett be, hiszen

²³ CSEKEY (1937a) i. m. 5–6.

²⁴ Uo. 6.

²⁵ Uo. 6–7.

²⁶ Uo. 7.

²⁷ Uo.

megszűnt a kormányzó királyhelyettesi jogállása. „A kormányzó ennek következtében *de facto és de jure egyaránt államfővé vált, mert hisz rajta kívül most már más államfő, akit helyettesítsen, nincsen.*”²⁸ A kormányzó jogállása pedig sok hasonlatosságot mutatott a „*népképviseleti köztársasági elnök*” jogállásával.²⁹

Miután az államforma kérdését nem a „*programmatikus kinyilatkoztatások*”, hanem az alkotmánynak a legfőbb állami szervekre vonatkozó rendelkezései döntik el, jogelméleti szempontból Csekeynek igazat kellett adnia Merkl Magyarország köztársasági államformára vonatkozó évekkal korábbi megállapításának.³⁰

A tanulmány három jellemzőnek tekintett szempont alapján tett különbséget a monarchikus és a republikánus államfők között: 1) az uralkodó elvben élethossziglan tölti be tisztségét, a köztársasági elnök működési ideje viszont meghatározott ideig tart, 2) a monarcha örökletes jogon, a köztársasági elnök választás pedig útján kerül az állam élére, 3) az uralkodó felelőtlen, a köztársasági államfő azonban felelősségre vonható.³¹ Csekey István amellet érvelt, hogy amennyiben a kormányzó jogállását szabályozó törvényi rendelkezéseket e jogelméletinek tekintett kritériumok alapján veszik vizsgálat alá, akkor eléggé egyértelműen lehet arra a következtetésre jutni, hogy a kormányzó jogállása megegyezik a köztársasági elnök jogállásával.³² Mindez a helytelenül megalkotott 1920. évi I. tc. miatt alakult így, hiszen voltaképpen ellenkező hatást ért el, mint amit szándékozott. Nem vezette ugyanis vissza a nemzetet „*az ősi alkotmányosság ösvényére*”, hanem az alkotmányjogi intézmények fejlődését tartalmilag „*erősen köztársasági irányba terelte*”.³³ A kormányzói intézmény szintén elvesztette eredeti értelmét, hiszen többé már nem ideiglenes jellegű, amennyiben állandósulni látszik a kormányzói méltóság. A provizórium közeli megszűnését sem sorolta a reális alternatívák közé. Az államformát illetően jogelméleti szempontból kétféle utat vázolt fel. Ha elismerik, hogy a kormányzó a királyt helyettesítő régens minőségében jár el, akkor monarchikus az államforma, ha viszont

²⁸ Uo. 8.

²⁹ Uo. 9.

³⁰ Uo.

³¹ Uo.

³² Uo. 10.

³³ Uo.

a kormányzót valóságos államfőnek tekintik, akkor pedig köztársasági az államforma.³⁴ Ehhez képest Csekey a kormányzót olyan sui generis intézménynek tekintette, amely egyaránt különbözött a régensségtől és a gyámkormányzóságtól. Amíg a régens, illetve a gyámkormányzó a király személyét helyettesíti, addig a kormányzó „a személytelen királyi szövet” helyettesíti.³⁵ Miután a detronizált uralkodó halála óta a kormányzó legfeljebb csak a személytelen királyi szövet helyettesítheti, Magyarország államformáját Csekey István „kvázi-monarchiának” tekintette.³⁶

Amennyiben Magyarország hű kíván maradni a monarchikus államformához, akkor a cikkíró véleménye szerint gondoskodni kell annak intézményes fenntartásáról is. A királyság intézményes megerősítése pedig, ha magának a királykérdésnek a rendezése nem is lehetséges – azaz a királyi trón továbbra is betöltetlen marad –, a személytelen királyi intézményt megtestesítő kormányzó jogköreinek kiterjesztése útján valósítható meg. Azaz az államforma rendezésének kérdése elválhat az uralkodói (államfői) tisztség betöltésének kérdésétől. Javasatait **hat** pontban foglalta össze.³⁷

- 1) Biztosítani kell a kormányzó számára a törvényt szentesítési jogot. Ennek legfőbb indokaként arra hivatkozott, hogy a szentesítés révén a kormányzó – az uralkodóhoz hasonlóan – a törvényhozó hatalom részévé válna. A vétőjog ugyanis – aminek korlátozott formájával a kormányzót is felruházták – a már elfogadott törvény hatályba lépésének megakadályozására irányuló intézmény. A szentesítést ugyanakkor Csekey István pozitív tartalmú, a „köztársasági jellegű” vétőjogot viszont negatív tartalmú jogosítványnak tekintette. Ehhez érdemes hozzáfűzni, hogy a történeti alkotmány időszakának felfogása szerint a törvények meghozatalának joga a két kamarás törvényhozó testületet és az uralkodót együttesen illette meg. Erre a szempontra a közjogi provizórium időszakában általában a legitimista közjogászok hivatkoztak.

³⁴ Uo. 11.

³⁵ Uo.

³⁶ Uo. 12. Napjaink államelméleti irodalmát is foglalkoztatja a két világháború „király nélküli királyság” államformájának kérdése. Takács Péter frappáns megállapítása szerint ezt az államformát nem úgy kell felfognunk, hogy „királyság, kormányzóval az élen”, hanem úgy, hogy „monarchia, kormányzóval a király helyén”. Lásd TAKÁCS i. m. 86.

³⁷ CSEKEY (1937a) i. m. 14–16.

- 2) A főkegyúri jog gyakorlásából nem szabad kizárni a kormányzót. A kizárás ugyanis – Csekey álláspontja szerint – sem jogtörténeti, sem alkotmányjogi szempontból nem indokolt. Alkotmányjogi érvként az 1920. évi I. tc.-hez fűzött indokolásra hivatkozott, miszerint a magyar állam – ha a kormányzó személyesen nem is – fenntartja magának a jogot, hogy a szent koronával egybefoglalt főkegyúri jogot a kormányzóság ideje alatt is érvényesíteni kívánja.

Az 1920 után érvényesülő hivatalos magyar álláspont a főkegyúri jogot nem személyhez, azaz az apostoli magyar király személyéhez fűződő jogosítványnak, hanem a Szent Koronát, azaz a magyar államt megillető jogosítványnak tekintette. A Szentszék a magyar uralkodók főkegyúri jogok közé tartozó főpap-kinevezési (prezentálási) jogát formálisan ugyan sohasem ismerte el, a gyakorlatban azonban évszázadok óta tudomásul vette. Az 1927-ben a magyar állam és a Szentszék között létrejött – intesa simpliciternek, azaz egyszerű magálapodásnak nevezett – részleges egyezmény értelmében a joghatósággal rendelkező főpapokat, miként az érsekeket, megyéspüspököket, valamint a pannonhalmi főapátot a Szentszék nevezi ki. A kinevezést megelőzőleg azonban a magyar kormányzat nem hivatalos úton a Szentszéket tájékoztatja azokról a személyekről, akiket alkalmasnak tart a kinevezésre. Amennyiben a Szentszék választása más személyre esne, a Szentszék tájékozik a magyar kormánynál, hogy van-e politikai szempontból kifogása a Szentszék jelöltjével szemben.³⁸

- 3) Meg kell szüntetni a kormányzó felelősségre vonásának lehetőségét. Miután a kormányzó személye „szent és sérthetetlen”, Csekey jogi abszurdumnak tekintette a felelősségre vonás intézményét. „Sérthetlenség és felelősségrevonás egymás mellett meg nem állhatnak.”³⁹
- 4) Megfontolandónak tartotta, ha *kormányzó* helyett a monarchikus ideát jobban kifejező – egyúttal *felség* megszólítással járó – *fejedelemnek* neveznék az államfőt. A kormányzó elnevezést ezúttal is „*köztársasági ízűnek*” tekintette.

³⁸ SCHWEITZER Gábor: „A tisztességes jogtanár”. Molnár Kálmán pályaképe. Budapest, MTA TK JTI, 2018. 135.

³⁹ CSEKEY (1937a) i. m. 15.

- 5) Gondoskodni kell a kormányzó helyetteséről, valamint az utódlás kérdéséről is. A kormányzó helyettesítése kapcsán az alkormányzói intézmény felélesztését, vagy pedig a kormányzótanács felállítását javasolta. Az 1926. évi XXII. tc. mindössze arról rendelkezett, hogy amennyiben a kormányzói tisztség még az államfői hatalom gyakorlásának végleges rendezése előtt szűnne meg, akkor az újonnan megválasztott kormányzó eskületételeig a halaszthatatlan államfői teendőket a minisztertanács látja el. Csekey ezzel szemben helyesebbnek tartotta volna, ha ebben az esetben a hatalom gyakorlása a kormányzó jogalkotó által megnevezett helyettesére szállna át.
- 6) Csekey szükségesnek tartotta, hogy a nemességadományozás jogával szintén felruházzák a kormányzót, hiszen ezzel a jogosítvánnyal Magyarország kormányzói korábban is rendelkeztek. E jog gyakorlatát viszont annyiban érné korlátozás, hogy a kormányzó általi nemességadományozást utóbb a koronás királynak kellene megerősítenie. A nemességadományozás melletti érvként hivatkozott a hűbéri jellegű birtokadománnyal járó – mellesleg éppen Horthy Miklós kormányzó által életre hívott – vitézi rend létre.⁴⁰

A javaslatok egy részével – miként a törvényszentesítési joggal, valamint a nemességadományozással – szemben arra a történeti ellenérvre hivatkozhattak, hogy azok a jogosítványok a törvényesen megkoronázott király előjogai közé tartoztak.

A tanulmány összegzéseként Csekey István két további érveléssel igyekezett alátámasztani a kormányzói jogkör kiterjesztésének szükségességét. Meggyőződése szerint a kormányzói tisztséget betöltő Horthy Miklós személye iránti bizalom kiteljesedését jelentené, ha a törvényhozás eltörölné azokat a jogkörével összefüggő korlátozásokat, „*amelyek sem történelmi, sem alkotmányjogi szempontból nem indokolhatók*”, hovatovább ellentétben állnak az „*ezeréves magyar királyság eszméjével*.” Ez a felvetés eléggé egyértelműen a személyre szabott jogalkotás esetét merítette ki. Emellett aktuálpolitikai szempontokkal is indokolta az államfői jogosítványok bővítését. Amennyiben ugyanis Magyarország megtartja a parlamentáris kormányformát, a jogalkotónak gondoskodnia kell az általános, titkos választójog bevezetéséről, ami viszont „*megnyitná a lehetőséget az esetleges szélsőséges párturalom érvényesüléséhez.*”

⁴⁰ Uo. 15–16.

Csekey István szerint kizárólag „a megfelelő jogkörrel, erővel és hatalommal rendelkező”, pártok felett államfő lenne képes biztosítani a helyes egyensúlyt az államhatalmi tényezők között.⁴¹ Vagyis a kormányzói jogkör személyre szabott kiterjesztése a titkos választójog bevezetésével szembeni – mások által is hangoztatott – közjogi biztosíték szerepét töltheti be.

Csekey István tanulmányának jelentőségét a vitára serkentő javaslatok mellett abban láthatjuk, hogy korábbi írásaira támaszkodva az államforma meghatározása körül másfél évtizede fennálló bizonytalanság kapcsán arra világított rá, hogy az alkotmányosságot 1920-ban, illetve azt követően ténylegesen nem az „ösi alkotmány” alapján állították helyre, aminek legfőbb bizonyítékát éppen a sui generis államfővé váló kormányzó státusza és jogkörei jelentették.

III. Csekey István vitaindítója fellendítette a kormányzói jogkör kiterjesztésével kapcsolatos szakmai természetű diskurzusokat. Amint erről Szekfű Gyula is beszámolt Bethlen Istvánhoz 1937. január 12-én intézett levelében: a cikk „meglehető feltűnést keltett”, aminek következtében már többen jelezték, hogy reflektálnának a felvetésekre.⁴² A reflexiók közlésétől Szekfű Gyula általában arra hivatkozással zárkozott el, hogy a Magyar Szemle a kezdetektől fogva tartózkodik a polemikus írások megjelentetésétől. Ugyanakkor azt javasolta Bethlen Istvánnak, hogy a beérkezett művek közül Ottlik László írásával mégiscsak tegyenek kivételt, hiszen a szerző a kérdés aktuális vonatkozásait elméleti síkra tereli vissza, és amennyiben ezt az írást megjelentetnék, úgy az egész ügyet a folyóirat hasábjain akár le is lehetne zárni.⁴³ Ottlik László személye figyelmet érdemel. A Miniszterelnökség nemzetiségi és kisebbségi osztálya tisztviselőjeként hivatali ideje alatt Bethlen István miniszterelnök bizalmasai közé tartozott⁴⁴, ugyanakkor a társadalomtan egyetemi magántanáráként otthonosan mozgott a tudomány világában is. Nem utolsó sorban pedig – bátyjához, Ottlik Györgyhez hasonlóan – a Magyar Szemlében rendszeresen publikáló szerzők közé tartozott.

⁴¹ Uo. 16.

⁴² Szekfű Gyula levele Bethlen Istvánnak. Budapest, 1937. január 12. OSZK Kézirattár. Fond 7. Magyar Szemle Társaság, 187/118

⁴³ Uo.

⁴⁴ SZABADFALVI József: *Egy konzervatív állam és- politikatudós Ottlik László (1895–1945)*. Budapest–Debrecen, Dialóg Campus – Debreceni Egyetemi Kiadó, 2019. 12.

Ottlik László egyik Szekfű Gyulához intézett leveléből derül ki, hogy a közlésre szánt kéziratból – a szükségesnek tartott rövidítésektől eltekintve – kihagyta azokat a részeket is, amelyekkel Bethlen István nem értett egyet. „Márciusra kegyesen elfogadott cikkem kéziratát azzal a megjegyzéssel van szerencsém Hozzád eljuttatni, hogy – a tekintettel az e kérdésben Csekey cikkéhez fűzött bírálatokra – a cikket átalakítottam, úgyhogy annak tengelyében ma már nem Csekey kritikája, hanem a saját javaslatom pozitív része, a nádori méltóság betöltésére vonatkozó eszme áll, amelyet teljességgel megindokoltam. Ennek dacára semminemű eszmei változás nincs: a cikk minden lényeges tekintetben ma is azonos az eredeti kézirattal, amiből csak azt hagytam ki, amit B. I. kifogásolt.”⁴⁵ Ottlik ugyanakkor azt kérte Szekfűtől, hogy a szerzői névsorban „hivatalos minőségét” ne tüntessék fel, nehogy az a látszata legyen írásának, mintha annak – miként maga Ottlik is idézőjelek közé tette – „félhivatalos” jellege lenne.⁴⁶ A cikkből Bethlen István kérésére kihagyott részokról sajnos nem tudunk többet. Ez az információ viszont azt igazolja, hogy Bethlen István, a szerkesztőbizottság elnökeként időnként aktívan beavatkozott a folyóirat szerkesztésébe.

Ottlik László írása egyrészt a nádori méltóság felélesztése mellett érvelt, másrészt viszont az államforma kérdéskörét is érintette.⁴⁷ A nádori tisztség felélesztésének gondolata nem egészen új keletű, hiszen már az 1920. évi I. tc. kapcsán is felmerült a királyt akadályoztatása miatt helyettesítő nádori méltóság (hivatal) újbóli betöltésének lehetősége.⁴⁸ A nádori méltóság felélesztését Ottlik László ugyanakkor összekapcsolta a Csekey István által javasolt fejedelmi cím elvetésével. Történelmi párhuzamok alapján ugyanis úgy vélte, hogy a fejedelem éppen azt az államformát – az arisztokratikus köztársaságot – testesti meg, amellyel maga Csekey István sem azonosult.⁴⁹ Csekey javaslatának elfogadása azt a látszatot keltené, hogy „a magyar királyság államformája most már valóban végképp megváltozott.”⁵⁰ A kormányzó számára adandó fejedelmi címmel szemben Ottlik az

⁴⁵ Ottlik László levele Szekfű Gyulának. Budapest, 1937. február 5. OSZK Kézirattár. Fond 7. Magyar Szemle Társaság, 1573/72.

⁴⁶ Uo.

⁴⁷ OTTLIK László: A kormányzói intézmény reformja. *Magyar Szemle*, 1937. március. 212–222.

⁴⁸ L.d. pl. EGYED István: A király helyettesítése és a nádori intézmény felújítása. *Jogállam*, 1921/8. 281–291.

⁴⁹ Uo. 216.

⁵⁰ Uo.

István nádor lemondása óta 1848 óta üresedésben lévő nádori méltóság betöltését tekintette célravezetőnek. Javaslata szerint mindaddig, amíg nincs az országnak törvényesen megkoronázott királya, a nádort, mint kormányzót, az 1848. évi III. tc. rendelkezéseinek figyelembevételével a végrehajtó hatalom mellett a teljes királyi jogkör gyakorlásával is fel kellene ruházni.⁵¹ A „rekonstituált” nádori méltóság a hivatalban lévő kormányzót illetné, aki „kormányzó-nádorként” mindaddig az ország élén áll, amíg nincs az országnak törvényesen megkoronázott királya.⁵² Ottlik meggyőződése szerint ezzel a megoldással lehetne a provizórium időszakát megszüntetni, egyúttal a „az alkotmány rendes formáit” helyreállítani. Nem mulasztotta ugyanakkor el a kormányzó méltatását sem, hiszen Horthy Miklós képességeit, erényeit, tekintélyét, valamint tapasztalatait nádorként a király (!?) és a nemzet egyaránt igénybe vehetné azt követően is, hogy kormányzói tisztségétől a királyi hatalom helyreállítását követően megválna.⁵³ Miután a kormányzó a „megkoronázott”, nem pedig a „kalapos” királyt helyettesíti, Ottlik szerint elvileg nincsenek és nem is lehetnek olyan uralkodó jogok, amelyek gyakorlása tekintetében „a nádor kormányzói hatáskörét” korlátozni kellene.⁵⁴

Úgy tűnik, a nádori tisztség esetleges újbóli betöltése valamiféle szépségflastrom lehetett volna a tényleges államfői funkcióktól a királyi trón betöltése esetén az államhatalom gyakorlásától visszavonuló kormányzó számára.

Ottlik László írása a nádori intézmény mellett – amint fentebb jeleztük – az államforma kérdésével is foglalkozott. Arra nézve, hogy mi is lehet egy adott „közület” államformája, azt tekintette irányadónak, hogy maga az adott „közület” minek nevezi önmagát a hivatalos megnyilatkozásokban, továbbá azt a körülményt, hogy „ezt a nomenklatúrát a diplomáciai gyakorlat is szentesítette-e.”⁵⁵ Ezek alapján Ottlik kétséget kizáróan királyságnak tartotta Magyarország államformáját, hiszen a közjogi megnyilatkozások királyságnak nevezik az országot, ugyanakkor Magyarország királyságként

⁵¹ Uo. 217.

⁵² Uo. 217–218.

⁵³ Uo. 219.

⁵⁴ Uo. 220.

⁵⁵ Uo. 212.

élvez nemzetközi elismerést is.⁵⁶ A terminológia használatát illetően viszont bírálattal illette Csekey Istvánt, aki Ottlik meglátása szerint, a királyság fogalmát „összefuttatta” a monarchia fogalmával, aminek következtében nem tudott különbséget tenni a „*monarchikus*” és a „*nem-royalisztikus*” államformák között. Ottlik a monarchiát olyan jogelméleti kategóriának tekintette, amelynek ismervei az alkotmánynak az államhatalom funkcióinak és a hatalmi kompetenciáknak elosztására irányuló rendelkezéseiben rejlenek. A történeti kategóriaként értelmezett királyságot pedig inkább esztétikai, mintsem szigorú értelemben vett alkotmányjogi kritériumokkal rendelkező államformának tartotta.⁵⁷ A magyar alkotmány viszont ugyanúgy ragaszkodott Ottlik László szerint a királysághoz, mint a monarchiához. Éppen emiatt a kettősség miatt hangsúlyozta, hogy nem elegendő a kormányzót a királyi hatalom jogköreivel felruházni, hiszen úgy kell megalkotni az alkotmányjogi reformokat, hogy azok megfeleljenek az aktuális politikai helyzetnek, továbbá a történeti alkotmány alapján oly módon oldják meg az államfői hatalom kérdését, „*hogy a történeti királyság államformája ezáltal minden kétségen felül kifejezésre jusson*” A megalkotandó alkotmányjogi reformoknak nem utolsó sorban méltó kifejezést kell adniuk a nemzet hálájának és hódolatának Horthy Miklós kormányzó iránt.⁵⁸

IV. Szekfű Gyula eredeti szándékai szerint a Magyar Szemle a továbbiakban már nem kívánt a kormányzói jogkör kiterjesztésével. Ám miután Szekfű Gyula arról értesült, hogy Bethlen István jónak látná a kormányzói jogkörről szóló további cikkek közlését, azt javasolta, hogy kérjék fel Egyed Istvánt, a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem közjogászprofesszorát a vitát „*végképp befejező*” tanulmány megírására.⁵⁹ Ez meg is történt. Egyed István felkéréséről Szekfű Gyula tájékoztatta Csekey Istvánt, aki ettől egyáltalán nem volt elragadtatva. Ennek hangot is adott 1937. április 6-i Szekfű Gyulához intézett levelében. „*Egészen bizalmasan felhívom rá figyelmedet, hogy az illetőtől most már harmadízben jelent meg erről a kérdésről majdnem teljesen ugyanaz. [...] Miután ő volt az ominózus 1920. I.*

⁵⁶ Uo.

⁵⁷ Uo. 215.

⁵⁸ Uo. 216.

⁵⁹ Szekfű Gyula levele Bethlen Istvánnak. Budapest, 1937. március 4. OSZK Kézirattár. Fond 7. Magyar Szemle Társaság, 187/123.

tc. miniszteriális előkészítője, amelyet már kéz ízen kellett módosítani, nyilvánvaló, hogy tűzzel-vassal ez ellen dolgozik.”⁶⁰ Kétségtelen, hogy Egyed István az Igazságügyminisztérium törvényelőkészítő osztálya munkatársaként korábban több közjogi vonatkozású törvényjavaslat, így az 1920. évi I. tc. előkészítésében is szerepet vállalt. Külső szakértőként pedig – amint erről még szó esik – a kormányzat a későbbiekben is igényt tartott Egyed István közreműködésére.⁶¹ Szekfű Gyula négy nappal későbbi válaszlevelében arról informálta Csekey Istvánt, hogy Egyed István már el is küldte a cikket, amely összefoglalhatja a Magyar Szemle olvasóközönsége számára az „egész kérdéskomplexumot”. A szerkesztőségnek amúgy is az volt a célja, hogy a különböző vélemények számára biztosítson publikálási lehetőséget. „Ez az értelme annak” – fogalmazott Szekfű –, „hogy már Ottlik László cikke is igen sokban eltért a Te felfogásodtól és viszont úgy látom, hogy Egyed István hasonlóképp Ottliktól is eltér.” Csekey István írása pedig a legjobb kezdet volt a Magyar Szemle számára.⁶²

Szekfű Gyula ezzel egyidejűleg arra kérte Egyed Istvánt – amiről Csekey István természetesen nem tudhatott –, hogy fogalmazzon cikkében valamivel mérsékeltebb hangnemben a reformelképzeléseket illetően, egyben tapintatosan arra is emlékeztette, hogy tudomása szerint Bethlentől is kapott iránymutatásokat a cikk megírását illetően. „A kérdés megtárgyalását úgy képzeltük, hogy különböző nézetek fognak nyilatkozni hasábjainkon és ezen nézetek kifejezése által tisztázódnak a kérdések. Tanulmányodban azonban ettől némileg eltérően erőlyesen tiltakozol különböző nézetek kifejezése ellen [...]” Szekfű példának okáért azt kifogásolta, hogy Egyed a „burjánzó” jelzővel illetve a kormányzói jogkör kiterjesztésére irányuló reformtörekvéseket. Majd így folytatta: „Ezek a szigorú kifejezések némi nehézséget okoznának az eddigi cikkek után, melyeket hoztunk, s ezen kívül nem tudom, vajjon minő eredményre jutottál a szerkesztőbizottságunk elnökével való, a Szemle vacsora előtt folytatott, megbeszélés-kor, amikor, úgy tudom, bizonyos direktívákat vettél a cikk megírását illetően.” Arra

⁶⁰ Csekey István levele Szekfű Gyulának. Szeged, 1937. április 6. OSZK Kézirattár. Fond 7. Magyar Szemle Társaság. 299/25. Csekey a fent idézett levélben Egyed következő írásaira utalt: A kormányzói jogkör rendezése (*Magyarország*, 1937. január 21. 1.), valamint Alkotmányjogi reformok (*Magyar Jogi Szemle*, 1937/március. 101–112.)

⁶¹ Egyed István működéséhez ld. Koi Gyula: Egyed István élete és munkái. NKE Államtudományi műhelytanulmányok, 2016/12.)

⁶² Szekfű Gyula levele Csekey Istvánnak. Budapest, 1937. április 10. OSZK Kézirattár. Fond 7. Magyar Szemle Társaság, 299/26.

kérte Egyedet, tájékoztassa ezekről a direktívákról, „mely esetben talán ezen itt idézett erősebb kifejezéseknek háttérével tisztába jönnék.”⁶³

Válaszlevelében Egyed István nem mulasztotta el megemlíteni, hogy az Igazságügyi Minisztérium kodifikációs osztálya kültagként igénybe veszi a szolgálatait, amivel nyilvánvalóan azt kívánta jelezni, hogy a Magyar Szemle számára megküldött írása (is) félig-meddig hivatalos álláspontot tükrözött. A levélben ugyanakkor arra is hivatkozott, hogy miután megszűntek azok az okok, amelyek korábban – vagyis Gömbös Gyula miniszterelnöksége idején – a miniszterelnök diktatórikus törekvéseivel szemben a kormányzónál kerestek ellensúlyt, a mostani kormányzat – a Darányi-kormány – csupán arra törekszik, hogy a reformtervek közül azokat válassza ki, amelyek a legkevésbé ártalmasak: ilyennek minősül a vétőjog megerősítése és az utódkijelölési jog biztosítása. „A mai kormány a kérdést kénytelen volt átvenni programjába, de hogy milyen lelkesedéssel, arról nem vagyok informálva.” Azt viszont kétségtelennek tartotta, hogy a jogkiterjesztés fölvetésének legfőbb oka mára már megszűnt. Egyed arra is utalt, hogy a kormányzói jogosítványokat illetően Bethlen István sincs a „túlzó állásponton”, viszont egyes reformterveket hajlandó lenne támogatásáról biztosítani. Egyúttal azt is érezte, hogy Bethlen István nem kívánja meggátolni írása Magyar Szemlében történő megjelenését. A kormánykörök ugyanakkor csak örülnek annak, ha a reformellenes felfogás a sajtóban minél erősebben jut kifejezésre és ilyen módon a túlzásokkal szemben kellő háttvédelmet biztosít. Az ellen viszont nem emelt kifogást, hogy a Szekfű Gyula által nehezményezett „erősebb kifejezések” a szövegből kimaradjanak, ami ezáltal „mészekebb benyomást” kelthet.⁶⁴

A fenti levélben előrevetített reformellenes megfontolások egyértelműen tükröződtek Egyed Istvánnak a Magyar Szemle 1937. májusi számában megjelenő, „A kormányzói intézmény” című tanulmányában. Ez persze nem kelthetett különösebb meglepetést, hiszen kormányzói jogkörrel szóló egykorú írásai hasonló irányvonalat követtek.⁶⁵ A hozzászólás – amelynek már a címe is kerülte a „reform” kifejezést – mindenekelőtt arra mutatott rá, hogy a kormányváltással politikai szempontból okafogyottá vált a kormányzói

⁶³ Szekfű Gyula levele Egyed Istvánnak. Budapest, 1937. április 12. OSZK Kézirattár. Fond 7. Magyar Szemle Társaság, 426/32.

⁶⁴ Egyed István levele Szekfű Gyulának. Budapest, 1937. április 13. OSZK Kézirattár. Fond 7. Magyar Szemle Társaság, 426/33.

⁶⁵ EGYED István: A kormányzói intézmény. *Magyar Szemle*, 1937. május. 16–22.

jogkör reformja, hiszen „az abszolutisztikus kormányzati irány hanyatlásával” a tervezett reform egyik legfontosabb indoka veszett el.⁶⁶ Arra is felhívta a figyelmet, hogy a politikai életben egyre általánosabbá vált az a felfogás, hogy csak a legnagyobb óvatossággal szabad az alkotmányos intézményekhez nyúlni, és „ha feltétlen szükségesség és gyakorlati érdek nem indokolja”, akkor a reformokat lehetőleg kerülni kell.⁶⁷

Egyednek természetesen reflektálnia kellett Csekey 1920. évi I. tc.-t érintő bírálataira is. Ezzel összefüggésben arra hivatkozott, hogy a kormányzói jogosítványok akkori szabályozásakor nem valamiféle „szűkkeblűség vagy bizalmatlanság” vezérelte a jogalkotót, hanem három körülménynek – a történelmi példák tudatos követésének, a magyar alkotmány szellemének, valamint a korszak „általános demokratikus irányú” közfelfogásának – az együttes hatását érvényesítette.⁶⁸ Miközben elismerte, hogy az azóta eltelt időszakban széles körben merült fel a kormányzói jogkör kiterjesztésének igénye, azt is nyilvánvalóvá tette, hogy ezeknek a cikkben tételesen felsorolt javaslatoknak a többségével nem tud azonosulni. A kormányzói jogkör addigi kiterjesztései – az 1920. évi XVII. tc., valamint az 1933. évi XXIII. tc. – a kormányzót amúgy is a magyar államélet „vezető tényezőjévé” tették, miközben a kormányzói jogkör további kiterjesztésére irányuló javaslatok túlnyomó része – a főkegyúri jogra vonatkozó indítványtól eltekintve – „semmiféle különösebb gyakorlati eredményt nem jelentene”.⁶⁹ Nem tartotta kívánatosnak a jogintézmények gyakori reformját sem, mert a folytonos reform csökkenti a jogrend és a megváltoztatandó – jelen esetben a kormányzói – intézmény tekintélyét. A reformtervek többségéről pedig azt tartotta, hogy azok ellentételesek is lennének az alkotmány „ősi elveivel”, miközben elhomályosítják az egyik legfontosabb alkotmánybiztosítékot, miszerint törvényes király hiányában a nemzetre száll vissza az államhatalom egésze és koronázás nélkül az államfő nem is gyakorolhatja a teljes királyi hatalmat.⁷⁰ A felmerült reformtervek közül kizárólag a törvényviszaküldési jog megerősítését, valamint az utódajánlási jog megadását tekintette – de ezeket is csak

⁶⁶ Uo. 17.

⁶⁷ Uo.

⁶⁸ Uo. 19.

⁶⁹ Uo. 20–21.

⁷⁰ Uo. 22.

esetlegesen – figyelembe vehetőnek. Ezen elgondolásokkal szemben viszont sokkal fontosabbnak tartotta a felsőház „ősi egyenjogúságának” visszaállítására irányuló javaslatot.⁷¹

Ha figyelembe vesszük, hogy Egyed Istvánt szakértőként a kormányzat is igénybe vette, akkor a Magyar Szemlében – vagy másutt – megjelenő írásait akár félhivatalos álláspontként is értékelhetjük. Korábban idézett levelében Szekfű Gyula azt állította Egyed István cikkéről, hogy majd az foglalja össze a folyóirat olvasói számára a kormányzói jogkör reformjával kapcsolatos tudnivalókat. Ez a kijelentés azt is implikálja, hogy a hozzászólás tartalmával és üzenetével esetleg a szerkesztőség – a háttérben pedig talán Bethlen István – is azonosította magát. Vagyis vélhetően azokhoz álltak közel, akik nem tartották feltétlenül indokoltnak a kormányzói jogkör további érdemi megerősítését.

V. A havonta megjelenő Magyar Szemle lapszámaiban folyó polémia mellett további fórumokon – napilapban, folyóiratban, közéleti anketon – vitatták meg az alkotmányjogi reformokat, így a kormányzói jogkör kiterjesztésének kérdését. Egész könyvtárnyi irodalom gyűlne össze a hozzászólásokból. Csekey István érdeme kétségkívül abban nyilvánult meg, hogy még a kormányzói jogkör újabb kiterjesztésére vonatkozó törvényjavaslat beterjesztése előtt széles körű szakmai, közéleti vitát provokált ki a Magyar Szemlében megjelent tanulmányával.

Darányi Kálmán miniszterelnök végül 1937. június 25-én terjesztette be a képviselőházban a kormányzói jogkör kiterjesztéséről és a kormányzóválasztásról szóló törvényjavaslatot.⁷² A hetekkel később elfogadott 1937. évi XIX. tc. egyrészről jelentősen növelte a kormányzó szuszpenzív vétőjogát, másrészről biztosította a kormányzó számára az utódajánlás jogát, harmadrészt pedig kimondta – de vajon miért a vegyes és hatálybaléptető rendelkezések között –, hogy a kormányzó nem vonható felelősségre az országgyűlés által. A törvénycikk arról is gondoskodott, hogy a kormányzói tiszttel megüresedése és az új kormányzó megválasztása közti időszakban a magas közjogi méltóságokból álló ún. országtanács lássa el az államfői teendőket.

⁷¹ Uo.

⁷² 456. szám. Törvényjavaslat a kormányzói jogkör kiterjesztéséről és a kormányzóválasztásról. Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának irományai. VII. kötet. Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., 1937. 662–683.

E rendelkezésekkel összefüggésben újra is szabályozták az új kormányzó megválasztására irányuló rendelkezéseket. A főkegyúri jogra vonatkozóan a jogalkotó – a vegyes és hatálybaléptető rendelkezések között – deklarálta, hogy a magyar király főkegyúri jogát nem érinti az a körülmény, hogy a kormányzó a főkegyúri jogot nem gyakorolja.

Az államfői jogosultságok kibővítését valóban a mérséklet jellemezte. Úgy tűnik, hogy az államforma meghatározása körül Csekey István által jelzett bizonytalanságokra az 1937. évi XIX. tc. rendelkezései sem adtak egyértelmű választ: Magyarországot – a királyságra utaló államnévtől függetlenül – továbbra is a respublika és a monarchia közti átmeneti, a kétféle klasszikus államforma elemeit vegyítő, hibrid államforma jellemezte. Az alkotmányjogi reformok közül utóbb az 1937. évi XXVII. tc. a felsőház jogköreit szabályozta, az országgyűlési képviselők választásáról pedig az 1938. évi XIX. tc. rendelkezett. A kormányzói jogállással és jogkörrel összefüggő kérdések átmenetileg – a kormányzó-helyettesi intézmény felállításáról rendelkező 1942. évi II. tc. elfogadásáig – lekerültek a napirendről.

E mostani áttekintés bevezetője Gáspár Zoltán tanulmányára hivatkozott. Befejezésként is érdemes a jeles szerző gondolatait felidézni. A kormányzói jogkör szabályozása körül kipattanó közjogi villongásokat bemutató írása ugyanis azt a végső tanulságot vonta le, hogy innentől fogva már nem az államforma, hanem az államélet további kérdéseivel kell (tegyük hozzá: kellett volna) foglalkozni. „A szabadságjogok inséxadagjai és a földzárlat miatt sorvadó magyar népet nem lehet azzal talpraállítani, hogy az államformát félkirályságból állkőztársasággá alakítjuk vagy fordítva. [...] Adtál földmívest a tengernek, adj emberséget az embernek. Adj magyarságot a magyarnak [...] magyarságot és szabadságot, mert ez a kettő a közjogi tankönyvek ünnepélyes bevezetései szerint már Etelközben is egyet jelentett.”⁷³

⁷³ GÁSPÁR Zoltán: Közjogi villongások a kormányzói jogkör körül. *Szép Szó*, 1937/szeptember. 126. A Gáspár Zoltán által is kurzivált idézet József Attila: *Hazám* című verséből származik.

A TRADICIONÁLIS ÁLLAMFORMA

SZABÓ István
egyetemi tanár (PPKE JÁK)

1. Bevezetés

A tradíciókhoz történő kapcsolódás a rendszerváltás utáni magyar közjogban – hol gyengébb, hol erősebb intenzitással – folyamatosan jelen van. Már 1990 nyarán a címer vita (rajta legyen a Szent Korona, vagy ne) ehhez kapcsolható, néhány hónappal később ugyanígy a helyi önkormányzatok régi elnevezéseinek a helyreállítása (vármegye, főispán). Az első próbálkozás sikerrel járt, a második nem.

Közjogi rendszerünk mennyire álljon a dogmatizmus, s mennyire a tradicionalizmus talaján? A kérdés igazából akkor válik érdekessé, ha a kettő ütközik. Amennyiben a történeti hagyományokból valami dogmatikailag is jól alátámasztható, miért vitáznánk rajta. Számos esetben pro és kontra, a hagyományok mellett és azokkal szemben is felhozhatók dogmatikai érvek. Ilyenkor viták keletkeznek. A jogdogmatika célja a jog logikus rendszerbefoglalása, a vita tárgya pedig az, vajon egy tradicionális intézmény illeszthető-e abba a meghatározott logikai rendszerbe. A harmadik estkör, amikor a tradíció mellett nem szólnak komolyabb dogmatikai érvek. Amennyiben a fennálló alkotmányos rendet logikus rendszerbe akarjuk foglalni, bizonyos tradicionális elemek nem illeszthetők bele.

Jelen tanulmányban – az előző bekezdésben meghatározott szempontokhoz igazodva – Magyarország két világháború közötti államformáját vesszük vizsgálat alá. Mennyire állt a dogmatizmus, illetőleg mennyire a tradicionalizmus talaján.

2. Az államforma meghatározása 1920-ban (a de jure helyzet)

Mielőtt rátérnék a két világháború közötti államforma dogmatikai helyességének vizsgálatára, néhány gondolatot szólnunk kell arról, vajon ebben az időben a magyar közjog egyáltalán világosan meghatározta-e az ország államformáját? Tényleg királyság volt az? A Tanácsköztársaság bukása után ugyanis a köztársasági államforma maradt használtban, s ezen a gyakorlaton az alkotmányosság helyreállításáról szóló 1920. évi I. törvénycikk sem idézett elő változást. Maga a törvény az államformára irányuló közvetlen rendelkezést nem tartalmazott, s annak kihirdetése, majd a kormányzó március 1-ei megválasztása után a hivatalos szervek továbbra is köztársaságként jelölték meg az ország államformáját.¹ Változást csak a március 18-án kibocsátott 2394/1920. ME sz. rendelet hozott, amely az 1920. évi I. törvénycikk quasi végrehajtási rendeleteként megállapította, hogy a fennálló joghelyzetben Magyarország államformája királyság. Ebből pedig könnyen levonható az a következtetés, hogy a köztársasági államformát egy kormányrendelettel módosították királyságra. Vagyis a 2394/1920. ME sz. rendelet csupán annak a „maszatolásnak” a része, amelyet az azt megelőző hónapokban a kormányok az államforma körül többször megtettek.²

A képet azonban árnyalja, hogy az államformát 1918 előtt a szokásjog határozta meg, ami írásba foglalás nélkül is létező norma. Az évszázadok folyamán a történeti alkotmány számos szokásjogi szabályát törvényben megerősítették, a normatív ereje azonban ekkor sem a törvényből eredt, hanem a szokásjogból.³ Az államformánál kilenc évszázad alatt nem érezték

¹ A miniszterelnökség iktatóbélyegzőjén például még március első felében is a „Magyar Köztársaság miniszterelnöksége” felirat szerepelt. [MNL K-26-1920-III-1443 (2160/1920); a példaként említett iratot 1920. március 12-én iktatták.]

² Takács Péter a 2394/1920. ME sz. rendelettel összefüggésben megjegyzi: „[...] a korszak kezdetén a kormányok – természetesen rendeletekkel – gyakran „tamperolgatták” az államformát és ‘maszatolgattak’ az állam nevével: a Tanácsköztársaság bukását követően Peidl Gyula kormánya már másnap, augusztus 2-án a kommunizmus előtti államformát (Magyar Népköztársaság) deklarálta, amit Friedrich István kormánya augusztus 8-án Magyar Köztársaságra nevezett át.” TAKÁCS Péter: A király nélküli királyság. *Jogtörténeti Szemle*, 2017/3. 88. (26-os végjegyzet).

³ Például a király sérthetetlenségének az államalapításig visszanyúló hagyományát az áprilisi törvényekben írott formában is megerősítették. [1848. évi III. törvénycikk 1.§]. A kormányzót viszont ilyen tartalommal ez nem illette meg. Bár az 1920. évi I. törvénycikk 14.§ (1) bekezdése a kormányzó személyét is sérthetetlenné nyilvánította, ebbe a közjogi felelőtlenség nem tartozott bele, a nemzetgyűlés ugyanis az alkotmány, vagy a törvények megsértése miatt vád alá helyezhette.

szükségét ilyen írott megerősítésnek, talán 1920 zavaros viszonyai között ez aktuális lehetett volna. Az kétségtelenül rendhagyó, hogy a szokásjognak egy ilyen lényeges elemét nem törvénnyel, hanem rendelettel erősítik meg. Csekey István teljes joggal vetette fel ezt a problémát.⁴

Mindez azonban nem változtat azon a tényen, hogy a törvény és a rendelet nem csak anyagi (jogot létesítő), hanem alaki (már létező jogot rögzítő) jogforrás is lehetett.

A magyar közjog – Werbőczy nyomán⁵ – a szokásjognak három funkciót tulajdonított: törvényt magyarázó, törvényt rontó és törvényt pótló.⁶ A két alkotmánytípus között a lényegi különbség az, hogy a történeti alkotmánynál törvényt pótló szokás is létezett, míg a kartális alkotmánynál ez csak a törvényt magyarázó funkcióra szorítkozhat. A joggyakorlat ugyanis csak tételes normaszöveg alapján oldhat meg jogvitákat. A törvényt pótló szokás viszont úgy keletkezett, hogy a joggyakorlat tételes normaszöveg hiányában is megoldhatott jogvitákat, vagyis a joggyakorlat pótolta a törvényt. Alaki jogforrás pedig akkor lehet a törvény, vagy a rendelet, ha ilyen törvényt pótló szokást erősít meg. Alaki jogforrás jellegét napjainkban azonban egyedül az Alaptörvényben fedezhetünk fel,⁷ így talán érthető, hogy minden törvényt, és rendeletet automatikusan anyagi jogforrásként kezelünk.

Az 1920. évi I. törvénycikk azonban itt nem úgy rendelkezik, hogy a királyra az 1848. évi III. törvénycikkben megállapított sérthetlenségi szabályok a kormányzóra az alábbi korlátozásokkal vonatkoznak, hanem korábbi törvényre történő utalás nélkül állapítja meg a korlátozást. Az uralkodói sérthetlenség intézményének forrását ugyanis, hiába volt az már törvényben is leírva, nem abból, hanem továbbra is a szokásjogból eredeztette.

⁴ „Ez a most kibocsátott rendelet már erős és határozott lépés a jogfolytonosság teljes megvalósítása felé, de kifogásoljuk, hogy mindez miért nem törvény formájában történt meg.”

CSEKEY István: A kormányzó és jogköre. *Magyar Jogi Szemle*, 1920/5. 260.

⁵ *Hármaskönyv*. Előbeszéd, 11. cím 3–5. §§.

⁶ MOLNÁR Kálmán: *Magyar közjog*. Pécs, Danubia, 1926. 31.; EGYED István: *A mi alkotmányunk*. Budapest, Magyar Szemle Társaság, 1943. 53.

⁷ Az Alkotmánybíróság a 22/2016. (XII. 5.) AB határozat indokolásának (67) bekezdésében kimondta, hogy „[...] Magyarország alkotmányos önazonossága olyan alapvető érték, amelyet nem az Alaptörvény hoz létre, azt az Alaptörvény csak elismeri.” Ld. még VARGA Zs. András: Történeti alkotmányunk vívmányai az Alaptörvény kögens rendelkezéseiben. *Iustum Aequum Salutare*, XII. évf., 2016/4. 89.; VARGA Zs. András: Az alkotmánybírók szerepe a nemzeti/alkotmányos önazonosság védelmében. *Iustum Aequum Salutare*, XIV. évf., 2018/2. 28. Itt az Alaptörvény anyagi jogforrásként funkcionál: nem jogot keletkeztet, hanem létező jogot rögzít.

A 2394/1920. ME. sz. rendelet azonban a történeti alkotmány idején keletkezett, amikor a jogrendszerünk még ismerte a törvénytől szokást. Az államformát pedig 1918 előtt ilyen típusú jogforrás állapította meg. A rendelet szövegében⁸ a „Magyarország ezeréves államformáját” megjegyzés nem más jelent, mint Magyarország szokásjogi úton megállapított államformájára történő hivatkozást. Ezt a törvényhozás megváltoztathatja, de mindaddig, amíg ilyen intézkedés nem történik, a szokásjog marad hatályban.

Ebből világosan látható, hogy a 2394/1920. ME. sz. rendelet nem anyagi, hanem alaki jogforrás volt. Így nem állítható párhuzamba az 1918/1919-es államforma szabályozásokkal. A köztársaságnak ugyanis nem voltak szokásjogi gyökerei, így az azokat megállapító jogforrások mind anyagi jogforrások voltak.

3. A de facto helyzet

Annak magállapítás után, hogy az államforma de jure királyság volt, következő lépésként a de facto helyzetet kell vizsgálnunk. Az 1920. elején létrehozott államberendezkedés állambölcseleti szempontok alapján republikánus, vagy monarchikus tartalommal bírt.

A kormányzói tisztet felállító 1920. évi I. törvénycikk miniszteri indokolása – a törvényszentesítéssel⁹ és a felelősséggel¹⁰ összefüggésben – két alkalommal is utalt arra, hogy az ideiglenes államfő republikánus jellemzőkkel rendelkezik. S ez az álláspont a korabeli közjogi irodalomban is

⁸ A 2394/1920 ME. sz. rendelet vonatkozó része az alábbiak szerint szól: „Az [...] 1920:I. törvénycikk [...] Magyarország ezeréves államformáját nem változtatta meg, [...] érvénytelennek nyilvánította azokat a [...] rendelkezéseket, amelyek [...] a királyság intézményét eltörölni kívánták, [...] Ezekhez képest tehát mindaddig, amíg a törvényhozás másként nem rendelkezik, Magyarország törvényes államformája a királyság marad.”

⁹ „Éppen azért a kormányzó a törvényhozás terén a királyt megillető legfontosabb jogot: a szentesítés jogát nem fogja gyakorolhatni, hanem úgy, mint a köztársasági alkotmányok szerint a köztársasági elnöknek, csupán a törvény alaki perfekciójához tartozó kihirdetésről való gondoskodás fogja feladatát alkothatni [...]” [Az 1920. évi I. törvénycikk 13. §-ához fűzött miniszteri indokolás (NI-1920-I-21)].

¹⁰ „A kormányzó közjogi állása ugyanis nem azonosítható a szuverén államfő állásával, hanem megfelel annak a jogállásnak, amelyet a köztársaságban a köztársasági elnök tölt be; éppen ezért a kormányzót az alkotmány vagy a törvény vétkes megszegése esetében a felelősség alól felmenteni nem lehet [...] [Az 1920. évi I. törvénycikk 14. §-ához fűzött miniszteri indokolás (NI-1920-I-23-24)].

meghatározó volt (lásd pl. Csekey István,¹¹ Polner Ödön,¹² vagy Buza László¹³ munkásságát). A legveretesebb véleményt azonban Adolf Merkl fogalmazta meg, aki a Jogtudományi Közlöny 1925. március 1-i számának vezércikkében kifejezetten ezzel a problémával foglalkozott. Konklúziója pedig az alábbi volt:

„Az előrelátó politikai szem láthatja már a királyság körvonalait, a jogászi szem, amely tekintetét a már érvényben lévő jogszabályokra irányozhatja csupán, azonban nem lát egyebet, mint köztársaságot. [...] A jelenlegi magyar állam mindazonáltal mégis csak köztársaság, amelynél a «királyság» megjelölés ellentmondásban van a provizórikus alkotmánnyal.”¹⁴

A de facto helyzetben tehát erős republikánus vonásokat találhatunk. Ez pedig azt a kérdést veti fel, hogy a de jure és a de facto helyzet szétválasztható-e? *Lehet-e úgy királyság az államforma, hogy az államberendezkedés dogmatikai elemzése a köztársasághoz vezet.*

¹¹ Csekey az 1920. évi I. törvénycikket az alábbi kritikával illette: „Ahelyett, hogy az államhatalmat a szent korona elmélete alapján osztotta volna meg államfő és a nemzettagokat képviselő nemzetgyűlés közt: az államfőt megillető jogoknak tekintélyes részét továbbra is megtartotta magánál s ezzel a szuverénitásnak egész különös, köztársasági ízű szellemét csempészte be a magyar alkotmányba.” CSEKEY (1920) i. m. 259.

¹² Polner Ödön az alábbi véleményen volt: „Ez kétségtelenül köztársasági jogi állapotoknak felel meg és az 1920.1. t.-c. a kormányzó jogállását és hatáskörét indokolása szerint tudatosan és bevallottan általában olyannak állapította meg, amilyen a köztársasági államfőké szokott lenni. Különbözik azokétól különösen annyiban, hogy az állást nem meghatározott időre kell betölteni, és hogy külső méltósága magasabb. Ezek a különbségek azonban a lényegét nem érintik.” POLNER Ödön: A kormányzói jogkör kiterjesztésének kérdése. *Magyar Jogi Szemle*, 1920/3. 97.

¹³ Buza László az alábbi véleményen volt: „Magyarország államformája és kormányzata ma is csak tényleges állapotot mutat. Az ország tényleg ma is köztársaság; de jogilag monarchia s monarchia marad mindaddig, amíg az erre illetékes jogalkotó tényező – az összeülendő nemzetgyűlés – az államformát nem változtatja meg.” BUZA László: A királyválasztás joga. *Magyar Jogi Szemle*, 1920/2. 84.

¹⁴ MERKL Adolf: A mai Magyarország államformájának kérdéséről. *Jogtudományi Közlöny*, 1925/5. 35.

4. A de facto és a de jure helyzet szétválása

Adolf Merkl a jog logikus rendszerét nem engedte megbontani, a de facto és a de jure helyzet szétválasztásának lehetőségét egyértelműen elutasította. Álláspontja szerint az alkotmányozó hatalom kompetenciája csupán az első meghatározására terjed ki, amiből *a de jure helyzet megállapítása már a jogtudomány feladata*.¹⁵ Az előző pont végén vett idézetből kitűnik, hogy a provizóriumot sem fogadta el kivételes körülményként. Szerinte az államformának a mindkori de facto helyzettel kell megegyeznie. Ha majd betöltik a trónt, akkor királyság lesz az államforma, ameddig viszont ez nem történik meg, addig köztársaságnak kell lennie. Merkl gondolatait tehát egyedül a jog logikus rendszerbefoglalása irányította.

Ez az igény persze a korabeli magyar közjogi gondolkodásból sem hiányzott, ami számos vitához vezetett, s sokszor erőltetett dogmatikai magyarázatokat szült. Egy republikánus típusú államberendezkedésből levezetni a királyságot, mint államformát, nem volt egyszerű feladat. A dogmatikai bizonytalanságokat legalaposabban Schweitzer Gábor foglalta össze.¹⁶

A tisztán dogmatista gondolkodás számára a megoldás is nagyon egyszerű volt: módosítani kell az államformát. Ha az köztársaság lesz, a dogmatikai problémák megoldódnak. Merklnél érezhető ennek a megoldásnak az igénye, a párhuzamos magyar közjogi irodalomban azonban nem. *A tradicionalizmus hatása nem egyforma*. Ausztriában ez szinte ismeretlen volt, az első világháború után létrejött osztrák állam az 1918 előtti Osztrák Császársággal mindenféle jogfolytonosságot tagadott.¹⁷ Mi másra

¹⁵ „De vajjon kérdés tárgya lehet-e, hogy milyen államformája van Magyarországnak? Nem döntötte-e el ezt a kérdést már a tételes magyar közjog? Az a hivatalos terminológia, amely ma is «magyar királyságról» s «magyar királyi» hatóságokról beszél, hagyhat-e fenn kétséget az iránt, hogy ez az állam monarchia? / Mindenesetre. Mert hiszen a jogrend csupán megalkotja azokat a jogintézményeket, amelyeknek alapján az államforma kérdésében véleményt nyilváníthatunk, a jogtudománynak a feladata azonban, hogy az alkotmány, különösen pedig a legfőbb államszervekre vonatkozó tételes szabályozás alapján eldöntse azt, hogy a kérdéses alkotmány milyen államformát mutat.” MERKL i. m. 33.

¹⁶ SCHWEITZER Gábor: Közjogi provizórium, jogfolytonosság, új közjogi irány – A két világháború közötti magyarországi alkotmányjog-tudomány vázlat. In: *A magyar királyi köztársaságtól a Magyar Köztársaságig – Közjog és tudománytörténeti tanulmányok*. Pécs, Publicon, 2017. 14–25.

¹⁷ Leo WITTMAYER: Zu den Voraussetzungen und Grundproblemen der provisorischen Verfassung von Deutschösterreich. *Zeitschrift für öffentliches Recht*, Band I. (1919/20) 62.; Wilhelm BRAUNEDER: *Österreichische Verfassungsgeschichte*. Wien, Manzsche Verlags- und Universitätsbuchhandlung, 2001. 189–190.

épült volna a teljes jogi gondolkodás, mint a dogmatizmusra. A magyar jogi gondolkodásban azonban a tradicionalizmus folyamatosan jelen volt, amin Trianon csak erősített. Így a korabeli magyar közjog, bár birkózott a dogmatikai ellentmondással, azt a konklúziót nem vonta le, hogy a problémát az államforma módosításával kellene megoldani. És ez a megoldási lehetőség *akkor sem nyert teret, amikor az ideiglenesnek szánt közjogi helyzet egyre inkább állandósult*. Az állandósulás legmarkánsabb jele a kormányzóválasztás felszínre kerülése volt. A kormányzót 1920 elején átmeneti időre választották, megbízatása az államfői hatalom gyakorlásának rendezéséig tartott.¹⁸ Mikortól kezdtek azzal számolni, hogy a kormányzói szék a nélkül üresedhet meg, hogy az államfői hatalom rendezése megtörténne. A megüresedés nyilvánvalóan a hivatalban lévő kormányzó halálát jelentette, vagyis azt, hogy *az államfői hatalom gyakorlásának rendezése emberöltőn túli időkre csúszhat*. Ennek lehetőségével már az 1926-os felsőházi törvény is számolt,¹⁹ az 1937-es közjogi reform idején pedig még határozottabban jelent meg.²⁰

Az ideiglenesnek szánt közjogi helyzet állandósulása erősítette azt a megoldási irányt is, amely a de jure és a de facto helyzet szétválását az 1920 elején kialakított államszervezet reformjával szándékozott felszámolni. Ők már azzal számoltak, hogy az államfői tisztség mikéntjének 1920. évi I. törvénycikkben említett rendezése nem fog megtörténni, s így a kormányzó tisztsége állandósul, a dogmatikai problémát pedig jogállásának átalakításával akarták feloldani.²¹ Az 1937-es közjogi reformban felleljük ennek

¹⁸ „A nemzetgyűlés addig, amíg az államfői hatalom gyakorlásának mikéntjét véglegesen rendezi és ennek alapján az államfő tisztét tényleg átveszi, az államfői teendők ideiglenes ellátására a magyar állampolgárok közül titkos szavazással kormányzót választ.” 1920. évi I. törvénycikk 12. §.

¹⁹ „Ha a kormányzói tiszt az államfői hatalom gyakorlásának végleges rendezése előtt üresedik meg, a kormányzót a magyar állampolgárok közül az országgyűlés két háza titkos szavazással együttes ülésben választja meg; az e végre szükséges intézkedéseket haladéktalanul meg kell tenni.” 1926. évi XXII. törvénycikk 48. §.

²⁰ „Az 1920.I. törvénycikk a kormányzói méltóságot rövid időre szóló intézménynek tervezte. Ezzel a kiindulóponttal szemben az említett törvény megalkotása óta eltelt idő tanulságai és a mai nemzetközi helyzet arra figyelmeztetnek, hogy a jövőben még előre meg nem határozható ideig szükség lehet az állami főhatalom ideiglenes gyakorlására hivatott kormányzói tiszt fenntartására.” Az 1937. évi XIX. törvénycikk 2. §-ához fűzött miniszteri indoklás (1) bekezdése (KI-1935-VII-677).

²¹ Az okfejtés lényege, hogy a kormányzói intézményt nem a királyt helyettesítő kormányzóból kell levezetni, hanem sui generis államfőnek kell tekinteni. Jogállását pedig a felelősség megszüntetésével és hatásköreinek kiterjesztésével közelíteni kell a királyéhoz. A sui

nyomait, de a két helyzet szétválását ténylegesen nem számolta fel. Maga az is vita tárgya volt, hogy ez dogmatikailag lehetséges-e.²² Átalakítható-e úgy a kormányzó jogállása, hogy a királyéval megegyezzen.

5. Befejezés

Rövid tanulmányom bevezetőjében a tradicionalizmus és a dogmatizmus viszonyát három csoportra bontottam. A két világháború közötti államformáról levezetett okfejtésből azt gondolom egyértelmű, hogy ez az eset a harmadik csoportba sorolható: a tradíciók mögé nem tudunk nyomós dogmatikai érveket állítani. A nemzetgyűlés (később az országgyűlés) a közel évezredes hagyományokhoz ragaszkodva fenntartotta a királyság államformáját, ugyanakkor nem állított mellé egy az állambölcseleti elveknek megfelelő monarchikus államszervezetet. Az antantnak a Habsburgok viszsztatérését akadályozó külpolitikai nyomása, felerősítve a legitimisták és a szabad királyválasztók között kialakult belpolitikai törésvonallal ugyanis a trónbetöltést holtpontra juttatta. *Egy közel évezredes múltú államformát azonban nem adtak fel azért, mert politikai konfliktusok miatt nem tudtak egy dogmatikailag hozzáilleszthető államszervezetet kialakítani.*

A királyság szinte kizárólag a tradíciókon nyugodott, ezt közvetíti a tanulmány címe is: „*A tradicionális államforma*”. Számunkra pedig ennek üzenete az, hogy *közjogi intézményeink alapulhatnak tisztán tradíciókon is, nem feltétlenül szükséges hozzá mindenkit meggyőző dogmatikai alátámasztás.*

generis állását erősítené, ha az államfői tisztség nevét is megváltoztatnák. A kormányzó a királyhelyettesítő szerepre utal, de a fejedelem elnevezés már egy önálló államfői intézményt közvetítene. Az erdélyi fejedelem tisztsége is a magyar király hivatalából alakult ki. CSEKEY István: A kormányzói jogkör kiterjesztése. *Magyar Szemle*, XXIX. kötet (1937) 5–16.

²² BUZA László: A kormányzói jogkör kiterjesztése. *Jogállam*, 1937/3–4. 109–115.

AZ OSZTRÁK(-MAGYAR) MONARCHIA KATONAI HÍRSZERZÉSÉNEK ÉS ELHÁRÍTÁSÁNAK JOGTÖRTÉNETI VONATKOZÁSAI

SZABÓ Szilárd
egyetemi adjunktus (DE BTK)

1. A katonai hírszerzés központi szervezetének megszervezése

1.1. *Marschbüro* 1849-ig

A *Marschbüro* az Udvari Haditanács elnöke, azon belül a Főszállásmesteri Törzs főnöke alárendeltségében működött. 1849–1850 között működött a(z osztrák császári–királyi) Hadügyminisztérium elnöki osztályán belül az Uralkodó saját Műveleti Irodája.¹

1.2. *Evidenzbureau* 1850–1919

A Főszállásmesteri Törzs 1850. december 22-i 2178. sz. körrendelete létrehozta az *Evidenzbureau*t, vagyis a Nyilvántartó Irodát (a továbbiakban Iroda).² Az Iroda a Főszállásmesteri Törzs 6. osztályaként a Törzs főnöke

¹ Adam WANDRUSZKA–Peter ÜRBANITSCH (hrsg.): *Die bewaffnete Macht*. [Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Band V.] Wien, Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1987. 165.

² Osztrák Állami Levéltár Hadilevéltár (Österreichisches Staatsarchiv Kriegsarchiv, a továbbiakban KA) *Evidenzbureau des Generalstabes 1851–1913*, *Geschäftsbücher*, Band 434. *Dienst- und Manipulationsvorschriften seit 1850–Ende 1866*.

közvetlen alárendeltségében, 1854–1857 önállóan működött. 1857-től a 22. sz. hadseregearc alapján Hadsereg-Főparancsnokság főszállásmesteri törzsfőnökének vezetősége alárendeltségébe került.³

1860-tól, az Osztrák Császárság alkotmányos átalakulása után az osztrák császári–királyi Hadügyminisztérium szervezetébe került, a miniszter közvetlen irányítása alá.⁴

1861. március 10-e után az Iroda kettős alárendeltségben működött, mivel August Graf von Degenfeld-Schonburg hadügyminiszter utasítása szerint az Iroda a hírszerzés tekintetében a Hadügyminisztériumnak, viszont az idegen haderőről vezetett nyilvántartás tekintetében továbbra is a Hadsereg-Főparancsnokság főszállásmestere törzsfőnöke vezetőségének tartozott beszámolási kötelezettséggel. Továbbá a hadügyminiszter közvetlen irányítási joga az Iroda felett megszűnt, így az a hírszerzés vonatkozásában is közvetlenül a Hadsereg-Főparancsnokság főszállásmestere törzsfőnöke vezetőségének irányítása alá került. Az Irodára vonatkozó szolgálati szabályzatot viszont a Hadügyminisztérium bocsátotta ki.⁵

A szolgálati út tehát a következőképpen alakult: az Iroda főnöke – Hadsereg-Főparancsnokság főszállásmestere törzsfőnöke – az uralkodó Központi Katonai Kancelláriája.

1867 januárjától 1868. januárig az Iroda ismét a Hadsereg-Főparancsnokság alárendeltségében működött. Ezután 1871-ig a császári és királyi közös Hadügyminisztériumban.⁶ Végül 1871-től megszűnéséig, vagyis 1919. január 1-ig a Vezérkar egyik osztályaként (de iure a cs. és kir. közös Hadügyminisztérium szervezetében) működött, de facto önállóan.⁷ A Vezérkar mindenkori főnöke már 1875-től kezdve megkapta a jogot ahhoz, hogy személyesen vagy írásban javaslattal fordulhasson az uralkodóhoz, kezdetben még a közös hadügyminiszter útján, 1913-tól viszont már közvetlenül is.⁸

³ KA Evidenzbureau des Generalstabes 1851–1913, Geschäftsbücher, Band 434. Dienst- und Manipulationsvorschriften seit 1850–Ende 1866.

⁴ WANDRUSZKA–URBANITSCH i. m. 162.

⁵ KA Kriegsministerium (KM) Präsidialbüro (Central-Kanzlei) 762/1861.

⁶ KA Nachlässe und Sammlungen. Nachlaß Ronge B. u. C. /126. (a továbbiakban Nachlaß Ronge).

⁷ WANDRUSZKA–URBANITSCH i. m. 166.

⁸ WANDRUSZKA–URBANITSCH i. m. 386.

2. A katonai hírszerzés központi szervezetének jogállása

A Vezérkar de iure a cs. és kir. közös Hadügyminisztérium szervezetében működött, de facto önállóan. A Vezérkar szervezeti felépítését szabályozó 1875. évi előírások szerint a Vezérkar minden irodája a Vezérkar főnöke vezetése alatt működött.⁹ A Szolgálati út tehát ezután: az Iroda főnöke – Vezérkar főnöke helyettese vagy közvetlenül a Vezérkar főnöke. 1913-tól a Vezérkar irodáinak főnökeit, így a Nyilvántartó Iroda főnökét is az uralkodó nevezte ki.¹⁰

August Graf von Degenfeld-Schonburg hadügyminiszter 1861. március 10-i utasítása szerint az Iroda főnöke – 1871-től a Vezérkar főnöke vagy helyettese előzetes belegyezésével – közvetlenül kapcsolatot tarthatott az egyes seregtestek (hadsereg, hadtest stb.) hírszerző tisztjeivel.¹¹ Az egyes seregtestek hírszerző tisztjei ugyanis nem a Nyilvántartó Iroda beosztottjai voltak, hanem az adott seregtesté.

1886-tól szintén a Vezérkar főnöke vagy helyettese előzetes belegyezésével léphetett kapcsolatba a cs. és kir. közös Külügyminisztérium hírszerző szolgálatával (*Informationsbureau*). Az Iroda főnökének jelentését megküldték az uralkodó Katonai Irodájának, a magasabb katonai hatóságoknak és a közös Külügyminisztériumnak is.¹²

3. A katonai hírszerzés központi szervezetének felépítése

Az Iroda 1876-ban nyilvántartó, felderítő (*Kundschaftsdienst*), katonai attasé és irodai ügykezelő szolgálatra (*Kanzlei-Manipulationsdienst*) tagolódott.¹³ 1885-től működött orosz referatúra.¹⁴ Az Iroda tényleges tagolódásának,

⁹ *Organische Bestimmungen für das Heerwesen, betreffend den Generalstab vom Jahre 1875*. Wien, Druck und Verlag der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei, 1875. 3.

¹⁰ *Organische Bestimmungen für den Generalstab*. Wien, aus der k. u. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1913. 1.

¹¹ Nachlaß Ronge.

¹² KA Evidenzbureaus des Generalstabes 1851–1913, Akten, Karton 989.

¹³ Nachlaß Ronge.

¹⁴ Max RONGE: *Kriegs- und Industriespionage. Zwölf Jahre Kundschaftsdienst*. Zürich-Leipzig-Wien, Amalthea-Verlag, 1930. 17.

külön szervezeti egységeinek (csoportjainak) létrejötte 1904-re tehető. Ekkor az Iroda felderítő (*Kundschaftsgruppe*), Balkán, angol (májustól), francia, német, olasz, orosz, valamint ügykezelő csoportra (*Manipulationsgruppe*) tagolódott.¹⁵ 1908-tól működött az erődítési csoport (*Fortifikationsgruppe*, *Befestigungsgruppe*). 1912. november elsején alakult meg a tüzérségi csoport.¹⁶

1913. november elsejétől a felderítő csoport (*Kundschaftsgruppe*) már balkáni, olasz és orosz felderítő csoportokra (*Erkundungsgruppen*) tagolódott. Létrehozták a rejtjel- és kódfejtő csoportot (azon belül olasz-francia és orosz egységeket és külön fotólaboratóriumot), valamint a felderítő csoport (*Kundschaftsgruppe*) saját ügykezelő csoportját (*Manipulationsgruppe*).¹⁷

1913-tól az Iroda két nagy csoportra bomlik: felderítő csoport (*Kundschaftsgruppe*) és a nyilvántartó csoportok (*Evidenzgruppen*).¹⁸ 1916. január elsején kezdte meg működését az Irodán belül a politikai csoport. 1916. szeptember 1-jén a rejtjelfejtő csoportot két részre bontották: az I. rejtjel- és kódfejtő csoport foglalkozott az idegen kódolt üzenetek feltörésével, míg a II. rejtjel- és kódfejtő csoport a saját, semleges és a szövetséges üzenetek dekódolásával foglalkozott.¹⁹

1917. február 1-jén az Iroda politikai, angol, francia, tüzérségi, *Manipulationsgruppe*, I. és II. rejtjel- és kódfejtő csoport, valamint elhárító és propagandacsoportból állt. Az elhárító csoport hat referatúrából állt: szervezési, nyilvántartó, kapcsolattartó, jogi, körözési, valamint a Hadsereg-Főparancsnokság hírszerző részlege kapcsolattartó csoportjából.²⁰

1918. március 30-án alakult meg a belföldi csoport (*Inlands-Gruppe*). Az első világháború végén (egész pontosan 1918 novemberében) az Iroda politikai, elhárító-, tüzérségi és erődítési, nyilvántartó, belföldi, I. és II. rejtjel – és kódfejtő csoportból, zsákmány csoportból (*Beute-Gruppe*) illetve az ügykezelő csoportból (*Manipulationsgruppe*) állt. A politikai csoport hat referatúrára tagolódott: cseh, lengyel és ukrán, délszláv, magyar és román, olasz és egy nemzetközi mozgalmakkal foglalkozó referatúra.²¹

¹⁵ Nachlaß Ronge.

¹⁶ Nachlaß Ronge.

¹⁷ Nachlaß Ronge.

¹⁸ RONGE i. m. 57.

¹⁹ Nachlaß Ronge.

²⁰ Nachlaß Ronge.

²¹ Nachlaß Ronge.

4.A katonai hírszerzés központi szervezetének hatásköre

4.1. Nyilvántartás

Az 1850. évi szolgálati szabályzat alapján az Iroda elsődleges feladata és hatásköre az idegen haderőkről összegyűjtött információk, ismeretek, adatok nyilvántartása volt. Nyilvántartást kellett vezetni? Az idegen haderő szervezetéről, elhelyezkedéséről, felvonulásáról, fegyverzetéről, az alkalmazott harceljárásokról, képzettségéről, anyagiakkal való ellátottságáról, létszámáról, és minden egyébéről, ami egy esetleges háború esetén számításba jöhet.²²

Feljegyzéseket kellett készíteni az idegen haderő szervezetének lényeges változásáról, az egyes csapatok harci felkészültségéről, a magasabb katonai parancsnokok felkészültségéről, katonai képességeiről, egyéb tulajdonságairól.²³

Minden fontosabb változásról azonnal jelentést kellett tenni a közös hadügyminiszternek, és minden érintett katonai és polgári hatóság részére felvilágosítást kellett adni. Az egyes fontosabb változásokról nagyobb terjedelmű és alaposabb elemzéseket tartalmazó tanulmányokat, illetve összefoglaló táblázatokat is készíteni kellett. Az idegen haderők mellett az idegen erődítményekről is hasonló részletességgel kellett nyilvántartást vezetni.²⁴

A nyilvántartás szabályait egyre szigorúbb utasítások rögzítették. Az *Evidenz-Mémoire* adatszerűen tartalmazta az adott haderőre vonatkozó összes információt a felépítéstől, a hadrenden és a felszerelésen át egészen a hadkötelezettségre vonatkozó szabályokig. Az *Evidenz-Tableau* áttekinthető táblázat formájában tartalmazta az idegen haderőre vonatkozó adatokat, A *Personal-Evidenzen* egyes magasabb rangú katonákra vonatkozó személyi adatlap volt, míg az *Evidenz-Rapport* alapvetően hivatalos forrásból származó egyetlen témát felölelő jelentés, amelyben kifejezetten az adott haderőre vonatkozó változásról, újdonságról kellett beszámolni. Az erről

²² Nachlaß Ronge.

²³ Arbeiten des Bureaus. Dienst-Instruction für das Evidenz-Bureau vom Jahre 1886, KA Evidenzbureau des Generalstabes 1851–1913, Akten, Karton 989.

²⁴ KA Nachlässe und Sammlungen. Nachlaß Urbański B/58. (a továbbiakban Nachlaß Urbanski).

készült táblázat formájú összefoglalást a közös Hadügyminisztérium elnöki irodájában őrizték, és kötelezően közzétették.²⁵

Az 1850. évi szolgálati szabályzatban megállapított *Evidenz-Protokolle* hat fő részre tagolódott.

- 1.) szervezet, felépítés, fegyverzet, hadkiegészítés;
- 2.) hadrend, az egyes seregtestek elhelyezkedése;
- 3.) a magas rangú parancsnokok adatai;
- 4.) erődítmények, egyéb hadászati jelentőségű helyek;
- 5.) a hivatalos vagy félhivatalos forrásból származó információk megjelölése;
- 6.) az egyéb forrásból (pl. újságokból) származó információk megjelölése.²⁶

Az első világháború alatt az Iroda nyilvántartó csoportjai feladata volt a hadügyi és a katonapolitikai nyilvántartás, a bel- és külpolitika katonai vonatkozású részeinek nyilvántartása, a gazdasági helyzetről vezetett nyilvántartás, valamint a vonatkozó sajtóanyag feldolgozása.

Külön csoport foglalkozott minden európai állam, Észak-Amerika és Japán tüzérsége, a vonatkozó ipari létesítmények, a légiflotta, valamint az erődítmények nyilvántartásával. Az ún. *Manipulationsgruppe* feladata volt az irattár kezelése, a szolgálati szabályzatok és előírások betartásának ellenőrzése, személyzeti ügyek, valamint az újonnan alkalmazott munkatársakkal kapcsolatos ügyintézés.²⁷

4.2. Hírszerzés

Az Iroda számára 1850-ben kibocsátott ügyrendi-ügykezelési szabályzat előírta, hogy az információkat nem kizárólag hivatalos forrásokból kell megszerezni. A hírszerző tevékenységgel kapcsolatban ugyanakkor az 1850.

²⁵ Manipulations-Vorschriften in diesseitigen Bureau. Dienst- und Manipulationsvorschriften seit 1850 - Ende 1866, Dienst-Instruction für das Evidenzbureau 1876, Nachlaß Ronge, Arbeiten des Bureaus, Die Berichterstattung, Dienst-Instruction für das Evidenz-Bureau vom Jahre 1886, KA Evidenzbureau des Generalstabes 1851-1913, Akten, Karton 989.

²⁶ Manipulations-Vorschriften in diesseitigen Bureau. Dienst- und Manipulationsvorschriften seit 1850-Ende 1866. Nachlaß Ronge.

²⁷ Nachlaß Ronge.

évi szolgálati szabályzat 3. §-a úgy rendelkezett, hogy ezt a tevékenységet az Irodának csak háború esetén kell folytatnia. Békeidőben történő hírszerző tevékenység folytatására az Iroda csak az 1860. május 14-én kiadott parancsban kapott felhatalmazást. 1866–1876 között takarékosági okokból leállították a hírszerzést.²⁸

Az 1876. évi szolgálati szabályzat 1. §. szerint az Iroda békeidőben hírszerző tevékenységet folytathat. Ezt megerősítette az 1886. és az 1889. évi szolgálati szabályzat.²⁹

A hírszerzés ellátásával szorosan összefügg az Iroda közreműködése a katonai attasék kiválogatásában. Listát vezettek azokról a tisztekről, akik egyáltalán szóba jöhetnek. Az Iroda főnöke javaslatot tehetett a Vezérkar főnöke számára a leendő katonai attasé, a közös Hadügyminisztérium haditengerészeti osztályfőnöke részére pedig a tengerészeti attasé személyére vonatkozóan.³⁰

4.3. Képzés

Az Iroda közreműködött az egyes seregtesteknél szolgálatot teljesítő hírszerző tisztek képzésében, Az Iroda főnöke tagja volt a Keleti Akadémia (1898-tól Császári és Királyi Konzuli Akadémia) vizsgabizottságának.³¹

4.4. Kémelhárítás

Először az 1889. évi szolgálati szabályzat írta elő az ellenséges kémtevékenység elleni fellépést. Az Irodán belül 1904-től a felderítő csoport (*Kundschaftsgruppe*) feladata volt az elhárító tevékenység ellátása.³² Majd 1917-től az elhárító csoport (*Defensivgruppe*) hat referatúrája látta el ezt a fel-

²⁸ RONGE i. m. 17.

²⁹ Nachlaß Ronge, illetve *Anleitung für den militärischen Kundschaftsdienst im Frieden*. Kézirat. 1889. Wien, Osztrák Állami Levéltár Hadilevéltár Könyvtára, (Österreichisches Staatsarchiv, Bibliothek des Kriegsarchivs)

³⁰ Nachlaß Urbanski.

³¹ Nachlaß Urbanski.

³² Nachlaß Urbanski.

adatot. Az 1. referatúra foglalkozott az elhárítás szervezési részfeladataival, a jelentéstétel szabályozásával, a katonai titkok védelmének megszervezésével, a csendőrséggel, az első világháború alatt a leszerelés kérdésével és a napló vezetésével, valamint a katonai elhárítás, az államrendőrség és a szövetséges államok elhárítási szervezetének nyilvántartásával.

A 2. referatúra vezette a nyilvántartást az ellenséges kémhálózatról és kémelhárításról, segédleteket készített az ellenséges hírszerzőszolgálatok felépítéséről, konkrét javaslatokkal kellett előállnia az ellenséges kémtevékenység letörésére és az szabotázsakciók elleni védekezés mikéntjére is. A 3. referatúra hatáskörébe tartozott a posta- táviró- és telefonszolgáltatás területére vonatkozó kémelhárítás, a levelek, táviratok, sürgönyök és csomagok átkutatása, a titkosírás, a határ- és útellenőrzés, az Osztrák–Magyar Monarchián belüli forradalmi mozgalmak nyilvántartása, valamint a vegyi laboratórium vezetése.

A 4. referatúra foglalkozott a kémkedési ügyekkel összefüggő jogi eljárásokkal, előkészítette az erre vonatkozó törvényeket, az elhárítás szempontjából felügyelte a sajtót és intézte a hadifoglyokkal kapcsolatos ügyeket. Az 5. referatúra tevékenységi körébe tartozott a kémgyanús elemek körözése, a velük kapcsolatos információk cseréje, az idegen tisztek beutazásával kapcsolatos ügyek intézése, a belső elhárítás, illetve a fényképek. Végül a 6. referatúra tartotta a kapcsolatot a Hadsereg-Főparancsnokság hírszerző részlegének felderítő csoportjaival.³³

Az Iroda felderítő csoportja (*Kundschaftsgruppe*) politikai alcsoportjának vezetője hatáskörébe tartozott a politikai hírszerzés megszervezése az elhárító csoport (*Defensivgruppe*) segítségével, továbbá új hírszerzési források közzététele, közlése, elvi jellegű kérdések tisztázása, tanácsadás alkotmány-, közigazgatási és nemzetközi jogi ügyekben, katonai szakértőként való közreműködés a csoport feladatkörét érintő ügyekben, illetőleg a csoport képviselése.³⁴

A *Kundschaftsgruppe* vezetője különleges esetben olyan feladattal is megbízhatott egy referatúrát, amely eredetileg nem tartozott a hatáskörébe. 1918. július 1-től a csoportvezető saját hatáskörében dönthetett a feladatok kiosztásáról, továbbá az ő dolga lett az egyes referatúrák munkájának

³³ Nachlaß Ronge.

³⁴ Nachlaß Ronge.

összehangolása, a munkálatok végrehajtási módozataira történő konkrét utasítások kibocsátása, valamint a referatúrák jelentéseinek felülvizsgálata.

A politikai alcsoportnak a feladata volt az egyes nemzeti mozgalmak, különösen a szocialista, cionista, szabadkőműves, adventista mozgalmak, azon belül a vezető pártok, szervezetek és sajtóorgánumok figyelemmel kísérése, a békekötéssel kapcsolatos kérdések, valamint gazdaságpolitikai természetű jelentések tétele.³⁵

5. A Hadsereg-Főparancsnokság hírszerző részlege (*Nachrichtenabteilung des Armeeoberkommandos*) 1914-1918

A mozgósításra vonatkozó előírásoknak megfelelően állították fel a Hadsereg - Főparancsnokság hírszerző részlegét (*AOK Nabt.*). Az *AOK Nabt.* hatáskörébe tartozott a katonai hírszerzés és az ellenséges haderőről vezetett nyilvántartás legmagasabb szintű irányítása. Tulajdonképpen először a *Nachrichtenabteilung Balkan* került felállításra az *Oberkommando der Balkanstreitkräfte* részeként. Ebből vált ki a *Nachrichtenabteilung Russland*, amely az *Ost-Oberkommando* (OOK) részeként 1914. augusztus 16-17-én Przemyslbe utazott. Az Iroda állományából 17 tiszt került át az *AOK Nabt.* állományába.³⁶

1915. január 1-én az *AOK Nabt.* már rendelkezett politikai és propaganda-referenssel, szeptemberben pedig felállították az *AOK Nabt.* sajtóosztályát, melynek fő feladata a külföldi sajtó figyelése és a semleges országok sajtóanyagából való jelentés összeállítása volt. Emellett az *AOK Nabt.* szervezete egy Balkán-, egy tolmács-, egy erődítési és egy külön felderítő csoportra tagolódott. Ezenkívül egy *Manipulationsgruppe* tartozott hozzá, valamint volt egy képviselőjük a közös Külügyminisztériumnál. A kezdeti létszám (17 tiszt) 1916-ig nem nagyon növekedett, ekkor húsz tiszt alkotta az *AOK Nabt.* állományát, 1917 elején pedig még mindig csak 29 tiszt teljesített itt szolgálatot.³⁷

³⁵ Nachlaß Ronge.

³⁶ Nachlaß Ronge, illetve RONGE i. m. 92-93.

³⁷ Nachlaß Ronge.

Az AOK *Nabt.* ekkor a katonai hírszerzés vezetőjét (Hranilovic von Czvetassin), helyettesét, a *Nabt* hírszerző és elhárító tevékenységének irányítóját (Ronge), a helyettes vezetése és irányítása alatt álló offenzív és defenzív felderítő–elhárító csoportokat (*Kundschaftsgruppen*), az orosz, olasz és a Balkán-csoportot és a politikai csoportot foglalta magában, valamint hozzátartozott még a *Manipulationsgruppe* és egy regisztrátor is. Az orosz, olasz és a Balkán-csoport úgynevezett *Evidenzgruppe* volt, vagyis az illető államok haderejéről vezetett nyilvántartást.³⁸

Az 1917. április 7-én kelt 7000. számú rendelkezés határozta meg ezután az AOK *Nabt.* felépítését. Az AOK *Nabt.* személyi állománya ekkor 29 tisztből és hivatalnokból állt. 1917 végén az AOK *Nabt.* (székhelye: Baden) jelentősen kibővült, összesen hat csoport, azon belül nyolc alcsoport alkotta. Az I. csoport volt az ún. *Erkundungsgruppe*, amely aktív felderítő, hírszerző tevékenységet (*Offensiver Dienst*) látott el. Ennek a csoportnak 5 osztálya, alcsoportja működött, nevezetesen az I. a. az orosz, az I. b. az olasz, az I. c. a Balkán, az I. d. az ún. *Inlandgruppe*, valamint az I. e. az ún. békepropaganda-referatúra. Közülük az I. d. osztály elhárító feladatokat (*Defensiver Dienst*) végzett.³⁹

A II. csoport a rejtjelcsoport (*Die Kriegs-Chiffregruppe*). Idetartozott a II. a. az olasz, a II. b. a román és a II. c. az orosz alcsoport. A III. csoport a személyzeti, a IV. az útlevel-, az V. a skandináv csoport – amely később átkerült az Iroda szervezetébe –, végül a VI. a *Manipulationsgruppe* volt. 1918. január 1-én az AOK *Nabt.* szervezete annyiban változott, hogy az *Erkundungsgruppe* már csak 4 alcsoportból állt, mivel a békepropaganda-referatúra megszűnt, a rejtjelfejtő-csoporton belül pedig a román helyett ekkor már Balkán-alcsoport működött. 1918. július 1-től az *Erkundungsgruppe* osztályai önállókká váltak.⁴⁰

Az AOK *Nabt.* képezte az első világháború alatt a teljes katonai hírszerzés és elhárítás központját. Az AOK *Nabt.* szervezetén belül is a legfontosabb funkciót az *Erkundungsgruppe* és a rejtjelfejtő-csoport látta el, mivel az általuk szerzett információk alapján döntött a legfelsőbb katonai vezetés a legfontosabb stratégiai kérdésekben. Úgy is fogalmazhatunk, hogy az AOK *Nabt.* egyfajta döntés-előkészítő funkciót is ellátott, de legalább ilyen fontos

³⁸ Nachlaß Ronge.

³⁹ Nachlaß Ronge.

⁴⁰ Nachlaß Ronge.

volt, hogy ellenőrizze az AOK döntéseinek végrehajtását. Ezt a funkciót a Monarchia országai, illetve az elfoglalt területeken felállított hírszerző állományok és az ott szolgálatot teljesítő mintegy 2500 tiszt és hivatalnok révén valósította meg. Mellettük az AOK *Nabt.* számíthatott azokra a személyekre, akik üzletszerűen foglalkoztak hírszerző tevékenységgel (*Kundschafter*), azokra, akik szolgálataikért cserébe nem számíthattak díjazásra, legfeljebb a költségeik megtérítésére voltak jogosultak, esetleg alkalomszerűen részesülhettek valamilyen ellenszolgáltatásban (*Berichterstatter*), végül azon személyek szolgálataira, akik kizárólag hazafias érzületből, ellenszolgáltatás nélkül folytattak hírszerző tevékenységet (*Vertrauensmann*).⁴¹

Az első világháború alatt az osztrák–magyar katonai hírszerzés egyre magasabb színvonalon látta el feladatát. Maximilian Ronge némileg elfogult véleménye szerint talán még egy háborúban sem végeztek olyan alapos és pontos hírszerző tevékenységet, mint amit a Monarchia hírszerzői végeztek.⁴²

⁴¹ Osztrák Állami Levéltár Házi, Udvari és Állami Levéltár, Politikai Levéltár (Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Politisches Archiv) XL Interna Karton 241 Liasse II/4.

⁴² KA Armeeoberkommando (AOK) Faszikel 77 Karton 46 ex 1916.

A WEIMARI ALKOTMÁNY TANULSÁGAI

SZIGETI Magdolna
egyetemi docens (PPKE JÁK)

A Weimari Alkotmány kudarc nemcsak az alkotmány, az irodalomban oly sokszor alapvető hibaként megfogalmazott hiányosságaira vezethető vissza, akkoriban az első világháborún szocializálódott fiatal és középkorú nemzedék nagyrészt elutasította a demokráciát, a gazdaságilag válságos időszakok, a vesztes háborúból eredő megszorítások, a nemzeti büszkeség gyengülése nem szolgált kedvező keretként a demokratikus állam számára. A nemzetiszocialista hatalomátvétel, a kudarc felismerése a második világháború után lehetővé tette a németeknek, hogy levonják a tanulságokat, és egy demokratikusan működő államot építsenek fel. Az 1948. szeptember 1-én összeült Parlamenti Tanács, amelynek feladata volt egy új alkotmány kidolgozása, a weimari korszak tanulságainak összefoglalásán fáradozott. A Weimari Alkotmány alapul szolgált a máig hatályos Alaptörvény számára.

1945 után gyakran fogalmazódott meg az a vélemény, hogy Hitler felemelkedésének közvetlen vagy közvetett oka a Weimari Köztársaság „túldemokratizálása” volt, amely a tömegek demokráciájának fogalmát helytelenül definiálta.

Adolf Hitler hatalomra jutása, ha pusztán a hatályos szabályozást vesszük alapul, demokratikus módon történt. Azonban a köztársaságot megfojtotta a baloldal és a jobboldal radikalizmusa, Hitler kancellárrá történő kinevezése egy formális demokráciaértelmezés következménye volt, amely a többségi elvnek feltétel nélkül alá volt vetve. Ugyanakkor Hindenburg konzervatív környezete szintén nyomást gyakorolt az elnökre. A szükségállapot elrendeléséről szóló 48-as cikkely értelmezésének kiterjesztésével szemben egyre több kifogás fogalmazódott meg, az elnöki kormányzás addigi formáját egyre több kritika érte, a pártok irányítása alatt működő

félkatonai szervezetek sokasága, a folyamatosan fenyegető polgárháborús veszély mind hozzájárult ahhoz, hogy Hitler kormányt alakíthatott.

Habár a Weimari Alkotmány gyengeségei hozzájárultak a demokrácia 1933-ban bekövetkezett bukásához, a második világháború után az alkotmányozó atyák a jövőbeni alaptörvényt mégis a weimari alkotmányos hagyományokhoz kívánták kötni. A Parlamenti Tanács alig érdeklődött más országok alkotmányai iránt, végül csak az ENSZ 1948. december 10-én elfogadott emberi jogokról szóló chartájának szenteltek különös figyelmet.

Az alapjogokat, amelyek rögzítése már Weimarban is az állam legfontosabb célkitűzése közé tartozott, az Alaptörvény közvetlenül érvényesülő jogokként fogalmazta meg. Ennek értelmében az alapjogok az egész államhatalmat, beleértve a törvényhozót is, kötik. Az emberi és polgári jogok bírói úton érvényesíthetőek, és az Alaptörvény által különleges erővel bírnak. Az alapjogokat lehet ugyan módosítani, de tartalmi lényegüket tekintve érinthetetlenek. A módosítás nehezítését szolgálja az Alaptörvény 2/3-os többségi akarathoz való kötöttsége, ill. garanciaként szolgál 1951 óta az Alkotmánybíróság, amely a jogállamiság értékeinek megőrzése fölött őrökdi.

Azáltal, hogy 1949 után lehetővé vált az alkotmányellenesnek nyilvánított politikai pártok betiltása, a demokratikus szabadságjogokat már nem lehet a demokrácia szétrombolására használni, a szabadságjogokkal nem lehet visszaélni.

Az Alaptörvény deklarálta a politikai pártok együttműködési jogát a politikai akaratnyilvánításban. 1949 után bevezették a németek az 5%-os parlamenti bejutási küszöböt, annak érdekében, hogy megakadályozzák a politikai akarat szétaprózódását. Ez a rendelkezés célravezetőnek bizonyult, habár ne felejtjük el, hogy Weimarban az igazi problémát nem a kis pártok jelentették, hiszen 15% fölé részarányuk sosem emelkedett. A weimari időszakban azonban a pártok inkább negatív szereplőkként tűntek fel.

Az alkotmányozó atyák 1948-ban úgy vélték, hogy közvetlen összefüggés van a náci diktatúra kialakulása és a weimari rendszer hiányosságai, valamint az alkotmány között. Egyező akarattal akarták elkerülni a Weimarban ún. pótcsászárként működő, közvetlenül megválasztott államfő állította csapdákat.

A szövetségi elnöktől megvonták az elődjét megillető azon előjogokat, melyek lehetővé tették a weimari elnök számára a napi politikába történő beavatkozást, és a különösen fontos személyekkel kapcsolatos

döntéseket. Ezzel párhuzamosan erősítette az Alaptörvény a kancellár jogállását. A politikai irányvonalat a kormányfő határozza meg 1949 óta, és minisztereit már nem lehet bizalmatlansági indítvánnyal kirakni a kabinetből. Weimarban hétköznapi eseménnyé válhattak az egyébként csak szükséghelyzetre előirányzott alkotmányos eszközök, mint pl. a szükségállapot elrendelésének lehetősége, vagy a parlament feloszlatása. A Reichstag felgyújtásának okán kiadott szükségrendelet kifejezetten egyengette az utat a Felhatalmazási törvény, ezáltal a náci diktatúra számára.

Az Alaptörvényben nem találunk szabályt, amely a szövetségi elnöknek kifejezetten megtiltaná a politikai állásfoglalást, de mivel az állam egységét ő maga testesíti meg, ez a pozíció némi távolságtartásra készíti az államfőt. A hétköznapi pártpolitikájával szembeni semlegesség megteremti a szövetségi elnök számára a lehetőséget, hogy leépitse az előítéleteket, megfogalmazza a polgárok érdekeit, kritikát gyakoroljon, véleményeket befolyásoljon a közös érdek szemszögéből.

A konstruktív bizalmatlansági indítvány intézményét Weimar krónikus koalíciós válságának egyenes következményeként értékelhetjük, habár ezt gyakran túlértékelik, mert az abban rejlő többségi akarát kényszere a meglévő érdekellentéteket hosszú távon nem oldja meg.

1948 előtt érezhető volt a bármely párttöbbség kialakulásával szembeni félelem. Sokan és sokat fáradoztak azért, hogy a felsőházat, a Szövetségi Tanácsot megerősítsék törvényhozói kompetenciáiban, természetesen az alsóház, a Szövetségi Gyűlés rovására. Erich Köhler, a hesseni CDU vezetője egyenesen védelmet követelt a politikai pártok hatalmi örületével szemben. Adolf Süsterhenn (CDU) politikus és alkotmányjogász felhívta a figyelmet arra, hogy a pártidiktatúra épp oly veszélyes, mint az egy személy által irányított diktatúra, Adolf Menzel, a szociáldemokraták alkotmánytervezetét képviselve óvta az alkotmányozó atyákat a korlátok nélküli tyrannissá alapelvének megfogalmazásától, mondván: előfordulhat, hogy Hitler helyére csupán a többség kerül. Maga Konrad Adenauer is csatlakozott a parlamenti abszolutizmus kritikusaikhoz, és megjegyezte, a parlamenti többség kompetenciáinak felerősítése a parlamenti többség diktatúrájához vezethet. A nyugati megszállt övezetekben 1948 előtt folytatott nyilvános viták pontosan tükrözték a weimari viszonyokba történő visszaeséstől való félelmet.

Fentiekhez hasonlóan erős vitát váltott ki mind a Parlamenti Tanácsban, mind a Herrenchiemseenél ülésező alkotmányozó konventben a közvetlen demokrácia gyakorlásának kérdése. A szocialisták, valamint a tiszta parlamentarizmus hívei elutasították a népszavazás beépítését az alaptörvénybe, felemlgetve a weimari elnök közvetlen megválasztásának katasztrofális hatásait. A polgári pártok táborát is erős szkepticizmus jellemezte a közvetlen demokrácia minden formájával kapcsolatban. Az Alaptörvény mégis deklarálta a népszavazás és népi kezdeményezés lehetőségét, de tudjuk, maga a kérdés jelentős ellenállást váltott ki.

A nemzetiszocialista diktatúra tanulságaiból egyenesen következik annak felismerése: a demokrácia nagyrészt a törvényhozó szerv függetlenségén múlik, egyúttal pedig gondoskodni kell arról, hogy a bírák és ügyészek a demokratikus alkotmányos berendezkedés hívei közül kerüljenek ki. A hatalmi ágak szétválasztásának elve alapköve a demokratikus berendezkedésnek, az Alaptörvény garantálja ezen elv sérthetlenségét. A jogirodalomban „Ewigkeitsklausel” kifejezéssel élve, örök garanciaként emlegetett szabályozások sora biztosítja az Alaptörvény által a jogállamiság érvényesülését, ezek közé tartozik az emberi jogok tartalmi lényegének, a köztársasági államformának, a szövetségi berendezkedésnek a demokratikus és szociális jogállam sérthetlenségének a garantálása, ezen alaptételek nem lehetnek soha alkotmánymódosítás tárgyai.

Hosszú ideig a történészek a Weimari Köztársaságot és annak alkotmányát Hitler hatalomra jutása szemszögéből vizsgálták, úgy tekintettek erre a korszakra, mint a nemzetiszocializmus előszobájára, amely szükségszerűen vakvágányra kellett, hogy csússzon. De az utóbbi időben egyre több történész, jogász és filozófus foglalkozik a Weimar kezdete által kínált lehetőségekkel, fejlődési esélyeivel, és az alábbi kérdésekkel:

Hogyan értékelhetőek 100 év elteltével a weimari alkotmány pozitív és negatív következményei?

Melyek azok a hibák, amelyek a jog eszközével kiküszöbölhetőek, melyek azok, amelyeket a jog területén kívül kereshetünk?

Van-e ennek a vizsgálódásnak manapság aktualitása, ha igen, találunk-e válaszokat arra, hogyan tudunk úrrá lenni a problémákon?

Szóljon itt néhány példa korunk véleményalkotásáról!

Sebastian Ullrich történész a „Weimar-komplexusról” úgy nyilatkozott, a Weimari Alkotmány fő problémája, hogy nem oldotta meg az elnök és a Bi-

rodalmi Gyűlés közötti dualizmust. Alapjában véve a politikai rendszer két fő oszlopáról van szó, és nem világos, ki kerül fölénybe. Nincs egyértelmű döntés erről. A weimari elnök ugyan ki tudja nevezni parlamenti támogatás nélkül is a kormányt, de ha a kormány nem tetszik a parlamentnek, akkor bizalmatlansági indítvánnyal ellehetetlenítik. Az elnök feloszthatja a parlamentet, tud sürgősségi rendeletekkel kormányozni, de 60 nap után újra meg kell választatnia a parlament tagjait, és újra ugyanazzal a problémával találja magát szemben. A sürgősségi rendeleteket pedig a Birodalmi Gyűlés követelésére fel kell függesztenie.

Udo di Fabio egykori alkotmánybíró szerint a politikai irányvonal meghatározásához megvoltak Weimarban is a kancellár kompetenciái. De a kancellár egyaránt függött az elnöktől és a Birodalmi Gyűléstől. És ebben a kettős függőségben nem tudtak kibontakozni ezek a kompetenciák. A kancellárok inkább gyengébbnek mutatkoztak, üldözöttként működtek ebben a rendszerben. Azonban ez a mechanizmus másképpen működött volna, ha 1925-ben nem Paul von Hindenburgot választották volna elnökké. Az alkotmányt Hindenburg a saját magatartásával diskreditálta. Sőt, Udo di Fabio azt a kevesek által megfogalmazott nézetet is vallja, hogy a weimari alkotmány által jobban védhető a demokrácia, ha az elnök igazi demokrata, ellentétben az Alaptörvény szabályozásával.

Gertrude Lübke-Wolff, szintén egykori alkotmánybíró azon a véleményen van, hogy a weimari kudarc inkább a két világháború közötti időszak rendkívül kedvezőtlen körülményeinek róható fel, mint az alkotmányban rejlő hiányosságoknak.

Weimar legfontosabb tanulsága annak felismerése, hogy nélkülözhetetlen egy olyan alkotmányos rend, amely az egyének szabadságjogait képes megvédeni a politikai manipulációval szemben, amely képes biztosítani a polgárok részvételét a hatalomgyakorlásban, amely képes megakadályozni az államhatalom mindentől való függetlenségét, kontroll nélküli működését. Nehéz feladat volt a német állam számára a demokratikus rendszert belső erővel megtölteni, és a polgárok számára hitelessé tenni. Az elmúlt 70 év azt bizonyítja, hogy az Alaptörvény szabta keretek között példaértékű demokratikus politikai kultúra teremtődött.

Nem feledve napjaink németországi nehézségeit, Heinrich August Winkler történész pozitív gondolataival szeretném zárni mondandómat:

Minden mai probléma ellenére Németországban nincs jobbról és balról irányított, mindent felborító politikai nyomás, még mindig széles körű demokratikus konszenzus uralkodik, és erős patriotizmus köti továbbra is az Alaptörvényhez a német népet.

Köszönöm a figyelmet!

EGY „KÖZTES” ÁLLAMFORMA-KATEGÓRIA LEHETŐSÉGÉNEK MÉRLEGELÉSE MAGYARORSZÁG 1920 ÉS 1944/46 KÖZÖTTI KORSZAKÁRA VONATKOZÓAN

TAKÁCS Péter
egyetemi tanár (SZE ÁJK)

E tanulmányban azt vetem fel, hogy Magyarország 1920 és 1944/46 közötti államformája egy önálló, köztes kategória révén újradefiniálható, s e tekintetben a „király nélküli királyságot” hozom javaslatba.¹ Bár e kifejezéshez 1945, különösen pedig 1949 után kritikai jelentés asszociálódott, később azonban ennek jelentős része levált róla, s az azóta eltelt hosszú idő talán lehetővé teszi a kérdés tárgyilagos, politikai szenvedélyektől mentes megítélését.

1. Az államforma-kategóriák rendszerei

Akik az államok osztályozása során nem az államtípus, hanem az államforma kategóriát használják, azok két rendszer közül választhatnak. Vagy azt mondják, hogy az államformák a hatalom gyakorlóinak száma, illetőleg az ennek függvényében elgondolt hatalomgyakorlási elvek, célok és módszerek szerint különböznek; vagy azt, hogy azok között az államakarat képzése, az államfő kiválasztása, jogállása és megbízatásának tartama, leginkább pedig felelőssége alapján tehetünk különbséget. Az előbbi eset-

¹ Ez a tanulmány a szerző „Király nélküli királyság” (*Jogtörténeti Szemle*, 2017/3. 80–89.) és „On State-form of Hungary between 1920 and 1944” (*Journal on European History of Law*, vol. 10., 2019/2. 139–148.) címen megjelent írásainak tematikus összefoglalása és kiegészítése.

ben egy hármas felosztás, *triász*, keretei között, az utóbbi esetben pedig egy *duális* felosztás keretei között gondolkodhatunk, s az utóbbit szemléletesen úgy is kifejezhetjük, hogy azt nézzük, mi van az államfő fején: „kalap vagy korona”.

Az előbbi rendszertanok hívei minden államformát három tiszta típusra, esetleg azok kombinációira igyekeznek visszavezetni, az utóbbiaké pedig minden államformát két fő csoportba sorolnak be. Úgy tűnhet, hogy ebben a második csoportban nem lesznek kombinációk, hisz milyen dolog jönne ki abból, kérdezhetné bárki, ha kombináljuk a kalapot és koronát! Talán kalapkorona? Ne ítéljük azonban elhamarkodottan: az államok világa – miként az élet – tele van meglepetésekkel!

A jellegzetes államformák a hármas felosztásban többnyire a *monarchia*, az *arisztokrácia* és a *demokrácia*, a duális felosztásban pedig mindig a *monarchia* és a *köztársaság*. A hármas felosztás a régebbi, gyakorlatilag ókori eredetű, de még a XX. és XXI. században is akadnak képviselői. A duális felosztás korújkori, de csak jóval később terjedt el szélesebb körben. Táblázatba rendezve a két kategóriarendszer a következő:

az államformák hármas felosztása			az államformák kettős felosztása	
↗	↓	↘	↗	↘
MONARCHIA	ARISZTOKRÁCIA	DEMOKRÁCIA	KÖZTÁRSASÁG	MONARCHIA
TÚRANNISZ	OLIGARCHIA	„POLITEIA” ²		

1. ábra: Az államformák hármas és kettős felosztása

Talán mondani sem kell, hogy a két felosztás különböző szempontokat vesz alapul, ezért a „monarchia” nem ugyanazt jelenti az egyikben, mint a másikban.

A hármas felosztásnak a szakirodalomban számos további változata lehetséges, melyek között államformatani kuriózumokat is találunk. Például:

² Ez a sor, az előzővel együtt, azt szemlélteti, hogy a hármas felosztás az arisztotelészi „hatos rendszer” alapja, bár abban a *politeiának* a *demokrácia* helyén kellene állnia, s megfordítva: a *demokráciának* a *politeia* helyén. Ettől az első sor általánosabb érvényűsége érdekében tértem itt el.

MONOKRÁCIA	PLEOKRÁCIA	POLIKRÁCIA ³			
MONARCHIA	SZÜNARCHIA ⁴	DEMARCHIA ⁵			

2. ábra: Változatok az államformák hármas felosztására

A triáoszt manapság kevesebb elemzésben használják, a duális rendszert többen, bár ez nem jelenti azt, hogy az előbbi lenne a „klasszikus”, az utóbbi pedig a „modern”.

A hármas tipológiát alkalmazta valamilyen formában – ideértve az ebből kialakított ún. hatos rendszert is – az ó- és középkor szinte minden jelentős gondolkodója: így Platón, Arisztotelész, Polübiosz, Cicero, Aquinói Szent Tamás és Páduai Marsilius, valamint az újkor első évszázadainak legnagyobbjai is: Jean Bodin, Thomas Hobbes, Hugo Grotius, John Locke, Jean-Jacques Rousseau, Johann H. G. Justi és Immanuel Kant. A XIX-XX. században viszont lassankét eltűnt, amennyiben csak a nagyon hagyománytisztelő, a kevésbé jelentős, a többnyire tankönyveket író vagy a különleges megközelítéseket kedvelő szerzők alkalmazták, mint amilyen például Friedrich Ch. Dahlmann, Wilhelm Roscher, Max von Seydel vagy Franz

³ Példaként ld. Karl BRINKMANN: *Verfassungslehre*. München, R. Oldenbourg, 1994., aki az „egy – néhány (több) – sok” mentén gondolkodva a *monokrácia*, *pleokrácia* és *polikrácia* között tett különbséget. A *pleokráciához* hasonló értelemben használta a *pleonarchia* kategóriáját a mára csaknem elfeledett diplomata-jogász, Friedrich Heinrich Geffcken (1830–1896) a *Das Gesamtinteresse als Grundlage des Staats- und Völkerrechts* című (Lipcse, 1908.) művében. Ugyanezen a vonalon haladva, de a dolgokat leegyszerűsítve Günter Dürig *monokratikus* és *demokratikus* rendszereket különböztetett meg; ld. Günter DÜRIG: Staatsformen. In: *Handwörterbuch der Sozialwissenschaften*. 9. k. Stuttgart-Tübingen, G. Fischer-Mohr, 1956–1965., 1968. 742–752.

⁴ A *szünarchia* (*synarchia*; kb. együttes uralom) az uralom alanyaira is és módszereire is figyelemmel lévő politikai forma, amelyet néhányan a római kori Spárta államformájának tekintenek. A szünarchiában egy olyan gerúzia gyakorolta a hatalmat, amelynek tagjai nem a halálukig hivatalban maradó vének, hanem évente megválasztott tisztviselők voltak. Ld. ezzel kapcsolatban Nigel M. KENNEL: *The Spartan Synarchia*. *Phoenix*, 46. évf. 1992/4. 342–351.; és A.S. BRADFORD: *The Synarchia of Roman Sparta*. *Chiron*, 10. évf., 1980. 413–425.

⁵ A *demarchiát* (az általános szabályok alapján korlátozott többségi hatalom fogalmát) az élete jelentős részét Amerikában töltő osztrák–brit közgazdász és politikai filozófus, Friedrich August von Hayek (1899–1992) „találta ki”, pontosabban elevenítette fel egy ógörög uralmi konstrukciót felidézve. Vö. F. A. HAYEK: *Law, Legislation and Liberty*. 1–3 kötet: *Rules and Order*. 1973.; *The Mirage of Social Justice*. 1976.; *The Political Order of a Free People*, 1979. London–Chicago, Routledge & Kegan Paul – University of Chicago Press, 1973–1979.; ld. különösen 3. kötet, 390. Arra utalt vele, hogy a többségnek, pusztán azért, mert többség, nem lehet abszolút hatalma. Abban, hogy e fogalom nem terjedt el, valószínűleg az játszott a legnagyobb szerepet, hogy a kifejezni kívánt tartalom az „alkotmányos demokrácia” intézményi megoldásaiban már benne volt.

Schmidt, az elmúlt évszázadban pedig Max Imboden, Karl Brinkmann vagy Reinhold Zippelius volt.

A hármas rendszer XIX. századi háttérbe szorulásának egyértelmű jele volt, hogy egyesek az *államformaként* felfogott elemeket keverték a történeti vagy koncepcionális *államtípusként* értelmezhetővel. A legismertebb ilyen szerző Robert von Mohl volt, aki – a modern jogállamok előtti időkre nézve – patriarchális és patrimonialis államokat, valamint teokráciákat különböztetett meg. (Az előbbieket államtípusok, a harmadik államforma.) Ugyanígy járt el Karl Theodor Welcker is, aki szerint az államformák kultúrtörténeti korszakokként váltakoznak: az „erősebb jogát” érvényesítő korban a zsarnokság, az istenhit korszakában a teokrácia, az észjog korszakában pedig a jogállam a jellegzetes államforma.

A három fő formát néhányan már a klasszikusok körében kiegészítették egy negyedikkel; Spinoza, majd később Bluntschli például a teokráciával, Montesquieu a despotizmussal, mint a zsarnokság régi-új formájával. Jellegzetes az is, hogy a triászban más, rendhagyónak tűnő elemeket különböztettek meg: Welcker például a fentieket, Arnold Hermann Ludwig Heeren a köztársaságot, autokráciát és despotizmust, Rudolf Kjellén pedig a monokráciát, az alkotmányos államot (konstitucionalizmust) és a demokráciát.⁶

A *duális rendszer* – bár a leghatásosabb első megfogalmazását Machiavelli nevéhez kötik – lényegében a XVIII-XIX. században terjedt el és a XX. századra szorította szinte teljesen háttérbe az előbbi. Az államok monarchikus és köztársasági formák szerinti tipológiáját tartotta helyesnek a modern államtan számos művelője és sok alkotmányjogász: Carl Ludwig von Haller, Anton Menger, Carl Walther, Georg Jellinek, Edmund Bernatzik, Gottfried Salomon (1947 után: Salomon-Delatour), Otto Koellreutter, Adolf Julius Merkl és Hans Nawiaszky is. E két kategória ugyanis olyan közjogi kereteket jelentett, amelyekben sokféle politikai tartalomnak helyet tudtak szorítani. A duális rendszer svungja olyan határozott volt, hogy a XX. században – bár a hármas osztályozással is kísérletezgettek még – ennek mintájára épült ki az államok politikai alapú osztályozása (autokrácia–demokrácia, illetőleg demokrácia–diktatúra).

⁶ Ld. Rudolf KJELLÉN: Versuch eines natürlichen Systems der Staatsformen. *Zeitschrift für Politik*, B. 8., 1915. 427–451.

A duális felosztásra való, bár nem kivételek nélküli⁷ áttérést úgy is szokták jellemezni és értékelni, hogy az államforma, mint közjogi konstrukció, tartalmilag „kiüresedett”. Ez a probléma fáradt és szellem nélküli megközeletése, de nincs hely itt alternatív magyarázatra.

Ehelyett inkább azt jegyzem meg, hogy az öt jellegzetes államforma (monarchia és köztársaság, illetőleg a monokráciaként felfogott monarchia, az arisztokrácia és a demokrácia) egyikét-másikat olykor tudatosan *kombinálják* egymással, *vegyes* kategóriákat létrehozva belőlük. Ilyenek jönnek létre akkor is, amikor az államformákat minősítő jelzőkkel látják el, s a jelzőt a másik felosztási rendszerből veszik, vagy ugyanabból, de a másikhoz tartozó vagy arra utaló jelentésben. Ilyen kategóriák alakulnak így ki, hogy pusztán két esetleges fogalom párt említsek:

			ARISZTOKRATIKUS KÖZTÁRSASÁG	(DEMOKRATIKUS MONARCHIA)
			DEMOKRATIKUS KÖZTÁRSASÁG	ARISZTOKRATIKUS MONARCHIA

3. ábra: A duális felosztás változatai

Ezek és az ehhez hasonló kategóriák kissé már önmagukban is csalókák, ám még rejtélyesebbek lesznek, ha az így képzett vegyes kategóriákat „kormányformának” mondják. E problémát itt ugyancsak nem követhetem.

A XVIII-XIX. századtól kialakult gyakorlat következtében, mely értékelő kategóriákat használ az államformák, később a politikai rendszerek klasszifikációjára, egészen új tipológiák alakultak ki. Ezeket azonban strukturálisan sokan (olykor csak többé-kevésbé vagy formális jelleggel) megfeleltetik az előbbieknél. A köztársaság–monarchia párosnak például a demokrácia–diktatúra felosztás lesz a hipotetikus modern alakja, a demokrácia–arisztokrácia–monarchia hármasnak pedig a demokrácia–autokrácia–diktatúra vagy az alkotmányos demokrácia–tekintélyuralom–totális állam triász. Ezt szemlélteti a következő ábra:

⁷ A már említett hagyománytisztelő kivételek mellett külön kiemelem Carl Schmitt elméletét, amely azért is érdekes, mert ügyes, már-már ügyeskedő terminológiával *kombinálja* a hármas és a kettős felosztást. A jogállami alkotmány szerinte „ideiglenesen” átveszi a monarchia, az arisztokrácia és a demokrácia formáit, mint „politikai formaelveket (*politische Formprinzipien*) és elemeket”. Ugyanakkor úgy vélte: az államformák különbségét két formatív elv (*Gestaltungsprinzipien*) – az azonosság és reprezentáció (*Identität, Repräsentation*) – határozza meg, s minden politikai egység ezek megvalósulása révén nyeri el konkrét formáját. Ld. Carl SCHMITT: *Verfassungslehre*. Berlin, Duncker und Humblot, 1928., ³1954. 200–208.

A				
az államformák hármas felosztása			az államformák kettős felosztása	
↖	↓	↘	↖	↘
DEMOKRÁCIA	ARISZTOKRÁCIA	MONARCHIA	KÖZTÁRSASÁG	MONARCHIA
B				
a politikai rendszerek hármas felosztása			a politikai rendszerek kettős felosztása	
↖	↓	↘	↖	↘
DEMOKRÁCIA	AUTOKRÁCIA ⁸	TOTALITARIZMUS	DEMOKRÁCIA	AUTOKRÁCIA
ALKOTMÁNYOS DEMOKRÁCIA	AUTORITER REZSIM	TOTÁLIS ÁLLAM	DEMOKRÁCIA	DIKTATÚRA

4. ábra: A hagyományos (A) közjogi alapú és a modern (B) politikai alapú tipológia strukturális „megfeleltetése”

Mindkét felosztásnak számos további változata van, s aki ismeri a szakirodalmat, az tudja: a variációk számának csak két dolog szabhat határt: a fantázia hiánya és az elméleti hagyomány ereje. A legismertebb kategóriák például:

LIBERÁLIS DEMOKRÁCIA ⁹	„ILLIBERÁLIS »DEMOKRÁCIA«” ¹⁰	TOTÁLIS DIKTATÚRA	JOGÁLLAM	RENDŐRÁLLAM
ALKOTMÁNYOS DEMOKRÁCIA	„SZOCIALIZÁLT ÁLLAM”	TOTALITARIZMUS	ALKOTMÁNYOS ÁLLAM	DIKTATÚRA
SZABADPIACI KAPITALIZMUS / MINIMÁLIS ÁLLAM	SZOCIÁLIS PIACGAZDASÁG / JÓLÉTI ÁLLAM	TOTÁLIS PARANCSGAZDASÁG	JÓLÉTI ÁLLAM	TOTÁLIS ÁLLAM

5. ábra: A hármas és a duális felosztás további változatai

⁸ A hazai szóhasználatban *autokrácián* gyakran *autoriter rezsimet* (tekintélyelvű államot) értenek, ezért a hármas felosztásban szereplő fogalom lényegében különbözik a duális tipológia hasonló elemétől (a jobboldali hasáb *autokráciájától*), amikor azt a nem-demokratikus rendszerek összefoglaló kategóriájának tekintik. Ld. e tekintetben az „Autokrácia és autoriter rezsim” című írásomat in: TAKÁCS Péter (szerk.): *Unitas multiplex: Ünnepi tanulmányok Szigeti Péter 65. születésnapjára*. Budapest–Győr, Gondolat Kiadó, 2017. 385–410.

⁹ A magyar nyelvű osztályozásokban gyakran (mind a liberális teoretikusok, mind bírálók által) „liberálisnak” mondott demokrácia valójában *alkotmányos demokrácia*.

¹⁰ Elsősorban a 2010/14 utáni magyar politikai nyelvben használt kategória, amennyiben az *illiberalisat antiliberalizmusként* fogjuk fel, a demokráciát pedig, miként az idézőjel érzékelteti, feltételesen értjük. Hazai elméleti-tudományos kifejtése ennek ellenére tudomásom szerint nincs; a nemzetközi szakirodalomból ld. Fareed ZAKARIA: *The Rise of Illiberal Democracy*. *Foreign Affairs*, 76. évf., 1997/ 6. 22–43.

Tudom, hogy az itt használt kategóriákat illetően elkélne néhány értelmező megjegyzés, de e tanulmány célja nem ezek részletes kifejtése, hanem annak vizsgálata, hogy a magyar történelem egy meghatározott korszaka államformatani szempontból újraértelemezhető-e. Most erre térek rá.

2. Köztársaság és monarchia között

Az 1920. március 18-i 2394/1920. ME. miniszterelnöki rendelet – mely az 1920. évi I. törvénycikket értelmezte, ami e tekintetben nem tartalmazott explicit rendelkezést – úgy fogalmazott, hogy „mindaddig, amíg a törvényhozás másként nem rendelkezik, Magyarország törvényes államformája a királyság marad”. Ennek megfelelően „az állami hatóságokat, hivatalokat és intézményeket [...] a »királyi« illetőleg a »magyar királyi« jelzővel kell megjelölni [...], a magyar állam címerein a magyar állami főhatalom jelképéül a Szent Koronát kell alkalmazni”. Király azonban nem volt, s amikor egy – a későbbi törvényszöveg szerint „IV. Károly király” – jogait igényelve megjelent az új Magyarország területén, akkor az ország nem sokkal azelőtt hatalmat szerzett vezetői – nagy valószínűség szerint az antanthatalmak igényeinek eleget téve – nem adták át számára a hatalmat (1921. március 27. – április 5.), sőt, katonai erővel zavarták el (1921. október 20–23.). 1921. november 6-án formálisan is kimondták „IV. Károly Ó Felsége” „uralkodói jogai megszüntét”, s az 1921. évi XLVII. törvénycikkkel törvényi szinten is deklarálták, hogy „a nemzet a királyság ősi államformáját változatlanul fenntartja, de a királyi szék betöltését későbbi időre halasztja [...]”. Bár ezzel „a királyválasztás előjoga a nemzetre visszaszállt,” a korszak viszonyait meghatározó uralkodó csoportok egy negyedszázadon át „komolyabb politikai konfliktusok nélkül, széles társadalmi konszenzus alapján”¹¹ nem tudták, talán nem is akarták betölteni a trónt (már ha az megvolt még egyáltalán).¹²

¹¹ Püski Levente: *A Horthy-korszak 1920–1941*. Budapest, Kossuth Kiadó, 2013. 261.

¹² A budai királyi várban természetesen volt trónterem (kettő is: egy királyi és egy királynői), az 1920-as évekből fennmaradt fényképek alapján azonban az ott elhelyezett ülőalkalmatosság inkább egy bálterem kényelmes karosszékének tűnik, semmint baldachinos trónusnak. Később a Magyar Nemzeti Múzeumban felbukkant ugyan két trónus, ezek eredetiségének megállapítása azonban további vizsgálandást igényelne.

A hivatalos álláspont ennek ellenére az volt, és sokan még ma is úgy gondolják, hogy Magyarország 1920 és 1946¹³ között államformája *monarchia* volt, ahol az uralkodó legtöbb jogát a kormányzó gyakorolta (akit 1942 után a kormányzóhelyettes is helyettesíthetett). Az, hogy a trón két és fél évtizeden át *de facto* nem volt betöltve, a királyság intézményével nem volt összeegyeztethető, hiszen ez a monarchia mint folyamatosság és állandóságot sugalló államforma (vö. *le roi est mort, vive le roi*) esetén szokatlanságra, sőt valamilyen rendellenességre utalt.¹⁴ A dolog paradox voltát az egykori legitimista jogász, Farkas Tibor (1883–1940) gondolatával érzékeltetem, mely szerint a monarchia esetében az intézmény és a személy a *dolog természete* szerint összetartozik. A király nélküli királyságot – fogalmazott Farkas – ugyanúgy nem lehet elképzelni, ahogy az aranypengő sem képzelhető el arany nélkül, vagy „nemzeti egység a lelkek egysége nélkül”.¹⁵

Erre a helyzetre a korabeli közjogászok és a későbbi történészek háromféle módon reagáltak: (1) kényszeresen *választottak* s választanak ma is a monarchia és ellentéte, a köztársaság között, (2) *áthidaló elméleteket* alkottak és fogadtak el, valamint (3) *köztes fogalmak* révén próbálták és próbálják áthidalni a fenti ellentmondást.

¹³ Az ún. Horthy-korszak vége (a nyilas puccs: 1944. október 15. vagy a kormányzó lemondása: 1944. október 16.) nem jelentette az államforma megváltozását, csupán azt, hogy azután nemcsak a trón, hanem a kormányzói tisztség sem volt betöltve. 1945. „április 4.” után unikális közjogi helyzet jött létre, amennyiben az államfői jogkört 1946. február 1-jéig hivatalosan az 1945. április 17-én megalakult háromfős Nemzeti Főtanács gyakorolta. (Ennek a tagok gyakori váltakozása miatt néhány hónap alatt összesen 8 tagja volt.) (Ld. erről FÖGLEIN Gizella: Az államfő intézménye és az Ideiglenes Nemzetgyűlés. In: FEITL István (szerk.): *Az Ideiglenes Nemzetgyűlés és az Ideiglenes Nemzeti Kormány*. Budapest, Politikatörténeti Alapítvány, 1995. 137–151.) Mindezzel párhuzamosan a pápa által 1945. szeptember 8-án esztergomi érseknek kinevezett, október 7-én beiktatott Mindszenty József IV. Károly fia, Habsburg Ottó régensének tekintette magát.

¹⁴ Az üres trón problémáját a közjog különböző megoldásokkal orvosolni tudja persze (például régens, régenstanács, helytartó, örgróf, nádor, kormányzó vagy „kormányzó-elnök”, homo regius), ha betöltője ismert, de valamilyen okból nem gyakorolhatja hatalmát. Magyarországon azonban nem erről volt szó.

¹⁵ Vö. *Zalamegyei Újság*, 1935. március 13. Idézi PAKSY Zoltán: Nagypolitika kicsiben: parlamenti választás és társadalmi háttere Zalaegerszegen 1935-ben. *Korall. Társadalomtörténeti folyóirat*, 2004/17. 93.

2.1. Kényszeres választások

A kényszeres választások körében talán említeni sem kell, hogy a közjogászok többsége az államformát *monarchiának*, vagy *de iure monarchiának* tekintette – végtére is ez volt a „hivatalos vélemény”. Ezt fogalmazták meg a törvények, és ezt sugallták az állami hivatalok és intézmények is. A legtöbb korabeli közjogász Magyarországot királyságként jellemezte. Olyan erős volt ez az álláspont, hogy még ma is vannak hívei: bár a nézeteket megerősítő-támogató „hivatalosság” már a múlté, sokan még ma is úgy vélik, hogy Magyarország 1920-ban monarchia „maradt”. Ezen álláspont jogi igazságértékéhez szükség volt az ún. semmisségi törvényben foglalt jogi fikcióra; történeti-szociológiai értelmű kezeléséhez pedig e fikciós feltételezés valóságként való elfogadására: „tegyünk úgy, mintha 1918. október 15. és 1920 januárja között nem történt volna semmi!”

E nézet némileg módosított formája az lett volna, hogy az államforma 1920-ban, illetőleg törvényi szinten 1921-ben újra monarchia „lett”, amennyiben a 2394/1920. ME. miniszterelnöki rendelet és a detronizációs törvény kétségtelenül elkötelezte magát a monarchia mellett. Ez utóbbi nézet – álláspontom szerint – egy ideig vállalható és tartható lett volna; de beszédes ténynek gondolom, hogy – tudomásom szerint legalábbis – ezt akkor senki sem képviselte.

Voltak persze olyanok is, akik az államformát elsősorban ténykérdésnek tekintették, s – főleg, ha „messziről jöttek” – nyilvánosan is ki merték jelenteni, hogy a Magyarország államformája az imént idézett törvényi rendelkezések ellenére *köztársaság*, vagy *de facto köztársaság*. A legismertebb Adolf Merkl álláspontja, aki 1925-ben – miután először „tisztá köztársaság”-nak mondta, végül is – „royalista színezetű arisztokratikus köztársaság”-nak nevezte Magyarország államformáját.¹⁶ Merkl, aki Kelsen tanítványaként különbséget tett az állam szociológiai és jogászai fogalma között, ezt nyilvánvalóan a szociológiai államfelfogás alapján rögzíthette, hiszen a törvények 1921 óta mást mondtak. Visszafogott körben, egy Concha Győzőhöz írt magánlevélben, hasonlóan fogalmazott Barabási Kun József is, már 1923-ban: „Nálunk ma igazában nem királyság, hanem köztársaság van.

¹⁶ Adolf MERKL: A mai Magyarország államformájának kérdéséhez *Jogtudományi Közlöny*, 60. évf., 1925/1. (33–35.) 34.

Kormányzóval az élen. S úgy látszik – írta –, a provizórium definitivummá akar átvedleni.”¹⁷

E nézetnek ma is vannak hívei. Kende Péter – egy részben ugyancsak messziről jött, mert sokáig emigrációban élt elemző – úgy fogalmazott, hogy a „realista szemlélet” „Horthyt korlátozás nélküli időre megválasztott köztársasági elnöknek tekinti”. Eszerint „az, hogy Magyarországnak ez időben királyi törvényszékei, magyar királyi vasútjai és [királyi] postája volt, nem tekinthető perdöntő bizonyítéknak azzal a lényeges körülménnyel szemben, hogy a király helyét közemberi sorból jött, választott államfő foglalta el.”¹⁸

2.2. Áthidaló teóriák

A jogi deklaráció és társadalmi-politikai tények feszültségét többen különböző elméletek és teóriák, néha okoskodások révén próbálták, s próbálják ma is áthidalni. Ezek közül a legismertebb a *de iure és a de facto* államforma megkülönböztetése: Magyarország *de iure* monarchia, *de facto* azonban köztársaság – mondták és mondják néha még ma is erre a korszakra vonatkozóan. Mivel az állami jelenségek esetében a normativitás és a tényszerűség valóban két különböző aspektus, ezért ezt a szemléletet kifogásolni sem lehet – hacsak nem azzal, hogy így egészen biztosan nem tudjuk megmondani, hogy mi is volt Magyarország államformája 1920 és 1944/46 között.

Hasonló áthidaló elméletet jelentett az, amikor a korszakot vagy annak egy részét „provizóriumnak” mondták, amivel annak ideiglenes voltát hangsúlyozzák.¹⁹ Ez azonban itt ellentmondásos kifejezés, mert a monar-

¹⁷ Barabási Kun József levele Concha Győzőhöz. Idézi: SCHWEITZER Gábor: *Közjogi provizórium, jogfolytonosság, új közjogi irány. Az 1919/1920–1944 közötti magyarországi alkotmányjog-tudomány vázlatja. 1-2. rész. Közjogi Szemle, 7. évf., 2014/1-2. (8-16. és 9-20.) 15.*

¹⁸ KENDE Péter: *A respublica a magyar történeti tudatban.* In: *Még egyszer a párizsi toronyból.* Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 2003. 217.

¹⁹ Ld. pl. MOLNÁR Kálmán: *Alkotmányos jogrendünk és a közjogi provizórium.* Pécs, Dunántúl Rt. Egyetemi Nyomdája, 1926. és *A két világháború közötti provizórium közjogi mérlege.* Pécs, Karl L., 1945.; TURI Béla: *Mai közjogi berendezkedésünk természete.* Budapest, Stephaneum 1928. 49-63. és „Az 1920:I. tc. és a közjogi provizórium”. (Megjegyzem: a *provizórium* kifejezést magyar vonatkozásban korábban csak a Habsburg udvarhoz hű szerzők használták két történeti korszakra: a Bach korszakra, 1850-1859, hogy ne kelljen azt önkényuralomnak nevezniük,

chia a *folyamatosság* államformája, a provizórium pedig *ideiglenes, átmeneti* állapot. Egy magyar nemzetközi jogász, Buza László az 1939/40. tanévben úgy fogalmazott közjogi előadásában, hogy „a monarchia és a provizórium fogalma szükségképpen kizárják egymást. A monarchia sohasem lehet provizórikus monarchia”.²⁰

Mivel ez az „ideiglenesség” – ahogyan az ezen a történelmi tájon később is meg- megtörtént néhányszor – két és fél évtizeden át tartott, magyarázó ereje ma már egyáltalán nincs. Hasonló a helyzet az államformára alkalmazott „jogfolytonosság” elméleteivel, melyek – a fogalmi differenciáltságuk ellenére (anyagi, alaki jogfolytonosság, stb.) – közjogi fikciónak, esetleg vélelemnek tekinthetők, hiszen céljuk éppen az volt, hogy aki ezek keretei között gondolkodik, az ne számoljon bizonyos ténytörzsek megszakadásával.

Leleményes kiegészítő elméletet alkotott a kérdésről a később szerencsétlen sorsú miskolci jogászprofesszor, Zsedényi Béla, aki szerint a forradalmak egy jogilag üres teret, *vacuum iurist* hoztak létre.²¹ Ez a *vacuum iuris* – szerintem (bár Zsedényi ezzel talán nem értene egyet) – közjogi *joghézag*nak mondható, s addig tart, amíg az új rend legerősebb hatalmai, gyakorlatilag illegitim módon, meg nem alkotják azt az új jogot, ami az új jogrendszer alapja lesz.

2.3. Köztes fogalmak

Mint fentebb megmutattam, az államformák duális felosztása esetén bizonyos történelmi tények egyfelől lehetővé teszik, másfelől megkívánják a két fő

és az abszolutizmus Anton von Schmerling általi ideiglenes visszaállítására, 1861-1865, nagyjából ugyanezért.)

²⁰ Ld. BUZA László: *Magyar közjog* (Buza László előadásai alapján összeállította Beller István). Szeged, 1939. Kézirat. Idézi: SCHWEITZER (2014) i. m. 15. Ld. még e kérdéshez BUZA László: *A királykérdés nemzetközi jogi vonatkozásai*. Budapest, Pallas Ny., 1928. (Különlenyomat a *Magyar Jogi Szemle* 1928/10. számából).

²¹ ZSEDÉNYI Béla: *A vacuum iuris*. [Magyar Jövő, Miskolci Jogászélet Könyvtára] Miskolc, 1928. 34. és *A magyar alkotmányjog fejlődése 1918-tól 1938-ig*. [Miskolci Jogászélet Könyvtára] Miskolc, 1939. Ld. ehhez RUSZOLY József: *Három borsodi örökgyógyó*. Miskolc, Felsőmagyarországi Kiadó, 1992. 117-171.; és STIPTA István: Zsedényi Béla alkotmányjogi nézetei. In: CSÍKI Tamás (szerk.): *Tanulmányok Zsedényi Béla születésének 100. évfordulója tiszteletére*. Miskolc, Hermann Ottó Múzeum, 1995. 17-23.

államforma-fogalom közötti útkeresést. Ennek során a problematikus köztes fogalmi térben – jelen esetben a monarchia és a köztársaság között – vagy *vegyes kategóriákat* használnak (mint például Merkl; vö. fentebb), vagy önálló köztes fogalmakat alkotnak. Az önálló *köztes* fogalomalkotásra három példát hozok itt. Ilyen (a) a „koronás köztársaság”, (b) a „királyi köztársaság”, és (c) a „király nélküli királyság” terminusa. Most ezeket részletezem.

A. Koronás köztársaság. A kifejezést (ang.: *crowned republic*) az angol koszorús költő, Lord Tennyson alkotta meg híres Király-idilljeiben, s azt James Bryce alkalmazta egy valóságos államra, nevezetesen Norvégiára, amikor annak demokratikus politikai fejlődését elemezte.²² A fogalmat természetesen használták Nagy-Britanniára is, kb. az „alkotmányos monarchia” értelmében, vagy a demokráciára utalva, újabban pedig a szocialista tanok terjedését értelmezve.²³ Görögország 1952. évi alkotmányába államforma-meghatározásként is felvették: „Görögország államformája koronás köztársaság” – fogalmazott az alkotmányozó (21. cikk), bár ezt a későbbi alkotmányrevízió során megváltoztatták.

A terminus gyakran felbukkan az ausztráliai közjogi vitákban is, ahol a politikai valóság és a közjogi normativitás, közelebbről a köztársaság és a monarchia koncepcionális áthidalására alkalmazzák, ha a „*commonwealth*” kifejezést nem tartják erre alkalmasnak. Az egyik kritikus alkotmányjogász szerint a fogalom (Ausztrália esetében) azért kerülendő, mert „elhalványítja a monarchia és a köztársaság közötti választást”, holott szerinte „az alkotmányos monarchia és a köztársaság filozófiája megkülönböztethető”.²⁴

Az 1920–1944/46 közötti magyar viszonyok leírása során ez a terminus nem terjedt el – talán azért mert azt sugallja: egy „koronás köztársaság” lehet ilyen és olyan, de azért ott valakit mégiscsak megkoronáztak, tehát a fején korona van. Magyarországon ezt valahogy sokáig nem sikerült megoldani...

²² James BRYCE: *Modern Democracies*. London, Macmillan. 1929. 2. k. 322.

²³ Ld. Frank PROCHASKA: *The republic of Britain. 1760–2000*. London, Allen Lane, 2000.; ld. különösen a „The Advent of Socialism and the Crowned Republic” c. fejezetet.

²⁴ Glenn PATMORE: *Choosing the Republic*. Sydney, University of New South Wales, 2009. 96. és 102.

B. Királyi köztársaság. Nálunk a köztes helyzetet igen gyakran a *királyi köztársaság* (ang.: *royal republic*, vagy *monarchical republic*) kifejezéssel írják le, mely „arányosan”, vagy legalábbis neutrálisan próbálja vegyíteni a két rendszert. A történészek igen kedvelik; Schweitzer Gábor például ezt választotta a szóban forgó korszak közjogi és tudománytörténeti kérdéseiről írott tanulmányait közlő kötet címéül is.²⁵ Alkalmasint felbukkant az 1920-as évek parlamenti vitáiban is, a fennálló helyzet kritikájaként, némileg szarkasztikus jelleggel. Propper Sándor szociáldemokrata nemzetgyűlési képviselő például az 1924. január 10-i felszólalásában így fogalmazott: „Keresem a konszolidációt alkotmányjogi téren, – mert végre ez is fontos – és milyen eredményre jutok? Nincsen államformánk; királyság vagyunk, király nélkül. Egy külföldi lapban olvastam a múltkor, hogy tréfásan így nevezték Magyarországot: magyar királyi köztársaság. Király nincs, a köztársaság érdekében propagandát kifejteni nem szabad, mert ezért elítélik az embert...”²⁶

Gyakran halljuk az angol történészek elemzéseiben is, elsősorban a Tudor-korszak tisztázatlan közjogi viszonyainak érzékeltetésére: van, aki I. Erzsébet,²⁷ s van, aki nővére, I. (Tudor vagy „Véres”) Mária²⁸ uralmára alkalmazza. A fogalom eredete – számomra legalábbis – ismeretlen.

Amennyiben ki lehetne egészíteni vagy gondolatilag össze lehetne forrasztani a „köztársasági királyság” fogalmával, a kettő együtt talán megfelelné az angol *commonwealth*nek és a lengyel *rzeczpospolitanak*, melyet egyaránt alkalmaznak a monarchiára és a köztársaságra is.

C. Király nélküli királyság. A harmadik lehetséges terminus a *király nélküli királyság* (ang. *monarchy without a king*, *kingless kingdom*, *a kingdom without king*), amely szerintem plasztikus módon ragadja meg a két világháború közötti Magyarország közjogi viszonyait – ideértve a fogalomba rejtett kritikai elemet is. E helyütt azt vetem fel, hogy alkalmazzuk azt Magyarországon 1920

²⁵ SCHWEITZER Gábor: *A magyar királyi köztársaságtól a Magyar Köztársaságig. Közjog- és tudománytörténeti tanulmányok*. Pécs, Publikon, 2017.

²⁶ *Nemzetgyűlési napló*. XIX. kötet. Budapest, Athenaeum, 1924. 90.

²⁷ Ld. Patrick COLLINSON: *The Monarchical Republic of Queen Elizabeth I*. In: *Elizabethan Essays*. London, The Hambledon Press, 1994. 31–57.

²⁸ Ld. Alice HUNT: *The Monarchical Republic of Mary I*. *The Historical Journal*, 52. évf. 2009/3. 557–572.

és 1944/46 közötti – valamint (bár itt ki nem fejthető módon és okokból) Spanyolország 1947 és 1975 közötti – államfomájának meghatározására. A kifejezést ebben az értelemben akkor használjuk, ha a trón azért áll üresen hosszabb távon, mert nem lehet tudni – ti. nincs eldöntve –, hogy kinek kellene vagy lehetne azt betöltenie.

3. A király nélküli királyság

A kifejezést először nem államformaként használták, hanem egy politikai helyzet ellentmondásos jellegét írták le vele. Adolf Beer osztrák történész és politikus (ti. a morvaországi városok képviselője volt a bécsi *Reichsrat*-ban) a Lengyelország első felosztásáról szóló könyvében ezzel jellemezte az „elárvult politikai állapotot”. Ez az állapot olyan – írta –, mint a „szülőföld szülő nélkül, királyság király nélkül, szenátus vezető nélkül, jogar kéz nélkül, alattvaló úr nélkül, köztársaság lélek nélkül” („*das Vaterland ist ohne Vater, das Königreich ohne König, der Senat ohne Oberhaupt, das Scepter ohne Hand, die Unterthanen ohne Herrn, die Republik ohne Seele*”).²⁹ Beer szóhasználata egy régi francia szólásra emlékeztet, mely szerint „a király nélküli királyságot úgy képzelheted el, mint a kezet ujjak nélkül, az énekest hang nélkül, egy országot törvények nélkül, vagy az életedet örömök nélkül” (*imagine un royaume sans roi, une main sans doigts, un chanteur sans voix, un pays sans lois, une vie sans joie c'est surement moi loin de toi*).

Az újabb történeti szakirodalomban a kifejezést már viszonylag gyakran használják, de nem államformaként, hanem csak figyelemfelkeltő jellege miatt. Egy német történész, Maria Rhode például hét tényleges, bár rövid lengyel interregnumot írt le a *Königreich ohne König* cím alatt,³⁰ egy angol történész, Robert Beddard pedig egy *Monarchy Without a King* címet viselő gyűjteményben adta ki az 1688-as átmeneti kormány iratait és jegyzőkönyveit.³¹

²⁹ Vö. Adolf BEER: *Die Erste Teilung Polens*. Bécs, Carl Gerold's Sohn, 1873. 1. k., 106.

³⁰ Vö. Maria RHODE: *Ein Königreich ohne König. Der kleinpolnische Adel in sieben Interregna*. [Quellen und Studien 5] Wiesbaden, Harrassowitz Verlag – Deutsches Historisches Institut Warschau, 1997.

³¹ Robert BEDDARD: *A Kingdom without a King. The Journal of the Provisional Government in the Revolution of 1688*. Oxford, Phaidon, 1988. Az újabb történeti irodalomból ld. még egy

A kifejezés (*un royaume sans roi*) az államforma-fogalomhoz közelítő értelmet nyert egy francia közjogi kuriózum esetében. A franciák ugyanis néha e kifejezéssel utalnak az egyik tengerentúli területük, a Wallis- és Futuma-szigetek speciális közjogi állására. Itt a Francia Köztársaság – egy 1887-es nemzetközi szerződés alapján – elismeri a területen működő három helyi királyságot (Uvea, Sigave és Tu’a), valamint azt, hogy a polgári ügyekben a hagyományos királyi intézmények döntenek, de ezek királyait annak ellenére sem ismeri el, hogy a helyi közgondolkodás királyként tartja őket számon. (Ez a rendszer persze, már ha nevet keresnénk neki – valójában nem „király nélküli”, hanem „köztársasági” királyságnak volna mondható, már ha lenne ilyesmi.)

Államforma-meghatározásként először Magyarországra alkalmazták, amikor az 1921 után kialakult helyzetet jellemezték vele, anekdotikus formában, vitathatatlanul ironikusan. Az állítólagos anekdota szerint a magyar állam „király nélküli királyság, amelyet egy flotta nélküli tengernagy kormányoz, egy tengerpart nélküli országban.”³²

A kifejezést a magyar államra vonatkoztatva először a német irodalomtörténész Klabund, vagyis Alfred Henschke használta, bár feltehetőleg a köznapi szóbeszédből vette át. Egy 1923-as világirodalom-történet magyar fejezetében ezt írta: „Most még az is tiltva van Magyarországon, hogy [az 1918-as forradalom költőjének, Ady Endrének] a nevét kiejtsék. Szigorú cenzúra köti gúzsba a szellemi életet. A köztársaságpártiak nélküli köztársaságot király nélküli királyság követte.”³³ Az irodalomtörténeti mű magyarországra vonatkozó része magyarul 1929-ben jelent meg egy folyóiratban.³⁴ Külföldön megjelent publicisztikájában a jogtörténész Csekey István is használta a fogalmat,³⁵ míg magyar nyelven, ha jól tudom, sosem. Egy

hasonló időszakra Benjamin WOODFORD: *Perceptions of a Monarchy Without a King: Reactions to Oliver Cromwell's Power*. McGill-Queen's Press, 2013.

³² Megtalálható számos kiadványban, mindig anekdotikus értelemben, az anekdota eredetére utaló megjelölés nélkül. A legutóbbi évekből ld. pl. Francis TAPON: *The Hidden Europe. What Eastern Europeans can teach us*. h.n., Thomson Press, 2012. 224.; és Dawn KAZMIERZAK: *Time to Chose. Growing up under Hitler and watching history repeat itself*. Bloomington, Ind., West Bow Press, 2014. 4.

³³ KLABUND, vagyis ALFRED HENSCHKE: *Geschichte der Weltliteratur in einer Stunde*. Padeborn, Salzwasser Verlag, 1923. 100-103. A könyv egyébként Horthyrt *Reichsverweserként* említi.

³⁴ *Irodalomtörténet*, 17. évf. 1929. 142.

³⁵ CSEKEY István: *Das Königreich ohne König*. *Reichspost* [Bécs]. 1925. február 25.

szakágazati közlöny 1932-ben arra hívta fel a figyelmet, hogy az amerikai *National Geographic* néhány évvel korábban megjelent írása a Magyarországról szóló cikkében két hungarikumot említett: „az ikervárost” (Budapestet) és a „király nélküli királyságot” (magát Magyarországot).³⁶ A terminus Magyarországon szélesebb körben és kritikai éllel 1945 után terjedt el.³⁷ Ez a kritikai él feltételezésem szerint nagyobbbrészt lekopott róla – s csak annyi maradt meg belőle, amennyinek – szerintem – meg kellett maradnia. Ezt a „kritikai mennyiséget” Gábor Gyula 1932-es megállapításával érzékeltetem: „arra a fonák közjogi helyzetre, amelyben Magyarország az államfői kérdés tekintetében ma létezik – fogalmazott 1932-ben a kormányzói méltóságról írva –, nemcsak hazánk történetében, de sehol a világon precedens nincsen.”³⁸

A fogalom közjogi értelemben teljesen egyszerű: ez az államforma valamilyen keveréke a monarchiának és a köztársaságnak. *Úgy van a kettő között, hogy mindkettőből tartalmaz valamit, s eközben önálló minőséget ölt magára.*

				az államformák kettős felosztása	
				↗	↘
				KÖZTÁRSASÁG	MONARCHIA
				▲	
				KIRÁLY NÉLKÜLI KIRÁLYSÁG	

6. ábra: A „király nélküli királyság” helye az államformák kettős felosztására épülő rendszerben

Az, hogy önálló kategóriaként kezeljük, azt jelenti: nem úgy fogjuk fel, hogy „királyság, kormányzóval az élen”, hanem úgy, hogy „monarchia, kormányzóval a király helyén” (természetesen néhány kisebb jelentőségű formai differenciával; pl. törvényszentesítés/törvénykihirdetés stb). Az így értelmezett király nélküli királyság tényleg egyedi jelenség.

Mint már utaltam rá, a XX. században kétszer fordult elő, amikor a trón – többnyire a politikai erők mozgására visszavezethetően, vagy egyenesen

³⁶ Vasúti és Közlekedési Közlöny. 1932/51. 488.

³⁷ Vö. KARDOS József: A király nélküli királyság a szent korona jegyében. In: PÖLÖSKÉI Ferenc – RÁNKI György (szerk.): *A magyarországi polgári államrendszerek*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1981. 438–469.

³⁸ GÁBOR Gyula: *A kormányzói méltóság a magyar alkotmányjogban*. Budapest, Athenaeum, 1932. 185.

akarataból – viszonylag hosszú ideig betöltetlenül állt: először Magyarországon 1918/21 és 1946 között, aztán Spanyolországban 1947-től 1975-ig. Az egyik Horthy-, a másik Franco-rendszerként került be a történelemkönyvekbe. Mindkettőhöz sajátos politikai struktúra társult, s azok is hasonlítottak egymásra. E speciális államforma politikai tartalma ugyancsak köztes jellegű:

a politikai rendszerek hármas felosztása				
↗	↓	↘		
DEMOKRÁCIA	AUTOKRÁCIA	TOTÁLIS DIKTATÚRA		
ALKOTMÁNYOS DEMOKRÁCIA	AUTORITER REZSIM	TOTÁLIS ÁLLAM		
▲				
KIRÁLY NÉLKÜLI KIRÁLYSÁG				

7. ábra: A „király nélküli királyság” fogalma mögötti politikai struktúrák helye a politikai rendszerek között

Az természetesen szakirodalmi viták tárgya, hogy az ún. Horthy-rendszer autoriter rezsimnek tekinthető-e. A részben politikailag motivált, részben azonban tudományosan megérvelt *igenek* és *nemek* mellett e kérdésre vonatkozóan akad olyan válasz is, amely szerint az ún. Bethlen-konzolidáció korszakában még nem, a Gömbös-, Imrédy- és Teleki-kormányok alatt, vagyis 1932-től azonban már (talán) igen.³⁹ Bár sok minden a „tektélyuralmi rendszer” fogalmának meghatározásától függ, a szokásos felfogásban a kérdésre ennél sokkal határozottabb válasz is adható.⁴⁰ A minősítés egyebek mellett azért is érzékeny probléma mert sok (bár nem minden) vonása hasonlít a két világháború közötti Lengyelország rendszeréhez, s

³⁹ Ld. BOROS Zsuzsanna: Autoriter típusú volt-e a Horthy-kori magyar politikai rendszer? Korabeli és mai nézőpontok. *Acta Facultatis Politico-iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae*, tomus XLIII, 2006. [2007] 99–130.; és SZABÓ Dániel – BOROS Zsuzsanna: *Parlamentarizmus Magyarországon (1867–1944) – Parlament, pártok, választás*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2008. 369. ssk.

⁴⁰ A Horthy-korszak egészének értékeléséről az utóbbi évek szakirodalmából ld. TURBUZ Dávid: *Horthy Miklós*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2011.; PÜSKI Levente: *Demokrácia és diktatúra között. A Horthy-rendszer jellegéről*. In: ROMSICS Ignác (szerk.): *Mítoszok, legendák, tévhitiek a XX. századi magyar történelemről*. Budapest, Osiris Kiadó, 2002. 206–233.; UNGVÁRY Krisztián: *A Horthy-rendszer mérlege. Diszkrimináció, szociálpolitika és antiszemitizmus Magyarországon*. Pécs, Jelenkor, 2012.; ZETÉNYI CSUKÁS Ferenc: *Horthy*. Budapest, HK Hermanos Kiadó, 2014.; NEMESKÜRTY István: *Búcsúpillantás. A Magyar Királyság és kormányzója 1920–1944*. Budapest, Szent István Társulat, 2014.; Catherine HOREL: *Horthy*. Budapest, 2017.; és ROMSICS Ignác: *A Horthy-korszak*. Budapest, Helikon Kiadó, 2017.

az ún. szanációs rendszert egyértelműen „autoriter diktatúrának” tartják. Lengyelországgal szemben ugyanakkor Magyarországon nem tiltották be a pártokat (mármint nem mindegyiket), bár két évtizeden át mindig egy párt vagy ugyanaz a politikai erő nyerte meg a választásokat, és voltak betiltott pártok is. Ráadásul régi hagyomány, hogy a magyar nyelv használói csak a kommunisták uralmát nevezik „diktatúrának”; Horthy Miklós rendszere esetén azonban (Szálasi Ferenc hatalomra kerüléséig értve azt) szinte mindenki vonakodik e szóhasználattól.

Mit nyerünk azzal, ha Magyarország államformáját nem monarchiának, hanem király nélküli királyságnak mondjuk? A valósághoz közeli fogalmi rendszer mellett azt, hogy arra kényszerítjük magunkat: ismerjük el annak *formátlan, s ezáltal paradox* jellegét. A király nélküli királyság ugyanis – miként a republikánusok nélküli köztársaság vagy egy köztársaságnak mondott kormányzóság stb. – formátlan államforma, legyen bármilyen különös is e kifejezés. Ezért is lehetett olyan sok közjogi kérdés tisztázatlan benne.

A RENDES BÍRÓSÁGOK GYAKORLATA KARTELLÜGYEKBE A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

VARGA Norbert
egyetemi docens (SZTE ÁJTK)

A magyar kartelljog érvényesülését a bírói gyakorlat alapján lehet leginkább bemutatni. A fennmaradt peres iratok alapvetően csak az első- és a másodfokú bíróságok ítéleteit tartalmazzák, kevés az olyan levéltári forrás, amelyben megtalálható a teljes peranyag. Ennek következtében az ítéletek rendelkező és indokolási részében található információk nyújthatnak segítséget az anyagi, de különösen az eljárásjogi szabályok gyakorlati vizsgálatához. Jelen tanulmány keretében a törvényszék és az ítélőtábla előtti kartellügyek alapján kívánok az eljárási szabályokat ismertetni. A konkrét ügyek által az olvasó bepillantást nyerhet a bejelentési kötelezettség elmulasztása miatt indított eljárásba, a cégek mindennapi életébe a kartelltörvény (1931:XX. tc.) hatálybalépését követően.

A kartelljogon belül a kartellrendészeti jog szoros összefüggésben állt az állam kartellfelügyeleti hatalmával, ami magában foglalta a rendbírósági eljárást is.¹ A kartelltörvény szerint rendbírósággal azt lehetett büntetni, aki a kartellmegállapodást, vagy határozat bemutatását elmulasztotta és mulasz-

¹ A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj (BO/00198/18/9) támogatásával készült. HARASZTOSI KIRÁLY Ferenc: *A kartel*. Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1936. 546-547.; KUNCZ Ödön: *A magyar kereskedelmi- és váltó jog tankönyve*. Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1938. 124-125.

tásának okát nem igazolta, továbbá, aki az adatközlési kötelezettségét nem teljesítette, vagy az intézkedés foganatosítását akadályozta.²

Az első két esetben az illetékes törvényszéknek kellett eljárni. Az volt az illetékes törvényszék, amelyiknél a részvénytársaságot vagy a szövetkezet, illetőleg a biztosító vállalatot bejegyezték. Ha pedig több törvényszéknél volt bejegyezve, akkor az volt az illetékes bíróság, amelyik a fő telephelynek vagy külföldi cég belföldi képviselőjének cégbírósága volt. Ha az eljárás megindításakor a cég már nem szerepelt a cégjegyzékben, akkor az a törvényszék volt illetékes, ahol a céget utoljára bejegyezték. A Kincstári Jogügyigazgatónak a miniszter indítványa alapján benyújtott kérelme következtében indult meg az eljárás. Kivételes esetben a Kúrián belül felállított különbíróság, a Kartelbíróság is eljárhatott, ha ismételten eredménytelenül történt a bíróság kiszabása, vagy ha a kereskedés és az iparűzés gyakorlásának végleges eltiltása miatt indítottak eljárást.³

Harasztosi Király Ferenc szerint a rendbírósági esetek közül gyakorlati jelentősége csak a törvényszék hatáskörébe utalt rendbüntetéssel kapcsolatos eljárásoknak volt, különösen a bemutatás elmulasztása vagy késedelmes benyújtása; vagy az adatszolgáltatási kötelezettség elmulasztása miatt indított eljárásnak. A miniszterhez benyújtott igazolásoknak nem volt ügyletérvényesítő hatálya, maximum azt érhatték el vele az érintett felek, hogy mentesültek a rendbüntetés megfizetése alól.⁴

A törvényszék előtt indított bírósági eljárásban a kereskedelmi vétések esetében követendő eljárási szabályokat kellett alkalmazni, amelyet a 68,400/1914. I. M. rendelet szabályozott.⁵ Jelen fejezetben az alaki jogi

² LÓW Tibor: A gazdasági versenyt szabályozó megállapodások bemutatásáról. *Magyar Jogi Szemle*, 14. évf., 1935/8. 350.

³ LÓW i. m. 351.; DOBROVICS Károly: A karteljogi rendbüntetés gyakorlata. *Közgazdasági Értesítő*, 1934/33. 10.; DOBROVICS Károly: A karteltörvény három évi gyakorlata – A kartelszerződés érvényességi kellékei. *Közgazdasági Értesítő*, 1935/3. 9.; DOBROVICS Károly: A kartelek helyzete és működése Magyarországon. Budapest, Hellas-nyomda Rt., 1934. 208. A kartellfelügyeleti szervek működéséhez: SZABÓ István: Az 1931. évi XX. törvénycikk rendes bíróságok előtti gyakorlata. *Versenytükkör*, Különszám VI., 2017. 36–37.; STIPTA István: A gazdasági versenyt szabályozó megállapodásokról szóló 1931. évi XX. tc. hazai előzményei. *Versenytükkör*, Különszám II., 2016. 61.

⁴ HARASZTOSI KIRÁLY i. m. 548.; LÓW i. m. 352.; RANSCHBURG Nándor: *Karteljog kartelszervezet. A gazdasági versenyt szabályozó megállapodásokról szóló 1931. évi XX-ik törvénycikk magyarázatával és végrehajtási rendeletekkel*. Budapest, Iparjogvédelmi Egyesület, 1931. 124–125.; DOBROVICS Károly: *Kartellismeretek*. Budapest, Monopol Könyvkiadó Vállalat, 1937., 133–134.

⁵ 1931:XX. tc. 15. §.; DOBROVICS (1934) i. m. 209.; RANSCHBURG i. m. 127.

szabályok bemutatása mellett a levéltárakban megtalálható kartellekkel kapcsolatos eseteket kívánom ismertetni.

A bírságolási ügyekben a törvényszék egy rendes bírója járt el, aki mint az ügy előadója felhívta a panaszlott(ak) figyelmét a vizsgálat és a tárgyalás mellőzésével az igazoló nyilatkozat megtételére az arra vonatkozó felhívás kézhezvételétől számított 15 napon belül. A törvényszék mindig háromtagú tanácsban döntött, amelynek nem lehetett tagja az a személy, aki az ügyben mint vizsgálóbiztos működött közre. Azon törvényszékeknél, amelyeknél a kereskedelmi ügyekre külön tanácsot hoztak létre, ez a tanács járt el a bírságolási ügyekben. Ahol ilyen tanácsot nem hoztak létre, ott a polgári ügyekben ítélező tanácsok valamelyike döntötte el az ügyet.

Ezt követően a bíróság a benyújtott iratok, a hivatalosan tudomására hozott információk alapján döntött a büntetés kiszabása vagy az eljárás megszüntetése iránt. A zárt ülésen hozott végzését az érintett feleknek és a Magyar Királyi Kincstári Jogügyigazgatóságnak kézbesítette. E tekintetben a fentebb hivatkozott rendelet a királyi főügyésznek tartotta fenn a közvád-lói szerepet, de ebben az eljárásban ezt a pozíciót a jogügyigazgató töltötte be a joggyakorlat alapján.⁶

A kézbesítést követő nyolc napon belül a felek felfolyamodással élhettek a végzéssel szemben az illetékes ítéletáblához. A felfolyamodás halasztó hatályú volt a végrehajtásra. Az a személy, aki bármely oknál fogva akadályoztatva volt jogainak érvényesítése során akár az első-, akár a másodfokú eljárásban, igazolási kérelmet nyújthatott be. Mulasztás miatt azonban nem lehetett igazolást benyújtani. Az igazolási kérelmet az elmulasztott tárgyalási határnaptól, vagy az elmulasztott jogorvoslati határidő lejártától számított 30 napon belül lehetett benyújtani a törvényszéknél.⁷

A kérelem alakiságára a Bünvádi Perrendtartás (továbbiakban: Bp.) 464–466. §§-ait kellett alkalmazni. A kérelemben elő kellett adni a mulasztás okát és az azt igazoló információkat és adatokat. Az elmulasztott beadványt és az igazolási kérelmet együtt kellett benyújtani. Ha perorvoslati cselekmény elmulasztásáról volt szó, akkor az eljáró elsőfokú bíróság terjesztette a kérelmet az illetékes bíróság elé. Abban az esetben, ha a bíróság helyt

⁶ HARASZTOSI KIRÁLY i. m. 549.

⁷ Uo. 549.

adott az igazolási kérelemnek, akkor egyúttal a mulasztás pótlása iránt is intézkedett. Az ítéletábra végérvényesen határozott az ügyben.⁸

A bíróság a tényállás felderítése végett vizsgálatot rendelhetett el, ha azt szükségesnek tartotta. Ebben az esetben saját bírói apparátusából vagy jegyzői közül vizsgálóbiztosot küldött ki. A vizsgálóbiztos feladata volt a tényállás felderítése, ami alapján a törvényszék az eljárás megszüntethette, vagy a tárgyalást rendelhette el. E célból kihallgatta a panaszlottat és beszerzte a tényállás tisztázáshoz szükséges adatokat és bizonyítékokat.⁹

A tanúk és a szakértők kihallgatására a Bp. szabályait kellett irányadónak tekinteni.¹⁰ A tanúként idézett üzleti alkalmazottat a bíróság vagy a vizsgálóbiztos felmenthette olyan körülmény tisztázása alól, ami a vizsgálat vagy a tárgyalás szempontjából nem releváns és az eljáráshoz nem szükséges üzleti titok felderítéséhez vezetne. A könyvvizsgálat elrendeléséhez, ha a vizsgálóbiztos szükségesnek tartotta, ki kellett kérnie a bíróság határozatát. Ezen eljárásnak csak annyiban volt helye, amennyiben az szükséges volt az eljárás tárgyává tett mulasztás vagy cselekmény megállapításához. Az illetékes járásbírósághoz kellett fordulni abban az esetben, ha az eljárási cselekményt csak megkeresés útján lehetett végrehajtani. A vizsgálatot elrendelő törvényszék utasíthatta a vizsgálóbiztosot a vizsgálat folytatására vagy épp megszüntetésére.¹¹

A bíróság a Kartelbizottság szakvéleményét is kikérhette az ítélet meghozatala előtt. A jogügyigazgató a közérdek szempontjából ellenőrizhette a vizsgálatot, amelynek következtében a vizsgálati iratokat megtekintethette; a vizsgálat folytatására, vagy megszüntetésére vonatkozó indítványt a vizsgálóbiztoshoz küldte, akinek határozatai ellen a törvényszékhez nyújthatott be jogorvoslati kérelmet. Ez utóbbi két jogosultság a panaszlottat is megillette, aki már a vizsgálat folyamán védőt bízhatott meg, akinek jogait szintén a Bp. határozta meg. Védő csak valamelyik ügyvédi kamaránál bejegyzett gyakorló ügyvéd lehetett.¹²

⁸ Uo.

⁹ Uo. 550.

¹⁰ Schey Ernő tanúvallomása: Budapest Főváros Levéltára, VII. A jogszolgáltatás területi szervei (1841–1973), VII. 1. d.: Budapest Királyi Ítéletábra iratai: (továbbiakban: BFL.) VII. 1. d. Cg. 35030/9.; DOBROVIC (1934) i. m. 15.

¹¹ HARASZTOSI KIRÁLY i. m. 550.

¹² Uo. 551.

A sértettet sem a vizsgálatnál, sem pedig az eljárás további részében nem illette meg a beavatkozás vagy az indítványozás joga, nem mondhatott perbeszédet. Ellenben jogában állt a mulasztás vagy a tiltott cselekmény felderítését előmozdító, vagy a bizonyítást elősegítő körülményeket a vizsgálóbiztosnak, a törvényszéknek vagy az ítélőtáblának bejelenteni. Ha tanúként történő idézését mellőzték, akkor követelhetette azt, amelyet a törvényszék és az ítélőtábla semmisség terhe mellett köteles volt elrendelni.

A vizsgálat befejezését követően a vizsgálóbiztos az iratokat elküldte a törvényszéknek. Az iratok alapján pedig megszüntette a törvényszék az eljárását, vagy annak folytatását rendelte el. Az eljárás megszüntetését végzésben mondta ki a bíróság. Ellenkező esetben az ügy szóbeli tárgyalására határnapot tűzött ki. Büntetőbírósághoz kellett áttenni az ügyet, akkor, ha olyan cselekményről vagy mulasztásról volt szó, ami a korabeli hatályos büntetőtörvénykönyv hatálya alá tartozott.¹³

Vizsgálat nélkül is elrendelhetette a törvényszék a tárgyalás megtartását, ha a tényállás egyértelmű volt. Ezt megelőzően a panaszlottat 15 napos határidővel nyilatkozattételre kellett felszólítani.¹⁴ A felhívás elmaradhatott abban az esetben, ha a külföldi kézbesítés nehézségekbe ütközött. Nem akadályozta a tárgyalás megtartását az a tény, ha a panaszlott ismeretlen helyen tartózkodott.

A tárgyalást elrendelő végzésben megjelölték azt a cselekményt vagy mulasztást, ami miatt a panaszlott ellen eljárás indult, hivatkozva a pontos jogszabályi háttérre. A tárgyalás nyilvánosságára a Bp. szabályait kellett alkalmazni. A nyilvánosság kizárását a bíróság elrendelhetette az üzleti titok megőrzése végett.¹⁵ A tárgyalás vezetése és a rend fenntartása kapcsán szintén a Bp. szabályai érvényesültek.¹⁶

Ezzel egyidejűleg a törvényszéknek gondoskodnia kellett a felek, a tanúk és a szakértők idézéséről. Olyan személyeket is megidézhettek, akiket a felek valamelyike csak a tárgyalás elrendelése után jelentett be. A panaszlottat figyelmeztetni kellett arra, hogy távolmaradása az ügy folytatását és megtárgyalását nem akadályozza, jogában áll védőt fogadni és a tárgya-

¹³ Uo.

¹⁴ Uo.

¹⁵ Uo. 552.; Bp. 293–295. §§.

¹⁶ Bp. XVIII. fejezete; Lőw i. m. 354.

lásra elküldeni. Ha a panaszlott tartózkodási helye ismeretlen volt, akkor az idézésnek a hivatalos lapban történő egyszeri közzététele pótolta a kézbesítést. Az idézés kézhezvétele és a tárgyalási határnap között legalább 15 napnak kellett eltelni. Az eljárás során, ha a panaszlott természetes személy volt, akkor nem lehetett elővezetni, előzetesen letartóztatni vagy vizsgálati fogságba helyezni, ami lényeges eltérés volt egy bűnvádi eljáráshoz képest.¹⁷

A tárgyalás kezdetét az azt elrendelő végzés felolvasása jelentette, amelyet követően a bíró ismertette röviden az ügyet. A tárgyalás megtartását nem akadályozta, ha a megidézett felek nem jelentek meg. A tanúkat és a szakértőket elővezethették, amelynek érdekében a tárgyalást néhány órára félbeszakíthatták.

A megjelent panaszlottat az elnök ezt követően az eljárás tárgyává tett cselekményre vagy mulasztásra nézve kihallgatta, akihez a bírói tanács tagjai, a jogügyigazgató és a védő kérdéseket intézhetett.¹⁸ Ezt követően került sor a bizonyítás felvételére.

A bizonyítás befejezését követően a jogügyigazgató terjesztette a bíróság elé indítványát, amelyet a védő és végül a panaszlott felszólalása követett. További szóváltásnak nem volt helye az eljárás e szakaszában. Abban az esetben, ha a felek nem jelentek meg, akkor a bizonyítékokat a bíró mutatta be és ismertette.¹⁹

A felmerült és számszerűen meghatározott eljárási költséget 15 nap alatt kellett megfizetni.²⁰ Ha egy ügyben több személyt ítéltek el, akkor egyenként kellett az eljárási költséget meghatározni. Abban az esetben, ha ugyanazon mulasztásban vagy tiltott cselekményben több személyt találtak vétkesnek, akkor a költség egyetemleges viselésének szabályaira az anyagi jogi szabályokat kellett alkalmazni.²¹

A törvényszék ítéletével szemben a panaszlott, a védő és a jogügyigazgató, a tárgyalás során hozott végzéssel szemben pedig csak a jogügyigazgató nyújthatott be az ítéletátláshoz fellebbezést. Az ügyet befejező határozat

¹⁷ HARASZTOSI KIRÁLY i. m. 551.

¹⁸ Uo. 552.

¹⁹ Uo.

²⁰ Magyar Nemzeti Levélt Bács-Kiskun Megyei Levéltára, a jogszolgáltatás területi szervei, bíróságok és ügyészségek, a Kalocsai Törvényszék iratai, cégbírósági iratok: VII. 2. c.: Cg. 187/1933/4.; BFL. VII. 1. d. Cg. 35891/3.; BFL. VII. 1. d. Cg. 35030/9.

²¹ HARASZTOSI KIRÁLY i. m. 553.

ellen benyújtott fellebbezésben lehetett jogorvoslatot kérni a tárgyalás előkészítésére vonatkozó végzésekkel szemben, amelyek a vizsgálat elrendelésére, kiegészítésére vagy befejezésére; a vizsgálóbiztos utasítására; a felek előterjesztéseire; a panaszlott nyilatkozattételre történő felhívására; a könyvvizsgálat és a tárgyalás elrendelésére vagy épp elnapolására vonatkoztak.²²

Egyéb végzések ellen, amelyekben az eljárás megindítását mellőzték, az eljárást tárgyalás nélkül megszüntették vagy a tanúk, a szakértők, a tolmácsok kapcsán hoztak, felfolyamodást lehetett benyújtani az ítéletáblához.²³

Az ellenérdekű fél a fellebbezést és a felfolyamodást a kihirdetéstől vagy a kézbesítés napjától számított nyolc nap alatt lehetett benyújtani egy példányban a törvényszéknél. Az elkésett, a kizárt és a nem arra jogosult személy által benyújtott fellebbezést vagy felfolyamodást a törvényszék hivatalból elutasította.²⁴

A fellebbező vagy felfolyamodó ellenfele a fellebbezést és a felfolyamodást a bíróságnál megtekinthette és ellenészrevételeit az iratok felterjesztéséig a törvényszéknél, azután az ítéletáblánál nyújthatta be.²⁵

A törvényszék a megtámadott végzés végrehajtását a felfolyamodás elintézéséig felfüggeszthette. A fellebbezés szintén felfüggesztette az ítélet jogerőre emelkedését. Abban az esetben, ha az ítélet egy részét támadták meg fellebbezéssel, vagy ha a panaszlottak közül nem mindenki fellebbezett, az ítélet nem fellebbezett része vagy a nem fellebbező panaszlontra nézve jogerőre emelkedett. Más volt a helyzet, ha az ügyet csak egységben lehetett eldönteni, mert akkor a fellebbezést a többiek javára is meg kellett vizsgálni az eljárás során.²⁶ Az ítéletábla a felfolyamodást zárt ülésen végzéssel döntötte el, ami ellen további jogorvoslatnak nem volt helye.

Az ítéletábla az ügy tárgyalására nyilvános határnapot tűzött ki, amelyre meghívták a jogügyigazgatót, a panaszlottat és védőjét pedig megidézték.

A fellebbezési tárgyaláson az ügy előadója ismertette az esetet, felhívta a figyelmet a vitás körülményeire a törvényszék előtti tárgyaláson, valamint a

²² Uo.

²³ Uo. 553.; A felfolyamodás felterjesztéséről szóló végzést ld. BFL. VII. 1. d. Cg. 35147/5.; BFL. VII. 1. d. Cg. 35030/10-11.; BFL. VII. 1. d. P. VI. 12329/1934/5.

²⁴ Ld. a határidő betartására a budapesti törvényszék végzését: BFL. VII. 1. d. Cg. 35030/9.

²⁵ HARASZTOSI KIRÁLY i. m. 553.

²⁶ Uo. 553–554.

bizonyítékokat is bemutatva. A lényeges okiratokat, nyilatkozatokat és vallomásokat fel kellett olvasni. Ezt követően az előadó ismertette a fellebbezést és az ellenészrevételeket. A felek előterjeszthették az új bizonyítékaikat és észrevételeiket. Ha a bizonyítási eljárás megismétlésére vagy új bizonyítás felvételére volt szükség, akkor azt az ítéletábra a Bp. rendelkezései alapján tehette meg.²⁷

Az ítéletábra fellebbezési eljárás során hozott végzése ellen rendes jogorvoslatnak nem volt helye. Határozata ellen a panaszlott csak semmisségi panaszt adhatott be, ha a törvény megsértése miatt elítélték. A semmisségi panaszt az ügyvéd nyújthatta be a másodfokú bíróság ítéletének közlésétől számított nyolc napon belül a törvényszéknél, amelynek azt fel kellett terjeszteni a Kúriához.

Amennyiben a Kúria nem utasította el a semmisségi panaszt, akkor a nyilvános ülés megtartására határnapot tűzött ki, amelyre a koronaügyész és a panaszlott védőjét megidézte. Az eljárás során bizonyításnak nem volt helye. A másodfokú bíróság által megállapított tényállást csak annyiban lehetett megtámadni, amennyiben a bíróság jogszabály megsértésével állapított vagy nem állapított meg tény az eljárás során. Az előadás befejezését követően a koronaügyész vagy helyettese, ezt követően a védő, vagy ha a panaszlott ügyvédi képviselőre nem szorult, akkor saját maga felszólalhatott. Ha a Kúria a semmisségi panasznak helyt adott, akkor az ügy érdemében is döntött. Ebben az esetben a tényállást az előtte lévő adatok és szabad meggyőződése alapján állapította meg. A Kúria döntésében a másodfokon eljáró bíróságot új eljárásra és érdemi határozat hozatalára utasíthatta.²⁸

Újrafelvételt csak a panaszlott kérhetett a Bp. 446. §-ában meghatározott esetekben és csak is akkor, ha szabadságvesztés büntetésre ítélték, ha nem nyújtott be nyilatkozatot, vagy ha a védelmet nem terjesztették elő. Ha a panaszlott az újrafelvétel kérése előtt meghalt, akkor azt helyette az özvegye vagy törvényes leszármazottja kérhette. A kérvényt annál a bíróságnál kellett benyújtani, amelyik első fokon eljár. Az eljárás menetére a Bp. XXI. fejezetének rendelkezéseit kellett alkalmazni. Az újrafelvétel elrendelése ellen jogorvoslatnak nem volt helye. Megtagadása ellen azonban a

²⁷ Bp. 415. §.

²⁸ 68.400/1914. I. M. rendelet 22. §.

kérelmező nyolc napon belül felfolyamodást nyújthatott be és az ítéltábla végérvényesen határozott.²⁹

A Budapest Főváros Levéltárában megtalálható cégbírósági anyagok között kell keresni a kartellekkel kapcsolatos ügyeket, amelyek közül az alábbi példákon keresztül kívánom ismertetni a bemutatás elmulasztása miatt indított eljárást.

A Budapesti Királyi Törvényszék a Magyar Királyi Kincstári Jogügyigazgatóság feljelentése folytán eljárást folytatott le a Nagykovácsi Mészművek Rt. és a Mész és Műhabarcs Árusító Rt. budapesti cégek ellen. A Magyar Királyi Kincstári Jogügyigazgatóság azért tett feljelentést a panaszlottak ellen, mivel álláspontja szerint az 1933. március 20-án létrejött megállapodást elkésve, csak április 24-én és június 23-án mutatták be a kereskedelemügyi miniszternek.

A panaszlottak igazoló nyilatkozatukban előadták, hogy 1933. március 20-án kötöttük a hivatkozott megállapodás nem is jött létre. Ezzel a keltezéssel csak a szerződéstervezetet látták el és az I. rendű panaszlott 1933. március 23-iki dátummal küldte azt át a II. rendű panaszlottnak, azzal a kéréssel, hogy a szerződést tárgyalassa le a végrehajtó bizottságával. A II. rendű panaszlott végrehajtó bizottsága 1933. április 7-ei ülésén napirendre is tűzte a szerződési javaslatot, majd azt elfogadta és április 10-én az igazgatóság alá is írta. A szerződés létrejöttének időpontjaként csak április 10-ét lehetett tekinteni, így innentől számítva az április 24-ei bemutatás elkéssettnak nem minősülhetett.³⁰

A törvényszék tanúkihallgatást folytatott le és tényként állapította meg, hogy az I. rendű panaszlott 1933. március 23-án kelt levelével küldte meg a megállapodástervezetet, amelyet az I. rendű panaszlott ekkor már aláírt. Ezt követően a II. rendű panaszlott levélben közölte, hogy ez a megállapodás részéről csak a végrehajtó bizottságok hozzájárulása után válik véglegessé. A II. rendű panaszlott végrehajtó bizottsága 1933. április 7-én tartotta ülését, amelyet követően április 12-én küldte meg aláírva a megállapodást az I. rendű panaszlottnak.

A királyi törvényszék megítélése szerint a panaszlottak közötti szerződés a II. rendű panaszlott aláírásáig nem jöhetett létre, mivel a II. rendű pa-

²⁹ 68.400/1914. I. M. rendelet 25. §.

³⁰ BFL. VII. 1. d. Cg. 35537/3.; Lőw i. m. 354.; DOBROVIC (1935) i. m. 12.

naszlott csak 1933. április 12-én küldte vissza aláírásával ellátva az I. rendű panaszlotthoz a szerződést.

„Minthogy pedig a szerződő felek aláírásával ellátott szerződés tekintendő csak jogérvényesen létrejöttnek, ennél fogva a királyi törvényszék megítélése szerint 1933. évi április 24.-én a csak I. rendű panaszlott által aláírt szerződés bemutatása nem tekinthető az érvényesen létrejött szerződés bemutatásának, miért is a szerződő felek által aláírt szerződésnek 1933. évi június 23.-án történt bemutatása a megállapodásnak létrejöttétől 1933. április hó 12-ike napjától számított 15 nap eltelte után történt s így az elkésetten mutattatott be. Mivel a panaszlottak a *kartel törvény 2. §-ában* előírt bemutatási kötelezettségüknek kellő időben nem tettek eleget, velük szemben a *kartel törvény 14. §-ának 1. pontjába* ütköző mulasztást meg kellett állapítani és őket pénzbírsággal kellett sújtani.”³¹

A pénzbírság kiszabásánál a királyi törvényszék figyelembe vette, hogy az 1933. április 12-én létrejött megállapodást az I. rendű panaszlott már 1933. április hó 24-én bemutatta.

A Nagykovácsi Mészművek Rt. és Mész és Múhabarcs Árusító Rt. budapesti cégek ellen az 1931:XX. tc. 14. §-ába ütköző mulasztás miatt a Budapesti Királyi Törvényszék eljárást folytatott le, amelyben megállapította a panaszlottak mulasztását. A panaszlott felek a végzés ellen felfolyamodással éltek az illetékes Budapesti Királyi Ítéltáblához.

Az ítéltábla döntése a fellebbezéssel megtámadott első fokon eljáró bírósági határozat indokolásának harmadik bekezdésében írt és abból átvett tényálláson és a fellebbviteli tárgyaláson is megismételt, a panaszlottaknak a megtámadott bírói határozat indokolásának második bekezdésében ismertetett, a 2. sorszámú kérvényben foglalt egyező előadáson alapult. Az utóbb idézett bekezdésben említett és az I. rendű panaszlott aláírásával ellátott szerződésjavaslattal azonos tartalmú szerződéstervezetet a II. rendű panaszlott igazgatósága 1933. április 10-én írta alá, amelynek következtében a szerződés létrejöttének dátuma április 10-e volt.

³¹ BFL. VII. 1. d. Cg. 35537/3.

A panaszlottaknak ebből az előadásából arra következtetett ugyanis az ítélőtábla, hogy az igazgatói határozat közlése nyomban, április 10-én megtörtént, így a megállapodás április 10-én és nem az április 12-én kelt levél elküldésével jött létre. Az április 10-ei keltezését a szerződés keltével szemben alátámasztotta még Ripper Gusztáv vallomása is.

Erre tekintettel az ítélőtábla – az első fokon eljáró bíróság ítéletének részbeni megváltoztatásával – a megállapodást 1933. április 10-ével létrejötnak tekintette. E megállapodás bemutatása 1933. április 24-én a törvényben meghatározott 15 napon belül megtörtént, azonban az iratokból megállapítható, hogy a bemutatott szerződésen csak az I. rendű panaszlott aláírása szerepelt, míg a másik szerződő fél azt a jelentést írta csak alá, amellyel a köztük létrejött szerződést bemutatta.

A bíróság álláspontja szerint ez a bemutatás, ha hiányos is, de mindenestre olyan bemutatásnak minősült, amely az 5381/1931. M. E. rendelet 10. §-a szerint megszabott záros határidőben eszközölt hiánypótlással kiegészíthető. A felek egyező fellebbviteli tárgyalási előadásából megállapíthatóan azonban a kereskedelemügyi miniszter 1933. június 7-én kelt hiánypótlási felhívásában erre nyolc napos határidőt tűzött. A felhívást a panaszlottaknak 1933. június 14-én kézbesítette, amelynek következtében a hiánypótlási határidő 1933. június 22-ével lejárt. A fellebbviteli bíróság végül megállapította, hogy

„ekképp a megállapodásnak a felhívásban megjelölt hiánypótlással 1933 június 23-án. – tehát a kézbesítéstől számított 9.-ik napon – s így a felhívásban kitűzött 8 napos záros határidőn túl – eszközölt bemutatása nyilvánvalóan elkésett, s így a panaszlottak terhére az 1931:XX.t.c.14.§.1.pontba ütköző mulasztás megállapítható volt. Az elsőbíróságnak tehát ennek fennforgását kimondó és pénzbírságot kiszabó határozatát a kifejtett okokból és az általa helyesen mérlegelt enyhítő körülményekre is tekintettel helyben kellett hagyni annak a kiemelésével, hogy panaszlottak első nyilatkozatukban kétségbe vonták ugyan azt is, hogy a bemutatott megállapodás a törvény 1. §-a alá esne, de ebben a kérdésben felfolyamodással nem éltek, s hogy az, hogy

a megállapodás az 1.§. szerint minősülő szerződés tartalmán kívül bővebb indokolásra nem is szorult.”³²

A Budapesti Királyi Törvényszék az 1931:XX. tc. 14 §-ának 1. pontjába ütköző mulasztás miatt a Hungária Műtrágya-Kénsav és Vegyipar Rt. I. rendű, Weisz Manfréd Acél és Fémművei Rt. II. rendű, valamint az Orion Rézkohó és Rézgálic gyár Rt. III. rendű panaszlottak ügyében hozta a következő döntést.

A Magyar Királyi Kincstári Jogügyigazgatóság a panaszlott cégekkel szemben 1931:XX. tc. 14. §-ában meghatározott mulasztás miatt kérte a bíróságtól az eljárás megindítását. Álláspontja szerint a panaszlott cégek között 1932. augusztus 18-án létrejött egy megállapodás, amely a rézgálicra vonatkozóan a termelés, a forgalom és az áralakulás tekintetében gazdasági versenyt szabályozó rendelkezéseket tartalmazott. E megállapodást a panaszlottak csak elkésetten 1932. október 10-én, vagyis a kartelltvörvény 2. §-ában meghatározott 15 napi bemutatási határidő eltelte után mutatták be a kereskedelemügyi miniszternek.

A panaszlott cégek igazoló nyilatkozatukban és a tárgyaláson azzal védekeztek, hogy a szóban forgó megállapodás nem 1932. augusztus 18-án, hanem 1932. október 7-én jött létre, ugyanis ebben az időpontban írta alá a Műtrágyát Értékesítő Rt. a megállapodást. A bemutatott megállapodásra 1932. augusztus 18-ai keltezés csak tévedésből került, ugyanis az első tervezet ebben az időpontban készült el, azonban a tervezetet a tárgyalások folyamán többször megváltoztatták, viszont az eredetileg feltüntetett dátum maradt rajta a megállapodáson.

A törvényszék a megállapodás létrejöttének időpontjára vonatkozólag a 68400/1914. I. M. sz. rendelet 27. §-a alapján bizonyítást és azzal kapcsolatban szóbeli tárgyalást rendelt el.

A kihallgatott Bernauer Pál és Klein Andor tanúk, valamint a Hungária Műtrágya és Kénsavgyár Rt. által az igazoló nyilatkozatához mellékelt okiratok alapján a királyi törvényszék a következő tényállást állapította meg.

Az 1932. augusztus 18-ai keltezéssel ellátott megállapodásban szereplő kartelltagok már 1932. június 28-án megkötötték a rézgálicforgalom szabá-

³² BFL. VII. 1. d. P. VI. 5812/1934/7.

lyozására vonatkozó kartellszerződést, amelyet 1932. június 30-án bemutat-
tak a kereskedelemügyi miniszternek.

„A kartel megállapodást megkötő felek a szerződés alapján elhatározták, hogy a termelvényeik eladásával a Műtrágyát Értékesítő RT.-t bizzák meg. A rézgálicz gyárak megbízása folytán a Műtrágyát Értékesítő RT. Klein Andor nevű igazgatója 1932 augusztus 18-án el is készítette a tárgyalások alapjául szolgáló megállapodás tervezetét. Ezen tervezet többszörös módosításokon ment keresztül, aminek folytán a tervezetet mindig újból leiratták, azonban az eredeti dátumon változást nem eszközöltek, bár e közben a tárgyalások egészen 1932 október 5.-ig elhúzódtak, amikor is a rézgálicz gyárak véglegesen megegyeztek a megállapodás szövegében. Ezen megállapodást a Műtrágyát Értékesítő RT., mint a kartel eladási szerve csak 1932. okt. 7.-én írta alá.”³³

A Budapesti Királyi Törvényszék kifejtette, hogy a szerződés létrejötté-
nek időpontjának azt az időpontot kell tekinteni, amikor a szerződést vala-
mennyi szerződő fél aláírta, ha pedig a szerződés levél formájában, vagyis
úgy jött létre, hogy az egyik szerződő fél levelet intézett a másik szerződő
félhez, a szerződés megkötésének időpontja az az időpont, amikor a másik
szerződő fél az úgynevezett ellenlevelet aláírta.

Miután a kartelltvörvény 2. pontja szerint valamennyi kartelltvörvény hatá-
lya alá eső megállapodást, létrejöttének napjától számított 15 nap alatt kellett
bejelenteni, ezért jelen esetben a bíróság mulasztás hiányában az eljárást
megszüntette, hiszen a szerződés 1932. október 7-én jött létre és a megállapo-
dást már 1932. október 10-én, vagyis három nap múlva bemutatták.

A Magyar Királyi Kincstári Jogügyigazgatóság a Budapesti Királyi Íté-
ltáblához felfolyamodást nyújtott be a Budapesti Királyi Törvényszék által
hozott végzés ellen, amelyet a Hungária Műtrágya-, Kénsav - és Vegyipar
Rt. I. rendű panaszlott, Weiss-Manfréd Acél és Fém művei Rt. II. rendű pa-
naszlott és az Orion Rézkohó és Rézgálicsgyár Rt. III. rendű panaszlott ellen
kartellmulasztás miatt indult ügyben hozott meg.

³³ BFL. VII. 1. d. Cg.34426/8.

A 68400/1914. I. M. számú rendelet 27. és 19. §-ai értelmében kitűzött nyilvános fellebbeviteli tárgyaláson előadó bíró ismertette a kitűző végzést, továbbá a fellebbezés szabta kereten belül az ügy állását, ezen kívül előadta az elsőbíróság előtti tárgyaláson a vitás tényköörülményekre nézve felvett bizonyítékokat, valamint a 2. sorszámú igazoló nyilatkozathoz csatolt eredeti levelet, a lényeges nyilatkozatokat, okiratokat és tanúvallomásokat felolvasta, végezetül ismertette a fellebbezéssel megtámadott végzést és annak indokolását. A panaszló jogügyigazgatóság fellebbezését indokolással ellátva fenntartotta. A tárgyaláson a panaszlottak képviselői felszólalni nem kívántak.

A panaszló fellebbezésében azon az alapon támadta az első fokon eljáró bíróság eljárást megszüntető végzését, hogy egy közhatósághoz benyújtott és a közhatóság által nem kifogásolt teljes hitelű magánokirattal bizonyított tényköörülmény – miszerint az 1932. augusztus 18-án kelt – ellenkezőjének bizonyítását nem lehetett volna elrendelni az eljárás során.

A bíróság utalt arra, hogy

„igaz, hogy a felek által bemutatott azzal az okirattal szemben, mely 1932. augusztus 18-ikán aláírtak jelentkezik, annak a bizonyításnak megengedése, hogy a megállapodást később írták alá a törvény ama kötelező rendelkezésének, hogy az írásbeli megállapodást annak létrejöttétől számított 15 nap alatt be kellett mutatni, meghíúsítására vezethet. Abból azonban, hogy a bizonyítás eredménye a tények elhomályosítására vezethet nem az következett, hogy az ilyen 68400/1914 I.M. számú rendelet 27. §-a értelmében is különben megengedett bizonyítást mellőzni és a való tényállás kutatását kizárni kellett volna, hanem csupán az, hogy a bizonyítás eredményének mérlegelésénél a most említett körülményre figyelemmel kellett lenni és a mérlegelésnél fokozott gondossággal kellett eljárni.”³⁴

Az ügyben az eljárás folyamatba tételét kérő beadványhoz csatolt melléklet tartalmából kitűnik, hogy a megállapodás a négy gyártó részvénytársaságnak egy már működő szervezethez, a Mútrágyát Értékesítő

³⁴ BFL. VII. 1. d. P. VI. 5868/1933/11.

Részvénytársasághoz intézett eladási megbízást tartalmazó levele. Az is bizonyítást nyert, hogy a gyártó részvénytársaságok egymás között már korábban kartellszerződést kötöttek.

Az ítéletábra hangsúlyozta, hogy

„a megbízási szerződés létrejövetele csak a címzett válaszának, az ügynevezett ellenlevélnek aláírásával történhet meg, annak megállapítása végett, hogy az írásbeli megbízási szerződés mikor jött létre, annak ismerete is szükséges, hogy az ellenlevél mikor kelt ez azonban a csatolt levélből nem derült ki. Annak eldöntése végett tehát, hogy az 1931. évi XX. törvénycikk 1., 2., §-a és 14 §. 1. pontja értelmében forog-e fenn mulasztás, panaszló kellő tényelődást sem terjesztett elő és a ténymegállapításhoz szükséges bizonyítékkal sem szolgált.”³⁵

A fellebbviteli bíróság végül kiemelte, hogy helyesen rendelte el tehát az első fokon eljáró bíróság a 68400/1914. I. M. számú rendelet 27. §-a alapján a szóbeli tárgyalást és vette fel a levél aláírásának, valamint ellenlevél keltének kétségtelenül döntő kérdésében a bizonyítást. A fellebbezésbeli támadás tehát nem volt alapos, így az ítéletábra az elsőbíróság eljárást megszüntető végzését helybenhagyta.

A Györi Textilművek Rt., továbbá a Soroksári Textilipari Rt., valamint a Freúdiger Mózes és fiai budapesti cégek ellen az 1931:XX. tc. 2. §-ába ütköző kartellmulasztás miatt a Budapesti Királyi Törvényszék eljárást folytatott le, amelyben megállapította a panaszlottak mulasztását. A panaszlott felek a végzés ellen felfolyamodással éltek az illetékes Budapesti Királyi Ítéletábrához.

A fellebbviteli bíróság mindenképp előtérbe helyezte a figyelmet arra, hogy

„az 1931. évi XX törvénycikk első §-ában említett és a 2. §-a szerint bemutatandó megállapodás vagy határozat alatt, amely bemutatásnak igazolatlan elmulasztása a 14. § első bekezdés első pontja értelmében pénzbírsággal sújtandó, csak írásba foglalt megállapodás vagy határozat érthető, mert bemutatni

³⁵ BFL. VII. 1. d. P. VI. 5868/1933/11.

csak írásbeli szerződést, határozatot lehet miként ezt a kir. ítélőtábla P. VI. 916/1933, 920/1933, 958/1934 és 3932/1934 számú végzéseiben már ismételten kimondotta.”³⁶

A törvény 6. §-ának a miniszteri indokolása szerint, ha a törvény rendelkezéseinek megkerülésével, például titkos összebeszélés (*gentleman agreement*) alapján, megállapodás vagy határozat nélkül kísérelték meg az 1. §-ban körülírt cél megvalósítását, akkor ebben az esetben a 6. § adott a kormánynak beavatkozási lehetőséget. Ilyen esetben a 6. § 1. bekezdés 1. pontjában körülírt adatszolgáltatásnak, a tényállás megvizsgálásának, esetleg kihallgatások foganatosításának lehetett helye és azzal szemben, aki a hozzáintézett felhívásnak igazolatlanul nem tett eleget, vagy az intézkedés foganatosítását akadályozta, a 14. § 1. bekezdés 2. pontja értelmében rendbüntetést lehetett kiszabni.

A Magyar Királyi Kincstári Jogügyigazgatóság 3192/III 1933. számú beadványában az X 1 jelű jegyzőkönyv tartalmára hivatkozva szóbeli megállapodás bemutatásának elmulasztása miatt kérte az eljárás megindítását. A bíróság kimondta ítéletében, hogy az X 1 jelű 1932. augusztus 29-ei ülés jegyzőkönyvéből is kiolvasható, hogy a panaszlottak egy „*gentleman agreement*”, vagyis szóbeli összebeszélés alapján tartoztak a nevezett napig a nyersáru egyezményhez. Az ítélőtábla azonban ismételten hangsúlyozta, hogy mivel bemutatni csak írásbeli megállapodást lehet, ebben az esetben viszont csak szóbeli megegyezés történt, így csak a 6. § 1. bekezdés 1. pontja szerinti eljárásnak lehetett volna helye, ilyet azonban nem folytattak le. E körülmények figyelembevételével a bíróság megállapította, hogy sem a törvény 2. §-ába ütköző és a 14 § 1. bekezdés 1. pontja értelmében pénzbírsággal sújtandó mulasztásról, sem a 6. § 1. bekezdés 1. pontja és a 14. § 1. bekezdés 2. pontja szerint rendbüntetéssel sújtandó mulasztásról vagy magatartásról nem lehetett szó.

„Minthogy pedig csak ez a két eset az, amikor a törvény 15. § első bekezdése és 14. § első bekezdése értelmében a rendes bíróság hivatott rendbüntetésül pénzbírságnak kiszabására s ezek fenn nem forognak, a kir. ítélőtábla a felfolyamodásoknak

³⁶ BFL. VII. 1. d. P. VI. 4681/1934/10.

helyt adott és az elsőbíróság végzését megváltoztatva az eljárást mind a három panaszlottal szemben megszüntette.”³⁷

Az Angyalfi Sándor Aszfalt és Kátrányipar Rt., a Biehn János Grozit Aszfalt és Kátrányvegyitermékgyár Rt., valamint a Magyar Asphalt Rt., Posnanszky és Strelitz cégek ellen kartellmulasztás miatt a Budapesti Királyi Törvényszék eljárást folytatott le, amelyben megállapította a panaszlottak mulasztását. A panaszlott felek a végzés ellen felfolyamodással éltek az illetékes Budapesti Királyi Ítéltáblához.

„A kir. ítélőtábla magáévá tette az elsőbíróság megtámadott végzése indokainak 3. és 4. bekezdéseiben a mulasztás fennforgásának megállapítására vonatkozóan, helyesen felhozott indokokat, melyeket a felfolyamodásban felhozott és az elsőbírósági eljárásbeli igazoló nyilatkozatban azonos tartalommal előterjesztett védekezés a törvénynek a végzésben helyesen idézett feltétlen rendelkezéseivel szemben meg nem dönthetett.”³⁸

Az ítélőtábla az első fokon eljáró bíróság döntésével szemben enyhítő körülményként vette figyelembe azt a tényt, hogy a panaszlottak az alapszerződés érvényességi időtartamának meghosszabbítását, az erre vonatkozó megállapodás bemutatása nélkül ugyan, de kellő időben a kereskedelemügyi miniszterhez bejelentették, és azt a körülményt is, hogy nem volt megállapítható a panaszlottak terhére a bemutatás elmulasztásával kapcsolatban az, hogy ezzel vagyoni haszonszerzés lett volna a cél.

Az ítélőtábla nem vette figyelembe a panaszlottaknak a felfolyamodásba foglalt új előadását arra vonatkozóan, hogy az új megállapodást a Kollár Ferenc és társa cég csak 1934. március 23-án írta alá, amelynek következtében a március 1-jére keltezett megállapodás csupán ekkor jött létre. A bíróság arra hivatkozott, hogy ez az új előadás a panaszlottak eddig tanúsított magatartásával és nyilatkozatainak tartalmával ellenkezett, amiből arra

³⁷ BFL. VII. 1. d. P. VI. 4681/1934/10.

³⁸ BFL. VII. 1. d. P. VI. 11543/1934/5.

következtetett, hogy a felajánlott tanúbizonyítás sem alkalmas az állítás valóságának igazolására.

Erre tekintettel az első fokon eljáró bíróság végzését a fellebbviteli bíróság részben és akképp változtatta meg, hogy a panaszlottakra kiszabott pénzbírság összegét fejenként 30 pengőre mérsékelte.

A rendes bíróságok gyakorlatának levéltári forrásokon alapuló vizsgálata hozzájárul ahhoz, hogy valós képet kapjunk a kartelltörvény gyakorlati megvalósulásáról. Az ítéletek alapján lehet rekonstruálni az eljárás menetét, a kartellfelügyeleti szervek tényleges működését, különös tekintettel az igazságszolgáltatási szervek eljárását. A bemutatási kötelezettség kodifikálása alapvetően a kormányzati hatalom ellenőrzési jogát jelentette a kartellek felett, amelyet a közjával és a közgazdaság érdekeinek védelmével indokoltak. Az állami beavatkozás mértékét a háborút követő gazdasági helyzet határozta meg. A jogügyigazgató indítványára indult eljárásban a rendes bíróságoknak kellett dönteni és értelmezni számos esetben a kartellmagánjog szabályait is. Megállapítható, hogy a kartelltörvény elsősorban a kartellközjogot szabályozta. A bíróságok jogfejlesztő szerepe a kartelljogban is érvényesült, hozzájárulva és elősegítve a törvény későbbi revíziójára való törekvést.

III.
KÖZJOG

GONDOLATOK A BÍRÓI HATALOM LEGITIMÁCIÓJÁNAK EGYES KÉRDÉSEIRŐL

BALOGH-BÉKESI Nóra
egyetemi docens (PPKE JÁK)

1. Bevezető

A Kúria honlapján szereplő üzenet így hangzik: „*Res iudicata pro veritate accipitur*” azaz „Az ítélt dolgot (jogerős ítéletet) igazságként kell elfogadni.” Jelen tanulmányban – a nélkül, hogy részletezésre kerülne jog és az igazságosság szövevényes kapcsolatának elemzése – négy napjainkban aktuális témára mutatok rá vázaltszerűen: a kihirdetett ítéletek legitimációs forrására, a bírói hatalom legitimációs eredetének néhány kérdésére, az ítéleti bizonyosság kérdésére, és a bírósági döntések kritizálhatóságára. Mindezt annak tudatában teszem, hogy a felvetett témák mindegyike könyveket kitöltő módon elemezhető.

2. A kihirdetett ítéletek legitimációs forrásáról

1. A fenti címnek az adja az aktualitását, hogy az Alaptörvény – és ezzel együtt a bíróságok szervezeteről és igazgatásáról szóló törvény – hatálybalépésétől a bíróságok az ítéleteiket nem hirdetik ki senkinek a nevében, a nyilvános ítélethirdetés vagy az ítéletek fejrészei nem tartalmazznak olyan kitéltet, hogy az ítélet valaki (valami) nevében született. Ugyanakkor a kihirdetett ítéletek egyik legitimációs forrása, hogy azt valójában kinek a nevében hozta meg a bíróság. Elsőként e témával kapcsolatban vetek fel néhány gondolatot, jogtörténeti elemekkel.

A bírósági ítéletek az állami autoritás megjelenítőiként születnek, az állami szuverenitás kifejezői. Ennek egyik megnyilvánulása lehet az államformára utalás: monarchiákban az uralkodó nevében, köztársaságban a köztársaság nevében hozzák meg az ítéleteket. Ebből az aspektusból az ítéletekben az állam, mégpedig a szuverén állam nyilvánul meg.

Az állam és a jog kapcsolatában az utóbbi elsőbbsége jelenik meg akkor, amikor az ítéleteket „A törvény nevében” hozzák. A jogállami koncepció hangsúlyozása mellett a törvény nevében történő ítélethozatal kifejezi azt az elvet, hogy a bírák csak a törvénynek vannak alárendelve. De nézzük meg, hogy miként alakult e kérdés Magyarországon.

2. Magyarországon az 1869. évi IV. tc.: 2. §-a úgy rendelkezett, hogy „[a] bírói hatalom Ő Felsége a király nevében gyakoroltatik.” azaz Ő Felsége nevében hozták meg az ítéleteket. Ugyanakkor mindezzel együtt él már évszázadok óta a Werbőczy István által összegzett azon gondolat, hogy az állami főhatalom nem közvetlenül a királyé, hanem a Szent Koronáé, s a korona révén a királyé.¹

Az alkotmányosság helyreállításáról és az állami főhatalom gyakorlásának ideiglenes rendezéséről szóló 1920. évi I. tc.: 7. §-a szerint: A bírói hatalmat a törvény értelmében szervezett bíróságok a törvényhozás további rendelkezéséig a magyar állam nevében gyakorolják. Az ehhez fűzött indokolás értelmében „A főhatalom harmadik ága: a bírói hatalom már jelenleg is a törvény értelmében szervezett bíróságok kezében nyugszik. Erről e tény megállapításán felül a nemzetgyűlésnek ezúttal csak annyiban kell rendelkeznie, hogy a bíróságok, amelyek a bírói hatalmat az eddigi törvények értelmében ‘Ő Felsége, a király nevében’ gyakorolták, ezentúl addig, míg a nemzetgyűlés a főhatalom gyakorlását véglegesen nem rendezi, a magyar állam nevében ítélkezzenek.”²

A törvénykezés egyszerűsítéséről szóló 1930. évi XXXIV. törvénycikk 1. §-a szerint „[a] bírói hatalmat az állami bíróságok a Magyar Szent Korona

¹ ECKHART Ferenc: *A Szentkorona-eszme története*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1941. 255–257.

² A kor alkotmánytörténeti bemutatásához ld. SCHWEITZER Gábor: A két világháború közötti új államrendszerek és a történeti alkotmány. In: AUER Ádám – BERKE Gyula – GYÖRGY István – HAZAFI Zoltán (szerk.): *Ünnepi kötet a 65 éves Kiss György tiszteletére*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 2018. 815–824.

nevében gyakorolják. Ennek megfelelően módosulnak az eljárási szabályoknak azok a rendelkezései, amelyek meghatározzák, hogy a bíróságok kinek a nevében hozzák ítéleteiket és más határozataikat.” Az egykori közjogi tudomány szerint „Aki és ami ebben az országban közjogi jelentőséggel bír, ezt a jelentőségét a szent koronával való kapcsolatából meríti. A szent korona fogja össze az állam alkotó elemeit és atomjait szerves egészebe, s a minden tényezőt összefoglaló szent koronában jut kifejezésre az állam legmagasabb hatalma, szuverénitása.”³

Tehát a Szent Korona nevében történő ítélethozatal szorosan kapcsolódik a szuverenitás-elmülethez, az állami főhatalom eredetéről vallott nézethez.⁴ Ugyanakkor hozzá kell tenni, hogy a Szent Korona nevében történő ítélethozatalra való 1930-as áttérés nem függetleníthető a trianoni traumától, attól, hogy az ország-csonkítás nem fogadható el. Ezt képletesen fejezi ki az alábbi idézet: „A szent korona tan értelmében a szent korona magát az államot jelentette. Ma több ennél. Ma az állam: Csonkamagyarország. A szent korona: az ezeréves Magyarország. A mai magyar állam határait az emberi rövidlátás és gyűlölködés által rétek és szántók között önkényesen szétszórt határkövek jelzik. A szent korona területének határait a természet nagy alkotója emberi mesterkedések által el nem mozdítható hegyóriásokkal, folyamokkal és tengerrel jelölte meg.”⁵

3. A II. világháborút követően a népbíráskodás tárgyában kibocsátott kormányrendeletek törvényerőre emeléséről szóló 1945. évi VII. törvény 51. §-a megfogalmazta, hogy ‘A népbíróság és a Népbíróságok Országos Tanácsa ítéletét „A MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁG NEVÉBEN” hozza.’

Az ún. kisalkotmány, azaz a Magyarország államformájáról szóló 1946. évi I. törvény tartalmazta elsőként, hogy a bíróságok az ítéleteiket a Magyar Köztársaság nevében hozzák. E törvény 18. §-a szerint ‘A bíróságok a bírói hatalmat a köztársaság nevében gyakorolják és ítéleteiket, valamint egyéb ügydöntő határozataikat „A Magyar Köztársaság nevében” hozzák.’

³ MOLNÁR Károly egyetemi tanár: *A Szent Korona-tan kifejlődése és mai jelentősége*. Pécs, Dunántúl Egyetemi Nyomdája, 1927. 8.

⁴ A Szent Korona-tan áttekintő és mai aktualitásának összefoglalására ld. SZABÓ István: *A Szent Korona-tan*. In: CSINK Lóránt – SCHANDA Balázs – VARGA Zs. András (szerk.): *A magyar közjog alapintézményei*. Budapest, Pázmány Press, 2020. 110–118.

⁵ MOLNÁR i. m. 13.

A kommunista hatalomátvételt követően az eljárási törvények tartalmazták, hogy a bíróságok ítéleteiket „A népköztársaság nevében” hirdetik ki.⁶ A népköztársaság nevében történő ítélethozatal a rendszerváltásig tartott, megerősítve a bíróságokról szóló 1972. évi IV. törvény 6. § (3) bekezdése által, amely szerint „A bíróságok ítéleteiket a Népköztársaság nevében hozzák.”

4. A rendszerváltáskor nem született új törvény, a régi bírósági törvény, az 1972. évi IV. törvény a fentiekben idézett bekezdését az 1989. évi XLII. törvény 2. §-a módosította akként, hogy „A bíróság ítéletét a Magyar Köztársaság nevében hozza.” Ez maradt meg a későbbiekben is. A bíróságok szervezetéről és igazgatásáról szóló 1997. évi LXVI. törvény 12. § (3) bekezdése értelmében „A bíróság ítéletét és az eljárási törvényekben meghatározott egyéb határozatát a Magyar Köztársaság nevében hozza.”

Az Alaptörvény, illetve a bíróságok szervezetéről és igazgatásáról szóló 2011. évi CLXI. törvény hatálybalépését követően törvény nem rendelkezik arról, hogy a bíróságok kinek, vagy minek a nevében hozzák meg ítéleteiket. Bár az Alaptörvény B) cikk (2) bekezdése szerint Magyarország államformája maradt köztársaság, azonban az Alaptörvény alapján az állam identitása ennél összetettebb. Az Alaptörvény Nemzeti hitvallása rögzíti, hogy „Tiszteletben tartjuk történeti alkotmányunk vívmányait és a Szent Koronát, amely megtestesíti Magyarország alkotmányos állami folytonosságát és a nemzet egységét.”⁷

A Nemzeti hitvallás fentebb idézett rendelkezése, az államformát köztársaságként leíró B) cikk (2) bekezdése mellett figyelembe kell venni, hogy az Alaptörvény az állami főhatalmat a néptől eredezteti. A B) cikk (3) bekezdése értelmében „A közhatalom forrása a nép, a (4) bekezdés pedig rögzíti, hogy „A nép a hatalmát választott képviselői útján, kivételesen közvetlenül gyakorolja.” Ha abból indulunk ki, hogy a bíróságok ítélkező tevékenysége a szuverenitáshoz, a hatalom forrásához kapcsolódik, akkor megoldás lehet, hogy az ítéletek „A magyar nép nevében” születnek.

⁶ Ld. pl. a polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvény kihirdetési 212. § (2) bekezdését, amely szerint „A bíróság ítéleteit „A Népköztársaság nevében” hozza.”

⁷ E preambulumbeli rendelkezés részletes elemzését ld. HORVÁTH Attila: „Tiszteletben tartjuk történeti alkotmányunk vívmányait és a Szent Koronát, amely megtestesíti Magyarország alkotmányos állami folytonosságát és a nemzet egységét. In: PATYI András (szerk.): *Rendhagyó kommentár egy rendhagyó preambulumról – Magyarország Alaptörvénye, Nemzeti hitvallás*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 2019. 361–384.

Mindemellett a történeti hagyományokat, a magyar nemzeti identitást sem lehet figyelmen kívül hagyni, amelyre különösen nagy hangsúlyt helyez az Alaptörvény Nemzeti hitvallása. Megjelenik benne a nemzet, mint politikai közösség, és mint kulturális-nyelvi közösség is (s a nemzetiségek, mint államalkotó tényezők).⁸ Bár a nemzet-fogalom különböző aspektusai másra és másra világítanak rá,⁹ azonban a hatályos Alaptörvény szellemét, alkotmányos identitását tekintve talán megfontolandó lehet, hogy a bíróságok „A Magyar Nemzet nevében” hoznák meg ítéleteiket. Felmerülhet még a „Magyarország nevében!” történő ítélethozatal is.

5. A jelenlegi helyzet, azaz, hogy a bíróságok „senkinek a nevében” nem hoznak ítéletet nem megfelelő. A bíróságok a saját nevükben nem hozhatnak ítéletet, tehát az sem megoldás, ha pl. „A Kúria nevében!” „Az Ítéletábrány nevében!” és így tovább történik az ítélethozatal. Az ítélezés legitimációs hátterének meg kell jelenni ítélethirdetéskor, annak szerepelnie szükséges az ítéleteken. Az állami főhatalom megnyilvánulása, az állami akarat szuverén kijelentése – ami a bírói döntésekben megjelenik – nem származhat önmagából. Az ítélezés tekintélyéhez is hozzájárul, ha annak legitimációs bázisa kinyilvánításra kerül – valamilyen, az Alaptörvénnyel összhangban lévő formulában.

⁸ „MI, A MAGYAR NEMZET TAGJAI, az új évezred kezdetén, felelősséggel minden magyarért, kinyilvánítjuk az alábbiakat:”
 „Elismerjük a kereszténység nemzetmegtartó szerepét. Becsüljük országunk különböző vallási hagyományait.”
 „Ígérjük, hogy megőrizzük az elmúlt évszázad viharaiiban részekre szakadt nemzetünk szellemi és lelki egységét.”
 „Kinyilvánítjuk, hogy a velünk élő nemzetiségek a magyar politikai közösség részei és államalkotó tényezők.”
 „Hisszük, hogy nemzeti kultúránk gazdag hozzájárulás az európai egység sokszínűségéhez.”
 „Valljuk, hogy együttélésünk legfontosabb keretei a család és a nemzet, összetartozásunk alapvető értékei a hűség, a hit és a szeretet.”
 „Tiszteletben tartjuk történeti alkotmányunk vívmányait és a Szent Koronát, amely megtestesíti Magyarországot alkotmányos állami folytonosságát és a nemzet egységét.”
 „Alaptörvényünk jogrendünk alapja, szövetség a múlt, a jelen és a jövő magyarjai között. Élő keret, amely kifejezi a nemzet akaratát, azt a formát, amelyben élni szeretnénk.”
 „Mi, Magyarország polgárai készen állunk arra, hogy országunk rendjét a nemzet együttműködésére alapítsuk.”

⁹ Ld. SCHANDA Balázs: Magyarország. In: CSINK–SCHANDA–VARGA i. m. 34–35.; HALÁSZ Iván: „A nemzetfelfogás kérdése az Alaptörvényben és a hatályos magyar közjogban. In: PATYI (szerk.) i. m. 15–30.

3. A bírói hatalom legitimációs eredetének néhány aspektusa

1. A bírói hatalmi ág legitimációjával a rendszerváltoztatás utáni közjogban először a 38/1993. (VI. 11.) AB határozat foglalkozott. Honnan kapja hatalmát a bíróság – tette fel és válaszolta meg a kérdést az Alkotmánybíróság. E döntést az Alkotmánybíróság a bírósági vezetők kinevezése kapcsán hozta meg, s – többek között – a következő érvelést tartalmazza: „A teljes hatalommegosztás jegyében lehetnek az ágak önlegitimálók: ha pl. egy népszuverenitásra épülő rendszerben mindegyik hatalmi ág képviselőit külön, közvetlenül választják. Ha a bírakat a nép választja, a bírósági vezetők nyerhetik legitimitásukat a bíraktól is, akár közvetlenül, akár közvetetten, a bírák által választott szerv általi kinevezéssel. (Természetesen a vezetők is választhatók közvetlenül.) Ha azonban a bírák és a bírósági vezetők hatalmukat nem ilyen közvetlen választásból nyerik, akkor „külső” szerv általi választással vagy kinevezéssel kell legitimációt kapniuk. Ilyenkor bírói hatalmukat valamely más hatalmi ág közvetítésével nyerik el; hatalmuk azon keresztül vezethető vissza a szuverén néphez.”

Ez alapján a rendszerváltás utáni magyar közjogi rendszerben a bírák legitimációja a köztársasági elnöki kinevezéssel jön létre, a köztársasági elnöké az Országgyűlési választással, míg az Országgyűlésé a képviselők általános választásával. Ezt az érvelést az Alkotmánybíróság az Alaptörvény hatálya alatt is fenntartotta, az értelmezés inkább a bírói függetlenség irányába, azon belül is a bírósági szervezetrendszeren belüli függetlenség értelmezése irányába mozdult el.¹⁰

2. Magában az Alkotmányban/Alaptörvényben védett függetlenség nemcsak alkotmányos érték, hanem egyben legitimációs forrás is. Az Alkotmánybíróság sorozatosan visszatérő formulája, hogy a bírói hatalom, amelyhez a bírói függetlenség kapcsolódik, döntően az ítélezésben ölt testet. A státusbeli és szervezeti garanciák is a független ítélezéshez szükségesek. Ebből következően

„[a] bírói függetlenség egyedi aspektusában [...] a bíróság szervezeti és státusbeli szabadságának garanciáját jelenti, annak

¹⁰ Ld. pl. a 33/2017. (XII. 6.) AB határozat, Indokolás [76].

érdekében, hogy az egyedi ügyekben a jogviták eldöntése és a jogsérelmek orvoslása tárgyában hozott kötelező erejű és végrehajtható döntését mindenféle befolyástól mentesen, a törvények, illetve általában a jogszabályok alapján, belső meggyőződése szerint hozza meg.”¹¹

Az Alkotmánybíróság gyakorlatában egyértelművé tette azt is, hogy a bírói függetlenséget az igazságszolgáltatás függetlenségének legfontosabb garanciájának tekinti. „A független igazságszolgáltatás pedig a jogállami működés fundamentuma. A bírói függetlenség nem alapjog, nem is a bíró kiváltsága, hanem a jogkeresők érdekét szolgálja”¹²

3. A bírói függetlenség a törvény keretei közötti függetlenséget jelenti. Az Alaptörvény 26. cikke is megfogalmazza, hogy a bírák függetlenek és csak a törvénynek vannak alárendelve. A bírói hatalom, a bírói ítékezés legitimációs tényezőjének azonban nemcsak a törvény alá vetettséget tekinthetjük, hanem az Alaptörvény alá vetettséget is, azaz, hogy a bíró ugyan a törvény alá van rendelve, de csak az Alaptörvénnyel összhangban lévő törvény alá. Fontos állomás e folyamatban a 35/2011. (V. 6.) AB határozat, amely alkotmányos követelményként állapította meg, hogy „[a] bíró az elé tárt jogvitát alkotmányos jogszabály alapján döntse el. Amennyiben a bíró az előtte folyamatban lévő perben alkalmazandó jog alkotmányellenességét észleli - az alkotmányellenes jogszabály mellőzésére vonatkozó hatásköre hiányában - köteles az Alkotmánybíróság eljárását kezdeményezni.” A (csak) az Alkotmánnyal/Alaptörvénnyel összhangban lévő törvénynek való alávetettség rögzítése álláspontom szerint azért jelentős, mert ezáltal a bírósági ítélezést közvetlenül bekapcsolja az alaptörvényi értékek - mint legitimációs forrás - rendszerébe.¹³

¹¹ 19/1999. (VI. 25.) AB határozat (ABH 1999, 150.).

¹² 4/2014. (I. 30.) AB határozat, Indokolás [43].

¹³ A bírói hatalom természetes korlátai között kerül említésre, hogy a bíró nem független az alkotmánytól és a jogszabályoktól. VARGA Zs. András: Valóban a legkevésbé veszélyes hatalom? Létezik-e természetes korlátja a bírói függetlenségnek? In: TÓTH J. Zoltán (szerk.): *A jog többrétegűsége*. Budapest, KGRE ÁJK. 2020. 92.

4. S most térjünk vissza az ítélkező bíró személyéhez, a legitimációs lánc-hoz. Már a 38/1993. (VI. 11.) AB határozat is elismerte, hogy a bírói hatalmi ág nemcsak a köztársasági elnöki kinevezés mögött lévő láncolaton, hanem más módon is visszavezethető a szuverén népre, más módon is legitimálható. Legitimálható külső szerv általi választással is. A rendszerváltás utáni közjogi rendszerünkben – ha nem is a rendes bírósági bírói, de – az alkotmánybírói tisztég választással jött (jön) létre. Az összes országgyűlési képviselő kétharmadának szavazatával megválasztott alkotmánybíró is ítélkezik: 1989 és 2002 között a jogszabályok alkotmányosságáról mondott ítéletet. Az Alaptörvény hatálybalépése után azonban a rendes bírósági ítéletek alaptörvény-ellenességét is vizsgálhatja az Alkotmánybíróság, ezáltal maguk a választott alkotmánybírák is bekerültek az ítélkezés rendszerébe, bár az Alaptörvény szerint az Alkotmánybíróság formálisan nem része az igazságszolgáltatási rendszernek¹⁴. Legújabb fejlemény – aktualitás – e téren az a szabály, amely szerint az Alkotmánybíróság hivatalban lévő tagja – ha még nem töltötte be az Alaptörvény 26. cikk (2) bekezdése szerinti általános öregségi nyugdíjkorhatárt – kérelmezheti – az Alkotmánybíróság elnöke útján – a köztársasági elnöknel bíróné történő kinevezését.¹⁵ Azáltal, hogy a választott alkotmánybíró nyilatkozata alapján a köztársasági elnök bíróné köteles kinevezni, s kúriai bíróné válhat alkotmánybírói megbízatásának megszűnése után, a bírói hatalom legitimációs eredetének egy másik modellje is gyökeret vert a hazai közjogban. A hagyományos legitimációs rendszerbe lényegében a választás útján történő legitimáció is bekerült (s kétségtelen, hogy erős legitimitással rendelkezik az, akit az Országgyűlés alkotmányozói többséggel választ).

Összegzőképpen megállapítható, hogy a bírói ítélkezés Alaptörvényhez közelítése, továbbá az alkotmánybírói és bírói tisztség közötti – törvény által megteremtett – átjárhatóság útján a bírói hatalmi ág átalakuláson megy át – az átalakulás egyértelműen az Alaptörvény fokozottabb érvényesülése

¹⁴ A gyakorlatban azonban igen. Bírósági ítélet megsemmisítésekor az Alkotmánybíróság jogorvoslatot nyújt az alapeljárás valamely résztvevőjének. „Bírói szemszögből minden olyan eljárási lehetőséget jogorvoslatnak kell tekinteni, amely a döntés megváltoztatásának lehetőségét hordozza.” „Az Alaptörvény követelményeinek érvényesülése a bírósági ítélkezésben” tárgyban felállított joggyakorlat-elemző csoport véleménye, Ld. https://kuria-birosag.hu/sites/default/files/joggyak/alaptorveny_osszefoglalo_velemeny.pdf 8.

¹⁵ Ld. az Alkotmánybíróságról szóló 2011. évi CLI. törvény 69. § (1) bekezdését.

irányába mutat. Intézményesen alakul ki a jogviták bírósági eldöntésének alaptörvényhez-kötöttsége – ez pedig erősíti a tevékenység legitimitását.

4. Az ítéleti bizonyosság kérdésköre

Amikor egy jogvita a bíróság elé kerül, akkor legalább két (néha több) álláspont ütközik, áll szemben egymással. A bíróságoknak ezek közül kell döntenet, ami azt jelenti, hogy a bírói ítélet szükségképpen vesztes felet hagy maga után. A vesztes felek nem nagyon törődnek bele a veszteségbe, jogorvoslati fórumok teszik nekik lehetővé a kételkedést. Egyszer aztán végleges döntés születik, s valaki végleg vesztes lesz.

Ebből a tényből adódóan azt mondhatjuk – nagyon leegyszerűsítve – hogy a bírósághoz fordulók egyik fele megelégedett, amíg a másik fele nem. E másik fél belenyugvását segíti, ha bírósági működés legitim volta áthatja a társadalmat, társadalmi elismertsége nagy. Ehhez az is kell, hogy a bírósági döntés mögött a bíró valódi meggyőződése álljon.

Az ítélkezéssel kapcsolatos kutatások egyik legizgalmasabb területe az ítéleti bizonyosság kérdése, azaz mikor ér el a bizonyítás és a jogértelmezés arra a szintre, amely bizonyosságon alapuló döntést eredményez. Az ítéleti bizonyossággal összefüggésben felmerülhet a jogszerűség és az igazságosság egymáshoz való viszonya, amely nem egyszer az ítélkezés alapdilemmája. De olyan gyakorlati kérdések is elemezhetők, hogy pl. a különböző jogágakban azonos mélységben kell-e elmerülni a bizonyosság fokát illetően?¹⁶

A Kúrián 2017-ben joggyakorlat-elemző csoport vizsgálta a témát és adta közre „Az ítéleti bizonyosság elméleti és gyakorlati kérdései” című összefoglaló véleményét. A összefoglaló vélemény a következőket tartalmazza a belső meggyőződésről:

„A fogalomnak a bírói jogalkalmazói munka részeként történő vizsgálata során indokoltnak mutatkozik először annak a jogi szabályozás irányából történő megközelítése. Általánosságban

¹⁶ Nyilvánvalóan nem. Más mércéket szükséges alkalmazni a különböző jogágakban, a legszigorúbb mérce a büntetőjogi mérce; „minden kétséget kizáróan bizonyított”.

megállapítható, hogy a belső bírói meggyőződés normatív oldala nagyon speciális. A jogintézményt mindhárom nagy eljárási törvényünk – mind a korábbi, mind az újrakodifikált változatban – ismeri és alkalmazza. Megkonstruálása során a jogalkotó azt a rendszertani és szerkezeti megoldást választotta, hogy a fogalmat a bizonyítékok értékelésére irányadó szabályok között helyezte el, ahol azt a funkciót tölti be, hogy meghatározza, miszerint a bírónak a bizonyítékok értékelése során a bizonyosságnak milyen szintjéig kell eljutnia. A jogi szabályozásból kitűnik, miszerint a jogalkotó azt várja el a bírótól, hogy döntéseit olyan tényekre alapítsa, amelyek mind a formális logika szabályai szerint, mind pedig saját belső meggyőződése szerint megegyeznek a valósággal. A kivitelezés módját és részleteit illetően azonban további törvényi eligazítást nem ad. Ennek egyik oka, hogy a tényállások sokfélesége miatt a törvényi útmutatásoknak az általánosság olyan magas szintjén kellene állniuk, amelyen már csak deklaratív jelentőségük lehetne és egyedi ügyre vonatkozó konkrét eligazítást már nem tartalmaznának. A másik ok, hogy a részletszabályok keretek közé szorítanák és sértenék a bizonyítékok szabad bírói mérlegelését.”¹⁷

„A tényállás megállapításának domináns eleme tehát a bíró szabad mérlegelési joga és belső meggyőződése. Mindezek a széles körű jogosultságok elengedhetetlen feltételei annak, hogy az ügyekben tárgyyszerű és megalapozott döntések születessenek. Ugyanakkor a jogosultságok ilyen széles köre garanciákat igényel arra, hogy azokat rendeltetésszerűen, a konkrét ügy keretei között, kizárólag a jogviták helyes elbírálása érdekében gyakorolják. E biztosítékok egyike a bírói döntés nyilvánosság elé tárása és a közösség tagjainak történő bemutatása. Ez azonban csak akkor képes az ellenőrzési funk-

¹⁷ https://kuria-birosag.hu/sites/default/files/joggyak/osszefogl_velemen_y_iteleti_bizonyosság.pdf

ció betöltésére, ha a döntés tartalmán kívül megismerhetővé válnak annak indokai is.”¹⁸

Látható tehát, hogy a belső meggyőződés kialakítása és képviselői keretek között áll, eljárásai garanciák sokasága (elfogultság, bírák kizárása, társas bíráskodás, jogorvoslati lehetőség) vigyázza azt, hogy ne születessen visszaélésszerű, vagy önkényes döntés. Érdekes módon tehát a belső meggyőződés, az ítéleti bizonyosság bármennyire szubjektív kategóriák, azok objektív keretek közé szorítva érvényesülhetnek, ezáltal válik az ítélezés jogszerűvé és emberivé egyszerre. S miként kapcsolódik mindez a bírói hatalom legitimációjához? Talán ez kapcsolódik a leginkább. A szóban kihirdetett vagy írásban közölt ítélet „sugározza magából” a hitelességet, ha az valódi bizonyosságon, meggyőződésen alapul. Magát a vesztes felet is meg lehet győzni arról, hogy „nincs igaza”. Ehhez viszont alaposan átgondolt, jól megfogalmazott ítéletekre van szükség. Ha ez megvalósul, hosszú távon a bírói hatalom „önmagát legitimálja” a társadalom előtt. S ennek csak egyik eleme az ítéletek szakmai színvonala.

5. A bírósági döntések kritikája

Az nem kérdés, hogy jogállamban a bírósági döntések vitathatók. Ehhez kétség nem fér.

A szakmai vitákra szükség van a bírói munka tökéletesítése érdekében. A konferenciák, a kerekasztal beszélgetések, a szakmai folyóiratokban megjelent írások ennek intézményes kereteit adják. Külön említést érdemel, hogy immár egy évtizede Magyarországon is rendelkezésre áll olyan folyóirat, amely kizárólag ítéletek szakmai kritikai feldolgozásának fóruma.¹⁹

Az sem kérdéses, hogy a bírósági döntések társadalmi megvitatása is szükséges. Itt azonban az felmerülhet, hogy az erős, csak meghatározott ügyekre koncentrálódó kritika, alááshatja-e a bíróságok tekintélyét. Tény, hogy a bíróságok sem vonhatják ki magukat a társadalomból, nem érintetlenek. A polgárokat megilleti a véleménynyilvánítás, amely természete-

¹⁸ Uo.

¹⁹ Ld. *Jogesetek Magyarázata* (JeMa), amelynek kiadása 2020-ban a XI. évfolyamába lépett.

tesen bírósági döntésekre is irányulhat. A kormányzat is tájékoztathatja a polgárokat véleményéről.²⁰ Mindemellett maga az Emberi Jogok Európai Egyezménye is lehetővé teszi a sajtószabadság korlátozását a bíróságok tekintélyének megóvása céljából.²¹

Nem kérdés, hogy a túlzó, felfokozott és koncentrált kritika kihat a tárgyalótermek hangulatára. De vajon hol húzódik meg a bíróságok kritizálásának az a határa, amely még hozzájárul a demokratikus párbeszédhez, s hol ér véget. Az egyoldalú kritika hosszú távon, céljával ellentétes hatást eredményezhet.

Álláspontom szerint a polgárokat megillető valóság-hű tájékoztatás szempontjából tisztább helyzetet teremtené, ha a bírósági ítéletek kritikája mellett mindig megjelenne, hogy a bíróság milyen jogot, milyen jogszabályt alkalmazott. A törvény a „szuverén” döntése. Nem helyes, és kifejezetten kritika alá kell, hogy essen, ha annak értelmezése a törvény (és a törvényhozó) céljával ellentétes következtetést eredményez. Az ilyen értelmezés az Alaptörvény 28. cikkével szöges ellentétben áll, hiszen az objektív – s az Alaptörvény Hetedik módosításával megjelenő – szubjektív teleológia értelmezés²² kizárja a contra legem jogalkalmazást. Ha ilyen történik, akkor akár a túlzó és felfokozott kritikának is helye van. Problémát az okozhat, ha az ítélező bírő máshogy nem dönthet, mert úgy szól a jogszabály, ez azonban mégis úgy jelenik meg a közvélemény számára, hogy az igazságtalan helyzetet a bíróság, a bírói döntés idézte elő. Ez utóbbi kritika – hosszú távon – a jogkereső polgárok igazságszolgáltatásba vetett bizalmának erodálásával

²⁰ Legutóbbi nagyobb port felkavart ügy az ún. gyöngyöspatai kártérítés ügye. A Kúria a hatályos jogszabályokat betartva nem dönthetett volna másképp, mivel a Ptk. a természetbeli kártérítést a dolog szolgáltatásban okozott kárra vonatkozóan szabályozza, ez a lehetőség nem vagyoni károk esetén nem áll fenn. Tehát az igazságosság, vagy az igazságtalanság magából a törvényből és nem a bírósági döntésből fakad. A jogszolgáltatás akkor lehet igazságos, ha a törvény is az. A nem vagyoni kártérítés pénzbeli kártérítés mind a Ptk., mind a jogirodalom, mind pedig a jogintézmény története szerint – állapította meg a Kúria ezt a tényt a Pfv.IV.21.556/2019/22. számú ítéletében.

²¹ A 10. cikk 2. pontja szerint a véleménynyilvánítási szabadság korlátozható a bíróságok tekintélyének és pártatlanságának fenntartása céljából.

²² Az Alaptörvény 28. cikke szerint: „A bíróságok a jogalkalmazás során a jogszabályok szövegét elsősorban azok céljával és az Alaptörvénnyel összhangban értelmezik. A jogszabályok céljának megállapítása során elsősorban a jogszabály preambulumát, illetve a jogszabály megalkotására vagy módosítására irányuló javaslat indokolását kell figyelembe venni. Az Alaptörvény és a jogszabályok értelmezésekor azt kell feltételezni, hogy a józan észnek és a közjónak megfelelő, erkölcsös és gazdaságos célt szolgálnak.”

járhat, amely – meggyőződésem – hogy senkinek (sem a kritizálónak, sem a kritizáltaknak, sem a polgároknak) nem hoz hosszú távon előnyöket.

Tehát amellett, hogy el kell ismerni: adott esetben a bírói ítéletek túlzó és felfokozott kritikájának is helye lehet, figyelembe kell venni, hogy csak az ítélet tudja megvédeni magát, az azt meghozó bíró nem. Döntését a bíró nem kommentálhatja, nem magyarázhatja.

6. Záró gondolatok

A fentiek felvillantottak néhány gondolatot a bírói hatalom működésének néhány aktuális kérdéséről. Arra próbáltam rávilágítani, hogy a téma korántsem lezárt, számos ága, összefüggése van. Az Alaptörvényhez való erősebb kötődés, a szakmailag kikezdzhetetlen határozatok, a bírósági munka nyilvánossága, vagy a bírósági ítéleteknek a „szuverén nevében” való meghozatala és még számos más tényező része lehet e témának. Az aktualitás szintjén a mindennapjainkról van szó, tárgyában azonban a jövőről.

A KÖZIGAZGATÁSI BÍRÁSKODÁS ALKOTMÁNYOS ÖSSZEFÜGGÉSEI

BALOGH Zsolt
c. egyetemi docens (PPKE JÁK)

*Zlinszky János professzor úr emlékére, aki 1983-ban,
bíztató szavaival elindított a jogász pályán*

1. Alkotmányos alapok

A közigazgatási döntések bírósági kontrollja a rendszerváltoztatás óta alkotmányos szabály. Az Alkotmány rögzítette, hogy a bíróság ellenőrzi a közigazgatási határozatok törvényességét¹, majd az Alaptörvény a bíróságok feladatait négy pontban sorolta fel, abból három a közigazgatási bíráskodással kapcsolatos². Az alaptörvényi szabályozás mellett a sarkalatos törvényi szabályozás szükségességét megerősítette az Alkotmánybíróságnak a közigazgatási perrendtartás előzetes alkotmányossági vizsgálata során meghozott döntése, amely alaptörvény-ellenesnek ítélte azt az egyszerű többséggel elfogadott törvényi szintű szabályt, amely szerint közigazgatási felsőbírósággént a Fővárosi Törvényszék jár el.³ Az Alaptörvény Hetedik Módosítása

¹ A Magyar Köztársaság Alkotmánya 50. § (2) bekezdés, majd ezt teljesítette ki a 32/1990. (XII. 22.) AB határozat

² Az Alaptörvény 25. cikk (2) bekezdés szerint a bíróság dönt b) a közigazgatási határozatok törvényességéről; c) az önkormányzati rendelet más jogszabályba ütközéséről és megsemmisítéséről; d) a helyi önkormányzat törvényen alapuló jogalkotási kötelezettségének elmulasztásának megállapításáról.

³ 1/2017. (I. 17.) AB határozat szerint: „Az Alkotmánybíróság álláspontja szerint azzal, hogy a Törvény közigazgatási felsőbíróság név alatt feladat- és hatáskört, a bíróság összetételét meghatározó és eljárási szabályokat kapcsol az új elnevezéshez, és ezen új elnevezés

az igazságszolgáltatási tevékenységet ellátó bíróságokat kettéválasztotta rendes és közigazgatási bíróságokra, majd e törekvés megghiúsulását követően az Alaptörvény Nyolcadik Módosítása⁴ lényegében visszaállította a szabályozás korábbi struktúráját.⁵ Összességében azt mondhatjuk, hogy a közigazgatási bírászkodás alkotmányos szabályozottsága a magyar közjog elválaszthatatlan elemévé vált.

A másik összetevő, ami a közigazgatási bírászkodásra is alapvető hatással van, az Alaptörvény értelmezésére vonatkozó rendelkezések. Az Alaptörvény R) cikk (3) bekezdése értelmében az Alaptörvény rendelkezéseit azok céljával, a benne foglalt Nemzeti hitvallással és történeti alkotmányunk vívmányaival összhangban kell értelmezni, a 28. cikk pedig eredetileg az objektív teleológiai értelmezést tartalmazta,⁶ majd a Hetedik Módosítás a szubjektív teleológiai értelmezést is az Alaptörvény részévé tette⁷. Ezáltal a bírósági jogértelmezéssel szembeni alapvető elvárás lett az alkotmányos összefüggések figyelembevétele. Ezt az Alkotmánybíróság is megerősítette. Közigazgatási ügyszakban született – a kereskedelmi szólásszabadságot

alatt jogosítja fel a Fővárosi Törvényszéket eljárásra, olyan tárgykörben szabályoz, ami a [bíróságok szervezetéről és igazgatásáról szóló 2011. évi CLXI. törvény (a továbbiakban: Bszi)]. mint sarkalatos törvény szabályozási tárgykörébe tartozik. Nem annak van közjogi jelentősége, hogy az új elnevezés alatt már létező és a Bszi-ben szabályozott bíróság jár el (átmenetileg vagy akár véglegesen), hanem annak, hogy az egyszerű többséget igénylő törvények elfogadására irányadó eljárási rendben elfogadott Törvény nem hozhat létre új, a Bszi. 16. §-ában nem szereplő bíróságot. (Indokolás [36])

⁴ Az alkotmányok sajátossága a jogrendszer gyakran változó szabályaihoz képest a stabilitás. A technikai normák és az „örök időkre szóló magasabb rangú jog” így válik el a modern jogrendszerekben is. Az Alaptörvény hatálybalépésekor ezt a stabilitást, a magasabb rangú jogot képviselte.

⁵ A közigazgatási bíróságok normakontroll feladatai ismét Alaptörvényben rögzített szabályokká váltak.

⁶ „A bíróságok a jogalkalmazás során a jogszabályok szövegét elsősorban azok céljával és az Alaptörvénnyel összhangban értelmezik. Az Alaptörvény és a jogszabályok értelmezésekor azt kell feltételezni, hogy a józan észnek és a közjónak megfelelő, erkölcsös és gazdaságos célt szolgálnak.”

⁷ Az Alaptörvény Hetedik Módosítása a 28. cikk második mondatát iktatta be, amely szerint „A jogszabályok céljának megállapítása során elsősorban a jogszabály preambuluma, illetve a jogszabály megalkotására vagy módosítására irányuló javaslat indokolását kell figyelembe venni.” E rendelkezés szétfeszíti az értelmezési klauzulát, ha arra gondolunk, hogy az eredeti szándék (az objektív teleológiai értelmezés alaptörvényi rögzítése) az volt, hogy a bíróságok szakadjanak el a normatív erővel nem bíró indokolástól, s önállóan értelmezzék a normaszöveget. (Megjegyzendő még, hogy nem minden jogszabálynak van preambuluma, csak a törvényeknek és a nemzetközi szerződéseknek.)

érintően – az a bírósági döntés, amelyben az egyedi ügyben eljáró bíróság azt fejtette ki, hogy a keresetben foglalt alapjogi hivatkozásokkal és az alapjog-korlátozás arányosságának követelményére tett utalásokkal nem foglalkozik, az alkotmányos alapjogok közvetlenül nem érvényesíthetők a bíróság előtt. Erre tekintettel a bíróság az alapjogi érveléseket és az Alkotmánybíróság határozataira alapított okfejtéseket nem vizsgálta. Az Alkotmánybíróság erre adott válasza értelmében az alapjog-korlátozásnak az Alaptörvény I. cikk (3) bekezdésében foglalt

„tesztje mindenekelőtt a jogalkotót kötelezi, ugyanakkor hatáskörükhöz igazodva a jogalkalmazókkal szemben is alkotmányos követelményt fogalmaz meg. E követelményből – az Alaptörvény 28. cikkére is tekintettel – a bíróságoknak az a kötelezettsége adódik, hogy ha olyan jogszabályt értelmeznek, amely valamely alapjog gyakorlását korlátozza, akkor a jogszabály engedte értelmezési mozgástér keretein belül az érintett alapjog korlátozását kizárólag a szükséges és arányos mértékű beavatkozás szintjére szorítsák.”⁸

Tehát az Alaptörvény és a vonatkozó alkotmánybírósági értelmezés szerint a bíróság nem mehet el a beadványokba foglalt alkotmányos hivatkozások mellett, azt is értékelni kell ítéletében.⁹

Egy bekezdés erejéig szólni kell e helyen az önkormányzati rendeletek vizsgálatáról is. Az alaptörvényi és sarkalatos törvényi konstrukció szerint az önkormányzati rendeletek (mint jogszabályok) alaptörvény-ellenességének vizsgálatát az Alkotmánybíróság végzi,¹⁰ míg törvényességi vizsgálatát a bíróságok¹¹. A vegyes indítványok tekintetében, azaz amikor az adott önkormányzati rendelet törvényessége mellett annak alaptörvény-ellenes-

⁸ Ld. a 3/2015. (II.5.) AB határozatot (Indokolás [21])

⁹ E körben gyakorlattá vált az Alkotmánybíróság korábbi döntéseire való hivatkozás. Ha a bíróság rosszul mérlegelt, döntése alkotmányjogi panasszal megtámadható, a végső szót alkotmányossági kérdésekben az Alkotmánybíróság mondja ki. Mindez nem jelenti azt, hogy a bíróság ne értelmezhetné az Alaptörvényt, ha erre kifejezett kereseti hivatkozás is készíti.

¹⁰ Alaptörvény 24. cikk (2) bekezdés

¹¹ Az Alaptörvény 25. cikk (2) bekezdése szerint a bíróság dönt önkormányzati rendelet más jogszabályba ütközéséről.

sége is felmerül, az Alkotmánybíróságról szóló törvény ad eligazítást. E szerint az Alkotmánybíróság az önkormányzati rendelet Alaptörvénnyel való összhangját akkor vizsgálja, ha a vizsgálat tárgya az önkormányzati rendelet más jogszabályba ütközésének vizsgálata nélkül, kizárólag az Alaptörvénnyel való összhang megállapítása.¹² Kezdetben a Kúria Önkormányzati Tanácsa, mint az ilyen ügyekben hatáskörrel rendelkező bíróság a fenti rendelkezést úgy értelmezte, hogy – mivel az Alkotmánybíróság kizárólag csak az alaptörvény-ellenességet vizsgálja – a vegyes indítványok ügyében eljárhat (különös tekintettel arra, hogy egyébként is figyelembe kell venni az alkotmányos szabályokat a bíraskodás minden típusánál az Alaptörvényt az R) cikk és a 28. cikk alapján).¹³ A legújabb értelmezés szofisztikálta ezt az álláspontot,¹⁴ nem tagadva az Alaptörvény – benne az alapjogok érvényesülésnek – figyelembe vételét a szabályozási környezet értelmezésénél.

Látható tehát, hogy a közigazgatási bíraskodás – beleértve ebbe a közigazgatási bírósági normakontrollt is – az Alaptörvénybe ágyazott tevékenység, sok szálon kapcsolódik az Alaptörvény rendelkezéseéhez a közigazgatási ügyszakban ítélező bíró is.

¹² Ld. az Alkotmánybíróságról szóló 2011. évi CLI. törvény 37. § (1) bekezdését.

¹³ Ld. például a Kőf.5040/2015/5. határozatot. E szerint: „[a] Kúria utal arra, hogy önmagában az Alaptörvény szabályaival való ellentét vizsgálatára nem a Kúria Önkormányzati Tanácsának, hanem az Alkotmánybíróságnak van hatásköre az Alaptörvény 24. cikk (2) bekezdése és az Alkotmánybíróságról szóló 2011. évi CLI. törvény (a továbbiakban: Abtv.) 37. § (1) bekezdése szerint. Az Abtv. 37. § (1) bekezdéséből következően amennyiben más jogszabályba ütközés és az Alaptörvény-ellenesség együtt jelentkezik, úgy van hatásköre a Kúria Önkormányzati Tanácsának eljárni.” (Indokolás [9])

¹⁴ A Kőf.5.001/2020/4. határozat szerint „A Kúria a normakontroll eljárásban a helyi norma más jogszabályba ütközésének megállapítására irányuló indítványt az alaptörvényi összefüggéseket is értékelve vizsgálja. Ugyanakkor a helyi norma más jogszabály közbejötté nélküli, közvetlenül Alaptörvénybe ütközését állító indítványt (indítványrészt) a Kúriának nincs hatásköre vizsgálni, figyelemmel az Alaptörvény T) cikkének (2) bekezdésére, valamint a 25. cikk (2) bekezdésére. Mindezekre tekintettel a Kúria az indítványnak azon részét, amely az Ör. indítvánnyal érintett rendelkezései az Alaptörvény XII. cikk (1) bekezdésébe ütközésének megállapítására irányult, hatáskör hiányában elutasítja [a közigazgatási perrendtartásról szóló 2017. évi I. törvény (a továbbiakban: Kp.)] 142. § (2) bekezdése alapján.” (Indokolás [28])

2. A közigazgatási per alkotmányos sajátosságai

A közigazgatási perben többnyire az állam az alperes, a per sajátossága, hogy a természetes személy, vagy valamely szervezet az állammal (hatósággal) áll jogvitában.¹⁵ Az alperesi pozícióban alkotmányos szerv is állhat (kormány, valamely miniszter, Magyar Nemzeti Bank, önálló szabályozó szerv, helyi önkormányzat). Ezekben a perekben szükségszerűen kialakul egy aszimmetrikus viszony – feltételezve, hogy az állami önérvényesítés (pl. a szakmai érvelés minősége) erősebb – ezért különleges jelentősége van annak, hogy a másik oldalon megfelelő törvényi garanciák álljanak rendelkezésre, s azok érvényesüljenek a perben. Ezt az aszimmetrikus viszonyt oldja továbbá, hogy a szubjektív jogvédelem mellett a közigazgatási bíróságoknak objektív jogvédelmi funkciója is van.

A szubjektív jogvédelem nem egyszer alanyi jogok védelmét jelenti, adott esetben alanyi közjog¹⁶, azaz valamely alapjog védelmét a közigazgatási bíróság által.¹⁷ A szubjektív jogvédelem körében közigazgatási perekben is érvényesül a felek perbeli rendelkezési joga (szabadon eldönthetik, hogy indítanak-e pert, keresetüktől elállnak-e, fellebbeznek-e, élnek-e felülvizsgálati kérelemmel, beadványaikat visszavonhatják). A perbeli rendelkezési jog – az alkotmánybírósági jogértelmezés szerint – alkotmányos alapjog.¹⁸ A fél perbeli rendelkezési jogához is kapcsolódhat, hogy bíróság a beadványok tartalmához (a kereseti kérelemhez) kötve van, azaz a bíróság csak azt a problémát és csak abból az aspektusból vizsgálhatja, amelyet a fél

¹⁵ A közigazgatási perek tipikus alaphelyzetéhez képest előfordulnak olyan esetek, amikor maga a közigazgatási szerv bír valamilyen igényvel egy közigazgatási szervnek nem minősülő joggalansággal szemben. Ez elsősorban a szerződéses jogviszonyban, illetve a közszolgálati jogviszonyban fordul elő, így tipikusan marasztalási kereseti kérelmek terjeszthetők elő. A közigazgatási szerv ebben az esetben a felperes és a vele közigazgatási jogviszonyban álló nem közigazgatási szerv joggalany áll a másik oldalon alperesként.

¹⁶ Ld. Georg JELLINEK: *Az alanyi közjogok rendszere*. 1892.

¹⁷ Természetesen nem valamennyi közigazgatási per szól alanyi jogok védelméről. Vannak olyan jogosultságok (pl. különböző támogatások, juttatások), ahol alanyi jognak nem minősülő jogosultságokról való döntés a per tárgya. De egy választási, gyűlekezési jogi, vagy épp a kereskedelmi szólásszabadsággal kapcsolatos perben egyben alapjog védelméről is szó van.

¹⁸ Az Alkotmánybíróság ezt a jogot a 8/1990. (IV. 23.) AB határozatában a szakszervezetnek külön felhatalmazás nélkül is biztosított dolgozói képviselői jogával kapcsolatban, valamint a 9/1992. (I. 30.) AB határozatában a törvényességi óvás jogintézményét alkotmányellenesnek nyilvánító határozatában bontotta ki.

beadványában felvetett. Az eljárás tisztességessége körébe tartozik, hogy a felek egymás beadványait, jognyilatkozatait megismerhetik, a közigazgatási perben is érvényesülnek a kontradiktórius eljárás követelményei. Magyarországon a közigazgatási perekben a felek maguk teszik meg bizonyítási indítványukat, a bíróság nem irányítja a bizonyítást, azaz az eljárás nem inkvizitórius.¹⁹ A szubjektív jogvédelem tehát – mint közigazgatási bírósági feladat – azt hárítja a bíróságra, hogy a megfelelő kérelmek és feltételek esetén védje meg a polgárt (szervezetet) a hatóság jogszabálysértő döntéseitől. Közvetlenül kapcsolódik ez a jogállami koncepcióhoz, ahhoz, hogy a jogállamiság elvéből fakadó követelmény a közigazgatás törvény alá rendeltségének követelménye. A társadalmi viszonyokba közhatalom birtokában beavatkozó közigazgatási szervek a jog által meghatározott szervezeti keretek között, a jog által szabályozott eljárási rendben, az anyagi jog által megállapított keretek között hozzák meg döntéseiket.²⁰

S ezen a ponton át is tértünk a közigazgatási bíróság objektív jogvédelemi funkciójára. A jogállamiságból eredő alkotmányos érték a közigazgatás működésének törvényessége. A közigazgatási bíró, amikor úgy dönt egy jogvitában, hogy az alperes döntése (mulasztása) jogszabálysértő, egyben a közigazgatás működésének törvényességét állítja helyre. Az Alkotmánybíróság több döntésében hangsúlyozta, hogy a közigazgatás törvény alá rendelésének követelményét a közigazgatási határozatok törvényességi ellenőrzése folytán a bíróságoknak kell biztosítani.²¹ Minden bizonnyal ezen jogállami összefüggés az oka annak, hogy az Alkotmány/Alaptörvény a közigazgatási határozatok bírósági felülvizsgálatát, mint bírósági feladatot külön is (kiemelve) nevesíti. A közigazgatási bírósági döntéssel adott esetben az alkotmányos rend helyreállítása is bekövetkezik.²²

¹⁹ Az inkvizitórius eljárás érvényesül a francia közigazgatási bírászkodás rendszerében. „Az inkvizitórius jelleg azt jelenti, hogy a bíróság irányítja a bizonyítást, ő vezeti azt. Felhívhatja a feleket bizonyítékok szolgáltatására. Az inkvizitórius jelleget a francia doktrína a felek közötti jelentős egyenlőtlenséggel indokolja: szükséges, hogy a bíróság a bizonyításban aktív szerepet játsszon.” F. ROZSNYAI Krisztina: *Hatékony jogvédelem a közigazgatási perben*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2018. 46.

²⁰ Ld. pl. 38/2012. (XI. 14.) AB határozat, Indokolás [72].

²¹ Pl.: 24/2015. (VII. 7.) AB határozat, Indokolás [19], [20]; 30/2017. (XI. 14.) AB határozat, Indokolás [85].

²² Ilyen alkotmányos funkciója elsődlegesen természetesen az Alkotmánybíróságnak van, de a közigazgatási bíróság is ellát az egyes ügyek eldöntésén keresztül hasonló jogvédelmi feladatot.

A közigazgatási bírászkodás a hagyományos objektív jogvédelmi feladatát akkor is ellátja, amikor hivatalból is figyelembe vehet bizonyos körülményeket. A felek kérelmeitől való elszakadás, és a hivatalból történő ítélkezés azt a veszélyt mindenképpen felveti, hogy a bíróság elfogulttá válhat az egyik féllel szemben (vagy csak az elfogultság látszata alakul ki, de mindegy is), ami sértheti a hagyományos bírósági feladatellátás egyensúlyában megjelenő garanciákat. Ezért a hivatalbóliság – még azokban a rendszerekben is, ahol a bíróság irányítja a bizonyítást – korlátok között érvényesülhet. Ugyanakkor vannak olyan szempontok, amelyekre a bíróságnak a felek kérelmeitől függetlenül tekintettel kell lenni az objektív jogrend védelme érdekében. A hagyományos semmisségi vagy más érvénytelenségi okok mellett (vagy olyan lényeges alaki hiányosság mellett, amely miatt a közigazgatási cselekményt nem létezőnek kell tekinteni) a közigazgatási perrendtartás szerint a bíróság hivatalból figyelembe veszi azt is, ha a közigazgatási cselekményt az ügyben nem alkalmazandó jogszabályi rendelkezésre alapították²³. Ennek hivatalból való figyelembevétele a korábbi perrendi szabályok alapján nem volt lehetséges. Álláspontom szerint a közigazgatás törvényes működése – mint objektív szempont – jelenik meg abban, hogy a bíróság hivatalból vizsgálhatja a hatóság jogszabályi hivatkozásának helyességét (a mellett, hogy jelentősége van a hatósággal szemben álló fél védelme szempontjából is). Alapvető jogállami érdek, hogy az adott jogviszonyt a rá vonatkozó jogszabályok szerint ítéljék meg.²⁴

Kiemelendő továbbá a közigazgatási bírósági normakontroll. Maga a normakontroll funkció az alkotmányos/törvényes rend helyreállítása érdekében eleve az objektív jogrend védelmét szolgálja a mellett, hogy adott esetben orvosolható a félnek alkotmányellenes/törvényellenes jogszabály alkalmazása során bekövetkezett jogsérelem.²⁵ A közigazgatási bíróságon (Kúrián) az önkormányzati rendeletek felülvizsgálatára irányuló normakontrollt az önkormányzati rendelet alkalmazásában érintett fél közvetlenül nem kezdeményezheti, viszont indítványt nyújthat be a bíró (adott esetben a fél kérelmére) a Kúria Önkormányzati Tanácsához. Ebben az

²³ Ld. a Kp. 85. § (3) bekezdés b) pontját.

²⁴ S ez a különböző szakigazgatási területekre vonatkozó bonyolult szabályozás miatt néha nem is könnyű feladat.

²⁵ Az Alkotmánybíróság esetében ilyen az ún. régi alkotmányjogi panasz [ld. az Alkotmánybíróságról szóló 2011. évi CLI. törvény 26. § (1) bekezdését].

eljárásban a norma törvényessége – azaz a jogrendszer épségét biztosító normahierarchia védelme – az egyedi ügyben meghozandó (jogszerű) döntés előfeltétele. A normakontrollt ellátó közigazgatási bíróság ebben az esetben is (az absztrakt normakontroll, azaz a kormányhivatali vagy ombudsmani kezdeményezés alapján még inkább) klasszikus objektív jogvédelmi feladatot lát el. Maguk az eljárási eszközök is kifejezik ezt, így a Kúria hivatalból elrendelheti az önkormányzati rendelet alkalmazásának ideiglenes tilalmát,²⁶ vagy hivatalból az önkormányzati rendelet vitatott rendelkezésével szoros összefüggésben álló rendelkezésének más jogszabályba ütközését is vizsgálhatja.²⁷ Ebben is az objektív jogrend védelmének funkciója, tágabb értelemben a közigazgatás, még tágabb értelemben az állam működésének törvényességében megnyilvánuló jogállami érték védelme jelenik meg.

3. Néhány alapjogi összefüggés

A közigazgatási bíróság által végzett alapjogi ítélezés (az alapjogok, az alapjogokra vonatkozó alkotmánybírói értelmezés bírói ítéletekbe történő ültetése) külön tanulmány(ok) tárgya lehet.²⁸ A tudományos elemzéseken túl,²⁹ maguk a bíróságok is foglalkoznak azzal, hogy az Alaptörvény rendelkezései miként érvényesülnek a mindennapi ítélezési gyakorlatban. Erre külön joggyakorlat-elemző csoport is működött a Kúrián.³⁰ Az Alaptörvény rendelkezései közül a leggyakrabban hivatkozott szakasz a 28. cikkbe foglalt értelmezési klauzula, amely – többek között – segíti az alkotmányos hivatkozások (az alkotmánybírói döntések) beültetését a döntések indoklásába.

²⁶ Ld. Kp. 145. § (1) bekezdés.

²⁷ Ld. Kp. 143. § (3) bekezdés.

²⁸ Önmagában az is vita tárgya lehet, hogy folytathat-e a közigazgatási bíróságot alapjogi ítélezést. Szerintem igen, de ennek elemzésére e helyen nem térnek ki.

²⁹ Ld. az Alkotmánybíróság és a Kúria által együttesen támogatott projectet, amelyben egyetemek, a jogtudományi intézet és e körökön kívüli kutatók is részt vettek és elemezték az ítélezést. A kutatás eredményeként négy kötetes összeállítás született „Az Alaptörvény érvényesülése a bírói gyakorlatban” címmel, Budapest, Kúria-AB-HVG-Orac, 2019.

³⁰ Ld. „Az Alaptörvény követelményeinek érvényesülése a bírósági ítélezésben” tárgyban létrejött joggyakorlat-elemző csoport összefoglaló jelentését. https://kuria-birosag.hu/sites/default/files/joggyak/alaptorveny_osszefoglalo_velemeny.pdf

Az Alkotmány hatálya alatti közigazgatási bíráskodás és az Alaptörvény hatálya alatti közigazgatási bíráskodás megkülönböztetése több szempontból is indokolt³¹ (mi fentebb, a normakontroll feladattal is ellátott közigazgatási bíróságot említettük). Indokolt a megkülönböztetés azért is, mert az Alaptörvény önálló hivatkozási alapot teremt az eljárások tisztességére vonatkozóan. Az Alaptörvény XXIV. cikk (1) bekezdése a hatósági eljárás tisztességességét, a XXVIII. cikk (1) bekezdése pedig a bírósági eljárás tisztességességét rögzíti. Azon túl, hogy a bírósági ítéletekbe foglalt alapjogi hivatkozások vezérfogairól van szó, a tisztességes eljárás követelményeinek kutatása mára szinte „divattá vált” a közigazgatási jogászok között, az alkotmánybíróság is előszeretettel hívja fel határozataiban. És valóban, a bírósági ítélezésbe új szint vitt be az Alaptörvény e két rendelkezése.

A tisztességes hatósági eljárás követelményét – az ítélezés szintjén – a bíróság érvényesíti a közigazgatás felé, a tisztességes tárgyaláshoz (bírósági eljáráshoz) való jogot a Kúria az alsóbb fokú bíróságok irányába, az Alkotmánybíróság pedig a Kúria irányába. Összetett és egymásra épülő szempontszer jött létre, amelynek számos egymást is feltételező eleme van. Mindenekelőtt a jogértelmezés egymásra épülő jellegét emeljük ki. A közigazgatási hatóság értelmezi és alkalmazza a vonatkozó jogot, majd döntésének felülvizsgálata során a bíróság is jellemzően ugyanazt a jogot (normaszöveget) értelmezi. Ha a bíróság más tartalmat ad a normának, mint a hatóság, az a hatóságot köti, a hatóság nem mondhatja azt, hogy a bírósági jogértelmezés helytelen, ezért azt nem alkalmazza – csak a törvényes eszközök, jogorvoslatok igénybevételével kísérheti meg megváltoztatni.³² Ebben a relációban a jogszabályok tartalma az, amit a bíróság megállapít. Az Alkotmánybíróság a két jogértelmezés – az eljárások tisztességességére is kiterjedő – viszonyát az alábbiakban határozta meg: „az eljáró bíró feladat- és hatáskörét nem korlátozza az a szabály, miszerint a jogalkalmazó szervek a jogkövetkezmények levonása során nem, vagy csak korlátozottan rendelkeznek mérlegelési joggal. A bíróság és nem a hatóság az, amelyik megállapítja a bírói döntés tényállását és – ahogyan az ügycsoportban is

³¹ Ld. részletesen PATYI András: *A magyar közigazgatási bíráskodás elmélete és története*. [A magyar közigazgatás és közigazgatási jog általános tana, VIII. kötet] Budapest, Dialóg Campus, 2019. III. és IV. fejezet.

³² Ld. a Kúria 2020. június 23-án kelt Kfv.IV.35.285/2020/3. számú ítéletét.

történt – rávetíti arra a norma szövegét, azaz az egyedi ügyben értelmezi a jogszabályt, majd ezeket indokolt határozatba foglalja.”³³

Szakirodalomban megjelent álláspont szerint a tisztességes eljárásból való jog az eljárási jogok anyajoga. Természetét tekintve hasonlít az emberi méltósághoz való joghoz. Mindkét jog a maga dogmatikája szerint abszolút jog, mindkét jogból levezethetők további jogok, amelyek azonban az alapjog-korlátozás általános mércéje szerinti szükségesség/arányosság tesztje alapján korlátozhatók. A tisztességes eljárásból való jog abszolút jellegét az Alkotmánybíróság ekként fogalmazta meg: Nincs olyan szükségesség, amely miatt a tárgyalás „tisztességes” voltát arányosan ugyan, de korlátozni lehetne; hanem a tisztességes tárgyalás fogalmán belül alakítandó ki olyan ismérrendszer, amely annak tartalmát adja, s csak ezen belül értékelhető bizonyos korlátozások szükséges és arányos volta.”³⁴ A tisztességes eljárásból is kapcsolódó további jogok, így pl. a jogorvoslathoz való jog azonban már nem abszolút, korlátozása más alapjog, vagy alkotmányos érték védelmében, a kitűzött céllal arányos módon korlátozhatók. Mind az emberi méltóság, mind pedig a tisztességes eljárás esetében – az egyik az emberi jogokra vonatkoztatva, a másik az állami szervek működésére – egy jogi absztrakcióval állunk szemben, amelynek „megismerése” az abból levezett részjogok által válhat teljessé. Fölmerülhet így kérdésként, hogy a tisztességes ügyintézéshez, vagy a tisztességes tárgyaláshoz való jog közvetlenül (nem részjogaiban megjelenítve) alkalmazható-e a jogviták eldöntésére. A válasz egyértelműen igen.”³⁵

Mint fentebb utaltunk rá, az Alkotmánybíróság a Kúria és a bíróságok irányába, míg a bíróságok az alsóbb fokú bíróságok és a közigazgatás felé közvetítik a tisztességes követelményét. Az Alaptörvénnyel való szoros kapcsolatot illetően a Kúria gyakorlatából kiemelünk néhány példát:

Annak az alaptörvényi szabálynak, amely szerint a hatóság a döntéseit ésszerű határidőn belül köteles meghozni – konkrét ügyre vetítve – a Kúria olyan tartalmat adott, hogy az ügy érdemére kiható eljárási szabálysértés az ügyintézési határidő túllépése akkor, ha a határidő-túllépés következtében

³³ 8/2020. (V. 13.) AB határozat (Indokolás [100]).

³⁴ 6/1998. (III.11.) AB határozat, ABH 1998. 91. 99.

³⁵ Ld. BALOGH-BÉKESI Nóra: *A tisztességes ügyintézéshez és a tisztességes tárgyaláshoz való jog.* [Az Alaptörvény érvényesülése a bírói gyakorlatban, III. kötet] Budapest, Kúria-AB-HVG-Orac, 2019. 480–481.

a közigazgatási szerv olyan új jogszabályt alkalmaz, amely az ügyfélre hátrányosabb. Az ügyben az ügyintézési határidő túllépése miatt új jogszabály lépett hatályba, amit az ügyben már alkalmazni kellett.³⁶

Alaptörvényi szabály továbbá, hogy a hatóság döntését köteles megindokolni. Ennek az Alaptörvény hatályára is kiterjedő dogmatikáját az Alkotmánybíróság dolgozta ki.³⁷ Ehhez adta a Kúria azt a jogértelmezést, hogy a közigazgatási határozat indokolási hiányossága a bírósági eljárásban nem pótolható,³⁸ azaz a hatóság a keresetében, védiratában (ellenkérelmében), vagy bármely más, a bírósági eljárás során beterjesztett iratában, de a tárgyaláson sem pótolhatja a másik fél felé a döntésének indokait, ha azok nem szerepeltek a felülvizsgálat tárgyát képező határozatában.

Végül példaként említenénk, hogy a közigazgatási eljárásban az eljárási törvények garanciális szabályainak betartása alapvető alkotmányos követelmény. A Kúria megítélése szerint a közigazgatási eljárás garanciális szabályainak a figyelmen kívül hagyása (megsértése) az ügy érdemére kiható jogszabálysértést eredményez akkor is, ha egyébként a garanciális szabályok betartásával is ugyanazon közigazgatási döntést hozná meg a hatóság.³⁹

Szoros a kapcsolat tehát az eljárási alapjogok és konkrét ügyek elbírálása során megfogalmazott értelmezések között. Az Alaptörvény ezt még szorosabbra fűzte a jogszabály-értelmező bíró és az alkotmányos szabályok között.

³⁶ Ld. a Kúria a Kfv.IV.35.068/2014/6. számú, Kfv.IV.35.377/2015/4. számú, vagy a Kfv. IV.35.047/2017. számú döntéseit, amelynek közös lényege, hogy ha a hatóság a számára előírt határidőt túllépte, ebből az okból a felperes – az ügyintézés tisztességességére tekintettel – nem kerülhet hátrányosabb helyzetbe.

³⁷ Ld. a 39/1997. (VII. 1.) AB határozatot, amely rendelkező részében rögzítette, hogy a közigazgatási határozatok törvényessége bírósági ellenőrzésének szabályozásánál alkotmányos követelmény, hogy a bíróság a perbe vitt jogokat és kötelezettségeket a jogorvoslathoz való jog alapján érdemben elbírálhassa. A közigazgatási döntési jogkört meghatározó szabálynak megfelelő szempontot vagy mércét kell tartalmaznia, amely alapján a döntés jogszerűségét a bíróság felülvizsgálhatja. Ezt az értelmezést az Alaptörvény hatálya alatt a 17/2015. (VI. 5.) AB határozat megerősítette.

³⁸ Ld. Kfv.I.35.122/2016. számú határozatot.

³⁹ Ld. Kfv.IV.37.936/2015/8. számú határozatot.

3. Összegzés helyett

A fentiek csupán ízelítőül szolgálnak a közigazgatási bíráskodás alkotmányossági összefüggéseinek bemutatására. Az alapjogi aspektus is csupán a tisztességesség követelményének néhány részterületét villantotta fel, holott a közigazgatási bíráskodás során szinte valamennyi alapjog az ítélezés fókuszába kerül, kerülhet.⁴⁰ Mégsem alkotmánybíráskodás ez. Természetesen ne feledjük, hogy elméleti, nemzetközi összehasonlító, de még jogtörténeti szempontból sem idegen a közigazgatási bíráskodástól az alkotmányvédelmi feladatok ellátása. A Magyar Királyi Közigazgatási Bíróságnak is tulajdonítottak alkotmányőri feladatokat,⁴¹ s – ugyan szűkebb körben – de a jogi szabályozás vizsgálatára is jogosított volt.

⁴⁰ A véleménynyilvánítás szabadsága vonatkozásában lásd pl. a 3/2015. (II.2.) AB határozattal elbírált bírói döntést, a gyülekezési jog vonatkozásában pl. a 3/12013. (II.14.) AB határozattal elbírált bírói döntést, a tulajdonjog vonatkozásában a 15/2014. (V. 13.) AB határozattal elbírált bírói döntést, a választójog vonatkozásában „A választási és népszavazási eljárásokkal kapcsolatos jogorvoslat” tárgyban létrejött joggyakorlat-elemző csoport összefoglaló véleményét stb. A közigazgatási bíráskodás során az alapjogi katalógus szinte minden joga érintett, ezekben az ügyekben a bírósági döntések különösen kitétek az alkotmánybírói felülvizsgálatnak – mint ahogy a határozat-számokból is látjuk.

⁴¹ Ld. pl. BALOGH Artúr: Előadás az 1914-es Magyar Jogászegyleti vitán. In: MESZLÉNY Artúr (szerk.): *Magyar Jogászegyleti Értekezések – A közigazgatás reformja*. Budapest, Franklin-Társulat Bizománya, 1914. 15–33.

GONDOLATOK AZ „EGYRE ÁLTALÁNOSABB” VÁLASZTÓJOGRÓL

CsINK Lóránt

egyetemi docens (PPKE JÁK)

Ha egy fizikus egy tudományos cikket a következőképp kezdene: „azt akarom, hogy a víz forráspontja $100\text{ }^{\circ}\text{C}$ legyen, és ehhez keresek érveket”, akkor a szakmai közössége ezt az írást komolytalannak tartaná, függetlenül attól, hogy a víz valóban $100\text{ }^{\circ}\text{C}$ -on forr. Annak természetesen semmi akadálya, hogy legyen egy hipotézise, amit bizonyítani kíván, de az, hogy előre határozza meg az eredményt, és ehhez igazolásként gyűjtsön érveket, nem felel meg tudományága szakmai szabályainak.

A tudományos gondolkodást az jellemzi, hogy az adott tudományterületen meghatározott és bevett fogalmakból (paradigmákból) az adott tudományterületen elfogadott logikai lépésekből von le új következtetéseket. Azaz a kiindulópont (meghatározott ismeretek) és a következtetés lehetséges lépései (elfogadott módszerek) eleve adottak, és ezek alapján lehet új következtetéseket tenni, fennkölt megfogalmazásban: új tudományos eredményt elérni.

A sakkjátékban is kötött annak meghatározása, hogy a bábuk a 64 mező melyikéről indulnak (leszámítva a Fischer960 játékot, amelyben a tisztek alapállás szerinti mezője véltelenszerű), és az is kötött, hogy melyik bábu hogy léphet. Mégis a leggyakorlottabb nagymesterek se valószínű, hogy játszottak két ugyanolyan partit. Az tehát, hogy a tudományos gondolkodás kiindulópontja és következtetési szabályai azonosak, még nem feltétlenül jelenti azt, hogy csak egyféle új következtetés lehetséges.

A jogtudomány nagy kísértése az eredménycentrikus gondolkodás. Az, hogy először határozzuk meg azt az eredményt, amit – saját értékválasztá-

sunk okán – látni szeretnénk, és ehhez igazítjuk a levezetést és a kiindulópontot. Ez azonban a tudományos gondolkodásmód megfordítása.

Jelen írás megkísérli a választójog általánosságát úgy áttekinteni, hogy vizsgálja, hogy a választójog általánossága honnan indult ki, hogyan fejlődött, hol tart most és legfőképp: meg lehet-e fogalmazni új következtetéseket a gondolatmenet alapján. Az eredményt pedig kizárólag a gondolatmenet határozza meg, nem az, hogy az eredmény célszerű-e, kívánatos-e, politikailag korrekt-e.

1. A választójog általánosságának kezdetei

A választójog mint első generációs politikai alapjog a 18. század végének a terméke. Ekkor fogalmazódott meg élesen az az igény, hogy a nép bele kíván szólni a közélet alakulásába, el akarja dönteni az ország sorsát érintő ügyeket.

Ezt megelőzően, az abszolutizmus korában vagy a rendi társadalmak idején az ország ügyeibe való beleszólás lehetősége kiváltságos kevesek jogosultsága volt. Egy szűk, leginkább a nemesekből és a leggazdagabb polgári rétegekből kikerülő csoport határozta meg az ország sorsát: háborúban vagy békében élünk-e a szomszédos országgal, emeljük vagy csökkentjük-e az adókat, az úthálózatot fejlesztjük-e vagy a hajóflottát. E mögött az az elképzelés húzódott, hogy a társadalom széles rétegeinek erről nem voltak ismeretei, így véleményüket is érdektelennek tartották: a kereskedőket, gyári munkásokat, vidéki orvosokat nem tartották releváns tényezőnek ezekben a kérdésekben. A közügyek alakítását, a politikát csak kevesen ismerték és művelték. Így ebben az időben a közélet formálása kompetencia alapú volt; az elgondolás szerint azért csak a kevesek határozzák meg a politikát, mert ők értenek hozzá.

A politikai alapjogok megjelenését és elterjedését az az igény hívta életre, hogy az egyszerű(bb) embereknek is van véleménye az ország helyzetéről és a döntési alternatívákról, és ennek a véleménynek hangot is kívánnak adni. Ezt követően egyre több országban biztosítottak választásokat, amelyek mindegyike censzos volt: a vagyonos (adót fizető), művelt, meghatározott

életkort elérő férfiakra terjedt ki.¹ Mindez abból a megfontolásból, hogy a nincsteleneket, iskolázatlanokat, a fiatalokat vagy a nőket nem tartották olyannak, akiknek érdemi beleszólásuk lehetne a politikába. Azaz ezek a választójogi szabályok is kompetencia alapúak voltak: azoknak biztosítottak szavazati jogot, akiknek adtak a véleményére, azaz akikre az ország irányítást rá lehet bízni.

A kompetencia mellett egy másik fontos eleme volt a választójog biztosításának: a legitimáció. A parlamentarizmus lényege a 19. században abból állt, hogy a népképviselői szerv önállóan, a király minél kisebb beleszólása mellett dönthessen a törvényekről (és így közvetve az ország sorsának alakulásáról). Ehhez viszont szükség volt arra, hogy a nép legitimálja a hatalmat: minél többen szavaznak a parlamentre, annál inkább igazolt a működése. Így a választójog új igazolást kapott: nem azért rendelkezem választójoggal, mert értékes véleményem van a közéletéről, hanem mert a nép tagja vagyok. Aki pedig a nép tagja, az a népszuverenitás hordozója, és mint ilyen, jogosult arra, hogy kifejezze akarátát a választásokon.²

A 20. századi fejlődésből az látható, hogy – bár a jogirodalom a belátási képességet még mindig a választójog korlátozása legitim igazolásának tartja³ – a kompetencia alapú választójogot egyre inkább felváltja a legitimációs alapú. A 20. század második felére – az egyes területeken több évtizedes eltéréssel – a választójog kiterjed a nőkre, megszűnnek a műveltségi és vagyoni cenzusok. Az aktív választójog életkori határa jellemzően egybeesik a nagykorúság (az általános polgári jogi cselekvőképesség) határával. Ezt az állapotot szokás az általános választójoggal azonosítani.

Az állampolgároknak két olyan csoportja maradt, akikre a választójog jellemzően nem terjed ki: a kiskorúak, és azok, akiket elmeállapot vagy bűncselekmény elkövetése miatt kizártak a választójog gyakorlásából. A kiskorúak és az elmeállapot miatt a választójog gyakorlásából kizártak

¹ A cenzusok áttekintését ld. KURUNCZI Gábor: Az általános választójog elvének aktuális kihívásai. In: TÉGLÁSI András (szerk.): *Tanulmányok a választójog, választási rendszerek és a népszavazás aktuális kérdéseiről*. Budapest, Dialóg Campus, 2019. 230–241.

² Az alkotmányjogi fogalomrendszerben a nép és a választójog kapcsolatában tautológia látható: az a nép tagja, aki rendelkezik választójoggal, és annak van választójoga, aki a nép tagja. Nem ritka, hogy a fogalmak kölcsönösen egymást magyarázzák.

³ BODNÁR Eszter: Választójog. In: JAKAB András – FEKETE Balázs (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia*. (Alkotmányjog rovat, rovatszerkesztő: Bodnár Eszter, Jakab András) <http://ijoten.hu/ szocikk/alkotmányjog-valasztjog> (2016) [42].

köre esetében az ok az, hogy e személyi köröktől nem feltételezik a racionális döntéshozatalt. Az ok tehát továbbra is kompetencia alapú; azért nem rendelkeznek választójoggal, mert – a jogalkotói elgondolás szerint – nem tudnak (jól) élni vele. A közügyektől eltiltottak esetében pedig a választójog megvonása a büntetőjogi szankció része: azért nem rendelkeznek választójoggal, mert – szintén a jogalkotói elgondolás szerint – nem érdemlik meg, hogy hozzászólhassanak a politikához.

Annak érdekében, hogy eldönthessük, hogy igazolható-e a választójog kompetencia alapú korlátozása, át kell tekinteni a választói magatartásra jellemző trendet.

2. Hogyan alakul a választói magatartás?

A választói magatartással kapcsolatos hipotézisem az, hogy egyre inkább irracionális. Ezt a következők támasztják alá:

- 1) A választó nem köteles magyarázatot adni arra, hogy a politikai véleményét mi alapján alakítja ki. Semmi nem kötelezi arra sem, hogy szavazatában a *közélettel összefüggő* indokokat keressen: politikai preferenciájának oka lehet az is, hogy melyik jelöltnek megnyerőbb a modora, dallamosabb a hangja vagy pusztán a megszokás: mindig is az adott jelöltre szokott szavazni.

A társadalomtudomány csupán empirikus megfigyelésekre tud támaszkodni, hogy ki mi alapján ad le szavazatot, de az bizonyos: nincs (általános választójog mellett nem lehet) megkötés arra vonatkozóan, hogy milyen okokat kell megfontolni a politikai preferencia kialakítása során.

Érdekes módon, a fentiekkel ellentétben azok esetében, akiknél felmerül a választójog elmeállapot miatti korlátozása, *kompetencia alapú* vizsgálatot végeznek. Annak megítélésénél, hogy indokolt-e a választójog gyakorlását korlátozni, olyan kérdéseket tesznek fel, amelyek azt hivatottak felmérni, hogy az illető tudja-e hogy milyen választás van, milyen rendszerben, kik között dől el a küzdelem. Azaz a vizsgálat a racionális döntéshozatalt várja el, úgy, hogy az senki más esetében nem elvárt.

- 2) A censzusos választójog eltörlése a választójog egyenlőségének is utat nyitott: mindenkinek ugyanannyit ér a szavazata kortól, nemtől, műveltségtől stb. függetlenül. A politikai műveltség sem ad előjogokat: a társadalmi, közéleti viszonyokban jártas személy szavazata épp ugyanannyit ér, mint akit a politikai kérdések egyáltalán nem érdekelnek.

Ez a – demokráciában evidens – körülmény viszont kihat a választók szavazataiért versengő politikai erők stratégiájára és kommunikációjára. A választáson versengő politikusok – magától értetődő módon – minél nagyobb népszerűsége törekuszenek, minél több szavazatot szeretnének elérni. Mivel racionális módon gondolkodnak, figyelembe veszik a választók irracionálisát (azaz nem szükségszerűen racionális gondolkodását), és a választók megszólítását, a politikai kommunikációt is erre építik. Nincs szükség a politikai program részletes kifejtésére, az egyes tervek szakszerűségének, egymásra épültségének elmagyarázása, hiszen a választók döntő többsége meg sem nézi az egyes pártok programjait, nemhogy ez alapján adná le szavazatát. A program kifejtése helyett sokkal sikeresebbek az egyszavas kampányok, szlogenek, amelyekkel érzelmileg lehet azonosulni. Mindez pedig könnyen vezet demagógiához.⁴ A kommunikáció sikere a figyelemfelhívás, megdöbbenés, a magával ragadó üzenet közlése, a célja pedig az, hogy a választópolgár érezze a párt jelenlétét, kormányzási képességét és végül rá adja a szavazatát.

Az látható tehát, hogy a választói magatartás irracionálisága maga után vonja a politikai kommunikáció egyszerűsödését, ami öngerjesztő módon még inkább kizárja, hogy a választók a politikai programok alapján hozzanak döntéseket.

- 3) Az irracionális választói magatartás azt eredményezi, hogy a választók a politikai szereplőket felosztják „jókra” és „rosszakra”: a kedvelt politikai szereplők valamennyi magatartását helyesnek tartják (vagy legalábbis nyilvánosan nem ismerik el a preferált párt tévedéseit), míg a többi politikai szereplőt „az erő sötét oldalára” helyezik,

⁴ GERŐ András: A választási regisztrációról. In: CSERNY Ákos – TÉGLÁSI András (szerk.): *Tanulmányok a választási eljárás aktuális kérdéseiről*. Budapest, NKE, 2013. 65.

akiknek minden ötlete, tevékenysége téves és rosszindulatú. Ez a drukkermentalitás: a politikai szereplők táborokba sorolása, a saját tábor éltetése és a többi tábor ócsárlása.

3. A legitimációs alapú választójog

A fenti folyamatok empirikus megfigyelésen alapulnak, és a következtetés eredménye az, hogy a választójog nem azt a célt szolgálja, hogy a politika iránt érdeklődő, véleményt formáló, kompetens személyek többségi döntést hozzanak arról, hogy az ország sorsát a következő időszakban milyen irányba kívánják terelni.

Épp ellenkezőleg: a kompetencia alapú választójogot célzó törekvések, amelyek a racionalitás irányba kívánják terelni a választójog gyakorlását, alkotmányellenesnek bizonyulnak. Példa erre a választási regisztráció. A regisztráció, ha nem is eredményez racionalitást, de egy tudatos döntést feltételez, hogy valaki részt kíván venni a választáson. A köztársasági elnök indítványára az Alkotmánybíróság – a többségi alkotmányjogi véleménnyel egyezően⁵ – kimondta, hogy

„[a] választójog gyakorlásának biztosítása érdekében az államnak aktív magatartást kell tanúsítania. A választójog intézményvédelmi oldalán az állam a választójog gyakorlását lehetővé tevő, azt elősegítő szabályok megalkotására, és azok érvényesítésére köteles. Az állam intézményvédelmi kötelezettségéből következik, hogy nem gördíthet olyan akadályt a választójog gyakorlása elé, amely a választási részvételt alaptörvény-ellenesen korlátozná. A választójog, mint alanyi jog érvényesíthetőségének feltétele tehát, hogy az állam a választójog gyakorlását biztosítsa, és azt megfelelő garanciákkal védje”.⁶

⁵ KURUNCZI Gábor: Előzetes választói regisztráció az alkotmányosság mérlegén. *Pázmány Law Working Papers*, 2012/43. 5–10.

⁶ 1/2013. (I. 7.) AB határozat, Indokolás [56].

Feltételezve, hogy az regisztrál a választáson, akinek van véleménye a politikai folyamatokról (vélt kompetencia), akkor – az alkotmánybíróági döntés alapján – kijelenthető, hogy a vélt kompetencia sem szolgálhat alapul a választójog korlátozására, azaz nem korlátozhatja azt a szabadságot, hogy a választópolgár szavazatot adjon le. Általánosabban: a választójognak nem lehet kompetencia alapú korlátja még akkor sem, ha a kompetenciát nem egy külső személy ítéli meg, hanem maga a választópolgár. Más kérdés természetesen, ha a választópolgár dönt úgy, hogy nem vesz részt a választáson.

A modern democráciákban a választójog alapja a legitimáció. A választáson felhatalmazást ad a választópolgár a politika alakítására. A választójog aktív oldalának az alapja, hogy aki a nép tagja, annak joga van arra, hogy a választáson kifejtse a véleményét.

Az aktív választójog tehát nem csupán azt a célt szolgálja, hogy népképviselési alapon hozzanak létre politikai szerveket. Ha történetesen egy választáson csak minden második választópolgár vehetne részt, vagy véletlenszerűen kiválasztanának 10 ezer elektort, aki megválasztja a képviselőket, akkor a választás kimenetele semmit nem változna, matematikai törvényszerűségek miatt az eredmény pontosan az lenne, mintha mindenki szavazott volna. És bár egyszerűbb, költséghatékonyabb lenne így tartani a választást, mégis egy ilyen megoldás a választójog korlátozása lenne, nem a végeredmény alakulása miatt, hanem mert elveszi a jogot a választópolgártól, hogy legitimációt adjon a politikai hatalomgyakorlásra.

4. Kiskorúak és gondnokoltak választójoga – újragondolva

Az eddigiekből levonható két következtetés: (1) a kompetencia alapú választójog legitimációs alapúvá válik, (2) a választójog gyakorlásában új, kompetencia alapú szabály bevezetése a választójog korlátozásának minősül. Látható az is, hogy ha a kompetencia a választójog alapja lenne, akkor az sok felnőtt választópolgár szavazati jogát kérdőjelezné meg.⁷ Viszont továbbra is kompetencia alapú korlát, hogy a kiskorúaknak és egyes fogya-

⁷ JAKAB András: Vajon a gyermekek választójoga az alkotmányjogi válasz a mai democráciák fenntarthatósági kihívásaira? In: CHRONOWSKI Nóra et al (szerk.): *A szabadságszerető embernek. Liber amicorum István Kukorelli*. Budapest, Gondolat, 2017. 492.

tékkal élőknek⁸ nincs választójoga, hiszen számukra azért nem biztosított a választójog, mert a jogalkotó nem feltételezi a felelős és tudatos döntéshozatalt. Holott, mint láthattuk, ez mások esetében sem követelmény.

Aligha vitatható, hogy mind a kiskorúak, mind a gondnokoltak a népszuverenitás hordozói. A néphez tartozás nem a nagykorúsággal keletkezik, mint ahogy nem is vész el egy bírói döntés eredményeképp. Legitimációs alapon nem indokolható, hogy kiskorúaknak és gondnokoltaknak nincs választójoga.

Az alkotmányjogi jogfejlődésből úgy látszik, kompetencia alapú választójogra való visszatérésre nincs lehetőség. Legitimációs alapon viszont nem látszik olyan ok, ami miatt egyes, egyébként a néphez tartozó személyi körök kizárhatóak az aktív választójog gyakorlásából.⁹

A kiskorúak választójogára vonatkozóan számos elképzelés született. Egyes vélemények a választójogot a szülőknek adnák a kiskorúak helyett, akik „helyettesként”, „képviselőként” adhatnák le szavazataikat,¹⁰ más elképzelések szerint a kiskorúak a nagykorúságot elérő választáskor „bepótolhatnák” a korábbi szavazataikat,¹¹ megint más nézetek a választási korhatár leszállítását célozzák. Ezek az elképzelések azonban nem adnak választ a legitimációs deficitre. A szülők nem tartoznak inkább a néphez, csak azért, mert gyereket nevelnek, és a kiskorúság idején sem lehet felhalmozni szavazatokat (mint ahogy az sem halmozhat fel szavazatokat, aki egy ideig nem vett részt a választásokon).¹² A választási korhatár leszállítása pedig a kompetencia alapú választójog további visszaszorítása, de nem az eltörlése.

A gondnokoltak esetében a tanulmányok többsége vagy emberi jogi alapon érvel, és a fogyatékkal élők egyenlő méltóságából vezeti le a választó-

⁸ Nem tartozik minden gondnokolt a választójogból kizártak közé, csak akikről bírósági döntés így rendelkezik.

⁹ Jakabnak a gyermekek választójogára vonatkozó, összefoglaló jelleggel felhozott érvei részben politikai, részben célszerűségi érvek. JAKAB i. m. 497–498.

¹⁰ SCHANDA Balázs: Családi választójog – alkotmányjogi képtelenség vagy a fenntartható demokrácia biztosítója? *Magyar Jog*, 2010/10. 609.

¹¹ Elvi lehetőségként veti fel JAKAB i. m. 496.

¹² A szülői választójog és a gyermekek választójoga közötti különbségtételt ld. FRÖHLICH Johanna: Alapkérdések a családi választójog vitájában. *Pázmány Law Working Papers*, 2011/20. 2.

jogot,¹³ vagy pedig nemzetközi egyezmények (különösen a CRPD) fejlődési folyamatából következett rá.¹⁴ Ezeket az érveket szükségtelennek tartom; pusztán azért indokolt számukra megadni a választójogot, mert a nép tagjai.

5. Összegzés

Jelen írás kiindulópontja az volt, hogy a választójog általánossá válása egy folyamat. A választójog egyre általánosabbá válik, az által, hogy a kompetencia alapú korlátok egyre inkább megszűnnek. A politikai folyamatok és a választói magatartás megfigyelése is azt a következtetést erősíti, hogy nem szükségszerű a kompetens, racionális döntéshozatal. Emellett láthattuk, hogy jelenleg a választójog alapja a legitimitáció: az alapjog lényege az, hogy aki a népszuverenitás hordozója, az felhatalmazást adhat az ország irányítására, kormányzására.

Mindezekből azt a következtetést vontam le, hogy nem indokolt a választójog korlátozása arra hivatkozással, hogy egyes személyi köröknek nincs meg a szükséges belátási képessége ahhoz, hogy a politikai folyamatok alakítására rálassanak és abba beleszóljanak. Ebből pedig az következik, hogy a kiskorúaknak és a gondnokoltaknak is biztosítani kell a választójogot. Ettől teljesen független kérdés, hogy valóban gyakorolják-e a választójogot. Nyilvánvaló, hogy újszülöttek nem lesznek képesek élni ezzel a jogukkal. A választható jog sok gyermek számára érvényesíthetlen jog marad.¹⁵ Fröhlichel ellentétben viszont nem látom igazoltnak, hogy az érvényesíthetőség hiánya ok legyen az alapjog megtagadására: újszülöttek a gyülekezési szabadságukat vagy a vallásszabadságukat sem tudják gyakorolni, mégsem érvelünk amellett, hogy nem rendelkeznek ezekkel a jogokkal.

Joggal vethető fel, hogy nem vezet-e nem várt következményekhez az, ha kiskorúak és gondnokoltak minden korlátozás nélkül a szavazófülkébe mehetnek. Akarjuk, hogy gyerekeket szólítson meg a kampány? Milyen családi viszályokhoz vezet, ha gyerekek pusztán daczból a szülő politikai

¹³ BORZA Beáta: A részvétel fontossága, avagy miért jó, ha a fogyatékos ember is szavazhat? *Közjogi Szemle*, 2017/3. 47–48.

¹⁴ GURBAI Sándor: *A gondnokság alá helyezett személyek választójoga a nemzetközi jog, az európai regionális jog és a komparatív közjog tükrében*. Pázmány Press, Budapest, 2016. 291. s köv.

¹⁵ FRÖHLICH i. m. 2.

preferenciája ellen akar szavazni? Nem manipulálhatná az állam az intézményben élő gondnokoltakat, gyerekeket a választójog gyakorlásában? Ezek a kérdések valóságosak, jogos felvetések. Ennek az írásnak az indító gondolata azonban az volt, hogy nem azt keresem, hogy kívánatos-e, elvárt-e egy eredmény, hanem hogy milyen kiinduló tényekből az irányadó folyamatok figyelembe vételével milyen következtetést lehet levonni.

A választójog kialakulásából és elvi alapjaiból kiindulva erre tettem kísérletet.

A TULAJDONI RENDSZERVÁLTOZÁS NÉHÁNY KÉRDÉSE

Kárpótlás – Lastenausgleich?

SCHANDA Balázs
egyetemi tanár (PPKE JÁK)

A rendszerváltozás egyik meghatározó döntése Magyarországon a reprivatizáció elvetése volt. Elismerve a tulajdoni helyzet illegitimitását, legalitását a törvényhozó nem kérdőjelezte meg. Az Alkotmánybíróság megállapította azt, hogy az 1940-es évek második fele és 1952 között az állam kártalanítás nélkül állami tulajdonba vette az országban található ingatlanvagyon jelentős részét. Az államosításról rendelkező jogszabályok többnyire külön jogszabályra utalták a kártalanítás rendezését, e jogszabályok azonban nem születtek meg.¹ A rendszerváltoztatás után a törvényhozó – az Alkotmánybíróság olvasatában – „mintegy a novatio mintájára” megújította kötelezettségeit a károsult magánszemélyek és leszármazottaik irányában: tartozását új jogcímen (a kárpótlás ex gratia szolgáltatása által), új terjedelemben (melyet a kárpótlási törvények határoztak meg, általános tételekkel, részleges és degresszív mértékben) és új feltétekkel (melyhez az igényérvényesítés viszonylag egyszerű és gyors, az új jogsérelmeket kerülő eljárása kapcsolódott) tartotta fenn.²

¹ Az 1945. évi földosztás esetében pedig a földhözjuttatottak megváltási kötelezettségét és – az elkobzás alá nem eső – igénybevett földbirtok, ingó és ingatlan felszerelés, üzemek tulajdonosának kártalanítását írta elő, azzal, hogy a földhözjuttatottak által fizetett megváltási összegből, földbirtokrendező alap létesül, melyből az állam teherbíróképessége szerint kártalanítja a megváltást szenvedőket. A földhözjuttatottak a föld ára fejében, a kataszteri tiszta jövedelem húszszoros összegét kellett (volna) fizetni.

² 16/1991. (IV. 20) AB hat., ABH 1991. 58, 64.

1. Kárpótlás Magyarországon

A tulajdoni rendszerváltás alkotmányjogi értékelése tekintetében a kárpótlás intézménye több tekintetben is alkotmányossági vizsgálat tárgya lett. Az egész folyamat magyarázata az a „kvázi novatio” amit a 15/1993. (III. 12.) AB határozat fejtett ki. Zlinszky János két kérdés tekintetében nem értett egyet a kárpótlási rendszerrel, és ezt hangsúlyos különvéleményében rögzítette.

„A kárpótlási törvénnyel (Kpt.) kapcsolatban benyújtott panaszokegy része kifogásolja, hogy a Kpt egybemossa az igazságtalannul, de a maguk idejében jogszabály alapján, jogszerűen okozott károkat az azon időben hatályos jog szerint is jogellenesen okozott olyan károkkal, amelyek a korabeli rendszer a fennálló jog ellenére, vagy jogi eszköz hiányában nem orvosolt.

[..]

A határozattal két kérdésben nem értek egyet. Egyrészt a ma alkotmányellenesnek minősülő vagy igazságtalannak tartott – a maguk idején törvényes – állami döntések alapján 1939–1989 között keletkezett károk kárpótlásától épp a legalitás alkotmányos elvi alapján el kell választani a legálisan létezett és létező tulajdonon vagy kötelmi követelésen alapuló igényeket. A Kpt, azáltal, hogy nem különböztet e szempont szerint nyíltan és határozottan, jogbizonytalanságot teremtett, és ezt az Alkotmánybíróság jelzései sem oldották meg; a keletkezett jogbizonytalanság pedig ellentétes az Alkotmány 2.§ (1) pont szerinti jogállamiság követelményével és a tulajdont védő 13.§-sal is.

Másrészt az ilyen igények peresítésével kapcsolatos bírói döntésekből megmutatkozó, immár a Legfelsőbb Bíróság egyedi jogerős határozatában is tetet öltött, következetes és kivétel nélküli elzárkózás ezen esetek bírói felülvizsgálatától élő jognak tekintendő, s arra mint normatív bírói jogértelmezésre kiterjed az Alkotmánybíróság hatásköre, tehát az e tárgyban benyújtott panaszok érdemi elbírálásától nem zárkozáhat el.”

Zlinszky János az annak idején is jogszerűtlenül okozott tulajdonelvonások tekintetében megnyitotta volna a bírói utat, és az ilyen „károkat” nem vonta volna a kárpótlás körébe.

Közel három évtized után kérdés, hogy a kárpótlás egészét valóban a tulajdonviszonyok rendezése összefüggésében értékelendő-e, vagy valamilyen nem az elmaradó reprivatizációt helyettesítő folyamatként, melyben a vagyoni és az erkölcsi szempontok sajátosan keverednek. A kárpótlási rendszer – számot vetve az egalitárius szemlélet térhódításával, a régi tulajdonosokat sújtó propaganda tovább élő hatásával – tudatosan az új sérelmek kerülésére törekedett. A társadalmi megújulásra, az új kezdet élményének összetartozást erősítő határa irányuló törekvés, és az ezt akadályozni próbáló erők egymásnak feszülése mai szemmel nehezen érthető indulatokat váltott ki. Az erkölcsi szempontok érvényesítésére törekvők dühödt ellenállással szembesültek.

Hogyan lehet egy ilyen mélységű átalakulást levezényelni? Más rendszerváltoztató országok legalább kísérletet tettek a reprivatizációra. A magyar kárpótlás sok tekintetben egyedülálló kísérlet volt tulajdoni sérelmek, az emberi élet és szabadság ellen elkövetett súlyos, az államot (és más államokat) terhelő bűnök miatt. Történelmi tapasztalatok, külföldi példák alig álltak rendelkezésre (a török hódoltság utáni újraszervezés és megváltás túlzottan távolinak tűnhetett).

2. Lastenausgleich

A II. világháború után a Németországi Szövetségi Köztársaság nagyszabású kísérlete volt a „Lastenausgleich” – teherkiegyenlítés.³ A keleti területekről érkezett 12,5 millió menekült elhelyezése, a városi lakásállományban bekövetkezett felfoghatatlan léptékű károk, az aktív korú férfilakosság hiánya és a szovjet megszállási övezetből való folyamatos átáramlás rendkívüli kihívás elé állította fennállása első éveiben a Németországi Szövetségi Köztársaságot.

³ Gesetz über den Lastenausgleich (Lastenausgleichsgesetz – LAG, 1952. augusztus 14.); Lutz WIEGAND: *Der Lastenausgleich in der Bundesrepublik Deutschland 1949 bis 1985*. Lang, Frankfurt am Main, 1992.; Günter GALLENKAMP: Der Lastenausgleich. *Neue Juristische Wochenschrift*, 52.évf., 34.sz. (1999) 2486–2488.

A német szabályozás előképe az elűzött karéliei finnek kárpótlása volt 1940-ben, a téli háború után. A népesség 10%-át kitevő menekültek mezőgazdasági területhez juttatására megkönnyítették az erdőirtást, illetve öt éven keresztül teljesítendő vagyonadóval terhelték az ingatlanokat, ami a földönfutóvá vált népesség induló tőkéhez juttatását szolgálta.

A németországi szabályozás célja a harci cselekmények (így a bombázások) által közvetlenül sújtottak mellett a keleti területekről elűződött, illetve a szovjet megszállási övezetből menekült németek segítése volt. Forrásként azt a vagyont – elsősorban ingatlanvagyonot – terhelték meg, amit a háború megkímélt. Erkölcsi alapon a szerencse-tényező csökkentésére törekedett a törvényhozó: a szerencsésebbeket kötelezték arra, hogy a nincstelenné váltak életlehetőségeit előmozdítsák. A kedvezményezett körbe bevonták azokat, akik nemzetiszocialista rendszer üldöztetése miatt 1933 után elhagyták a Német Birodalmat.

A megterhelt vagyon értékét az 1948. június 21. napi értéken vették alapul, azaz a Német Márkát bevezető valutareformot követő napot. Az így megállapított vagyon felét kellett harminc év alatt, 120 negyedéves részletben a „kiegyenlítési alapba” (Ausgleichsfonds) befizetni. Megterhelték a pénzügyi megtakarításokat is. Az ingatlanokra elnyújtottan kivetett teher ténylegesen évi 1,67%-os megterhelést jelentett, ami ekként nem vezetett az ingatlan elvesztéséhez vagy gazdasági ellehetetlenüléshez – e terhet az a hárommillió szerencsés ingatlantulajdonos viselte, akiknek a tulajdonát megkímélte a pusztítás. Kötelezésük alapja az osztozás, a szolidaritás erkölcsi parancsa.

A károsultak elsősorban pénzbeli kárpótlásban részesülhettek, elvesztett ingatlanjaik és üzemeik után. Lehetőséget adtak kedvezményes kamatozású újrakezdési kölcsön igénybevételére, támogatást háztartási eszközök beszerzéséhez és házépítéshez (a házépítéshez nyújtott 6200 német márka támogatás léptékének megítéléséhez 1m² átlagos kulcsrakész lakóingatlan bekerülési költségeként kb. 50 német márkával számoltak, ami egy átlagos lakás havi bérleti díjának felelt meg).⁴ Korlátozottan elvesztett pénzügyi megtakarításokat is kárpótltak, illetve lakbérmegváltást nyújtottak lebombázott bérlőházak tulajdonosainak. A bérlakások kiutalásánál is kötelezték a

⁴ Az adatokhoz: http://www.mstatistik-muenchen.de/archivierung_historische_berichte/MuenchenerStatistik/1955/ms550901.pdf

településeket, hogy a menekülteket részesítsék előnyben. 1952 és 1982 között 115 milliárd Német Márka értékben teljesített kifizetéseket a kiegyenlítési alap – egyes tételek az újraegyesítés nyomán is felmerültek, azonban valóban lényeges szerepe az ötvenes-hatvanas évek nyugat-németországi társadalmának konszolidációjában, a háború utáni újjáépítésben volt.

3. Mérleg

A Lastenausgleich annak a háború utáni kereszténydemokrácia történelmi tette, egyike azoknak a lépéseknek, amelyek a kezdeti nehézségek után a Konrad Adenauer névvel fémjelzett korszak sikerét megalapozták. A magánjogi jogviszonyok tiszteletben tartása mellett olyan közjogi konstrukció született, ami az igazságosság erkölcsi parancsát tartotta szem előtt. Bár a német gazdasági csoda, a jóléti társadalom megteremtése előbb-utóbb a népesség egészét elérte, a törvény végrehajtása pedig töredékes maradt, mégis a törekvés arra, hogy szolidaritás parancsát intézményesen is előmozdítsák, a súlyos sebesüléseket hordozó társadalom gyógyulását, megújulását szolgálta.

Ezt a kérdést kell feltennünk a magyarországi kárpótlási folyamat értékelésekor is. A jogalkotó határozott célja volt, hogy úgy orvosoljon súlyos, eltérő jellegű sérelmeket, hogy ne okozzon új sérelmeket, ne sértse senki érdekeit és a gazdasági átalakulás következményeit viselő költségvetést se terhelje. Minden szempontnak egyidejűleg nem lehet megfelelni. Nem tekinthetünk a kárpótlási folyamatra elhibázott reprivatizációként. Ha a cél egy kompromisszum megteremtése volt, akkor ez megvalósult: kompromisszum született, amivel természete szerint senki nem lehetett maradéktalanul elégedett. A sebek gyógyulását azonban önmagában nem várhattuk értékpapíroktól.

GONDOLATOK A HELYI DEMOKRÁCIÁRÓL

VARGA Ádám
egyetemi adjunktus (PPKE JÁK)

1. Bevezetés

A helyi önkormányzatiság a magyar közjogi rendszerben igen jelentős szerepet vívott ki magának, az évszázadok során alkotmányos berendezkedésünk egyik bástyájává vált. Zlinszky János megfogalmazásában „amennyire kultúránk elemei közül a keresztény erkölcsi rendet és annak különböző gyümölcseit nem lehet kiiktatni, hozzá tartozik ehhez a magyar kultúrkincshez a magyar alkotmányosság, ezen belül a személyes szabadság és méltóság, a helyi önkormányzat és az osztott hatalom alap gondolata is.”¹ A Tripartitumig visszanyúlva állítja, hogy Werbőczy István munkájából ezek a mai napig érvényes, alkotmányosan és alapjogilag is védett, a jogállam elengedhetetlen tartozékait képező elemek az igazán jelentősek.² Manapság a helyi önkormányzat nélkülözhetetlen eleme a jogállami demokráciának, beivódott a közgondolkodásba, egy olyan jól ismert szókapcsolat, ami a mindennapi élet és közbeszéd része.³ Klaus Stern emeli ki, hogy a helyi önkormányzat hatalommegosztó és -kiensúlyozó jellege miatt nélkülözhetetlen alapja a demokráciának.⁴

¹ ZLINSZKY János: Mit jelképez ma Werbőczy? In: CSEHI Zoltán – SZABÓ István – SCHANDA Balázs – VARGA Zs. András (szerk.): *A Hármaskönyv 500. évfordulóján*. Budapest, Pázmány Press, 2015. 18.

² Uo.

³ FÁBIÁN Adrián: A helyi önkormányzat (nem jogi) fogalmáról. *Új Magyar Közigazgatás*, 2016/4. 35.

⁴ Klaus STERN: Die Verfassungsgarantie der kommunalen Selbstverwaltung. In: Günter PÜTTNER (Hrsg.): *Handbuch der kommunalen Wissenschaft und Praxis. Band 1 Grundlagen. Zweite, völlig neu bearbeitete Auflage*. Berlin–Heidelberg, Springer, 1981. 204.

A közjogi önkormányzatok szükségképpeni jellemzője, hogy azok közhatalom gyakorlására vannak felhatalmazva. Ez a közhatalom a helyi önkormányzatok vonatkozásában helyi közhatalomként érvényesül, amelyet egyrészt az arra feljogosított szervek és személyek gyakorolnak, másrészt viszont annak visszavezethetően kell lennie a népre. Ezáltal a helyi közhatalom léte nem csak ténykérdés, hanem egyúttal program is, a helyi demokrácia megvalósításának szükségességét jelenti.

Az Alaptörvény szerint „Magyarországon a helyi közügyek intézése és a helyi közhatalom gyakorlása érdekében helyi önkormányzatok működnek.”⁵ Az Alaptörvény megfogalmazását tekintve a közügyek intézése (közigazgatási cél) és a közhatalom gyakorlása (alkotmányos cél) egyenrangú fontosságúnak tekinthető és meggyőződésem szerint egymás nélkül nehezen is értelmezhető.⁶ A német dogmatikában is létezik a helyi demokrácia és helyi közügyek intézésének kettős megközelítése. Előbbi inkább szabályozási oldalról fogható meg, a helyi demokrácia és nagyobb autonómia jellemzi (*Selbstregierungskonzept*), utóbbi inkább az államon belüli végrehajtásra helyezi a hangsúlyt, kiemelve a hatékonyság jelentőségét (*Selbstverwaltungskonzept*). Ezt a kettős megközelítést (ha nem is ennyire közvetlenül megfogalmazva) alkalmazza a német Alaptörvény is.⁷ Az is megemlíteném, hogy még a rendkívül centralizált brit modellben is folyamatosan a demokrácia és a hatékonyság áll a reformok középpontjában, bár ez nehezen hasonlítható a mi felfogásunkban használt helyi demokráciával. A demokratikus jelző ott arra utal, hogy jó képviselőre és elszámoltatható kormányzati rendszerre van szükség.⁸ Bizonyos, hogy a két fogalom együttes szerepeltetése alapján ezek mindenképpen egymásra vannak utalva, hiszen a helyi közügyeket elsősorban azok intézik, akiket ezzel a helyi közhatalom gyakorló felhatalmaztak. Ilyen módon viszont a helyi közügyek intézése mindenképp függ az alkotmányos cél teljesítésétől.

⁵ Alaptörvény 31. cikk (1) bekezdés.

⁶ Pontosabban a helyi közügyek intézése elképzelhető lenne a helyi közhatalom gyakorlása nélkül (ezt tekinthetnénk dekoncentrált feladatellátásnak), fordítva azonban csak üres és céltalan jogosultság lenne.

⁷ Lars HOLTkamp: *Kommunale Konkordanz- und Konkurrenzdemokratie*. Wiesbaden, VS Verlag, 2008. 52.

⁸ Mike GOLDSMITH – Ken NEWTON: Central–local government relations: The irresistible rise of centralised power. *West European Politics*, 1983/4. 219.

Jelen tanulmány keretei között nincs lehetőségem a helyi közhatalom gyakorlásával kapcsolatos kérdések átfogó bemutatására, ezért csak a helyi közösség szerepének vizsgálatára szorítkozom, de azzal a megkötéssel, hogy nem veszítem szem elől, hogy a helyi önkormányzatiság fontos rendeltetése, hogy alkalmassá tegye az önkormányzatot a helyi közügyek hatékony ellátására.

2. Állam az államban?

A település léte adottság (tény) földrajzi és történelmi kontextusban egyaránt. Akár ősidők óta lakott, akár újonnan létrehozott, mindenképpen emberek együttélésének természetes környezete. Önmagában viszont nem jogi kategória, mert ahhoz szükséges annak jogi rendezése is. Egyed István megfogalmazásában a falu természetes képződmény, de községként való működésének alapja az állami akarat.⁹ A településnek van területe és van népessége, ezek ténykérdések. A vizsgálatot jogkérdéssé a jellineki hatalmi triász harmadik összetevője teszi: a főhatalom. Ki, miért és hogyan gyakorolja a főhatalmat a településeken?

Georg Jellinek a terület-népesség-főhatalom triászát a településekre is érvényesnek tartotta azzal a különbséggel, hogy ez a hatalom soha nem eredeti impérium, hanem az államtól származik (az általa alkotott jog sem eredeti jog). A települések területe egyszerre államterület is, polgárai egyben állampolgárok is, hatalma az államnak van alávetve.¹⁰ Nem a nép áll szemben az államhatalommal, csak az egész nép saját részeivel. Ezek a részek pedig csak akkor szükségesek az önkormányzat védelmére, ha meg kell védeni a kisebbségeknek a teljes állami hatalmat hordozó egészszel szembeni nézeteit.¹¹

Mára igen nehéz lenne az önkormányzati hatalom eredetiségét alátámasztani abban az értelemben, hogy az államtól független közhatalmuk lenne. Kmety Károly szavaival élve „*semmi részt nem külön eredetű felsőség*

⁹ EGYED István: *A magyar közigazgatási jog alaptanai*. Budapest, Szent István Társulat, 1947. 111.

¹⁰ Georg JELLINEK: *Allgemeine Staatslehre*. Berlin, Springer, 1929. 644.

¹¹ Hans PETERS: *Grenzen der kommunalen Selbstverwaltung in Preussen*. Berlin, Springer, 1926. 43.

az.”¹² Valójában a hangsúly mára nem is ezeken a kérdéseken van. Az államhatalom és az önkormányzati hatalom az egységes közhatalom részei, amelyek legitimációjukat egyaránt a ’népre’ vezetik vissza. A helyi autonómia ugyan az államhatalomtól bizonyos fokig elkülöníti a helyi közösséget, de azok szorosan kötődnek az államhoz.¹³ Egyfelől az állam központi szervei gyakorolnak önkorlátozást, amikor elismerik az önkormányzás jogát, azaz azt az állami elismerés alapozza meg. A másik nézőpont szerint viszont a helyi közösségek önszerveződése a nemzeti társadalom kialakulásától fogva ismert, amit az állam legitimál.¹⁴

A társadalom térbeli tagozódása önmagában is elengedhetlenné teszi a közigazgatás térbeli tagolását, a területi helyi szervek létrehozását. Ahhoz azonban, hogy az államélet demokratikus legyen, elsőrendű feltétel a területi közösségek önkormányzáshoz való jogának biztosítása. Még az autoriter államokban is megtalálhatók a helyi igazgatásban való társadalmi részvétel intézményes keretei, amelyek rendelkeznek az önkormányzatiság bizonyos elemeivel.¹⁵ Ugyanakkor arról sem szabad megfeledkezni, hogy a tudományos-technikai forradalom olyan változásokat eredményezett, amelyek iránya a lokális helyett az integrációra mutat. A zárt helyi közösségek a kistelepüléseken is felbomlóban vannak. A nagyvárosok pedig kevésbé hasonlítanak a kisebb települések emberléptékű helyi közösségére. Ezek a folyamatok kétségkívül veszélyt jelentenek az önkormányzat elvére nézve, ugyanakkor még fokozottabban indokolják az önkormányzat mint demokratikus intézmény jogi védelemben részesítését.¹⁶ A demokrácia megvalósítása a helyi és nemzeti intézmények finom keverékét igényli. Szükség van helyi intézményekre, de szükség van egy nem helyi mechanizmusra is,

¹² KMETY Károly: *A magyar közigazgatási jog kézikönyve (harmadik javított kiadás)*. Budapest, Politzer Zsigmond és fia könyvkereskedése, 1902. 89.

¹³ Herbert KÜPPER: A helyi önkormányzás joga. In: JAKAB András (szerk.): *Az Alkotmány kommentárja II.* Budapest, Századvég Kiadó, 2009. 1503.

¹⁴ CSALLÓ Krisztina: Önkormányzás, autonómia. A helyi önkormányzatok szabályozási típusai Európában. In: FEIK Csaba (szerk.): *Magyarország helyi önkormányzatai*. Budapest, NKE KTK, 2014. 24.

¹⁵ BERÉNYI József: *Az európai közigazgatási rendszerek intézményei*. Budapest, Rejtjel, 2003. 303.

¹⁶ KALTENBACH Jenő: *Az önkormányzati felügyelet*. Szeged, Universum, 1991. 136–137.

amely felügyeli és kiegészíti azokat.¹⁷ A rendszer kialakításának felelősége az alkotmányozó és a törvényhozó vállát nyomja.

3. A demokratikus legitimitáció helyi biztosítása

A demokrácia elve alapvető jelentőséggel bír a modern államok működésében. Lényegében véve azt jelenti, hogy politikai hatalom csak a néptől származhat, a nép a képviselői útján vagy közvetlenül részt vehet a hatalom gyakorlásában.¹⁸ Nem kétséges, hogy ez az elv megkerülhetetlen az állami működésben, enélkül a jogállam értelmezhetetlen. Günter Püttner rávilágít az önkormányzatok (nem kizárólag a helyi önkormányzatok) demokratikus mivolta körüli vitákra. Az egyik fő álláspont szerint amennyiben az önkormányzat a demokratikus állam alsó szintje, akkor maga is szükségszerűen demokratikus. Ellenben más nézőpont szerint az önkormányzat egy decentralizált adminisztratív szervezet, aminek nincs politikai tartalma, azaz amennyiben a demokrácia a nép politikai uralmát jelenti, akkor nem is lehet demokratikus. Megint mások ideális közegnek tartják az önkormányzatot a demokrácia kibontakoztatására, azonban kételkednek a megvalósíthatóságában, mivel a vezetők nem függnék eléggé a választóik akaratától. Günter Püttner viszont azt is kiemeli, hogy ez a helyi önkormányzatoknál egyértelműbben eldönthető, mert a lehetőség mindenképpen megvan a demokratikus kialakításra, a helyi önkormányzat szerinte a demokratikus állam bázisa és alkotóeleme.¹⁹

Az önkormányzatok állami szervek, amelyek közhatalmat gyakorolnak. Függetlenül attól, hogy ezt a közhatalmat honnan eredeztetjük, bizonyos, hogy az ellátott feladatok olyan közfeladatok, amelyek állami ügyek, de azon belül elsősorban a helyi közösséget érintik. Ha az önkormányzat közügyek ellátása során közhatalmat gyakorol, akkor azt csak demokratikus

¹⁷ Christopher L. EISGRUBER: *Constitutional Self-Government*. Cambridge-London, Harvard University Press, 2001. 87-91.

¹⁸ TRÓCSÁNYI László: Alaptanok. In: SCHANDA Balázs – TRÓCSÁNYI László (szerk.): *Bevezetés az alkotmányjogba*. Budapest, HVG-Orac, 2012. 68.

¹⁹ Günter PÜTTNER: Zum Verhältnis von Demokratie und Selbstverwaltung. In: Günter PÜTTNER (Hrsg.): *Handbuch der kommunalen Wissenschaft und Praxis. Band 2. Kommunalverfassung. Zweite, völlig neu bearbeitete Auflage*. Berlin-Heidelberg, Springer, 1982. 3-5.

módon teheti, azaz működése során a döntéshozók számára biztosítani kell a demokratikus legitimitást. Ez önmagában nem lehet kérdéses, azonban több módon is biztosítható.

A nagy kérdés, hogy amennyiben létezik az összállami érdektől elkülönülő helyi érdek, akkor annak megvalósítására kiterjed-e a központi állami szervek demokratikus legitimitációja. Ténylegesen ugyanis ez dönt abban a kérdésben, hogy a decentralizált feladatot ki és milyen módon látja el.

Természetesen a helyi demokráciáról vallott nézetek is igen változatosak, azonban valamilyen módon rendre összeköttetésben vannak a közvetett (és sokszor a közvetlen) hatalomgyakorlási formák hangsúlyozásával, aminek értelmében a helyi döntéshozók a helyi közösség tagjainak jóvoltából tölthetik be a pozíciójukat.

Rinaldo Locatelli szerint a helyi demokrácia azt jelenti, hogy az állampolgárok jogot kapnak a mindennapi környezetüket érintő kérdésekben való döntéshez. Ez elsősorban a képviselők megválasztásában ölt testet, akik aztán az állampolgárok lakóhelyén felmerülő érdekek megvalósításáért felelősek, amihez pedig rendelkezniük kell saját felelősségük keretében a közügyek egy jelentős részének irányítására vonatkozó jogokkal és képességekkel.²⁰ Azt Pálné Kovács Ilona is elismeri, hogy az önkormányzatiság nem szólhat kizárólag a feladat-végrehajtásról. Az önkormányzatok adják a helyi demokrácia gyakorlásának kereteit, így minden olyan változás veszélyes, ami lebontja ezeket a kereteket.²¹ Gelencsér József kifejezetten a népfelég elvét kiemelve állítja, hogy az a helyi önkormányzatok esetében is megvalósul, ami a helyi demokrácia teljeskörű érvényesülését jelenti. Ez közvetlenül és közvetve érvényesül, elsősorban közvetve, a választott képviselő-testület útján.²² A választás jelentőségét Franz-Ludwig Knemeyer is kiemeli, aki emellett hangsúlyozza a népszavazások bevezetésének jelentőségét és az együttműködési demokrácia előmozdításának szükségességét is.²³

²⁰ Rinaldo LOCATELLI: A magyar önkormányzati reformról az Európa Tanács szemszögéből. In: VEREBÉLYI Imre (szerk.): *Egy évtized önkormányzati mérlege és a jövő kilátásai*. Budapest, MKI – MTA PTI – MTA RKK, 2000. 52.

²¹ NAGY Marianna: A helyi-területi önkormányzatok és az Alaptörvény. *Közjogi Szemle*, 2017/4. 26.

²² GELENCSÉR József: A helyi önkormányzatok. In: KILÉNYI Géza (szerk.): *A közigazgatási jog nagy kézikönyve*. Budapest, CompLex, 2008. 224.

²³ HOLTkamp i. m. 66.

Reinhard Hendler arra figyelmeztet, hogy amíg a centralizált demokráciákban a polgárok részvétele a parlamenti választásra koncentrálódik, addig az önkormányzatokon keresztül erősödik a részvétel lehetősége, közelebb hozva a polgárt az államhoz. Lehetőséget ad az állami szinten kisebbségben lévőeknek is felelősséget viselni a közügyekben, így ellensúlyozva az állam és a politikai ellenzék közötti elidegenedést. Arra is figyelmeztet ugyanakkor, hogy ez olyan centrifugális erőket is felszabadíthat, ami veszélyeztetheti is az állam egységét.²⁴ Lars Holtkamp kifejezetten hangsúlyozza, hogy helyi szinten ismétlődik kicsiben a nemzeti szinten nagyban zajló demokratikus folyamat. A demokrácia gyakorlóterepének tekinti a helyi önkormányzást, ahol az egyének az őket közvetlenül érintő ügyekben átérezhetik, miként működik a demokrácia.²⁵ Nagy Marianna és Hoffman István viszont inkább azt emelik ki, hogy a helyi közhatalom gyakorlása a helyi jogalkotást és az önkormányzati hatósági jogalkalmazást foglalja magába.²⁶ Lényegében Balázs István is hasonlóan vélekedik, aki szerint a közhatalom önkormányzati típusú helyi gyakorlása azt jelenti, hogy az önkormányzatok mindenkire nézve kötelező normatív és egyedi döntéseket hozhatnak, amit állami úton ki is kényszeríthetnek.²⁷

Magam úgy vélem, hogy a helyi demokrácia középpontjában elsősorban a helyi képviselők (és lehetőség szerint a polgármester) közvetlen választása áll. Pontosabban: a demokratikus legitimitáció biztosítása csak a helyi döntéshozók helyi közösség tagjai által történő választása útján biztosítható.

Ha a nép a szuverén (amiben nem kételkedem), akkor az szükségképpen a teljes népet jelenti. Igaza van Csink Lórántnak abban, hogy unitárius államban a központi hatalommal szemben nincs olyan entitás, amely szintén a szuverenitást hordozná. Szerinte azonban, ha a nép egésze a szuverenitás forrása, akkor annak egyes részei nem azok.²⁸ Reinhard Hendler arra az

²⁴ Reinhard HENDLER: Grundbegriffe der Selbstverwaltung. In: Thomas MANN - Günter PÜTTNER (Hrsg.): *Handbuch der kommunalen Wissenschaft und Praxis. Band 1. Grundlagen und Kommunalverfassung. Dritte, völlig neu bearbeitete Auflage.* Berlin-Heidelberg-New York, Springer, 2007. 16.

²⁵ KÜPPER i. m. 1505.

²⁶ NAGY Marianna - HOFFMAN István (szerk.): *A Magyarország helyi önkormányzatairól szóló törvény magyarázata. Második, hatályosított kiadás.* Budapest, HVG-Orac, 2014. 48.

²⁷ BALÁZS István: Helyi önkormányzáshoz való jog. In: LAMM Vanda (szerk.): *Emberi jogi enciklopédia.* Budapest, HVG-Orac, 2018. 387-388.

²⁸ CSINK Lóránt: *Mozaikok a hatalommegosztáshoz.* Budapest, Pázmány Press, 2014. 156-157.

ellentmondásra is rávilágít, hogy az önkormányzat célja, hogy a többi polgárnál nagyobb jogi befolyást biztosítson az érintett ügyek legitim kezelésében azoknak, akiket bizonyos közügyek különösen érintenek. Így viszont a polgárokat eltérően kell kezelni a politikai részvételi jogok tekintetében, ami elvileg ellentétes a demokratikus egyenlőség formális elvével,²⁹ amely szerint minden polgár ugyanolyan mértékben vehet részt a közügyek gyakorlásában.³⁰ Nyilvánvaló, hogy a népszuverenitás formális elve alapján, annak formális megbontásával nem lehet magyarázni a helyi részvétel biztosításának szükségességét. Ugyanakkor ez nem jelenti azt, hogy a kérdés nincs is összefüggésben a népszuverenitással. Petréttei József szerint a helyi önkormányzatok a minden választópolgár számára biztosított akaratnyilvánítás következtében jönnek létre, ami a népszuverenitás egyik megnyilvánulását jelenti, ez pedig sajátos legitimációt is biztosít a számukra.³¹ Horváth Attila a magyar értelmezéssel kapcsolatosan a Tripartitumra visszavezetve a kérdés történeti kontextusára emlékeztet, hiszen a király és a nemzet már az akkori felfogás szerint is együtt gyakorolták a hatalmat, méghozzá a törvényhozó hatalmat egységben, míg a közigazgatásit megosztottan.³²

Kossuth Lajos már 1851-es Alkotmánytervében a népfeltség elvéből éppúgy le tudta vezetni a központi állam hatalmát, mint a helyi hatalmat,³³ ami tulajdonképpen nem tér el túlságosan Alexis de Tocqueville álláspontjától, aki a föderációval kapcsolatban (a központi és a tagállami szintek feladatai kapcsán) fogalmazott hasonlóan. Miközben a szuverént létrehozó egyének-ről és a szuverenitás megosztásáról értekeznek, utal arra is, hogy a helyeségek

²⁹ Megjegyzendő azonban, hogy választójogi szempontból az egyenlőséget mindig csak ugyanazon testület megválasztása vonatkozásában lehet számonkérni. (KURUNCZI Gábor: A belföldi lakóhely követelménye, mint az általános választójog korlátja. *Iustum Aequum Salutare*, 2018/1. 226.)

³⁰ HENDLER (2007) i. m. 20.

³¹ PETRÉTEI József: Az önkormányzatok fogalmáról, jellegéről és alkotmányi szabályozásáról. *Jura*, 1995/1. 11.

³² HORVÁTH Attila: „Tiszteletben tartjuk történeti alkotmányunk vívmányait és a Szent Koronát, amely megtestesíti Magyarország alkotmányos állami folytonosságát és a nemzet egységét”. In: PATYI András (szerk.): *Rendhagyó kommentár egy rendhagyó preambulumról – Magyarország Alaptörvénye, Nemzeti hitvallás*. Budapest, Dialóg Campus, 2019. 370.

³³ KOSSUTH Lajos: Javaslat Magyar Ország jövő politicalai szervezetét illetőleg – tekintettel a nemzetiségi kérdés megoldására. In: ÁLDOR Imre (szerk.): *Arany könyv a magyar nép számára Kossuth Lajos műveiből*. Pest, Heckenast Gusztáv, 1871. 105.

esetében a szuverenitás olyan mértékig van redukálva, ami elengedhetetlen a jólétükhöz.³⁴ Herbert Küpper ezt a megközelítést rendkívül jól foglalja össze azzal, hogy szerinte a helyi választópolgárok közössége közeli kapcsolatban áll a népszuverenitással, a helyi önkormányzáshoz való jog felfogható helyi népszuverenitásként. Az ő értelmezésében: amit országos szinten a nép gyakorol, azt helyi szinten annak ott élő része. De ez csak annyit jelent, hogy a helyi közhatalom forrása és gyakorlója a helyi 'résznép' (adott esetben külföldiekkel kiegészülve). Ettől még a helyi önkormányzat nem szuverén, a helyi népszuverenitás csak az állami jog által körülírt és meghatározott keretben valósulhat meg.³⁵ Zongor Gábor viszont arra figyelmeztet, hogy nem szabad leértékelni azt a tényt, hogy minden választópolgárnak kettős szavazata van, így nem lehet megfélelkezni arról, hogy az országgyűlés létrehozása mellett a másik vokssal a polgárok megválasztják saját helyi közösségük vezetőit, vagyis létrejön a központi hatalomtól részlegesen független helyi hatalom.³⁶

Magam is úgy vélem, hogy a helyi közösségek éppúgy letéteményesei a népszuverenitásnak, mint a nép egésze.³⁷ Az önkormányzati hatalom is a néptől ered, de a feladatai nyilvánvalóan eltérnek a központi állami feladatoktól. Nincs tehát szó a népszuverenitás formális megbontásáról, mindössze arról, hogy a szuverén nép nem minden hatalmát központi szinten gyakorolja, hanem annak egy szeletét (természetesen a legfőbb népképviselői szerv által szabott keretek között) a helyi résznépek gyakorolják. Ez a problémakör álláspontom szerint elsősorban nem elvi jelentősége miatt fontos, sokkal inkább gyakorlati szükségszerűségként jelentkezik.

A gyakorlati szükségszerűség egyébként éppen arra ösztönözhet, hogy a szuverenitással és a néppel/résznéppel kapcsolatos problémákhoz óvatosan szabad csak nyúlni. Ennek oka, hogy olyan kérdésekről van szó,

³⁴ Alexis de TOCQUEVILLE: *Democracy in America*. Indianapolis, Liberty Fund, 2010. 584–585.

³⁵ KÜPPER i. m. 1517.

³⁶ ZONGOR Gábor: Szubjektív értékelés az önkormányzati rendszerről és annak változásáról. *Új Magyar Közigazgatás*, 2016/3. 28.

³⁷ Ugyanakkor arról sem szabad megfélelkezni, hogy a választásra jogosultak között nem feltétlenül van teljes átfedés, amennyiben az adott országban (ahogy Magyarországon is) a helyi önkormányzati választáson bizonyos keretek között az ott élő külföldiek is részt vehetnek.

amelyek esetében már a fogalmi bizonytalanság is jelentős,³⁸ tartalmuk vizsgálata pedig önmagában is egy-egy önálló dolgozat tárgya lehet. Ennek ellenére a demokratikus legitimitáció vizsgálata során elkerülhetetlen az elvi jelentőségű kérdések érintése, azonban ez nem lehet kizárólagos szempont. Gyakorlati irányból közelítve ugyanis arról sem szabad megfeledkezni, hogy az alapvető kérdésekkel kapcsolatos bizonytalanság mellett (és az abból esetlegesen eredő viták ellenére) biztos támpontot nyújt az államok azzal kapcsolatos konkrét jogi szabályozása, hogy az önkormányzati szervek létrehozását kire/kikre bízza. Ez pedig szükségszerűen vezet el a választójogi alapokon álló politikai közösség jelentőségéhez, a Helyi Önkormányzatok Európai Chartájának³⁹ 3. cikk 2. szakasza ugyanis egyértelműen az önkormányzati szervek egyenlő, közvetlen, általános, szabad és titkos választása mellett tör lándzsát. Ennélfogva mindenféle elvi megfontolásbeli eltérések ellenére az önkormányzati szervek megválasztása mindenképpen egy olyan politikai közösség kezében van, amelyet a jogszabályok pontosan körülhatárolnak, és amelyek valamilyen módon az összes választópolgárnak csak egy részét teszik ki.⁴⁰ Az önkormányzatok jelentőségét ebben a megközelítésben a közvetlen választás miatt részben éppen a választójogi szabályokból eredő erős demokratikus legitimitáció adja.

Ami a konkrét megvalósulási formát illeti, a helyi demokrácia elsősorban a helyi képviseleti szervek megválasztásában nyilvánul meg. Azonban nem merül ki ebben. Nagy Zsolt hangsúlyozza, hogy a helyi demokrácia a képviseleti és a részvételi demokrácia különböző formáit egyaránt lefedi. Előbbit a választópolgárok közössége által megválasztott képviselő-testület gyakorolja, utóbbi körbe pedig a helyi népszavazás, népi kezdeményezés, lakossági fórumok tartása és egyéb eszközök tartoznak.⁴¹ Józsa Zoltán szerint viszont Magyarországon jelenleg tisztázatlan a politikai gyakorlatban a

³⁸ Ld. például ZLINSZKY János: Tudjátok-e, mi a haza? In: HAJAS Barnabás – SCHANDA Balázs (szerk.): *Formatori Iuris Publici – Ünnepi kötet Kilényi Géza professzor hetvenedik születésnapjára*. Budapest, Szent István Társulat, 2006.

³⁹ A Helyi Önkormányzatok Európai Chartájáról szóló, Strasbourgban, 1985. október 15-én kelt egyezmény.

⁴⁰ Magyarországon ld. az Alaptörvény XXIII. cikkét.

⁴¹ NAGY Zsolt: Önkormányzatokra irányuló jogszociológiai vizsgálatok Magyarországon. *Jogelméleti Szemle*, 2017/4. 78.

képviselési és a részvételi demokrácia viszonya, hiába támogatott elvileg a részvételi formák bővítése a képviselési szervek dominanciáján túl.⁴²

Végeredményében bizonyos, hogy a közvetlenül a választóktól elnyert megbízatás miatt az országgyűlés mellett az önkormányzati szervek rendelkeznek a legerősebb politikai legitimációval.⁴³ Bár lehet elméleti vitákat folytatni azzal kapcsolatban, hogy az önkormányzat mennyiben kell szükségszerűen demokratikus intézménynek lennie, de az tény, hogy ahova az alkotmányozó a közvetlen választás által létrejött népképviselési szervet telepített, akkor annak demokratikus mivoltát aligha lehet kétségbe vonni.

4. A helyi közösség részvételének jelentősége

Szilárd meggyőződése szerint az érdekeltség és a helyismeret azok a fontos körülmények, amelyek megalapozzák a helyi közösség igényét a helyi ügyek intézésében való részvételre. Nyilvánvaló, hogy a helyi közösség nélkül nincs helyi önkormányzat, viszont a helyi közösség léte önmagában még kevés hozzá, mert ahhoz „szükség van a helyi közösség aktivitására, részvételére, igényeik artikulációjára, helyi ügyek iránti elkötelezettségére, közreműködésére.”⁴⁴ Günter Püttner szintén hangsúlyozza a polgárok részvétele előmozdításának jelentőségét, ami nem lehet formális, de nem is veheti át a hatékonyabb képviselési szervek munkáját, kiegészítő szerepe viszont fontos.⁴⁵ Roland Roth is emlékeztet rá, hogy a községi demokrácia nem élhet kizárólag az intézményesített cselekvési terekben és a működő községi testületben, hanem alulról is elkötelezettséget igényel: kritikus nyilvánosságot, ellentmondást, tiltakozást, önszegélyt és közvetlen részvételt.⁴⁶ Az ehhez szükséges mechanizmusokat a helyi önkormányzatoknak kell

⁴² JÓZSA Zoltán: Reflexiók az önkormányzati rendszer elmúlt 25 éve kapcsán. *Acta Universitatis Szegediensis: Acta Juridica et Politica, Tomus LXXXI.*, 2018. 505.

⁴³ CSEFKÓ Ferenc: *A helyi önkormányzati rendszer.* Budapest-Pécs, Dialóg Campus, 1997. 217.

⁴⁴ FÁBIÁN i. m. 36.

⁴⁵ Günter PÜTTNER: Handlungs- und Entfaltungsspielraum der kommunalen Selbstverwaltung. *Zeitschrift für Rechtspolitik*, 1980/9. 229.

⁴⁶ Roland ROTH: Lokale Demokratie »von unten«. In: Roland ROTH – Hellmut WOLLMANN (Hrsg.): *Kommunalpolitik: Politisches Handeln in den Gemeinden.* Springer, 1994. 228.

működtetniük.⁴⁷ Ereky István is azt hangsúlyozza, hogy az igazán lényeges követelmény az, hogy az önkormányzati alakulatok desztinatáriusai az őket érdeklő ügyeik intézésében részt vehessenek.⁴⁸ Gajdusчек György pedig azt is kiemeli, hogy a helyi döntéshozóknak nem csak függetlennek kell lenniük a központi hatalomtól, de egyúttal függeniük is kell a helyi társadalomtól, ennek hiányában ugyanis a helyi hatalmi elit elszabadul és a saját érdekeit követi.⁴⁹

A helyi társadalomtól való függőség azért bír jelentőséggel, mert annak tagjai döntenek arról, hogy kik lássák el a feladatokat. Fábíán Adrián szerint a helyi közösség az önkormányzás alanya, a képviselő-testület (habár a helyi önkormányzat legfontosabb döntéshozó szerve) nem kiváltja, nem helyettesíti, csak képviseli a helyi közösséget.⁵⁰ Patyi András szerint viszont a helyi közösség nem igazán alanynak tekinthető, inkább az önkormányzás forrása, letéteményese (*desztinatárius*), míg az önkormányzati jog alanya inkább a választott testület.⁵¹ Ha meg is oszlanak a vélemények azzal kapcsolatban, hogy a helyi közösség az alanya vagy a forrása a helyi önkormányzásnak, annyi bizonyos, hogy a kontinentális önkormányzati rendszerekben a felhatalmazás a helyi közösségtől származik.

Természetesen a fent írott folyamatok nem magától értetődő módon működnek. Józsa Zoltán például igen kritikusan szemléli a választásoktól való növekvő távolmaradást, ugyanis az lenne a legegyszerűbb és legkézenfekvőbb formája az aktivitásnak. Szerinte ez jelzi az emberek jelentős részének közömbösségét.⁵² Fábíán Adrián is a helyi közösség részvételi hajlandóságát hiányolva jegyzi meg, hogy a rendelkezésre álló demokratikus intézményeket (pl. népszavazás) jobban ki kellene használni.⁵³ Ezek kézenfekvő és gyakran megjelenő szempontok, ugyanakkor nem vagyok benne

⁴⁷ FÁBIÁN i. m. 40.

⁴⁸ EREKY István: *Közigazgatás és önkormányzat*. Budapest, Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó, 1939. 368.

⁴⁹ GAJDUSCHEK György: Változások az önkormányzati rendszerben – egy értelmezési kísérlet. *Fundamentum*, 2012/2. 64.

⁵⁰ FÁBIÁN i. m. 36.

⁵¹ PATYI András: Gondolatok a magyar helyi önkormányzati rendszer általános szabályairól. In: SZOBOSZLAI-KISS Katalin – DELI Gergely (szerk.): *Tanulmányok a 70 éves Bihari Mihály tiszteletére*. Győr, Universitas-Győr Nonprofit Kft., 2013. 394.

⁵² JÓZSA (2018) i. m. 504.

⁵³ FÁBIÁN i. m. 39.

biztos, hogy valóban a közösség érdektelenségét mutatják. Főleg kisebb településeken ugyanis a mindennapok eseményeiben való részvétel és a közvetlen visszajelzés sokkal megbízhatóbban mutatják az érdekeltséget.⁵⁴ Éppen azért egyet tudok érteni Pálné Kovács Ilonával, aki szerint sokkal inkább az önkormányzatoknak kellene felismerniük a helyi társadalommal való intenzív együttműködés előnyeit és igyekezni döntéseik társadalmi legitimitását növelni. Szerinte ezen kellene lennie a hangsúlynak, nem elsősorban a formális eszközökön (pl. helyi népszavazáson). Ebben ő Magyarországon sok hiányosságot tapasztal.⁵⁵ Józsa Zoltán szerint a demokrácia konvencionális értelmezése napjainkra elveszítette erejét és befolyását, ezért szélesebb értelmezésre van szükség, amihez kulcsfontosságú az érdekeltség és a kölcsönösség. Ahhoz, hogy a megegyezés a kollektív cselekvés központja legyen, szükséges a bizalom, a közös értékek és normák, valamint az állampolgári lét tudatossága.⁵⁶

Megjegyzendő, hogy az államnak éppúgy érdeke lehet a helyi közösségekben rejlő potenciál kiaknázása. Alexis de Tocqueville gondolatait az önkormányzat és az állam viszonyára átfogalmazva⁵⁷ a kormánynak nagyobb hatalma van ugyan, de ritkán akar cselekedni, míg az önkormányzat kisebb dolgokat csinál, de soha nem nyugszik. Az egyik biztosítja az ország függetlenségét és nagyságát, olyan ügyekben, amelyek nem érintik közvetlenül az egyén jólétét, a másik szabályozza az egyes polgárok szabadságát és életét.⁵⁸ Egyetértek azzal a gondolattal, hogy ahol nincs lehetőség az állami kapcsolatok befolyásolására, ott az egyének elszigeteltek és kiszolgáltatottak a döntésekkel szemben, míg az állam nem élvezzi az emberek bizalmát, és valódi hatékonysággal sem rendelkezik. Eszerint a hatékony állam és a virágzó civil társadalom kölcsönösen támogatják egymást.⁵⁹

⁵⁴ Önmagában az alacsony választási részvétel jelentheti a fennálló helyzettel való elégedettséget is.

⁵⁵ PÁLNÉ KOVÁCS Ilona: *Helyi kormányzás Magyarországon*. Budapest-Pécs, Dialóg Campus, 2008. 256.

⁵⁶ JÓZSA (2018) i. m. 507.

⁵⁷ A szó szoros értelmében Alexis de Tocqueville az Unió és a tartományi kormány viszonyáról írt.

⁵⁸ TOCQUEVILLE i. m. 583.

⁵⁹ JÓZSA Zoltán: *Önkormányzati szervezet, funkció, modernizáció*. Budapest-Pécs, Dialóg Campus, 2006. 72-73.

A fentiek alapján bizonyos, hogy a helyi közösség részvételének előmozdítása összetett és igen bonyolult feladat. Sajnálatos módon a közügyek iránti nagyfokú érdektelenség általánosan jellemző jelenség. Ez azonban nem feltétlenül a választásokon, népszavazásokon vagy éppen a képviselő-testületi üléseken való részvételen keresztül mérhető igazán és a részvételnek nem is feltétlenül csak ezeken keresztül kell megvalósulnia.

Számos kistélepülésen nincsen valódi verseny a polgármesteri és képviselői helyekért. Ez természetesen jelezhet önmagában is érdektelenséget, de sokkal inkább a fennálló rendszerrel való megalégedettséget. Ennek fennállása esetén kisebb a választáson való részvétel is, ami viszont a ciklus közbeni részvételt nem feltétlenül csökkenti. Nem véletlen, hogy az aktivitás látványosan (például tipikusan aktív és passzív választójog gyakorlásán keresztül) akkor szokott emelkedni, ha az elégedetlenség növekszik. Az a nagyobb településekre is jellemző, hogy különösen az elégedetlenséget kiváltó események hatására szokott látványosan nőni az aktivitás. Ezen felül a nagyobb lélekszámú településeken az jelenthet gondot, ha a helyi lakosok úgy érzik, hogy nincs meg a képességük a helyi ügyek alakításába való beeszlásra. A tehetetlenség érzése könnyen eltántorítja a közösség tagjait a közügyek gyakorlásában való részvételtől.

Azt is látni kell, hogy nem várható el a helyi közösség tagjaitól, hogy minden egyes szakkérdésben aktivitást mutassanak, hiszen erre a célra választották meg képviselőiket. Az viszont igen jelentős mértékben múlik a képviselők és a közösség tagjainak együttműködésén, hogy az önkormányzati működés mennyiben merül ki a kötelező szakfeladatok ellátásában. A pénzügyi lehetőségek szabta korlátok és a sokszor reménytelenségből táplálkozó általános közöny szomorú képet tud festeni az önkormányzatiságról, de ez csak akkor válik valósággá, ha a helyi közösség maga is elhiszi, hogy lehetetlen saját helyzete javítása. A legkisebb települések funkcióhiánya önmagában nem magyarázza ezt a folyamatot. Ha vannak közös érdekek és van kellő elszántság, akkor a generálklauzulás rendszer miatt az önkormányzat szinte bármilyen feladatot magára vállalhat. A pénzügyi természetesen ilyenkor is sokat számít, de ahogy vannak tisztos szegénységben élő boldog családok is, úgy a közösség boldogulása sem lehet kizárólag pénzkérdés. Egyet kell értenem azokkal a szerzőkkel, akik szerint az első lépést a képviselői szervezeteknek kell megtenniük ebben a folyamatban, de tőlük sem várható el, hogy a szakmai feladatok ellátása mellett folyamato-

san újabb és újabb kreatív ötletekkel rukkoljanak elő. Az ő feladatuk sokkal inkább az együttműködés biztosítása lehet. A helyi lakosság önszerveződő közösségeiben ellenben ott rejlik az a potenciál, ami a részvétel növeléséhez kell. A helyi civil szervezetek (vagy más önszerveződő közösségek) képesek a részvétel növelését előmozdítani és a javaslatokat hatékonyan közvetíteni a képviselői szervek felé. Ez megnyilvánulhat informális együttműködésben, közösen szervezett/finanszírozott programokban, az üléseken való tanácskozási jog biztosításában, de akár rendeletkezdeményezési jog biztosításában vagy a döntéselőkészítésbe való bevonásban is.

5. Helyi politikai szféra mint a helyi demokrácia mércéje?

A fentiek szerint a helyi önkormányzatok szükségképpen demokratikus intézmények. A demokrácia pedig mindenképpen politikai tartalmat hordoz, ezáltal lehetőség nyílik a központtól eltérő politikai választásra. Ezt a politikai tartalmat nem lehet 'szükséges rosszkét' felfogni, hanem éppen ellenkezőleg, ez a demokrácia esszenciális eleme. Ahogyan arra Smuk Péter is emlékeztet, a demokratikus uralmi rendszerek képviselői elven működnek, méghozzá jellemzően pártok részvételével.⁶⁰ Ez két következménnyel jár: a helyi önkormányzatoknál is megjelenik a pártpolitika, valamint az önkormányzat politikai ellensúlyként képes viselkedni a központi állami szervekkel szemben. Mindezeknek pedig egy további következménye, hogy szembe kerülhet egymással a központi és a helyi akarat.

A központi állami hatalom a pártszempont jelenléte miatt sokszor a saját számításai szerint cselekszik. Nem kell ebben önmagában ártó szándékot látni (demokratikus államberendezkedés nehezen lenne elképzelhető enélkül), de az ország működéséért minden államban a végrehajtás csúcs szervei (Európában jellemzően a kormányok) felelnek. A hatékonyságot szem előtt tartva számukra nem kedvez, ha helyben van egy olyan, szintén közhatalmat gyakorló szerv, aminek preferenciái esetleg eltérnek a központi akaratától. Ebben a helyzetben az önkormányzatok óhatatlanul ellensúlyá válnak, szintén politikai szerepben vannak (hiszen maguk is közhatalmat gyakorolnak), és adott esetben komoly vitákba keveredhetnek. Éppen

⁶⁰ Smuk Péter: *Magyar és európai pártjog*. Budapest, Gondolat, 2018. 211.

emiatt az önkormányzatok könnyen kiszolgáltatott helyzetbe kerülhetnek, hiszen pozíciójuk önmagában aligha teszi őket egyenrangú felekké. Fontos tehát szem előtt tartani, hogy az önkormányzatok rendelkeznek politikai tartalommal, de nézőpontom szerint alapvetően nem arra hivatottak, hogy az országos politika támogatói/ellenlábasai legyenek, ez a helyi politikai célok megvalósítása mellett inkább egy eredmény.

Az imént részletezett politikai szerep óhatatlanul hozza magával a pártpolitika helyi megjelenését is. A pártműködés szükségszerűen centralizált,⁶¹ a helyi pártszervezetek mozgásterét a központi pártbefolyás szűkíti, fellépésüket pártérdek szerint torzítja, ami csökkenti a testületen belüli kompromisszum-készséget.⁶² A pártok helyi erőinek választaniuk kell aközött, hogy az önkormányzatok erősebbek és függetlenebbek legyenek, valamint aközött, hogy a társadalmat politikai nézeteiknek megfelelően formálják. Éppen emiatt a pártoknak kevésbé érdekük a centrista narratívával szembefordulni, mivel akkor elvesztik azon képességüket, hogy a településeken keresztül szerezzenek országos hatalmat.⁶³ Ahogyan azt Lars Holtkamp – más szerzőkre is támaszkodva – kiemeli, a parlamenti demokrácia pártpolitikai vitákkal átszőtt rendszere nem feltétlenül illeszkedik a városházába, a pártok központozító törekvései károsak lehetnek, mivel a helyi önkormányzat helyi problémákat old meg helyben.⁶⁴ Smuk Péter is hangsúlyozza, hogy a helyi demokrácia bizonyos fórumai éppen a pártok távolmaradása esetén működnek megfelelően.⁶⁵ Azt már Pálné Kovács Ilona teszi hozzá, hogy a pártosodott testületi munka a bizalmatlanság és a testület monopolista hajlamának melegágya.⁶⁶ Mindez azonban nem indokolhatja a pártok távoltartását a helyi politikai szférától, ugyanis a képviseleti demokráciák szükségképpen velejárója a pártosodás. A citált szerzők inkább a veszélyekre

⁶¹ Megjegyzendő, hogy ez a centralizáció nem feltétlenül országos mértékű, hiszen regionális pártok is léteznek. Pártközpont azonban ebben az esetben is van, legfeljebb a párt működési területe szűkebb.

⁶² PÁLNÉ KOVÁCS Ilona: Az önkormányzatok működésének politológiai alapkérdései. Az állami irányítás területi struktúrájának modellje. In: KILÉNYI Géza (szerk.): *Tanulmányok az önkormányzati rendszerről*. Budapest, Államtudományi Kutatóközpont, 1992. 16.

⁶³ COLIN COPUS – MARK ROBERTS – RACHEL WALL: *Local Government in England – Centralisation, Autonomy and Control*. London, Palgrave Macmillan, 2017. 180.

⁶⁴ HOLTkamp i. m. 66.

⁶⁵ SMUK i. m. 212.

⁶⁶ PÁLNÉ KOVÁCS (1992) i. m. 15.

figyelmeztetnek, amit én úgy értelmezek, hogy minél kisebb egy közösség, annál nagyobb az olyan konkrét, megoldandó feladatok aránya, amelyeket nem lehetséges (vagy legalábbis nem szerencsés) pusztán pártszempontok alapján eldönteni.

Egyet lehet érteni Böhm Antal megfigyelésével, hogy helyben gyakran egészen máshogy alakulnak a koalíciós kapcsolatok, mint országosan, mivel a politikai élet keretei szűkösek (kevés az agilis, helyi érdekeket felvállaló személy), továbbá a helyi közélet résztvevőit nem zavarják az ideológiai különbségek. A helyi politika szükségszerűen konszenzuskereső. Az önkormányzatok számára persze szerinte is gondot jelent, ha erre a helyi politikára a pártpolitika rátelepszik.⁶⁷

Mindezek mellett azt is látni kell, hogy a sajátos egyesületként működő pártok egyúttal a rendelkezésükre álló szaktudással és erőforrásokkal segíthetik is az érdekérvényesítést, hiszen általuk a helyi döntéshozók hangja messzebbre eljuthat, szövetségeseket is könnyebben találnak, nem is szólva a pártok közösség-szervező potenciáljáról. Regionális vagy helyi pártok esetében ráadásul a centralizációs nyomás is jóval kisebb lehet.

Az országos pártpolitika helyi megjelenésével járó veszélyeket magam is osztom, de ettől a pártokat aligha lehet (és kell) kizárni az önkormányzati működésből. Ha az önkormányzatoknak van politikai szerepe, akkor ott ideológiai tényezők is megjelennek, ez önmagában nem jelent veszélyt az önkormányzásra, akár még előnyökkel is járhat (feltéve, hogy nem kerül a központi pártérdek a helyi érdekek elé, valamint a szakfeladatok terén érvényesül a konszenzuskeresés) Ha viszont az országos pártérdekek teljes egészében leképződnek helyi szinten, akkor az önkormányzatiság gyakorlatilag értelmét veszti. Ráadásul az önkormányzatiság lelkét veszi el, ha az országos politikai kérdéseket helyezik át helyi szintre.

6. Záró gondolatok

Balázs István szerint a helyi önkormányzati rendszert nem lehet kizárólag demokratikus intézménynek minősíteni. El kell ismerni, hogy önmagában

⁶⁷ BÖHM Antal: Az önkormányzatiság és a lakossági participáció. In: VEREBÉLYI Imre (szerk.): *Egy évtized önkormányzati mérlege és a jövő kilátásai*. Budapest, MKI - MTA PTI - MTA RKK, 2000. 122.

nem érték sem az államigazgatás, sem pedig az önkormányzati közigazgatás, mindkét alrendszernek szakszerűen és a polgárokat szolgáló módon kell működnie.⁶⁸ Józan, logikus, hatékonyság-központú megállapítás ez, amely a helyi demokrácia jelentőségét is elismeri. Azonban azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a közügyek hatékony ellátása és a helyi demokrácia kibontakoztatása mindenféle egymásra utaltságuk ellenére a gyakorlatban sokszor mégis egymás ellen hatnak. Ennek elsődleges oka, hogy az államhatalom központi szervei (főleg a végrehajtó hatalom szervei) elsősorban a közügyek hatékony ellátásában érdekeltek, ugyanis végső soron az állami működés hatékonyságáért ők viselnek felelősséget. Eközben a helyi közösségek ragaszkodnak hozzá, hogy az őket érintő ügyekben lehetőség szerint maguk dönthessenek. Működési gondok esetén az állam valamilyen módon a hatékonyság növelését szeretné elérni és ezt szükség esetén a centralizáció növelésével is véghez akarja vinni. Ebben segítségére van az állami főhatalom hangsúlyozása, amely alapján az önkormányzatok jogai az államtól erednek és csak a központi szinten meghatározott keretek között élhetnek. Ezzel szemben a helyi közösségek arra hivatkozhatnak, hogy tagjaik maguk is a hatalom részesei, akiknek joguk van ahhoz is, hogy a helyi ügyeiket maguk intézzék. Valójában mindkét megközelítésnek van létjogosultsága, és elvben ezek nemhogy nincsenek kibékíthetetlen ellentétben egymással, de csak együttesen érhetik el céljaikat. A gyakorlatban mégis az látszódik, hogy a megvalósítás sokszor egyoldalú, a hatékonyság növelését jellemzően a helyi közhatalom visszaszorításával igyekeznek elérni. Ezért is tartom fontosnak a helyi demokrácia jelentőségének hangsúlyozását.

Alexis de Tocqueville szavaival élve az ország általános érdekei csak időről időre érintik a lakosságot, míg a település érdekei minden nap.⁶⁹ A polgárok sokszor fontosabbnak tartják a helyi politikai kérdéseket az országosnál, ráadásul a helyi közösségek központi szerepet játszanak a polgárok mindennapi életében.⁷⁰ Mindezek ellenére naivitás lenne azt gondolni, hogy egy átlagos lakos a helyi közügyek iránt látványosan nagyobb érdeklődést

⁶⁸ BALÁZS István: A magyar közigazgatás átalakulása a rendszerváltástól napjainkig. *Új Magyar Közigazgatás*, 2012/12. 2-3.

⁶⁹ TOCQUEVILLE i. m. 583.

⁷⁰ Angelika VETTER: *Lokale Politik als Ressource der Demokratie in Europa? Lokale Autonomie, lokale Strukturen und die Einstellungen der Bürger zur lokalen Politik*. Wiesbaden, Springer, 2002. 191-192.

mutat az országos közügyekhez képest. A közügyek iránti nagyfokú érdektelenség általánosan jellemző jelenség, a választásoktól és a népszavazásoktól való távolmaradás azonban helyi szinten ugyanúgy nem lehet a demokrácia mértékének csökkentését alátámasztó érv, ahogy országosan sem. Meggyőződésem szerint ebben a körben annak van jelentősége, hogy a helyi polgárok kapjanak tényleges lehetőséget a helyi közügyek befolyásolására, a képviselők és a képviseltek pedig ne szakadjanak el végletesen egymástól.

TARTALOM

ZLINSZKY János: Uram, hiszem	7
Bevezető (EL BEHEIRI Nadja - SZABÓ István)	9
SZABÓ István beszéde	11
KOMÁROMI László beszéde	15
Zlinszky János portré (LANTOS Györgyi)	19
Az emlékkonferencia napjának programja	21

A TUDÓS, AZ EMBER...

EL BEHEIRI Nadja Zlinszky János világnézete, a római jog és az egyház társadalmi gondolkodása	29
HEGEDŰS Lilla Zlinszky János és Wilhem Röpke	49

I.
RÓMAI JOG

HAMZA Gábor Észrevételek a tulajdon fogalmáról a római jogban két jelentős monográfia kapcsán	63
JAKAB Éva Testi dolog, testetlen dolog	71
BENKE József Ókori, középkori és jelenkori a magánjogban	95
DELI Gergely A tulajdon mint fétis	115
BAJÁNHÁZY István A „nemo plus iuris elv” a hadizsákmány eladásakor	125
JUSZTINGER János Gondolatok a köztársaság korabeli adóztatás hatékonyságáról az ókori Rómában	147
KÖNCZÖL Miklós Politikai tudás és történeti magyarázat a De re publica II. könyvében.....	161
ERDŐDY János A lex laetoria az oktatás tükrében.....	171
P. SZABÓ Béla A rokonsági fok számításának rejtélyei az erdélyi szászoknál	187

II.
JOGTÖRTÉNET

ANDRÁSI Dorottya „Mint nemzet a nemzettel”	213
---	-----

DRÓCSA Izabella Egy büntetőjogi kísérlet az állami rend fenntartása érdekében.....	227
FREY Dóra Nemzetiségi jogok Magyarországon az 1920-as évek elején.....	251
GEDEON Magdolna Római jogi elemek Kitionich János munkáiban	269
HALÁSZ Iván Jogászképzés a két világháború közötti Csehszlovákiában	283
HORVÁTH Attila A történeti alkotmány és a Szent korona-tan.....	303
KÉPES György A kormányzó.....	333
LIKTOR Zoltán Attila Bella gerant alii, tu felix Austria nube.....	361
PETRASOVSKY Anna Az államforma, kormányforma természetjogi megítélése a 19. században	377
SALAMON László Az 1920/22. évi nemzetgyűlés alkotmányos legitimációja	387
SCHWEITZER Gábor A Magyar Szemle vitacikkei a kormányzói jogkör kiterjesztéséről (1937)	397
SZABÓ István A tradicionális államforma	419
SZABÓ Szilárd Az Osztrák(-Magyar) Monarchia katonai hírszerzésének és elhárításának jogtörténeti vonatkozásai	427

SZIGETI Magdolna A weimari alkotmány tanulságai	439
TAKÁCS Péter Egy „köztes” államforma-kategória lehetőségének mérlegelése Magyarország 1920 és 1944/46 közötti korszakára vonatkozóan.....	445
VARGA Norbert A rendes bíróságok gyakorlata kartellügyekben a két világháború között	463

III. KÖZJOG

BALOGH-Békesi Nóra Gondolatok a bírói hatalom legitimációjának egyes kérdéseiről	483
BALOGH Zsolt A közigazgatási bírászkodás alkotmányos összefüggései	497
CSINK Lóránt Gondolatok az „egyre általánosabb” választójogról	509
SCHANDA Balázs A tulajdoni rendszerváltozás néhány kérdése	519
VARGA Ádám Gondolatok a helyi demokráciáról	525